

JÉZUS KRISZTUS

A HARMADIK BIRODALOMBAN

A MOST VITATOTT KÉRDÉSEK — A RÉGI
JÉZUS ÉLETE KUTATÁS — A KUTATÁS
TOVÁBBI LEHETŐSÉGEI ÉS VÁRHATÓ
EREDMÉNYEI

ÍRTA:
SZIMONIDESZ LAJOS

REKORD KIADÁS

Copyright by Rekord Budapest

Viktória-nyomda, Budapest, VII, Király ucca 3

HOGY ÁLL A HELYZET?

Néhány év óta Németországban folytonosan erősödik és egységesebbé válik a roham Jézus Krisztus ellen.

Néhány elszánt ember tüzel ellene azon az alapon, hogy Jézus Krisztus nem volt német, tehát a faji tudatára ébredt németiségnek semmi köze nem lehet hozzá.

Azonban mint már ilyenkor rendszeren lenni szokott, nem mindenki foglalja el a legszélsőbb álláspontot. Vannak közvetítők és mentegetők is, akik Jézus Krisztusnak a német népek hitében, gondolkodásában és világképében Ulfilasa óta, több mint ezerhatszáz éven át megtartott helyét nem vitatják el teljesen és nem követelik más számára, azonban csak azon az áron hagyják meg Jézus Krisztus birtokában, hogy a történeti valóság ellenére újra saját felfogásuknak megfelelő alakot, prófétát és hőst gyúrnak belőle.

Ez által az egyre szélesebb mederben kibontakozó mozgalom sokrétűvé lesz, áramlatai egymásba fonódókká, kavargókká és örvénylökké válnak.

A roham élén ugyan csak egy tucat élharcos lövöldöz és megy előre s a mögöttük haladó tömeg ma még nem valami nagy.

A harmadik német birodalom közel hatvanhárom millióra rúgó lakosságának a roppant tömege mellett ugyanis a Krisztus-ellenes könyvek és röpiratok vásárlóinak félszáz-ezerre, a kereszténységgel szembehelyezkedő lapok és folyóiratok előfizetőinek pedig a kétszer vagy háromszor annyira menő száma aránylag elenyésző csekély.

Mivel azonban előfordult már, hogy a világtörténelemnek s az emberiség szellemi fejlődésének nem egy lavinája keletkezett sokkal kisebb véletlenekből és lökésekből, ez a mozgalom akkor sem volna félvállról vehető, hogyha mai eredményeinek csak a tized- vagy csak a századrészét érte volna el, mert ha ahhoz, hogy a világ gondolkozását s vele egész arcukatát megváltoztassa, elég egy talpraesetten gondolkozó vagy cselekvő ember is, akkor ezer új hitű német is éppen elég lehet arra, hogy másfelé terelje az egész népet.

Azért akármilyen aránytalan is ma még a Jézus Krisztus ellen rohamozók száma a német evangélikus és katolikus egyházak híveinek a statisztikailag és a valóságban is sokszorosan nagyobb számához viszonyítottnak, mégsem sza-

bad visszariadni attól, hogy ennek a mozgalomnak és törekvésnek az arányaihoz és a lehetőségeihez, valamint a váratlan és gyors kibontakozásához mért analógiáját az oroszországi istenellenes mozgalomban lássuk.

A két mozgalom közt persze mélyreható különbségek is vannak.

Oroszországban az istenellenes mozgalom célja az volt, hogyjstent levesse a trónjáról. Mivel pedig istenhívő orosz felfogás szerint csak a szentháromság Isten, ennek következtében rohama egyaránt ment Isten ellen, Krisztus ellen és a keresztény egyház ellen.

A harmadik birodalomban a Krisztus ellen hadakozók Istent nem bántják, csak Krisztus metafizikai istensége, megváltósága és szellemi vezérsége, nemkülönbén a keresztény egyház mindkét német fő-formája ellen intézik rohamaikat.

Abban a céljukban azonban nagyrészt egyek, hogy a keresztény egyházakat kiemeljék évezredes uralkodó helyzetükből s hogy a keresztény gondolkozás és hit eszményének az alakját ledöntsék az oltárokról.

Maga ez a törekvés is elég ahhoz, hogy magára vonja az egész világ figyelmét.

Ekkora, célkitűzésében és szándékaiban, valamint eszközei tekintetében is egyaránt gigantikus mozgalom nem száz, hanem ezerévenként ha adódik, méltó tehát minden kortárs lélekzetet visszafojtó s minden idegszálát feszültségben tartó érdeklődésre és figyelmére is.

Hozzá ez a Jézus Krisztus ellen intézett roham se teljes szélességében ki nem fejlődött, se egész erejében ki nem bontakozott. Akik részt akarnak venni benne, mindenfelől bekapcsolódhatnak. Akik pedig szembe akarnak szállni vele. magukra és feladataikra ébredhetnek s ma talán még a siker reményével vehetik fel a küzdelmet ezekkel a törekvésekkel.

Éppen azért a mozgalommal s vita tárgyává tett kérdéseivel való foglalkozás most még éppen idején való. Ezekben a pillanatnyi adottságokon, gyakorlati és reális lehetőségeken kívül nagy kísértő és ösztönző az a világszerte ismeri és alig vitatható körülmény, hogy Németország immár százötven év óta egyre többet, egyre jobban és egyre kizárólagosabban foglalkozik Jézus Krisztussal.

Még pedig nem a kultusza külső megnyilvánulásai tekintetében, mert ennek a hitnek a hőfokát s más népek hitéhez viszonyított erejét megmérni vagy megállapítani lehetetlen, hanem olyan téren, amelyen kézzelfoghatónak az adatok és a bizonyosságok: a Jézus élete-kutatás terén.

Jézus élete kutatása tekintetében százötven éve kétségtelenül a német tudomány vezet.

A 18. század végén ebben a kérdésben Németországban is úrrá lesz a szkepszis Reimar—Lessing idejében.

Az első összefoglaló Jézus-életrajzot Hase írja.

Utána száz év előtt David Friedrich Strauss dobja azt a követ a kútba, amit azóta senki ki nem húzott.

Az ő műve nyomán lesz Jézus élete az európai műveltség kérdésévé. Renan munkája nem a francia génusz alkotása, hanem egyszerűen: Strauss eredményei romantikus formában való népszerűsítése.

A múlt század második fele a német liberális teológia jegyében zajlik le. H. J. Holtzmann, A. Jülicher, A. von Harnack, E. Trölsch és százan mások lobogtatják a zászlaját, gazdagítják az irodalmát s szereznek vele dicsőséget világszerte a német népek és névnek.

A 20. század első két évtizedében a „vallástörténeti szempont” lesz a jelszó: H. Gunkel, R. Otto, W. Bousset, W. Wrede, W. Heitmüller s társaik képviselik s világtársadalmi fénypontja az 1910-ben tartott berlini vallásos világkongresszus volt.

A két irány minden erecskéjét és szálacskáját ötven éven át M. Rade lapja, a „Christliche Welt” tartotta számon, kutatásainak eredményeit s az irodalmát meg az első ízben 1909—1913. években H. Gunkel és O. Scheel közreműködésével Fr. Mich. Schiele, majd L. Zscharnack által szerkesztett s megjelent „Die Religion in Geschichte und Gegenwart” c. öt hatalmas kötetes lexikon foglalta össze.

A háború után továbbra is a németek kezében marad a vezetés.

De faji és antiszemita jelszavak bukkannak fel és egész új irány bontakozik ki. Ezt Friedrich Delitzsch neve fémjelzi. Ő indítja útnak népszerűsített formában a „nagy zsidó család” gondolatát s ezzel szemben azt az állítást is, hogy Jézusnak semmi köze a zsidósághoz, hogy Jézus ária.

A kérdés legutolsó mozzanata is német csillagzat alatt áll.

Jézust a német nép köztudatából Ludendorffné akarja kiszorítani azzal a kettős tételével, hogy Jézus nem zsidó, de nem is eredeti ária gondolkodó s hogy ha gondolatai javát a buddhizmustól vette, nincs semmi értelme annak, hogy a németek hozzá ragaszkodjanak, mikor ma már első kézből is vehetik ezeket a gondolatokat.

Mindezek a német beállítások természetesen nem tiszta különbségek s nem is maradnak a német nép földjén.

A gondolatok közlekedő edényszerű kicserélődése és közlődése alapján széthúzódnak az egész világba és eljutnak hozzánk is.

Ezt tanúsítja a múlt: amely lépten-nyomon bizonyosságait szolgáltatja, hogy mi is minden új gondolat sodrába belekerülünk s ennek számos példáját szolgáltatja a jelen is: mert minden új gondolatnak akad nálunk is harcosa és terjesztője.

A mi mai irodalmi termelésünk ugyan Papini—G. Rosadi, Upton Sinclair, Henry Barbusse, Schmitt H. J., Mereskovszki, Emil Ludwig, Mauriac vagy Charles Dickens tudománytalan, naiv, szegényes, sőt gyerekes vonalában inkább általános jellegű, de nem hiányzanak a legspeciálisabb gondolatok átültetői sem: Zajti Ferenc pl. hatalmas könyvben feszegeti Jézus zsidó vagy szittyá voltának a kérdését s ezenkívül a kereszténységtől való elfordulás legkülönbözőbb formái tényeznek nálunk is.

Mindez kétszeresen megadja az alapját is és a szükségét is annak, hogy Jézus élete kérdéseit egyszer ebben a különleges német vonatkozásban és beidegzettségben tárgyalhassuk.

Ennek a munkának három pillérre kell támaszkodnia.

Mivel történeti kérdésről, történeti személyről van szó benne, az első tisztázandó kérdés az, hogy Jézus életének melyek a forrásai?

A második, hogy eddig a történet és a vallás milyen álláspontokat foglalt el vele szemben.

A harmadik tisztázandó részlet, hogy Jézus élete kutatásában milyen keretekben mozgott eddig a vita és a kérdések megtárgyalása s milyen eredményeket állapított meg élete egyes vonatkozásai tekintetében.

A negyedik igen fontos mozzanat az, hogy mindebben mekkora volt a németiség szerepe!

Ezek az előrebocsátandó részletek azért szükségesek, mert ezek során derül ki teljes mértékben, hogy milyen hallatlan örökséget vettek át s milyen hatalmas kincsekkel gazdálkodnak most a harmadik birodalom Jézus élete kutatói és nemkülönben azok is, akik Jézus Krisztus személyét, tanítását vagy emlékezetét szeretnék részben vagy teljesen kiküszöbölni a harmadik birodalomból, a német nép hitéből, jövőjéből.

Ha aztán ezeket a kérdéseket tisztáztuk, akkor foghantunk a „harmadik birodalomban“ kavargó vélemények és szándékok sorbaszedéséhez és bírálatához is.

A bírálatnak persze csak úgy van értéke és magja, hogyha nem merül ki a felmerült és ismertetett nézetek boncolgatásában, kétségbevonásában vagy pizskálgatásában, hanem határozottan rámutat a kétségtelen tényekre, új anyagot dob a vitába és jobb megoldásokat is nyújt, vagyis nem hagyja holtpontra a vitát, hanem a maga részéről is elősegíti a kérdés végleges megoldását.

Nyilvánvaló ugyan, hogy minden bíráló nem lehet abban a helyzetben, hogy a kérdés hathatós megoldását ilyen formán szolgálhassa. Kétségtelen azonban az is, hogy a kevesebb készséggel rendelkező bírálatnak is teljes a jogosultsága.

De mert magam részéről azt hiszem, hogy ezt a megoldást is szolgálhatom, semmi esetre sem mulasztom el az

alkalmat, hogy a kérdés dülőrejuttatását ebben a formában is szorgalmazzam.

Az itt vázolt beosztással kapcsolatban még három vagy négy kérdés tisztázandó.

Az egyik az, hogy a könyv címébe helyezett „harmadik birodalom” csak általános kifejezés. Se többet, se kevesebbet nem jelent, mint hogy a könyv a mai német birodalomban Jézus Krisztus körül kavargó és főként ellene felhozott gondolatok megvilágításával foglalkozik. A „harmadik birodalom” kifejezés azonban se azt nem jelenti, hogy ezekért a nézetekért akár a német népet, akár a német társadalmat, akár a kormányát vagy vezetőit tennők felelősekké. Minden felhozandó nézetért szerzője, hangoztatója, hívója, vallója és terjesztője felel. A németiségnek vagy a német birodalomnak az eszmék e harcában és e törekvések tülekedésében csak annyi szerepe van, hogy ezekhez a szellemi törekvésekhez, ehhez a propagandához, ehhez az új világnézethez a háttérrel s néha-néha a visszhangokat szolgáltatja.

Másodszor abban kell megegyeznünk, hogy a harmadik birodalom Jézus élete-vitatóinak a körét nem szorítjuk és nem szoríthatjuk pontosan be arra az időre, amióta Adolf Hitler lett a német birodalom vezére, se azok körére, akik az új német birodalom hivatalos vagy félhivatalos köreivel szoros kapcsolatban állanak s vele azonosítják magukat, mert akkor nagy kérdés, maradna-e ebből a szellemi mozgalmából valami egy ilyen szűkre szabott keretben.

A helyzet ugyanis az, hogy a hivatalos és a félhivatalos harmadik birodalom ezidőszerint Adolf Hitler többször leszögezett és megismételt kijelentései szerint még mindig a kereszténység alapján áll. A Krisztus-döntőgetők, a pogánykodók s az új vallásalapítók ezt a működésüket és propagandájukat nem hivatalosan és nem is hivatalos fedezettel fejtik ki, hanem magánszemélyekként, szabad vallási meggyőződésük alapján gyakorolják, ami mindenekelőtt annyit jelent, hogy egyelőre ez az egész roham magántörekvés, a hivatalos politika keretein kívül eső tevékenykedés, azután pedig azt foglalja magában, hogy a mai németiség reprezentánsainak vehető alakok benne éppoly magánszemélyek, mint azok a tucat-szám, vagy esetleg jóval többen, talán százszám is futkosó próféták és új vallásalapítók, akik a mai mozgalmas időköt arra használják fel, hogy belevessék a gondolataikat, sőt arra is megérettnek tartják, hogy diadalokat arassanak velük.

Itt részletekre nem terjeszkedbetem ki, de utalok „Napjaink vallásos forradalmi” című munkámra. Ott teljes képet adok a mozgalmról.

Másrészt ugyancsak ebből a helyzetből adódik és magától értendő az a tény is, hogy mindazok, akik előharcosai ennek a küzdelemnek, gondolataikat nem az új birodalom napja

hajnalának a hasadásával eszelték ki, hanem a múlt korszakból hozták magukkal, ami annyit jelent, hogy a gárda eszméinek az összege a mai nemzedék gyermekkorából átöröklött, nevelése folytán szerzett, kutatásai folyamán bővített s élet-tapasztalatai tömegével gazdagított ismereteiből, elveiből, eszméiből és törekvéseiből halmozódott fel. Nem lehet tehát eszméik ismertetésének a kerete se semmivel szűkebb. Vagyis fel kell ölelnie ennek a nemzedéknek az egész szellemi horizontját, még pedig időbelileg, térbelileg és terjedelem tekintetében is.

Ez pedig nem jelent kevesebbet, minthogy a háború utája újra kivirágzott Jézus-irodalom minden jelentősebb alkotását éppúgy figyelembe kell vennünk, mint a harmadik birodalom idejére eső legjelentősebb termékeket, mert gondolataik a dolog természeténél fogva frissen áthasonulhattak és változatlan erővel hathatnak s mert a gondolataik teljes kibontakozásához szükséges idő még meg sem volt úgy, hogy hatásuk könnyen átugorhatja, sőt felül is múlhatja mindazoknak a műveknek a jelentőségét, amelyeket a napi produkció vet egymásután piacra. Vagyis ilyenformán a világháborút közvetlen megelőző, s a világháborút követő Krisztus-irodalommal kell kezdenünk, mint a ma folyó vita természetes, még élő és ható és a jövőben is szárnyra kapható előzményével és alapjával s ezzel kell szerves kapcsolatba hoznunk a harmadik birodalom jellegével harmonizáló új Krisztus-irodalmat, amelynek fő jellemző vonása az, hogy Krisztust germanizálja vagy talán inkább az, hogy zsidónak bélyegzi s ezen az alapon teljesen ki akarja küszöbölni a német szellemi életből.

Már maga ez a vagylagos összefoglalás, a germanizálás és a zsidóvá bélyegzés együtt való emlegetése is annak a bizonyosága, hogy ez a törekvés egyelőre nem teljesen tudatos, illetve, hogy ennél is kevésbé lehet a harmadik birodalom lehangolt hivatalos törekvésének tekinthető. Amiből egyrészt az következik, hogy ezzel a semmiképen sem egységes mozgalommal szemben akkor helyezkedünk helyes álláspontra, ha minél több szálát igyekszünk a kezünkbe kapni, másrészt azonban az is nyilvánvaló, hogy a Krisztus körül kavargó gondolatok nem mind tartoznak ebbe a keretbe, csak azok, amelyek az újonnan kialakulóban levő vajúdo német szellemiségre nézve jellemzőek. Tehát a Jézus Krisztusban hagyományos alapon hívők még meglévő és még mindig kétségtelenül hatalmas tömege ebben a keretben sokkal kevésbé érdekel bennünket, mint a különködőknek a sokszor egyáltalán sem sűrű sora vagy egy-két „passer solitarius“, akinek se a háta mögött, se a jobbjá, se a balja mellett nincsen senki, de mert egész különös nézeteket vall és mert e nézeteivel újra meg akarja váltani a németiséget, mégis egész különös dísz-

helyre tarthat igényt, — mégha maga van és maga marad is! Harmadsorban azt kell leszögezнем, hogy a „harmadik birodalom“ kifejezésnek megfelelően a következőkben főként a német Jézus-irodalom termékeivel foglalkozom, ez azonban nem jelenti azt, hogy adandó alkalmakkal az irodalom egy-egy nem-német alkotását is szóba hozzam s rátereljem a figyelmet, mert néha egy-egy szembehelyezés többet mond száz jellemzésnél. Hogy aztán ebben a vonatkozásban lehetőleg teljesen felhasználok azokat az összeállításaimat, amelyek 1922-ben megjelent „Jézus élete“ c. művemben található s azóta különösen külföldi folyóiratokban napvilágot látott dolgozataimat, azt részben az indokolja, hogy „Jézus élete“ c. művemben is főként a német Jézus-élete kutatást foglaltam össze, másrészt az, hogy ez az összefoglalás a múltra nézve általában ma is megállja a helyét. Annyi különbség mégis van régebbi munkám és a között, amit most készítek, hogy az, amit ott végeredménynek tekintettem, itt alappá és kiindulóponttá válik. Egyrészt azt mutatja, hogy közvetlen a világháború előtt mennyire jutott a német kutatás, másrészt azt érzékelteti, hogy azóta mennyit változtak az álláspontok s mennyit haladtak a magam kutatásai is. Az utolsó mozzanat önmagában talán nem érdemelné meg az általános figyelmet. Ebben a keretben azonban mégis meg van és meg lehet az > a jelentősége, hogy az új német irodalmi termékekkel szemben paradigmájául szolgálhat annak, hogy a dolgok mennyire más szemmel is nézhetők.

A magam szempontjából persze nyugodtan meg vallhatom, hogy ha ezek a tanulmányaim nincsenek a hátam mögött, soha nem mertem volna szabadságot venni magamnak arra, hogy ezzel a kérdéssel foglalkozzam.

Végül ki kell emelnem s alá kell húznom azt is, hogy a magyar Jézus-irodalom kihagyásai és hézagossága miatt ebben a munkámban olyan adatokat és olyan anyagot is fel kellett halmoznom, amelyet rendes körülmények között külön munkákban szokás keresni. Mivel azonban a mi irodalmunkban például Jézus gazdátlan mondásairól vagy a Jézusra vonatkozó talmudisztikus munkákról alig találunk valamilyes megemlékezést, a szövegekhez meg éppen nem férhetünk, művemnek ilyen részletek gyűjtőmedencéjévé is kellett lennie.

Munkám ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével tagozódott és halmozódott, lett adatok, fejtegetések és elmékedések halmazává, illetve azzá, ami és amiként kiadom kezemből. Mivel azonban sok tanulmány és sok elmélyedés eredménye, hiszem, hogy szempontjai, anyaga és elrendezése olvasóit is ki fogja elégíteni, sőt meggyőzi arról is, hogy Jézus életének ebben a keretben való tárgyalása közelebb visz a történeti valóság megállapításához és a vallási igazság megközelítéséhez is.

I.

A HARMADIK BIRODALOMBAN KAVARGÓ NÉZETEK JÉZUS KRISZTUSRÓL

1. Arthur Drews beszámolója: Sikerült-e a Jézus Krisztus létezése ellen indított roham?

Semmiféle talajon nem lehet úgy építeni, hogy az alapot az építésre elő ne készítsék. Történeti talajon meg éppen nem lehet addig hozzá se fogni a munkához, amíg a századok romjait el nem takarítják, s az új építményt elbíró szilárd szűz talajt fel nem tárják...

Valami ilyesféle lebeghetett a 20. század fordulóján Arthur Drews karlsruhei technikai főiskolai bölcsészettanár (1865—1935) szeme előtt, mikor megindította Jézus Krisztus történeti alakja ellen a hadjáratát s mikor 1926-ban „Die Leugnung Der Mechtlichkeit Jesu in Vergangenheit und Gegenwart“ című beszámolóját közzétette s ezzel ennek a hadjáratnak az aktáit is lezárta.

Nyilván kitűnik ebből a beszámolóból, hogy Drews nem adta meg magát.

Kétségtelen bizonyítékai ugyan nincsenek, de Volney és Dupuis óta szakadatlan sorát vonultatja el olvasói előtt azoknak a Jézus életével foglalkozó tudósoknak és irodalmároknak, akik Jézus valóságos létezése tekintetében szkeptikus vagy tagadó álláspontra helyezkedtek. Ezzel azt hiszi, hogy eredményesen veri vissza azt a vádat, hogy Jézus történetiségét csak dilettánsok tagadják.

Beszámolója végén pedig azt a következtetést vonja, le, hogy Jézus legalább annyira nem történeti személy, mint nem volt az Lükugosz, Romulus és Remus és Róma hét első királya, Horatius Cocles vagy Wilhelm Tell, hogy ha nem Jézus forogna szóban, akkor már tudományosan képzett kutató nem is akadna, aki létezése mellett lándzsát törne s hogy ha az emberek nem félnének történetisége tagadásának a gyakorlati következményeitől, akkor már régen mindnyájan erre az álláspontra helyezkedtek volna.

A kérdés nagy jelentőségét is kellően kiemeli, amikor axiómaszerűen megállapítja, hogy „Krisztus nélkül nincs

kereszténység s hogy más Krisztus nem létezhetik, mint az, akiről a történet szól“. Ebből aztán szerinte nyilván elvileg és gyakorlatilag is az következik, hogy ha Krisztus történeti alakját sikerül elporlasztani, ha sikerül a képéről kimutatni, hogy a valóságban nem felelt meg neki semmi, akkor a kereszténységnek megszűnik az elvi és a történeti alapja is s mint létezésre jogosulatlan intézménynek át kell adnia helyét az újabb vallásoknak, amelyek között Drewsnek is van egy tervezete.

Támadásának és hadjáratának tehát az a kezdetben ki nem mondott, később azonban egyre jobban kiütköző célja, hogy az új alakulások elől eltakarítsa a régi századok kort nem álló építményeit s hogy az új épület részére előkészítse az alapot.

Ezért az új német vallásosság Krisztussal szemben való állásfoglalásának az ismertetését ennek a Drews-féle rombolásnak az ismertetésével kell kezdenünk.

Néhány évvel a világháború előtt minden német lap azzal a kérdéssel foglalkozott hónapokon át, hogy élt-e Jézus? Történeti személy-e a kereszténység alapítója, vagy költőfalak, mitologikus alkotás, kegyes mesék hősei!

Ezt a nagy követ Arthur Drews vetette a kútba. Előbb 1909-ben „Die Christusmythe címen könyvet írt a kérdésről s abban bizonyította, hogy Jézus nem élt, azután pedig mikor látta, hogy könyvét az agyonhallgatás veszedelme fenyegeti, a német monista szövetség meghívására nagyobb városokban szenzációs előadásokban népszerűsítette felfedezését.

A kíváncsiság és a felháborodás oly óriási tömegeket mozgattak meg, hogy Drews és ellenfelei ezekre menő hallgatóság előtt a reformáció korának vallási vitáira emlékeztető módon mérték össze egymással fegyvereiket.

Ez a vita a hivatalos kereszténység ellen folyton fokozódó ellenszenv kirobbanása volt.

A felvilágosodás fanatikussai ugyanis biztosra veszik a kereszténység pusztulását. A katolicizmusé felől végkép nincs kétségük, az előbb-utóbb lejárja magát. De magában hordja megsemmisülése csíráit a protestantizmus ortodoxiája is.

A veszedelem elől való menekülésnek egy lehetősége van: a koreszmékhez való alkalmazkodás, amit a liberális protestantizmus nagy ügyességgel csinál. Korszerűségével és alkalmazkodásával megtartja az egyháznak a művelt középosztályt és rendkívül nagy akadálya a szabadgondolkodó szervezetek megerősödésének.

A liberális teológia legnagyobb erőssége a történeti Jézus.

Reá hivatkozva, az ő szelleme által vezéreltetve harcol

az egyházi maradiság ellen s vele hódít lelkeket isten országának, az egyéni hit zászlóját lobogtató felvilágosult protestantizmusnak.

Ha — így gondolkoznak — ezt az alapot ki lehetne húzni a modern világban biztosabban álló liberális teológia alól, akkor a protestáns ortodoxia és az ultramontán teológiai világnézet feltétlenül összeomlanának s elvesztenék minden hitelüket s ami ennél is több — hiszen hitelük ma már sok úgy sincs — elvesztenék nagyszámú híveiket is, akik azután: vezetés nélkül nem élhetvén, kész prédái volnának a szocialista és monista szervezeteknek.

Mikor majd Friedrich. Strauss 1835-ben a mitikus módszerrel előállt, csak az igazságot kereste. Se jobbról, se balról nem biztosította magát, nem keresett szövetségeseket és nem voltak segítőtársai. Jóformán teljesen magára hagyatva hadakozott minden oldalról támadó ellenségei ellen.

Arthur Drews körültekintőbben indította meg offenzíváját: hátrékről is gondoskodott, segítőtársakat is toborzott s könyvkiadóvállalat is állt a szolgálatára, hogy a sikert minden irányban biztosítsa s igazán nem rajta múlt, hogy az általa szított mozgalom nem vált nagyobb arányú egyházi szecesszió kútfejévé.

A szervezkedés német alapossággal volt megcsinálva.

Berlinben Fr. Steudel, bremeni lelkész és F. Reinhard Lipsius jénai egyet, magántanár állottak mellette. Steudel „Im Kampf um die Christusmythe“ és „Wir Gelehrten von Fach!“ címen két röpiratot is írt a támogatására. Irodalmi téren segítettek E. Krieck „Die neueste Orthodoxie und das Christusproblem“, Arthur Böthlingk „Zur Aufhellung der Christusmythologie“ és W. von Schnehen „Der moderne Jesuskultus“ című írásaikkal. E. Diederichs jénai könyvkiadó John M., Robertson „Die Evangelienmythen“ (1910) és William Benjamin Smith „Ecce Deus“ (1911) című műveinek a kiadásával támogatta közvetve is a mozgalmat, a Neuer Frankfurter Verlag pedig John M. Robertson „Geschichte des Christentums“ (1910) című műve közrebocsátásával adott általános tájékoztatást a kereszténység keletkezése kritikus korszakáról.

A kérdés nem új: eredete újabban a francia forradalom idejére megy vissza. Citoyen Dupuis az „egy és oszthatatlan frascia, respublica 3. évében“ és Volney 1791-ben vetették fel. Mindketten csillagászati tények mítosszá sűrűsödését látták az evangéliumokban; Volney szernt-Krisztus drámája a napnak a Zodiákus állatkörein való átmenetét jelképezi!

Az abszolút szkepticizmus álláspontján állott Napoleon is.

Strauss nem vonta kétségbe Jézus létezését, az evangéliumok általános hitelét azonban ő tette tönkre s írásmagyarázati módszerének szerencsétlenül választott nevével ő ala-

pozta meg a köztudatban azt a hiedelmet, hogy Jézus mítikus alak.

A korabeli felvilágosultság álláspontján állva az evangéliumokra, is kíméletlen következetességgel alkalmazta azt a meggyőződést, hogy az epifániák, mennyei hangok, csodák, jövendölések, angyal- és ördögjelenések — akárhol találhatók — nem tapasztalati tények, hanem mítoszok: „vallásos eszmék történeti köntösbe való öltöztetései.“

mi mítosz, az azért nem okvetlen hazugság és valótlanlanság.

Mint történet az lehet, de az alapjául szolgáló gondolat lehet örök érték.

Vannak azonban olyan mítoszok is, amelyeknek történeti magjuk van. Ilyennek tartotta Strauss a Jézus-mítoszt s hogy az evangéliumi elbeszélések történeti magvában egy pillanatig sem kételkedett, annak bizonyága második, „népies“ Jézus-életrajza.

A német teológiában Jézus létezésének Bruno Bauer az első tagadója, aki a Jánosevangélium vizsgálata közben ötlött arra a gondolatra, hogy ha egy nem tényeket, hanem metafizikai spekulációkat, dogmatikai tankölteményt, tartalmazó evangélium létezik s ha az kanonikus tekintélyre tehetet szert, vajjon nem lehet-e költemény a többi evangélium is, mikor a legrégebbnek tartott evangéliumról is nyilván kimutatható, hogy nem krónikás hűséggel rögzíti meg, hanem művészi szempontok szerint csoportosítja a tényeket.

Ha az anyagot művész rendezte és csoportosította, nincs kizárva, hogy — költötte is.

Ezen a nyomon továbbhaladva állítja aztán, hogy Jézus nem történeti alak; az evangéliumokat az evangélisták költötték. A kereszténység nem Jeruzsálemben, hanem Rómában és Alexandriában keletkezett, a keresztény eszmék Filón és Seneca eszméi, zsidó légkörbe Márk helyezte át őket.

Bruno Bauer után 8. E. Veras helyezkedett „Vergleichende Übersicht der vier Evangelien“ cím alatt 1897-ben megjelent könyvében arra az álláspontra, hogy Jézus nem élt. A könyvön szerzőként szereplő név P. van Dyk-nek, a könyv kiadójának és írójának a nevét takarja s kettős jelentése van. A szerző igaz (verus) is és szigorú (severus) is szeretne lenni az evangéliumokba foglalt hagyománnyal szemben.

Majd Albert Kalthoff brémeni lelkész következett, aki 1880-ban „Das Leben Jesu“ c. beszédorozatában még liberális Jézusképet adott, később a történelmi materializmustól kölcsönzött érvekkel hadakozott Jézus történetisége ellen.

Krisztus képe „Das Christusproblem“ (1902), „Die Entstehung des Christentums“ (1904) és „Was wissen wir von Jesus“ (1904) című művei szerint egy szociális közösség eszméinek, vágyainak s történetének az összefoglalása.

Az evangéliumokban vázolt gazdasági viszonyok nem Palesztina, hanem Róma környéke gazdaság viszonyai. Ezekből keletkezett egyéb azon korbéli vallásos társulatok analógiájára a keresztény egyház. A keresztény egyház alkotta meg Krisztus alakját, az evangéliumokat és Pál leveleit „Teológiai szuggeszció” nélkül nincs történevez, akinek eszébe jutna, hogy Jézus életrajzának a megírását megkísérleje.“ Az a Krisztus, akiről a keresztény írások szólnak, nem ember, hanem legalább is „Übermensch“, vagy annál is több: Isten fia, Isten-ember volt.

A Krisztus-probléma megoldása nem az, hogy Jézus alapította a keresztény egyházat, amely azután folyton távolodott tőle és visszafejlődött, hanem az, hogy Krisztus eszrnévi alakját az egyház teremtette meg anélkül, hogy Jézus létezett s történeti személy lett volna.

Ugyanezt állítja „Die Entstehung des Christentums“ (1305) című művében egy Promus álnéven író szerző is. Szerinte „az újszövetség prózában megírt vallásos költemény. Ez a poézisnek oly válfaja, amit a kor szükséglete hozott létre.“ Az előítélet nélkül való kutatás szemében Jézus egész *élete* szimbolikus alkotás, a krisztológikus spekuláció költői lecsapódása. Krisztus szenvedése és halála pedig a megváltás gondolatának a dramatizálása, amint az az Oziriszről, Dionizioszról szóló mítoszokban is kifejezésre jutott, egy tragikus költemény, mely az igazi tragédia teljes és kimeríthetetlen hatásával a szent szeretet erkölcsi eszményét testesíti meg, mely a megfáradtakon és megterhelteken könyörül.

A tudományos látkör tágulása és mélyülése tehát megérelte a látkör teológiai gyümölcseit is.

Míg Bruno Bauer a klasszika-filológia, Kalthoff a történeti materializmus látökörén belül maradt, Promusnál már vallástörténeti analógiákkal is találkozunk, Jézus történetiségének a többi tagadói pedig nyakig benn vannak a vallástörténetben.

A vallástörténettel való szemkápráztató ügyeskedést egy angol szociológus és egy amerikai matematikus — a fentebb említett John M. Robertson és W. B. Smith — nyomdokaiba lépve Arthur Drews vitte a legnagyobb tökélyre P. Jensen asszirológusnak azzal a kísérletével szemben, mellyel „Das Gilgamesch-Eposz in der Weltliteratur“ (1906) és „Hat Jesus der Evangelien wirklich gelebt!“ (1911) című műveiben az az egész görög-római mitológiát az ó- és újszövetségi mondakörökkel „egyetemben a Gilgames-eposztól származtatta.

Arthur Drews „Christusmythe“ c. munkájában az elődei által összehordott rengeteg vallástörténeti anyag felhasználásával támaszkodva két tétel bebizonyítására vállalkozott.

Az első az, hogy Jézus nevű isten Jézus előtt is létezett. A második pedig az, hogy Jézus nem ember volt, akit

híveinek az imádata emelt isteni méltóságra, hanem mitológiai alak, akiből okos és előrelátó egyházi érdekek költött történeti személyt.

A „Jézus előtti Jézus“ bizonyítására hivatkozik a zsidó Messiás-, a perzsa Mitrász- és a görög Logosz-hitre. Azt állítja, hogy a gnosztikus szekták, — köztük a naasszenusok, a jesszeusok és a nazoreusok Jézus kora előtt léteztek s Jézus név alatt tisztelték istenüket. Azután hosszan fejtegeti, hogy a Messiás szenvedése sem idegen gondolat a zsidóságban, a Messiás csodás születésének és megkeresztelkedésének a mítosza pedig megtalálható úgy az Apokalipszisben (c. 12.), mint Agni születésének a mítoszában és kultuszában.

A „keresztény Jézus“ élete, ahogy a szinoptikusok megírják, nem más, mint a Jézus nevű isten kultuszának ápolására alakult egyház metafizikai képzeiteinek, vallásos reményeinek, külső-belső élményeinek a történeti formába való kivetítése és összefoglalása. Mondásai, beszédei pedig csak a gyülekezet valláserkölcsei nézeteit, hangulatát, levertségét és győzelmi reményeit, gyűlöletét és szeretetét tükrözik vissza. Az evangéliumok eltérései és ellenmondásai pedig a Messiás-eszme különböző gyülekezetekben s időben elért fejlődési fokával magyarázhatók.

Jézus nem emberből lett. Igten, ahogy a liberális teológia állítja, hanem emberi vonásokkal felruházott Isten, olyan mondahős, mint Héraklész, Achillész, Tezeusz, Perzeusz, vagy Siegfried.

A kereszténység a gnoszticizmus hajtása. Hogy a többi gnosztikus rendszerrel nem merült el, azt annak köszönheti, hogy az általa leírt eszmét történeti formálta, istenét emberré tette.

Drews állításai a legtöbb esetben nem bírják el a kritikát, vallástörténeti érvei pedig nem alkalmazhatók az evangéliumi hagyományra.

A „Jézus előtti Jézus“ nem tény, hanem történeti föltevés. A „Jézus = Josue“-egyenlet nem helyes. Jézus nevű isten Jézus előtt Drews forrásainak és tekintélyeinek a kitalálása.

Hasonlóképp teljesen helytelen az a beállítás, hogy Jézus képe a keresztény egyház alkotása. Az evangéliumok Jézus képének a tükrözései, amelyek Jézus igazi vonásait elrajzolják, Jézust kiemelik a közönséges halandók közül, Messiássá, isten fiává teszik, később pedig a¹ dogmatikai spekuláció a szentháromság második személyének dekretálja.

A Jézus történetisége ellen intézett folyton megújuló támadások nyilvánvalóan sorra célt tévesztenek. Szinte érthetetlen is, hogy miért újulnak meg időnként, azért keresnünk kell ennek a Don Quihote-módjára való szélmalom ellen irányuló hadakozásnak a belső rugóit.

Jensen próbálkozásában az egyoldalú szaktudós vessző-paripájának a megvadulás és a rabiátussá válása áll előttünk. M. J. Robertson összehasonlító tanulmányaiban annak a törvényszerűségnek a megfigyelése zavarta meg, hogy a vallások fejlődése meglehetősen egyforma menetet mutat,

William Benjamin Smith azért kétkedett Jézus létében, mert nem tudta elképzelni, hogy ezt a futótűzként terjedő mozgalmat egy ember működése váltotta volna ki és mert a történeti teológia fokozódó apoteózist feltételező sémája szerint Jézus történeti valóságához legközelebb álló, legemberibb képét Pál apostolnál kellene találnunk, tényleg azonban Pál apostol már elvileg Jézus istenségének az álláspontján áll. Ezért próbálta úgy magyarázni a kereszténység keletkezését, hogy az több Krisztus előtti áramlat egybeömléséből és a „Jézus előtti Jézusisten“ kultuszából származott.

Calthoff a történelmi materializmus és a marxi világfelfogás látószögéből, proletármozgalomnak tartja a kereszténységet, amely tudatosan alkotta meg és egyesítette Krisztus költött egyéniségében minden eszményét és emellett tiszta nyereségnek vette azt a mellékes eredményt, hogy Jézusnak a történetből való kiküszöbölésével a keresztény lelkiismeret megszabadul a Jézushoz kötött történeti korlátoltságától. Annak, aki hinni akar, nem kell megtennie a Palesztinán keresztül vezető kerülőutat, hanem hihet saját felelősségére, hiheti az igazságot azért, mert át van hatva tőle és nem azt kell hinnie, amit az evangélisták és az apostolok tanítottak.

Drews még tovább megy. Azért rombol, hogy már készenlevő tervét megvalósíthassa. El akarja tenni az útból Jézust, hogy az üresen maradt piedesztálra az idealisztikus monizmus eszményi alakját állítsa.

Jézus nem ember és nem istenített ember, hanem a „tömegelemek“ által teremtett mitikus alak, akiben az a gondolat öltött testet, hogy „isten emberré lett, hogy az ember istenné lehessen“. „Ez az eszme azonban nemcsak Krisztusban lett testté, hanem megtestesül minden más emberben is, aki újjá születik, hogy istennel egygyé lehessen.“

Ez a gondolat az az új vallás, aminek a protestáns liberális teológia történetiesítését kell felváltania és Drews annak az eszmének lesz prófétája, hogy a világ élete isten élete, az emberiség fájdalmas előhaladása isteni szenvedéstörténet, a világ folyása egy isten élete, aki minden egyes teremtményben szenved és küzd és meghal, hogy az ember vallásos öntudatában a végesség korlátain felülemelkedjék és az egész világnyomorúság fölött való győzelmiét előlegezze magának — ez a, megváltásról szóló keresztény tanban rejlő igazság“.

A reformálás és az új vallás szelleméből érthető az a túlzásba vitt lendület, mellyel Calthoff és Drews a sulykot

elvetették. Ezenkívül vannak még oly körülmények, melyek lejtőre csábították őket s némileg magyarázzák próbálkozásukat. Ezek a következők:

1. A liberális teológia túlságos súlyt helyezett Jézus történetiségére. Jóformán egész vallásosságát a történeti Jézusra és világnézetére korlátozta. Krisztocentrikus hisztoricizmusa összezsugorította a teológia racionális és vallástörténeti távlatát.

2. Jézus életéről a profán irodalom nem jegyezte fel semmi említésre méltót.

3. A keresztény forrásokkal és teológiával szemben pedig bizonyos körökben nagyon nagy, szinte feltétlen a készakarva tenyésztett bizalmatlanság.

4. A vallástörténet sok, a keresztény vallásossághoz hasonló formáról ad számot s a hasonló alapon hasonlókká fejlődött jelenségek egymással kapcsolatba hozása, illetve azonosítása az új kombinációk kieszelésére való képtelenség mellett érthető gyengeség.

De bármily megértéssel mélyedünk is bele a Jézus történetiségét tagadók állásfoglalásának a rugóiba, mégis le kell szögeznünk, hogy túllóttek a célon.

Meggondolatlan feltevéseikkel s agitálásukkal csak gyengítették az előítélet nélkül való tudomány helyzetét és a — radikális jezsuitizmus iskolás példáját szolgáltatták.

Ilyen eszközöket nem lett volna szabad céljaik elérésére használniok.

Jézus Magadása nélkül is megtehették volna, hogy őt vallásos életükből eliminálják, történeti igazságok helyett ésszerű igazságokra alapozzák hitüket s prófétáivá szegődjenek akármilyen új vallásnak.

Ezt ma mindennap akárhányan megcselekszik, amint-hogy megcselekedték a kereszténység nagy ellenségei Kelzostól Nietzscheig anélkül, hogy a csillagokat letagadták volna az égről s hogy az egész őskeresztény irodalmat Pál apostol leveleitől kezdve kitalálásnak és hamisításnak kellett volna mondaniok.

Akárhogy revideálja is a teológia nézeteit a Drews-féle támadások anyagának a legkomolyabb mérlegelése alapján, az, hogy Jézus élt, kétségtelen tény.

Azt a történeti tény, hogy húsból-vérből való ember volt, nem lehet ugyan se a 2X2, se más örökérvényű racionális állítás bizonyosságával megállapítani, mert évszázadok vagy évezredek távlatán at a történet ilyen bizonyosságokat nem nyújt senkiről, azonban Pál apostol, a profán írók és az evangéliumok tanúsága mégis elég arra, hogy Jézus történetisége minden kétségen felül álljon.“

Közvetlen emlék nem maradt tőle. Memoárokat nem írt,

sírfát üresen mutogatják. Porba írt betűit elhordta a szél, lába nyomait eltüntette az idő.

Hagyománnyal azonban már többel rendelkezünk.

Meg pedig annak ellenére, hogy a tradíciónak az az állítása, hogy szem és fülünkhöz írták meg életét, igaz lehet — ránk azonban ebből sem maradt semmi.

De Pál apostol Jézushoz közel állott, Jézus tanítványai-
val, a jeruzsálemi gyülekezet főembereivel érintkezett: az o-
tanúsága alapján tehát Jézus életének a ténye minden két-
séget kizáró módon megalapozott.

Pál apostol csak sejteti Jézus alázatos földi életének a
körvonalait, tanítását és tragédiáját s utána a leszögezett
tényeket töltik meg a népies hagyomány, a szájról-szájra
adott tradíció részletezett képeivel és elbeszéléseivel.

Ahogy ezek az elbeszéléseket egymástól átveszik, azok
szájról-szájra, evangéliumról-evangéliumra nőnek s az ótes-
tamentumi jövendölések megvalósulását Jézusban látó imá-
dat mind emberfelettibbé rajzolja Jézus alakját.

Annak, hogy az evangélisták nem költeményt írtak, leg-
nyilvánvalóbb bizonyítéka a bonyolult szinoptikus viszony,
a szavakhoz való ragaszkodás és a szabadosság, az egyezések
és eltérések csodálatos tömkelege.

Az evangélisták történetet írtak — ha a maguk módja
szerint is! Ők Jézust történeti személynek tartották s a róla
szóló történeti hagyományokat akarták összegyűjteni. Mű-
veikből egyáltalában nem lehet arra következtetni, hogy ön-
tudatukban csak egy paránya is lett volna pl. Lukács 1. 2.
megírásakor az Agni születésére való gondolásnak, vagy
annak, hogy akár az ószövetségi Josuának tartották volna.

Az evangéliumok szemléletes képet nyújtanak Jézusról.
Élete eseményeit beszélnek el. Nem annyit, hogy abból prag-
matikus történetet lehetne írni, de annyi jellemzőt közölnek,,
hogy elmosódó háttérből egyénisége élesen kidomborodik.

Egyszerű külső keretben hatásokban gazdag élete. Tanít-
ványai mindent otthagynak érte. ő is életét adja értük.
A vámszedők és bűnösök pártját fogja, mert segíteni akar
rajtuk. Megalkuvást nem ismerő egyéni vallásossága össze-
ütközéseket idéz elő a farizeusokkal és egyéb hatalmasokkal.
Ez az ellentét (a farizeusok ellen tartott beszéd és a templom-
tisztítás!) halálos ellenségeket szerez neki Jeruzsálemben,
ezek keresztre juttatják. A fellázított nép kikényszeríti a
római hatóságtól a halálos ítéletet.

Ez életének külső kerete, aminek szilárdságát még se
mítosz, se legenda ki nem kezdte.

Ha gondolatvilágába, lelki életébe akarunk behatolni, a
források ahhoz is adnak anyagot. Különösen a Logia. De ez
természetesen nem hites gyorsírók feljegyzése s beszédeinek
a lerápiálása. Főbb gondolatait, egyes helyzetekben mondott

emlékezetes mondásai aforizmákká kopva őrződtek meg s élnek a hagyományban tovább. Költői alkotásai, a példázatok, a kerekded befejezettséggel szálltak szájról-szájra. Amit tanít, az ószövetségi profetikusan és erkölcs egyéni formában, csodálatos hatványon. Oly meggyőződéssel és meggyőzően hirdetett régi, elkopott, útszélei igazságok, hogy újaknak látszanak. A zsidó vallás talaján meghonosítja az induktív gondolkozást a teológiában — ezzel csinált Jézus vallásos forradalmat és teremtett új vallást, amit teljes hitével, egész életével annyira fedett, hogy tanítása és egyénisége együtt lett az új vallás fundamentumává.

Ezt a képet a tanítványok szeretete és csodálata fenséggé rajzolta, a híveik deduktív logikája pedig a mennyországba helyezte át, a földi életéről rajzolt képet naiv képzelettel kiszínezte s hite virágaiból koszorút font rája.

Nem kellett ehhez se előre feltett szándék, se kölcsön más vallásoktól.

Jézus híveit hitük lendülete épúgy inspirálta, mint ahogy más vallások legendaköltészete fakasztott virágokat Buddha, Mitrász vagy Attisz lába nyomán.

A szinoptikusok ezt a szóhagyományt gyűjtik, János evangéliuma ezt gyúrta át s állította más távlatba.

Van a kereszténységnek kölcsönvett vagyona is János jelenéseiben, ez azonban annyira más jellegű, hogy első pillanatra megismerhető.

Bauer, Kalthoff és Drews feltevéseivel szemben tehát Strauss igaza áll meg.

Az evangéliumok magva történeti, a mítoszok a magra csak kívülről rakódtak le.

Egy részük, mint Máté és Lukács evangéliumában a Jézus születéséről szóló rész, egyszerűen leválik, más részükben minden különösebb nehézség nélkül meg lehet állapítani, mi a történetileg helytálló s mi a túlzás belőle. Legnehezebb tájékozódni oly részleteknél, ahol a hagyomány különböző rétegződése bukkan napfényre. Ilyen helyeken csak a probléma nagyon éles disponálása s csak a legnagyobb akribia, meg nem téveszthető kritika segít.

A beláthatatlanná növekedett Christusmythe-irodalom tucatjával megjelent értekezései és füzetei ezeket a nézeteket variálták a legkülönbözőbb változatokban.

Ebből az irodalomból elsősorban a német liberális teológia vezérférfiainak a dolgozatai magaslanak ki. Hermann von Soden „Hat Jesus gelebt?“, Adolf Jülicher „Hat Jesus gelebt?“, Heinrich Weinel „Ist das „liberale“ Jesusbild wiederlegt 1“, Johannes Weiss „Jesus von Nazareth. Mythos oder Geschichte?“, E. Klostermann „Die neuesten Angriffe auf die Geschichtlichkeit Jesu“, Carl

Clemen „Der geschichtliche Jesus“ című előadásaiiban és füzeteikben foglaltak állást Drews tételei ellen.

Egész külön figyelem illeti Paul Wilhelm Schmiedel zürichi egyetemi tanár két füzetét, amelyek „Die Person Jesu im Streite der Meinungen der Gegenwart“ (1906) és „Das vierte Evangelium gegenüber der drei ersten“ címmel szölkáltak a vitába.

Schmiedel a következő kilenc „főbizonyásgot“ („die neun Grundsäulen eines wahrhaft wissenschaftlichen Lebens Jesu“) állította össze Jézus történetiségére kitalálhatatlan állításokként:

1. Márk ev. 3. 21., 31—35. verseiből az a mondás, hogy Jézus hozzátartozói azért mennek érte, mert megháborodott-nak tekintik.

2. Márk ev. 13. 32-ből: A (világ végének a) napját meg az óráját se az angyalok, se az ember fia nem ismerik, csak az atya.

3. Márk ev. 10. 18.: Miért mondasz jónak? Nincs más jó, mint az Isten.

4. Máté ev. 12. 32.: Az, aki csak az emberfiát gyalázza, bocsánatot nyer, de aki a Szentlélek ellen szölk, nem nyer bocsánatot.

5. Márk ev. 15. 34.: Jézus szava a kereszten: Én Istenem, én Istenem, miért hagytál el engemet?

6. Márk 8, 12.: Ez a gonosz és hálátlan nemzedék jelet kíván, de jelet nem kap.

7. Márk ev. 6. 5.: (Jézus) nem tudott csodát tenni (Názáretben). Csak néhány beteget gyógyított meg azzal, hogy kezével érintette őket és elcsodálkozott hitetlenségükön.

8. Máté ev. 11. 5. szerint Keresztelő János követéinek azt mondja magáról: Vakok látnak, sánták járnak, poklosok megtisztulnak, süketek hallanak és halottak feltámadnak s a szegények meghallják az evangélium hirdetését.

9. Máté 16. 5—12.-ben Jézus tanítványait óvja a fari-zeusok és a szaduceusok kovászatól azzal, hogy a 4000 és az 5000 ember megvendégelésére céloz. Ebből az következik, hogy ezek az ételcsodák is étkezések formájában szimbolizált ígehirdetések lehettek.

A kilenc „fő bizonyásgot“ azonban egyáltalán nem fejezi ki Jézus jelentőségét. Schmiedel ennek az érzékeltetésére ezt a további három helyet állítja össze:

1. Máté ev. 7. 29. szerint Jézus nem úgy tanított, mint az írástudók, hanem mint akinek különös képesség jutott.

2. Márk ev. 6. 34. szerint „megesett a szíve a népen, mert olyan volt, mint a juhok pásztor nélkül“.

3. Máté ev. 11. 28.: „Jertek hozzám mindnyájan, akik fáradtak vagytok és terheket viseltek, én megadom nektek a békességet.“

Ennyi bizonyág elég arra, hogy Jézus történetiségét kétségtelessé tegye.

Mások a vallástörténeti anyag Drewstől függetlenül való összeállításával tettek a közönség tájékoztatására szolgálót. Ide tartoznak a Religionsgeschichtliche Volksbücher kitűnő füzetei, amelyeket E. Petersen („Die wunderbare Geburt des Heilandes“), M. Brückner („Der sterbende und auferstehende Grottheiland in den orientalischen Religionen und ihr Verhältnis» zum Christentum“) és A. Jacoby („Die antiken Mysterienreligionen und das Christentum.“) írtak. A Krisztusról szóló tan kialakulását Johannes Weiss vázolta „Die Anfänge des Dogmas“ című füzetében. A kérdés hitéleti vonatkozásait klasszikusan megvilágította W. Bousset az 1910-i berlini vallásos világtalálkozón „Die Bedeutung der Person Jesu für den Glauben“ című előadásában (Protokoll der Verhandlungen, I. köt. 219. 1.) és Ernst Troeltsch „Die Bedeutung der Geschichtlichkeit Jesu für den Glauben“ című füzetében, Karl Dunkmann „Der historische Jesus, der mythologische Christus und Jesus der Christ“ című könyvében a különböző árnyalatú Jézus-könyvekről adott áttekintést.

Drews az ellenvéleményekre 1911-ben felelt a „Christus-mythe“ c. kötetével, amely „Die Zeugnisse für die Geschichtlichkeit Jesu(.)“ Eine Antwort an die Schriftgelehrten mit besonderer Berücksichtigung der theologischen Methode“ címen jelent meg.

A magyar irodalomban a Vámos Henrik által szerkesztett „Szabadgondolat“ 1912. évi 1. füzete volt Pogány József, Fazekas Sándor, Timár Miklós és mások cikkeivel Drews tételeinek a főterjesztője s a vita állásáról és irodalmáról én írtam „Élt-e Jézus“ címmel összefoglaló ismertetést a „Teológiai Szaklap“ 1912. 3—4. számában. Dolgozatom különnyomatban is megjelent. A kérdéssel foglalkozott Lencz Géza is „A kereszténység előállása“ című füzetében (1913).

A kérdés tárgyalását Heinrich Hammer „Traktat von Samaritermessias(.), Studien zur Frage der Existenz und Abstammung Jesu“ című munkájában arra használta fel, hogy Jézust eldisputálja a zsidóságtól. Ezért azt állítja, hogy Jézus volt az a szamaritánus lázító, aki Jozéfosz Ant. XVII. 4., 1. híradása szerint azzal ámította a népet, hogy a Garizim hegyén megtalálta a Mózes által elásott templomi edényeket. A nép fegyveresen odacsődült, mire Pilátus szétverte a tömeget s az előkelőbbeket kivégeztette.

Jézus is ezek közt esett áldozatul.

Hammer ötlete nem új, Ludwig Noack ugyanis „Darstellung der Geschichte Jesu“ című 1870-ben megjelent könyvében már hirdette azt a felfedezését, hogy Jézus nem Jeruzsálemben, hanem Sziéhemben halt meg s a szamáriai láza-

dásban való részvétele miatt végeztek ki. Halálát csak Márk helyezte át Jeruzsálembe, még pedig nyilvánvalóan azért, mert zsidó közfelfogás szerint próféta nem halhat meg mást, mint Jeruzsálemben. Ettől ugyan igaz lehetne, de nem az, mert Jézus egész történetéből keresztrefeszítésének Jeruzsálemben való megtörténtege a legtöbb valószínűséggel bíró tény.

A Christusmythe-irodalom egész sajátos ága az a kis iratsorozat, amely azzal a túlzással teszi nevetségessé Krisztus történetiségének a tagadását, hogy mindenféle más történeti alakok nem létezését állítja.

Ez a szatirikus gondolat Strauss első Jézus-életét négyféleképpen is kifigurázta.

Először J. B. Pérès mutatott neki számárfület azzal, hogy a mitikus módszer segítségével bebizonyította, hogy Napoleon sem élhetett, mert ő is mitikus alak. Pérès gúnyiratának a szövege 1836-ban németül is megjelent. Most legkönnyebben hozzáférhető Fr. M. Kircheisen „Hat Napoleon gelebt und andere kuriose Geschichten“ (Rara I. köt. 1910) című gyűjteményében. A Kalthoff-viták idejében a Bremer Beiträge újra feltámasztotta s Antal Géza magyarrá is lefordította. Fordítása a Theológiai Szaklap 1908. 4. számában jelent meg. Fordítását a Drews-vita alkalmából a Magyar Év. Diákszövetség újra kiadta külön füzetben.

J. Gr. Wurm Luther életét írta meg hasonló modorban egy „Dr. Casuar“ neve alatt, az elkövetkezendő ezer esztendő távlatából „Dr. von Keyserlingk“, a Literaturblatt 1836. évi 79. számában pedig Strausstot magát disputálja ki történeti személyek közül.

Igen ismert még von der Hagen 1837. nov. 10-én mondott szatírája „dr. Luther Márton meséjéről“, amely Lutherből is naphérost csinál s azt bizonyítja, hogy nem élt. Ez a kis szatíra 1838-ban két ízben, majd 1883-ban új kiadásban is megjelent. A Babel-Bibel-vita idején újra kiadták s időszerű jegyzetekkel és magyarázatokkal bővítették ki. A Drews-vita idején 1910. évi 15. számában „Beweis, dass Luther nie existiert hat“ cím alatt a „Die Christliche Welt“ közölte és kiadta különnyomatban is. Mind a négyet azon frissiben ismertette és összefoglalta C. Gf. W. Theile „Zur Biographie Jesu“ (1837) című munkájában.

Ezekkel a termékekkel egykorú lehet az a könyv is, amelyről a Nemzeti Újság 1846. évi dec. 6-án kelt 398. száma így emlékszik meg:

„Egy lumen mundi, névszerint Müller Péter legközelebb két igen vastag könyvet írt és adott ki, melyben terjedelmes tudományossággal, tömördek idézetekkel igyekszik megmutatni, hogy rómaiak sohasem léteztek s hogy Julius Caesar és V-ik Károly ugyanazon egy személy vala és hogy a lati-

nok nem egyebek megromlott németeknél, — szóval az egész világtörténet hamis koholmány, mi csak az emberek ámitása s a tanuló ifjúság gyöttrésére költetett.“

Az utóbbi műnek a Jézus élete-szatírákkal nincs közelebbi kapcsolata. A többiek, a Jézus élete körében felmerülő kalandos állításokat nyomon kísérőek azonban jellemző s amollett nem is szellemtelen melléktermékei a védekező irodalomnak. Néha a szeget egyenesen a fején is találják, mint Drews esetében. Mert Drews számtalan mitikus egyenlete nem bírja ki a komoly cáfolatot, hanem semmivé válik az enyhe satírától is. Ami Straussra alkalmazva túlzás volt, az Drewsre tökéletesen rá illik: tagadása annyira túlzó, hogy komikusnak mondható.

Míndez persze nem vetett s nem vet gátat annak, hogy Drews gondolata egyre nagyobb, de talán kevésbé veszedelmes hullámokat ne verjen Németországon kívül is.

Dániában Georg Brandes szegődött hívei közé „Die Jesus-Sage“ (1925) és „Urchristentum“ (1927) című műveivel. Franciaországban Robert Stahl és P. L. Couchoud terjesztik erős módosítással ugyanazt a gondolatot.

Robert Stahl „Le document 70“ című 1923-ban megjelent könyvéből abból a feltevésből indul ki, hogy a kereszténység és a Messiás megszületésének az első okmánya a Jelenések könyve 12. fejezete, ahol arról a Messiásról van szó, aki mindjárt születése után az égbe menekül. Ez a tisztán apokaliptikus Messiás került bele János evangéliumába és lett még kézzelfoghatóbbá a szinoptikus evangéliumokban, Pál apostol pedig csak utánuk és az ő leírásuk alapján vált hirdetőjévé. Ilyenformán a Messiás soha semmiféle formában nem volt földi lény, történeti alak.

Stahl mellett Couchoudnak jelent meg két tanulmánya a *Mercure de France* 1923. és 1924. március 1-i számaiban, amelyeket „La mystère de Jésus“ címen 1924-ben külön is kiadott. Couchoudnak az a felfogása, hogy a kereszténység nem egy személy műve, nem is valami filozófiai elképzelés, hanem a keresztény közösség alkotása, egy kinyilatkoztatás-szerű élménynek a történetbe való kivetítése, aminek az alapját Pál apostol veti meg, Márk evangéliuma pedig folytatja. Nagy szerepe van benne István vértanú halálának is, mert ez szolgáltatta Jézus képéhez a drámai vég vonásait.

Couchoud ezen a konstrukción kívül azt a várakozását sem hallgatja el, hogy 1940 körül alig lesz valaki, aki Jézus történetiségét elhiszi, az egész képpel csak mint „tömeg-iépzettel“ fognak számolni s nem azon vitatkoznak, hogy Jézus Mária és József fia volt-e, hanem tudni fogják, hogy alakját és képét a hit, remény és a szeretet alkotta.

A Jézus történetiségét tagadók sorának a megnövekedése siker ugyan, de nem átütő siker. Azért Drews műve végén

némi rezignációval jegyzi meg, hogy egyhamar nem várható, hogy Jézus történetiségének a tagadása diadalmaskodjék, sőt lehet az is, hogy más fontosabb kérdések háttérbe szorítják s egész el is feledtetik ezt a tételt. De ezzel nem tüntetik el a világból. A gondolat új formában újra feltámad s nem nyugszik addig, míg le nem győzi azt a középkori hitet, amellyel harcban áll s a német Jézus-élete-kutatás helyét el nem foglalja Jézus történetiségének az a tagadása, amely a német nép szellemének nagyobb alkotása lesz, mint a Jézus-élete-kutatás volt.

Egyelőre azonban még nem ez a helyzet. Azért Jézus körül tovább tombol és hullámzik a szellemi harc.

2. „A nagy csalás” Friedrich Delitzsch történeti alapon nyugó antiszemitizmusa és ária Krisztus-képe.

Kezdetben ugyan Houston Stewart Chamberlain vala, de Drews után mégis Friedrich Delitzsch-sel kell folytatnunk az új német Krisztus-kép kialakulása folyamatának a figyelemmel kísérését. Még pedig azért, mert a következő követ ő dobja a kútba azzal a sajátos eljárásával, hogy rendkívül erős támadást intéz az ószövetség ellen, de hogy annak még a gyanúja se merülhessen fel, hogy Jézus Krisztusnak a zsidó néppel vagy az ószövetséggel valami benső kapcsolata lehetne, határozottan elvágja mindazokat a kapcsolatokat, amelyek a köztudat szerint Jézus Krisztust a zsidósággal összekapcsolhatták.

Delitzsch 1920-ban és 1921-ben adta ki „Die grosse Tauschung“ című két részből álló művét, amelyben ezt a két tételét felállította és megokolta.

Művének az első része a „Kritische Betrachtungen zu den alttestamentlichen Berichten über Israels Eindringen in Kanaan, die Gottesoffenbarung vom Sinai und die Wirksamkeit der Propheten“ alcím szerint csupa ószövetségi részletekkel foglalkozik, a második rész, amely a „Fortgesetzte kritische Betrachtungen zum Alten Testament, vernehmlich den Prophetenschriften und Psalmen, nebst Schlussfolgerungen“ alcímet viseli, szintén nem árulja el a címlapján egy szóval sem, hogy Jézus életének és jellemének a legfontosabb kérdéseivel is foglalkozik és hogy a kereszténységet egész új alapokra akarja fektetni. Mivel pedig a világháború után ez az első nagy német munka, amely neves tudóstól származik, azonfelül antiszemita vonatkozású is s első szószólója Jézus Krisztus ária-származásának, nyilvánvaló, hogy több vonatkozásban nagy lehetett a hatása, azért behatóan kell foglalkoznunk vele.

Delitzschet, a sémi nyelvek berlini professzorát és a kiváló assziológust (1850-1922) tulajdonképp alig kell beírni-

tatnunk, mert hiszen az általa felidézett u. n. Babel-Bibelvita óta (1902) neve és tudományos beállítottsága ismeretes az egész világon.

Ezt a vitát annakidején mintaszerűen ismertette Hornyánszky Aladár a Theologiai Szaklap 1903—4. évfolyamában s az ő ismertetése alapján nyilvánvaló, hogy Delitzsch azok közé az orientalisták közé tartozik, akik a zsidó állam körül feltáruuló hatalmas keleti világ benyomásainak a hatása alatt a biblia történeti és világnézeti jelentőségét is Kelet nagy kultúráinak és vallásainak a jelentőségéhez arányit jak a zsidó népet szellemi és vallási életével együtt a körülötte fekvő nagy világbirodalmak hatalma s kultúrája függvényeként fogják fel. Mivel a biblia egész világtávlatra a zsidó népre van beállítva, ennek az arányosításnak az az első műfogása, hogy a zsidóságot leemeli arról a piedesztálról, amelyre saját magában hívő bibliája helyezte, a következő pedig az, hogy fölé és köré kell vázolni az egyiptomi, az asszir-babilonai, a hettita és a görög-római világkultúrák és világvallások körvonalait, amelyek alatt a zsidóság jelentősége erősen megcsökken és elhalványodik.

Addig nincs semmi baj, amíg ezeket az arányokat minden tudós csak a maga számára állapítgatja meg, ha azonban valamelyik terjeszti és a zsidóság ellen ki is élezi az új beállítást, mindjárt bekövetkezik az a harc, amelyben a biblia és a zsidóság pártján levő régi vallási álláspont tiltakozik a biblia detronizálása és a zsidóság történeti vagy kulturális nivellálása ellen.

Delitzsch híres előadásaival ezt a harcot idézte fel 1902-ben, a háború végén pedig „Die grosse Tauschung“ című munkájával mélyítette el azokat a nézeteit, amelyeket Babilonról és a bibliáról tartott előadásaiban már köztudatba hozott.

Régibb előadásai ugyanis csak annak a kimutatására, illetve népies összefoglalására szorítkoztak, hogy a zsidó vallás és a zsidó kultúra minden vonatkozásban a keleti valóságoktól és nagy népkultúráktól függ. Csak látszat az, hogy a zsidóságnak a Kr. e. első évezredben olyan nagy szerepe vagy jelentősége lett volna, mint aminőnek a biblia feltünteteti vagy amelyet a biblia alapján az emberek hinni hajlandók.

Most ebben a munkájában annak a kimutatására vállalkozik, hogy a zsidóságnak ezek a forrásai és elbeszélései nézete szerint nem hitelesek és nem ártatlanok, hanem mesterkélten beállításokon, megtévesztéseken vagy csalásokon alapulnak, vagyis kulturális másodrendűségük megállapítását erkölcsi alacsonyabbrendűség vádjával is tetézi.

Az a nagy titok, amit Delitzsch „nagy csalás“-nak nevez s amit művében pellengérré állít, a következő:

Zsidó prófétaiskolákban készül egy zsidó mondagyűjtemény, amelynek a kifejeződési pontja az a „fixa idea“, hogy a zsidó nép isten választott népe s hogy isten csak a zsidók istene. A tanítványok ebből a szempontból indulnak ki, idegen forrásokat gyűjtenek össze, azokat céljaikhoz alkalmazzák, ősrégi mondákból úgy állítják össze a világ történetét keletkezésétől kezdve korukig, mintha az egész világ a zsidókért és a zsidóknak teremtődött volna és mintha a zsidóságon kívül levő nemzetek a választott nép istentől rendelt világtörténeti jelentősége és hivatása mellett mind csak jelentéktelen és elhanyagolható mennyiségek volnának.

Az idegenből átvett kozmogóniai hitregéket még nem merték egészen a maguk képére átgýrni, régi mondáikat is meglehetősen érintetlenül illesztették munkájukba.

Mikor azonban népük története fordulópontjához érkeztek, teljesen szabad folyást engedtek képzeletüknek.

Izrael népe előtt isten angyalai járnak, sőt maga isten is jelen van új hazát kereső népe körében. A Sinai hegyen népével szövetséget köt, népe között lakozik, népének Ígéreteket tesz stb.

A prófétatanítványok kényük-kedvük szerint bánnak a forrásokkal.

Századokkal később keletkezett szokásokat visszavetítnek ebbe a hőskorba, minden később kialakult törvényüket betoldják Mózes törvényei közé, ahol csak lehet, a választottság szempontját mindenütt kidomborítják s nem riadnak vissza semmiféle történethamisítástól, hogy céljaiknak megfelelő hangulatba ringassák az embereket, hogy Izrael vála, szottságának a bitét bebizonyítsák és hogy „fixa ideá“-jukat elhitessék.

Amíg ezek az ú. n. „isten emberei“ szónoki lelkeségükben hiszik, hogy szónoki frázisaik valóságok, addig csak tévednek, csak tévedéseik és mániáik sajnálatraméltó áldozatai.

Erkölcstelen kifogásolhatóvá akkor válik a dolog, mikor mesterségesen is táplált és fokozott exaltációjuk lehiggadása után — amiről „A prófétai ekstasis és a zene“ címen Hornyánszky Aladár írt 1910-ben elsőrendű magyar tanulmányt — hidegvérrel nekiültek történethamisító, másokat is megtévesztő munkájuknak, amikor Mózes nevét hatvanszor a saját maguk kodifikálta törvények fölé írták, amikor ezeket a korlátolt papi igényeknek megfelelő, babonás szabványokat az isteni kinyilatkoztatás dicsfényével vették körül.

Delitzsch ezt a szempontot három vonatkozásban mutatja ki az ószövetségből.

Elsősorban Kánaán elfoglalásáról mutatja ki, hogy nem úgy történt, mint ahogy az ószövetségi források beszélik, vagyis nem precesszióval, isteni csodákkal, hanem véres had-

járatokkal, nagyon is emberi eszközökkel hódították meg a zsidók: Jerikót árulás juttatta a kezükbe, isteneiket rabolják, vagyis a Kánaánba benyomuló zsidóság nem szent nép volt, hanem „rabló és gyilkos nomád horda“.

Azután a Sinai hegyen történt isteni kinyilatkoztatásra tér át s erről bizonyítgatja, hogy az egész beállítás fantasztikus, hogy még a törvény magja, a tíz parancsolat sincs meg feltétlenül hiteles szövegben, hogy a többi törvények más népeknél előbb és jobb fogalmazásban megtalálhatók s hogy a zsidók is ezektől vették át őket, de romlott formában, hogy Jahunak Izrael istene gyanánt való szerepeltetése példátlan eretnokség, hogy az elbeszélések szerint Jahut csak Jeruzsálemben szabad tisztelni s csak Jeruzsálemben szabad neki templomot építeni, a „korlátoltságok korlátoltsága“.

Harmadsorban a régi izraeli próféták működését értékeli át: azt elismeri róluk, hogy ők voltak azok, akik Izrael hivatottságának a hitét mesterséges eszközökkel is fenntartották, sőt fokozták is, egyébként azonban rövidlátó, magukra és nemzetükre katasztrófákat felidéző lázadók, politikai agitátorok és örültek voltak, csak egyes erkölcsi tanításaik érdemlik meg a szótlanságot.

Mindezek a fejtegetések nyugodtan elmehetnének szakszerű okoskodásoknak, aminthogy nagy részük csakugyan olyan, hogy más ószövetségi írásmagyarázónál is megtalálhatók, legfeljebb a hangjuk tűnik fel ebben a halkszavú társaságban s a minősítéseik hangzanak brutálisan.

Delitzsch azonban nem elégszik meg azzal, hogy nézeteit megállapítsa és leszögezze, hanem hozzájuk fűzi a legmeszebbmenő következtetéseket is.

A vázolt három tanulmányhoz ír egy „Schlussbetrachtung“-ot, amelyben arra az álláspontra helyezkedik, hogy a mai kereszténységnek vallásos tekintetben nincs semmi köze az ószövetséghez, mert a zsidóság nem kereszténység, hanem pogányság — amint Goethe és Schleiermacher mondták —. hogy a zsidóság nemhogy a „világ üdvösségét“ hozta volna, hanem egyenesen megölte a világ üdvösségét, hogy isten megismerése szempontjából a zsidóság sem, nyújt sem többet, sem kevesebbet egy mai teológus számára, mint a vallástörténetben számon tartott akármely más vallás, hogy a keresztény család és a keresztény nép könyvéül a biblia helyett inkább Wilhelm Schwaner „Germanen-Bibel“-ét kellene használni, mert az német szellemi termékekkel szolgálná az épülést s hogy a biblia tanítását és ismertetését az iskolákból ki kellene küszöbölni.

Végül kiemeli azt is, hogy a zsidó nép „tudatosan hazátlan és nemzetközi nép“ s hogy az egész világra nézve nagy veszedelmet jelent s azzal végzi, hogy a német népnek ki kell dörgölnie az álmot a szeméből s rá kell jönnie arra, hogy

talán a zsidókérdés az a kérdés, amelyre a legtöbb figyelmet kell fordítania.

Ezek az utolsó fejtegetések mutatják, hogy Delitzsch műve egyik legfontosabb láncszeme annak a Leo Taxii művei, Franz von Wendrin „Die Entdeckung des Paradieses“-e, a „Zioni bölcsek titkai“ és hasonlóan termelt és terjesztett munkák által jelzett nagy hadjáratnak, amelyet egyszer a vallásos, másszor a nemzeti korlátoltság szenvedélye fűt és robbant ki. Mint antiszemita mű legfeljebb annyiban különös, hogy nem névtelen, nem tudatlan és nem közvetlen munka, vagyis nem a ma élő zsidók ellen irányul, hanem megalégszik azzal, hogy leleplezze az ókoriakat.

Emellett azonban kétségtelen az is, hogy német antiszemita-irodalom termékei között sokkal nagyobb figyelem illeti meg, mint akármely más munkát, még pedig azért, mert ebben vannak benn igazában az új német szellemi küzdelem irányelvei a legelső és legklasszikusabb összefoglalásban: a zsidó őstörténetet, a zsidó bibliát, a zsidó vallásos és nemzeti eszményeket elsőnek akadémikus körökből Delitzsch rántotta le és elsőnek ajánlotta a német nép bibliájául Wilhelm Schwanner „Germanen-Bibel“-ét, amely az új irány egyik legkimagaslóbb mérföldköve.

Mert *an* első részben, az ószövetségi szakember részéiői vallott antiszemitizmusban volt Delitzschnek egy nagy előde Paul de Lagarde személyében, aki már a germán vallással is kacérkodott, de a „Germanen-Bibel“ alapul vétele tekintetében nem előzte meg senki.

Minket azonban ezek a kérdések itt csak másodsorban érdekelnek.

Mégis bele kell a szövevényeikbe tekintetünk, mert csak ezen az alapon értjük meg igazán, hogy jutott Delitzsch ahhoz, hogy Jézus származását külön tanulmány tárgyává tegye s abban a kérdésben is nyilatkozzék.

Delitzsch Jézus Krisztusra vonatkozó fejtegetései azon az alapon kerülnek a „Die grosse Tauschung“-ba, hogy Delitzsch Jézus Krisztust ki akarja venni és emelni abból a zsidóságból, amelyet elítél s amelyet ki akar küszöbölni a német nép tudatából. Nyilván látszik ebben az állásfoglalásában, hogy nem akar egy „bellum omnium contra omnes“-t még azon az áron se, hogy egy nemzeti fanatikus joggal veheti majd a szemére, hogy valami idegen magot mégis hagyott az új német vetésben, vagy hogy egy vallásfilozófus azt állapítja meg munkájáról, hogy a zsidóságnak a teológiából való kiküszöbölését követelte, de már a másik ugyanebbe a körbe tartozó követelést nem érvényesítette, Jézus Krisztus tanításának a vallástörténet körébe való utalása tekintetében nem tanúsított hasonló következetességet.

Ilyenfajta ellenvéleményekkel Delitzsch számol, azért a

„Die grosse Tauschung“ 2. része 58. és köv. lapjain (6—7. ezer, 1922) külön is leszegezi, hogy hadjárata csak az ószövetség ellen irányul, az új ellen nem, mert az új továbbra is a kereszténység alapja marad s maradhat is, ha az ószövetséget ki is küszöbölné a gondolatvilágából, mégpedig azért, mert az ószövetséggel Jézus és a kereszténység is szembehelyezkedett, amint erre az újszövetség minden lapja bizonyosságot szolgáltat.

Ő maga csak Jézus Krisztusnak a régi rongyos ruháról meg az új foltról, illetve az ócska tömlőről meg az új borról szóló példázatára hivatkozik, mint amely azt bizonyítja, hogy Jézus mennyire tisztában volt azzal, hogy tanítása valami egészen új, ami nem fér meg a régi zsidó vallás kereteiben.

Zsidó pozelita létére, zsidó környezetben, zsidó hallgatók előtt lépten-nyomon a törvényre, a prófétákra és a zsoldárookra kellett ugyan hivatkoznia, ezeket ismernie kellett s az erőviszonyokra való tekintettel bizonyos kegyelettel is kellett kezelnie őket, a lényegben azonban a legellentétebb álláspontra heb/ezkedett az ószövetséggel szemben, mert követeléseit módosította, vallási és erkölcsi elveit pedig annyira megtagadta, hogy nekünk ma már tulajdonképpen nem is kell elszakadnunk az ószövetségtől, mert ezt Jézus régen megcselekedte.

Jézus Krisztust egyébként zsidónak sem tartja, hanem azt mondja róla, hogy prozelita volt.

Ezt az állítását kétszer bizonyítékkal támogatja.

Történeti bizonyítékai a következők:

III. Tiglatpilezer vagy Pul asszír király Kr. e, 732-ben elfoglalta, meghódította és Asszíriához csatolta Galileát és a környékét is, a lakosságát pedig Asszíriába telepítette át, hogy zavarogni se merészeljen és hogy a meghódított terület el szakításáról soha álmodni se merjen. Ugyanígy foglalta el II. Szargon Szamáriát és Izrael királyságát s ugyanezt cselekedte a lakosságával is. A rabságba hurcolt vagy áttelepített lakosság helyére másokat telepített, még pedig nagy babilóniai városokból, Babilonból magából, Kutából, Erecből és máshonnan. Ezra 4. 9. szerint Asszurbanipal ideje alatt pedig Szamáriába elamiták és áriák is kerültek.

Ennek a lakoságnak az idegenszerűsége annyira megmaradt a valóságban és a zsidó tudatban is, hogy a Talmud a szamaritánusokat sok helyen még mindig kutitákként emlegeti a babiloni Kuta nevű városról, ahonnan elődeik származtak s ennek a származásnak a bélyege az a beszédjükben fennmaradt sajátosság is, hogy a torokhangokat másként ejtették, mint a született zsidók, aminek a nyoma még az evangéliumokban is megtalálható. Pétert a főpap udvarán majdnem megismerik a beszédéről, hogy ő is galileai, tehát Jézus körébe tartozik. (Márk ev. 14. 70., Máté ev. 26., 69.)

Jézus is nyilván ilyen galileai volt és „lehetetlen annak a föltételezése, hogy esetleg abból a kis zsidó szárványból származhatott volna, amely a Makkabeusok idejében Galileában élt és amelyet Makkabeus Simon Kr. e. 165-ben visszatelepített Júdeába“.

Jézus ősei „csak azok az itureai polgárok lehettek, akiket I. Arisztobulosz száz évvel Krisztus megszületése előtt arra kényszerített, hogy metéli essék körül magukat és hogy kötelezzék magukat a zsidó törvény megtartására“.

Ezek az ősök tehát „a történet tanúsága szerint“ zsidó prozeliták, illetve erőszakkal megtérített galileaiak voltak.

Viszont ha ezek közé a prozeliták közé tartoztak, akkor fajlilag sem voltak zsidók, hanem vagy a szumirok és akkádok keveredéséből kialakult babilóniaiak leszármazottai, vagy esetleg valamelyik babilóniai fennhatóság alatt élő ária törzs maradványai. De már azt, hogy e közül a kettő közül melyikhez tartozhattak, „történeti érvekkel nehéz lesz bármikor is eldönteni“.

Kortársai az idegen származást Jézusról annyira nyilvánartották, hogy egy alkalommal János evangéliuma 8. 48. szerint szamaritánusnak is szidalmazták.

Bizonyítékainak a másik sorát abból meríti, hogy Jézus jelleme szerint sem volt és nem is lehetett zsidó.

Ezek a fejtegetései a következők:

Hogy Jézus szülei nem lehettek zsidók, hanem csak a „Jahut félők“ közé tartozhattak, hogy tehát ő maga sem lehetett vér szerint sem zsidó, azt Jézus „egész gondolkozása“, „gondolkozásának az egész iránya“ is bizonyítja, ami egyúttal azt is megmagyarázza, miért nem tudott Jézus tanítása zsidó talajban soha gyökeret verni.

A zsidók nomádok voltak, a gondolkozásuk önző, szűkebb körökre terjedő s legmagasabb eszménye az, hogyha mindenkítől elzárkózott fajtájáról azt állíthatja, hogy „szent nép“.

Jézus gondolkozása ezzel szemben oly nagyvonalú, hogy valamennyi népet az emberiség testvérvkörébe tartozónak tartja. A zsidó ószövetségből azért hangsúlyoz olyan dolgokat és vonásokat, amiket mások figyelmükre sem méltattak, azért emeli ki a szareptai özvegynek, a szír Naemannak az esetét s ha a zsidók ezek emlegetésén annyira felháborodtak, hogy Jézust megakarták ölni (Lukács ev. 4. 28.), akkor ez „köteteknél többet mond“ és jobban bizonyítja, mennyire ellentétben áll Jézus gondolkodása a zsidóságéval. Ezzel szemben a könyörtelenség példáját megint csak nem zsidóban, hanem szamaritánusban rajzolja meg s hogy a dolgot még szembeszökőbbé tegye, a szamaritánust jobbnak, embersége-sebbnek rajzolja a zsidó papnál és levitánál s egyébként is sokat érintkezik nem-zsidó elemekkel, vámszedőkkel és bűnő-

sökkel, ami mind éles ellentétben áll az 1. zsoltár eszményképével.

Nem-zsidó gondolkozása jut kifejezésre már tanításaiban is, amelyek annyira különösek, hogy az ószövetségből se hidak, se utak nem vezetnek hozzájuk, sőt ilyeneket még elgondolni is nehéz. Olyan tanok ezek, amelyek soha semmiféle előkelő vagy tanult izraelita eszébe nem jutottak s „ennek következtében kizárják, hogy Jézus zsidó vérből való lehessen“.

Jézus ismerte s maga is kimondhatatlannak tartotta a zsidó istennév négy szent betűjét, de azért az istenhite egész más eszményi egyistenhit, mint a zsidóké. Jézus szerint Jahu nem egy nép, nem a zsidók istene csupán, tehát nemcsak zsidók folyamodhatnak hozzá, hanem az egész világ és minden nép szerető istene és mennyei atyja. A zsidó népnek istennél nincsenek kiváltságos jogai.

Azután felszabadította az emberek gondolkozását az alól a babona alól, mint ha istent csak bizonyos helyeken vagy csak egy helyen lehetne imádni s ebből a meggyőződéséből kifolyólag mondotta a számáriai asszonynak: — „Asszony, hidd el nekem, hogy bekövetkezik az az idő, amikor ti se itt (a Garizim hegyén), se Jeruzsálemben nem imádjátok a ti atyátokat!“

Azzal a mondásával pedig, amelyben azt követelte, hogy az imádkozó emberek menjenek a titkos kamrájukba, az áldozások és az istentiszteletek végét vetette s ezek felett a követeléseit elvként világít az a János ev. 4. 24-ben olvasható mondás, hogy „isten lélek s akik imádják, imádják lélekben és igazságban“.

A zsidó törvények közül a házasság felbontására vonatkozó kivül más törvényeket sem helyeselt s ezeket is eltörülte. Ilyen volt a mosatlan kézzel való evésnek az eltiltása, a szombat kegyes színben való megülése. A zsidó kegyeseket éppen szombaton való gyógyítással lázította maga ellen.

Mindenki fülében ott csengenek Jézusnak azok a szavai, amelyekkel a hegyi beszédben emelkedett a törvény fölé, mikor azt mondta: — „Én pedig azt mondom néktek!“

Ezen a ponton szembehelyezkedik a zsidó külszíneskedő kegyességgel és elmélyíti a törvény követeléseit. Az a szabálya nem eredeti ugyan, hogy mindenki úgy cselekedjék, ahogy másoktól várja, mert a zsidó erkölcsi szabványokat mások is Összefoglalták már előtte ebben vagy hozzá hasonló mondatokban, de az a kiegészítése egészen felül áll a zsidó gondolkozáson, hogy a parancsok nem negatív viselkedést, hanem isten és a felebarát szeretése törvényének a teljes betöltését követelik, hogy ebben az összeállításában első helyre helyezte a felebarát iránt való kötelességeket, az isten iránt

valókat meg csak másodsorba, s hogy végül még ezt a kettőt is megtetézi az ellenség szeretésének a megkövetelésével is.

Az a mondása, hogy „nem jött a törvény eltörlésére, hanem azért, hogy betöltse“, tulajdonképp szintén annyit jelent, hogy új tanokat, új vallást hozott s hogy sokkal tökéletesebbet akar építeni, mint az, ami előtte áll.

A zsidó vallás csak erre a világra irányított, materialisztikus jellegű, Jézus vallása minden gondolata a másvilágra irányul, a földinél dicsőbb életet követel, az eget köti össze a földdel, az égben mindenféle lakásokat ígér, újra való visszajövetelével vigasztal, szóval annak a végtelen eszményiségnek a vallásosságát hirdeti, amiről az út mellett felállított keresztje tanúskodott: — „Légy hű mindhalálig, én majd megadom néked az élet koronáját.“

Még a várakozásai is homlokegyenest mások, mint a próféták várakozásai.

A 2. zsoltár úgy rajzolja a Messiást, hogy vasvesszejével töri össze az isten előtt meg nem hódoló népeket. Jézus véget vetett ezeknek az álmoknak azzal is, hogy azt mondta: „Az isten országa ti köztetek vagyon!“, de meg azzal is, amikor meg azt jelentette ki, hogy „isten országa nem ebből a világból való“.

Ebből a más világból valók azok a szavai, amelyekkel a megfáradtakat és a megterhelteket hívja magához. (Máté ev. 11. 28. s köv.)

Isten felkentjének tartotta magát, tehát felvette „isten fiának“ és az „ember fiának“ a nevét, sőt vállalta azt is, hogy a zsidók királyának nevezzék, de nem lehetett zsidó vérből való, mert akkor nem kellett volna a keresztben se meghalnia.

Több, mint valószínű („mehr als wahrscheinlich“), hogyha zsidó lett volna, akkor a zsidók nem gyűlölték volna oly határtalanul és féktelenül, aminthogy a zsidók még Mohamed idejében is „Ezsau“-nak nevezték s az ebbe a névbe rejtett gyűlölet él tovább Jézus mohamedán elnevezésében, az „Isá“-ban, amit 250 millió mohamedán naponta káromol az imádságában, valahányszor Jézust ezen a néven nevezi.

Delitzsch fontos dolognak tartja azt, hogy Jézus mindenféle messiási elnevezést vállalt, csak Dávid fiának nem nevezte és nem nevezte magát. Amikor pedig a tanítványai utalnak arra, hogy a Messiást Dávid fiának is nevezik, Jézus ezzel azt a véleményét szegzi szembe, hogy a Messiás Dávid ura.

A Dávidtól való származás elutasítását másutt megtoldja azzal a tétellel is, hogy Dávid meg se érdemli, hogy Messiás ősatyja legyen és hogy Jézus Krisztus ősei között emlegessék;

Ugyanis a szentek hárfáján játszó, zsoltárokat költő Dávid király képe is azok közé a tudatos megtévesztések közé

tartozik, amelyekkel a zsidóság önmagát és a kereszténységet is álltatja.

Dávid királynak ugyan bizonyára voltak kiváló tulajdonságai, azonban ő volt az, aki Mikhál részére nászajándékkul száz filiszter hulláját csonkította meg (I. Sámuel 18. 27.) — ő volt az, aki a legyőzött moabitákat sorra a földre hasáította s egy zsinórral mérte ki, hogy melyik haljon meg s melyik maradjon életben közülük: két zsinórhosszat halál várt rájuk, egy zsinórhossz kegyelmet kapott (II. Sámuel 8. 2.) — ő volt az, aki minden erkölcsi érzés megtiprásával a legkörülmönfontabb módon tette el láb alól Uriást, hogy a feleségét megszerezhesse magának s a trónt is ettől a Batsebától származó gyermekére hagyta (II. Sámuel 12. 13.) — végül pedig ő volt az, aki megszegte esküjét s királyi szava ellenére halálos ágyán is ráhagyta fiára azt a kötelességet, hogy gyilkoltassa meg az agg Simeit. (I. Kir. 2. 8. s köv.)

Utolsó érvül Jézus nem zsidó származása mellett azt hozza fel, hogy Jézus egészen másként beszél, mint a próféta. Azokat szenvedélyek fűtik, Jézus pedig mennyei nyugalmat árasztó példázatokban tanít. Ennél nagyobb külső és belső ellentét el nem képzelhető.

Delitzsch fejtegetéseit természetesen megállapításoknak veszi, de megint nem elégszik meg velük, hanem levonja belőlük a legmesszebbmenő következtetéseket.

Azt, hogy ilyenformán a keresztény vallás egészen önálló új vallás, nem pedig a zsidó vallás fejlesztésének egy magasabb foka s Reinhold Seebergnek azt a követelését, hogy a német nemzet becsülje meg jövőre is a bibliát azért, mert Jézus is a bibliából ismerte meg a vallás alapelemeit, Jézus Krisztus és a kereszténység ügye elárulásának tartja.

Következő következtetése, hogy a teológusoknak nem kellene zsidóul tanulniok, ellenben a kereszténységnek azt kellene megtennie, hogy az újszövetséget kihámozza a zsidó keretből s a kereszténységet a saját lábára kellene állítania, hogy a keresztény teológusok ne Sión őrei legyenek, hanem a Jézusban megtestesült szeretet hirdetői és megvalósítói.

Még Luther hatalmas énekét, az „Erős várunk“-at is ki kellene javítani, hogy Jézus ne szerepeljen benne „seregek uraként“, hanem úgy éljen benne, ahogy az új német-keresztény szellem képzei.

Legutoljára kifejtett gondolataival beletorkolnak a gondolatai es a követelései abba a munkájába, amit a vallás fejlődéséről ő maga is írt „Zur Weiterbildung der Religion“ cím alatt.

Delitzsch jelentősége és hatása megkövetelte, hogy nézeteit ebben a vonatkozásban ilyen részletesen és tüzetesen kitergessük magunk előtt, azonban a fejtegetéseikkel vagy a

cáfolatukkal adósaknak kell maradnunk, mert — egyiket sem bírják el.

Különösen is levegőben lógnak azok a bizonyítékok, amelyeket Jézus szemita vagy ária származása kérdésében felhoz, mert ezek között egyetlenegy sincs, amely csak távolról is hasonlítana valamilyen bizonyítékhoz.

Abból ugyanis, hogy Kr. e. 700 esztendővel Galilea lakosága kicserélődött, vagy hogy Kr. e. kétszázal néhány fanatikus zsidó az ottlakó pogányokat rákényszerítette, hogy metélkezzenek körül, vagy hogy Jézus másképen gondolkozott, mint a zsidók, semmikép nem következik sem az, hogy nem volt zsidó vérű, sem az, hogy prozelita ősök leszármazottá volt, sem pedig az, hogy nem zsidó módon gondolkodott, hiszen a próféták is másképen gondolkodtak a vallásosságról is, az erkölsről is, a törvényről is, de azért ebből mégsem következik az, hogy nem voltak zsidó vérből valók.

Hasonlóan tipikusan téves következtetés az az okoskodása is, hogy miután Dávid mindenféle embertelenségeket követett el, nem volt méltó arra, hogy a Messiás őse legyen, a Messiás tehát nem is származott tőle és jóformán minden olyan gondolatfűzése Delitzschnek, amely az általa felhozott, Jézus Krisztus származásával csak nagyon távolról kapcsolatba hozható adatokhoz kapcsolódik.

Ahhoz meg, hogy ezeket a laza és bizonytalan következtetéseket még továbbmenő gondolatláncolatok alapjaiul használja, éppen nincs semmi jogosultsága.

Ez persze nem jelenti azt, hogy Delitzschnek a zsidóság vagy a biblia, vagy a kereszténység zsidóságba való ékeltése, vagy a német nép vallásos gondolkozásának a „Germanen-Bibel“ irányában való fejlesztése tekintetében ne lehetne igaza, csak hogy ezt az igazát más érvekkel és jobban kellett volna megtámogatnia. Ezek az érvei nem érnek semmit, mert téves a kiindulópontjuk is s a következtetések láncolataiba is elemi logikai vagy történeti vagy genealógiai tévedések csúsztak.

8. Zsidó volt-e Jézus vagy ária vagy néger? A kérdés története és mai állása.

A protestáns akadémikus teológia általában a következőképen tisztázta Jézus származása körülményeit:

Márk evangéliuma, a legöregebb evangélium Jézus származásáról tulajdonképp semmit nem mond.

Életének az elbeszélését azzal kezdi, hogy fellép, de arra, hogy milyen családból származott, ki volt az atyja és az anyja, hol született, hol élt és hol nevelkedett, mellékesen felvillanó adatokból kell következtetnünk.

Ezek sem közvetlenek, hanem közvetettek.

A zsidók mondják, hogy Jézus az ács fia, hogy Mária az anyja, hogy négy testvére van s hogy a nővérei köztük élnek. Ugyanott van egy más történet is, amelyből azt lehet kiokoskodni, hogy családja nem jó szemmel nézte tanítói munkáját és hogy erőszakkal is haza akarták kényszeríteni.

Márk adatai becsesek ugyan, de annyira hiányosak, hogy már az utána következő két másik evangélium két-két egymással nem mindenben egyező fejezetet szentelt Jézus származásának, születési körülményeinek és gyermekkorának az elbeszélésére.

Ezekben a kiegészítésekben foglaltatnak mindazok az adatok, amelyek Jézus származására vonatkozólag a keresztény köztudatban élnek, hogy: Dávid családjából származott, hogy atyját Józsefnek hívták, hogy azonban fogantatása természetfeletti módon történt, hogy Keresztelő Jánossal rokonságban volt, hogy Betlehemben született és hogy születését csodás események kísérték. Ugyanitt található két családfa is, amely Dávidtól való származásának a bizonyítására szolgál.

A továbbiakban a régi keresztény teológia a természetfeletti származás fonalát követi s arra törekszik, hogy Jézusnak szentlélektől való fogantatását és Máriának a szüzességét olvassa ki minél biztosabban ezekből az adatokból.

Ilyfajta törekvéseinek a minden oldalról való megvilágításával foglalkozott az a vita, amely 1906-ban folyt Masznyik Endre és Hanuy Ferenc között arról, hogy voltak-e Jézusnak testvéren

A naturalista fonalat a legrégebbi korban a kereszténység ellenségei, Kelzosz és a zsidóság igyekeztek valahogyan rekonstruálni. Kelzosznál találkozunk először azzal az állítással, amely azután átment a zsidó írásokba, főként a Toldot Jesu-ba, hogy Jézus atya nem a szentlélek és nem is József volt, hanem egy Pántéra nevű római katona.

Joseph Klausner, a jeruzsálemi egyetem tanára, „Jesus von Nazareth“ c. műve 2. kiadásában (1934) ezt az anyagot majdnem teljesen összeállítja.

Klausner minden kétségen kívül megállapítja, — amit különben már én is megtettem 1922-ben megjelent „Jézus élete“ című munkámban — hogy a Kelzosz-féle Pántéra legendának semmi történeti alapja nincs.

Nincs először azért, mert ebben a vonatkozásban sem Kelzosz, sem a zsidóság nem tudtak semmivel többet, mint amennyit az evangéliumokban olvashattak, nincs másodszor azért, mert a zsidók Pantera-legendájukkal nem is az evangéliumok legrégebbi rétegére, Márk evangéliumára és a logiára támaszkodtak, hanem a Máté által feltételezett hely-

zetből indulnak ki és nincs harmadszor azért, mert a Pántéra sem egyéni, vagy az evangéliumokból fejlődött teológiától független név, hanem teljesen összefügg a Máriának adott partenosz (szűz) jelzővel, amennyiben ennek a szónak az eltorzítása és a férfinévvé való alakítása.

A többi pedig a gyűlölet legendája.

Az itt említett megállapítások egyébként a teológiában annyira általánosak és közismertek, hogy a teológia a Pantera-kérdést teljesen lezártak tartja. Még pedig azzal az eredménnyel lezártak, hogy az egészből egy szó sem igaz, hiába bocsátotta világgá Kelzosz és hiába öröklődött át tőle mindenféle, főleg héber Jézus-ellenes iratba.

Ez a zsidó irodalom különben is a múltté s ma már csak történeti jelentőségű.

Ezzel szemben kipszthatatlan a Pantera-legenda alapjául szolgáló gondolat abban a folyton megújuló és százötven éve egyre új hajtásokat hajtó irodalomban, amelyet a legújabb német teológiai lexikon, a „Die Religion in Geschichte und Gegenwart“ 2. kiadása röviden és velősen „Schwindelliteratur“-nak nevez s amely a Pantera-motívum több különböző változatát hozta volt létre.

Nagyobb hullámokat azonban ezek a változatok sem vetettek.

Őseik, a Bahrtd- és Venturini-féle Krisztus-regények is elkallódtak, a belőlük származó névtelenül terjesztett „Wichtige Enthüllungen“-t, Notovics Miklós „ismeretlen evangélium“-át, Goposevics Spiridion „Józsefpapirosz“-át, Hanish Otomán Zar—Adusht és Schmidt Ferdinánd Jézus életéről szóló leleplezéseit csak a legelejtesebb ponyvairodalom termékei közt veszik számba.

Történeti alaptalansága és kalandossága, valamint megtevesztésre való beállítottsága azonban mégsem akadályozta meg ezt az irodalmat, hogy egyre növekvő sikereket ne könyvelhessen el magának.

Harminc esztendővel ezelőtt teljesen letárgyaltnak hitték, nagy lexikonok egy termékéről és egy írójáról sem emlékeztek meg, húsz évvel ezelőtt tudomást kellett szerezni erről az irodalomról, tíz éve tájékoztató cikket kellett írni változatairól a legkomolyabb teológiai lexikonban, öt év óta pedig a gondolatai annyira természetes igazságokként szívdódnak be a német nemzeti szocialista irodalom új világnézetét propagáló művekbe, hogy maholnap védekezni sem lehet ellene, akkora tért hódít más írások számára megközelíthetetlen német néprétegekben

A Pantera-legenda új felvirágzásának a forrásai ebben az irodalomban Emil Jung-nak azok a Bécsben és Innsbruckban megjelent írásai, amelyek „Die Herkunft Jesu im Lichte

freier Forschung“ és „Die geschichtliche Persönlichkeit Jesu“ cím alatt már több kiadásban megjelentek és egyre jobban terjednek. Terjedésük meghatározódott azáltal is, hogy alapgondolatukat Eosenberg is átvette „Der Mythos des 20. Jahrhunderts“ című munkájába, ami azt jelenti, hogy a Pantera-gondolat Rosenberg sok egyéb eszméje társaságában a német nemzeti mozgalom nem mindig szabadon disputálható eszméi sorába került s ennek a tekintélyes munkának a lobogója alatt terjed egyre szélesebb körben.

Emil Jung abban a formában melegíti fel a Pantera-legendát, hogy Efraim 4. századbéli szír egyházatyának egy állítólagos helyére hivatkozik, amely azt tartalmazza, hogy „Jézus a két leghíresebb és legnagyobb nemzet sarja. Anyai részről t. i. szír, atyai részről pedig római származású.“ Efraimnak erre a helyére építi Jung azt a következtetést, hogy ebben az állításban a Pantera-legenda megerősítése foglaltatik s hogy ennek következtében a Pantera-legenda nem tekinthető pusztán a szüztől való születés ellenséges ellen-legendájának. Ha pedig Jézusnak ez a Pántéra nevű római katona volt az atyja, az anyja pedig szír asszony volt, akkor nyilvánvaló, hogy Jézus nem volt zsidó.

Jung ezt a következtetést Jézus Krisztusra kedvezőnek tartja, mert ilyenformán elhárítottnak tekinti Jézus elismertetésének az új németség által felállított faji akadályát.

Ha Jézus atyja római volt, akkor Jézus is ahhoz az indogermán vagy ária fajhoz tartozott, amelyhez tartozónak a németség tudja magát s akkor nincs vérbeli akadálya sem annak, hogy Jézus Krisztus mint ária és mint egy alapvonaliban ária világnézet képviselője az új német beállítottság szellemi egén is elfoglalja azt a helyet, amely megilleti s amelyet e nélkül a faji kvalifikáció nélkül el kellett volna hagynia.

Mivel pedig az ilyen felfedezések rendesen nem állnak önmagukban, hanem más hozzájuk hasonlókhöz társulnak és ezekhez kapcsoltnak válnak megingathatatlanokká, Emil Jung ugyanezekben a műveiben arra is emlékeztet, hogy Panterák nemzetsége nemcsak Kelzosz, a héber Jézus-irodalom és Efraim írásai közt szerepel, hanem a valóságban is élt.

A germán földön talált sok római korból származó sírkő között nem egy Pántéra nevű katonának vagy szabadosnak a sírköve is fennmaradt. Egy a többiek között Bingenben is előkerült. Még pedig elég régen: 1859-ben. Ez a sírkő jelenleg a kreuznachi múzeumban található s a képéhez is könydyeen hozzá lehet jutni Adolf Deissmann „Licht vom Osten“ című híres műve 4. kiadásában. Valaha Tiberius Julius Abdes Pántéra nevű ijász-katona emlékére készült. Mivel pedig az a csapat, amelybe ez a Tiberius Julius Abdes Pan-

tera tartozott, időszámításunk 6. évéig Szíriában állomásozott, onnan 6-ban Dalmáciába, 9-ben pedig a Rajna mellékére helyezték át, Jung szerint nincs kizárva annak a lehetősége, hogy ez a sírkő Jézus atyjának a hamvait fedte,

Emil Jung kiindulópontjának és következtetésének azonban olyan nagyok a gyengéi, hogy az általa emelt épület nem látszik valami viharállóknak.

Már Hans Windisch két „Angeblich Neues über die Herkunft Jesu“ és „Die Legende von Pantera, dem Vater Jesu“ című cikke a „Die Christliche Welt“ 1935. évi 7. és 15. számaiban — az első róla megjelent kritika is rombadöntötte.

Windisch ugyanis kimutatta, hogy Efraim idézett helye nem Jézus származására vonatkozik, hanem az — Antikrisztuséra s Jung csak azzal a csavarással alkalmazza Jézusra, hogy így következtet: Krisztus és az Antikrisztus párhuzamosai egymásnak. Ha az Antikrisztus danita asszonytól és római katona atyától származik, akkor Krisztusnak is ilyen szüleinek kellett lennie. Igaz ugyan, hogy az evangéliumok és más források mást mondanak, Jung azonban Efraimnak ezt a 4. században felbukkanó s nem is Jézusra vonatkozó adatát hitelesebbnek és hihetőbbnek tartja minden más forrás adatánál.

Másik nagy gyengéje Jung elméletének az, hogy ezt a Pantera nevű katonát meg is találta, holott nyilvánvaló, hogy Pantera se Kelzosznál, se a zsidó írásokban nem történeti alak. Egész létét pusztán annak a durva polémiának köszönheti, hogy Jézus és a kereszténység ellenségei anyjának a szüzet jelentő partenosz-jelzőjéből Panterát csináltak s ehhez a párducot jelentő névhez hozzáköltöttek egy hipotetikus személyt.

Az, hogy most már csakugyan akadtak olyan emberek, akik a Pantera nevet párducot jelentő eredeti értelmében előbb is, később is csakugyan viselték, olyan véletlen, aminek semmi köze a Pantera-legendához, aminthogy ezen az alapon az is teljesen jogosulatlan, hogy a valóságos Panterákat bármily vonatkozásba hozhassuk az evangéliumi történettel vagy hogy az ilyen következtetéseket az evangéliumokból adódó tényállás helyesbítésére lehessen felhasználni.

Windisch fejtegetéseivel hozzáfűzhetjük azt is, hogy a sírkövön található névből még az sem teljesen bizonyos, hogy a szóban forgó katona csakugyan Pantera volt. Ha ugyanis a nevet bármily futólag elemezzük, nemcsak az derülhet ki belőle, hogy ez a Pantera helyesen és valóban Abd es Pantera, vagyis Isis szolgája volt, hanem az is, hogy az Abdes névben az Abd el szavak rejtőznek. Ebben az esetben a Pantera név nem a katona neve volna, hanem a gazdájáé. A katona valóban csak Tiberius Julius névre hallgatott. A gazdája neve csak megkülönböztetésül tapadt az övéhez.

Így válik Jung felfedezése Windisch kezében semmivé s így omlik össze önmagában az a szenzáció is, hogy Jézus atyjának a sírja és a sírköve valahol a Rajna mentén van s hogy Jézus ezen az alapon kétszeresen is közel áll a német fajhoz: először, mert atyja római katona — tehát ária fajrokon — volt, másodszor pedig, mert Germániában élt s tetemei is ott porladnak.

A Pantera-legendát tovább nyújtó. Jézus áriaságát a Pantera-legenda nyomán bizonyítani szándékozó Jung-féle elméletet ezek után kritikailag éppúgy végérvényesen letárgyaltak tekinthetjük, mint ahogy előtte teljesen letárgyalt volt kiindulópontja és főtámasztéka, maga a Pantera-legenda is.

Ám azért ne nagyon ringassuk magunkat illúziókban se abban a tekintetben, hogy most már kizárt annak a lehetősége, hogy a kreuznachi múzeumban levő sírkő az áriább hitű germánok búcsú járóhely évé válhat, se azt ne gondoljuk, hogy ilyen vagy hasonló kritikai megjegyzésekkel elintézettnek tartható Jézus áriaságának a kérdése is.

Mert ha a Jung-féle elmélet nem állja is meg a helyét, <e tárgyú elmélet van másoktól is elég, amelyek nem ilyen közvetlenül és nem ilyen megfontolatlanul naturalista módon akarják bizonyítani azt, hogy Jézus nem volt zsidó s hogy hozzájuk csak azért áll vagy állhat közelebb, mert nem zsidó vérből származik.

Tartalékul ugyanis ott van mindjárt elsőnek az, amit Houston Stewart Chamberlain eszelt ki, ami 1899. óta terjed s amelynek a lényege tulajdonképen csupa negatívum.

Chamberlain abból indul ki „Die Grundlagen des Neunzehnten Jahrhunderts“ című műve „Die Erscheinung 'Christi'“-ről szóló 3. fejezetében, hogy a Földközi tenger palesztinai zugában csak egy nép volt, amely fajta tisztaságára súlyt helyezett s a más népekkel való keveredést szigorúan tiltotta. Éz pedig a zsidó nép volt. Minden más nép vagy néptöredék százféleképen keveredett.

Jézusra vonatkozólag ebben a vonatkozásban csak annyit a bizonyos, hogy nem származott a zsidó népből.

Ez biztos, minden egyéb bizonytalan.

Biztos pedig azért, mert Galilea ősidóktól kezdve — Jézus előtt több mint ezer évvel elszakadt Judától, lakóinak nagy része telepítés útján került lakóhelyére s ennél fogva nem lehetett zsidó fajilag sem, hite tekintetében sem.

Jézus másfajtajúságát azzal is alátámasztja, hogy jellegiét egészen másnak tekinti, mint a júdeai zsidókét s mindössze annyit »enged meg, hogy Jézus erkölcsi tekintetben tartozott a zsidósághoz.

Chamberlain állításait egy laikus bátorságával veti

papírra és érdekes, hogy bizonyíttatlanságuk dacára mekkora hullámokat vertek.

Elmélete körül azon frissiben parázs vita támadt s egy kis irodalom is keletkezett.

Előfutárai között ekkor merült fel először A. Kaminka neve, aki „Studien zur Geschichte Galilaeas“ című 1889-ben megjelent művében tisztázta a galileai lakosság származásának a kérdéseit, követői közt pedig De Lafont („Aryens de Galilée et les origines aryennes du Christianisme“, 1902.), E. Bosc („La vie esoterique de Jésus Christ“, 1902.), A. Müller („Jesus ein Arier“, 1904), R. Haupt („The Aryan Ancestry of Jesus“, The open court, April 1909. XXIII. Nr. 635.) neveit találjuk.

Ebből az irodalomból csak egy munka üt ki, még pedig H. Hildebrandt „Die Wahrheit über das Leben Jesu Christi und das Wichtigste aus dem Leben des Menschen Wuodan“ című műve (1896.), amelyről nekem Constantin Brunn er „Unser Christus, oder das Wesen des Genies“ (1921) című munkájából van tudomásom.

Hildebrand egész különöset állít.

Azt mondja, hogy Krisztus tiszta görög vérű ember volt. Atyja valami előkelő görög úr, anyja pedig Rodosz közelében egy tiloszi pásztor gyönyörű görög jellegű Aszarte nevű leánya, aki kalandos vándorlások után került Názáretbe és lett József felesége. Jézus a názáreti görög iskolába járt, anyja pogányos gondokozása felé hajlott s 11 éves korában elszökött Názáretből, akkor Deburában lakó atyjához, aki fiát szívesen fogadta, elhalmozta minden gazdagságával s egy év múlva elvitte az ünnepre Jeruzsálembe, de ott a fiú nagyon kiábrándult a zsidókból, mert nem a mindenségnek azt az atyját hirdették, akiben ő ekkor hinni kezdett. Erről a később 24 éves korában teljesen kialakult hitéről tett az írástudók előtt tanúságot. Később 27—28 éves korában e miatt a hite miatt juttatták a zsidók halálra. Anyja annyira szívére vette a halálát, hogy hamarosan meghalt utána bánatában s oda temették fia mellé.

Ezzel Krisztus evangéliumának és hitének a sorsa meg is lett volna pecsételve, hogyha Péter nem veszi a kezébe a terjesztését, aki szintén nem volt zsidó, hanem germán-német vér folyt az ereiben s ha Pál nem szegődik hívei közé, aki meg féizsidó volt.

Hildebrandt aztán Krisztus képe mellé megrajzolta a földre szállt, emberré lett német Wuodan képét is, hogy a kettőt összehasonlítsa.

Wuodan története a következő:

Hatezer évvel ezelőtt egy német törzs tanyázott azon a helyen, ahol most Rathenow van a Havel mellett. Itt élt egy Freija nevű hajadon, akinek többibeli ágon leányai születtek.

Egy ilyen ükunokájának „közvetlen az Elbe mellett“ született egy fia is, aki a Wuodan nevet kapta s aki nevezetes hős lett, még pedig azért, mert nem a maga javára használta fel bátorságát és hősiességét, hanem a népe javára. Nyugodt, okos ember volt, de ha tettekre volt szükség, egykettőre belevágott abba, amibe csak kellett. Ez a Wuodan előbb csak a népét szerette, később azonban rájött arra, hogy az emberek mind isten fiai s megismerte azt is, hogy az ő népe az első nép a földön s legkedvesebb fia is a mindenség atyjának. Ekkor legyőzte veleszületett szemérmét és hirdetni kezdte ezt a megismerését.

A kérdés most az, hogy mi a hasonlóság vagy a különbség Krisztus és Wuodan között?

Az első az, — feleli rá H. Hildebrandt — hogy Krisztus egészen görög jellem, Wuodan ellenben ízzig-vérig német szavaiban is, tetteiben is. A németiség a legnagyobb erkölcsi erő, a legfőbb hősiesség ezen a világon, tehát Wuodan a legelső férfi is. Azt az erkölcsi erőt, amelyre egy német képes, görög soha meg nem közelíti, mert az a mindenség atyjának a földi képe.

Ez az elbeszélés és párhuzam olyan tákolmány, amely messziről láthatóan homlokán hordja a tehetségtelen kitalálás bélyegét. De ki kellett reá térnem, mert igen meztelenül mutatja azt a felelőtlen mítoszalkotó hajlandóságot, amely a keresztény gondolkör devalválására régtől fogva munkában van.

Hildebrandt már 1896-ban megírta és közzétette ezt a badarságot, most hasonló jellegű és irányú mesék százával tenyésznek.

Chamberlaintől veszi át Jézus nem-zsidó vérűségének a hitét Delitzsch is, még pedig — mint az imént láttuk — anélkül, hogy komolyan vehető bizonyítékokkal kiegészítené. Amit Chamberlain nem bizonyít, azt Delitzsch bizonyítottan veszi, amit Delitzsch eléggé nem igazol, az megtalálható Chamberlainnél — így keletkezik egy „circulus vitiosus“, amelyben egyik tekintély a másikat támogatja, a bizonyítékokkal azonban mindketten adósaink maradnak.

Chamberlain és Delitzsch állításai tehát ezért is, általános jellegük miatt is sokkal gyengébb lábakon állnak, mint Jung elmékedései. Jung legalább azt az alapvető szabályát állja a bizonyításnak, hogy kézzelfogható dolgot állít, amit bizonyítani is lehet, de lehet kétségbevonni is.

Chamberlain és Delitzsch azután semmi olyast nem állítanak, tehát nem is bizonyítanak, ami a tárgyra tartoznék.

Az, hogy Galilea lakossága vegyes volt-e vagy sem s az, emberek is, hogy kiváló tudósok megállapítása szerint Jézus nem is volt zsidó, hanem biztosan ária, mert Galilea lakossága Babilonból áttelepített esetleg ária származású nép is

hogy ha vegyes volt, szumir vagy akkád, tehát ária-eredetű volt-e, semmikép nem tartozik a tárgyra.

Jézusról a teológiai elmélet, valamint az azzal egybehangzó hagyomány azt beszéli, hogy atyja is, anyja is Dávid családjából származott.

Ha ez az elmélet vagy állítás megcáfolódnék, még mindig fennmarad annak a lehetősége, hogy ha nem származott is Dávid családjából, zsidó azért mégis lehetett.

Ami pedig a másik gondolatsort illeti — ott sem bizonyos -semmikép az, hogy Jézus gondolkozása és a zsidó gondolkozás között olyan nagy különbségek voltak s ha ezek a különbségek meg is voltak, ezekből Jézus fajának a másneműségére kell következtetni. Akármilyen kis nép volt is a zsidó és akármily keveset tudjunk is róla, azt a meglévő adatokból is tudjuk, hogy kebelében a legnagyobb ellentétek is megfértek.

Az ószövetségben a zsidó ritualizmus 613 törvénye mellett kiegyenlítetlenül állnak a prófétáknak azok a mondásai, hogy az isten nem ceremóniákat és nem áldozatokat, nem tulkok és madarak vérért követeli, hanem irgalmas szíveket és tiszta lelkeket kíván. Az igazmondás, a jóság és a bölcsesség: követelményei sem annyira idegenek a zsidó néptől, hogy Jézus eszmevilágát elvitassuk tőle.

Viszont az, hogy Jézus erősen hangsúlyozta az erkölcsiiséget, megint nem elegendő arra, hogy a zsidósággal való azonosítására érvül szolgáljon. Ettől ugyan akármilyen más fajú is lehetett.

De végkép nem emeli a Chamberlain—Delitzsch-féle bizonyítás meggyőző erejét a bizonyítás kiindulópontjának és súlypontjának az a hátrafelé való csúsztatása, hogy Jézus egyéni származási körülményeinek a vitatása helyett két-három nemzedéket átugornak egy országrész lakossága összetételének az általános jellemzésével, eredetének a hozzávetőleges megemlítésével már bizonyítottnak is veszik azt az állításukat vagy elméletüket, amelynek a bizonyításához valójában hozzá sem fogtak.

Ez a páratlan felületesség teológiai vonatkozásban megdöbbentő.

Nyilván az lesz fajelméleti szempontból is.

Egyetlen mentségéül legfeljebb az szolgálhat, hogy mint bizonyíttatlan elmélet rövid és egyszerű. Hihetőségét ugyan se rövideje, se egyszerűsége nem emeli, terjedésének és közvéleménybe való berögződésének azonban annál nagyobb előnyére szolgál s ma már mindenfelé tudják a legegyszerűbb emberek is, hogy kiváló tudósok megállapítása szerint Jézus nem is volt zsidó, hanem biztosan Babilonból áttelepített, esetleg áriaszármazású nép fia is lehetett.

Hogy ettől a lehetőségtől Jézus Krisztust hány nemze-

déknyi távolság választja el s hogy ebben a vegyes és általában pogánynak jelzett lakosságban legtisztább vérű és hitű zsidó is meghúzódhatott, az se Chamberlainnek, se Delitzschnek, se követőiknek, se hívőiknek nem okoz egy csepp gondot sem.

Ők mestereik fentismertetett „bizonyítása“ alapján bizonyítottnak veszik azt, amit hinni akarnak.

Mindenki azért mégse veszi könnyen a dolgot. Ludendorffné pl., aki ezekkel a kérdésekkel szintén foglalkozik és akinek „Erlösung von Jesu Christo“ és „Von neuem Trug zur Rettung des Christentums“ c. 50—60.000 példányban elterjedt írásai szólnak a Krisztusproblémáról, egyáltalán nem lelkesedik ezért az egyszerű megoldásért, hanem sokkal szövevényesebbnek tudja a helyzetet. Állásfoglalását az is bonyolultabbá teszi, hogy őt ezeknek a kérdéseknek a hánytorgatásánál már nemcsak tiszta antiszemitizmus vezet. Ő ugyanis a kereszténységet sem becüli semmivel többre, mint a zsidóságot, sőt Jézus eszményítésétől is teljesen függetleníti magát. Így esik aztán az, hogy ő egyszerre három fronton is hadakozik, ami egyáltalában nem emeli akciói és érvei áttekinthetőségét. Mindezen felül a célja is egészen más, mint Chamberlainé és Delitzsehé, kik Jézus tanításában elfogadható, megnyugtató, sőt talán végleges eszményt is látnak.

Ludendorffné antiszemitizmusa, antikrisztianizmusa és Jézus-ellenes beállítottsága mellett annak a bizonygatására is vállalkozik, hogy Jézus tanítása és élete egyáltalában nern eszményi. Amennyiben pedig olyan részei is volnának, amelyek a germán szívet is megragadhatják és az ária gondolkodást is megnyugtathatják, — ezek az elemei nem zsidók és nem egyéniek, hanem Indiából, ária eszmevilágból kölcsönzöttek. Azért Jézus zsidó vagy ária származását Ludendorffné sem Jung, sem Delitzsch elmélete értelmében nem feszegeti, hanem egyszerűen úgy kerüli ki a kérdést, hogy Jézust Indiába utaztatja s onnan hozatja vele haza az egész bölcseséget. Viszont amikor tanításainak a gyengéit lajstromba szedi s mikor ez a lajstroma egy kissé hosszúra sikerül, azt veti a végére:* — Ez a zsidó vér!

Vagyis feltételezi, hogy Jézus tanultsága és ellentétes beállítottsága dacára is zsidó származású.

Áttekintésem azonban hiányos maradna anélkül, ha fel nem említeném, hogy Jézus származásával nemcsak a németek foglalkoznak, hanem más „népek“ is.

Zajti Ferenc turáni lélekétől fakadt munkáját a következő fejezetben ismertetem.

Itt még csak arra térek ki, hogy a kérdés Amerikában is vitatott kérdéssé vált a négerek között J. G. Jackson „Was Jesus Christ a Negro? and the African Origin of the

Hugtlis and Legends of the Garden of Eden“ (1933) című értekezései kapcsán.

Jackson, aki vérbeli néger, azt hiszi, hogy a paradicsom is Afrikában volt, a paradicsom-mondák Afrikából terjedtek szét a világon s hogy Jézus Krisztus is néger ivadék.

Állítását arra a közismert tényre építi, hogy Jézus és Mária valamennyi ókorból származónak mondott képe mind annyira fekete, hogy feketébbnek akkor se lehetne festeni őket, ha igazi szerezsenek lettek volna. Mivel azonban lehet, hogy szerezsenek voltak, a képek csak a valóságot adják híven vissza.

Hogy pedig a humor teljes legyen, az ősi Jézus és Mária-képek feketesége nagy gondot okoz egyes németeknek is.

Akadtt ugyanis faji tudattól átfütött német ember, aki Jézus és Mária negroid-típusú képének a tisztelete ellen a negroid-típus miatt szólal fel s ezzel önkéntelenül egy sorba áll a newyorki néger apostollal, mert mindketten tudhatnák, hogy a régi képek feketesége egyszerű „patina“, a festésre használt fatábla és a festék katasztrófális leburnulása, ami sajnálatraméltó eredménye az idő vasfogának, nem „negroid-típus“ tehát továbbmenő származási vagy kultuszbeli következtetések ebből a bámulásból nem következnek.

A felsorakoztatott adatok azt mutatják, hogy Jézus faji hovatarozásának a kérdését se az újabb „kutatások“, se az újabb elméletek nem vitték semmivel előbbre.

Fizikai származását csak új adatok alapján lehetne megállapítani, ilyenek azonban nem merültek s — tegyük mindjárt azt is hozzá, hogy — nem is merülhetnek fel.

Chamberlain és Delitzsch elméletei a levegőben lógnak, csak olyan lazán vagy egyáltalán nem gondolkodó emberek számára jelentenek valamit, akik a bizonyítás szabályaival egyáltalában nem törődnek s akiknek a testi és lelki leszármazás tekintetében sem egy-két száz esztendő nem számít, sem az nem jelent sokat, hogy egy egyénről vagy egy egész vidék népéről van-e szó.

Végül Ludendorffné Jézus gondolkozásának és jellemének a megközelítésében még zavarosabb „módszert“ követ: feltevéseinek és következtetéseinek az egész épületét egy mesére alapítja s a hozzávaló anyagot az evangéliumokból elemi kritikai megfontolások nélkül használja fel.

Ilyenformán nem csoda, hogy a kérdés végeredményben éppoly homályos és eldöntetlen marad, mint akkor volt, mikor még föl sem tették.

Nézetem szerint azonban ez a legjobb és a kérdés természetéből folyó eredmény. Egyrészt azért, mert a kérdés megközelíthetetlen, másrészt azért, mert a faji származás, a jellem vagy a vallás összekeveredése megoldás helyett folyton újabb ismeretlenebbet vesz számításba, harmadszor azért,

mert egyezer vagy kétezer esztendőös kérdésnek a megköze-
lítése nem vezethet regények meg fantáziák útján ered-
ményre.

A nagy garral hánytorgatott, nagy szenvedéllyel tárgyalt
kérdésnek mindezekután csak annyi magja marad, hogy
Jézus Krisztus egyéniségének és tanításának élesebb és jel-
legzetesebb vázolója is nyújtható, mint amilyenben az érdek-
lődők az egyház és a tudomány részéről általában részese-
szoktak. Ezért keresnek „felvilágosításokat“ s ezért kapnak
két kézzel „leleplezések“ után. Ravasz kalandorok és ügyes
spekulánsok ezt a szükségérzetet elégítik ki olvasóik fantá-
ziájának a felgyújtásával és kalandos meséikkel. Világnézeti
raptusa ezek közé sodort néhány féltudóst és tudóst is. Két-
ségtelen azonban, hogy valamennyien ingoványba tévedtek
és csak légvárakat építenek, ahelyett, hogy az igazsághoz
közelebb jutnának.

Az igazsághoz mégis csak a források ismerete, erős kri-
tika és komoly keresés vezet.

4. A turáni Krisztus. Zajti Ferenc könyve: Zsidó volt-e Krisztus?

Krisztus származásának a kérdéséről Zajti Ferenc ma-
gyar könyvet is írt, mégpedig a tartalomjegyzékkel együtt
411 oldalasat, tehát elég nagyot ahhoz, hogy benne az ide-
vonatkozó kérdéseket mind alaposan megtárgyalhassa és el-
dönthesse.

Aki azonban ezzel a várakozással nyúl Zajti terjedelmes
könyve után, igen nagyot csalódik.

Mert nyilvánvaló ugyan, hogy Zajti a kérdést is, meg-
oldásait is készen találta s ha úgy akarja, nem kell vala más
tennie, mint sorra vennie ezt az: irodalmat, Zajti azonban ezt
annyira nem cselekedte meg, hogy — ha jól látom — 411 olda-
las könyvében se Chamberlain, se Delitzsch, se Jung, se a
többieknek még a nevét sem említi, vagyis egyáltalán nem
veszi tudomásul, hogy Hildebrandtól Jacksonig hányféle-
képen variálta a tudomány, az irodalom és az agitáció ezt a
kérdést, vagy ha tudomásul vette és tudott róla, akkor ezt
a könyvében gondosan elhallgatta.

Lehet azonban a kérdésnek más megoldása is.

Még pedig nem más, mint — származási kérdésekről
lévén szó — a genealógiában szokásos ízről-izre való menés,
vagyis a származási tábla szakszerű összeállítása.

Jézus Krisztus származásáról akad ugyan az evangé-
liumokban két családfa is, tehát ezek adatai helyességének
az ellenőrzése és megvilágítása elsőrendű feladata lett volna
ennek a munkának, azonban ebből sem találunk benne sem-
mit, noha a kérdés feszegetése teológiai szempontból nem is

egészen érdektelen, mert a családfákkal kapcsolatban többször nyílik alkalom mindenféle teológiai és történeti lehetőségek eldöntésére.

Zajti azonban ezeket a kérdéseket is kikerüli.

Mindazok, akik Jézus származása kérdésével Kaminka, Chamberlain és Delitzsch vonalán foglalkoznak, — már pedig Zajti is ezek közé tartozik — valamennyien azzal az állítással operálnak, hogy Galilea lakossága valamikor Kr. e. hat- vagy hétszáz évvel kicserélődött. Ebből ugyan egyáltalán nem következik az, hogy Jézus is ebből a lakosságból származik, mert hiszen hat- vagy hétszáz esztendőn keresztül egy zsidó elődje felhúzódhatott a galileai kutiták közé, de hogy az ember ilyen eretnkségekre ne vetemedjék, valahogy mégis meg kellene közelebbről is határozni ennek az elidegenedésnek a mértékét, viszont a másik részről arra való tekintettel, hogy József köztudomás szerint idegen volt Názáretben, hiszen Betlehembe azért ment, mert Betlehemből származott, valahogy ezt a lehetőséget is úgy kellene közömbösíteni, hogy ne állhasson ellene Jézus Krisztus feltételezett és mindenáron bebizonyítandó kutita, babilonita, szumir vagy ária származásának.

Zajtinál erre nézve sem találunk semmit.

De mégha mindezt a legalaposabban letárgyalná vagy letárgyalta volna is, — amit nem tett meg — maradna még egy kérdés, amelyen egy Jézus származását faji vagy vérségi szempontból feszegető genealógusnak, tudósnak vagy politikusnak sem szabad átugrania, míg meg nem oldja s amit egy józaneszű embernek sem szabad elengednie, ha tájékoztatni akarja magát ebben a kérdésben, vagy ha maga akar tájékozódni és az igazság nyitjára jutni s ez az, hogy mi van Jézus legközvetlenebb felmenőivel, mi van az anyjával és az apjával?

Miféle nemzetségfa az, amelynek már gyökér felé vezető első kapcsolata nem áll kétségen felül? Miféle származás iránt érdeklődő olvasó az, aki eltűri, hogy a szakértője és a kalauza ezen a ponton átsikoljon? És micsoda elmélet az, amely az első lépését ekkora szabálytalan ugrással hamisítja meg?

Pedig ezen a ponton akadna éppen elég megjegyezni és megvizsgálni való. Az újszövetség szír fordításának egy sínai kézírata pl. nem szakítja el Jézus családfájának a fonálát Józsefnél, hanem szövege így szól: „József pedig, akivel a Mária (nevű) szüzet eljegyezték, nemzette Jézust.“ Rudolf Steiner pedig „intuitív alapon“ állította össze Jézus családfáját Salamon ágából is, Náthán ágából is, amiről aztán Johannes Kübel írt újabb tanulmányt „Der Stammbaum Jesu“ címen a Christliche Welt 1922. évi 8. számában. És így tovább.

Sajnos, Zajti ennek az alapvető kérdésnek és kiinduló pontnak a tisztázásával is adós maradt.

Következik a másik kérdés csoport.

Zajti úgy állítja be a dolgot, hogy Krisztus a szittyia faj vagy nemzet képviselője a szemitizmussal szemben.

Ezen a ponton sem egészen világos a helyzet. Az elő-ázsiai népek közt vannak mindenféle népek, olyan szittyák azonban nincsenek, akik a zsidókkal közvetlen kapcsolatban állának.

Az Eufrátesz és Tigrisz köze régi népei fölé néhány ezer év alatt több későbbi kultúrréteg rakódott s ezzel bizonyos keveredés is járt, de az mégis csak bizonyos, hogy a babilóniaiak *agy* része kétségtelenül sémita eredetű és műveltségű volt. A zsidók közvetlen szomszédai a sírek, szintén szemíták, az egyiptomiak ugyancsak fajrokonai a zsidóknak, a hettiták ellenben távolabbi szomszédok és hódítók, a szittyák pedig a világ végén lakó hiperboreusok, akiknek a zsidó földön való szereplésük és évszázadokon keresztül fajtisztán való megmaradásuk egyáltalán nem tartozik azok közé a történeti valószínűségek közé, amelyekkel számolni lehetne.

A másik oldalon a perzsák meg az indiaiak ezeknél a népeknél is egy fokkal távolabb vannak a zsidóktól, ezenfelül a szittyákkal való fajrokonosságuk nem egészen világos s még kevésbé vehető figyelembe az a kapcsolatuk, ami faji vagy vérségi tekintetben állhatott fenn a zsidósággal.

Fajnyomozás és nemzetségtábla szempontjából ezek a fogalmak mind annyira elmosódnak és annyira nem jelentenek semmit, hogy szereplésük tulajdonképpen teljesen indokolatlan volna még akkor is, hogyha volna vagy lehetne valami közük Krisztushoz, mert —.

És itt következik a harmadik kérdéstömeg: mi köze az ősmagyarságnak és a mai magyarságnak a szittyákhoz vagy a perzsákhoz, vagy a hindukhoz, vagy a szumirokhoz, hogy a galileai kütitákról végkép ne is beszéljünk!!

Tudniillik Zajtin kívül általában úgy tudjuk, hogy az ősmagyarság valaha egy csomó uralvidéki nép kötelékébe tartozott s vagy Eurázia határaitól vagy még beljebből, a mongol vidékekről került mai hazájába. Ha tehát nagyon előkelő rokonságra akarunk szert tenni, rokonainkat láthatjuk a mongolokban, testvérharcot fájlalhatunk a tatárjárásban, álmodhatunk arról, hogy rokonságban vagyunk a menny birodalmának a népeivel, vagy atyánkfiainak tarthatjuk a japánokat, de a hinduk meg a parszik már nem tartoznak ehhez a rokonsághoz.

Így aztán a Krisztushoz vezető szálak valahogy nagyon elvékonyulnak, amíg Krisztushoz vezethetnének.

Egy módja van ugyan annak, hogy ilyen távolságok és akadályok is áthidalassanak.

Hősiesebb és vállalkozóbb német kedélyek már gyakorolják is ezt a módot: egyetlenegy véletlen vándor, zarándok vagy katona szerepeltetésével abszolút genealógiai kapcsok létesíthetők, bárha ezek novellisztikusak és hazugok is a történelem szempontjából.

Zajti azonban sem a magyar rokonság kérdési ömegében nem teremtett világosságot, se erre a novellisztikusjnegoldásra nem érzett magában hajlandóságot — ami mindenkép csak helyeselhető — t s így ezen a ponton is cserbenhagyja tájékozást kereső olvasóját.

Ha ezzel szemben számot akarunk adni magunknak arról, hogy ennyi hiány után mi lehet mégis Zajti könyvében, akkor erre a kérdésre nem könnyű felelni.

Jézus Krisztus származásáról van aránylag benne a legkevesebb, azontúl pedig Jézus Krisztusról magáról is igen kevés. Néhány apokrif adat, több zsidó hivatkozás, mindenféle evangéliumi idézet, amelyeknek a történeti viszonyáról szó sincs s amelyeknek az egymáshoz való kapcsolatukat is mindenütt tisztázatlanul hagyja, ami mind arról tanúskodik, hogy Zajtinak vagy nincs semmi teológiai tudása, vagy egyszerűen túlteszi magát a teológiai tudás ily kérdésekben kötelező használatán.

Aránylag sok figyelmet szentel Krisztus indiai kapcsolatainak, amit annyival inkább tehet, mert indiai útja révén azok közé a szerencsések közé tartozik, akik ebben a vonatkozásban közvetlen helyszíni ismereteket is szerezhettek.

Csakugyan emleget is egy indiai evangéliumot, amely arról szól, hogy Jézus Indiában járt. Ha már emlegeti, tudnia kellene, hogy ilyen evangéliumot a keresztény teológia nem ismer. Rendkívül nagy hállára kötelezte volna tehát a teológiát, ha ezt az evangéliumot megszerezte, ismertette vagy közölte volna.

Nem tette egyiket sem.

Ez pedig nagy hiba, mert azt mutatja, hogy Zajtinak nincs érzéke az iránt, melyik anyag a jelentős és értékes ée a tudományt előbbrevívő, vagy pedig azt a gyanút kelti, hogy Jézus indiai tartózkodásáról neki is csak annyi adata és bizonyítéka van, amennyit Notovics „ismeretlen evangéliumba, vagy Jacolliot művei szolgáltatnak, ami a semminél is kevesebb, mert bárha akadt teológus, aki ezeket is komolyan vette s bár Ludendorffné is készpénzként kezeli Jacolliot állításait, ezek csak félrevezetik azokat, akik bizalommal fordulnak hozzájuk.

Zajti azonban ebben a vonatkozásban sem mond tényeket, hanem csak feltevéseket kockáztat meg.

Egy ilyen feltevése az, hogy a Galileába szakadt szitytyák az Indiában maradtakkal állandóan tarthattak fenn valami összeköttetést, ami nem lehetetlen, azonban ezek a

galileai szittyák nem indiai szittyák, hanem csak Babilonból kerültek, ha tehát nem szakadtak is el teljesen hazai rokonaiktól, mégis csak Babilonig vezető szálakat adhatnak a kutatók kezébe.

Ha meg indiai szittyák, akkor olyan időben kerültek 'Gralileába, amikor még Indiában se híre, se hamva nem volt annak a szellemi életnek, amelybe Jézusnak bele kellett kapcsolódnia, viszont annak, hogy közben az otthoni vallási változásokról hogyan és miképpen értesítették galileai atyafiaikat, Zajti nem mutatja fel semmi nyomát. Pedig, ha kereskedett volna utánuk, talán még ilyeneket is talált volna.

Hermann Gunkel ugyanis az őszövétségben is több bizonyosságát találja annak, hogy a régi zsidó és az indiai szellemi élet között kölcsönhatások állottak fenn.

Másik bizonyítékként hangzó állítása az, hogy Jézus az ókori közlekedési viszonyok mellett is megtehetette ezt az utat: „Én úgy tartom, azt vallom, hogy Jézus igenis, könnyen tehetette meg ezt az utat, akár arra gondoljunk, hogy maradt még valami útravaló azokból az aranyakból, amit az indiai napkeleti bölcsektől kapott a gyermek Jézus családja, de talán erre a célra is adták, hogy őket egyszer felkereshesse, avagy ha arra gondolunk, hogy mint lelkiekben nagy képességű és bölcs ifjút szívesen vitték magukkal a messze világházi tapasztalt kereskedők, — úgy, hogy mindenképpen lehetővé válik Jézus indiai útjának könnyen kivihetősége. A környezettanulmányok alapján úgy érzem és úgy látom továbbá, hogy Jézus csak meglelt férfi korában tért onnan vissza.“

Egyik is, másik is lehetséges. Azonban ebben a kérdésben nem az a mozzanat a döntő, hogy volt-e az ókorban járt ut Indiába, vagy hogy maradt-e még azokból a bizonyos aranyakból, hanem az, hogy van-e valami adat és valami bizonyíték arra, hogy Jézus csakugyan járt Indiában, mert az „úgy tartom“, „azt vallom“, „úgy érzem“ és „úgy látom“ se nem adat, se nem bizonyosság, se nem érv, legkevésbé pedig olyan bizonyosság, amire „egy nemzeti faji alapon álló benső, mély vallásos meggyőződésből fakadó hit-elvet“ lehetne alapozni, vagy „éltetni egy nagy lobogó tűzű egyházat, melynek belső tüze vallásos átélésből fakadó meggyőződés legyen, mentesülten a saját lelkére és arculatára egységesítő zsidó psyche káros terheitől“, mert egy ilyen egyház alapjaiban az ilyen bizonyítatlan történeti feltevések nincsenek helyükön s mindenképpen nagy bajokat okozhatnak.

Az utazótól nyomokat és adatokat vár a tudomány is, az olvasó is!

Aliol pedig nyomok nincsenek, ott tanultság valószínűsíthet bizonyos feltevéseket, aminthogy Krisztus indiai kapcsolataival foglalkozik egy Notovics és Jacolliot fantáziáitól mentes komoly irodalom is. Kár, hogy ezt Zajti egyálta-

lán nem ismeri, vagy legalább is nem emlegeti, pedig a 313. lapon olvasható: „Jézus járhatott Indiában. Jézus járt is Indiában. Térített, tanított, az övéi, a maga lelkiségű riépe közepette“ végkövetkeztetése után maradt üres részen helye volt még arra, hogy megírhasa, hogy tárgyi alapon ezt a kérdést kik és hogyan közelítették meg.

Neki magának is bizonyára nagy segítségére lett volna az, ha hivatkozik Paul Carus „Das Evangelium Buddhas“ című művére, amelynek 315—324. lapjain mind együtt találhatók azok a párhuzamok, amelyek Buddha és Krisztus tanai között fellelhetők, vagy ha Carus művét réginek vagy amerikai ízűnek tartotta volna, akkor felhasználhatta volna Jon. Bapt. Aufhauser müncheni katolikus egyetemi tanár „Buddha und Jesus“ című összeállítását, amelyek jobban a tárgyra tartoztak volna, mint Körösi Csorna Sándor indiai utazása, vagy Sir J. J. Modi professzor Moszkván keresztül való hazautazása. Hasonlóan nem tartja számon Gr. A. van den Bergh van Eysinga „Indische Einflüsse auf evangelische Erzählungen“ (1904) című összefoglalását vagy Richard Garbe „Indien und das Christentum“ című áttekintését a kereszténység indiai kapcsolatairól, se azt a nagy irodalmat, amely ezeken kívül is foglalkozik a kérdéssel s mely nyilván futosabb történeti szempontból, mint E. Stanley Jones „The Christ of the indian Road“ című, magyar fordításban „Krisztus India országútján“ cím alatt (1931) megjelent műve, amelynek egyáltalán nincs semmiféle kapcsolata azzal a kérdéssel, hogy „zsidó volt-e Krisztus“, vagy hogy járt-e életében Indiában?

Egyébként nyilvánvaló, hogy Krisztus indiai útja egyáltalában nem tartozik a Zajti könyve címében jelzett tárgyhoz, mert az, hogy valaki a születése és felnevelkedése után hol jár és merre fordul meg és hol tanul, egyáltalán nem befolyásolja a származását és nem hat vissza a saját nemzetségfájára.

Lehet, hogy Zajti is csak mellékesen érinti ezt a kérdést, azért nem szabad nekünk se túlságosan súlyt helyeznünk erre vonatkozó fejtegetéseire.

Viszont mégis rá kellett mutatnunk, mert lehet, hogy ebben az irányban jóval több a mondanivaló, mint amennyit Zajti mond és amennyit Zajti tud s mert könyvének ez a része még egészen elmosódó megjegyzéseivel is nagyobb jelentőségű, mint az a sok adat, amivel a szittyák galileai diaszporáját szeretné valószínűsíteni.

Mert ha attól el is tekintenénk, hogy a galileai szittyák és Jézus Krisztus között se Kaminka, se Chamberlain, se Delitzsch, se Zajti a reális genealógiai kapcsolatnak semmiféle halvány valószínűségét ki nem mutatja, vagyis éppen az a bizonyos kapocs hiányzik, amely a rokonságot bizonyí-

tana, azt jogos bosszankodás nélkül mégse nézhetjük és nem vehetjük tudomásul, hogy Zajti adatai és bizonyítékai közt a „Biblisches Reallexikon“ és a „Der Grosse Herder“ Galileára vonatkozó adatait is kiírja, ahelyett, hogy azokat a forrásokat elemezné, amelyekre támaszkodva az ilyen lexikonok ezt vagy azt meg szokták állapítani, meg hogy az essze usokat „Graetz neves zsidó történész“, „Giesswein Sándor katolikus főbb papi ember“ művei, valamint „a zsidó König Pál doktori értekezése“ alapján írja le ahelyett, hogy magukat az adatokat és a jellemzéseket ismertetné, amelyekre tanúi is építik elméleteiket.

Ezeken kívül Zajti könyve lapjait tucatszámra olyan idézetek és fejtegetések töltik meg, amelyeknek Jézus Krisztus származása szempontjából nincs semmi jelentőségük s könyve alcíme, „a semitizmus és skythizmus nagy harca“ szempontjából is csak akkor volna valami szerepük és hasznuk, hogyha Jézus Krisztus csakugyan szittyia származású lett volna s hogyha benne csakugyan a szittyia gondolkodás helyelkedett volna szembe a „semitizmus“-sal.

Mivel azonban könyvében olyan bizonyítéknak még csak árnyéka sincs, amelynek az alapján Jézus Krisztus szittyiasága valószínű lehetne, mivel továbbá a „semitizmus“ is igen sokrétű fogalom, amit közelebről meg kellene határozni, ha lehetne, ennek a harcnak a körvonalai is igen zavarosak maradnak, mert az ember nem tudja, hogy ki ki ellen, mi mi ellen harcol s nagy a gyanúm, hogy ezek a semmikép meg nem fogható ellenfelek is csak Zajti könyvében kerülnek össze, mégha léteztek és abban a formában léteztek is, amint Zajti írja, mert a szittyák galileai telepe nagyon problematikus.

Ezért Zajti könyvének ez az oroszlánrésze tulajdonképp a tárgyhoz se tartozik, hanem csak holt ballaszt benne.

Így aztán a könyvből magára a kérdésre tartozó anyag édes-kevés marad s ami marad, annak sincs semmiféle bizonyító ereje.

A „semitizmus és skythizmus évezredes nagy harca“ egyáltalán nem történeti tény s ha Jézus Krisztussal kapcsolatban csak annyi bizonyítéka van, mint amennyit Zajti könyve 411 oldalán felhoz, akkor Jézus Krisztus ebben a harcban egyáltalán nem szerepelt se a szittyák oldalán, se ellenük, mivel pedig az indiaiak nem szittyák, egyáltalán nem valószínű, hogy ezt a harcot Indiában a misszió már eldöntötte vagy ezután fogja eldönteni.

Zajti ugyan azt írja, hogy „a semitizmus négyezer esztendeje nem volt elégséges ahhoz, hogy az anyagi érdekűnél magasabb célkitűzést fogadtasson el az ótestamentum népével“ s hogy „mialatt a zsidóság Tel-Aviv bankélete fejlődésén fárad, addig India skytha fajú lelkeségét az „India

országútján járó Krisztus“ tölti el teljes hatalmával“, ennek a fejtegetésnek azonban semmi értelme nincs s ha van értelme, akkor nincs egy szemernyi igazság se benne.

Mert nem igaz az, hogy az ószövetség népének négyezer esztendő alatt nem volt „anyagi érdekünél magasabb célkítűzése“ és nem igaz az se, hogy „India skytha fajú lelki-sége“ Krisztusnak hódol.

Mindezekről függetlenül Zajti is Chamberlainek és Delitzsehék végső következtetéseire lyukad ki.

Miután kimutatta azt, amit nem mutatott ki, ebből levonja azt a következtetést, ami nem következik belőle, hogy tehát a magyar szittyáknak szakítaniuk kell az ószövetséggel, a „sémi-fajú zsidóság képviselte mentalitással“ s közelebb kell f érközniök, oda kell kötődniök és maradandólag oda kell tartozniök „az újtestamentum tiszta értékeihez ősi nemzeti történetük etnikai példatárán keresztül“.

Pedig kétségtelen, hogy ezek a dolgok nem tartoznak össze, ha pedig összetartoznak, nem ezen az alapon vonhatók közös nevezőre.

Mert akármit beszél is ez a Krisztust egyszer a germán, máskor a turáni, harmadszor a szittya, negyedszer az indiai mentalitás számára lefoglaló történeti álmokat látó pár ember és akármilyen nagy visszhangot is keltsen, Jézus Krisztus egyéniségét mégis csak zsidó alapon kell megérteni s gallok, germánok, szlávok, szittyák, turániak vagy hinduk csak szellemi kapcsolatok révén tarthatnak igényi reá.

Végül az is kétségtelen, hogy azok a germánok, gallok, turániak vagy szittyák, akik Jézus Krisztus lelki fensége előtt meghódnak, elvi tekintetben és gyakorlati vonatkozásban is lelépnek arról az alapról, amelyen valamely faj vagy nemzet választottságának a hite terem.

Aki Krisztus szellemében gondolkodik, az nem érez és nem mond, még kevésbé ír olyat, hogy a „semitizmus“ csak a pénzt nézi vagy csak Tel-Aviv bankéletének a fejlesztésére gondol, azután nem él abban az elfogultságban, hogy a szittyák vagy az indiai „skytha fajú lelkiség“ Krisztusnak hódol, nem törődik a pénzzel és erkölcsösebb, mint más fajta, végül megfelelő tudományos megalapozás és elegendő bizonyíték nélkül legfeljebb dialektikus alapon ír arról könyvet, hogy Jézus galileai szittya származású ember volt, mert ez a kérdés a tudomány számára megközelíthetetlen, viszont az így vagy úgy híveséből nem vonhatók le nagy horderejű következtetések, hanem ahhoz a meggyőződéshez ragaszkodik, amit az Apostolok cselekedetei szerint Péter apostol Joppében —, Czeglédy Sándor fordítása szerint — így fejezett ki: „Valóban belátom, hogy az isten nem személyválogató, hanem minden nép körében elfogadja azt, aki őt féli és igazságot cselekszik.“ (10. 34—35.)

Olyan elv ez, amit Jézus Krisztus is mondhatott volna s amiről semmiféle Jézus Krisztusra hivatkozó „lelkiségnek“ nem szabad megfélekednie se a zsidósággal, se önmagával szemben.

5. A „Stürmer“ Jézus Krisztust mozgósítja a zsidóság ellen.

Julius Streicher lapja, a „Der Stürmer“ 1937. márciusában adta ki „Judentum und Christentum“) Jüdisch-bolschewistischer Vernichtungskampf gegen die christliche Kirche“ című 6. külön számát.

Ebben Jézus Krisztust is harcba állítja a zsidóság ellen.

A megfelelő hangulatot Dürer töviskoszorús Krisztus fejévei teremti meg s azt írja Dürer képe alá:

„Ebben az arcban nincs egyetlenegy zsidó vonás se. Albrecht Dürer, a művész és a nagy látnók, helyes érzéssel északi vérű hősnek rajzolta.“

(„Kein Zug in seinem Gesicht ist jüdisch. Albrecht Dürer, der Künstler und grosse Seher, zeichnete in richtigem Gefühl einen Helden nordischen Blutes.“)

Az „északi vérű hős“ kifejezés egy kissé problematikusán hangzik. Ilyen kicsiségen azonban ne akadjunk fenn, hanem nézzük, hogy minő jellemzést ad a „Der Stürmer“ a zsidó állapotokról, Jézus korában és hogy oldja meg Jézus életének és halálának a rejtélyét?

Jézus kortársairól s Jézusról a „Stürmer“ ezeket írja:

A zsidók jó régen Krisztus előtt is ott ültek a római birodalom első helyein. Különösen Rómában volt már Caesar alatt is nagy befolyásuk és hatalmuk. Cicero, a római ügyvéd és nép tribun, kora egyik legnagyobb szónoka, nyújtja erről a legvilágosabb képet. Flaccust, a palesztinai helytartót kellett Rómában védelmeznie. Flaccust ugyanis a zsidók panaszaira vád alá helyezték. Cicero, aki 106-tól 43-ig élt Kr. e., védőbeszéde közben egyszerre közelebb lépett a bírósághoz s ezeket mondta:

„Most áttérek beszédemben a zsidókra, ezért oly suttogva akarok beszélni, hogy csak a bírák hallják. Mert ez az aljas zsidó tömeg minden tisztességes rómaikat üldöz. Ha pedig a köztársaság érdekében megveti őket az ember, akkor nagy lármát csapnak. Mindenütt ellenünk lázítják népgyűléseken a tömegeket.“

Ez volt a helyzet Rómában Krisztus előtt száz évvel. A legnagyobb római szenátorok és ügyvédek reszkettek a zsidóktól! Úgy félték tőlük, hogy mikor beszéltek róluk, suttogni voltak kénytelenek.

A következő száz év alatt ez a zsidó hatalom csak növekedett, Jézus idejében a zsidók már magukat tekintették a világ urainak.

Mommsen ezt írja „Judaea und die Juden“ című fejezetében:

„A zsidóság zárt nemzeti és vallási hatalomként lép fel ebben az időben s a vallás terén hatalmas hódító munkát is végez. Ugyanolyan térítő buzgalom hatja át, mint később a kereszténységet és az iszlámot... Később a nép hitének az ellanyhulása kedvezett ezeknek a térítő törekvéseknek.“

Zsidó vándorprédikátorok és fanatikusok barangoltak mindenfelé és azt akarták, hogy az egész világot zsidó hitre térítsék. Azért mondja Krisztus is a zsidóknak:

— „Jaj nektek, képmutatók, hogy szárazat, tengert bejártok és zsidóbarátokat kerestek. Ha pedig zsidókká tettétek őket, akkor kétszeresen is a pokol fiai lesznek.“

Mommsen felsorolja, hogy számtalan befolyásos nem-zsidó ember zsidóvá lett. Különösen asszonyok tértek át. A zsidók annyira megkönnyítették az áttérést, hogy a körülmételést sem követelték meg a csatlakozóktól. Azt hirdették, hogy felvirradt a Messiás korszaka s hogy hamarosan a zsidók lesznek a világ urai. Még az is sikerült nekik, hogy ebben az időben egy római császárnő is zsidó lett. Poppaea Sabinának hívták ezt az asszonyt s Nero császár felesége volt. Róma annyira elzsidósodott, hogy Lucius Annaeus Seneca, a nagy római bölcselő, azt mondotta:

„Ennek a nyomorult népnek az erkölcei annyira elhatalmasodtak, hogy mindenfelé elterjedtek. A győzőkre a legyőzöttek nyomták törvényeik bélyegét.“

Seneca Kr. e. 4-től Kr. u. 65-ig élt, Nero császár tanítója volt, tehát Jézus Krisztussal egykorú. A zsidók ime! ekkor már rányomták szellemiségük bélyegét a római világbirodalomra.

Ezt a zsidók tudták. Elhatározták tehát, hogy magukhoz ragadják a világi hatalmat is.

Világforradalmat készítettek elő.

Ebben az időben Jeruzsálem is világjelentőségű város rangjára emelkedett. Ha Rómában volt a birodalom kormányzatának a székhelye, Jeruzsálem meg a pénzügyi hatalom központja volt. A római, görögországi, alexandriai, kisázsiai hatalmas és gazdag zsidók pénzei Jeruzsálem bankjaiban gyűltek össze. Innen aztán szétsugárzott a zsidók pénzügyi akarata és földalatti politikai hatalma is minden országba.

Jeruzsálem ugyanebben az időben vallási központja is a zsidóságnak.

Itt laknak a főpapok. Itt van a zsidó törvény tudomány iskolája. Itt van a hatalmas, pompás templom. S ahogy ma a moszkvai Kremlből mennek szerte a politikai agitátorok a világba, úgy küldték ki a zsidók a világba Jeruzsálemből, a templomból vallási agitátoraikat minden országba. Még pedig azzal a feladattal, hogy hirdessék a messiási országot.

eljövetelét s hogy előkészítsék Róma ellen a nagy forradalmat. Mert a zsidóknak az volt a céljuk, hogy Rómát megdöntsék s hogy a világ trónusára Juda kerüljön. Erről Mommsen ezeket írja:

„Állítólag ebben az időben fedeztek fel egy régi mondást arról, hogy Júdeából származik egy ember, aki meghódítja az egész világot. A mondásban hittek, talán éppen azért, inert lehetetlenséget állított. Ez a jövendölés sokban hozzájárult ahhoz, hogy a tömegeket tovább lázíthatták.“

A zsidók külföldön élő fajtestvéreiknél gyűjtéseket rendeztek, sőt adókat is szedtek s ezzel a pénzzel Jeruzsálemet hatalmas erőddé építették ki s titokban forradalmi hadsereget toboroztak és szereltek fel. A különböző országokban pedig állandóan izgattak és lázítottak Róma ellen. Palesztinában el is érték állandó nyugtalanságukkal és gyűlölség-szításukkal azt az eredményt, hogy az idegen megszálló sereget még Palesztina nem-zsidó lakossága is gyűlölte. Ennek a népségnek ugyanis paradicsomi állapotokat ígértek arra az esetre, ha egyszer a zsidó világbirodalom meglesz Jeruzsálemmel, mint székhellyel. Azzal álltatták őket, hogyha a Messiás eljön, rettenetesen leszámol a rómaiakkal és a görögökkel is. írásaikban azt terjesztették:

„Milyen szép ember lesz a Messiás, ki Juda házából származik. Derekát karddal övezi s ellenségei ellen táborba száll. Elpusztítja Rómát és legyilkolja a királyokat és az uralkodókat. Lába vörös lesz az általa megölték véréből. Ruháira pedig vér freccsen.“ (Jeruzsálemi talmud).

A zsidó szónokok ilyeneket jövendöltek a népnek s ezáltal a gyűlölet és lázadás szellemével töltötték meg az embereket.

Ebbe az ördögi zsidó gonoszsággal terhes világba jött, a gyűlölet, a vérszomj és a lázítás e világában lépett fel — mint Chamberlain mondja — egy tündöklő jelenség. Galileából egy férfi jött, aki sokat beszéltetett magáról. A betegeket és a gyengélkedőket csodálatosan meggyógyította. A népet magához hívta, prédikált neki és tanította. Hihetetlen erőt sugárzott és ahol csak megjelent, mindenütt megragadta az emberek lelkét. Szemeinek a tekintete leírhatatlan volt, jóság és törhetetlen akarat áradt belőlük. Ha beszélt, szavai elragadó erővel törtek elő ajkairól s ellenállni nem tudott senki neki.

Ez az ember Jézus volt, a názáreti ácsmester.

Krisztus látta a dolgok fejleményeit. Látta és hallotta a vándorló zsidó szónokokat. Hallotta, hogy bejósolták a zsidó világalom bekövetkeztét. És tudta, hogy ennek az emberi söpredéknek a zsarnoksága rettenetes pokoli gonoszságával tönkreteszi a világot. Ezért elhatározta, hogy egymaga is szembeszáll a zsidó világgal. Talán sikerül neki, hogy a kormányt az utolsó pillanatban is megfordíthatja. És lelke

mélyéből új világot merített s ezt helyezte a zsidó világ gyűlölete, hazugsága és alávalósága ellen.

Krisztus tanítása világos, tiszta, nagy és nemes.

Minden szavával nagy, természetes, ugyanakkor azonban egyúttal isteni törvényeket hirdet. Olyan törvényeket, amelyek a világ épül s amelyek szerint állandóan fennáll. Ezek a tanítások azonban a legnagyobb ellentétben állanak a zsidó gondolkozással. Ezt az ellentétet soha senki nem domborította ki olyan világmegrázó határozottsággal, mint Krisztus. És soha senki nem mondott a zsidókra olyan borzasztó és megsemmisítő ítéletet, mint Krisztus, a galileai férfiú.

Elég, hogyha tanításából egy pár mondatot veszünk szemügyre, ezekből is mindjárt látszik, hogy az ellentét oly nagy, mint a menny és a pokol, a nappal és az éjszaka, a világosság és a sötétség között.

Már istenfogalma is annyira ellentétben áll a zsidó gondolkozással, hogy ez után tulajdonképpen nem is kellene a többivel foglalkozni se. A zsidók azt beszélik istenükről:

„Ki állhat meg haragja, ki maradhat meg indulata előtt? Mert haragja úgy éget, mint a tűz és a sziklák is megrepednek tőle.“ (Nahum 1. 6.)

„Gyülekeztetek össze és jöjjetek el mindnyájan az én áldozásomra, hogy levágjalak benneteket. Nagy áldozás lasz Izrael hegyei között. Egyetek húst, igyatok vért. Egyetek meg az erősek húsát és igyatok meg a föld királyainak a véréit. Az én áldozatomból egyetek zsírosat, hogy megteljete, igyatok vért, hogy megrészegejete — mondja az úr. Ekkor, meglátjátok, hogy én vagyok az úr.“ (Ezekiel 39. 17-19.)

A zsidók tehát istenükben dühös és bosszút lihegő embergyilkost és vérivót látnak s a gyűlölet megtestesülésének fogják fel.

Krisztus ellenben azt mondja istenről:

„Isten szeretet. Mennyei atyánk. Kegyelmes és irgalmas» Akarata ellenére nem esik le egy veréb sem a háztetőről.“

Hasonló ellentétek mutatkoznak minden más tanításában is. A zsidók áhítoztak a nem-zsidók vagyona után s szomjúhoztak a világ kincseire. Még a jövendölés is azt mondta: „Tietek lesz a tenger gazdagsága. A népek kincse hozzátok jut. Hajók szállítják nektek más népek aranyát és ezüstjét.“

Krisztus ellenben azt mondta:

„Ne gyűjtsetek magatoknak kincset a földön, amit a molyok, meg a rozsda megemésztenek.“

„Senki nem szolgálhat két úrnak. Nem szolgálhattok istennek is, Mammonnak is.“

A zsidók azt jelentették ki és azt tanították:

„Mi zsidók isten fiai vagyunk. Mi vagyunk a választott nép. Isten szövetséget kötött velünk.“

Krisztus azonban azt mondta:

„Nem isten a ti atyátok, hanem az ördög. Az embergyilkos kezdettől fogva. Ő nem maradt meg az igazságban, hanem ő lett a hazugság, ő a hazugság atyja.“ (János ev. 8. 44.)

A zsidók korbácsütéseknek érezték ezeket a tanításokat. Dühükben és gyűlöletükben felordítottak. Le akarták Krisztust ütni és meg akarták kövezni is. (János ev. 8. 59. 10. 31. stb.) Rágalmakkal illették és bosszút lihegve lopóztak utána. Kérdéseket intéztek hozzá s ezekkel akarták csapdába csalni. Krisztus azonban keresztüllátott szándékaikon s elutasította őket. Vidékről vidékre járt s azt mondotta:

„Azért jöttem, hogy bizonyosságot tegyek az igazságról és aki az igazságból való, az hallja az én szavamat.“

A zsidó papok álarcát lerántotta az orcájukról. A nép jelenlétében elébük állt s azt mondta nekik:

„Ti képmutatók, akik megszűritek a szúnyogot, a tevét ellenben elnyelitek. A betűt magyarázgatjátok, a törvényből ellenben kihagyjátok a legnehezebbet, t. i. az igazságosságot, a jóságot, a hűséget és a hitet.“

„Ti képmutatók, a nép vállaira elviselhetetlen terheket raktok, ti magatok ellenben egy ujjatokkal nem nyúltok hozzájuk.“

„Ti képmutatók, olyanok vagytok, mint a bemeszelt sírok. Kívülről kegyeseknek látszotok, belül azonban tele vagytok piszokkal, képmutatással és bűnökkel.“

„Ti kígyó és viperafajzat, hogy akarjátok elkerülni a 'kárhozatott'“

„Mind az az igazságos vér, amit Ábelétől kezdve kiontottatok egész Zakariáséig, mind rajtatok szárad, akit a templom és az oltár közt öltetek meg. Bizony mondom nektek, ez a vér mind ellenetek tesz bizonyosságot.“ (Máté ev. 23. 15—37.)

Később bement a jeruzsálemi templomba, kötelekből korbácsot font s azzal kiverte a zsidó pénzváltókat és kereskedőket. A pénzüket szétszórta, az asztalaikat pedig feldöntötte. (János ev. 2. 14—16.)

Így lépett fel Jézus mindenütt a zsidókkal szemben, ahol csak találkozott velük.

A zsidók által kizsákmányolt és megcsalt nép irányában végtelen megbocsátó szeretetet tanúsított. Leereszkedett a kicsinyekhez és az egyszerű emberekhez. A „megfáradtakhoz és megterheltekhez“. Az egyszerűséghez és a becsületességhez. A „lelki szegényekhez“. Új, nagy, jóságos és igazságos világnézetet hirdetett nekik. Megváltó és felszabadító tanításokat közölt velük. A népet pedig magával ragadta s híre elterjedt az egész országban. Ahol csak megjelent, a tömeg mindenütt kijött elébe, ha pedig elment, követte. Még a katonák, még Heródesz és a rómaiak főemberei is hinni kezdtek benne. Mikor pl. a kapernaumi százados arra kérte,

hogyan gyógyítsa meg a szolgáját, azt mondta Krisztusnak: „Uram, nem vagyok arra méltó, hogy megszállj a fedelem alatt... Csak egy szót mondj és meggyógyul az én szolgám!” Krisztus erre azt mondta tanítványainak: „Bizony mondom nektek, ilyen hitet nem találtam Izraelben!” (Máté ev. 8. 8—10.)

Az a római kapitány meg, aki Krisztus meghalását látta, azt mondta: „Bizony, ez az ember isten fia volt!” (Máté ev. 27. 54.)

Krisztus így hozta létre hatalmas mozgalmát. Olyan mozgalom volt ez, amely nem édeskedett, nem nyavalygott és nem volt gyengeség sem benne. Kemény, harcias és kérlelhetetlen jelszavai voltak. Krisztus azt mondta: „Azért jöttem, hogy tüzet vessek a világra! Bár már égne is!” Azt hiszitek, hogy békét hoztam. Mondom néktek: nem azt hoztam, hanem kardot és meghasonlást.” (Lukács ev. 12. 49—51.)

S tőle származik az a felszólítás is, hogy nem szabad tekintettel lenni azokra, akik tanaival és mozgalmával szemben állanak, mégha a rokonai volnának is. Azt mondta: „Aki nincs velem, ellenem van s aki nem velem gyűjt, az tékozol. Aki pedig csak legkissebbet is megbotránkoztatja a bennem hívők közül, annak jobb volna, ha malomkövel a nyakában a tengerbe dobnák.” (Márk ev. 9. 42.)

„Ha ellenben a lábad vagy a szemed megbotránkoztat, vágd le és dobd el.” (Márk ev. 9. 43—45.)

Ezen az alapon indított meg Krisztus egy olyan egyenes, határozott és merész vallásos mozgalmat, amely a nem-zsidókkal szemben jóságosnak, a zsidókkal és csatlósaikkal szemben azonban könyörtelennek indult. Ahhoz a nőies, nyálas és képmutató szöözönhöz nem volt semmi köze ennek a mozgalomnak, amit mostanában az úgynevezett keresztények hangoztatnak.

Hogy Jézus a nem-zsidó lakosság segítségével akart mozgalmat szítani a zsidó zsarnokság és kizsákmányolás ellen, az főként János evangéliumából nyilvánvaló. Ez az evangélium ugyanis éles határt von Jézus, a vele tartó nép és a zsidók között. Ami egész világosan kitűnik a következő helyekből:

„Ekkor a zsidók keresték az ünnepen és azt kérdezték: hol van! És a nép között nagy morgás támadt. Egyesek azt mondták: Kegyes, mások azonban azt mondták: Nem igaz, mert félrevezeti a népet. De nyíltan senki sem mert beszélni róla a zsidók miatt.” (János ev. 7. 13.)

A nép tehát Jézushoz húzott és mellé akart állni. De félt azoktól a zsidóktól, akik urai voltak.

Még világosabban kitűnik a nem-zsidó nép félelme a zsidók hatalmától és erőszakosságától János evangéliuma 9. részéből. Krisztus meggyógyít egy vakon született embert.

A zsidók tudomást szereznek erről az esetről. Megkérdik a meggyógyult ember szüleit, hogy igaz-e az eset.

A szülei feleltek neki és azt mondták: „Mi azt tudjuk, hogy a fiúnk vakon született, de hogy hogyan kapta vissza a látását, arról nem tudunk. Elég idős, kérdezzétek meg őt magát, beszéljen ő.“

Ezt mondták a szülei. Mert féltek a zsidóktól. Mert a zsidók már elhatározták, hogy ha valaki hitvallást tesz arról, hogy ő a Messiás, akkor azt kiközösítik.

„Kiközösítik“ — ez annyit jelent, hogy a keresztényeket kiközösítették és mindenek prédájává nyilvánították. Azonban ezeknek az erőszakos lépéseknek sem volt eredményük. A nép seregestül tódult hozzá. Lukács evangéliuma azt írja:

„Mert az egész nép csüggött rajta és csak őt hallgatta.“ (Lukács ev. 9. 48.)

A zsidók erre orgyilkosokat küldtek a nyomába. Az újszövetség folytonosan arról ír, hogy a zsidók meg akarták gyilkolni Jézust.

„Azért üldözték a zsidók Jézust és meg akarták ölni/“ (János ev. 5. 16.)

„Jézus aztán Galileában járt, mert nem akart Júdeában tartózkodni a zsidók életére való leselkedése miatt.“ (János ev. 7. 1.)

A tervezett orgyilkosság nem sikerült. Nem sikerült az a tervük se, hogy a népet fellázítsák ellene. Erre elkezdték ellene a legalávalóbb rágalmak terjesztését. Elnevezték „paráznának“ és „részegesnek“. Gyűléseken izgatták a népet ellene s többször kísérletet tettek arra, hogy megköveztessék. A nép azonban mellette maradt. Erre Herodesz által akarták meggyilkoltatni, mint Keresztelő Jánost. Márk evangéliuma ezt beszéli:

„És a farizeusok (zsidók) kimentek és tanácsot tartottak Herodesz szolgálóival arról, hogy gyilkolhatná meg.“ (Márk ev. 3. 6.)

De félniök kellett a Krisztushoz ragaszkodó nép bosszújától.

„És sokat tanakodtak azon, hogy foghatná el, mert feltek a néptől, amely prófétának tartotta.“ (Máté ev. 21. 46.)

„A főpapok és az írástudók leselkedtek utána, hogy megöljék. De nem találtak rá megfelelő alkalmat, mert az egész nép mellette állott.“ (Lukács ev. 19. 47—48.)

János evangéliuma említést tesz egy olyan esetről is, hogy Krisztust nyíltan el akarták fogatni.

„Ekkor a farizeusok és a főpapok (vagyis a zsidók) szolgákat küldtek ki az elfogására.“ (János ev. 7. 32.)

„Néhányan szerették volna megfogatni, de senki nem mert rá kezét emelni. A szolgák visszajöttek a farizeusokhoz (zsidókhoz), mire ezek azt kérdezték tőlük: Miért nem

hozzátok ide'? A szolgák azt felelték: Nem tudtuk. Soha ember olyan hatalmasan nem beszélt, mint ez az ember. A farizeusok azt válaszolták: Elkábított titeket is! Láttatok olyan főembert vagy farizeust, aki hisz benne? Olyan egy sincs, csak a nép, a törvényről mit sem tudó átkozott nép hisz neki!“

Közben egyre nagyobb lett az a veszély, hogy Juda egész nem-zsidó népe eltántorodik. A keresztény mozgalom magával ragadta az egész országot. Bekövetkezett az is, amitől a zsidók már régebben félték: Krisztusban hinni kezdtek a főemberek is. „Még a főemberek közül is sokan hittek benne. Be a farizeusok (zsidók) miatt nem merték megvallani, hogy ki ne közösítsék őket“ — írja János ev. 12. 42.

Jeruzsálemben, a zsidók fellegvárában is sok nem-zsidó Jézushoz csatlakozott. A zsidók látták, hogy most már valamit tenniük kell.

„Ekkor a főpapok és a farizeusok (vagyis a zsidók) gyűlésre jöttek össze és azt mondták: Mit csináljunk? Ez az ember mindenféle csodát cselekszik. Ha nem bántjuk, mindenki hinni fog benne. Akkor pedig jönnek a rómaiak s elveszik az országot és népet.“ (János ev. 11. 47—49.)

Az egész helyzetet megvilágítja ez az egy mondat. A zsidók azon a ponton állottak, hogy világorradalom tör ki Róma ellen, ők azt szerették volna, hogyha ezt a forradalmat a nem-zsidó népek segítségével tudták volna lebonyolítani. Most azonban látniuk kellett, hogy az a mozgalom, amelyet Krisztus vezetett, minden szándékukat keresztelje, amihez csak hozzákészültek. Látták, hogy a keresztény mozgalom miatt a rómaiak a zsidókra is gyanakodni kezdtek. Félniük kellett, hogy a rómaiak megelőzik a forradalmukat. Azon a bizonyos gyűlésen a zsidók ezt az ügyet beszéltek meg. Aztán rákerítették a beszédet a népre is, amely Krisztussal tartott s amelytől nekik félniük kellett. Ekkor egyik társuk kinyitotta a szemüket, hogy most egész létük-ről van szó. „Ti semmit nem tudtok és semmire nem gondoltok, — fejtegette nekik — pedig jobb, ha ez az ember meghal, mintha félrevezeti az egész népet.“ (János ev. 11. 47—57.) Erre a zsidók nagytanácsa elhatározta, hogy Jézust keresztre kell feszíttetni.

Körözőlevelet, majd nyílt elfogató parancsot adtak ki ellene. Ezt megírja János ev. 11. 57.

„A zsidó főpapok és farizeusok azonban parancsolatot adtak ki, hogy ha valaki ismeri a tartózkodási helyét, jelentse, hogy elfoghassák.“

Krisztus erre az elfogatási parancsra csattanó választ adott. Közvetlen húsvét ünnepe előtt nyilvánosan bevonult a zsidók fellegvárába, Jeruzsálembé, a nem-zsidó lakosság

üdvivalgása közt. Bement a templomba s ott beszédet intézett a néphez. De a zsidók nem merték elfogni.

Krisztus tudta, hogy elveszett őrhelyen áll. Tudta, hogy a zsidók megölik. De látta a nem-zsidó népet fenyegető rettenetes veszélyt. Látta, hogy fognak elpusztulni, ha beleesnek a borzasztó elzsidósodásba. Tudta, hogy a veszedelmet csak élete feláldozásával tudja eltéríteni. Odaadta tehát életét, még pedig olyan bátorsággal és olyan fenséggel, akkora önfeláldozással, amekkorára zsidó soha képes nem lett volna. Közvetlen halála előtt összehívta tanítványait és elmondta nekik a bekövetkezendő eseményeket. Tudta, hogy adandó alkalmal a zsidók szétküldik „Messiásaikat“, hogy fellázítsák és forradalomra ragadják az egész világot, s tudta azt is, hogy ezt a törekvéseiket Krisztus nevével és a keresztény tanításokkal lehet csak megakadályozni. Tudta, hogy apostolait halálig üldözni fogják, de azok ugyanoly elszántsággal hirdetik majd az evangéliumot, mint ő maga. Erre az önfeláldozásra azonban feltétlen szükség van ahhoz, hogy a kereszténység győzhessen a zsidóság felett. De a rómaiak ellen nem akart harcolni. Az ő harca a zsidóknak szólt, s a gonosz Messiás-hit és a világ forradalmasításának a tervei ellen ment. Tanítványainak azt mondta:

„Sok próféta és hamis Krisztus jön. Sokakat el is csábítanak. Azért vigyázzatok, hogy titeket meg ne tévesszenek és ne higgyetek nekik. Íme, én előre megmondtam nektek“...

„Egyik nép a másik ellen támad, harcokról hallotok és harci zajról. És drága idők következnek és pestis jön.“

„Titeket üldöznék majd... Iskolákba és tanácsházákba és börtönökbe hurcolnak és elítélnék. Királyok és fejedelmek elé állítanak. Megkorbácsolnak és néhánytokat meg is ölik. De ezelőtt hirdetnetek kell az evangéliumot az egész földön. Ha azonban meglátjátok a pusztulást és a szörnyűségeket, aki Júdeaában van, meneküljön a hegyekbe és aki a városban van, az fusson belőle, aki pedig falun van, ne menjen beléje.“

„Jeruzsálem köré székértábort vonnak. És az egész (zsidó) nép fölött harag lobog. Kard éle vágja le őket és fogolyként számúzik más népek közé. És Jeruzsálemet széjjeltiporják a pogányok.“ (Máté ev. 24. Márk ev. 13. Lukács ev. 21.)

Krisztus így jósolta meg tanítványainak előre a zsidó világorradalmat.

Húsvét előtt a templomban naponta előadásokat tartott a népnek. A zsidók nem merték elfogni. Félték, hogy a nép agyonüti őket. Ehelyett megvesztegették egyik tanítványát s azt kívánták tőle, hogy árulja el. Iskariótesz Júdás elfogadta a vérdíjat. Júdás félzsidó volt. A többi tanítvány nem volt zsidó. Ezek is Galileából származtak s olyan mesterségeket

folytattak, amilyenekre zsidó soha nem vállalkozik. Halászok és mesteremberek voltak. Júdás 30 ezüstért vállalta az árulást. Felajánlkozott, hogy elvezeti a zsidók szolgálait a názáreti éjjeli tartózkodási helyére. Krisztus tudta, hogy Júdás el fogja árulni. Meg is mondta tanítványainak: „Egyikötök ördög és áruló.“

Ez az ördög és ez az áruló éjjel elvezette a zsidó szolgálkat az Olajfák hegyére. Odament Krisztushoz és egy csókkal árulta el. Zsidó vére hajtotta árulásra.

Mikor a zsidók és szolgálk Krisztushoz közeledtek, így szólt tanítványaihoz:

„Naponta köztetek voltam a templomban, de nem mertetek hozzám nyúlni. Most azonban a sötétben meg meritek tenni. Ez a ti órátok. A sötétség a ti hatalmatok.“ (Lukács ev. 22. 53.)

A zsidók Krisztust Pilátus elé hurcolták. Azt állították, hogy Krisztus zsidó király akart lenni. Már pedig ez lázadás, amiért kereszthalál jár. Fenyegetésekkel („Feljelentünk a császárnál!“) rákényszerítették Pilátust, a helytartót, hogy Krisztust adja át a katonáknak az ítélet végrehajtása végett. A keresztfeszítés a zsidók pászkaünnepe napján történt.

Krisztus keresztfeszítése minden idők legnagyobb rituális gyilkossága. A Golgotán végezték ki. A tanítványok és a követői fájdalomtól megbénultan nézték, hogy Krisztus hogy hal meg. A római kapitány rendkívül megrendülteu mondotta: „Bizony, ez az ember igaz volt és isten fiának kellett lennie.“ A római katonák elfordultak és mellüket verték. A zsidók azonban még halálos órájában is kigúnyolták a keresztfeszítettet és meg is köpködték.

Ez az arckép több tekintetben rendkívül figyelemreméltó. Kétségtelen, hogy kirívóan politikai agitációs munka s ezért szerepelnek és bujdokolnak benne azok a fogalmak, amelyeket újabban állandóan a zsidósággal társítanak, mint pl. a világ forradalmasításának, az egész föld felett való zsarnokoskodásának, a világ pénze összegyűjtésének, a fennálló uralommal szemben való illojalitásnak, sőt még a rituális gyilkosságnak a fogalmi is.

Ezzel szemben viszont határozottan nagyvonalú az a mód, ahogy ezeknek a gondolatoknak az alapján átrendezi az evangéliumi történet valamennyi kapcsolatát.

Hogy a zsidókat minél veszedelmesebb forradalmároknak rajzolhassa, Krisztust kikapcsolja tanítványaival együtt a zsidóságból, sőt kiveszi azt a népréteget is, amely Krisztus bűvkörébe kerül, hogy a zsidókat fenntartás nélkül elítélhesse.

Krisztus északi vérűvé való tételében Chamberlain és Delitzsch konstrukciója bujkál, a Krisztus-hívő népnek a

zsidóktól való elválasztását János evangéliumára való hivatkozással indokolja.

Ez az utóbbi fogás a legjobb az egész vázlatban, de nem történeti, hanem csak azt mutatja, hogy János az evangéliumi történet antiszemitizálásában más fokot képvisel, mint a szinoptikusok.

A legjellemzőbb azonban az benne, hogy Krisztust ellenforradalmi vezetővé teszi s ezzel az aktualizálással hozza közelebb a mai német lélekhez.

Így lesz Krisztus a zsidó nép és gondolkozás ellentétes sarkává, s ezzel szolgál arra a megtiszteltetésre, hogy a „Der Stürmer“ első antiszemitának teszi meg.

Ebben a beállításban főként az a nevezetes, hogy teljesen megfordítja és a fejük tetejére állítja az eddigi beállításokat és rokonszenveket is. Mert eddig az egész ókori történet úgy látta a dolgot, hogy a zsidó államot a római imperializmus letiporta, hogy a zsidóság ezt az igát nehezen viselte, de a római hivatalnokok vaskeze fékezte és vérbe fojtotta minden törekvésüket, hogy Jézus a zsidóság politikai szereplésével szemben filozofikus magaslatra helyezkedett, de maga minden erőszaknak ellene volt s hogy Jézust nem a zsidók juttatták keresztre, hanem a római hatóság, amely egyedül hozhatott és hajthatott végre halálos ítéleteket.

Magától értetődött, hogy ezzel a történettel szemben mindenki úgy foglalt állást, hogy a zsidókat letipró rómaiak ellen fordult az ellenszenvé és hogy rokonszenvével a zsidókat tüntette ki. A legteljesebb emberi részvét kísérte Jézus törekvéseit és tanításait, aki ebben a borzasztó helyzetben a lázadás és a politizálás helyett erkölcsi, vallásos és felvilágosodó síkra akarta emelni a zsidó nép vallási és nemzeti életét és ezért a legélesebb ellentétbe helyezkedett népe vezetőivel.

A „Der Stürmer“ vázlata felborítja ezeket az értékeléseket a zsidó nép rovására s a letiprott kisebbségnek járó köteles részvét helyett igazolatlan és gonosz állításokkal fordítja a zsidók ellen.

Mert a „világforradalom“ és a „rituális gyilkosság“ fogalmait csak az újabb antiszemitizmus teremtette.

Ezeknek az ókori zsidó történetben nincs semmi keresnivalójuk s Jézus Krisztus igazi történetét csak ezek nélkül lehet igazán megérteni.

A történetbe való bevezetésük csak indokolatlan, de éppen ezért határozottan és durván céltudatos — félrevezetés,

Így a „Der Stürmer“ vázlata csak abban a tekintetben marad tanulságos Jézus Krisztus élete kutatása és megírása szempontjából, hogy kora helyzetét, politikai és egyéb célkitűzéseit egész más csoportosításban is be lehet mutatni, mint azt Reimarus, Chamberlainek, Kalthoff vagy Mauren-

brecher tették, akik a régibb és az újabb időben Jézus lázító voltának a beállításával kísérleteztek.

6. Hogy lesznek misztifikációk tömegeket mozgató tényezőkké? Jacolliot és Plange indiai fantáziái: Krisna, Buddha és Jézus. Notovics „ismeretlen evangéliuma” Domela Nieuwenhuis felvilágosítja a munkásokat, Ludendorffné pedig megváltja a világot Krisztustól.

A múlt század hetvenes éveiben valósággal levegőben volt az a feltevés, hogy a kereszténység tulajdonképpen Indiában keletkezett s hogy Jézus isi Indiában járt s onnan hozta minden tudását.

Ludwig Büchner, a materialista-filozófus is ennek a felfogásnak volt a híve s ezt „Über Darwins Theorie“ című 1868-ban megjelent művében (282. l.) kifejezésre is juttatta,

Valamivel behatóbban foglalkozott az angol Eitel 1871-ben tartott előadásain a buddhizmus és a kereszténység kapcsolatának a kérdéseivel. Eitel arra a végső következtetésre jutott, hogy Jézus Buddha és a buddhizmus tanításait csak Indiában ismerhette meg.

Legmesszebbmenő fantáziával e téren a francia Jacolliot rendelkezett, aki Indiában való futólagos tartózkodása és az Európában egyre nagyobb számban közzétett buddhista szövegek alapján az egész biblia, az egész zsidó és keresztény vallás valamennyi jelentősebb tételét Indiából származónak hitte, mondta és írta és iratok egész sorában tört lándzsát kalandos állításaiért. „La Bible dans l'Inde“ című főműve 1889-ben jelent meg Parisban, angol fordítása egy évvel később látott napvilágot Londonban.

Jóval később, 1906-ban készült a német átdolgozása, amely a legnagyobb karriert csinálta.

Ebből merítette ugyanis Ludendorffné azokat az érveit, amelyekre ráalapozta azt a mozgalmát, hogy az egész világot megváltja Jézus Krisztustól és a kereszténységtől.

Louis Jacolliot — a La Grande Encyclopédie 20. köt. 1164. l. szerint — 1837-ben született a franciaországi Charolles-ban (Burgund) valószínűleg jogtudományokat végzett, mert bírói pályán működött, 1865-ben francia gyarmati szolgálatba lépett s a keletindiai Pondicherry-be került bírónak, onnan Csandarnagarba helyezték át bírósági elnökké, 1866-ban pedig a Társaság-szigetek közé tartozó tahitii francia gyarmatra költözött. 1870. augusztus 26-án felmentették bírói állásától. Ettől kezdve kereskedőként élt két éven át Tahitiban s 1873-ban tért haza Franciaországba.

Jacolliot rendkívül bőbeszédű és meglehetősen sokat alkotó író volt. Másfél évi indiai tartózkodása elég volt neki arra, hogy hivatala ellátása mellett annyi anyagot is gyűjt-

vén, amennyi tizenöt kötetre rúgó „indiai tanulmányai“ megírásához kellett.

„A biblia Indiában“ című műve tanulmánygyűjteményének egyik köteté.

Indiai tartózkodása oly rövid időre terjedt, hogy komolyabban alig élhette bele magát India vallástörténetébe, amihez különben hiányzott a tudományos előképzettsége is. Ezért általában nem becsülték sokra „indiai tanulmányait“.

Valószínűleg ezek is csak olyan komoly forrás tanulmányokon alapulnak, mint más irodalmi művei, amelyeknek már a címük és jellegük is elárulja iszerzőjük irodalmi működésének, céljainak, törekvéseinek és sikereinek a kulcsát. K. H. Rengstorff „Erlösung von Jesu Christo?“ c. műve 67—72. lapjain összeállította s csoportokba foglalta Jacolliot irodalmi alkotásait.

Első csoportjukat utazási jellegű kalandorregények alkotják. Egy részüknek India és azok a távoli vidékek a színhelyei, amelyeken szerzőjük megfordult, van azonban köztük olyan is elég, amelyeknek a színhelyén a szerző soha nem járt, amelyek tehát¹ nyilván légből kaptak s tisztán írói alkotásai.

A valóság és a mese között a választóvonalat ennek az alapján nehéz meghúzni azokban is, amelyek állítólag személyes élményein alapszanak.

Egyiknek „Utazás a golkondai romokhoz és a halottak városához“ (1875), másiknak „Utazás az elefántok hazájába“ (1876), a harmadiknak „Utazás a majmok hónába“ (1883), a negyediknek „Utazás az ausztráliai pusztaságba“ (1884), az Ötödiknek „Utazás a szabadság hazájába“ (Amerikába) (1876), a hatodiknak „Utazás Jebon Borgon és Niger titokzatos országaiba“ (1879) a címe. Van köztük humorisztikus is, ez „Humorisztikus utazás a kenguruk földjére“ (1884) címen jelent meg.

A második csoportba kalandorregényei tartoznak. Magyar címeik a következők:

1. „Az ébenfapart. Az utolsó rabszolgakereskedő.“ 1876
1. Tahiti, a pitcairni gaztett. Emlékek óceániai utazásomból.“ 1878.
2. „A gyöngyhalászok. Utazások és kalandok Afrika belsejében.“ 1883.
2. „A tüzevők.“ Nagy kalandorregényv. 1887.
3. „A gályarab.“ 1888.
4. „A tenger átkai.“ 1890.

Közben írt hivatása köréből merített bűnügyi regényeket is, de már élete végén. Ilyenek:

„Az usori malom titka.“

„Egy rendőr lángész“ (1890) és két kötetes.

A Bank uccai bűntény“-e (1890—1892), amelynek az

első kötete „A titokzatos gyilkosság“, a második „Az atyai. a házigörény“ címet viseli.

Utazásai külön alosztályába sorozhatók azok a munkák, amelyek a keleti nőekkel foglalkoznak. Az egyiknek „Utazás a bajadérok honába“ a címe (1873), a másiké „A nő Indiában“ (1887), a harmadiké „A távoli Kelet erkölcsi és aszszonyai“.

A sokat sejtető, illetve mindent eláruló címek mellett talán nem jelentéktelen mellékes körülmény az sem, hogy művei többnyire apró, 12-ed, sőt 16-od rét formában jelentek meg, ami azt mutatja, hogy szerzőjük terjedelmük növelésével sem igen erőltette meg magát. Minél kevesebbet írt. annál kisebb alakban nyomatta művét, hogy a szükséges nagy lapszám kijöjjön.

Könyvei közül akad olyan, amely négy-öt kiadást ért el. „A biblia Indiában“ csak második kiadásáig jutott, de angolra is lefordították. Hazájában elfelejtett író volt, noha „Az usori malom titká“-t újra kiadták még 1923-ban is.

Annál nagyobb jelentőségre tett szert „A biblia Indiában“ c. művével Németországban, amely Th. I. Plange „Christus — ein Inder?“ c. kivonatos ismertetésének a sikertelensége után egyszerre az érdeklődés központjába került azáltal, hogy Ludendorffné használja egyik fegyvertárául és ebből és többi műveiből meríti érvei egy részét ahhoz, hogy nemzeti világnézetet alapítson s hogy az egész világot megváltsa Jézus Krisztustól.

Mivel Jacolliot műve Plange népszerűsítése formájában szolgált Ludendorffné forrásául s ebben a formában érdeklődés tárgya, Jacolliottól és irodalmi működésétől búcsút is vehetünk, hogy Plange művét megismerjük.

Th. I. Plange „Christus — ein Inder! Versuch einer Entstehungsgeschichte des Christentums unter Benützung der indischen Studien Louis Jacolliots“ című 1906-ban megjelent 248 oldalas, három kiadást ért műve három részre oszlik.

Az elsőben azt a tételt állítja fel és bizonyítja, hogy a világot India civilizálta s hogy az ősi indiai nyelv, a hindu szokások és a hindu őstörténet ismerete minden kultúra alapja és erjesztő ereje.

A második részben India és a zsidó nép, az ind vallás és a zsidó kijelentés közt való kapcsolatokat tárgyalja.

A harmadik a kereszténység keletkezésének a kérdésével foglalkozik.

Jacolliot-Plange felfogása szerint a kereszténység eredete is indiai vallási mítoszokból vezetendő le. Még pedig két forrásból. Krisna isten mítoszából és a Buddha-legendából. Az evangéliumok szerzői ebből a két forrásból vették „regényüket“ s ezen a regényen épült tovább a keresztény hitrendszer és egyház büszke épülete.

Jaccoliot még számolt azzal a feltevessel, hogy Jézus maga járt Indiában s maga szedte össze azokat a tanokat amelyeket hazatérte után otthon hirdetett.

Plange ezen a ponton frontot változtat. A kalandos indiai utat kiküszöböli elgondolásából.

Helyette inkább abból a nyilván valószínűbbnek tartott feltevésből indult ki, hogy Jézus talán nem is élt, mert létezésének történeti bizonyítékai nincsenek is. Az evangéliumok történeti adatai nem megbízhatóak, más bizonyságokat pedig sem zsidó — Filon, Jozéfosz — sem római vagy görög írónál — Tacitus, Suetonius, Plinius, Dio Cassius — nem találni. (235. 1.) Ha Jézus nem élt, az evangéliumok sem lehetnek szóhagyományokon, vagy szétszórt feljegyzéseken alapuló elbeszélései vagy összefoglalásai életének, hanem legendáknak kell lenniök, melyekkel szemben legfeljebb az eredet kérdése vethető fel. Honnan származnak! Micsoda anyagot foglalnak egybe!

Erre a kérdésre Plange azt a feleletet adja, hogy az evangéliumok egész anyaga indiai forrásokra megy vissza s feltevését a külön is meglevő indiai és evangéliumi elbeszélések hasonlóságaira alapítja.

E hasonlóságok főbb pontjai a következők:

Sok a párhuzam a vallásalapítók születése, ifjúsága megkísértése, világtól Való elfordulása, tanítványgyűjtése, csodatételeik és tanításaik között.

Se Krisnának, se Buddhának, se Jézusnak nincs igazi otthona. Mindegyik egyik helyről a másikra vándorol s úgy tanít. Egyik sem volt házasságos. Krisna és Buddha fellépésük előtt hagyták el feleségeiket. Jézus családi viszonyai e tekintetben kevésbé ismeretesek. Mindhármuk rendelkezésére álltak a föld kincsei, de ezekről egyformán lemondottak, szegényen éltek és mások jótékonyására támaszkodtak. Előszerezettel tanítottak hegyeken és magaslatokon, ahonnan valamennyi hallgatóságukat láthatták s azok is láthatták őket. Különösen felkarolták a szegényeket és a bűnösöket. Buddhánál ez azért is feltűnő, mert neki, mint magasabb kasztból származónak, a hindu kasztrendszer szabályai szerint az alacsonyabb kasztbeliekkel egyáltalán nem lett volna szabad érintkeznie. Buddha azonban még a páriáktól sem húzódott, hanem azt tanította: „Nincs különbség a négy kaszt között. Én a kegyelmet tanítom mindenki számára. Egyformán felemelik az elesetteket.“ Buddha azt tanította hogy a gazdagságról való lemondás a legnehezebb erény. De aki őt akarja követni, annak se a világ javaihoz, se feleségéhez, se gyermekeihez nem szabad ragaszkodnia. Jézus is beszélt arról, hogy könnyebb kötelet tőbe húzni, mint gazdagnak a mennyek országába kerülnie. S Jézus is eltaszította magától s megkövetelte tanítványaitól, hogy eltaszítsák

maguktól hozzátartozóikat: „Ki hozzám jön és nem gyűlöli atyját, anyját, feleségét, gyermekeit, fivéreit, nővéreit s életét is, nem lehet az én tanítványom“. (Lukács ev. 14, 26.)

Sok olyan hasonló hely van Buddha és az evangéliumok tanításai között, amelyek egymásra utalnak és azonosak is. Buddha azt mondja, hogy az üdvösségben csak annak lesz része, akinek semmiféle vágya nincs. Másutt azt tanítja, hogy „a fősvények nem jutnak az istenek országába“.

A buddhista legendák között megtalálható az özvegy asszony garasairól szóló elbeszélés is. A gazdagok hiába próbálják Buddha csészéjét megtölteni, egyiknek sem sikerül. Egy szegény azonban néhány virágot tesz bele s ezzel tele lesz...

Teljes a párhuzam a buddhista és az evangéliumi jézusi tanítás erkölcsi és aszketikus jellege közt.

Buddhának is tizenkét tanítványa volt, mint Jézusnak Buddha is panaszkodott még halála órájában is tanítványainak az értetlensége miatt, aminthogy Jézus is megjósolta élte utolsó napján, hogy legszilárdabb hitűnek tartott tanítványa is háromszor megtagadja.

Buddha is előre megmondta halálát tanítványainak, mint Jézus. Halála előtt Buddha is épúgy elbúcsúzott tanítványaitól s épúgy lelkükre kötötte tanai terjesztését, mint Jézus. Kettesével induljanak útnak. Tűrjenek el minden szidalmat és üldözést!... De azért, mint Jézus is óvta őket attól, hogy a gyöngyöket disznók elé szórják, Ardjuna, Krisna tanítványa is megtiltotta tanítványainak, hogy olyanokat is beavas-sanak a tanaiba, akik magukat az önmegtartóztatásban nem gyakorolják. Buddha is ingyen terjesztette tanait, Jézus is ezzel bocsátotta útnak őket: Ingyen vettétek, ingyen adjátok! Buddha megígérte tanítványainak, hogy új Buddhát kapnak aki tovább folytatja tanítását, Jézus pedig a vigasztalót, c szent lelket helyezi árván maradó övéi számára kilátásba.

Bár haláluk körülményei különbözők, mert Jézust férfikora delén érte a tragikus, erőszakos vég, Buddha ellenben nyolcvan esztendőskorában halt meg, a halálukat kísérő természetijelenségek azonosak. Buddha halálakor üstökös jelent meg az égen, a nap elhomályosult és mennydörgés hangzott az égből.

Még több rokon vonása van Jézuséval Krisna halálának.

Krisnát is orozva éri a halál. Egy ellensége lövi le, aki ettől fogva arra van kárhoztatva, hogy örökké ott bolyongjon, ahol gaztettét elkövette. Holttestét is fára akasztották keselyűk martalékául. De a holttest eltűnt. Helyét a fán virágok foglalták el, Krisna teste pedig égbe emeltetett.

Planige elképzelése szerint a kereszténység úgy keletkezett, hogy buddhista hittérítők kerültek — Rómába, ezek Krisna és Buddha életének a színterét a Rómához közelebb

fekvő, de azért eléggé ismeretlen Palesztinába tették át s új alakba öltöztették. A továbbiakban a keresztény tanfejlődésre többször is elhatározó hatást gyakoroltak s az Asoka királlyal párhuzamba állítható Konstantin császár segítségével diadalra is juttatták a kereszténységet, amely közben egyházzá való átalakulásában, a szerzetesi és apáca-intézmény bevezetésében, a dogmarendszer kialakításában, szentségeinek a kiépítésében, istentiszteletei rendjében és más pontokban is közeledett a buddhizmushoz, vagy pedig tanait vagy szokásait teljesen átvette.

Végeredményképen úgy állapítja meg a párhuzamot az indiai és a keresztény vallás között, hogy Krisna és Krisztus a következő vonásokban egyeznek:

A braminok tanítása szerint isten második személye (Visnu) Krisnában testesült meg a földön. Tanítványai a Jezeus (Jisnu, Djisnu) névvel ruházzák fel. Háromezer évvel később a zsidók földjén ölt testet isten második személye, akit most Jézusnak hívnak s a Krisztus melléknevet kapja. Mind a ketten a világ megváltása céljából jöttek a földre, mert az első emberpár (Adina és Heva = Ádám és Éva) bűnbeesése után isten megígérte, hogy üdvözítőt küld az emberi nem megváltására. Mindkettejük anyja szűz volt, szülésük után is szüzek maradtak s mindketten isteni fogantatásból szültek. Mikor gyermeküket világra hozzák, csodák történnek s mindkét istent pásztorok imádják. Születésük után mindkettejük életére törnek, Krisnát Kansa, Krisztust Heródes akarja eltenni útjából. Mind a ketten megöletik az egykorú fiúkat, de a két megváltó csodálatosan megszabadul. Szabadulásuk angyalok segítségével történik s anyjuk menekül velük.

Mind a ketten tanítványokra tesznek szert s erkölcsi oktatásokban részesítik őket. Mind a ketten példázatokban tanítják a népet. Tanítványaik szemeláltára van isteni dicsőségben részük. Csodákat tesznek, gyógyítanak, halottakat keltenek életre, ördögöket űznek.

Mind a ketten a papok áldozatai lesznek s erőszakos halállal halnak meg. Halálukat a természet is meggyászolja. Tanítványaik istenekként imádják őket.

Buddha és Krisztus közt pedig az egyező vonások ezek:

Buddha anyja is szűz volt s Brahma istentől foganta gyermekét. Buddha születését is csillag megjelenése hirdeti. Buddhát is pásztorok tisztelik, ének hallatszik a mennyből s megjelennek a mennyei seregek. Királyok hoznak neki is ajándékokat s őt is boldogan fogadja az agg Asita, hogy szemei megláthatták üdvözítőjét. Buddha megszületéséről is tudomást szerez Bimbasaras király, de nem üldözi, hanem abban reménykedik, hogyha buddha lesz, akkor békét hoz a világnak. Buddhát is bemutatják a templomban tizenkét éves korban s elmarad szüleitől; a papok csodálják bölcsességét. Azo-

nos állomások, a pusztában való böjtölés, a megkísértés, a keresztesítés, az új utakra való térés is. Tanításukban azonos a szegények és üldözöttek boldognak mondása, a szegénység becsülése, az önmegtartóztatás, a házasságtól való tartózkodás követelése. Buddha is példázatokban tanít, mint Jézus s neki is van egy kedvenc tanítványa. Buddha is hirdeti a világ végét, mint Jézus. Buddhának is akadt árulója Devadda személyében. Buddha is megkönyörült a bűnös nőkön. Buddha is pesszimizmust tanít. A világot rossznak tartja s azt hirdeti, hogy kevesen találják meg az üdvösség útját. Buddha halálakor is megindul a föld, lángba borulnak a világ szélei, nagy zaj hallatszik az égből, kialszik a nap és virágok hullnak le a halottra.

A két indiai vallási mozgalom párhuzamossága folytatódik a keresztény egyház későbbi történetében is. Konstantin császár bizánci keretbe foglaltatja az egyházat, papjait, püspökeit, pátriárkáit udvari rangokkal ruházta fel, felvétette velük az udvari viseletet, az egyház eltartására szolgáltatásokat, adókat rendelt. Az egyre jobban előtérbe nyomuló papi méltóságok kiemelték az egyházi életet is a szerénység és az őszinteség légköréből a pompázó luxus magaslataira. Dómkat, képekkel, szobrokkal díszített templomokat emeltettek, körmenetes, gyertyás, színes és aransujtásos ruhákba öltözött, sok papos, litániás istentiszteleteket tartottak s a keresztény hitrendszert is megfelelően kiépítették.

Krisztus isteníése után az istenszülő, az istenanya szűz Mária tisztelete is egyre nagyobb tért hódított, a keresztény erkölcs súlypontja az őszinteségről, az intézményes nőtlenség, bojt, önsanyargatás, jócselekedetek, szentségekkel való élésre, a szerzetes élet és hasonlóké terére csúszott át — ami mind csak közelebb hozta a kereszténységet a buddhizmushoz.

A buddhista terjeszkedés közvetítőiként már a zsidóságban ott voltak az esszénusok és a terapeuták telepei. Később a közvetlen kapcsolat láncszemei valahogy elvesznek a történetből, de az eszmék és a szokások kereszténységbe való beszívódásán kívül még a svasztika, a horogkereszt és a hozzá hasonló jelentőségű szimbólumok is megtalálhatók a római katakombákból a lateráni múzeumba került sírköveken.

Az összehasonlítás azzal az eredménnyel végződik, hogy a kereszténység katolikus formájában lényegileg ugyanazt a képet nyújtja, mint a buddhizmus. Kopaszra vagy pilisesre kinyírt papok végzik cifra vagy egyforma barátruhában az istentiszteleteket, süveges, pásztorbotos püspökök emelvényen, kárpitos baldachin alatt trónolnak a templomokban. A pápa isten helytartója és képviselője, csalhatatlan, királyok királya, szentség, — mint a dalai láma, akiben mindig Buddha ölt testet.

Amellett a kereszténység is sok tekintetben visszaesett a fetisizmusba.

Szenteket, ereklyéket tisztel. Isten anyját kiváló tiszteletben tartja.

Az egyház dolgait a püspökök éppúgy zsinatokon intézik, mint a buddhisták s még abban is teljes a párhuzam, hogy a katolikus egyháznak is vannak a hitetlenek területeire képletesen felavatott (in partibus infidelium) püspökei, ahogy Asoka király is az egész földre rendelt térítőket.

Bzek a dolgok már mind nem voltak benn Jézus evangéliumában. Ha Jézus élt volna, és ha vallását csakugyan ő alapította volna, ez a vallás akkor is túlnőtt volna az általa megszabott kereteken és a vallás jézusi tartalmát buddhista elemekkel helyettesítette.

Plange végül Lutherre hivatkozik. Éles különbséget tesz katolikus és protestáns felfogás között. Hiszi, hogy Luther felszabadító műve után továbbra is folytatható a világnak a buddhista ízű kereszténységtől való megszabadítása. Műve utolsó mondata a reformáció művének a dicsőítése.

Luther tette világmegváltó cselekedet volt. Megszabadította bilincseitől az emberiség dogmák által lenyűgözött gondolkozását s lehetővé tette, hogy utána az emberiség nagy úttörői tovább küzdhessenek a szabad és tiszta gondolatért.

Ha Jaccoliot—Plange fenti gondolatmenetét néhány szóban kellene összefoglalni, azt lehetne mondani, hogy Jaccoliot buddhista párhuzamaival a katolikus egyház túlzott jogigényeit akarta normális mértékre leszállítani. Plange pedig azért tette magáévá Jaccoliot gondolatait, hogy a szabadabb protestáns gondolkozás segítségével siessen, a katolikus kereszténységet a buddhizmus f élpogányságával azonosítsa s az így diszkreditált és detronizált kereszténység helyére egy Luther „világmegváltó tette“ vonalában tovább folytatódó feltisztulás és felvilágosodás folyamatát helyezze.

Büchner, Jaccoliot és mások elméletei számára akadt hamarosan novellista is, aki színes történetbe foglalta, hogyan lőpzei az indiai utazást és a gondolatok kicserélését.

A kellő pillanatban körülbelül tíz év mulya lépett ez is színpadra, mégpedig Notovics Miklós személyében.

Az orosz Notovics új, „ismeretlen evangélium“-át a nyolcvanas évek végén egy indiai útja alkalmával „fedezte fel“.

Mielőtt kiadta volna, járt vele Kievben, Rómában és Parisban. Oroszországban Szibériába akarták száműzni miatta. Rómában meg akarták vásárolni tőle, hogy a Vatikán többi titkos okmányaival együtt örökre elrejtse az emberek szeme elől, Parisban a nagy Renan a publikálás dicsőségétől akarta megfosztani. Végre Renan halála után 1894-ben „La vie inconnue de Jésus-Christ“ cím alatt adta ki; német fordítása „Die Lücke im Leben Jesu“ címen jelent meg (1894);

magyarra György János fordította le „Ismeretlen evangélium. A kereszténység kitagadott Krisztusának hamisítatlan életéről és haláláról” cím alatt (1914).

Notovics „ismeretlen evangéliuma“ Mózesnél kezdi Jézus életének az elbeszélését. Mózes természetesen a Fáraó legfiatalabbik fia volt, aki királyi atyja tudtával alapított secundogeniturát Izrael népe fölött.

Utána egy ideig derűs napok, majd nagy nyomorúság következett a zsidóságra.

„Ebben az időben következett be az a pillanat, hogy a kegyelemmel teljes bíró jónak látta egy emberi lényben testet öltetni. És az örök szellem, aki teljes nyugalomban és legfőbb boldogságban lakozott, felébredt s az örök lénytől határozatlan időre elszakadt, hogy emberi arculatot véve magára, az, istenséggel való egyesülésnek és az örök boldogságra jutásnak az eszközeit megmutassa és hogy saját példájával tanúsítsa, miként lehet eljutni az erkölcsi tisztasághoz és miként lehet elválasztani a lelket durva burkától, hogy elérje azt a tökéletességet, mely szükséges a változatlan és az örök boldogság uralma alatt álló mennyországba való bejutáshoz.“

Az örök szellem Jézusban öltött emberi arculatot magára ki „bámulatos gyermek“ volt s már legfiatalabb éveiben is az „egyedülvaló és oszthatatlan istenről beszélt, intve az eltévedett lelkeket megbánásra és azon bűneiktől való megtisztulásra, melyekért felelősek voltak.“ Mikor 13 éves lett és zsidó szokás szerint nősülnie kellett volna, lakása „ama gazdag és nemes emberek találkozó helyévé kezdett lenni, akik a mindenható nevében tartott beszédeiről (!) máris híres fiatal Jézust vejökül óhajtották.“ Jézus azonban titkon otthagya a szülői házat, elutazott Jeruzsálemből — Indiába, „hogy az isteni kijelentésben teljesen kiképezze magát és hogy a nagy buddhák törvényeit tanulmányozza.“

„Brahma fehér papjai“ Dsaggernában beavatták őt „a védák olvasásába és ismeretébe, az imákkal való gyógyításba a szent iratoknak a nép számára való tanításába és magyarázatába, gonosz szellemeknek az emberből való kiűzésébe az emberi ábrázat visszaállítása végett.“

Dsaggernában, Radsagriában, Benáreszben és más szent városokban hat évet töltött. Már itt összeütközött a brahmákkal és ksatriákkal, mert ő az alsóbb kasztok tagjaival is szívesen érintkezett és „keményen kikelt az ellen, hogy egyes emberek a hozzá hasonlóknak emberi jogaikból való kivétkezését követeljék.

Lényegében azt mondta: Isten, az atya nem tett semmi különbséget gyermekei között, akik néki mindannyian kedvesek.“

Tagadta a védák és a puránák isteni eredetét és a Trimurtit.

A vejszeket és a sudrákat arra tanította: „Ne imádjátok a bálványokat, mert azok titeket meg nem értenek. Ne hallgassátok a védákat, amelyekben az igazság meg van hamisítva. Ne tartsátok magatokat elsőeknek és ne alázzátok meg felebarátotokat. Segítsétek a szegényeket, gyámolítsátok a gyöngéket, ne tegyetek rosszat senkinek, ne kívánjátok azt amit másoknál láttok és nem a tietek.“

A fehér papok és harcosok ezért „elhatározták halálát.“

Erre elment a Gotamidák országába, ott megtanulta a pali nyelvet és a szent szutra irattekercsek tanulmányozására szánta magát. Ezzel is hat évet foglalkozott.

Mikor a szent tekercseket tökéletesen magyarázni tudta, elment Nepálból Radsiputan völgyébe s ott „az ember legfőbb tökéletességét prédikálta és a jót, minek tevésére felebarátjáért köteles, — ez lévén legbiztosabb eszköze az örök szellemben való önmegsemmisítésnek.“

A pogányoknak azt tanította, hogy a „látható istenek tisztelete a természeti törvénnyel ellenkezik.“ Beszélt a lélek-vándorlás ellen: „Amint egy atya cselekednék gyermekeivel, úgy isten az embereket haláluk után könyörületes törvényei szerint fogja megítélni. Soha sem fogja arra alázni gyermekét, hogy lelkét — mintegy tisztulásra, állat testébe vándoroltassa.“ Azt prédikálta: „Hagyjátok el bálványaitokat és ne végezzetek olyan szertartásokat, amelyek elválasztanak titeket atyátoktól és odacsatolnak a papokhoz, akik-től azí ég elfordult. Mert ezek azok, akik titeket az igaz istentől elzártak és akiknek babonája és lelketlensége a szellem megmontására és minden erkölcsi érzék elvesztésére vezetett.“

A papok azt követelik, hogy csodáival igazolja tanainak igazságát. A válasz: „A mi istenünk csodái a mindenség teremtésének első napjától kezdődtek létrejönni; ezek minden nap és minden pillanatban történnek. Aki nem látja őket, az az élet egyik legszebb ajándékától van megfosztva.“

Azután arra tanította a pogányokat, hová „ne akarják az örök szellemet szemeikkel látni, hanem törekedjenek azt szíveikkel megérezni.“

További útjában Perzsiába jut, ahol a napimádás ellen prédikált: „Ne imádjátok a napot, mert az csak egy része a világnak, amelyet én az emberért teremtettem.“ Megint beszél a papok ellen: „Amíg a népeknek papjaik nem voltak, a természeti törvény kormányozta őket és lelkük őszinteséget megőrizték. Leikök istennel volt és az atyával való társalkodás végett nem fordultak sem szoborhoz, sem állathoz, sem tűzhöz, sem semminemű oly közvetítéshez, amilyenek nálatok gyakorlatban vannak.“

A mágusok nem bántották. Éjszaka útnak engedték abban a reményben, hogy majd a — fenevadak végeznek vele.

29 éves volt, mikor Izrael országába visszaérkezett.

A pogányok ekkor borzalmasan sanyargatták az izraelitákat úgy, hogy nagy szükség volt Jézus buzdítására, vigasztalására. Buzdította is honfitársait, hogy „el ne csüggedjenek, mert a bűnök megváltásának a napja'közel van és azonkívül megerősítette _ őket az ő atyáik istenébe vetett hitükben.“ A nép hallgatja, a városok előljárói jelentéseket tesznek azokról a csődületekről, miket megjelenése okoz.

Lázítónak híresztelik.

De neki ez a válasza: „Mit sem ér az embernek fellázadnia a földi hatalom ellen, mert egyik hatalmat mindig a másik követi és ez így lesz az emberi lét kivesztéig.“ A tanítása iránt érdeklődő vének előtt kijelenti, hogy ő nem prédikált a templom ellen, hanem „azt ajánlottam, hogy tisztítsák meg minden szennytől szívüket, mert ez az isfen igaz temploma.“ Mózes törvényeit is igazi érvényükre akarta emelni, mert ő nem a bosszút, hanem a bocsánatot tanítja.

Pilátus Jézust el akarja ítéltetni, a zsidók azonban nem engedelmeskednek akaratának. Jézus tovább tanít: „Ne higyetek ember keze által végzett csodákban, mert aki a természet felett uralkodik, egyedül az képes természetfeletti dolgokat művelni, holott az ember képtelen megállítani a szelek fű vasát, vagy megárasztani az esőt.“ A jószágokban és a jóslatokban való hit ellen is hasonló előadást tart.

Eljönnek hozzá a jeruzsálemi kormányzó áruhás szolgálói. Ezekhez így beszél: „Nem hirdetem nektek, hogy fel fogtok szabadulni a császár alól, a hibákba sülyedett lélek az, aminek eljő a szabadulása. Családfő nélkül nem lehet család hasonlóképen a nemzetben nincsen rend uralkodó nélkül, aki- nek vakon kell engedelmeskedni.“ Egy „öreg asszonynak el- állják az útját, mikor hozzá közelebb akart menni, mire a nőkről való nézetét így fejti ki: „Tiszteljétek a nőt, mert a mindenségben ő az anya és a teremtés minden igazsága rajta sarkallik. Ő benne van az eredete minden jónak és szépnek, miként az életnek, úgy halálnak is a csírája... Épp így szeressétek feleségeteket, mert ők holnap egy egész nemzedéknek lesznek anyjává, később meg nagyanyjává.“

Három évig tanított, azután Pilátus földalatti börtö- nébe került. Pilátus hiába kínoztatja, nem tud belőle semmit kivenni. A zsidók kegyelmet kérnek. Pilátus hajthatatlan.

Zsidó bíróság elé állítja Jézust s azt kérdi tőle: Igaz-e, hogy te a hatóságok ellen lázítottad a lakosságot azzal a szándékkal, hogy önmagad légy Izrael királyává!“ Jézus ezt válaszolja: „A mennyország királyán kívül én más király- ról nem beszéltem és a népet az ő tiszteletére tanítottam.. . Az államban a rendet a világi hatalom tartja fenn. Intettem őket: „Helyzetetekhez és sorsotokhoz alkalmazkodva éljétek. hogy a közrendet ne zavarjátok.“

A zsidók Jézust semmi áron nem akarják elítélni, hanem

„elmentek és kezeiket egy szent edényben megmosták“, kijelentvén: „Mi ártatlanok vagyunk az igaz haláláért.“

Pilátus azért mégis megfeszíttette Jézust. Holttestét azonban kiadta szüleinek. A nép imádkozni gyűlt Jézus sírjához, a levegőt sírással és jajveszékkeléssel töltötte meg.

Pilátus erre három nap múlva katonáival kivetette Jézus holttestét és másutt temette el.

„Másnap a sokaság a szép sírboltot üresen és nyitva találta, azonban az a hír terjedt el, hogy a legfőbb bíró elküldötte angyalait ama szent romlandó porhüvelyének a felvitelére, akiben a földön az isteni szellemnek egy része lakozott.“

Ez az „ismeretlen evangélium“ lényege. Az egész oly nyilvánvaló misztifikáció, hogy cáfolatára kár minden szóért. Maga Notovics sem meri művét hitelesnek állítani. A tibeti kolostorokban levő Issáról = Jézusról szóló kéziratok közül egy sem volt a kezében. Ha lett volna is, se olvasni, se megérteni nem tudta volna őket. Öreg buddhista szerzetesek előaoasa nyomán készült jegyzeteiből állította össze az „ismeretlen evangéliumot“. Mint látható „az ismeretlen evangélium“ furcsa akribiával készült, azonban annál regényesebb körülmények között, mert Notovics törött lábbal nyomozta kolostorról-kolostorra az Issáról szóló feljegyzéseket...

Nálunk azonban tagadhatatlan karriert csinált. A keresztény Magvetőben Simonfi Márton találta 1944-ben „nagyon érdekes történet“-nek. Fordítója még jobban felült Notovicsnak β elhatározta, hogy Indiában utána jár közléseinek, Raffay Sándor pedig, ' ki a Theo]. Szaklapban ismertette, nyereségnek tartotta átültetését irodalmunkba,

Notovics regényét a halál pontján korigálja, kiegészíti és — archeológiailag is alátámasztja az indiai ahmedijja-vallásnak az a legendája, hogy Jézus nem halt meg a kereszten, hanem a sírban feléledt és ellenségei ellen Indiába menekült. Ott nyolcvan éves koráig élt, Sirinagarban halt meg, ott is temették el s sírja az ahmediji a-gyűl ékezet birtokában van. „A világ vallásai“ I. köt. 248. lapján a sír fölé emelt épület képét kuriózumként közöltem is. Azóta ez a vallás is valósággá és aktualitássá lett számunkra, amennyiben három év óta Budapesten sikerrel működő missziói központja van!

Végül nem hagyhatom megemlítés nélkül, hogy a legújabb irodalmunkban Jézus Krisztus Indiába való utaztatásának s élete Indiába való vészesének az egyesített motívuma is megtalálható, mégpedig Erdős Renée-nek „Az indiai vendég“ című regényében (Révai kiadás, 1929. 144—147. 1.) ebben a formában:

„Egyszer régen, vagy ötszáz esztendővel Buddha születése után egy gyermek érkezett valahonnan messze földről és bebocsáttatást kért Buddha fiai kolostorába. A gyermek

nem lehetett több tizenöt esztendősnél. A szerzetesek maguk közé fogadták őt, mert lelkes és tudnivágyó gyermeknek látszott és anélkül, hogy kérdezősködtek volna kiléte és hazája felől, ott tartották magoknál és beavatták az örök igazságokba. Tíz évig élt a kolostorban, akkor eltávozott onnan és egy szent aszkétához ment, aki egy erdei kunyhóban lakott már ötven év óta és füvekkel, gyökerekkel és vad gyümölcsökkel táplálkozott. Az aszkéta befogadta őt és magánál tartotta és megtanította mindazokra a szent tudományokra, amiket egy minden testiséget levetett bölcs tudott. Az isteni kontemplációra és a lélekben való elragadtatás nagy boldogságára, öt évet töltött ott az idegen ifjú és akkor egy napon búcsút vett mesterétől azzal a kijelentéssel, hogy neki vissza kell térnie hazájába, ahol reá valami fontos küldetés vár. A szent aszkéta nem kérdezte meg, mi ez a küldetés, hanem így szólt hozzá:

— Ha, menned kell, fiam, úgy csak menj! De ígérd meg nekem, hogy nem hagysz el örökre engem, hanem ha küldetésedet befejezted, visszajössz hozzám és elmondod nekem.

Az idegen ekkor leborult a földre, megcsókolta a mestere ruhája szegélyét és köszönetet mondva mind a sok nagy és örök tanításért, amiben őt az részesítette, ígéretet tett hogy ha feladatát befejezte, visszatér még egyszer.

És elment onnan és évek múltak el s a szent ember már nagyon öreg volt és érezte, hogy közel van halála. Már olyan gyöngye volt, hogy nem tudta elhagyni kunyhóját, hogy maga keresse meg élelmét az erdön. Az emberek megtudván ezt tejet, kenyeret és rizst vittek neki, hogy éhen ne haljon. Mikor már több napon át feküdt ágyán mozdulatlanul, egyszerre csak megérezte, hogy másnap alkonyatkor meg fog halni. Ekkor eszébe jutott amaz idegen tanítvány és sajnálta hogy amikor az visszatér, ő már nem lesz az élők között és nem vehet búcsút tőle. Ám ezen az estén és miközben folyton erre gondolt, egyszer csak megnyílik kunyhójának ajtaja és belépett rajta az idegen tanítvány. Megállt ágya előtt és szólt:

— Itt vagyok, ahogy megígértem.

Az öreg ember felnézett rá és szemei könnyesek lettek az örömtől, hogy a kedves arcot újra láthatja.

— Te vagy az, fiam? — kérdezte tőle. — Ó áldott, visszajöttél hozzám, még mielőtt engem eltemettek volna! Mondd hát megtörtént az, amire készültél? És a te küldetésed valóban befejezted!

— Befejeztem, atyám — mondta az idegen és ránézett mesterére, aki az ágyon feküdt. — És te nem halhattál meg addig, míg én vissza nem térek, hogy elbúcsúzzam tőled. Most itt vagyok és azért halj meg nyugodtan. Amire tanítottál te és a többi társaid, amit lelkem megérlelt, mint isteni

magot, nem vezett el nyomtalanul. Én mesze hazámban elültettem azt és ki fog kelni az emberek lelkében és virulni fog örökké! És most áldj meg engem, atyám, a halál előtt és én is megáldalak téged.

Ezt mondván, letérdelt az ágy előtt, meghajtotta fejét és alázattal tette össze kezeit. Ekkor a szent haldokló látta, hogy mind a két keze fején sebhelyek vannak és a mellén is. ahogy a köntöse szétnyílt, egy égő sebhely látszott, mintha egy éles fegyver hegye hatolt volna be rajta és ahogy térdeltől felállt, látta, hogy a lábán is sebhelyek vannak. Ekkor azt kérdezte tőle:

— Mi történt veled, fiam, a te hazádban? Hogy lehet hogy bántottak téged azok, akiknek te a legnagyobb jót, a legdrágább ajándékot vitted?

Mire az idegen mosolygott és így szólt:

— Ők nem bántottak engem! Ők nem tehetnek semmiről! Minden meg volt írva felőlem. Ők azt tették velem, amit tenniök kellett. És én is velük.

Ezt mondván, megáldotta az öreget és eltűnt mellőle. De a kunyhóban akkora fényesség maradt, mintha nappal lett volna és nem éjszaka. Másnap egy utas zarándok vetődött be a szent kunyhójába. Az elmondta neki ezt a látogatást és kérte, nézzen körül az erdőben, nem látja-e valahol az idegen tanítványt. Az körülnézett, de nem találta őt. És visszamenve a szenthez, azt mondta neki:

— Atyám, sehohol nem láttam, akit te szeretsz.

Ekkor az öregember összetette mellén a kezeit és így szólt:

— Bizonyára ott van ő, ahova én is nemsokára érkezem és ahol megint látni fogjuk egymást.

Ezt mondván, arca mosolygott, egy nagyot sóhajtott és esendben elköltözött a földről.

Mindez azonban mit sem változtat azon, hogy az „ismeretlen evangélium“ nem lehet igaz és nem lehet forrás, mert mindenütt magán viseli a mondvacsináltság bélyegét. Nincs egy szava sem, amely eredeti volna. Jézus izraelita volt; szavain ebből mi sem érzik. Az „ismeretlen evarigê7nĳn“~Ir> diában játszik, de nincs egy mondata vagy gondolata, mely az útszéli tájékozottság poránál mélyebben szántana.

Egész beállítása az evangéliumokat feltételezi előzményül.

És kettős célja van: az evangéliumok üres két évtizedet akarja kitölteni s ezt tisztára novellisztikus, de nem elsőrendű anyaggal teszi, azután az evangéliumok csodás légkörét akarja kiküszöbölni s ehelyett valami természetesebb, a józan polgári gondolkozás számára élvezhetőbb atmoszférát akar teremteni.

Az „ismeretlen evangélium“ szenzációt hajhászó, könyv-

sikert vadászó hamisítvány, gyenge Jézus-regény, amely sem felépítésében, sem anyagában nem olyan, hogy komoly méltatásra tarthatna számot.

A beállítása mindenesetre talpraesett. Szibériától kezdve Renanig csupa veszedelem, melyből Notovics Miklós menti ki az értékes szöveget — ez a mese alkalmas arra, hogy hatást keltsen.

Aki azonban ismeri ezt az irodalmat s tudja, milyen tág lelkiismerettel gyártják bizonyos körökben az ilyen dokumentumokat, az tudni fogja, hogy mit tartson erről a kalandos beállításról s nem fogja általa megtévesztetni magát.

Ezt azonban nem mindenki tudja és nem mindenki látja így.

Tény az, hogy van egy elmélet Jézus indiai utazásáról és van egy dokumentumként szereplő regény is ugyanerről a kérdéstről. Kezdetben rövid időre mindkettő figyelmet kelt de aztán megint eltemetődik. Évek múlnak el, míg mind a kettőre ráirányul a figyelem. Ekkor azonban az elmélet és a novella is nagy karriert csinál.

Először Notovics „ismeretlen evangéliuma“ ugrott ki s kapcsolódott egy tömegmozgalomba.

Akkor ez a tömegmozgalom a — nemzetközi szociáldemokrácia, közvetítője pedig a holland Domela Nieuwenhuis volt.

Nieuwenhuis a munkások felvilágosítására ismertette a bibliát s megírta Jézus életét is. Bibliaismertető műve A. Hoffmann kiadásában (Berlin 0. 27.) „Die Bibel(.) Ihre Entsehung und Geschichte“ címen jelent meg s a 2. kiadásában függelék található: „Ein neu entdecktes „Leben Jesu“ Nebst Bemerkungen zu der Frage: Buddhismus und Christentum“ címmel. A függelék Notovics „ismeretlen evangéliumáról“ szól.

Nieuwenhuis némi kétkedésre való hajlandóság után hisz abban, hogy az „ismeretlen evangélium“ hiteles lehet, ezen az alapon valónak veszi a kereszténység buddhista eredetét s az „ismeretlen evangélium“ felbukkanásának a jelentőségét abban látja, hogy általa a biblia hitelén újabb, nagy csorba esett. Egyébként kereszténység eredetére és buddhista elemeire való tekintet nélkül eleve azt az álláspontot vallja, hogy a szellem tudományával szemben sem az istenben, sem a félistenekben, sem a pápában, sem a bibliában, sem a császárokban, sem a politikusokban való hit nem tarthatja magát.

Nieuwenhuis azonban hiába támogatta az „ismeretlen evangéliumot“ és hiába használta fel a kilencvenes évek enyhe lendületével faltörő kosul, látszólag semmi eredményt nem ért el Notovics novellájának az átvételével és munkások közt való terjesztésével.

Könyve legalább is közel harminc év alatt mindössze három kiadásban jelent meg s nincs semmi látható jele an-

nak, hogy a német munkásmozgalom vallási radikalizálásában nagyobb szerepet játszott volna.

Mindössze August Bebel jár vele egy nyomon, aki „Die wahre Gestalt des Christenthums“ (1892) című munkájában a kereszténységet szintén „az egyiptomi és az indiai vallások utánzatának“ tartja, mivel azonban úgy látja, hogy „az, emberiség művelődését a kereszténység éppúgy hátráltatja mint a többi vallások“, meg hogy tanításai ellenkeznek a természettudomány és a történeti kutatások eredményeivel elfordul tőle is, Jézus Krisztustól is.

A későbbi szocialisták látköre beszűkül. 1919-ben Julius Ledergr írt egy füzetet „Ist Rabbi Jeschua (Jesus Christus) Gottes Sohn?“ címen, amely 1921-ben már 6. kiadásban terjedt. Lederer indiai misztifikációk helyett az alexandriai „leleplezésekkel“ dolgozik s művében Jézus teljesen a zsidóságra beszűkített távlatban szerepel.

Annak a Hillelnek a tanítványa, aki „olyan rangú volt,, mint nálunk a kultuszminiszter“ s aki a törvényt egy lábón való állás közben megtanulni akaró pogánynak azt tanítja hogy a törvén: egy mondatba foglalható: „Ne tedd másnak *se* azt, ami neked nem kellemes!“, a többi ugyanis mind] csak magyarázat. Sok kapcsolatot tartott fenn ezenkívül az esszenusckkal is. Ebből a két forrásból nyert eszméivel akarta megreformálni a zsidó vallást. Közben azonban megfordul Alexandriában is, ott orvostudományt és bölcsészetet tanul s annyira kész tudósként kerül haza, hogy „a szanhedrinbe (a legfőbb törvényszékbe) is beválasztják“.

Vándor életet folytat s orvosi tudását kamatoztatja. Valóságos csodakúrákat tart s az értük kapott pénzből él. Néhányéven át nagy népszerűséget szerez s sok személyes barátra tesz szert. Mikori jobb módba kerül, mind jobban áttér a bölcseledésre s a honfitársakon és hittestvéreken túl is kiterjedő szeretet eszméjét hirdeti. Barátai oly tisztelettel környezték, hogy „királlyá akarták választani“, ő azonban elhárította ezt a gondolatot magától.

Ellenségei azonban Rómában feljelentik. Jézus tudja, hogy milyen sors vár rá. Menekülhetne is, de nem teszi, mert jó a lelkiismerete. Így aztán a római hatalom elfoghatja és kivégezteti.

A világtörténelemben alig van ember, akinek a jellemét az utókor jobban eltorzította volna, mint Jézusét. Ember volt, de istent csináltak belőle. Szeretetet hirdetett, de nevében „a kegyetlenség legvadabb orgiáit ülték“.

Mivel mindez istensége jegyében történt, először azt szegezi le, hogy „isten nincs“, tehát „a kereszténység alapítója se lehetett isten“, azután pedig Corvin „Goldene Legende“, Lippert „Kultur und Religionsgeschichte“ és „Talmudauszügen“ című művei alapján kifejti, hogy az:

evangéliumokban „a legdurvább hamisítások rajzanak“, amit két példával szemléltet. A betlehemi népszámlálás története annyi hitelt érdemel, mint az a hír, hogy „II. Vilmos Svájcban vagy Görögországban népszámlálást rendelt el“, hasonlóképp mese a betlehemi gyermekgyilkosság is. Kitalálás az is hogy Júdás Jézust elárulta. Az árulás indítékát Máté ev. 27. 9. Jeremiás jóslatában jelöli meg. Lederer erre így fordul Mátéhoz: „De bocsásson meg, tisztelt Máté úr, az isteni kijelentés önt helytelenül tájékoztatta, mert ez a jövődőlés nem Jeremiásnál, hanem Zakariásnál található“. Magával az árulás megtörténével vagy meg nem történével azután tovább nem foglalkozik.

Egyébként a hamisításokkal nem közvetlen az evangélistákat gyanúsítja, hanem megengedi, hogy egy részük később, felelőtlen elemek útján került a szövegekbe s ebben a vonatkozásban Friedrich Tudichum „Kirchliche Faelschungen“ című füzeteire utal, amelyekre — mint mindjárt látni fogjuk — Ludendorffné is támaszkodik.

Jézus jelentősége a jelen szempontjából inkább emberiségében áll, mint istenségében s legmagasabbra akkor emelkedik, ha „csak a nagy embert látjuk benne, aki a tudás csúcscsaira emelkedett és életét is rátette meggyőződéseire“.

„Rabbi Josua képe tisztább és ragyogóbb, mint az egyház dogmatikus Jézus Krisztus-képe.“ Nyilvánvaló azonban, hogy a kereszténységet nem Rabbi Josua, hanem Pál apostol alapította. „Ha pedig Krisztus nem isten, akkor a kereszténység nem isteni eredetű“, tehát nem is oly vallás, hogy a hívő istennel való közvetlen kapcsolatát biztosíthatná. Viszont ha isten nem Krisztus által nyilatkoztatta ki magát, a zsidó kinyilatkoztatásra kellene visszanyúlni.“ „Mivel azonban a zsidó isteni kinyilatkoztatásról is tudjuk, hányadán vagyunk vele“, „a zsidóság csak a pogányság fejlődése, a kereszténység meg a zsidóság tovább való kialakulása, valamennyi a vallástörténet anyaga s az emberi fejlődéstörténet egyik ága“, amelynek végső következése az ateizmus. Lederer azt hiszi, hogy Jézus felfogása is odavezet, hogy az emberek erre a meggyőződésre jussanak.

Bernhard Lamey „Jesus oder Liebknecht?“ című munkájában még közvetlenebbül a szocializmus sodrába irányítja Jézust s azt mondja róla, hogy „proletár körökből származó zsidó agitátor és népszónok“ s az egész antik világot átfogó *prütEfmozgalom* képviselőjének állítja be. Nem véletlen, hogy Zsidóországban született, mert a zsidó az emberi törzsek egyik legrégebbike, letehetségesebbike és legnemzetibb érzésű népe, hódítók igája alatt nyög s erős nyomás alatt levő proletár rétege lángoló hittel várja a nemzeti jövődőlésekben sokat szereplő Messiást. Jézus, „a demagóg“, ügyesen felhasználta a messiási várakozásokat s híveket tobor-

zott az elnyomottak között. „Proletár öntudatából fakadó magas idealizmusa, teljes, becsületos odaadása egész ögyéniségét átfűtötte“. A proletárokat csak proletárérzésű ember vezetheti. A názáreti Jézus pedig „a legtisztább vén proletár volt.

Egy ilyen kihívja maga ellen az uralkodó osztályok haragját. A farizeusok és szadduceusok figyelték, beugratókat küldenek hozzá, de Jézus elbánik a spiclikkel és bolondokká tartja őket pl. „Adjátok meg a császárnak a mi a császáré!“ kijelentésével. Mert „nyílt kérdésnek hagyja, mi a császáré véleménye szerint“.

A kémelek előtt nem leplezi le magát, de a hívei körében nem ismer megalkuvásokat: „Kibúvók nélkül való, feltétlen hitet kíván“. Ugyanílyen merevül kíméletlen az uralkodó osztályokkal szemben is. A farizeusok a világi konzervatív elemeknek, a „falusi nemeseknek“ és a „tisztikarnak“ felelnek meg, a szadduceusok a keresztény papok elődei, akik a berlini konzisztóriumban Jathot elítélték, az írástudók, a „titkos tanácsosok és az egyetemi tanárok“ prototípusai, akik az egyetemeken, a magántőkék uralma alatt levő gyárakban „német érzésű automatákat“ állítanak elő.

Júdea farizeusai és szadduceusai Jézust lázítóként állítják a bíróság elé: „Der Revolutionär und Agitator Jesus von Nazareth wird hingerichtet.“

Jézus nem volt rendszeralkotó gondolkodó. Alapelve a „Mindnyájan testvérek vagytok!“ mondasban foglalható ősz eze. Tévedés az, hogy tanításában nem tért eléggé ki gyakorlati, gazdasági kérdésekre. Ily irányú tanítása nem szakvából, hanem életéből állott: „Jesus lehrte sein kommunistisches Programm nicht, er lebte es“, ami kiderül a jeruzsálemi keresztény gyülekezet kommunista berendezkedéséből.

Küzdelmét egyháza is folytatta: az őskeresztény egyház forradalmi harcban áll Róma birtokos osztályával s a szocializmus ennek a közben elváltozott, eltemetett, meghamisított kereszténységnek a megújodása.

A háború után kiújult szocializmusban ezek a gondolatok népszerűsödnek Nieuwenhuis munkái mellett s az indiai kaland nem tartozik elengedhetetlenül a német munkások Krisztus-képéhez.

Az egész irodalomra nézve csak az jellemző, hogy Krisztusnak a szocialista világkép érdekében való kihasználására Kalthoff óta keletkezik egy magasabbrendű igényeket is kielégítő irodalom, amelynek Friedrich Naumann, Martin Rade, Max Maurenbrecher, Paul Göhre és mások a művelői. Ez elsőrendű műveket hozott létre. A szocializmus népszerű irodalma azonban nem ezekre hivatkozik, hanem Notovic3 meséire, mellettük pedig egyszerre feltűnik annak a Corvinnak a „Grolde Legende“-je is, akinek a „Pfaffenspiegel“-ét

most a német nemzeti szocializmus a katolicizmus ellen való faltörő kosul használja s mostanáig közel kétmillió példányban elterjesztette s akinek a „Goldene Legende“-ből készült „Die heilige Familie“ című kivonata Jézus életéről 1890-ig el se fogyott úgy, hogy kiadója 1890-ben új címlapos kiadást rendezett belőle. Ugyanígy itt bukkan fel először szélesebb körben Tudichum neve is, akivel aztán újra Ludendorffné műveiben találkozunk. A tekintélyek így vándorolnak egyik táborból a másikba.

Sokkal maradandóbb hatásokat ért el a „Christusmythe“-gondolat a szocialisták táborában, ennek a nyomai azonban messze vezetnének. Itt meg kell elégednünk azzal, hogy a misztifikációk kirobbanását látjuk s látjuk azt, hogy a német munkásság körében Domela Nieuwenhuis Notovics „ismertlen evangéliumáéval nem váltott ki mélyebb hatásokat.

Másik, sokkal feltűnőbb feltámadását Ludendorffné szárnyai alatt érte meg a leleplezések és dokumentumok irodalmának az az ága, amely Jacolliot „indiai tanulmányai“-ban gyökerezik s Plange „Christus — ein Inder!“ c. műve révén került át Németországba, de húsz éven át majdnem elfeledtnek és eltemetettnek látszott/

Most nem lassú gondolkozású, vallási dolgokkal szemben feltűnően szkeptikus szociáldemokrata tömegek közönyével küzd a gondolat, hanem a német nemzeti gondolkozású népréteg lelkében akar visszhangot kiváltani s egy új vallás számára akarja a Jézustól való megváltással előkészíteni a talajt.

De néz ennél tovább is.

A német nemzeti gondolat nem számol természetszerű beszűkítettségével.

Ludendorff tábornagy legalább olyan ajánlással bocsátotta útra felesége könyvét, hogy „e könyv terjesztésétől függ minden egyes német ember, a német nép és valamennyi nemzet felszabadulása!“

Az akció és a könyv átfogó szándékai tehát sokkal egyetemesebbek, mint Nieuwenhuis írásaié.

Matildé Ludendorff könyve Dr. von Kemnitz név alatt 1931-ben jelent meg „Erlösung von Christo“ címmel 370 elég sűrűn nyomott oldalon.

Terjedése és sikere már is jóval gyorsabb és nagyobb mint akármely „leleplezés“ vagy „dokumentum“ közléséé volt, mert 1932. elején 16—27 ezredik példányait tartalmazó bővített kiadása is megjelent. Mai példányszáma pedig felül van az ötvenezren. Ettől függetlenül azonban terjedelmesebb is, a kérdéssel behatóbban foglalkozó, a dolog regényes oldalára kevesebb súlyt helyező mű is, mint ennek az irodalomnak a többi képviselője és inkább a bibliát kritizáló és az ohajtott célt mindenáron szuggeráló munka, mint elődei.

Látzólagos komolysága jelentőségét is egész mássá teheti, mint amekkora jelentősége akármely előfutárának volt.

Mindez azonban nem változtatja meg a munkának azt az alapvető hibáját, hogy komolyabb forrás helyett ennek a kalandos irodalomnak egyik igen jellegzetes művire támaszkodik.

Balfogása annál érthetlenebb, mert hiszen légüres térben is, valóságban is nagyon könnyen el lehet képzelni azt hogy valaki fantasztikus megalapozás nélkül is szakíthasson a kereszténységgel.

A keresztény vallás világnézete ugyanis annyira sajátos előfeltételeken alapul, hogy aki ezeket a feltevéseket nem osztja, egész más világnézetet alkothat és kell is, hogy alkosson magának.

Azt, aki pl. a kijelentés lehetőségét vagy tényeit nem teszi magáévá, nem kötelezi a zsidó-kereszténység egyetlen további következtetése sem, vagy aki nem a vallást teszi világnézete kiindulópontjává s minden gondolatán előmlő hatalommá, hanem a tudást vagy a tudományt s olyan világnézetet épít fel magának, amelyben lépésről-lépésre, ismert-ről ismeretlenre halad, csak ott enged teret a hitnek, ahol a tudás véget ér s akkor is csak olyan hitet tart valószínűnek amely a tudományos ismeretekkel nem helyezkedik nyíltan szembe és nem paradox jellegű, — minden különösebb gyöt-rődés nélkül elhagyhatja a zsidó-keresztény világnézetet.

Minek ehhez a bibliai elbeszélések részletes kritikáját! Minek ehhez akármilyen kalandos feltevés annak a bizonyít-ására, hogy ennyi vagy annyi ezer esztendővel ezelőtt ez vagy az a dolog nem így, hanem amúgy történt ...

Az, hogy Ludendorffné a német nemzeti (faji) gondolat vallási téren való érvényrejuttatásához a Jacolliot—Plange-féle feltevéstől, a kereszténységnek a buddhizmussal való összefüggéséből indul ki, egész fölösleges komplikálása a kérdésnek. Ludendorffné olyan dolgokat kapcsol össze, amelyek egymástól alapján véve teljesen függetlenek.

Még pedig teljesen feleslegesen csinálja meg köztük az összefüggést.

Maga terheli meg gondolkozása szárnyalását, tervei kibontakozását, szándékai megvalósítását, ezzel a haszontalan vagy úgy lehet: egyenesen veszedelmes ballaszttal.

De ha már megtette, túrnie kell a kritikát, a helyreigazítást és az álláspontjával szemben álló igazság érvényesítését.

Túrnie kell azért, mert a „leleplezések“ Bahrddtól és Venturinitől kezdve egész Planitz regényéig mind kétségtelenül légből kapottak.

Jézus élete ismeretere nézve semmi más régebbi s hitelesebb forrásunk nincs, mint néhány gazdátlan Jézus-mondás és az újszövetségben levő négy evangélium. Az apokrif evan-

géliumok mind a négy kanonikus evangélium után keletkeznek s a kanonikus evangéliumok legendáit fűzik tovább.

Szó sincs róla, hogy egy betűjök is hitelesebb lehetne és közelebb állhatna Jézushoz, mint a kanonikus evangéliumok anyaga.

Akinek a négy kanonikus evangélium anyaga aggályos, annak előre le kell mondania arról, hogy Jézusról többet és igazabbat tudjon, mint amennyi azokban van.

A legelképezetőbb tudatlanság és tévedés az, hogyha valaki az apokrif evangéliumok anyagát játssza ki a kanonikus evangéliumok ellen.

Ha valaki a kanonikus evangéliumokat hamisaknak és félrevezetőeknek tartja s a sokkal fantasztikusabb és sokkal dogmatikusabb, tehát sokkal hamisabb apokrif evangéliumokat szegezi velők szembe és helyezi följük.

És túrnie kell a kritikát azért is, mert a kereszténység és a buddhizmus kapcsolata éppoly homályos, mint Jézus életének olyan vonásai, amelyeket a kanonikus evangéliumok elbeszélései és adatai homályban hagynak. Közvetlen bizonyíték nincs rá, semmi sem. Az egyezések pedig általában későbbiek és nagyrészt kérdésesek is.

A viszony és a kapcsolat semmiesetre nem olyan egyszerű, hogy egy vagy két mondattal el volna intézhető.

Arról, hogy Jézus személyesen járt Indiában s hogy tanait onnan hozta, a források alapján szó sem lehet.

Minden más kapcsolat is fölötte problematikus. Nem lehet biztosat építeni a hasonlóságokra sem. Az a feltevés, amelynek első láncszeme az, hogy Jézus Indiában járt, további láncszemei tekintetében sem biztos. Viszont nem valószínű egy olyan elmélet sem, amelynek a bizonyítására vagy valószínűsítésére Jézus Indiába utaztatására szükség van.

Ludendorffné állásfoglalásának a primitívségét mutatja az, hogy Jacolliot és Plange nyomán ok nélkül, ebbe a *circulus vitiosus*ba tévedt. Nem erősítette álláspontját azzal sem, hogy faji elfogultságból a zsidókeresztény eszmekör ellen foglalt állást s hogy az indiai forrásokat minden tekintetben tisztábbaknak és magasztosabbaknak tünteti fel.

A jövő világnézete *szempontjából semmi* különbség nincs a zsidó-keresztény és az indiai világnézet között.

Egyik éppen olyan gyerekes és primitív, mint a másik.

Az igazságtól mindegyik egyformán távol jár. Előfeltételeik és következtetések egyformán a modern világnézet minimális keretei mögött maradnak.

Ludendorffné legalább általában ezt tartja, de ebben a művében ezen a ponton nem vonja le ezt a következtetést.

Ezek előrebocsátása után lapozzunk egy kissé könyvében s nézzük meg, hogy mi van benne?

Könyve éles támadás a kereszténység ellen. Ludendorff-

né ugyanis a kereszténységet azért tartja kárhozatosnak népére nézve, mert:

1. a hit és a tudás összhangja helyett szakadékokat és a kettő közét;

2. a faji örökségként nyert józan felfogással ellentétben álló erkölcsi elveket vall;

3. az önteremtés törvényeivel szembehelyezkedik és üdv-tanaival természetellenes dolgokat vall

4. s a lelkek felett való hatalmát tudatosan téves dolgok szuggerálásával is fenntartja. (8. 1.)

Ezt a kereszténységet csak úgy lehet megdönteni, hogyha a sarkaiból kiemeli. Mivel Jézus személye és tanítása a szegletköve, ez ellen kell a főtámadásnak irányulnia. A kereszténység ereje abban a szuggesztív hatásban van, amit most már közel kétezer éve szakadatlanul kifejt. Ezért olyan nehéz ellene az érvekkel való küzdés. Szuggesztíójátfőként) a körül forog, hogy Jézusról minél többet elhitessen. Míg a dogmákat is hitték, addig a dogmák teljes tartalmát hitette el híveivel, mióta azonban a felvilágosodás nyomán szabadabban gondolkoznak az emberek, kevesebbel is megelégszik. A dogmát nem erőlteti, hanem azt igyekszik megtartani a köztudatban, hogy:

Jézus a legtisztább a valaha élt emberek között;

Jézus hozta létre a legnagyobb alkotást az emberek között;

Jézus minden idők és minden emberek legmagasztosabb példányképe;

Jézus tanította először az embereket az embertársak szeretetére;

tanítása a legmélyebb, erkölcsi követelése a legnagyobb követelések;

példázatai egyszerű köntösük dacára is a legbölcsebb és leghatalmasabb alkotások, miket valaha ember alkotott, stb. (18. 1.)

Ezek az örökös túlzások annyira beleették magukat a köztudatba, hogy velük szemben a felvilágosításnak roppant nehézségekkel kell megküzdenie.

És még jó volna, ha a zsidó-kereszténység ezekkel beélné ... De nem éri be, hanem sok történeti tény is hamisan állít be. Ilyen az, hogy a zsidó a világ legrégebb népe s hogy a biblia a legrégebb és legszentebb könyv. Ilyen az, hogy Jézus a legkiválóbb vallásalapító s hogy a róla szóló evangéliumok a leghitelesebb és legmegbízhatóbb forrásművek. Hogy Jézus isten fia, hogy a halála a világ megváltása volt.

Ezzel szemben azonban azt állítja, hogy az ismert vallásalapítók közt Jézus volt az egyetlen, akiről nyilván kimutatható, hogy tanaival és elveivel nem egyező módon élt.

Alázatosságot követelt, magáról azonban azt mondta:

„Én és az atya egy vagyok“. (János ev. 10. 30.) Azt mondta, hogy senki sem jó, csak az isten (Máté ev. 19. 17.), de azért azt is kijelentette, hogy hol az az ember, aki rá bünt bizonyíthatnál! (János ev. 8. 46.) Híveitől azt kívánta, hogy szeressék ellenségeiket is, ő maga pedig Máté ev. 11. 20—24-ben és Lukács ev. 10. 12-15-ben az örök kárhozattal fenyegeti ellenségeit s egész városok pusztulását jósolja meg. Mikor tanítványait szétküldötte, azt mondta nekik, hogy ne menjenek el a pogányok országútaira és ne térjenek be szamaritánus városokba, hanem csak Izrael elveszett juhait, keressék fel (Máté ev. 10. 5.), később pedig azzal a parancssal búcsúzik tőlük, hogy menjenek el széles e világra s tanítsanak minden népeket. (Máté ev. 28. 19.) Tévedett abban is hogy a világ végét a vele élő nemzedék életében kilátásba helyezte (Lukács ev. 21. 32.), ami nem következett be. Egyszer azt mondta: „aki nincs velem, ellenem van“ (Máté ev. 12. 30. — Lukács ev. 11. 23.) máskor meg azt, hogy „aki nincs ellenünk, az velünk van,“ (Lukács ev. 9. 50.) anii az előző mondás teljes ellentéte. És kiáltó az ellentét a között a két mondat között, hogy aki kardot ránt, kard által vész el, meg a között, hogy nem békét hozott, hanem kardot s hogy az embert atyjával, anyjával, családjával meghasonlásba akarja kergetni, mert aki atyját, vagy anyját jobban szereti liála, az nem méltó hozzá. (Máté ev. 10. 34—37.) (23—28 1.)

Az, hogy a kereszténység ezeken a nyilvánvaló ellentéteken túltette magát, magában is elegendő lett volna arra, hogy a népeket erkölcsileg tönkretegye. Tetézte azonban ezt a hatást azokkal a tanításaival, amiket Jézusról, mint Krisztusról alkotott. Ez a tanítás, a Krisztus-mítosz, nem is önálló alkotása a kereszténységnek, hanem az indiai Krisna-mítosz elrontott kiadásában.

Ludendorffné könyve „Der Mythos von Krischna = Christus“ című második részében sorra veszi a régi vedikus mítoszokat s egyik párhuzamot a másik után sorolja fel Agni, Krisna és Buddha legendáiból, hogy Jézus életének egyes epizódjai mellé állítsa.

Anyagát majdnem egészen Plange könyvéből veszi, tehát behatóbb ismertetése felesleges. Csak az a minduntalan kiütköző törekvése új, hogy az összehasonlítást mindig úgy intézi, hogy a kereszténység rovására üssön ki.

Lépten-nyomon nyers kifejezésekkel állítja, hogy a zsidó keresztények kiirtották, eltulajdonították az indiai hitregéket, tudatosan meghamisították őket s a fenkölt indiai világnézetet teljesen kiforgatták és lealacsonyították.

Ezt a gyűlölködő beállítást Ludendorffné a maga tudományából és saját nemzeti érzéseiből adta hozzá forrásai anyagához. Kétségtelen, hogy a szenvedélyből fakadó és a szenvedélyeket felkorbácsoló beállítás növeli könyve hatását

és alkalmas arra, hogy gyűlöletet fakasszon és megvetést támasszon a kereszténység iránt.

A nagyrészt indiai legendák levonása után megmaradt evangéliumrészletekből Ludendorffné egy ortodox zsidó életének blyan vonásait nyeri, illetve azokat olyan színben tünteti fel, hogy el kell tőle fordulnia.

Különösen Jézus családjához való viszonyát aknázza ki etekintetben.

Az evangéliumokból nem a Jézusra nézve tragikus vonásokat húzza alá, hanem azt színezi ki, hogy Jézus a negyedik parancsolattal szembehelyezkedett, hogy családját és fáját megtagadta s hogy ezzel a hitet a származás fölé, a hitbeli türelmetlenséget a vérbeli kötelékek és a szeretet fölé emelte. Nem hagyja kiaknázatlanul a kánaáni ta asszony történetéből (Máté ev. 15. 22—28.) azt a vonást, hogy Jézus a segélyt kérő asszonynak feleletül „kutyákkal“ példálódzott. Azt mondja erről az epizódról:) „Jesus gibt hier das Vorbild der Verachtung des Nicht Juden als Vieh. Er gibt das Vorbild, den Stolz Andersblütiger zu zertreten und die Beschimpfung des eigenen Blutes zu belohnen!“ (85. 1.), ami német nemzeti szempontból is nyilván túlló a célon, mert ha Jézus életének bármely más része, vagy bármely más mondása legenda lehet, akkor miért kell éppen ezt a történetet és ennek minden szavát készpénznek vennie és Jézus rovására magyaráznia azt, amiért a hagyomány, vagy az evangélisták lehetnek a felelősek?!...

Könyve 99. és 100. lapján Jézusnak következő parancsait és tetteit rója terhére:

„Azt tanítja:

1. Hagyd el hivatásodat, mely önálló megélhetésedet biztosítja, légy munkanélküli, hogy Jézust kövesd és tanait terjeszd. (Simon Péterhez és Andráshoz intézett felszólításában.)

2. Hagyd el búcsúzás nélkül feleséged és családod és“ ne teljesítsd gyermeki kötelességeidet (mint Jakab és János) hagyd atyádat cserben, légy munkanélküli, hogy Jézus tanait; terjeszd.

3. Hagyd el bejelentés és felmondás nélkül hivatalodat (mint Máté), hagyd ott állami kötelességedet, ha államhivatalnok vagy, hogy Jézusnak híveket szerezz.

4. Jézushoz hasonlóan taníts és téríts embereket más -istenismeretre, mint emberhalász, ami azt jelenti: csald úgy kelepcébe az emberéket, mint a halász keríti a halakat hálójába.

5. Ez az emberhalászat bizonyos esetekben oktatás és meggyőzés helyett abban is megnyilvánulhat, hogy oly rövid szuggesztív parancsot adsz, mint aminő az „Jer, kövess engemet!“ -mondás volt.

1. Ha olyan emberekre akadsz, akik nem hajlandók ki-

halásztatni magukat, akkor átkozd meg őket, hogy örök kárhozatra, a pokol fenekére kerüljenek, ahol sírás lesz és fogak csigorgatása.

7. Testvéreidet vagy anyádat szégyenítsd meg nyilvánosan, állasd éis várasd ajtód előtt, ha az embereknek példát akarsz adni arra, hogy a hit szorosabb kötelékkel fűzi össze az embereket, mint a származás. Viselkedésed okát ne közöld se anyáddal, se testvéreiddel, hogy ne foglalkozhassanak tanaiddal és hogy okaid ismerete következtében felháborodásuk kisebb ne legyen. Anyádról csak haláloed óráján gondoskodj.

8. Ha reformátor vagy és arra a tévtanra bukkansz, hogy a régi fontos tisztaságra vonatkozó egészségi törvényt hibásan magyarázzák „.. akkor ne tisztázd a tévedést és ne mondd azt, hogy a testi tisztaság és a lelki tisztulás egyformán fontos, hanem tanítsd azt példáddal is, hogy ebéd előtt nem kell kezet mosni s ezzel vezesd népedet a pizskosság útjára.

9. Ha nem vagy zsidó, viseld el, mintha teljesen jogosak volnának, a zsidó szidalmait, hogy a te testvéreid „kutyák“, sőt te magad foglald bele ebbe a szidalomba őseidet, szülőidet és gyermekeidet, A názáreti Jézus megdicsér és gyermekek meggyógyítja azért, mert túrted azt a csúfságot, hogy segítségért esengve véreidet meggyalázta.

10. A hitért való küzdelemben példaképedhez, Jézushoz hasonlóan élj csellel is.

11. Ha ellenségeid lesnek rád és verembe akarnak csalni és ha te csellel túljártál az eszükön, menj el hozzájuk vendégségbe. És mint vendég szidalmazd vendéglátó gazdátat és vendégtársaidat.

12. Hazudj nyugodtan testvéreidnek hivataloskodásodra vonatkozólag.

13. Ha arra szántad magad, hogy egész életedet Jézus követésének és tanai terjesztésének szenteled, valahogy eszedbe ne jusson, hogy előtte halott atyáddal szemben utolsó fiúi kötelességedet teljesítsd, hanem „hadd, hogy a halottak temessék el a halottakat“.

14. Ha életedet teljesen Jézus szolgálatába állítod, búcsú nélkül hadd el mindazokat, akikkel együtt éltél. Szívfájdalmaikra való tekintet nélkül menj el tőlük. A szeretetteljes gondosság és a hozzátartozóidtól való gyöngéd búcsúvétel nem illik Jézus szolgálatához és követéséhez, hanem inkább veszélyes rá nézve.

15. Ha azt látod, hogy egy baráti álarc alatt hozzád tapadó áruló gondolkozását nem tudod megjavítani és nem tudod megakadályozni azt, hogy ellened szándékolt gázságát el ne kövesse, akkor ha átlátsz is a lelkén és ha árulását előre tudod is, tartsd magadnál, hogy árulásának a súlya lelkét

valahogy kevésbé ne nyomja, ha elzavarnád. És ne törődj azzal, ha előre tudod is, hogy tettét megbánja és felakasztja magát.

16. Ha barátod hal meg, sirasd, de egy párszor „gerjedj haragra“, hogy változhatatlan természeti törvények következtében meg sellett halnia.

17. És mindezekon felül leglényegesebb követésében annak a példaadásának az utánzása, ami állandóan ismétlődik hogy térj ki a lehetséges veszedelmek elöl és kerülj ki, ha csakugyan veszedelmek fenyegetnek, mert tanaidért harcba keveredtél, rejtőzz el személyesen is s tanaidat is titkold ellenségeid elött. Mivel a csodatevő istenfiú tanítói működése alatt egy eset kivételével mindig azt a példát mutatta, pedig ő csodatevő hatalma segítségével bármikép is fenn tarthatta volna magát, míg „eljön az órája“, ezen a megfutamodáson és kitérésen vagy menekülésen nincs semmi szégyelni való, tehát cselekedj te is ekképen!“

Nem kell alapos bibliaolvasónak lenni ahhoz, hogy lásuk, mire céloznak Ludendorffné kifogásai.

Ezzel szemben cáfolni is teljesen felesleges azt a bünlajstromot, amit Jézus nyakába varr, mert bizonyítgatás nélkül is teljesen nyilvánvaló, hogy ezek a csúnya vádak Jézust egyáltalán nem érik.

Ha a protestáns bibliatudomány ezerszer ki nem mutatta volna, hogy az evangéliumok elbeszéléseinek és Jézus mondasainak a betűire egyáltalán nem lehet hegyeket építeni, mert a feljegyzések nem szemtanuktól származnak, hanem a legjobb esetben is csak hagyományok írásbafoglalásai s ha ez az evangéliumokból nem tűnne ki annyira, hogy minden bibliatudomány nélkül akármely laikus is rögtön rájöhét magától, akkor talán érthetők volnának Ludendorffné pontozatai.

Aki a tényállást ismeri, tudja, hogy a vádak a legroszabb esetben sem Jézust érik, hanem az evangélisták rovására Írandók, de tudja azt is, hogy a vádak e halmozása nem felfedezés, hanem gyűlöletsugallta igazságtalanság megnyilvánulása.

Nem téríti jobb belátásra Ludendorffnét Jézus tragikus halálának a szemlélése sem.

Sem jellemét nem Játja más világitásban, sem bátorságát és halálraszántságát nem ismeri el, az úrvacsorát pedig éppen a keresztény világnézet egyik leggyengébb pontjának tekinti.

Az egész koronájakép feltámadását is úgy képzeli, ahogy azt az alexandriai „leleplezések“ írják le s műve 128. lapján erre a „forrás“-ra hivatkozik is.

Vizsgálódásait és feltevéseit végül is abban foglalja ösz-
 <ze, hogy az újszövetség legendás részeinek a félretétele után Jézusnak két képe bontakozik ki.

Az egyik szerint addig, míg el nem fogják, rideg hozzá tartozóival szemben, megalázza anyját is, más hitűeket gyűlöl, megátkozza azokat, akik nem hisznek csodáiban, vagy a pokollal fenyegeti meg őket, a betegek és a nép téveszméi iránt néha részvétet mutat, egyszer barátságosan viselkedik a gyermekekkel szemben, fanatikusan igazhívő zsidó, megveti a más fajukat, kikerüli a veszedelmeket, menekül sorsa elől és reszket a haláltól.

A másik szerint elfogatása után szelíd és alázatos, némán visel minden vádat és szenvedést, teljesen úgy viselkedik, mint Ésaías áldozati báránya és¹ azokért is imádkozik, akik kínozzák.

Mind a két képnek nagy hatása volt a kereszténységre.

Az egyik azokat a keresztényeket vonzotta, akik más hitűek meggyilkolásából származó vértengereken át is világralomra törekedtek.

A másik bűvkörében azok a keresztények éltek, akiket üldöztek és elnyomtak és akik zokszó nélkül túrték szenvedéseiket és akkor is ellenségeikért imádkoztak.

De Ludendorffné indulatát ezek sem hűtik le. Szabad népek hogy is tisztelhetnék akármely képet!...

Ákárhogy veti össze Jézus reformját, tanításait, erkölcsi elveit indiai vallási elvekkel, mindenkép kevésbé eszményi és kevésbé igaz tartalmat talál bennük. Végül is azt a történeti megállapítást szűri le, hogy az indiai fenkölt vallási eszméket a zsidóság rontotta meg. Pál apostol tanításain és a zsidó evangélisták történetein keresztül a zsidóság terjesztette ki eszméi uralmát az európai népekre s prolongálta hatalmukat néhány ezer évre.

A zsidóságnak a kereszténységgel kombinált egyik fő-tényezője a szocializmus is, amely a kommunizmusba, és a bolsevizmusba torkollik.

A világnak két bilincs van a testén. Az egyiket a szintén zsidó kézben levő, zsidók által irányított, zsidó érdekeket szem előtt tartó és szolgáló világkapitalizmus formájában a nyakára forrasztották, a másik, a zsidó-keresztény eszmekörben mozgó szocializmus és bolsevizmus a lábára van forrasztva és jövőbeli szabad mozgását teszi lehetetlenné. (307.1.)

Ez után a jellegzetes Ludendorfffiáda után a mentséget a faji tisztaság helyeállításában, a nemzeti egységben látta s jelöli meg. A kereszténységet „csalóka mérges növénynek“ nevezi.

Helyette a faji, nemzeti valláshoz való visszatérésben látja a világmegváltást s ezzel a pozitívummal pótoltná azt a hitet, amelyet a keresztény népek elvesztenének, ha csakugyan megszabadulnának Jézus Krisztustól.

Ludendorffné igen primitív és szokatlanul durva támadásának nagyon sok gyengéje van. Valósággal patológikus-

nak tekinthető az az eljárása, hogy leleplezéseit a kérdésekre vonatkozó elemi ismeretek megszerzésének a mellőzésével teszi meg.

Ilyesmi semmilyen más téren nem lehetséges, csak a politikában és új t vallások alapítóinál.

Másutt sehol szóba nem állnak olyanokkal és egy betűjét le nem nyomtatják annak, akinek nincsenek meg az elemi ismeretei arról a tárgyról, amelyről ír.

Jellemző, hogy összehasonlításai során az időrendi szempontot sehol nem veszi figyelembe s a kereszténységnek indiai forrásoktól való függését állítja anélkül, hogy kimutatná és igazolná, hogy ezek az indiai források a kereszténység megfelelő történeteinek a lejegyzése előtt megvoltak. Csodálatos az, hogy sehol az evangéliumok egymáshoz való viszonyát, az ú. n. szinoptikus összefüggést s az újszövetségi bibliamagyarázat legbiztosabb megállapításait nem érinti és egyáltalán nem veszi figyelembe.

Igy eshetik meg vele az a hallatlan tévedés, hogy az evangéliumok kézzelfogható vagy ellenőrizhetetlen eltéréseiből — Jézust terhelő jellemhibákat következtet ki, amire semmi alapja nincs.

Fogalma nincs Ludendorffnének a Jézus életére és a kereszténység keletkezésére vonatkozó teológiai kutatások menetéről és eredményeiről és megdöbbenő, hogy a teológiai kutatások eredményeire még véletlenül sem hivatkozik.

Egész gondolatmenetének két gyúpontja van.

Az egyik Jacolliot kalandos alapba ágyazott indiai párhuzama Plange protestáns ízű átdolgozásában. De ezt az átdolgozást is csak az után az inverzió, az után a lényegéből való kifordítás után tudja használni, hogy tendenciáját meghamisítja s az ellen a világnézet ellen fordítja, amelynek az érdekében Plange németre átültette.

A másik gyújtópont Drews Christusmythéjének az állás foglalása: Drews említése nélkül eldöntötnek veszi azt a kérdést, hogy Jézus nem is élt, s hogy egész alakját indiai származású anyagból zsidók hamisították össze.

Álláspontnak ez is álláspont, de nem igaz, tehát nem is olyan szilárd, hogy akárcsak a Jézustól való szabalulás fantomját is megbírná. Hogy bírhatna meg akkor egy új faji, vagy nemzeti vallást?! ...

Előfordul ugyan, hogy nagy hazugságoknak is meglepő világtörténeti eredményeik (származnak, faji, vallási és erkölcsi momentumok tudatosan nem teherbíró állításokra való alapozása 20. századbeli normális lelkiismerettel legalább is szokatlan és Ludendorffnétól sem fogadható el szó nélkül.

Akármilyen apodiktikus biztonsággal építi is Ludendorffnéjövő vallása épületét erre a Jacolliot—Plange és Drews által garantált alapra, eljárása mindenképp probléma-

tikus marad. A teológiai tudomány megállapításait még egy ilyen próbálkozásnál sem lehet figyelmen kívül hagyni vagy mellőzni. „

Ha Ludendorffné csak egy kicsit is körülnézett volna az újabbkori német tudományos teológiában, akkor sok felesleges szélmalomharctól megkímélhette volna magát. Mert ebből a teológiából nemcsak azt tanulhatta volna meg, hogy a Jézus életére vonatkozó források mennyire problematikusak, hanem ezeknek a forrásoknak a történeti tartalmát is készen megkapta volna. Megtanulhatta volna ezenfelül azt az elemiényt is, hogy a kereszténység egyetemes, világnézetté való kiépítése milyen hatalmas munka volt s érezhette volna, hogy az egyetemes kereszténységnek egy faji vagy nemzeti vallással való kiszorítása és helyettesítése mekkora lépés — visszafelé, arról nem is szólva, hogy az „egyetemes faji vagy nemzeti vallás“ formulája, amivel Ludendorffné helyettesítené a kereszténységet, önmagával is ellentétes fogalom, magyarul: fából vaskarika.

Mert vagy egyetemes egy vallás s akkor fel kell ölelnie és közös nevezőre kell hoznia az egész emberiség, a legkülönbözőbb fajok és nemzetek eszményeit vagy pedig faji vallás s ez esetben eleve tisztában kell lennie azzal, hogy egyetemesiségre csak abban az esetben számíthat, ha ez a faj magához tudná ragadni a viláгурalmat és mind meg tudná semmisíteni a többi vallásokat.

Ez a feltevés azonban nem normális, hanem patológikus.

Akár extravagancia, akár örültség s akár mennyire látható benne a rendszer is, mégsem takarhatja el a fogalom egymást kizáró ellentéteit.

A teológia biztos ellenszer az ilyen önmagukban való ellenmondások ellen.

Sokkal kisebb veszedelem a teológiának az a sokat hánytorgatott alapvető hibája, hogy az egyházi érdekeket *a.z* igazság fölé helyezi.

Olyan hiba ez, ami nemcsak a teológia hibája. Politikai, társadalmi, faji és osztály-hibaként is jelentkezik. Talán Ludendorffné törekvéseiből is kihüvelyezhető.

Emellett azonban nem is igaz, mert a német teológia hosszú sorát produkálta katolikus és protestáns táborból egyaránt azoknak a David Friedrich Strauss-féle típusú igazságkeresőknek, modernistáknak és radikálisoknak, akik egyházi és egyéni érdekeik fölé helyezték a mindenáron való igazság keresését s akik sok egyházrombolóként viselkedő radikalizmusnál tovább mentek és tovább jutottak a vallásos tények feltisztítása útján.

Hogy tárgyunknál maradjunk: a „leleplezések“ és dokumentumok“ itt tárgyalt és ismertetett racionalista gyökerekből fakadó és novellisztikus alkotásokban végződő irodalma

minden időben primitívebb és elmaradottabb volt a korabeli teológiánál.

Az alexandriai kézirat „leleplezéseit“ David Friedrich Strauss kritikus Jézus-életeműve után kolportálták, mikor Strauss tudományosan agyonütötte a racionalista írásmagyarázatot.

Gopcsevics József-papiroszának vagy Planitz Renan-levelének meséi semmivé foszlanak a mai német teológia vallástörténeti perspektívája és irodalmi analízise légkörében.

Joggal a, német teológusok magatartása ellen csak egy kifogás emelhető s ez nem az, hogy nem keresik és nem találják meg az igazságot, hanem legfeljebb az, hogy nem igen alapítanak új vallásokat.

Ami csak érthető.

Annyira ismerik ugyanis a vallásokban rejlő nehézségeket, annyira tudják, hogy a vallásalapítás mennyire kockázatos vállalkozás, hogy erre az ingoványra nem merészkednek.

Ez azonban nem jelenti azt, hogy az ingoványban útmutatóknak sem használhatók.

Sokkal kevesebb vallás pusztulna el megszületése előtt vagy csecsemőkorában, hogyha alapítói a teológia ellen táplált általános undoruk legfelsőbb fokra való fokozása helyett elsajátítanának bizonyos elemi teológiai alapismereteket és figyelembe vennék a teológia — önmarcangoló és saját maga alatt vágó megállapításait.

Ettől nyugodtan megalapíthatná ki-ki a maga vallását mert a teológia sem a vallásosság' egyéni elmélyítésének, sem a tömegvallásosság' nívója általános emelésének nem elvi ellensége vagy feltétlen kerékkötője.

Aki ráhallgat, csak annyiban nyer ezáltal garanciát, hogy nem süllyed az elért magaslat nívója alá.

Ludendorffnéval és a Tannenbergr-Bund által propagált új német faji vallással ez a kellemetlenség esett meg.

Ez a következménye annak, hogy a teológiát általában leszólja, hogy a teológiai kutatásokkal és elért eredményeikkel nem számol s hogy tudósok helyett fantasztákra és szenzációk kieszelőire bízta magát.

Alapvető tévedéseinek a megállapításai után e helyen & «z alkalommal sem abba nem mentünk bele, hogy állításait egyenként tűhegyre nyársaljuk és ízekre szedjük, se a kereszténység és az indiai vallások viszonyát nem tisztázhatjuk.

Az előbbi ortodox és liberális oldalról is eléggé elvégezték. Ortodox szempontból K. H. Rengstorff, tübingeni egyetemi magántanár mutatta ki gyengéit: „Erlösung von Jesu Christo? Eine Auseinandersetzung mit Frau Dr. Mathilde Ludendorff“ c. füzetében (Leipzig 1931. Dörffling & Franke

kiadása, 72. 1.), a „Die Christliche Welt“-ben és külön pedig Carl Anders Scharbau bánt el vele „Mathilde Ludendorfs Verleumdung vom Diebstahl der Evangelien aus Indien und die Wahrheit(.) Indologische Randbemerkungen zu Mathilde Ludendorfs Erlösung von Jesu Christo“ und „Von neuem Trug“ c. röpiratában (Gotha, 1932. Leopold Klotz kiadása 82. 1.).

Az utóbbit Ludendorffné előtt — Jacolliot művénél komolyabban elvégezte D. G. A.-ban den Bergh van Eysiiiga utrechti magántanár korában 1904-ben „Indische Einflüsse auf Evangelische Erzählungen“ c. tájékoztató művében, tíz évvel később pedig R. Garbe „Indien und das Christentum Eine Untersuchung der religionsgeschichtlichen Zusammenhaenge“ c. tanulmányával. A legszükségesebb tájékoztatás R. F. Merkel: „A buddhizmus és az Újtestamentum“ c. füzetéből (magyarra fordította dr. Vargha Zsigmond, Debrecen 1915. Hoffmann és Kronovitz kiadása, 20. 1.) megszerezhető,

A vitairatokra első válaszát Ludendorffné is megadta „Von neuem Trug zur Rettung des Christentums“ c. füzetében. Ujat nem mond benne. Mikor azonban a vitairatok hulláma nagyon magasra csapkodtak körülötte, piacra dobta férjével együtt írott „Das grosse Entsetzen(.) Die Bibel nicht Gattes Wort“ c. füzetét, amelyben Lessing Goetziével való hadakozásaira és Fr. Tudichum tübingeni egyetemi tanár „Kirchliche Fälschungen“ c. röpirataira való hivatkozással azt vitatja, hogy az egyház doktorai néha csaltak és hamisítottak is az egyház érdekében, s hogy a biblia egyáltalán nem olyan régi s nem olyan változatlan, de nem is olyan szent könyv, mint aminőnek egyes túlzottan ortodox teológusok tartják. E tekintetben hivatkozik a biblia aránylag kései kézirataira, a kéziratok szövegének a számos eltérése, a fordítások különböző felfogására, ami az ószövetséget illetőleg éppúgy áll, mint az újszövetség dolgában. Az újszövetség kialakulásának a mozzanatait Ludendorff tábornok ismerteti a különben konzervatívnak számító J. Leipoldt: „Geschichte des neutestamentlichen Kanons“ c. 1907-ben megjelent műve alapján.

Hogy pedig a német nemzeti szociális szabadságharcot semmiféle módon a mozgalom ellenségei meg ne hamisíthassák, mindenekelőtt a bibliát kell kiemelni a sarkaiból, hogy a német gondolat felszabadulhasson s hogy a maga erejére ébredhessen.

Ugyanekkor Ludendorff tábornok Walter Löhdé-vel felváltva is ír egy 76 oldalas vitairatot a felesége igaza mellett „Abgeblitzt! Antworten auf Theologengestammel“ címen.

Ebben még élesebben a zsidók ellen fordul. Azt írja, hogy feleségével együtt azért kénytelen felvilágosítani a zsidókat, mert a bibliájukból az egész világra terjedő uralmuk jogát

olvassák ki s a kereszténység meghamisítása vonalában is ezt az uralmukat alapozzák meg. Ha nem táplálnának ilyen jogokat és reménységeket a szívükben, akkor annyit se törődne a hitükkel, mint a buddhistákéval vagy bármely afrikai néger törzsével. Így azonban a zsidó vallás nem „magánügy“, hanem mindazok ügye, akiket a zsidók le akarnak igazni. Ezért vállalkozott feleségével együtt annak a kimutatására, hogy a biblia nem isten szava, mert ennek az igazságnak a meggyökerezés ében bennfoglal títik a zsidóság világhuralmi álmának a szétfoslása.

A bibliának ez a detronizálása másodsorban szükséges fegyver a katolicizmus ellen, mert a zsidóság világhuralmi álmát a katolicizmus is magáévá tette.

Harcában harmadik ellenfele à bibliában hívő „másik zsidó testvérfelekezet“, a protestáns egyház, mert a bibliát Luther is isten igéjének tekinti. Ellenben Reimarusnak, Lessingnek, Schleiermaeherek és a német liberális teológusoknak nagy érdemükül tudja be, hogy a biblia emberibb és szabadabb megértését mozdították elő. A most élöket azonban csak idézi, de a nevüket nem írja ki, mert nem akarja öket kiszolgáltatni ellenségeik támadásainak és üldözéseinek

Németország csak akkor szabadul fel igazán, ha lerázza magáról a biblia bilincseit s ráébred saját faja nemességére és istenismeretének az értékére!

Ilyen bevezetés után számol le ellenfeleivel, akik a legújabb papirosz-felfedezések felfújásával akarják megmenteni a biblia régiségének a hitét.

Walter Löhde azzal veszi át tőle a szót, hogy az 1935-ben felbukkant papiroszokat kellő pillanatban előkerült hamisítványoknak tartja. Emlékeztet a levantei Konsztantinosz-Szimonidesz, a német Friedrich Wagenfeld és a francia Brain-Denis Lucas világszerte hírhedt hamisításaira s ezekkel egy sorba helyezi az új töredékek mellett a régi bibliát is.

Az Iliász van olvan régi, mint a biblia akármely része, mégse jut senkinek az az eszébe, hogy csalhatatlannak és zsinórmértéknek tartsa.. Ezért vált a kereszténység tarthatatlanná. A német vallás igaza nem támaszkodhatik olyan történeti eseményekre, amelyeknek a forrásai se egész kétségtelenül hitelesek. Azért a „mesemondó nénike szerepét játszó teológiának“ helyet kell engednie az új német istenismeretnek.

Aztán megint Ludendorff állítja pellengérré „a papok tojástáncát“. (Pastorale Eiertänze.) A holsteini egyházi sajtóiroda kritikája s a biblia isten igéjeként való értékelése ellen kijátja Karl Barthnak azt a kijelentését, hogy „a biblia emberi dokumentum“ s hogy a vallástörténet folyamata tükrözödik vissza benne“. Szövegei „nem minden ízükben

hitelesek“ s vannak olyan részei is, amelyeket „a történész csak mesékként és legendákként emlegethet“.

Az azonban nem egészséges állapot, hogy egy és ugyanarról a dologról egy és ugyanazon közösségben ilyen ellentétes vélemények lehessenek, mivel pedig ezek se el nem tűnethetők, se át nem hidalhatók, a legokosabb, ha a német istenismeret új utakat tör a német nép számára, ahol nem kell ezek közt az ellentétek közt hánykolódnia.

Utolsó érvül azt a távlatot játsza ki a biblia ellen, hogy vannak csillagok, amelyek 15 milliárd (15.000.000.000) évesek. A mi napunk 2 milliárd éves. A föld kérge 1.6 milliárd év előtt keményedett meg s élet több százezer év óta virágzik rajta. Azóta az élet fejlődik és változik s nyolc-tízezer év óta az emberiségnek „világtörténete“ is van, a biblia pedig mindössze 1900 esztendeje létezik, mert a zsidóság csak a rómaiak ellen való gyűlöletből s csak Jeruzsálem pusztulása óta gyűjtötte össze írásait, hogy a Földközi-tenger körül élő népkeverék fölé kerekedjék a segítségével. Az újszövetség még később alakult mindenféle hiteles és nem hiteles elemekből.

Ebben a távlatban a papok által állandóan hangoztatott „Jézus Krisztus tegnap és ma és mindörökké ugyanaz“-mondásra ő és hívei csak a következőket felelhetik:

„Jézus Krisztus tegnapi Igaz, hogy uralkodott, de uralkodása az emberiség történetéhez mérten csak annyi, mint egy nap egy esztendőben. Az is igaz, hogy uralkodott, de erőszakkal, a gyermekkeresztység és az egyházból való kilépés megtiltása segítségével.

„Jézus Krisztus mal Nem, mert ma már szabadok vagyunk s azt a hitet vallhatjuk, ami nekünk tetszik. A tudomány is teljesen meghaladta már azt, amit ő tanított. Helyét bennünk megingathatlan istenismeret foglalta el. Jézus Krisztusnak ma már csak megszokásból, a haláltól és a pokoltól való félelemből, keresztény hitetések, megszólások és gyávaság alapján van még hatalma csecsemőkorukban megkeresztelt keresztények felett.

Mindörökké ugyanaz 1 Szó sincs róla! A föld népeit csak csak az menti meg és az ébreszti! fel, ha szakítanak az utolsó évezredben elkövetett keresztény és bolsevista öngyilkosságokkal és erőszakkal, amivel a másként gondolkozókat és másként hívőket nyomorgatták s ha ezentúl azt vallják, hogy

„Ugyanaz soha többé nem lesz!“

Ezután a Krisztus-ellenes hitvallás után több fokozás nem következett. Megint a próza jött.

1937-ben azt látja Ludendorffné, hogy ellenfelei mind Jacolliot megfűrésásával minősítik komolytalanoknak a törekvéseit, tehát Jacolliot védelmére kel „Sieg eines Enthüllere von Bibelfälschungen(.) Jacolliot siegt über die Fachgelehr-

ten seiner Zeit und zugleich über die Gregner von Frau Dr. Mathide Ludendorff“ c. 70 lapos füzetében kiadja Jacolliot „Fetischanbetung, Vielgötterei und Eingottlehre“ című művéből az indo-ázsiai szellem nyugatra való előhatolásáról szóló fejezetét, amelyben Foucaux-val, a College de France szanszkrit-tanárával száll vitába s bizonyosságát szolgáltatja annak, hogy a szanszkrit nyelvhez is ért s hogy a vallás-történeti anyagot is tudja.

Különösen az ellen kel ki, hogy keresztény részről mindenkit mindjárt csalónak nevezzenek, ha valaki nem hiszi azt amit a teológusok tanítanak, s hogy ezenfelül lehetőleg tudatlannak is bélyegezzék.

Jacolliot javára felhossa azt az érdekes bizonyosságot is amit Nietzsche szolgáltatott mellette 1888. május 31-én Peter Crastnak írott levelében, amelyben megemlékszik a Jacolliot könyvében Manu törvényeiről olvasottakról s kiemeli, hogy Manu törvénykönyve teljesen ős-ária alkotás. Hozzá hasonlítva az egyiptomi s a zsidó törvények csak másodrendűek Platónak ellenben a dolgok összefüggéséről helyes tudomása volt egy bramin révén. A zsidó csandala-nép, természetes tehát, hogy uraitól vette s megrontotta az erkölcsi szabályait azzal, hogy a papokat tette uraivá. Kínában azonban megint tisztán mentek át Manu elvei Kungfutse és Laotse gondolkozásába.

A vita további mozzanatai ujat most már nem igen vetetnek felszínre, A továbbiakat a történet írja meg.

Ha Ludendorffné könyvének és a Tannenberg-Bund akciójának sikere lesz, az csak újabb bizonyosságát szolgáltatja annak a régi igazságnak, a semmiből is nagy dolgok keletkezhetnek s hogy történelmi sikerek nemcsak igazságok nyomában járnak.

Az egész „leleplezés“ és a „dokumentum“-irodalom azért rendkívül tanulságos, mert mutatja, hogy a kereszténység hivatalos nézeteivel és a komoly tudománnyal szemben ki pusztíthatatlanul makacsok és folyton ki-kiujulóak azok az egyszerű (primitív és hazug) megoldásokat nyújtó fantasztikus regék, amik az evangéliumok magyarázatához, Jézus életéhez, a kereszténység és az indiai vallások egymáshoz való viszonya kérdéseinek a megoldásához tapadnak.

Annál jellemzőbb ez, mert termékei már a múlt század közepén is elavultak voltak.

Mint Ludendorffné példája mutatja, avultságuk egyáltalán nem akadályozza meg azt, hogy időnkint híveik ne akadjanak s a tömegekre hatást ne tegyenek. Azért nem árt, ha állandóan figyelemmel kísérjük ezt az irodalmat s ha a köztudat is igyekszik tisztába jönni vele.

Ludendorffné polemikus, vállalkozásában különös az, hogy miként akadt fenn a Krisztussal való vitatkozáson,

mert neki különben elég bő építőanyaga van alapítandó új vallásához.

„Triumph des Unsterblichkeitwillens“, „Schöpfungsgeschichte“, „Des Menschen Seele“, „Selbstschöpfung“, „Des Kindes Seele und der Eltern Amt“, „Deutscher Gottglaube“ és más műveinek máris elég hosszú sora elég bizonyosága annak, hogy meglehetősen széles skálájú a mondanivalója s hogy nem szorult pusztán gondolatszegénységből arra, hogy a keresztény valláson rágódjék. Nem indokolja erre a veszedelmes térre való kiruccanását az a szoros irodalmi együttműködés sem, amit urával együtt kifejt s amiben ura politikai és világnézeti céljainak a megvalósulását támogatja. Kalandjának két lélektani rugója van. Az egyik az, hogy Ludendorffné Bernhard Spiess wiesbadeni gimnáziumi és szemináriumi tanár leánya s otthon szívta be magába Jacolliot műveinek a szellemét, mert atyja ezekkel a munkákkal s a kereszténység egyéb keleti vonatkozásaival — saját kijelentése szerint — sokat foglalkozott. Ez magyarázza tárgyválasztását s azt, hogy miért kellett éppen Jacolliot—Plange tévedéseire ráhibáznia.

De honnan jön Ludendorffné ahhoz, hogy szembehelyezkedjék Plange evangélikus érzésű könyvével s hogy a protestantizmust éppúgy a német nemzet sírásójának tartsa, mint a katolicizmust?!...

Ennek az inverziójának egyéni oka az, hogy atyja több tudományos munkát írt és adott ki. Többek között Servet Mihály „Restitutio Christianismi“ című művét is lefordította. Fordításához rövid bevezetést készített s ebben néhány mondata arról szólt, hogy a szentháromságtannak nincs bibliai alapja, hogy ma már ortodox formájában még a legmaradibb protestánsok sem hiszik ezt a tant. Ennek a pár magától értetődő mondatnak az lett a következménye, hogy a wiesbadeni konsistorium 1891-ben Spiest rákényszerítette arra, hogy könyvéből eltávolítsa az előszót, sőt még azt is keresztülvitte, hogy a könyv kiadója a már eladott példányok vevőit is felkérte az előszó megsemmisítésére.

A wiesbadeni konsistorium eljárása halálosan megbántotta Spiess professzort s megalázásának a székelye beleette magát családjá, leánya lelkébe is.

Walther Classen ezt a visszapillantást Ludendorffné inverziójának a magyarázatára „Alle Schuld rächt sich auf Erden“ (Nincs az a hiba, amely meg ne bosszulná magát) címmel közli a „Die Christliche Welt“ 1932. évi 11. számában (528. hasáb) s ezzel nyilván helyesen mutat rá Ludendorffné lelki beállítottságának a másik eredőjére.

Classen mellett Kurt Aland mutat Ludendorffné Krisztus-ellenes világnézeti törekvéseinek az irodalmi forrásaira is „Wer fälscht 1 Die Entstehung der Bibel(.) Zu den Ent-

hüllungen E. und M. Ludendorffs“ című füzetében, amelyet Németországban evangélikus egyházi körökben oly jelentősnek tartottak, hogy az „Evang. Pressverband“, a „Németországi Evangélikus Sajtószövetség“ kiadásában jelent meg s hogy erről az oldalról hivatalosan is terjesztik.

Aland Ludendorffné elejtett szavaiból megállapítja, hogy Ludendorffné főként Friedrich Thudichum „Kirchliche Fälschungen“ és William Stewart Ross „Jehova's Gesammelte Werke“ c. műveire támaszkodik.

Mikor azonban jobban utána jár a forráshasználatának, rá jön arra, hogy Thudichum könyve csak a „hamisítások“ frazeológiáját adja a szájába, az igazi forrása ellenében William Stewart Ross műve, illetve művei.

Mert Thudichum csak ezt az egy könyvet írta s ebben is majdnem csupa olyan kérdéseket tárgyalt, amelyeknek Jézus Krisztus életével meglehetősen kevés a kapcsolatuk. Műve első füzeté ugyanis, az „apostoli és atanazioszi hitvallás“-sal, a második a „hébererekhez írott levél“-lel, a harmadik „az apostolok, főként pedig Péter istenítésé“-vel foglalkozik s csak a negyedik beszél arról, hogy Jézust milyen címekkel és jelzőkkel (Dávid fia, zsidók királya, főpap és isten, felkent, Messiás, Krisztus, később a szentlélek és a szűz fia) ékesítették fel és hogy mit tanítottak a mennybemenetelről. Mindez azonban nem lett volna ahhoz elegendő, hogy a Jézus után való megváltás gondolatára és valami más anyaggal való helyettesítésére lökést és tartalmat adjon.

Ludendorffné igazi forrása tehát nem Thudichum műve, hanem William Stewart Rosé, aki Saladin név alatt tette közzé több munkáját, köztük a „God and his book“ c. munkáját is (1887), amely németül „Jehova's Gesammelte Werke“ cím alatt jelent meg s „Eine kritische Untersuchung des jüdisch-christlichen Religionsgebäuden auf Grund der Bibelforschung“-nak nevezi magát. Ross rendkívül tiszteletlen hangon ír benne istenről is, a bibliáról is. Ahol csak lehet, mindenütt kiélezi a biblia korát, szövegét, tartalmát kétes színben feltüntető adatokat. Lényegében semmivel többet nem tud, mint amit a teológiai köztudat tart számon a biblia keletkezési idejéről, történetiségéről, elbeszéléseinek a jellegéről és erkölcsi megítéléséről. Csakhogy a teológusok ezt az anyagot nagy kommentárokba, mindenféle különleges tárgyú értekezésekbe építik bele s olyan kíméletesen adják elő, hogy senkinek a vallásos érzékét ne bántsák vele. Ross ellenben valósággal pályázik és utazik arra, hogy brutalizálja az e tárgyban más hanghoz szokott olvasókat. Ludendorffné ehhez a Rosshoz fordult anyagért, az ő munkáját használta forrásul s elsajátította a modorát és a kifejezéseit, azért olyan éles és olyan kellemetlen minden írásának a hangja.

Vett azonban Ludendorffné Rosstól többet is. Mert Ross sem egykönvű ember. Ő is egész irodalmat teremt maga körül. Ír regényeket, verseket és egy irodalomtörténetet is. Három-négy lapot szerkeszt, könyvsorozatokat („Stewart's Local Examination“) ad ki, ír egy könyvet a kétféle pokolról („Von bodenlosen Höllenschlundí Eine Abhandlung über die menschliche Qual diesseits und jenseits des Grabes“), egy másikat az asszonyokról, egy harmadikat a szüzekről (Das Buch der Jungfrauen, der heiligen und der unheiligen, der religen und der unseligen; nebst Betrachtungen über kirchliche und weltliche Dinge“) s volt egy kiadóvállalata is, amelyben isaját művein kívül mások munkáit is kiadta. Így pl. nála jelentek meg az „A Philosophical Trilogy“ és a „Sexual-Economy“ című könyvek is, amelyek azért nevezetesek, mert egy filozófiai trilógiát, egy bölcsészeti hármaskönyvet, Ludendorffné is írt s a „szerelem újjászületésévei“ és a „szerelem meggyógyulásával“ Ludendorffné is foglalkozott „Erotische Wiedergeburt“ és „Der Minne Genesung“ című műveiben. Alland e néhány utalása felvillantja egy pillanatra azt a valóságot, hogy Ludendorffné Ross vallási gondolatain kívül — Ross kiadóvállalatának más alkotásait is beépíti a német nemzetnek a kereszténységtől való megszabadítását és új szellemben való újjászületését célzó reformatori terve alapjaiba, ami feltűnő azért is, mert egy reformatorhoz ekkora szellemi és irodalmi függés nem egészen méltó, de meg azért is, mert furcsa német nemzeti reformáció az, amely egy angol író és kiadóvállalat műveinek a gondolatait terjeszti a német faj legsajátosabb megváltó gondolataiként! ...

Van tehát Ludendorffné vállalkozásának magyarázata és oka több is. Csak az a hibája, hogy valamennyi oka és motívuma sem elég arra, hogy éppen a kalandos Jézus-életeirodalom alkotásaira hibázott rá s hogy anyagának a gyengeségét semmiféle lelki motívummal ki nem egyensúlyozhatja.

Azért sikere lehet, de igaza nem.

S akármi lesz is műve és akciója eredménye, műve mégsem lesz más, mint a kalandos Jézus-életeirodalom egyik mindig problematikus terméke, amely a kereszténységnek sokat árthat, ironójének pedig sikereket hozhat, de dicsőséget addig nem, amíg minden komoly tudomány meg-nem semmisül.

7. **Gustav Frenssen, a „Dorfpredigten“ írója s a könyv-milliomos elfordul Krisztustól.**

Az új német vallási mozgalmat sokan úgy tekintik, mintha nem volna elég komoly és szakszerű vallási ügyi

hanem csupa dilettantizmusok halmaza. Közismerten félbolond vagy egészen bolond próféták és népboldogítók fellengző terveit látják benne s a legjobb esetben is csak tévedésnek tartják, hogyha egy-egy ú. n. jobbnevű vagy jobb sorsra érdemes ember közéjük kerül. A német vallásos mozgalmak megfigyelése e tekintetben más képet mutat.

A német szellemi élet legtöbb és legkimagaslóbb nagysága jó másfélszáz éve egyáltalán nem azonosítja magát a kereszténységgel. Szakítani egyik sem szakít vele, de a megnyilatkozásaik és az írásaik lépten-nyomon azt mutatják, hogy a legtöbben már nem keresztények fél lélekkel sem. Így élesen elhatárolt ellentét van Kant, Goethe, Schopenhauer, Schiller, Novalis, Gutzkow, Hartmann, Feuerbach, Bismarck, Moltkè, Nietzsche és rajtuk kívül sok-sok száz más német gondolkodó, költő és író és a kereszténység között. E tekintetben tehát a régi és az, új helyzet között csak annyi a különbség, hogy régen az ellentétet nem hangsúlyozták, a filozófiai, vagy nemzeti, vagy tudományos gondolkozás végső vallási következtetéseit nem volt szokás levonni — Haeckel, Ostwald és a többi monisták vagy Arthur Drews másra serkentő példája kellemetlen különködésnek látszott — most azonban kezdenek tiszta vizet tölteni a pohárba, megmondják és hangsúlyozzák is, ha nem gondolkoznak és nem éreznek többé keresztény módon. Az új időknek ezen a ponton való új beállítottsága se jelentene sokat, mert hiszen a kereszténységtől való elfordulást sokan politikai hatás alatt kitenyésztett raptusnak tekinthetnék, hogyha az új hitek mellett vallomást tevők mind csupa szellemi tekintetben bagatellizálható egyének volnának. Ez azonban nem valamennyiükről mondható. Sőt vegyük fel azt is, hogy az új gondolkodásnak azok a képviselői se veendők figyelembe, akik kiugrásukat, politikai, irodalmi, tudományos vagy vallási kiváltságos helyüket az új iránynak köszönhetik. De mégha ezzel a túlzott óvatossággal rostálgatjuk is a meghallgatandó tanukat és a tanulságul kiválasztandó egyéneket, akkor is akad nem egy olyan egyén, aki az elmúlt korszakban is volt valaki és jelentett valamit és mégis az új irányhoz csatlakozott és az új eszmék hirdetőjévé szegődött. Ennek persze ezer oka van, de az ezer ok között komoly, meglett és kiforrott embereknél feltételezhető, hogy a tiszta meggyőződés, az igaz hit is szerepel. Jézus élete terén is akad nem egy ilyen megtért, de olyan jelentőségű egy sincs köztük, mint Gustav Frenssen, aki evangélikus lelkész is volt, ma pedig a német irodalom egyik legolvasottabb szerzője, akinek a regényei és egyéb művei most már kétmillió példányban terjedtek el, tehát a legelső német könyvmilliomosok közé tartozik, azért a lapokban talán többet emlegetett új német szerzők között neki is helyet kell szorítanom.

Gustav Frenssen 1863-ban született, 1892-től 1902-ig evangélikus lelkész volt Hemmeben. Anyagi okok miatt, hogy t. i. a tanulására csinált adósságokat hamarabb kifizethesse és benső indításra is, az 1900-as években regényírással adta a fejét és két mérsékeltebb sikerű regénye után „Jörn Uhl“ és „Hilligenlei“ című regényeivel két esztendő alatt az akkori Németország legolvasottabb írójává lett. Ekkor elhagyta lelkészi állását és ezóta tisztán az irodalomnak él. Kezdetben a Gartenlaube stílusában indul, kellemesen olvasható népies történeteket komponál, a „Jörn Uhl“-ban azonban egyszerre belemarkol a nép életének a mélységeibe és egy olyan dekadens paraszt-család egészséges sarjának a drámaian izgalmas, de felemelően egészséges és akaratfeszítően tanulságos sorsát ragadja ki belőle, amivel minden vonatkozásban rászolgált arra, hogy százezrek olvassák és hogy a hír szárnyaira kapja nevét. A „Jörn Uhl“-ban is kiütözik az a tulajdonsága, hogy a népet nagyon szereti, hogy nem hunyja be szemét semmi hibája és semmi erénye előtt, hogy van érzelmi lelki viaskodásai iránt s hogy a neki vonatkozókat természetesebben fogja fel, mint ahogy a „közvélemény“ paptól várja. Még fokozottabban kifejezésre jutatja, valósággal kiélezi ezeket a hajlandóságait a „Hilligenlei“-ben, amely e miatt nem terjed olyan nyugodtan, mint a „Jörn Uhl“, hanem egész irodalomra terjedő vitát idéz elő.

Frenssen életének ebben a korszakában feltűnik azzal, hogy mint lelkész és mint regényíró is többet foglalkozik Krisztus személyével, mintahogy az átlag szokás.

1899-ben „Dorfpredigten“ címen kiad egy kötet egyházi beszédet is.

Prédikációi között csak elvétve akad egy-egy ú. n. epistolai prédikáció. A többi majdnem kivétel nélkül evangéliumi szövegen alapuló, Jézus életéből vagy tanításából vett beszéd. Ez már maga is különös, mert az evangéliumi beszédek a prédikációirodalomban jóval ritkábbak, mint az epistolaiak, — aminek nyilván az a magyarázata, hogy az egyházi évben végigveendő bibliai szövegek között ugyan egyenlő joggal és egymás mellett szerepelnek az „evangéliumok és az epistolák“, de azért az evangéliumokról jóval nehezebb prédikálni, mert kényesebb problémákat adnak fel a prédikátornak is, a hallgatóknak is, kiadni pedig ezeket a beszédeket még kockázatosabb. Az epistolai beszédeknél ezek a problémák nem jelentkeznek s az egyéb aggályok is kisebbek. Frenssen beszédeiben Jézust soha nem szerepelteti az egyházi dogmatikus beállításban, hanem szemmel láthatólag kerüli a dogmatikai megjelöléseket és egyszerű, természetes, mélyen érző, bölcsen gondolkozó, nagy szívű és szent akaratú hősnek állítja be, akinek az élet minden viszonyára, minden ember számára van valami mondanivalója és akit mindig

például lehet választani. Különösen szereti régi elnevezései közül az „üdvözítő“ elnevezést, de egész új: tartalommal tölti meg. Egyáltalán nem hangsúlyozza azt, amit az egyházak tana annyira előtérbe helyez, hogy Krisztus helyettes elégtételt nyújtott az emberiségért, hogy vérével váltotta meg a világot, hanem azt emeli ki, hogy tanítása milyen kiegyensúlyozott, bölcs és nagyvonalú s mennyiben alkalmas arra, hogy az egész világ, még a friz parasztok és a hemmei kisiparosok is kövessék.

Jézus Krisztus alakjával való birkózása még jobban, egész leplezetlenül és nem is egészen szépirodalmi formában jelentkezik Hilligenlei című regényében, ahol egy fészekalja tanítógyerek és néhány más társ sorsával együtt leírja egy papnak készülő, de zátonyra jutó falusi gyerek élettörténetét s ebbe egész önálló testként betoldja Jézus Krisztus életének egy vázlatát. A vázlatot természetesen regényének az alakja, Kai Jans írja, de ahogy ez a vázlat szívügye Frenssennek, a teológusnak is, az abból látszik, hogy regénye végén egy „Nachwort“-ban külön kiemeli, hogy „hosszú évek tanulmányai után, a tudományos kutatás valamennyi eredménye felhasználásával“ írta, jelzi, hogy eredetileg az volt a szándéka, hogy külön ír egy Jézus-életrajzot s hogy ezért öt éven át végigtanulmányozta H. Holtzmann, Jüllicher, Wernle, Weinel, Wrede, Grimm, Otto, Meyer, O. Holtzmann, Traub, Bousset, P. W. Schmidt, Harnaek, V. Sod en, Hollmann és TroeUsch műveit.

A „Hilligenlei“ 26. fejezetébe illesztett „Die Handschrift“ címen szereplő, később külön is megjelent Jézus-életrajz több tekintetben figyelemreméltó munka. Először az ütközik ki belőle, hogy Frenssen nem áll Jézus Krisztus abszolút eszményi tése álláspontján. Mert azzal még meg lehetne barátkozni, hogy Jézus Krisztust nem a hitvallások betűje szerint s nem istennel, az atyával egy lényegű istennek rajzolja. A német teológia ahhoz már hozzászoktatta a közönséget, hogy Jézusról teljesen emberi képet kapjon. Az azonban már jóval szokatlanabb és feltűnőbb, hogy Jézusról Frenssen nem beszél állandóan a legfelsőbb fokozatokban. Nem *emeli* a közönséges emberi mérték fölé. Ismeri nagyságát, ki is emeli, de nem annyira, hogy ő maga mindig fölötte ne maradjon, hogy ura, bírója és megítélője ne lenne a cselekedeteinek. Ennek a beállításnak a rovására írható azután, hogy Jézus Krisztus nem abszolút hős, hogy élete nem mutat teljesen egyenes vonalat s hogy különösképpen a környezete tényeire mindenféle okoskodásokkal reagál, amelyek néha a tanácstalanságot, az önmagával való tépelődést árulják el.

Másik szembeeszköz tulajdonsága Frenssen Jézus-képének, hogy Jézust nem az eredeti keretben, nem realiztikus archaisztikus helyi és faji színekkel alakítja ki, hanem azzal

hozza közelebb olvasóihoz, hogy a környezetét és a körülményeket s végül őt magát is germanizálja. Amit egyszerű emberek öntudatlanul mindig megcselekszenek, aminek egész festőiskolák számtalan bizonyosságát szolgáltatták, azt ő a tudatos keresztény szakember tudatos faj szeretetével úgy formálta meg ebben a jellemképben, hogy a régi kép minden vonása saját korának, saját egyházának és saját népének valamely viszonyára illett. Palesztina akkora föld, mint Schleswig-Holstein, népe kétféle faj keveréke, — „Alles wie bei uns!“ — az embereket „direkt és indirekt adók nyomják“, az ország vérét nagykapitalisták szipolyozzák és kiviszik a pénzt, a zsidó vallást egyháznak, a nagytanácsot konzistoriumnak, a szadduceusokat liberálisoknak, a farizeusokat nacionalistáknak, Keresztelő Jánost hősnek, a papi pártot klerikálisnak mondja, földrajzi meghatározásaiban majdnem olyan hangsúlyozottsággal szerepel Észak és Dél, mint Németországban, ahol a porosz-bajor ellentét szolgáltatja hozzá a kézzelfogható párhuzamokat.

Ugyanilyen német fájó vonatkozásokkal átszótt Jézusának a képe is.

Az ő Jézusa nem századok távlatában, jelenik meg ebben a „kéziratban“, hanem úgy áll előttünk, mintha ma élne. Mielőtt fellépne, aggodalmaskodik, működése közben jobbra és balra latolgatja teendőit, kétségeskedik, vívódik magában — még pedig nem abban a mitikus formában, ahogy a megkísértésről szóló elbeszélés beállítja, nem is úgy, ahogy a szenvedéstörténet mondja, hanem köznapian és normálisan és olyan alkalmakkor is, amelyekről az evangéliumok semmi említést nem tesznek, ami szintén szokatlan a teológiában.

Harmadszor az tűnik fel és az szokatlan, hogy Frenssen Jézus hitét olyan elemekkel bővültnek tünteti fel, amelyeket ő maga nem tesz magáévá s amelyeket népének sem hirdet, hanem egyszerűen kiküszöböl és letörül Jézusa képről. Ezek közé tartozik Jézus Krisztusnak az a várakozása vagy meggyőződése, hogy ő Messiás, hogy el fog jönni az ég felhőiben és hogy részt fog venni az utolsó ítéleten. Műve végén egész rezolút módon megállapítja, hogy Jézus se föl nem támadott, se vissza nem jött, se isten nem tett igazságot ezen a világon, ahogy hirdette.

Negyedszer az volt szokatlan, hogy Jézus életének elől-hátul nagyobb távlatot adott, mint a teológusok s hogy ennek a távlatnak evolucionisztikus, illetve vallástörténeti felvilágosításai vannak, holott a teológusok rendszerint megelégszenek azzal, hogy a zsidó környezetet felvázolják s hogy ennek az állapotaival igazolják az „idők teljességét“. Frenssen nem áll azon az állásponton, hogy teljesen „sötétség borítja a földet.mielőtt az üdvösség hajnalcsillaga felragyogott volna“ s az evangélium történetét sem zárja le Jézus Krisztus életé-

nek a végével, hanem a feltámadásában, mennybemenetelében, istenségében való hiteket a későbbi keresztény hit pótlásainak tünteti fel s ezeket egyúttal kifejezetten el is veti. 1905-ben egész új dolog volt, szokatlan merészség számba ment és nyilván az is volt, mikor így mert írni:

„Most pedig vessünk el mindent, ami korát jellemzi s amiben tévedett: szellemekben való hitét, feltámadásban való hitét és isten országa elközelgésébe vetett reménységét. Még egyébként fenkölt erkölcstana se köti olyan idők gyermekeit, amelyek egészen mások, mint ahogy Ő képzelte. De elhárítjuk magunktól a tanításokat, amelyeket Páltól és az evangéliumoktól kezdve istenről, róla és sok másról alkottak maguknak. Tehát elvetjük isten anyját, a szenteket, a pápát és a miséket. El velük! Isten ezt mind elítélte és halálra szánta a német tudomány által.

Elvetjük a szentháromságot is, meg a bűnbeesést, isten fia örökkévalóságát, vérenek a helyettünk való jóvátételét és a test feltámadását. Miért higyjük ezeket a dolgokat? Se vidámbakká, se szentebbekké nem tesznek bennünket. Általában: mi közük ezeknek a kérdéseknek a, hithez l mikor mind a tudás körébe tartoznak s mint ilyenek hibás megállapítások. Német kutatás darabokra zúzta valamennyit. Valamikor régen hasznára lehettek az emberiségnek és mint lécek és deszkák megvédelmezheték az üdvözítő finom képét. Most azonban feleslegesek. Félre ezzel a tákolmánnyal! Akik most is ezt nézik, tudatlanok és képmutatók. Milyen kedves és milyen szép is üdvözítő, a te képed! Milyen egyszerű és gyermeki a te hited!

Igaz, hogy te is sok olyat hittél, aminek nem volt meg az alapja s a hited nem is használt neked. „Mennyei atyád“ olyan nyomorúságban hagyott és olyan éjszakába taszított, mintha irgalmat nem ismerne. És az,, általad oly nagyra tartott emberek milyen galádul bántak el veled! Belül azonban ez a fenkölt, büszke hit neked végtelen és felbecsülhetetlen nyereséget jelentett. Milyen vidámmá tett, hogy sugárzottak szemeid, milyen erős és milyen jó voltál! Ó, ez a hit téged tett a legnagyobb világossággá, amely valaha az emberek fölött ragyogott,“

Hanem aztán itt mégis kanyarodott egyet, hogy teljesen el ne szakadjanak a szálak s ezt írta:

„Azért bármilyen is az örök hatalom és bármit tesz is velünk, tegyen is, amit akar, emberek legszebbike, mégis ez a te hited a miénk. A mi hitünk ez: az örök hatalmat jónak, hűnek és szentnek sejtjük, érezzük és hisszük. Aggódo gyermeklélekkel állunk előtte: bízunk benne, örvendezünk benne, hozzá folyamodunk. Ebből a hozzá való viszonyunkból olyan örömoeket merítünk, amilyen a vasárnapi ünnepi öröm, nagyra becsüljük a magunk és a mások lelkét, szemeink ébe-

rek, van erőnk minden bátor haladásra, telve vagyunk segítő készséggel és bizalommal reménykedünk az emberiség jövőjében.

Nem azért hisszük mindezeket, mert az, ki ezt a hitet először hitte és megalapozta, valami örök csodalény volt, vagy más miatt tekintély előttünk. Ebben a kérdésben nem sokba veszem a tekintélyeket! Hogy vállalhat ilyen kérdésekben egyik lélek a másikért felelősséget! Mindegyik magában áll és magában esik. Hanem ezt a hitet azért vallom, mert lelkem legjavával egyezik.“

Előttünk álló szavai bizonyosságot tesznek ötödször arról, hogy Frenssen már teljesen a mai „népies“ beszéd- és írásmódban fejezi ki maglát s Kai Jans-a tudatában! is van annak, hogy prófétáskodik, amikor ezt a Krisztus-képet és benne ezeket az elveket az egész német nép megújódása alapjául ajánlja a gyerekeknek, az ifjúságnak, a művészeknek, az államnak és az egész kereszténységnek is, hogy azzal végezze:

„Örvendj végül te is én lelkem! Üljetek még egy kissé és elmélkedj, örvendj!

Mennyi sötétségre terjesztett a német tudomány új fényt! Most ugyan még fáj egy kicsit a szemed tőle, én lelkem, de megszokod, mert te napmadár vagy. Látod világosan a földet? örvendez? Milyen szent föld! Milyen reményteljes ország! Üljetek még egy kissé, tekintsetek körül és elmélkedj! ... így... most azonban kelj fel te félénk, te vidám, te isten társa, fel vidám munkára!...“

Az itt nyújtott pár szemelvény éppen elegendő arra, hogy éreztesse, milyen fogadtatásban részesülhetett Frenssen Jézus-képe 1905-ben Németországban.

Egész irodalom keletkezett körülötte és szinte mondhatni: egyhangúlag elutasították. A konzervatív teológusok azért, mert a német szabadelvű teológusok munkáira hivatkozott, a liberális teológusok azért nem azonosították vele magukat, mert teológiai, vallási és nemzeti vonatkozásban is jóval tovább ment, amint ők. A monista és egyéb radikálisok elviselhetetlennek tartották, hogy még ennyi és még ily szerepet is juttat a német nép megújódásában Krisztusnak.

Frenssen egy „Schlusswort zu Hilligenlei“ című füzetkékében védekezett a kifogások, szemrehányások és elutasítások ellen s ezzel akkor a vihar el is ült. (A magyar irodalomban ekkor ismerteti Frenssen műveit és jelentőségét Pétergál Henrik „Egy fejezet a német regény történetéből“ című értekezésében (1912) s ebben feldolgozza a „Hilligenlei“ körül viharzott vita anyagát is.)

De hogy mindaz, mit a „Hilligenlei“-ban ír, milyen mélyről jött és mennyire tudatos és szándékos volt minden sorában és minden szavában, csak akkor, derűit ki teljesen,

mikor „Grübeleien“ és „Möwen und Maeuse“ című életrajzi és belső fejlődésére, világnézetére és vallásosságára vonatkozó adatokat és vallomásokat tartalmazó két műve 1920-ban és 1927-ben megjelent. Végül még ezekre is ráduplázott „Der Glaube der Nordmark“ 1936-ban megjelent tanulmányával, amely hitvallását s vallási megújulásra vonatkozó gondolatait is most már nem Jézus háta mögé bújva, hanem, nyíltan és határozottan magában foglalja.

Ebben az egészen világos művében fenntartás nélkül a nemzeti felfogás mellé áll vallási tekintetben. De nem úgy, mintha megtagadná Krisztust vagy a kereszténységet, hanem azzal az állítással, hogy csak azokat a következtetéseket vonja le, amelyek népében és benne is éltek, amelyeket papkorában is hirdetett s amelyek most csak nyíltabban és leplezetlenebbül áradnak belőle. Nem új hitet vall vele, mert ez a hite volt az atyjának és az anyjának, ez a hite volt neki is, mielőtt pappá lett volna. Mikor pap volt, ezt a hitet akkor sem tagadta meg. Mert nem igaz az a beszéd, hogy a papok hazudnak és képmutatóskodnak. Hanem az igaz, hogy a legtöbben mindig magukat, benső meggyőződésüket prédikálják, csakhogy abban a formában, hogy saját hitüket mások meggyőződése mögé rejtik, textusaikul választott bibliahelyekkel leplezik, ezeket a bibliai helyeket a maguk szája-íze szerint magyarázzák, a bibliai alakokból saját ízlésüknek megfelelő alakokat csinálnak, így azonosítják magukat velük és így prédikálják önmagukat alakjaik erkölcsi és egyéb követeléseiben, elveiben vagy szabályaiban. Ő is a maga képe-re teremtette Krisztust beszédeiben is, a Hilligenlei-ban is. Nem tett vele mást, mint amit előtte annyian megtettek a német nemzet legnagyobb kiválóságai: Lessing, Nagy Frigyes, Herder, Kant, Goethe, Schiller és a többiek, akik Jézust már nem dogmatikai értelemben vett megváltóként tisztelték, hanem a kereszténységből csak annyit tartattak meg, hogy Jézust emberként becsülték nagyra s a tanításait értékelték. A Krisztusról szóló evangéliumot elhagyták, hogy valamit megtarthassanak abból az evangéliumból, amit Krisztus maga prédikált, de az egészet ezt se vállalhatták, mert közben a világ változott és az új világképbe Krisztus gondolkozása nem illett bele. Az azonban, hogy harminc-negyven évvel ezelőtt kegyes emberek abban fáradoztak, hogy Jézus evangéliumát lehetőleg tisztán kihámozzák és a köztudatba hozzák, minden elismerést megérdemel. Ujabbban — folytatja Frenssen — megint fordulat állott be a teológiában. Most a barthiánusok vannak divatban. Ezekről azonban az a véleménye, hogy a háborús lelki megrokkánás atmoszférájában maradtak és egy csomó Dosztojevszkiben és más oroszokban gyökerező büntudatot és ortodoxiát képviselnek azzal a prédikációjukkal, hogy az ember minden

jóra képtelen, hogy teljesen ki van a rossznak szolgáltatva, hogy „koldusként kell könyörögnie és vinnyognia isten előtt“, aki nem ereszkedik le hozzá, hanem hozzáférhetetlen magasságokban trónol hidegen haragosan és sötéten. Hitüket „nyomorult, istenkáromló, nemcsak nem néniét, hanem egyenesen németellenes hitnek“ nevezi, mert ennek a hitnek valamennyi nagy német szellem ellene mond. És még ha tiszta volna, de nem az. Vagy ha egyébként számolna a német nép nagy gondolataival, de ezt sem teszi, mert sem a faj, sem a vér, sem a föld eszméjét nem tartja nagyra, hanem inkább lebecsüli. Ilyen körülmények közt érthető, ha a német nép elfordul az egész kereszténységtől és élesebben hangsúlyozza gondolatainak az ellentétességét, mintha hasonló túlzásokkal nem tennék próbára a türelmét.

Újat azonban Frenssen szerint ezzel sem tesz, mert például felhossa Németország északi részeit, saját vidékének a vallásosságát.

Amíg ezeknek az északi részeknek az egyházai még hittek abban a nagyszabású állításban, — írja Frenssen — hogy „ez a zsidó férfiú kétezer esztendővel azért halt meg, hogy a lelkek a másvilágon aszerint járjanak örök világosságban, vagy üljenek sístergő kénben, hogy hittek-e benne, vagy elfordultak tőle“, addig a felnöttek vasárnapról-vasárnapra ott ültek a templomokban, évente legalább négyszer oda álltak az oltárok elé, hogy egyék a testét és igyák a véréát s hogy így a legszorosabb testi és lelki kapcsolatba kerüljenek vele. Háromszáz év óta azonban a templomlátogatás állandóan csökkent, ami nem jelenthet mást, mint azt, hogy Ditmarschen Barit nevű falujában háromszáz esztendővel ezelőtt ötszáz ember hallgatta égő szemekkel, tátott szájjal lelke remegésére és félelmére az ígét, idővel pedig a számuk háromszázra, majd száz évvel ezelőtt százra, hatvan esztendővel ezelőtt ötvenre csökkent, ma pedig tízen ülnek a templomban s ezek fele is tisztességtudásból és megszokásból jelenik meg az istentiszteleten s ha az északi partok mentén mindenütt ez' vagy hasonló a helyzet, ez nem jelenthet mást, minthogy a ma élőknek már az öregapjuk elhagyta a kereszténységet, utánuk két nemzedék hasonlóan vélekedett s hogy Kr. születése után 1935 évvel te is úgy bánsz a názáreti Jézus Krisztussal, a megváltóval, „mint akit hivataláról letettek és aki többet már nem számít“, vagyis egyszerűen és világosan azt jelenti, hogy nem vagy keresztény.

Jézus Krisztus személyét illetőleg Frenssen Ludendorffné véleményéhez csatlakozik. Kijelenti ugyan, hogy Németországban nem sokan vannak, legfeljebb néhány száz ember akadhat, aki Ludendorffné Krisztusról alkotott véleményét a források ismerete alapján bírálat alá vehetné, de és magát is azok közé számítja, akik ezt a szakszerű bírálatot nem

végezhetik el, tudja azt is, hogy sokan vannak, akik azt mondják, hogy Ludendorffné nem helyesen rajzolja meg Jézus Krisztus képét, azonban ezt sem tartja fontosnak, mert ha Jézus képéről csak tizedrész annyi igaz, amennyit Ludendorffné mond, ha az evangéliumokba bárhonnán bármennyi későbbi anyag becsúsztatott, akkor már nincs és nem lehet meg senkinek az a bizonyossága, hogy a Jézus Krisztusról közölt dolgok hitelesek, tehát sem készpénznek nem veheti, sem üdvössége alapjául nem tehet] a róla mondottakat.

Az északi part népének azonban nincs szüksége Ludendorffné könyvére és bizonyágtételére Krisztus ellen, mert ezek az északi germán törzsek már száz vagy kétszáz évvel ezelőtt leszámoltak Krisztussal, még pedig nem azon az alapon, hogy pontosan tudták vagy megállapíthatták volna, mi igaz és mi nem igaz Krisztus történetéből, hanem egyszerűen azért, mert érezték, hogy Krisztus nem, volt az a mennyei csodaember, aminek az egyház állította s hogy se ő maga, sem a tanítása nem volt annyira isteni, hogy istenről igazi fogalmat nyújtson. „Azután pedig ennek az érzésének az alapján döntött és cselekedett.“

Ez tehát a Krisztussal való teljes leszámolás, még pedig történetileg előrevetített formában, hogy a figyelmes olvasónak fogalma legyen arról, mit várhat a jövőben, hogyha az új nemzeti vallási irány megszilárdul és uralomra jut történeti átértékelés tekintetében. Egyébként Frenssen megóvta az ízlése és tanulmányai visszatartották attól, hogy Jézust a germánság számára reklamálja, azzal pedig, hogy azonosította magát Ludendorffnéval, maga jelölte meg helyét a Krisztussal szemben állást foglalók sorában.

Állásfoglalása szinte kiszámíthatatlan veszteség a német kereszténység számára, ha meggondoljuk, hogy Frenssen „Dorfpredigten“ című beszédei közel százezer vagy százezer-nél több példányban mentek el, hogy Heiligenlei című regényének a hitvallását annak idején kétszázezer ember olvasta s hogy „Jörn Uhl“-ja révén az 1900-as években is, most is s a jövőben is egyik legjellegzetesebb, legmelegebb szívű és legolvasottabb írója marad a népies német irodalomnak.

8. Két ötödik evangélium. P. R. Eichelter ária-evangéliuma és az ősevangélium Dietrich Klagges szerint.

Az ötödik evangéliumnak az újkorban mindenfelé bujdoszó gondolatából kiindulva — a gondolat felmerül Renannál, aki a palesztinai háttérrel vette saját műve ötödik forrásának, magyar nyelven találkozunk vele Yartin Józsefnél, később mint követelmény merül fel Alfred Rosenberg „Der Mythus des XX. Jahrhunderts“-ében — az osztrák-német P. R. Eichelter új „ária-evangéliumot“ ír, mert az evangé-

listák közül' személyesen egyik sem ismerte Jézust, „egyik se nézett soha ragyogó szemei mélységes kékjébe“ és mert a zsidó szinoptikusok „az indogermán galileust semmikép nem értették“, viszont a kisázsiai Efezusból való János jobban megértette az istenittas nazarénustól származó világmegváltó jóságról és kegyelemről szóló énekek énekét, de ő meg egy zavaros bölcsészeti iskola tanaiba gabalyodott, ezért beszélt el kritikátlan vakhittel lehetetlen csodákat, végül mert a „héber világ szennyes hullámai által körül özönlött és azok ellen harcoló galileust legjobban osztrák értheti meg.“

Az első akkord, amit megüt, isten malmainak lassú őrlését zengi, a zsidó nép ugyanis megérdemelte azt a zsarnokságot, amelynek igája alatt Jézus idejében nyögött. Mert „valamennyi tette, gondolata és érzése csak az örök, szenvedélyes cserebere körül forog“, szent városát örökös veszekedés és harag tölti meg. A nép „minden alkotása olyan terméketlen, mint elhanyagolt földei, szíve olyan könnyörtelen, mint a száraz puszták, érzései olyan sivarak, mint a Holt-tenger, a lelke pedig olyan merev, mint a puszták szikla“. „Olyan éhes, mint a zsákmányt hajszólo keselyű, úgy csúszik-mászik, mint a ravasz, de gyáva sakál és maga-magát úgy kizárja a társadalomból, mint a piszkos barlanglakó.“ „Ez volt Izrael!“

Galilea ellenben barátságos föld, virágzó vidékei vannak, a talaja pedig nagyon termékeny. Lakói is egészséges, boldog emberek. Nem futnak gazdagság után, vidáman és gondtalanul élnek s nem ismerik a szegénységet se, mert a föld megad mindent nekik. Ezek a lakosok nem szemíták, hanem szumirok s tiszta vérüket teljesen megőrizték, mert ellenséges népekkel való összeházasodásuk tilos volt.

Zsidó Galileában csak a rabbi, a kereskedő, a pénzváltó és a zsidó zsinagógákban alkalmazott tanító volt, valamennyi Jeruzsálemből származó, hívatlan és kellemetlen jöttment.

Ebben a környezetben él Názáretben Jonatán és Hanna békés házasságban egyetlen, leányával, Máriával. Egy napon a szülők Kánába mennek, Mária egyedül marad otthon s egy „nemes görög arcélú, szőke hajú, fehér ruhás esszénus“ tér be hozzá a házba, akinek olyan fenséges a megjelenése, hogy Mária „Az isten angyala!“ kiáltással fogadja és elájul láttára.

Az esszénus visszaél Mária helyzetével, mikor pedig Mária felocsúdik, tévképzetebe kapcsolódik, megerősíti, hogy ő csakugyan isten angyala s megjövendőli Máriának, hogy ő fogja megszülni a Messiást.

Mária akkor jön helyzetének a tudatára, mikor Erzsébet felvilágosítja.

József azonban nagylelkű, elveszi Máriát, akivel már előbb jegyben járt s így Jézus az ő fiaként születik meg.

Názáretben nevelkedik s tanítóját ámulatba ejti könnyű felfogásával.

Egy alkalommal beleavatkozik társai verekedésébe s egy rabbi fia dühösen szemébe vágja, hogy „szalmaszínű haját és halszemeit“ nem Józseftől örökölte, hanem atyátlan, mire Jézus mélyen megrendülve akar leszámolni életével, azonban eszébe ötlik, hogy azért ő is isten gyermeke s ekkor választja élete vezérlő eszméjének azt a gondolatot, hogy isten az ő menyei atya is s rajta kívül minden emberé.

Ebbe az időbe esik igazi atyjával, az esszénus Eufaniosz-
ezal való találkozása, aki meg akarja nyerni az esszénus rend számára, de Jézus nem lép be, hanem mennyei atya vezérlé-
tére bízza magát, Eufaniosz azonban számít reá és újonca-
ként öleli át.

Jézus megismerkedik ugyan renddel, de túlzásai miatt nem azonosítja vele magát. Azután elmegy a terapeutákhoz, sokat tanul tőlük, különösen az orvostudományokban képezi ki magát, s bölcsészeti előadásait hallgatja figyelemmel, de az ő körükben is megmarad saját hiténél, a mennyei atya eszméje és istenfiúságának az érzése mellett.

29 éves korában megy el Keresztelő Jánoshoz, akinek Johanán volt az igazi neve.

„Kék ruhát hord, mely bő redőkben, omlik le rajta, lábán szandál van, aranyszőke haja kétfelé fésülten omlik a vállára, arcát és állát érett búza színéhez hasonló hulámos szakáll övezi, homloka magas és fehér, a szeme pedig sötétkék s szívének tiszta békessége s végtelen jósága sugárik belőle!¹

Jánossal a közelgő Messiásról beszél. Ekkor történik, hogy a Jánoshoz zarándokló tömegben magdalai Máriára rájön egy roham. Jézus odamegy, megnyugtatja; az elragadtatott asszonyból kitör a hálás vallomás, hogy ő a Messiás, amit a nép visszhangoz s ezzel megalapozódik Jézus messiási híre.

Fel is lép Messiásként s beszédeiben ezt a hitet terjeszti, egyébként a tiszta gondolkozás igazságából és szellemből építendő templomát akarja létrehozni a kegyeskedők fából, kőből és vasból épült temploma helyén. Tanait nagy beszédbe foglalja s azzal megy egyik helyről a másikra. Tizenkét tanítványa van, de ezek közül csak Júdás zsidó, az is elárulja. Vannak vele asszonyok is. Tanítványai körében példázatokot mond s azt kívánja tőlük, hogy ők is ilyen példázatokban terjesszék gondolatait. Tizenyolc hónapig tartó galileai működés után megy fel Jeruzsálembe. Úgy vonul be mint egy király. Mikor húsvét hete hétfőjén először látja a templomot, felháborodik az előcsarnokban elé tároló vásár képén s néhány perc alatt kiveri, az árusokat belőle, a menekülő „kaf-tános“ papoknak pedig utánuk kiabálja ellenük intézett beszédét.

Másnap ő a templom ura. A farizeusok és a papok aláztosan közelednek feléje, ravasz kérdéseket intéznek hozzá s úgy irányítják a vitát, hogy a nép ellene fordul. Közben a főpapok Saul útján megvásárolják Júdást s a csak kenyérből és egy kis borból álló utolsó vacsora után Júdás rávezeti a zsidókat. Elfogatása pillanatában a fehér ruhás esszénus ugrik hozzá, — az apostolok angyalnak hitték — menekülésre akarja bírni, de a zsidó pribékek elfogják, a törvényszék pedig halálra ítéli.

Pilátus benső szánakozással erősíti meg az ítéletet, mert „szegény rajongónak“ tartja.

Jézus a kereszten kénytelen eltérni ellenségei szidalmait, amelyek közt az a legfájóbb ostorcsapás, hogy megint a származását vetik a szemére. Az elébe térdelő magdalai Máriának azt mondja: „Magdalai Mária! az örök élet koronája a tied“, azután istennek ajánlja lelkét és meghal.

Testét az esszénusok vitték el a sírból. Fehér ruhájukban őket nézték Jézus hívei angyaloknak s Eufaniosz tette meg azt a kijelentést is, amelyből Krisztus feltámadásának és mennybemenetelének a hite sarjadt, hogy holtat visznek, aki örökké él.

Így kezdődik és végződik Eichelter ária- evangéliuma Eufaniosz szerepeltetésével, ami arra mutat, hogy alapjában véve semmi egyebet nem csinált, minthogy átírta a Venturini-féle regényből kivonatolt „Leleplezések“-et.

Ez a misztifikációhoz való tapadás nem válik se Eichelter invenciója, se az ária-eszme dicsőségére.

1920-ban Bonnban látott napvilágot Waldemar Radecke „Marcus Germanicus oder das Evangelium frei verdeutscht“ című munkácskája, amelynek a címe szintén erősen a germanizálás irányába mutat. A lényegének azonban az újabb ilyen törekvésekhez nincs semmi köze. Radecke csak Márk evangéliumát ültette át s csak azt a két dolgot tette vele, amit fordító-érzéke diktált, vagyis nem a szokásos szószerinti formában ültette át a szöveget, hanem az egész frazeológiáját germanizálta és modernizálta, meg amit a teológiai kritika irányában tenni szükségesnek vélt, hogy t. i. a felesleges és a modern ember számára érthetetlen csodákat vagy elhagyta, vagy ezeket is modernizálta.

Hasonlóan egész kivételesen fantáziamentes német evangéliumot hozott össze tiszta újszövetségi elemekből Dietrich Klagges is: „Das Urevangelium Jesu, der deutsche Glaube“ (1926) című művében, még pedig olyanformán, hogy a német kritika eredményeit szem előtt tartotta, a legrégebbi evangéliumot, Márk evangéliumát vette alapul, ebből törülte mindazt, amit nem tartott hitelesnek és történetinek, ami pedig megmaradt, azt összeolvasta. Kiderült, hogy így Jézus tanítása és a róla szóló elbeszélések csupa olyan anyagra zsu-

gorodtak, amiben a német faji vallás alpelveivel egyező gondolatok vannak.

Klagges szerint ennek a német faji vallásnak az alapgondolatai körülbelül a következők:

1. Isten a mindenségben lakozik.

2. A mindenség (isten) élő szervezet.

3. Isten szabad jellem, vagyis élő személy tudatos akarral és működéssel.

3. A teremtmények isten tagjai, szervei vagy gyermekei. Ha akarnak, isten ellen is működhetnek.

4. A világban jó és rossz erők vannak örökké munkában.

5. A világnak ez a rendje isten akaratából keletkezett, örök és változatlan.

Ezeket az alapgondolatokat Klagges egy munkaközösséggel együtt hámozta ki a német vallás ősforrásaiból 3 összevetette őket az ó- és újszövetséggel. A munkaközösség -arra az eredményre jutott, hogy az ószövetség gondolkozása egész más, mint a német vallás alapeszméiben lefektetett gondolatkör, az evangéliumok gondolkozásához már közelebb estek, egészen azonban a Márk evangéliumával volt legjobban azonosítható.

Az egyháznak a négy evangéliumban nyújtott Jézusképet zavarosnak, ellenmondónak, nem összetartozó elemekből összeragasztottnak találták, Márk evangéliuma azonban majdnem teljesen megfelelt várakozásaiknak és főként olyan elbeszéléseket és anyagot nyújtott, ami ellen nem igen tehettek kifogást. Ami még az evangéliumban zavaró volt, azt Wellhausen kritikája alapján küszöbölték ki, mert Wellhausen tanulmányozása közben arra a meglepő egyezésre jutottak, hogy amit ők elvi alapon kifogásoltak az evangéliumból, azt Wellhausen szövegkritikai megfigyelések alapján is későbbi toldásnak vagy burjánzásnak minősítette. Ugyanerre az eljárási módra bátorította őket Hartwich brémai lelkész is s miután így mindent kitörültek, ami faji gondolkozásukkal nem egyezett, mintha hályog esett volna le a szemükről, úgy látták meg egyszerre, hogy Jézus evangéliumát az apostolok megváltoztatták és a maguk evangéliumát tették a helyébe, ez az ő eljárásuk azonban visszaállítja Jézus gondolatait.

Klagges ezert az így nyert ősevangélium váza a következő:

Jézus istenifjúsága tudára jő s ebben megerősödik, ezt az evangéliumot hirdeti Kapernaumban és környékén, a nép hozzáseréglik, de zsidó bérencek vitatkoznak vele, a zsidó sátáni szellem elhatalmasodik még a tanítványaiiban is, mire elhatározza, hogy a zsidóságot megtámadja, ezért bemerészkezik Jeruzsálembé, fellépésével nagy feltűnést kelt, de működésének nincs maradandó eredménye, hanem ehelyett szen-

védésével és halálával alapozza meg az isteni szellem győzelmét a sátán szelleme felett.

Mindösze 25 oldalnyi ősevangéliumát Klagges Mark: szövegéből állítja össze s hozzá 150 oldalnyi magyarázatot ír, amelyben erősen aláhúzza azt a lappangó ellentétet, ami Jézus és Péter felfogása közt minduntalan kiütözik, amiből azt következteti, hogy Pétert nem Jézus hívta meg tanítványának, hanem az csak betolakodott Jézus körébe s személyében inkább a Jézus gondolkozásával ellentétes zsidó gondolkodást testesíti meg, mint Jézus eszméit, azután kiemeli azt, hogy az ősevangéliumon kívül az őskeresztény egyháznak is van egy olyan irányzata, amely áriább a nagy keresztény egyháznál. Jézus életében ugyanis főként az vallásárial gondolkodásra, hogy nem megalkuvást, összekeveredést, békeséget hirdet, hanem tisztaságot, határozottságot, harcot követel s tanítása azért olyan egyedülálló ária tisztaságában, mélységében és egyszerűségében, de főként hősiességében és áldozatkészségében. Jézussal szemben a zsidó gondolkodást Péter képviseli, Pál apostol jelentősége pedig abban áll, hogy ő meg a Földközi-tenger hellenisztikus világa számára készítette el a zsidó és keresztény gondolkodásnak azt a keverékét, amely aztán népszerűvé vált és amelynek a révén ő maga ennek a területnek a Buddhája lett.

Tanulmányai és következtetései abban a követelményben csúcsosodnak ki, amivel aztán Alfred Rosenberg „Der Mythos des XX. Jahrhunderts“-ében találkozunk Klagges nevének a megnevezése és a munkájára való hivatkozás nélkül, — hogy a német faji vallásnak a német forrásokon iú] az evangéliumban rejlő gyökereiig kell ásni, hogy Jézus ősevangéliumát teljesen ki kell hámozni és fejtenie abból a kárhuzatos kapcsolatból, amibe a szemita-zsidó bibliával és a hasonló szellemű újszövetségi iratokkal hozták s ebben az őstisztaságában kell a német valláserkölcsei megújulás alapjául tenni s hogy ehhez szellemi küzdelem kell, amelynek az isteni igazságért és a német-germán jövőért kell folytania s amelynek a díja nem lehet más, mint a jövő német vallása.

Klagges munkája a legjobban tájékozott az új germán Krisztussal való viaskodások között s a legjobban kiegyensúlyozott is.

Elsősorban azért rokonszenves, mert nem hangsúlyozza. Jézus Krisztus ária-származását, másodsorban az a megnyerő benne, hogy nem ül fel semmiféle misztifikációnak, harmadszor azért olvasható jóleső érzéssel, mert sokkal több fogalma van a német teológiai kutatásról, mint eszmetársainak s ezeknél jóval több tisztelettel viseltetik ennek a tudománynak a megállapításaival szemben, negyedszer az a nevezetes benne, hogy nem harmonizál és nem eklektikus módomban jár el, hanem a legrégebb evangéliumhoz ragaszkodik.

De az ő egyensúlya se biztos.

Labilitása nyilván a módszerében ütközik ki, amikor leplezetlenül bevallja, hogy az evangélium őselemeit aszerint válogatta össze, hogy azok német érzésével egyezzenek.

Ilyen módszerrel azonban nyilván nem történeti kép éa nem történeti igazság jön ki, hanem pártmunka, aminthogy végeredményben Klagges munkája is az s még inkább azzá lesz akkor, amikor alapgondolata és alapkövetelése átmege Alfred Rosenberg „Der Mythus des XX. Jahrhunder. rts“-ébe.

9. Szeget szeggel — mítoszt mítosszal! Alfred Rosenberg „Der Mythus des XX. Jahrhunderts“-e.

A „mundus vult decipi“ ténye örök tömeggyengesség, de az elv nincs egy evangéliumban sem s olyan egyház sincs, amely „a cél szentesíti az eszközöket!“ elvét nyíltan a magáé-
nak vallaná, sőt Machiavellit is aligha vállalná valamelyik is oszlopszentjének.

De az irodalomban és a politikában gyakran akadnak oly jelenségek, amelyek régi felfogás szerint veszedelmesen súrolják ezeknek az elveknek a határait s amelyeket Machiavelli is szégyenkezés és húzódozás nélkül magáéinak vallhatna.

Az ember önkéntelenül ebbe az eszmetársításba eshet bele, ha akár igaz keresztény, akár komolyan és becsületesen 20. századba való gondolkozással olvassa Alfred Rosenberg híres könyvét, a „Der Mythus des XX. Jahrhunderts“-et, amely 1930. februárjában látott napvilágot s azóta közel hatszázezer példányban terjedt el Németországban.

Mert a 19. és a 20. században a keresztény haladó gonkozás azon a ponton találkozott és került közös nevezőre, hogy egyik is, másik is az igazságot kutatta, hogy ha két oldalról, két különböző irányból közeledett is hozzá, az igazságban mind a kettő megtalálta azt a magasabb fogalmat, amelybe tudomány és vallás egyaránt beletorkollott, megnyugvást keresett és talált is.

Az igazságkeresésnek ez a szenvedélye hozta létre a legmagasabb műveltségű emberekben azt a lelki békességet és összhangot, amelyre hitük és tudásuk kiegyenlítésében eljutottak s amely templomrombolás vagy a kultúrától való elfordulás nélkül való magasabb célja volt az egész kiegyensúlyozott európai kultúrának.

A mítosz, magyarán hitrege, egyik szerint is, másik szerint is primitív életmegnyilvánulás, naiv vallás-forma, gyermekeknek való mese, paradicsomi meztelenségben szaladgáló vagy mezítlábjáró s jórészt csak ágyékkötőkkel felruházott népek számára való igazságközlési mód, kezdetleges gondolkozása módszer és képzelgések gyűjteménye.

Se a modern vallásoknak, se a modern tudománynak

nem jut eszébe se, hogy ezzel a módszerrel, ennek a formának az alkotásaival és termékeivel éljen.

Hivatásának és büszkeségének egyik is, másik is azt tartja, hogy az ész világosságába jusson, hogy a tényeket, a törvényeket és az eszméket lehetőleg képeikbe és mesékbe való öltöztetés nélkül, tárgyszerűen, közvetlenül juttassa kifejezésre és áttételek nélkül érttesse meg.

A német nép valamennyi vallási és tudományos kiválósága majdnem két évszázadon keresztül ennek a felvilágosodásnak a híve vallási, tudományos, sőt politikai téren is.

A mítosz szót és a mítosz fogalmat ennek megfelelően senki sem tartja magasabbrendű, világító vagy jövőt irányító fogalomnak.

A vallástörténészek meg az etnológusok kutatják ugyan a mítoszokat, egész sorozatokat állítanak össze belőlük, kihámozzák rejtett szépségeiket, sőt a beléjük rejtett igazságokat is, de eszük ágába se jut, hogy saját vallásosságukat vagy vallásos rendszerüket a mítosz dialektikájában fejezzék ki.

A legtöbben, mint Paul de Lagarde és a későbbi „vallástörténeti iskola“ tagjai is mítoszrombolók és racionalisták.

Az akadémikus műveltségű teológusok és írók között tudtommal mindössze két olyan kimagasló egyén akad, aki Jézus Krisztus életével kapcsolatban a mítosz-fogalommal ebben a vonatkozásban is operált, de ezt akkor is mind a kettő úgy tette, hogy egy csomó mítoszt előbb semmivé porlasztott vagy porrá zúzott és ezek helyébe egy dialektikai szempontból mitikusan hangzó, de valójában mégis csak; bölcsészeti igazságot kifejező formulát helyezett.

Az egyik ilyen mítosz-romboló David Friedrich Strauss, aki Jézus egész életéből kigyomlálta a mítoszokat, aki a mítoszok után való nyomozást — ami csak kritika volt — helytelenül mitikus módszernek nevezte, ezzel minden tanulmányára letörölhetetlenül rányomta a destrukció bélyegét s aki a lerontott mítoszok helyére Hegel filozófiai fogalmainak a mítoszáat tette. A másik mítosz-ember Arthur Drews személyében lépett 1909-ben a német porondra.

Drews gondolkozásában azonban már érdekes puhulás vehető észre.

Drews a mítoszok összezúzását nem tekinti feladatának. Neki nem a részleges¹ kritika a fontos, hanem csak egy általános kép megrajzolása. Ő idegenből vett mítoszok maradványait keresi Jézus Krisztus hagyományos képében s miután ilyen sokat talál, a mítoszokkal együtt kiönti a történeti Krisztus képét is, hogy a mítoszokban rejlő örök igazságokból egy új Krisztust alkosson magának az emberiség összképében, amely csodálatosan születik, mindenféle megaláztatásokon megy keresztül, de meg is dicsőül s joga van arra

is, hogy az örökkévalóságban számítson az őt megillető teljes igazságra.

Alfred Rosenberg ezen a vonalon indul meg és halad tovább...

Strausztól és Drewstől veszi a mítosz szót, a vele járó fogalmat, a régi és az új mítosz szembeállítását, Strauss ée Drews szolgáltatója számára a fogalmon kívül az anyag nagy részét, sőt azt az antitetikus tervet is, amelynek a szolgálataiba fejtegetéseit állítja.

Mert igaz ugyan, hogy munkája politikai iránymű, de az is kétségtelen, hogy a német megújulás és egység egyik főtenyezőjének a vallási és az egyházi megújulást tekinti, ami éppígy célja Strauss és Drews munkásságának és hadakozásának is.

Ezt a vallási megújulást Rosenberg is éppúgy Jézus Krisztus jegyében akarja megalapozni és véghez vinni, mint ahogy Drews akarta, mert Strauss mindkettőjüknél radikálisabb volt és idővel Jézus Krisztussal és a keresztény vallási kifejezésmóddal is szakított.

A német nemzet megújulásának tiszta papírforma szerint semmi köze nincs Jézus Krisztushoz.

Jézus Krisztus a germán faji gondolat szerint idegen és jövevény német földön.

A germán megújulás tehát egyszerűen félre tolhatná s nem kellene vele birkóznia és azon fáradoznia, hogy Jézus; Krisztusnak a germán fajjal való kapcsolatát bármily formában erőszakolja.

Strauss csakugyan végleg szakít is vele „Der alte und der neue Glaube“ című munkájában.

Drews és Rosenberg nem ennyire radikálisok.

Drews Jézus Krisztus földi személyét kikapcsolja, hogy helyet és teret nyerjen filozófiai gondolatai számára, ezeket azonban újra csak keresztény fogalmakba göngyöli.

Rosenberg pedig egy fokkal nála is kevesebb radikalizmust tanúsít, amennyiben Jézus Krisztust történeti személye szerint is meghagyja az új német vallás alap- vagy szegletkövének s csak zsidó és más vallástörténeti díszítményeitől fosztja meg, hogy gondolatait annál világítóbbaknak tüntettesse fel.

De azért Strausszal is, Drewsszel is annyi tudatos és tudat alatt bujdoszó kapcsolat van műve címétől és műve felépítésétől, illetve a régi és az új mítosz szembeállításától kezdve, hogy műve alapgondolatát kétségtelenül ebből a történeti zugból kell eredeztetnünk.

Annál feltűnőbb tehát az, hogy könyvében se Strauss, se Drews nevével sehol nem találkozunk, mintha egy ebként elég univerzális olvasottsága mellett nem is hallott volna róluk s mintha 1917-ben és azóta, mikor és mialatt benne

művének az alapgondolata érett és formálódott, nem Drews és Strauss neve lett volna az a két név, amellyel minden művelt német ember és minden német szaktudós gondolkozása a mítosz fogalmát társította.

Ennek a hallgatásnak megvan a mélyen fekvő oka.

Még pedig nyilvánvalóan az, hogy Strauss is, Drews is az emberiség egyetemes eszméjét játszik ki a kereszténységnek azzal a törekvésével szemben, hogy az emberiség egész megváltásezményét, minden megváltásra való törekvését és minden fejlődési eszményét Jézus Krisztus történeti személyében összpontosítja.

Rosenberg a régi mítosszal a faj és a vér — még pedig kizárólag a germán faj és a germán vér — mítoszáat állítja szembe, ami az emberiség távlatából a germán faj és vérközösség mégis csak szűkebb körére való szorítkozást s éppen az egyébként annyiszor hangoztatott totalitás szempontjából olyan korlátozottságot jelent, hogy Strauss és Drew? művéből való eredeztetésre Strauss és Drews nevével való dokumentálása nem látszott az új mítosz érdekében állónak.

Straussra azért sem volt célirányos hivatkozni, mert mitikus módszere éppen az ellenkezőjét jelenti annak, amit csinál s ha idézte volna, könnyen maga ellen hívta volna ki a szellemét, Drewsről viszont azért kellett mélyen hallgatnia, mert Drewsszel a mítoszalkotás módszerében egyezett ugyan, de nem osztotta Drews tételeinek az alapfeltevéseit és az eredményeit, vagyis azt a meggyőződést, hogy Jézus Krisztus nem volt történeti személy.

Az új mítosz egyébként is annyira alacsonyabb távlatú ennek a két nagy német radikálisnak az eszmekörénél és az egész emberiséget felölelő egyetemességénél, hogy a humanitás, az univerzalitás eszményeit képviselő köztudatban levő német gondolkozók nagyon kidagadtak volna abból a mégis csak szűk ágyacskából, amit minden totalitás-féle szavakkal való dobálózás ellenére Rosenberg és társai fajuk és népük lelke és vallása számára készítettek.

Mivel azonban bennünket ebben az összefüggésben a „Mythus“-nak csak azok a szálai érdekelnek, amelyek Jézus Krisztus képével kapcsolatosak, ezeket sorra véve mindenekelőtt azt tartom megemlítendőnek, hogy Rosenberg Jézus Krisztusnak világnézetében, illetve mítoszában igen tiszteltreméltó helyet biztosított.

Másképp persze ezt az engedményt nem tehetné, mint hogy ő is Chamberlain és Delitzsch álláspontjára helyezkedett s rájuk való hivatkozással abból a feltevésből indult ki, hogy Jézus nem volt zsidó, hanem fajrokon lehetett vagy fajrokonnak kellett lennie.

A hűrt azonban nem feszíti túl s két forrásánál óvatosabban fejezi ki magát. Locus classicusa ez a fejtetés:

„Jézus Krisztus nagy egyéniségét mindjárt a halála után mindenféle előázsiái, zsidó és afrikai haszontalan hagyománnyal megterhelték.

Kisásziában a rómaiak szigorúan kormányoztak és irgalmatlanul behajtották az adókat. Az elnyomott nép ennek következtében azt a reménységet táplálta, hogy jön egy rab-szolgavezér és egy szabadító — ez volt a Kresztoszról szóló legenda. A Kresztoszmítosz Kisásziából Palesztinába került. Itt nagy együttérzéssel fogadták és összekapcsolták a Messiáshittel, végül pedig átvitték Jézus személyére. Saját szavai mellé olyan kijelentéseket is a szájába adtak, amiket kisásziái próféták tettek s amikben a régi ária 9 parancsolatot, amely a zsidókhoz isi átment s 10 parancsolata lett, paradox módon kiélezték, vagyis tanításában Galilea szelleme összekeveredett Szíria és Kisázsia szellemével.

A farizeus Szaulosz hirtelen elhatározással szintén bekapcsolódott ebbe a gondolatkörbe s tanításaival ő szolgáltatta, a zsidó gondolatoknak azt a tömegét, amely a római egyházban található s ebből a lutheri egyházba is átöröklődött.

Pál apostol nemzetközi forradalmat akart szítani a római birodalom ellen.

Pál apostol szelleme ellen az újszövetségben csak az arisztokratikus szellemű Jánosevangélium, azután pedig a görög Markion emel szót.“

Róma azonban menthetetlenül eladta magát Afrikának és Szíriának. Megmaradt a zavarossá kevert Krisztus-kép mellett s győzelme folytán Európát egy „szolgalelkű vallás“ árnyékolja be, amely „Jézus nagy egyéniségével is csak visszaél“.

Származásáról már Chamberlain és Delitzsch megmondták, hogy „semmi kényszerítő ok nincs annak a feltevésére, hogy Jézus zsidó lett volna, ha zsidó környezetben nevelkedett is“. „Néhány érdekes, de mégis csak feltevés-számba menő hasonló utalást nyújt Dr. E. Jung is „Die geschichtliche Persönlichkeiten Jesu“ (1924) című munkájában. „Szigorúan tudományos módon azonban Jézus származásának a felderítése mindig bizonytalan marad.“ Meg kell elégednünk azzal, hogy elismerhetjük nem-zsidó származásának a valószínűségét, amit a „bennünk levő istenországáról“ szóló egyáltalán nem zsidó jellegű misztikus tana is erősít“.

Jézus egyszerű egyéniségét az egyház mindenféle vallásokból vett kölcsönzésekkel és a római világuralom egyházi térre való átjászásával takarta el.

A mítosz azonban nem az; üdvözítő életéből indult ki, hanem a halálát vette alapul. Goethe azonban Jézus életét

fontosabbnak tartotta a halálánál s ezzel bizonyosságát szolgáltatva a nyugati germán lélek beállítottságának. (76—78.1.)

A kereszténység második felvonása a római katolicizmus, amelyről ezt írja:

„A római kereszténységre nézve jellemző, hogy alapítója személyét mennyire kiküszöböli és mennyire a papi hatalmat teszi a helyébe.

Jézust ugyan a legfőbb és legmagasztosabb lénynek tartják, minden hit és áldás forrásának állítják, de csak azért, hogy minden dicsőségének és érinthetlenségének a fényét átruházhassák a helytartójára, az egyházra. Jézus és a hívő közé az egyház és képviselői tolakszanak azzal az állításukkal, hogy Jézushoz csak az egyházon keresztül vezet az út. Mivel pedig Jézus már nincs ezen a földön, a híveknek minden dolgukat az egyházzal kell elintézniök, mert a kötés és az oldás joga ezé. Róma lényege éppúgy ez a Jézus iránt felgyulladt hitnek a papság hatalmi törekvései érdekében való felhasználása, mint Egyiptom és Babilon, vagy Etruria papsága is mindig erre törekedett más nevek alatt. (160. 1.)

Az őskereszténység egy „katolikus programmatikus“ szerint nem más, mint az a kis makkocska, amelyből hatalmas tölgy lesz. A makkocska az őskereszténység, a hatalmas tölgy a katolicizmus, a kettő pedig ilyenformán sem egymással, sem Jézussal nem azonos. Az a tény, hogy a Péter sziklaságára vonatkozó mondást az egyház valamelyik hű. szolgálója sokkal később hamisította az evangéliumba, még ezt a kapcsolatot is kétesse teszi. Hogy pedig ez a mondás mennyire hamis, hivatkozik Adalbert Merx tanúságára s arra, hoigy Márk ev. 8. 30. s köv.-ben Jézus Pétert sátánnak nevezi. Ha ez igaz, akkor a kőszikla-mondás azért sem lehet igaz, mert az az állítás, hogy Jézus közvetlen egymás után két ilyen különböző álláspontot foglalt volna el, Jézus Krisztus nyilvánvaló becsmérélsével egyértelmű. (160—161.1.)

A katolicizmus nagy áradatából Waldest és Eckehartot emeli ki. Különösen Eckehartban találja meg az igazi német vallási és életérzést, az istenfiúság és az istenséggel való egyesülés hitét, azonban ezt is beleolvassa Jézus tanításába.

Eckehart panenteizmusával azonosítja magát. Valaha Jézus szombaton meggyógyította a gutaütöttet s hazavitette vele az ágyát. A zsidók erre a szombat megszenteltelenítése címén fenekedni kezdtek ellene. Jézus azzal válaszolt, hogy „az ember ura a szombatnak is“. Eckehardt szerint tehát a tökéletességhez tartozik az, hogy az ember cselekedetei fölő emelkedjék s ura legyen még istenországának is, mert abban ő az isten! (229. 1.)

Egy ponton azonban nyilvánvalóan túlmegy Jézuson» még pedig akkor, amikor ezt írja:

„Az ember istenülésében az akarat a szent lélek, a tudós a fiú, az emlékezet az atya istenképe. Ha pedig az ember lelke istenné lesz, akkor nincs szüksége többre az (isteni) kegyelemre se!“ (237. 1.)

Eckehardt és Jézus gondolkozásának a végső eredetét az indiai gondolkozásból vezeti le és egész a jelenig nyújtja:

Az indiai bölcselkedés „a mindenség te vagy“-mondásban rejlő sarkigazsága Nyugatról Jézusnak azzal a tanításával azonosul, hogy az emberi egyéniség létezésének és megmaradásának a joga fennáll az egész mindenséggel szemben. „Ismeretlen világból származik, egyénileg megtestesül, csak a lelki emelkedettség ritka óráiban válik tudatossá s mint valami emlék árnyképe merül fel bennünk, a földön ismeretlen feladatokat kell teljesítenie, itt ki kell sülnie s megint vissza kell térnie őslényegébe.“ „A monasz egyedül áll a világmindenségben, azután pedig visszatér ahhoz, akit a vallás szava járásával „atyjának“ nevez. Bár ez a felfogás a bölcsélet ellenzését váltja ki, vallásos élmény s mivel ezt az élményt Jézus hangoztatja, ezért marad Jézus történetünk sarkpontja. Ezért lett az európaiak istene is, noha eddig inkább torz alakban tisztelik. Az egyéniség eszméjében az egész metafizika minden problémája egy pontban találkozik. Az ember a legkülönbözőbb „plasztikus lehetőségeket érzi magában“, hiszi hogy szabad akarata van még akkor is, ha ezerszer érzi, hogy kérlelhetetlen törvények uralkodnak fölötte. Ez az ellentét megtalálható Jézusnál is, mikor tudja, hogy „a tövisbokor nem teremhet fűgét“, de azért mégis megtérést követel. (391—393. 1.)

A kereszténységtől azonban főként abban tér el, hogy Jézus szerinte csak egy megnyilatkozása volt az istenségnek.

„Nem azért jöttem, hogy békét hozzak, hanem hogy a kardot hozzam.“ „Tüzet gyújtok ezen a világon, bár már égne is!“ — mondotta a názáreti lázadó, aki csak egy megnyilatkozása volt az istenségnek, később azonban a hatalmukat mindenáron megtámogató papok ezt a kinyilatkoztatást egyetlennek hirdették, mesterségesen megtámogatták mindenféle „beteljesült“ jövendölésekkel s új reménységekkel s minden erejükből azon voltak, hogy ebből az életből is halált csináljanak.“ (134. 1.)

Jézust tehát nem egyetlennek kell beépíteni abba az új német egyházba, amelyről azt írja, hogy:

„Századunk legnagyobb feladata a német egyház megteremtése, hogy a népmítosz jegyében az északi fajlélek vágyakozása kielégíttessék.“ (614. 1.)

De hősnek és testvérnek se kerülhet be az új egyház vele kezdődő panteonjába úgy,^v amint a kereszténység képét alakította.

Meg kell változnia a róla szóló prédikációnak, amelynek az alapköve továbbra is az ő tanítása lesz.

„Az egyház Jahwe-ja (Delitzsch helyesebben Jahunak írja!) éppen olyan halott ma már, mint Wotan volt 1500 évvel ezelőtt. A vallás ugyanis éppúgy csak a „mennyeek országa ti bennetek van!“-ra épülhet, aminthogy igazi tudomány-számba is csak a mechaniztika, fizika, kemizmus és biológia megy.“ (135. 1.)

Ő róla magáról azonban már képeket kell festeni a prédikációkba is, a templomok számára is:

„A német faji lélek becsületézése és férfiassággá elvárja, hogy a Jahu szenvedő szolgájáról, az isten bárányáról éa a bűnbakságáról, Péternek a római egyház alapításával való megbízásáról, az ószövetség beteljesedéséről, a bűnbocsánatról, a mágikus csodaszerekről szóló prédikációk megszűnjenek és hogy az egyház szertartásai megváltozzanak.

Első külső megnyilvánulása az lesz ennek az új érzésnek, hogy a templomokból és az utakról eltűnnek a keresztfeszítés ábrázolásai.

A kereszt a leölt áldozati bárány jelképe.

A német egyház az egymásután neki jutó templomokból eltávolítja a keresztek s helyükbe a „tanító tűzszellem“, a hős képeit helyezi.

Az európai festők már majdnem mindnyájan, szakítottak a „görbeorrú, lúdtalpú Krisztus“ ábrázolásával s helyette Krisztust nyúlánknak, magasnak, boltozatos homlokúnak, szőkének és keskeny fejűnek ábrázolják...

A mi bennünk ébredő új érzések nem tűrik a flagellantizmus eszméit, azért az igazi keresztfeszítést ma már se festeni, se kőbe vésni, se költeménybe foglalni, se megzenésíteni nem lehet.

A spárga- és uborkacsendéleteket festő német művészet számára itt új, nagy feladatok nyílnak!...

A német egyház templomaiból el kell tűnniök a gipszkoszorúknak, a bádogsugaraknak és a jezsuita-stílus egyéb haszontalanságainak és egyebeknek is.“ (615—617. 1.)

Másutt meg ezt írja:

„Jézus Krisztus áldozati halálának a hitével, a szeretet-teológiájával együtt jár a passzió művészi kiszínezése, a keresztfeszítés realiztikusnál-realisztikusabb módon való ábrázolása, ami „a nyugati művészettörténet legmegrázóbb problémája“. „A világba hősiezen tekintő, mosolygó szőke gyermeket“ a művészet megtört, fájdalomtól torz, gennyedő sebekkel elborított alakká változtatta a dogma alapján. Az isenheimi oltáron ugyan a feltámadott Krisztus megint egy „fényes nyúlánk és szőke“ alak, de a többi művész erre, az ellentétek ily nagyszabású kidomborítására nem képes, éppen azért az új német művészetre az a régi és mégis új

feladat vár, hogy megalkossa Jézus hősi alakjának a képét.

A kései gótika szenvedések által meggyötört, vagy mági-
kus csoda révén eltűnő alakja helyett az egyszeri igazi egyé-
niséget kell megalkotnia.

Rüdiger es Eckehart mester szavakban megalkották a
körvonalaikat, művész azonban teljes alakként nem vetítette ki
magából.“ (413—414. 1.)

Mítoszának alapja és záróköve ilyenformán mégis csak
az a Jézus Krisztus, akinek a történeti alakja az új germán
mítosz szempontjából neki nem problematikus, akinek á
tanítása közelebről nem vázolt módon, de nyilván
megfelel a német gondolkozásnak és faji érzésnek s
akinek a hősi alakja hajdani — katolikus germán formájá-
ban, a Heliand és Eckehart áthasonításában ott marad az
új német vallás templomain és oltárain.

Kettőt azonban mindenesetre meg kell tenni. Az egyik
az, amit Klaggesl követelt, — akire azonban Rosenberg seholy
nem hivatkozik — hogy Jézus Krisztus személyét ki kell
fejteni abból a zsidó környezetből, amibe a történeti véletlen
beágyazta, a másik pedig az, hogy csak így kifejtett s ger-
mán szempontból eszményített alakja állítható az új német
vallás templomaiba.

Rosenbergnek ez a Krisztussal szemben tanúsított nagy-
lelkűsége minden oldalról feltétlen elismerést érdemel.

Nincs is más hibája, mint hogy a cél érdekében nem
tartja magát sem ahhoz a germán mítoszi beállításánál való-
színűbb tényhez, hogy Jézus zsidó környezetben, zsidó kap-
csolataiból és vonatkozásaival együtt történetileg helyeseb-
ben és igazabban érthető meg, sem pedig ahhoz a szabály-
hoz, hogy amit festő megengedhet magának — hogy t. i.
Krisztust megrendelője kívánsága, modellje, külseje vagy
belső meglátása és elképzelése szerint festheti meg —, azt a
történész, a gondolkodó és a népvezér meg nem teheti, mert
komolyságát veszélyezteti, akkor is, ha szembehelyezkedik a
tényekkel, de akkor is, ha többet akar tudni annál, amit
tudni lehet.

Rosenberg beállításának is ez az Achillesz sarka.

A mítosz mítosszal való kiküszöbölése pedig evangéliumi
szóval az ördögnek Belzebubbal való kiűzése, — egy hely-
ben való topogás, nem haladás, amire pedig minden népnek
szüksége és igénye lehet, ha taktikai szempontból könnyű,
ügyes és eredményes húzásnak látszik is.

A régi német liberális és radikális teológia a mítosz sík-
járól az igazságéra akarta ráléptetni a német népet.

Rosenbergnek külsőleg hallatlan sikere lehet könyvével
és eszméjével is, az igazságot azonban nem szolgálja egyik-
kel se, mert az igazság nem az, hogy Jézus ária formájúvá ,
kendőzöttön legyen alapja a német faji gondolat jövőjének,

hanem az, hogy történeti valóságában, ezer év óta ható kovászként továbbra is nemesítse a német nép gondolkozását, mint eddig tette. Tanításaiból azonban Rosenberg nem nyújt germán Krisztusában sem semmit s az sem valószínű, hogy a történeti Krisztus igazi evangéliumát egyáltalán elviselni tudná, mert Jézus Krisztus történeti tanítása szöges ellentétben áll a germán faj vérmítoszával.

Ilyenformán Rosenberg konstrukciójában egymással ellentétes elemek keverednek össze. Krisztus egyetemes istenfiúságot hirdet, egész evangéliumának az a sarkpontja, hogy isten nem személyválogató s hogy a legnagyobb megtérő bűnösnek is megbocsát, Rosenberg pedig hiába kegyelmez meg Krisztusnak, ha a germán faj és germán vér evangéliumát hirdeti, mert előbb-utóbb szembe kerül vagy vele, vagy saját germánjaival, akik ezt a kiegyensúlyozatlanságot világnézetük biztonsága érdekében meg nem tűrhetik.

10. Akna a „Mythus“ alatt. „Jézus örült volt, semmi közünk a világnézetéhez!“ — B. Agnar „Der Zerfall des Christentums und die deutschgläubige Hoffnung“-ja.

Alfred Rosenberg gondolatai a „Mythus“ több százezer példánya hatalmas folyamában hömpölyögnek tova.

Minden gondolat azonban nem torkollik ebbe a folyamba, sőt vannak olyan erecskék is, amelyek új gyűjtőmedencék felé tartanak és azzal fenyegetnek, hogyha kellően kimélyülnek, egészen el is vezetik azokat a vizeket, amelyek most a „Mythus“ medrébe gyűlnek.

Egy ilyen erecske az, amely Leipzigben Gustav von Neinkirch szerkesztésében „Völkisches Erwachen“ cím alatt gyűjti össze a nemzeti gondolat különféle megnyilvánulásait s már vagy 41 füzetben dokumentálta életrevalóságát.

Ez a füzetcsoport egyszerűen „zsidó áriáskodás“-nak nevezi Rosenberg álláspontját s a Krisztus-kérdésben sokkal radikálisabb álláspontot foglal el Rosenbergnél.

Chamberlain, Delitzsch és Rosenberg elmélete ennek a csoportnak nem elég, hanem vagy azon az állásponton áll, amelyen Drews, hogy t. i. Krisztus nem történeti alak, mint fantomra pedig nincs a német népnek semmi szüksége, vagy pedig azt a nézetet hangoztatja, amelynek újabb képviselője Lange-Eichbaum „Genie, Irrsinn und Ruhm“ (1928) című nagy munkájában, ahol azt mondja, hogy Krisztus lelki beteg volt, nyilván paranoiás vagy schizofreniás s hogy életének ez az igazi rejtélye, nem pedig az, amiről a teológusok beszélnek s az áriaságról mesélők álmodoznak. Betegségének a pontos meghatározására nem vállalkozik, neki elég az az összbenyomás is, amit Jézus meteorszerű feltűnéséről és hirtelen való zuhanásáról nyer s azok a jellemvonásai, ame-

lyek már az evangéliumok felszínén is szembeötlenek. Nyáron felbukkan Názáretben, mindjárt konfliktusba keveredik, elmegy a Genezáret-tavához s annak a partjain kóborol, — ősszel északra, Föníciába húzódik, tavasszal pedig Jeruzsálembe vándorol s ott végleg elbukik. Jeruzsálembe való bevonulása mutatja, hogy egész valója lángokban áll s csupa izgalom, se ennek a feltűnő cselekedetének, se többi tetteinek nincs megfelelő logikai alapjuk s ezeken a pontokon a laikus is nyilván láthatjuk a meghibbanást. Ezeket a vonásokat kiegészítik azok az értesülések, amelyek túlzott érzékenységről, hirtelen haragjáról, a világgal való szembehelyezkedéséről, álmodozásairól, humortalanságáról, pesszimizmusáról, családja iránt való érzéstelenségéről, kiegyenlítettlen hangulatairól, más meggyőződésűek ellen való féktelen türelmetlenségéről tanúskodnak, végül pedig hozzájuk járul az a megfigyelés, hogy „Binet részletes adatainak a tanúsága szerint“ antik és modern fogalmak szerint is egyformán műveletlen volt.

Lange-Eichbaum „Genie, Irrsinn und Ruhm“-jának ezeket (tegyük mindjárt zárj élbe — hogy egy pillanatra se keletkezhessek semmi félreértés — a Binetre való hivatkozás dacára is: teljesen alaptalan és téves) megállapításait B. Agnar alapul veszi s ezen az alapon lát ahhoz, hogy egy kicsit leszámoljon az áriáskodó zsidósággal.

Az ária Jézusról szóló elméleteket egyszerűen fecsegéseknek („Gerede“) minősíti, némi sajnálkozásai állapítja meg, mennyi fáradság kell annak az igazolásához, hogy Jézus végtelen távol állott a zsidóságtól, holott „hosszú ideig se jön közelebb, ha ezzel a fáradsággal a bizonyítás teljesen sikerül is“. Azonban arról szó sincs, hogy a bizonyítás eredményekkel kecsegtessen, mert hiába ássák ki a majdnem teljesen elfelejtett nyelveket, hiába akarják a világot felfordítani egy olyan „jelentéktelen kifejezés másként való értelmezésével, mint az „emberfia“, a roppant fáradságnak nincs semmi más eredménye, minthogy egy pár közhelyet szolgáltat annak az állításnak az állítólagos igazolására, hogy Jézus lária lehetett. Ennek a túlzott szerénységnek nincs szerinte semmi értelme. Nem eredmény az, hogyha Jézusnak ki lehetne a némi néhány olyan mondását, amely ária-hangzású.

Amennyiben a német nép új vallásáról van szó, ennek a szempontjából nem az a fontos, hogy mit költött és mit költ a vallás, sem az, hogy milyen mintaképeket nyújt, sem az, hogy Jézus milyen viszonyban állott az istennel, hanem az, hogy minden ember maga mit cselekszik és milyen személyes viszonyba kerül istenével.

Semmi értelme nincs annak a törekvésnek, amely annak a bizonyítgatásában merül ki, hogy valaha minden vallás alapja az Északi foktól Ceylonig terjedő területen az óaria

isten-ata-fogalom lehetett, a többi vallások pedig csak ennek a szilánkjai, mikor a fejlődésben a gazdagabb kibontakozás a magasabbrendű élet jele.

„Ha mindig a régi volna a legjobb, akkor azt is siratnunk kellene, hogy miért nem lakunk most is a fák tetején, mint a majmok!“

Az atya-isten képéhez való ragaszkodás túlzása sem indokolt, mert sok német gondolkozó bálványdöngető, vagy destruktív szándékok nélkül úgy elmélyítette az istenfogalmat, hogy ez már régen nem felel meg a mai igényeknek.

„Zsidók számára nagy dolog és nagy haladás lehetett, hogy istenüket atya-formában képzelhették el és tisztelheték. Számunkra azonban ez csak mitológiai kép, amely semmivel sem értékesebb, mint az ószövetség úr és szolga, fel fogása az; isten és az ember viszonyáról.“

„Ha nekünk újra felfedezik, hogy a hajdan a zsidók által elhomályosított atya-isten képét az ária Jézus újra feltámasztotta, mi meglehetősen kellemetlen helyzetbe kerülünk, mert ezzel az atya-istennel nem tudunk mit csinálni“. Mert mi rég túl vagyunk azon, hogy istenhez való viszonyunkat gyermeki viszonyként fogjuk fel, Jézus atya-isten fogalma pedig azért is idegen a számunkra, mert más zsidó-erkölcsi előfeltételek alapján alakult ki.

Ehhez járul az is, hogy Jézus ária-származása a bizonyítások után éppoly kétséges, mint volt addig, amíg be nem bizonyították, aminthogy ezen a ponton a bizonyítás nem is lehetséges. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a dolgot valószínűsíteni lehessen, azonban az eddig felhozottak mind csupán hajuknál fogva előrángatott „bizonyítékok“ voltak, mert az, hogy Jézus a mustármagról mondott példázatot, csak nagyon messziről való bizonyítéka lehet ária-gondolkozásának.

Éppúgy nincs annak se semmi bizonyító ereje, hogy Jézust az esszénusok vagy a nazireusok közül származtatják. Hol van annak a bizonyítéka, hogy ezek tiszta, fajukat tudatosan nagyrabecsülő áriák voltak?

És ha Jézus ária volt, nem lett volna az, ő szempontjából céltudatosabb, hogyha nem vállalja magára a Messiás hivatását, ha nem veszi magát körül zsidó tanítványokkal!

„Az ária Jézus nem segít rajtunk. Emberileg talán közelebb kerül hozzánk, de elveszti a dicsfényt, ami mégis lényeges vele kapcsolatban.“ A keresztény nem is a tanítását keresi, hanem mágikus hatásokat vár tőle. Azért éppúgy nem törődik a származásával, mint ahogy a néger nem tudja, hogy a bálványa miféle fából készült.

„Az ária Jézussal senkinek nem használunk. A keresztényt csak megzavarjuk vele, mi pogányok pedig ezt az idegen mesealapot soha se fogadjuk be első sorainkba. „Mert egész együgyű az az állítás, hogy nekünk nem a pápa, nem

Luther és nem Kálvin a vezérünk, hanem Jézus Krisztus. Ki ne látná, hogy aki ilyeneket mond, az saját korlátoltságának a rabja és sokkal erőszakosabban és tudománytalanabbul magyarázza az írásokat, mint előtte az egyház bármely világító fáklyája tenni merészelte.“

A „szerves világnézet“ híveinek egy cseppet se válik az a dicsőségükre, ha abban a tévhitben élnek, hogy a déli égtáj forró napjáról Krisztust úgy át lehet ültetni a „hűvös és tárgyilagos“ északi tájakra, hogy tiszteletéből semmi el ne vesszen.

Eddig a sors azt akarta, hogy a germán eszme valamennyi értéke a kereszténységben halmozódjék fel.

Most annak az órája ütött, hogy a német nép elfordulhat ettől a „szellemi jobbagyságtól“, azért ezen a ponton is olyan tárgyilagosságra kell nevelnie és szoktatnia magát, amely minden idegen arabeszket eltávolít a templomából.

Az eddig folytatott szellemi küzdelmek mindig kis dolgokért folytak. Most a német nép hitének az alapjaiért küzd. Az ária Jézus-kép nemzeti szempontból egyelőre még mindig csak nagy megalkuvás, a teljes elszakadáshoz több bátorság kell, ez tehát csak ezután következik.

Agnar vékonyka, mindössze 69 oldalas füzeté Rosenberg „Mythus“-ával szemben egyelőre olyan nevetséges benyomást tesz, aminőt tehetett az, mikor Dávid egy parittyával kiálloít a teljes fegyverzetben hivalkodó Góliát ellen.

Nem mondható az se róla, hogy a seregek ura nevével szállana harcba ellene.

Az azonban kétségtelen, hogy a faji és nemzetig gondolkodás szempontjából Rosenbergénél szélsőségesebb álláspontot képvisel, tehát nem lehetetlen, hogy az eszmék, illetve a forradalmi gondolatok ingaszerű hatása és érvényesülése, törvénye értelmében még jövője lehet, mert kevesebb megalkuvást tartalmaz.

Egy alapvető hibája azonban az ő álláspontjának is van s ez az, hogy gondolkodás nélkül, szinte probabilisztikus megnyugvással rábizza magát Binet és Lange-Eichbaum ama „megállapításaira“, hogy Jézus feltűnő kivágódását lelki egyensúlya megbomlásának köszönhette.

A kérdés ugyanis nem olyan egyszerű, mint ahogy az evangéliumok forrásértékével tisztában nem lévő és az evangéliumok módszeres felhasználásról fogalommal sem bíró orvosok és tudósok hiszik.

Az evangéliumokat nem elég olvasni és nem elég a felületükről összeszedni a „tüneteket“ és a bizonyítékokat mert ezek javarésze nem Jézusra jellemző, hanem az evangélisták Jézusról alkotott fogalmaira, amiknek az alapján azonban hallatlan könnyelműség és jóvátehetetlen történeti igazságtalanság olyan diagnózis felállítása, amely akár paranoiára,

akár más lelki meghibbanásra szól s amely nem Jézust éri, hanem annak a tudósnak vagy kutatónak a fejére esik vissza, aki ilyen lelkismeretlenül és tudatlanul tesz megállapításokat.

Agnar elgondolásában azonban ez csak részletkérdés, mert tőle nyilván lehet, vagy lehetett Krisztus kora legrobosztusabb lelki egészségű egyéne, legnagyobb zsenije, a német nép új világnézete hirdetőinek az első sorába, akkor se engedné, mert más világban élt és mert a történet már eltemette s ha nem temette is el, a most lepergő sorsdöntő óra éppen arra való, hogy szabadulhasson tőle.

Ezt azonban megtehetné anélkül, hogy Jézus Krisztust az elválás pillanatában még azzal becsmérelné le, hogy a hegyi beszéd mondásainak az elgondolója és a példázatok és a tékozló fiúhoz vagy az irgalmas szamaritánushoz hasonló történetek alkotója „se ókori, se újkori fogalmak szerint nem művelt ember“, még ha Binet és Lange-Eichbaum ilyeneket állítanának is.

II.

AZ ELSŐ ÖRÖKSÉG: A FORRÁSOK.

1. A forráskritika fő szempontjai. Az evangéliumok.

Jézus életének a forrásai az evangéliumok. Rajtuk kívül az ú. n. apokrifusok és a gazdátlan Jézus-mondások, azután pedig főként az újabb korban felbukkanó „hiteles források“ vagy a leleplezések lépnek fel azzal az igénnyel, hogy forrás-számba vétessenek.

Ebből a meglehetősen nagy anyagból kell kiválogatni a Jézushoz legközelebb álló, legtöbb hitelt érdemlő forrásokat,

A válogatás igen szigorú kritikát kíván. Csak így állapítható meg, melyik forrás igazi, melyik hamisítvány. A megmaradó forrásokból is csak könyörtelen kritikával lehet ki-hámozni az igazságot, mert a történeti adatok annyira legendák, mesék és tudatos fel ültetés közé ágyazottan találhatók még ezekben is, hogy a költemény és való e nagy hal-mazán csak rendkívül erős tájékozódási érzékkel tudja magát az igazságig küzdeni a kutató!

Még ha gyenge szívűek kegyetlenséget látnának is benne, a könyörtelen kritika akkor is elengedhetetlen, mert csak általa juthatunk biztos eredményre, csak kritika segítségével állapíthatjuk meg a történeti tényeket, az igazságot.

A kritika jogát ma már ezen a téren sem kell sem külön bizonyítani, sem kiharcolni.

A tudományban magától értetődő jog ez, amit százötven éve elég zavartalanul gyakorolnak a kutatók s aminek különösen a német teológiában megvolt a teljes polgárjoga.

Kivételesen egy-egy tudóssal vesszőt futtattak s egyiküknek-másikuknak, mint pl. David Friedrich Strauss-nak, vagy Bruno Bauer-nek az egzisztenciája és az élete ment arra, hogy az igazságot kereste, a többiek azonban háborítatlanul dolgozhattak s legfeljebb előlépéseik alkalmával találkoztak komolyan számbavehető akadályokkal.

Ennek ellenében viszont megvesztegethetetlen igazság-érzetüknek köszönhetően világhírűek a teológiában és a tudományban, ha pedig nem állították túlságosan élőkre az ellentéteket, akkor minden tudós számára elérhető tisztességet s hivatalos megbecsülést is elérhettek aminek Adolf von Harnack pályafutása a legjobb példája.

Aki nem ismeri el a kritika jogát, az elzárja magát az igazság feltalálásának és megismerésének a lehetőségétől.

A forráskritika feladata kettős: először a forrásokról szóló hagyományokat, azután magukat a forrásokat kell szemügyre vennie.

A Jézus életét tárgyaló művekről szóló hagyományok megszületésük pillanatától kezdve célzatosak. Az az érdek irányítja őket, hogy a források hitelességét minden kétségen kívül helyezték s hogy származásukat Jézussal minél közelebbi viszonylatba hozzák.

Az evangéliumokra vonatkozó hagyomány első tanúja: Jusztinosz vértanú apostoli emlékiratoknak, visszaemlékezéseknek mondja az evangéliumokat

Az utána következő írók valamennyien ezen a nyomon haladnak tovább s megállapítják, hogy a tulajdonképpen névtelen evangéliumok mögött az apostolok állanak.

Általános az a vélemény, hogy két evangélium Jézus közvetlen tanítványától származik.

Az egyik: Máté evangéliuma.

Máté volt az a — Lévi nevű vámszedő, aki Jézus egy szavára otthagya vámszedő helyét, hogy vele menjen s el ne hagyja őt haláláig.

Jézus halászsorból kikerült tanítványai között ez a Máté = Lévi képviselte az írástudó elemet. Ő írta az első evangéliumot eredetileg héber nyelven. A héber fogalmazvány azonban elveszett s már az első századokban is csak görög átdolgozása volt ismeretes.

A másik apostoli írótól származó evangélium János evangéliuma.

János a hagyomány szerint a már meglévő evangéliumok kiegészítésére írta meg evangéliumát. A többi evangéliumok Jézus emberi vonásait domborítják ki, János teljes teológiai távlatban mutatja be Jézus földi életét és megírja a „szellem“ evangéliumát az ige (=logosz) testté válásáról és azokról a nagy csodákról, amiket a földön cselekedett, arról a nagy értetlenségről, amivel a világ az igét a földön fogadta.

Ezen a két evangéliumon kívül az újszövetségbe felvett másik két evangélium eredetét is apostolokra vezeti vissza a hagyomány.

Márk Péter apostol tolmácsa volt: Péter emlékezései: alapján írta meg Jézus Krisztus életét.

Lukács meg Pál apostol útítársa lévén, Pál apostol evangéliumát foglalta írásba.

A hagyomány szerint tehát úgy áll a dolog, hogy Jézus életéről négy feltétlen hitelességű, majdnem közvetlen tanúság értékével bíró forrásunk van. Ezt a róm. kat. teológia mai napig is — hiszi és vallja.

Ez a hagyomány azonban határozottan téves.

Keletkezése, folytonos erősödése, egyházi közvéleménnyé való válása nagyon érthető ugyan, mivel azonban tények állnak vele szemben, ezek a tények egyhangú egyházi meggyőződés dacára is komolyan veendő s elismerendő, sőt a szükségszerű következtetéseket is le kell vonni belőlük.

A hagyomány ellen felsorakoztatható tények a következők:

Az evangéliumok nem viselik magukon sem az apostoli származás, sem az első kézről való értesültség, sem az emlékezetszerűség semmi nyomát.

Szövegükben szó sincs arról, hogy közvetlen szemtanuktól származnának.

Lukács egy mondatnyi előszavában szó van az előtte írt evangéliumokról, de azért Lukács még sem beszél arról, hogy valamelyik apostol evangéliumot írt volna, vagy hogy ő maga Pál apostol tanítására támaszkodnék.

Az evangéliumok Jézus életét teljesen személytelen módon beszélik el s az elbeszélte eseményektől szemmel láthatóan távol állanak.

Nem származhatnak az evangéliumok apostoloktól azért sem, mert kései származásuk nyilvánvaló bizonyítékként írott forrásokból merítenek.

Ha ugyanis a három első evangéliumot összehasonlítjuk, /-egyezéseikből és eltéréseikből nyilvánvaló, hogy igen közeli -/*rokonságban állanak egymással.

A tényt magát már Euzébiosz is megállapította. Még pedig olyanformán, hogy az evangéliumokat részekre, sectiókra darabolta, a sectiókat pedig tíz kánonba csoportosította aszerint, amint valamelyik sectio megvolt mind a négy vagy három vagy két evangéliumban, vagy pedig csak egyben fordult elő.

Euzébiosz kánonai igen sok evangélium-kéziratban megtalálhatók, sőt 1805-ben Oxfordban nyomtatásban is megjelentek „Harmónia quatuor evangeliorum juxta sectiones Ammonianas et Eusebii canones“ címen.

De azért a sectiókban és a kánonokban szemléltetett egyezések, eltérések és a csak egy evangéliumban feljegyzett anyag tényének a felismeréstől a helyes következtetések levonásáig mégis másfél évezred kellett a teológiai tudománynak.

A régi bibliikusok mindig csak „egyeztették“ az evangéliumokat s ú. n. harmóniákat készítettek belőlük.

Csak az első harmóniának, Tatianosz Diatesszaron-jának jutott tragikus sors osztályrészül a Kr. u. 2. század végén. A négy külön evangéliumhoz ragaszkodó „nagy egyház“ megsemmisítette minden példányát. A 4. században Teodoréosz azzal dicsekedett, hogy több mint kétszáz példányt elpusztított a másolataiból.

Egyébként a harmonia-forma, a négy evangélium eggyé való összeszövése, a középkorban és a protestánsoknál teljesen diadalmaskodott. Noha az „evangélium-harmónia“ elnevezést először Andreas Oslander használta, 1537-ben, a dolog maga, a négy evangélium egybedolgozott szövegei Hieronymus nyomán mindenfelé elterjedtek, a németeknél pedig különösen is polgárjogot nyertek. A 9. századból való Helland és Otfried von Weissenburg evangéliumos könyve is ilyen harmonia alapján készült. Husz János is összeállított egyet s a 16. és 17. században nagy lett divatjuk a protestáns világban is. Csak hozzánk juthatott kevés belőlük, mert a bécsi meg a pozsonyi cenzúra állandóan tiltotta és a protestáns teológusok könyvei között lefoglalta s megsemmisítette őket.

A katolikus evangélium-harmóniák kora ma se tűnt le, mint azt nálunk Bárczy István 1923-ban megjelent hasonló „Jézus Krisztus evangéliuma a négy evangéliumból összefoglalva“ s Színek Sándor: „A mi Urunk Jézus Krisztus élete“ (1928.) c. harmóniája is mutatja s íróik legfeljebb abban a vonatkozásban tartják a harmonia klasszikus formáját tökéletlennek, hogy nem toldhatják beléjük kényükre-kedvükre az evangéliumi keretbe tartozó s a „szent család“-ra, Józsefre és Máriára vonatkozó legendás anyagot is.

De nem bontakozott ki a formából a protestantizmus se. Nálunk a református Czeglédy Sándor 1930-ban tette közzé „Jézus élete a négy evangélista előadásában(.) Az evangéliumok harmóniája“ c. művét, a baptista ifj. Bordás István pedig ugyanakkor Nagyváradon adta ki „Jézus Krisztus élete és tanításai“ c. harmóniáját, de már legalább magyarázatokkal.

Az irodalmi elemzés, boncolás és kritika mindössze százötven éves vívmány.

A három első evangélium egymáshoz való viszonyát az ú. n. szinopszisok szemléltetik.

A szinopszisokban az evangéliumok egymással egyező szövege van könnyebb összehasonlítás kedvéért egymás melle nyomtatva.

Az első tudományos szinopszist J. J. Griesbach készítette s 1774-ben „Synopsis evangeliorum“ címmel adta ki, mégpedig olyan formában, hogy az evangéliumok párhuzamos szövegeit hasábosán nyomatta egymás mellé. Az ő műve nyomán vagy két tucat szinopszis jelent meg német és angol szerzőktől, nem egy több kiadásban is.

H. E. G. Paulus, a nagy német racionalista annyira szük-

ségesnek tartotta a szinoptikus összefüggések kidomborítását és népszerűsítését, hogy „Das Leben Jesu, als Grundlage einer reinen Geschichte des Urchristentums“ c. 1828-ban megjelent művét megterhelte egy munkája terjedelmével felérő kétkötetes szinopszissal is, hogy olvasói láthassák az egyezéseket meg a különbségeket. Rudolf Anger 1851-ben kiadott szinopszist kiegészítette az apokrifusok szövegeivel is s jegyzeteiben sok az evangéliumi helyek egymáshoz való viszonyát felderítő anyagot halmozott össze. Rhusbroke 1880-ban a szemléltetés még jobban való élénkítése érdekében „Synopticon“-át (An Exposition of the Common Matter of the Synoptic Gospels) több színnel és eltérő betűtípusokkal is nyomtatta. B. Heinéké szinopszisében (Synopse der drei ersten kanonischen Evangelien, 1898) az egyezést meg az eltérést a szövegek egymás alá való nyomásával szemlélteti.

1892 óta, tehát több mint negyven éven át főként A. Huck szinopszisa („Synopse der drei ersten Evangelien“) szolgálta kézikönyvül a német teológusokat. 1936-ban ez a munka megérte a 9. kiadását (36—40 ezer!) s Hans Lietzmann szerkesztésébe ment át, közben pedig 1908-ban készült egy német kiadása is („Deutsche Evangelisynopse“), amely 1928-ban érte meg a 2. kiadását.

A szinopszis-forma előnyomulásának azonban nem ezek az adatok az igazi mérföld jelzői, hanem az a nevezetes tény, hogy miután a hieroglif szerű „párhuzamos helyek“ a legtöbb bibliában és újszövetségben polgárjogot nyertek s miután ezek közé a szinoptikus párhuzamos helyekre vonatkozó számok is bekerültek, 1931-ben a Privileg. Württ. Bibelanstalt személyében egy bibliatársulat feladatai körébe vonta a szinopszis terjesztését is s 1931-ben kiadott jubileumi bibliájának a teljes felszereléséhez német szinopszist is csatolt. Magyar szinopszis még nem jelent meg. Én készítettem egyet, de a kiadására még nem volt módom. Ez a hiány annál érezhetőbb, mert a szinopszist sem a „párhuzamos helyek“, sem a „szinoptikus táblázatok“ nem pótolják és nem is pótolhatják. Az itt mutatkozó hiányt tehát mindenkinek magának kell pótolnia.

Aki szinopszist látott s tudja, hogy a szinopszisban milyen logaritmus szerű rejtélyes formákban találhatóak a szövegek, első pillanatra visszaretten ettől a feladattól.

Pedig akármennyire paradoxnak lássék is, egy szinopszis elkészítése majdnem könnyebb, mint a bármely kész szinopszisban való tájékozódás.

Mindenesetre ügyesen hozzá kell készülni s némi türelem is kell a készítéséhez.

A munkának mindenekelőtt azzal kell megadni a módját, hogy a brit és külföldi bibliatársulatnál be kell szerezni legalább négy húszfilléres kiadást mind a négy evangélista

szövegéből, azután mindegyik evangélium szövegét úgy kell kivágni, hogy az egész felragasztható legyen. A szinopszis-hoz azonban ezeket a szöveget is csak úgy használhatjuk, ha egyes elbeszéléseiket és részeit is külön felvagdadjuk.

Ha ezt a munkát valamennyi evangéliummal elvégeztük, hozzáfoghatunk a tulajdonképeni szinopszis összeállításához, ami úgy történik, hogy egész lap papirosokat készítünk elő s a rendelkezésünkre álló szétvagdalt evangéliumrészleteket először időrendi, azután az evangéliumokban mutatkozó sorrendi egymásutánjukban csoportosítjuk és egymás alá ragasztjuk, illetve a párhuzamos s két vagy három evangéliumban többé-kevésbé egyező szövegeket egymás mellett helyezzük el.

Az evangéliumi szövegek párhuzamos helyeinek az útmutatásai alapján készíthetünk teljesen szabályos szinopszist is, én azonban saját tapasztalatom alapján azt ajánlom, hogy a csoportosítást lehetőleg a magunk feje után készítsük el, mert meggyőződtem arról, hogy így jobb szinopszishoz jutunk, mint azok, amelyeket akármilyen neves tudósok készítettek.

Ennek a különösen hangzó állításnak az a magyarázata, hogy a nyomtatott szinopszisok mindenféle „elv“ és „feltevés“ alapján készülnek s hogy a kinyomatás miatt a papírral, a hellyel s ennek következtében a szövegek teljes egymás mellé állításával is észszerű korlátok közt kell maradniuk. Minket ilyen korlátozások nem szorítanak. A húszfilléres evangéliumokból négy-négy példány helyett minden különösebb megerőltetés nélkül vehetünk hatót hatot is, ha négy nem elegendő s nem kell különösebben takarékoskodnunk a felragasztásra szolgáló papírlapokkal sem.

Ha minden perikópát, minden evangéliumi történetet vagy beszédrészletet külön ragasztunk fel, amelynek a többi evangéliumokhoz való viszonya, vagy a saját evangéliumában való előfordulása ezt megkívánja s ha emellett gondunk van arra is, hogy a szétszabdalt evangéliumszövegek folytonosságát minden felszabadulás és megszakítás ellenére is fenntartsuk, akkor munkánk teljes bevégezése után olyan szinopszisunk lesz, amelyben az evangéliumok viszonya nemcsak Máté vagy Márk fonalán szemlélhető, hanem Lukács szövegeinek az egymásutánját is teljesen magában foglalja, sőt az ugyanabban az evangéliumban többször elbeszélt, de nyilvánvalóan ugyanarról a dologról szóló elbeszélések, az ú. n. ismétlődések („Parallelen und Doubletten“, amilyen pl. az ötezer meg a négyezer ember csodálatos megvendégeléséről szóló, összesen nyolc párhuzamos elbeszélés — Márk ev. 6. 30—44. és 8. 1—10. a párhuzamosaival — és mások) teljes szinoptikus viszonyát is szemlélteti.

Az irodalomban ez a fajta szinopszis 1907-ben is kegyes

óhajtás volt, mint a Hauck-féle Realencyklopädie für prot. Theologie und Kirche c. lexikon 3. kiadása 19. kötete 280—281. 11. P. Feime fejtegetései mutatják s ma is, az.

A mi szinopszisunk azonban minden nehézség nélkül megfelelehet ezeknek az óhajtásoknak is.

Ha azután a nyersen egymás mellé és egymás alá ragasztgatott részeket ellátjuk jól megválogatott címszavakkal s ha mindegyik részhez tisztán és gondosan odairjuk az előfordulási s az elől és hátul következő csatlakozási helyeit is, akkor egész jól használható szinopszisunk lesz, amelynek hozzá meglesz az a kitűnő, semmilyen kész szinopszis által fel nem mutatható tulajdonsága is, hogy nem az elkészülte után kell tanulmányoznunk, mert mire összeállítottuk, kitanultuk minden csínját-bínját s minden összefüggését.

Ez a munka a gyakorlatban megfelelő előkészület és szakszerű vezetés mellett olyan egyszerű és olyan könnyű, hogy társaságban is végezhető, sőt iskolai feladatul is feladható, arra pedig különösen alkalmas, hogy beláttasson az emberrel az evangéliumok fogalmazási és szerkesztési módjába is, ami annyit jelent, hogy rendkívül elmélyíti bárki-nek a bibliaismeretét.

Az evangéliumok szinoptikus; összehasonlításából mindekenelött az tűnik ki, hogy Máté és Lukács evangéliuma Márk szövegét majdnem teljes egészében tartalmazza.

Ennek a ténynek két magyarázata lehetséges.

Az egyik az, hogy Márk Máté és Lukács szövegéből kivonatot készített, ami felesleges és haszontalan munka s egyáltalán nem illik sem apostolhoz, sem valamely apostol visszaemlékezéseiből meríteni tudó apostoli tanítványhoz.

A másik lehetőség az, hogy Máté és Lukács forrásul használták s a maguk műveibe kebelezték be Márk evangéliumát. Ebben az esetben Mátéről meg Lukácsról nehéz feltételezni, hogy oly közel állottak volna Jézushoz, mint azt a hagyomány beszéli.

Ha „Máté“ képes egy Jézustól meglehetősen távol álló evangéliumot forrásul használni és kiírni, akkor ez a Máté nem lehet az a Lévi, aki Jézus személyes tanítványa volt, mert az igazán elképzelhetetlen, hogy Jézus életének valamely közvetlen szemlélője és részese egy Márk-kaliberű életrajz szolgálai lemásolására és megtoldására vállalkozzék, mikor saját emlékeiből szászorta közvetlenebb és fontosabb dolgokat írhatna meg...

Az evangéliumok az apostolok sok gyengeségének az emlékét megőrizték, a Jézusra való emlékezés ilyen hiányát mégsem lehet róluk feltételezni!

Viszont a krónikairásban nem ritka, hanem nagyon is emberi az az eset, hogy az epigonok meglevő forrásokat kiírják, azokat kiegészítik, máshol található adatokkal kibőví-

tik és szépen kiszínezzik. Minden legenda így ülepedik egy magra s aztán addig dolgoznak rajta, míg úgy el nem lépik a csoda virágai, hogy a magja szinte felismerhetetlenné nem válik.

Itt is hasonló esettel állunk szemben.

A szinoptikus kritikának száz év sok tévedésbe vesző kutatása után az az eredménye, hogy felismerte az enangéliumok egymáshoz való viszonyát, kihámozta forrásait.

Ezeknek az eredményeit legjobban, legvilágosabban és legáttekinthetőbben P. Wernle foglalta össze. Még pedig kétszer is. Először 1899-ben „Die synoptische Frage“ c. tudományos tanulmányában, azután pedig 1904-ben „Die Quellen des Lebens Jesu“ c. népszerű füzetében. Magyarul sok más egyéb kérdéssel György János adott. Jézus és az Újszövetség“ (1908) című munkájában bő és kitűnő tájékoztatást a szinoptikus kutatás alapvető kérdéseiről és eredményeiről is.

A háború előtt végzett kutatás elért eredményei közül a főbbek a következők;

A Jézus életére vonatkozó hagyomány két forrásra vezethető vissza. Egyik Márk evangéliuma, amely Jézus életének a keretét adja, másik egy egészében elveszett, csupán Lukács és Máté által feldolgozott részleteiben ismert forrás amely Jézus beszédeit tartalmazta, amelyet ezért Logiának szokás nevezni.

Az evangéliumokra vonatkozó egyházi hagyomány ily értelemben javítandó ki.

A legrégebb evangélium tehát nem Mátéé, hanem Márké.

A Máté = Lévinek tulajdonított evangélium tehát nem származhatik apostoltól.

Emellett nem illenek a hagyomány állításai Márkra se.

Márk se támaszkodhatik Péter apostol elbeszéléseire.

Márk.; evangéliuma, a legrégebb evangélium, az.. eseményektől és az abban szereplő személyektől meglehetősen távol álló krónikája azoknak az elbeszéléseknek, amelyeket Jézus halála után 40—50 évvel adtak szájról-szájra a keresztyén gyülekezetek krónikásai.

A másik — Máté és Lukács evangéliumából kihüvelyezhető és helyreállítható — forrás Jézus beszédeinek, illetve helyesebben egyes mondásainak és beszédeinek a gyűjteménye volt, ezért is nevezik Logiának, vagy „beszédforrás”-nak, vagy egész egyszerűen Q (Quelle = forrás)-nak.

Ez lehet, hogy régebb Márk evangéliumánál. Eredetileg héber nyelven is lehetett írva. De azért az se valószínű, hogy ez is apostoltól származzék.

Máté evangéliumának Márk és a Logia a forrásai, kizárt dolog tehát, hogy a ráakasztott apostoli etikett helyesen jelezze származását.

Lukács evangéliuma ugyancsak ezt a két forrást dolgozta fel. Emellett Pál apostol evangéliumának, Pál Jézus Krisztusról szóló hitének a nyomait szintén oly kevésbé lehet megtalálni benne, hogy a hagyomány Lukács evangéliumára vonatkozó állítása is kétséges.

Igen jól ráillik ellenben Pál evangéliumára vonatkozó részében a Lukácsról szóló hagyomány János evangéliumára. Amit Pál apostol Krisztusról tanít, azt a távlatot, amibe Jézust, a Messiást, istennek az emberi nem üdvözítésére elküldött fiát Pál beállítja, a János-evangéliumban lehet legjobban feltalálni. Ellenben a benne levő hitelesítő záradékok dacára sem illik rá, hogy szerzője János apostol, Jézus legkedvesebb tanítványa lenne, mert szerzőségét kizárja az az ellentét, ami a szinoptikusok és a János-evangélium között fennáll.

A szinoptikusok és a János-evangélium között akkorák az eltérések, Jézus beszédei között itt és ott oly nagyok az ellentétek, hogy összeegyeztetésük, vagy az ellentétek áthidalása lehetetlen.

A történeti valóságnak csak a hagyomány egyik része felelhet meg.

Tehát választani kell közöttük.

A választás azonban nem nehéz.

Nyilvánvaló, hogy a történeti valósághoz a szinoptikusok állnak közelebb. János evangéliuma Jézus életébe visszavetített teológiai képzeleti alkotás, amely Pál apostol hitében gyökerezik. Mint ilyen, történeti forrásszámba nem vehető, bár jelentősége a múltban igen nagy volt is és a jövőben is igen nagy lehet a keresztény hit szempontjából.

Nagy vonásokban ezek azok az eredmények, amelyekre az evangéliumokra vonatkozó hagyományok kritikája eljutott. Az eredményből nyilvánvaló, hogy a hagyománnyal szemben a legkomolyabb kétely és a legkörültekintőbb vizsgálódás indokolt és helyénvaló volt.

Ugyanilyen pontos és a legapróbb részletekbe menő kritikával kell megvizsgálni az evangéliumi hagyomány egyes elemeit is.

Az evangéliumok nagyjában való viszonyának a helyes ismerete egyáltalán nem elég ahhoz, hogy az elemeik szövevédekében beláthassunk. Ez megint külön feladat s hozzá éppoly nehéz és éppoly körülményes munkát igénylő, mint a szinoptikus viszony tanulmányozása. Csakhogy ez a munka nem végezhető részlettanulmányokban, vagy összefoglaló munkákban, hanem csak alapos és aprólékos írásmagyarázatok keretén belül oldható meg.

A német teológia ezen a téren is kitűnő munkákkal rendelkezett. Hajdan a Göttingenben megjelent H. A. W. Meyer szerkesztésében több kiadást ért „Kritisch-exegetischer

Kommentar über das Neue Testament“ oldotta meg ezt a feladatot s szállította készen a teológusok és az érdeklődők asztalára az egész írás magyarázati anyagot, az 1900-as esztendőkből pedig előbb a, Johannes Weiss szerkesztésében 1906—7-ben megjelent „Die Schriften,, des Neuen Testaments neu übersetzt und für die liegen wart erklärt“, egy évvel később pedig a Hans Lietzmann által szervezett teljesen tudományos „Handbuch zum Neuen Testament“ c. írásmagyarázó vállalkozások gondoskodtak arról, hogy a német közönség bibliai ismeretei magas szinten maradjanak.

Nekünk egyáltalán nincs egy olyan munkánk se, amit ezekhez hasonlíthatnánk. Van idő, amikor egy-egy írásmagyarázó vállalkozás megindul, de eddig még mindegyik zsákuccába torkollott és ott megfeneklett. Ha egyes egyének nem érnek ilyen vállalkozásaik végére, abban nincs semmi feltűnő. De ha olyan szervezetek terveit is megfeneklenek, amilyen 1910-ben a Luther-Társaság „Magyarázatos Újtestamentum“-a volt, az mindenesetre fölötte sajnálatos és kihatásaiban is jelentősebb, mint egy egyéni terv kátyúba jutása. Ebben a vállalkozásban ugyanis csak Raffay Sándor Máté-magyarázatának az első része jelenhetett meg (1910). Raffay munkájáról Hornyánszky Aladár az „Evangélikus Őrálló“ 1911. évi 5. számában olyan megsemmisítő bírálatot írt, hogy a vállalat több füzeté nem merészkedett napvilágra 8 az egész terv csendesén jobblétre szenderült.

1935-ben Karner Károly fogott „Az újtestamentum szent iratai“ magyarázatos kiadásához. Művéből eddig szintén csak „Máté evangéliuma“ jelent meg. Noha általában azon az állásponton áll, mint az én „Jézus élete“ (1922) című művem (amit természetesen soha egy szóval el nem árul és nem is hangsúlyoz), mégsem életképes a vállalkozása, mert az evangéliumokat nem magyarázza sem a magyar tudomány, sem pedig a magyar evangélikus közönség igényeinek megfelelően. A magyar tudomány rosszul összeválogatott, de majdnem csupa 1920 után megjelent külföldi művek felsorolása fejében nem mondhat le arról az indokolt igényéről, hogy magyar egyetemi tanárok nyilvántartsák műveikben a termékeit. — Karner nem említi Raffay Sándor műveit s a Református parochiális könyvtár tárgyára vonatkozó köteteket sem! — A magyar evangélikus közönség meg semmit nem tud kezdeni egy általa semmiképp nem ismert dolgokra és állásfoglalásokra való utalásokkal teletűzdelt szövegű könyvvel. Ha magyarázatok helyett dodonai stílusban mindig csak újabb problémákra való utalásokat kap, mikor jut el a dolgok megértés éhezéi!

A szinoptikus viszony nagyjában való tisztázása se ment valami könnyen. Száz-százötven év alatt felvetődött próbálgatásai, a szinoptikus kutatás módszeréhez és folyamata-

nak a tisztázását magukban foglaló részlettanulmányai ezrekre mennek és akkor is könyvtárakat töltenek meg, ha a kisebb dolgozatokat számba se vesszük. A szóbanforgó anyag nagyjóról H. J. Holtzmann s A. Jülicher szintén több kiadásban megjelent újszövetségi bevezetései nyújtottak megfelelő tájékoztatást.

Azt, hogy hogyan dolgoztak az evangélisták, hogy mennyi a forrásértékük, vagy hogy az evangéliumok betűire mekkora következtetésláncolatokat lehet alapítani, legjobban példa világítja meg.

Vegyük például Jézusnak a magvetőről szóló közismert példázatát (Márk 4.1—9. = Máté 13.1—9. és Lukács 8. 4—8.).

Ha a történet három változatát leírjuk és egymás mellé állítjuk, azt látjuk, hogy a három evangélista háromféleképpen állítja be a példázatot.

Márk szerint Jézus a példázatot közelebről meg nem határozott napon a Genezáret tavon bárkában ülve mondotta a népnek. Máté átveszi a szituációt, a példázat elmondásának az idejét azonban szorosán összeköti az előzőleg elmondott történettel s azt mondja, hogy Jézus a példázatot ugyanaznap mondta, mikor családját megtagadta.

Lukács egész más összefüggést teremt a példázat számára. Előzőleg arról beszél, hogy Jézus faluról-falura menve hirdette isten országát s hogy tanítványain kívül asszonyok is jártak vele, szolgáltak neki. Mikor egyszer ezen útján sok nép jött össze, akkor mondta ezt a példázatát.

Ezen a példázaton megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy az evangélisták Jézus szavainak a közlésében sem jártak el, azzal az akribiával, amit mi mai napság megkívánnánk.

Az eltérések nem nagyok ugyan, de jellegzetesek.

Lukács megrövidíti Márk szövegét. Kihagyja a sziklák helyre tett megjegyzést, ill. ezeket a szavakat: „ahol nem volt sok földje és mindjárt kihajtott, nem volt vastag a földréteg“ s a termésről is csak annyit mond, hogy az „százszoros“ volt, holott Márk szerint „harminc, hatvan és száz magot adott“, Máté meg százzal, hatvanról és harmincről beszél.

Ezek a kis eltérések is feltétlenül a hűség rovására esnek.

Más alapra tartoznak a stilisztikai változtatások.

A hagyomány is azt tartja, de még különben is nyilvánvaló, hogy Jézus tanítványaival és a néppel zsidó nyelven, illetőleg annak Galileában használt tájszólásait érintkezett. Jézus cselekedeteinek és beszédeinek az első feljegyzése is zsidó nyelvű lehetett (Máté = Lévi evangéliuma!), a mi evangéliumaink ellenben görögül beszéltek Jézust, vagyis az eredetileg zsidó hagyománvt görögre fordítják s görögül közlik.

Hogy ez a fordítás kitől származik s hogy a fordítás révén a hagyomány milyen változtatáson ment át, azt nem lehet megállapítani, mert ennek a folyamatnak éppen az első láncszemei veszték el, azt azonban megfigyelhetjük, hogy Lukács meg Máté hogyan javítgatják Márk evangéliumának erősen sémita ízű kifejezéseit.

Ebben a szakaszban Márk furcsa körülményességgel azt mondja, hogy „az egész nép a tenger mellett a földön volt“. Máté egyszerűen megtalálja a helyes kifejezést: a nép a parton állott.

Márk a köves helyre esett magról azt mondja: „mikor a nap felkelt, kiszült, mivel gyökere nem volt, kiszáradt.“ Máté ugyanezt görögösebb formába önti, Lukács meg azt mondhatja Jézussal: „és növés közben kiszáradt, mert nem volt nedvessége“.

Ennél a formulázásnál bizonyos kritika is közrejátszhatott.

Márk kifejezését t. i. úgy is lehet érteni, hogy a magot a földből a vetés után következő első napfelkelte csalta és szárította ki. Lukács fogalmazása kizárja ezt az értelmezést.

Márk a jó termőföldet „szép földnek“ nevezi. Lukács jó földnek mondja: Máté megtartja az ügyetlen kifejezést.

Alig pár sor az egész példázat s még nem értünk, végükre a szinoptikus megfigyeléseknek

Szó sincs róla, hogy egetvívó felfedezések lennének, de bevilágítanak az evangélisták műhelyébe, kellően csoportosítva bizonyos tervszerűségbe engednek belátni, elvekre lehet belőlük következtetni s ami a fő: az evangéliumok forrásértékének a megállapításánál nélkülözhetetlen érvek és adalékok.

A szinoptikus viszony, .megállapítása az eltérések és egyezések magyarázata szolgáltatja az anyagot Jézus élete problémáihoz. Ha ezt az összehasonlító vizsgáldást az apokrif írásokra is kiterjesztjük, lépésről-lépésre nyomon követhetjük a Jézus-legendák kialakulását, ha pedig egyéb írókat is figyelembe veszünk, kezünkben tartjuk a „Krisztusról szóló tan“ labirintusából kivezető Ariadne-fonál végét.

A forráselemzés a fáradságos és unalmas munkája azok közé az épületállványok közé tartozik, amelyek nélkül nem lehet házat építeni. Mikor azonban az épület kész, úgy el kell takarítani őket, hogy nyomuk se maradjon. Jézus élete megírásánál nem lehet teljesen eltakarítani az állványokat. Jézus életének a problémái ugyanis oly kuszáltak s egyes kérdésekben az eltérések oly nagyok, hogy ezekkei az állványokként álló fejtegetésekkel állandóan támogatni kell pozícióinkat.

Az előmunkálatok különben értékesek önmagukban is.

A Jézusról szóló elbeszélések köre és a Krisztusról szóló

tan változatai önmagukban is oly rendkívül tanulságosak és annyi érdekes távlatot nyújtok, hogy a Jézus élete felől valjón helyes tájékozódás céljából valósággal nélkülözhetetlenek.

Az evangéliumok keletkezési idejének a felderítése, anyaguk összehasonlító vizsgálata és történeti értékelése azonban külön feladat, amit én egyszer már elvégeztem „Jézus élete” című művemben. Mivel itt nincs terem, hogy ezt a munkát újra elvégezzem, vagy ismételten közöljem, nagyjában utalok az ottmondottakra. Az ott található összefoglalás általában a német teológiai kutatás eredményeit foglalja össze körülbelül 1920-ig.

Csak Pál apostol és az evangéliumok közé kellene egy fejtegetést betoldani Markion kánonáról és evangéliumáról, ennek a lényegét azonban majd az utolsó fejezetben nyújtom. Most tehát főként a profán anyagról szóló összefoglalást adom s a régi misztifikációkra terjeszkedem ki, mert a problémákkal foglalkozó köztudatban ezek szerepelnek leggyakrabban s mert vannak, akik ezeket az evangéliumoknál is többre értékelik. Az ilyen tévedések eloszlátása végett terjeszkedem tehát ki rájuk a lehető legélesebb beállításban.

2. Régi eretnek-evangéliumok és evangélium-töredékek.

Az egyház szent iratai összegyűjtésével az járt, hogy a rendelkezésre álló irodalom két csoportra szakadt.

Az egyikbe tartoztak a szentírásba felvett művek, amelyek a hitelesség és a szentség dicsfényével öveztek s kánonikusoknak neveztek, vagyis a hit és élet zsinórmértékének tekintettek.

A kánonon kívül maradt hasonló tárgyú művekre pedig hallgatagon vagy kimondottan is rátapadt az a hiedelem, hogy ezek vagy nem hitelesek, vagy pedig ellenmondanak az igazságnak (antilegomena), azért nincs helyük a világon, hanem el kell dugni (apokrifusok) őket.

A hagyományoknak a kanonizálás folytán beállott hasadását a tudománynak át kell hidalnia.

Sem elvben, sem a valóságban nem áll meg ugyanis az a felfogás, hogy azért, mert egy könyvet nem kísér általános és osztatlan elismerés vagy mert egy könyv első! betűjével az utolsóig nem színtiszta igazság, az már a történelem számára is hasznavehetetlen. Jézus élete vonatkozásában meg éppen olyan a helyzet, hogy az evangéliumok mellett minden más adat is rendkívüli¹ becsű lehet, mihamelint hitelessége valószínűsíthető.

Ehhez járul az is, hogy valami évszázadokon át lapangó furcsa egyházellenesség szinte állandóan úgy nyilvánul meg, hogy Jézus élete egyházilag fémjelzett forrásaival

szemben különös előszeretettel gondol az egyház által megtagadott forrásokra s azokat pusztán ezért is értékesebbeknek tartja, mert az egyház gyanúval nézte őket vagy mert a kárhozzátása nyugszik rajtuk.

Az a negyven vagy ötven evangélium, amelyről az egyház valaha tudott s amelynek csak a neve is felbukkant, mindig titokzatos nagyságként áll a négy kanonikussal szemben s majdnem minden szabadabban gondolkozó írónál előfordul, aki nem teológus.

A múlt század kilencvenes éveiben legfeltűnőbbben Doméla Nieuwenhuis emlegeti őket s vele esik meg az a kis pontatlanság, hogy előbb vagy ötvenegyről beszél, aztán ez a szám a keze alatt negyvenre olvad s még a negyven közt is több azonos fordul elő. De mindegy. A népies köztudatban benne van az a hiedelem hogy vagy negyven titokzatos evangélium létezett s talán még most is lappang, melyek Jézus életéről többet és jobbat is nyújthatnak, mint az újszövetségbe felvett, egyházilag fémjelzett, négy evangélium.

Doméla Nieuwenhuis „Die Bibel. Ihre Entstehung und Geschichte“ (1920) c. művében található felsorolása ezerint ez a körülbelül negyven evangélium a következő:

1. A héberek evangéliuma,	18. Az enkratiták evangéliuma
2. A nazarénusok evangéliuma.	(azonos Tatianoszéval).
3. A tizenkét apostol evangéliuma.	19. Éva evangéliuma.
4. Péter evangéliuma,	20. A gnosztikusok evangéliuma.
5. Az egyiptomi evangélium.	21. Markion evangéliuma
6. A szent szolgáló evangéliuma (latin ford.) (1)	(azonos Tatianoszéval).
7. Jakab első evangéliuma (latin, görög ford.).	22. Pál evangéliuma.
8. A gyermekorról szóló evangélium (latin és arab ford.)	23. Mária nagy és kis beszélgetése.
9. Tamás evangéliuma (latin és arab ford.).	24. Az üdvözítő születéséről írott könyv (valószínűleg azonos Jakab első evangéliumával).
10. Nikodemosz evangéliuma (latin fordítása Acta Pilati néven ismeretes).	25. János evangéliuma,
11. Az örök evangélium.	26. Mátyás evangéliuma.
12. András evangéliuma.	27. A tökéletességről szóló evangélium.
13. Bertalan evangéliuma.	28. A szimoniánusok evangéliuma,
14. Apellesz evangéliuma,	29. A szírek evangéliuma.
15. Bazilidesz evangéliuma.	30. Tatianosz evangéliuma.
16. Kerintosz evangéliuma.	31. Taddaiosz evangéliuma.
17. Az ebioniták evangéliuma.	32. Tamás evangéliuma (azonos a gyermekorról szólóval).

33. Valentinusz evangéliuma
(azonos az igazság evangéliumával).	géliuma.	38. Júdás Iskáriót evangéliuma.
34. Az élők evangéliuma.		39. Az igazság evangéliuma,
35. Fülöp evangéliuma.		40. Leukiosz, Szalmon, Lukianosz és Hezichiosz hamis evangéliuma.
36. Barnabás evangéliuma.		
37. A nagyobbik Jakab evangéliuma.		

Az egyházatyák odavetett megjegyzéseiből s régi kánonjegyzékekből talán még egy pár névvel meg lehetne toldani ezt a jegyzéket, viszont kellő kritikával és az üres nevek kitörlésével jóval meg is lehetne rövidíteni. De akármelyik; módszer szerint járnánk el, a lényeg mindenképp az maradna, hogy ezekből az evangéliumokból mindenképp csak roncsok vannak meg. A legnagyobb részükből pedig még ennyi se jutott az utókorra, csak a pusztá címük.

Az egyháznak ugyanis egy időben Hieronymus egyházatyja szerint az volt a véleménye, hogy az apokrif iratok az ördög művei és kísértésének az eszközei. Azért tartotta távol ezeket magától s hogy veszedelmük semmiképp fel ne éledhessen, a keze ügyébe kerülőket egyszerűen megsemmisítette.

Ez az eljárás mindenképp sajnálatos, mert nagy kárára volt a tudománynak. Az ugyan kétségtelenül igaz, hogy az elveszett anyag nagy része haszontalan lom a történelem szempontjából, vele együtt azonban elveszhetett sok értékes munka is.

Agnosztikus vezetők kezében pl. állítólag nyolc-tíz olyan munka volt, amelynek a hagyományai egyenes vonalban Jézus közvetlen tanítványaitól eredtek.

De a pusztulás mérvének az érzékeltetése céljából nem is kell ilyen messzire mennünk, mert megmaradhatunk a kánon keretein belül is.

Pál (apostol megmaradt leveleiből bizonyosságaink vannak arra, hogy több levele neki is elkallódott.

Lukács evangéliumának az első mondata is, sok szem és fültanútól származó evangélium-kísérletről emlékezik meg, amelyeknek a hitelét az eretnenség bélyege még nem illette semmi vonatkozásban s ezek sincsenek meg. Forrásai közül csak Márk van meg s még szerencse, hogy az ő és Máté evangéliumából egy másik, a Logia töredékesen helyreállítható.

Papiász nierapoliszi püspök szerint Máté héber nyelven írta össze a logiákat = Jézus mondásait. Ez, a héber nyelvű munka nem maradt reánk. A „héber evangéliumából“ levő töredékek azt mutatják, hogy az Máté héber nyelven írt evangéliumából nem azonosítható.

Az újszövetségben most olvasható Máté-evangéliumról nyilvánvaló, hogy nem az apostoltól származó emlékirat s

nem valószínű, hogy Máté és Lukács saját, eddig meg nem rögzített anyaga belőle származzék.

Pál apostol valamelyik útitársa (Lukács!) írt egy naplót. Töredékei fel vannak dolgozva az „Apostolok Cselekedeteiben“, az eredeti azonban elveszett. Ettől az értékes résztől nyerte az egész munka az evangéliummal együtt Lukács nevét szerzője nevéül.

Ezzel szemben viszont maradt nyoma és töredéke néhány olyan evangéliumnak, amely az újszövetségbe kerültekkel vetekedett.

Így pl. az egyházatyák fenntartották az „egyiptomiak evangéliumá“-nak az emlékezetét.

Hasonlóképp maradt pár töredék az ebioniták és a nazárenusok evangéliumából is.

Más eretnekek Mátyás és Fülöp evangéliumának a birtokával dicsekedtek.

Az irodalmi bizonyságokat szerencsésen kiegészítik az ásatások leletei.

1896/97-ben B. P. Grenfell és A. S. Hunt a régi Oxirinchosban (Középegyiptom) ástak ki Jézus-mondásokat tartalmazó papirusztöredékeket.

Evangéliumkéziratokban és egyházatyáknál akadnak az evangéliumokhoz eredetileg nem tartozó mondások és elbeszélések, amelyeknek származása nem lokalizálható.

Ilyen nem lokalizálható történet János evangéliuma 7. 53. — 8. 11. verseiben toldalékaként szereplő, egyéb kéziratokban pedig Lukács szövegében a 21. 3S. verse után megőrzött házasságtörő asszonyról szóló szakasz, akit a zsidók meg akartak kövezni. Jézus pedig azzal ítélte el, de egyúttal meg is mentett, hogy „aki közületek nem bűnös, az vesse rá az első követ“, amelynek külön nevezetessége az, hogy Hermann von Soden az egész újszövetségi anyag szövegkritikáját felölelő művében az evangéliumi kéziratok osztályozásánál és csoportokba való sorozásánál is felhasználta, még pedig feltűnő ismertető jelként s amelynek a süvegkritikájáról és a családfájáról magáról negyven oldalt írt („Die Textgeschichte der Perikope von der Ehebrecherin“ a „Die Schriften des Neuen Testaments in ihrer aeltesten erreichbaren Textgestalt“ I. része 488—524. 1.).

Ezekről és hasonló toldalékaikról híres a Codex Bezae Cantabrigiensis — a cambridgei, valamikor Beza tulajdonát képező evangéliumkézirat, (amelynek szövegváltozatai épp oly joggal lehetnek eredetiek, mint a másik szöveget képviselő Codex Alexandrinus és Sinaiticus szövegei.

Az idegen töredékek és toldalékok — ha és amennyiben történetiek — Jézus képét a legjobb esetben is csak apró vonásokkal gazdagítják. Legnagyobb részük azonban egyáltalán nem tarthat, hitelre igényt. Az anyagukkal való fog-

lalkozás mégis rendkívül fontos, mert ezt az anyag az evangéliumok anyagával szervesen összetartozik, tehát a történeti tájékozódás szempontjából még akkor is igen becses, ha nem régibb és nem hitelesebb is, mint akármely evangélium.

Áttekintésük szempontjából mindenekelőtt a szövegekkel kell tisztában lennünk, s azt jegyezzük meg, hogy ezt az anyagot csak a legújabb összeállítások alapján ismerhetjük meg igazán. Job, Albert Fabricius hiába gyűjtötte 1703-ban össze a szóbanforgó anyagot „Codex Apocryphus-Novi Testamenti“ című igen becses munkájában, ha máshoz nem juthatott belőle, mint a¹ Jézus gyermekkoráról szóló pár műhöz és néhány más töredékszöveghez, mert az anyag java a könyvtárak homályából vagy keleti ásatásokból csak a múlt század második felében s azóta került Össze és most is 'állandóan gyarapszik.

Azért jó, ha a rájuk vonatkozó egész irodalmat elévültnek tekintjük s csak az 1900 óta megjelent szövegkiadásokból és feldolgozásokból tájékozódunk felőlük.

Szerencse, hogy ilyenek is szép számmal vannak.

Alapvető gyűjteménynek E. Preuschen „Antilegomena. Die Reste der ausserkanonischen Evangelien und urchristlichen Überlieferungen“ c. műve 2. kiadását (1905) tekinthetjük; kiegészítik a Lietzmann szerkesztésében megjelent „Kleine Texte für theol. Vorlesungen und Übungen“ megfelelő füzetei s a J. Armitage Robinson által szerkesztett „Text and Studies contributions to Biblical and Patristic Literature“ egyes kötetei, a Montague Rhodes James által «összeállított két kötet „Apocrypha Anecdota“ és mások.

A német irodalomban az egész anyagot kétszer is feldolgozta Edgar Hennecke, előbb a „Neutestamentliche Apokryphen“ és a „Handbuch zu den Neutestamentlichen Apokryphen“ (1904) című két összeállításában, utóbb pedig a „Neutestamentliche Apokryphen“ c. 1924-ben megjelent 2. kiadásában. Az anyag Jézus Krisztus élete szempontjából fontos utalásait rendszeresen összeállította W. Bauer: Das Leben Jesu im Zeitalter der neutestamentlichen Apokryphen (1909) című munkájában.

Emellett állandóan szem előtt kell tartani azt, hogy az anyag ezekben sem teljes s hogy még több ismert szöveg is kiadásra vár, tehát a közléseket állandóan figyelemmel kell kísérni ezentúl is.

Ha, a Fabricius nyomán körülbelül ötvenre tett apokrif evangéliumanyagot Rud. Hofmann összeállítása alapján harminckilencre csökkentjük, mert a többi tucat csak üres cím s ha ezeket csoportosítani akarjuk, akkor beosztási alapul vagy az a módszer kínálkozik, amit R. Hofmann ajánl, hogy t. i. a régi „Evangelia infantine et passionis Jesu Christi“ beosztás helyett három csoportot alkossunk belőlük

s az elsőbe sorakoztassuk a Jézus szüleiről és születéséről szóló, a másodikba a gyermekkorát elbeszélő, a harmadikba pedig a szenvedésére, halálára és feltámadására vonatkozó műveket, vagy pedig az, hogy a kritika által megállapított rangsorukat vegyük mindenekelőtt tekintetbe s elsőb az újszövetségbe bekerült evangéliummal vetekedő evangéliumokat vegyük szemügyre, azokat pedig, amelyek az újszövetségi evangéliumok fonálát nyújtják tovább s tisztán novellisztikus vagy dogmatikus érdekekből íródtak, egy másik csoportba sorakoztatjuk.

Mivel a kutatás eredményei és a tudományos értékelések az utóbbi beosztásban jobban érvényesülnek, ezt veszem alapul s ebbe a két csoportba osztva szét az egész rendelkezésre álló anyagot.

Az újszövetségiekkel vetekedő evangéliumok közt első helyen annak az ősi evangéliumnak kellene állania, amelyről a hagyomány azt tartja, hogy zsidó keresztény gyülekezetek használták, hogy héber vagy görög nyelven íródott s hogy közvetlen hagyományokból merített, tehát az újszövetségbe került evangéliumoknál régebbinek kellett lennie.

Ilyen evangélium három is lehetett.

Az egyik az, amelyet Máté írt héber nyelven;

a másik az, amely „héber evangéliuma“ elnevezés alatt szerepel;

a harmadik pedig az „ebioniták vagy a tizenkét apostol evangéliuma“.

Jellegük és körülményeik tisztázása azonban rendkívül nehéz, mert az egyházatyák sem mindig voltak tisztában velük s mert róluk szóló megemlékezéseik és jellemzéseikről nem mindig tudjuk, hogy tulajdonképpen melyik evangéliumra is vonatkoznak.

Legtisztább a Máté neve alatt szereplő héber evangélium ügye, mert ha ez csakugyan Máté eredetije volt, akkor nem volt más evangélium, mint a fordítása s ha a mai görög szöveg egyes kifejezései nem fedik is teljesen az eredetit, a kettő mégis oly szorosan egymáshoz tartozik, hogy a héber szöveget nem játszhatjuk ki a fordítás ellen s Máté eredeti szövegét nem tehetjük a görög szöveg vetélytársává, még kevésbé helyezhetjük Márk evangéliuma vagy a Logia elé, mint amelyek Máté héber vagy görög szövegének egyaránt forrásaiul szolgáltak.

Jóval zavarosabb a helyzet a héber evangéliuma körül, még pedig részben azért, mert egyesek ezt az evangéliumot összekeverik Máté héber szövegű evangéliumával, részben azért, mert a töredékei alapján viszont az újszövetségi evangéliumoknál későbbinek kell lennie, részben pedig azért, mert ha az 1896/7-ben előkerült oxirinchoszi Jézus-mondások belőlevalók, egész helyzete s jellege gyökeresen megváltozik. Mivel

a német tudomány ezeket a kérdéseket nem tisztázta eléggé, majd az utolsó fejezetben térek erre az, ügyre.

Az ebioniták evangéliumának a körvonalai élesebbek. Ez is héber nyelvű volt s zsidó-keresztény gyülekezetek használták. Legszenbeshököbök jellemvönása az, hogy elbeszélését a többszám első személyében adja, mintha az apostolok beszélnek el a velük történetet. Ez a jellege azonnal kiütöközik, mihelyt az apostolok a történet színpadára lépnek, ami Jézus megkeresztelkedése után történik. Keresztelő János felépését és Jézus megkeresztelkedett még krónikás hangon mondja el. Az apostolok meghívása után az az első jelenete, hogy Jézus bemegy Kafarnaumba Simon házába, ott Jézus elmondja, hogy hívta meg tanítványaiul Jánost és Jakobot, Simon (Péter)-t, Andrást, Taddaioszt, a Zélota Simont és Iszkariotész Júdást s ehhez hozzáteszi, hogy Mátét a vámtól hívta el s hogy azért választotta ki tizenkettejüket a zsidók ellen való bizonyosságaiul.

H. Waitz Hennecke művében vagy hatvan — főként mondásokból álló — töredéket sorol még ehhez az evangéliumhoz, de a besorozott mondások nagy részéről egyáltalán nem bizonyos, hogy csakugyan belöle valók-e. Legtöbökük annyira egyezik a kanonikus evangéliumokban található mondásokkal, hogy az ebionita-evangélium jellemzésére nem szolgálhat.

A többes első személyben való elbeszélés jóval jellemzőbb az evangéliumra nézve, meg pedig nemcsak azért, mert a feltétlen jólértesülte ég látszatát kelti, hanem azért is, mert feltűnő az a párhuzamosság is, hogy az Apostolok cselekedeteiben szintén található egy ilyen többes első személyben szóló betét és forrásrészlet. Ebből az következhetik, hogy az evangélium az Apostolok cselekedeteibe bedolgozott „mi-forrás“-sal együtt vagy annak a hasonlatosságára készülhetett, tehát későbbinek kell lennie az újszövetségbe került evangéliumoknál, mert az, hogy az apostolok valamennyien együtt írtak volna egy emlékiratot s hogy abban többes első személyben beszéltek volna el Jézus élete eseményeit, egyáltalában nem valószínű. Valószínűbb ellenben, hogy miután az evangéliumok írása megkezdődött s miután kezdetben egy evangélium sem talált általános tetszésre, egy író arra a gondolatra juthatott, hogy elbeszélésének a hitelét a többes szám első személyének a használata segítségével elfogadtatja s minden kétségén felül helyzeteti.

Az ebioniták evangéliuma tehát sem tartalma, sem formája miatt nem régiesebb és nem is hitelesebb, mint az újszövetségbe került evangéliumok.

Az újszövetségbe kerültekkel komolyan vetekedő evangéliumok másik csoportjába a gnosztikus evangéliumok tartoznak, amelyekről a gnosztikus hagyomány azt tartotta,

hogy adataik közvetve vagy közvetlenül Jézus Krisztus valamelyik apostolától -származnak.

Ezek közt Hippolitosz tanúsága alapján Bazilidesz evangéliuma lesz a legfontosabb, még pedig részben azért, mert még a második század elejéről származik, részben azért, mert Bazilidesz állítása szerint Mátyástól vette az adatait.

Igaz, hogy éppen ennek az evangéliumnak igen különös a szinoptikusokétól nagyon elütő a látóköre s ezért a teológusok nem tudtak mit kezdeni vele, viszont azonban az önmagában egyáltalán nem szól a hitelessége ellen, hogy Jézus a testtel való viaskodást követelte, vagy hogy azt mondta, hogy ha a kiválasztott ember szomszédja vétkezik, „abban a kiválasztott is bűnös, mert ha helyesen viselkedik, a szomszédja is szégyellne büntetést elkövetni“, vagy hogy Jézus a világ keletkezéséről szóló bölcselkedésekbe merült.

Az egyiptomiak evangéliumáról a nevéből azt kell következtetnünk, hogy valami egyiptomi közösség szentirata lehetett. A töredékei pedig arra, mutatnak, hogy eszmei rokonságban kellett lennie Bazilidesz evangéliumával. Egyik töredéke ugyanis arról szól, hogy a lélek nehezen meghatározható és megismerhető fogalom, a másik azt tartalmazza, hogy Jézus az asszony cselekedetei, vagyis a vágyak megsemmisítésére irányuló küldetést érzett magában s a születéstől és a haláltól való megváltás ígét hirdette, ezzel szemben azonban Salóménak arra a kérdésére, hogy meddig tart az emberek halála, egész realiztikusan azt jelentette ki, hogy addig, amíg az asszonyok szülnek, mikor pedig Salome erre azt vetette ellent, hogy akkor neki is jobb lett volna, ha nem szüli meg a gyermekeit, erre is igenlőleg válaszolt, — ami nemcsak aszketikus tendenciákat foglal magában, hanem — ha hiteles — a gondolkodás és a bölcselkedés olyan távlatába enged bepillantást, amilyen az evangéliumok világában csak Bazilidesz evangéliumában villan fel s buddhista vonatkozásokra enged következtetni, még pedig úgy, hogy egyes pontjain a szinoptikus evangéliumokkal is összefügg.

Barnabás, András vagy Bertalan evangéliumairól alig tudunk valamivel többet a nevüknél, tehát nem is mondhatunk róluk semmit.

Fülöp evangéliuma két vagy három töredékének a tanúsága szerint teljesen fantasztikus jellegű lehetett. Csakhogy az újszövetségi evangéliumban a fantasztikus elemet Jézus ú. n. apokaliptikus beszéde képviseli. Fülöp evangéliuma ellenben a lélek másvilági útjáról beszélteti Jézust, ezt mondván: „Az úr kijelentette nekem, hogy mit kell mondania a léleknek mennybe való felszállása közben s hogyan kell felelnie a mennyei hatalmaknak!“ ... Ez a gondolatkör, a léleknek a másvilágon egyik helyről a másikra való vándorlása főként a babiloni és az egyiptomi vallások eszmevilágában volt

honos. Nem valószínű, hogy Jézus a megváltást ebben a zsidó-keresztény másvilágnál sokkal bonyolultabb síksorban képzelte volna el, tehát az erről szóló írás se lehet a szinoptikus evangéliumok komoly vetélytársa.

Az „igazság“ és a „tökéletesség evangéliumai“ is majdnem teljesen üres nevek. Csak az utóbbiból maradt az egyébként figyelemreméltó mondás, hogy „a tökéletesség kezdete az ember ismerete, isten ismerete pedig a tudás tökéletessége!“ — amellyel semmit nem lehet kezdeni egymagában.

Hasonló a helyzet Júdás evangéliumánál is, mert jellemzésére elegendő maradványa nem maradt. Az, hogy a kainiták evangéliuma volt, nem elég arra, hogy képet alkossunk róla. As sem vezet tovább, hogy a kainiták az Ábelt megölő Káint is az üdvösség eszközlőjének tartották, az evangéliumban pedig Júdást vélték Kain párhuzamosának s azért használták az evangéliumát, mert ebből éppen az nem derül ki, ami lényeges, hogy t. i. voltak-e Júdásnak visszaemlékezései s hogy a kainiták ezeket használták-e, vagy pedig csak az elméletüket fejtegették a „Júdás evangélium“-nak címzett iratban.

Péter evangéliumának számbavehetőbbek a töredékei.

Origenesz és Euzébiosz adataiból a keresztény világnak tudomása volt arról, hogy Péter neve alatt is létezett egy evangélium, de mindössze annyi volt belőle ismeretes, hogy ez az evangélium Jézus ú. n. testvéreit József első házasságából származó gyermekeinek tartotta s hogy Szerapion véleménye szerint nem származott Pétertől.

1886/87 telén egy szerencsés ásatás körülbelül hatvan „versnyi“ töredéket hozott napvilágra egy sírból, amelynek az írása a 8. századra vallott, a szövege pedig Péter evangéliuma töredékének bizonyult.

A töredéket U. Bouriant adta ki 1892-ben. Azzal kezdődik, hogy Pilátus kezét mossa, mert nem ítélte el Jézust.

Haláláért a felelősség a zsidókat és Heródeszt terheli. József, Pilátus barátja sem Pilátustól, hanem Pilátus közvetítésére Heródesztől kapta ki Jézus holttestét.

Jézust Heródesz a népnek adta át kivégzésre.

A nép csúfolta, bíborba öltöztette, bírói székbe ültette, töviskoronát tett a fejére, azután szembeköpték, pofozták, lökdöstek, végül megkorbácsolták és két gonosztevőt feszítettek meg vele együtt.

Keresztjére megint csak a nép írta a feliratot: „Ez a zsidók királya.“ Ruháira kockát vetettek.

Az egyik rabló szidta a népet: „Mi gonosztetteinkért szenvedjük el a büntetést, de az emberek megváltója mi rosszat tett néktek?!“ Erre összeúzták a csontjait.

Jézus nehezen halt meg. Hogy halálát sietessék, megittatták pével és ecettel. Halála előtt így kiáltott fel:

„Én erőm, én erőm, miért hagytál el!”

Halála pillanatában a jeruzsálemi templom kárpitja kettéhasadt és egész Júdeát sötétség borította.

Mikor meghalt, a szegeket kivették a kezéből, holttestét a földre fektették: a föld megremegett alatta.

József a holttestet átvette, megmosta, vászonba csavarta s a saját sírjába temette.

A zsidók bűnösségük tudatára ébredve penitenciát tartottak, a dolgokat elbeszélő Péter és társai el voltak rejtőzve, ahol szombatig ők is éjjel-nappal siratták Jézust. Az írástudók, farizeusok és vének látva a nép bűnbánó hangulatát, gyűlést tartottak, elmentek Pilátushoz és katonákat kértek tőle, hogy három napig őriztessék Jézus sírját, hogy a tanítványok el ne lophassák a holttestet s az a hír ne kelhessen szárnyra, hogy Jézus feltámadt. Pilátus Petronioszt rendelte ki a sír őrizetére. Petroniosz hatalmas követ hengerített a szájára s hét pecséttel lepecsételtette. Szombaton sok nép jött Jeruzsálemből a lepecsételt sír megnézésére. Vasárnapra virradó éjjel hatalmas hang hallik az égből, két férfi jön le, a kő a sír szájáról magától elgurul, a sír kinyílik és a két ifjú bemegy. A két őrtálló katona felkölti a századost és a véneket, azok látják, hogy a sírből három férfi lép ki és a — kereszt követi őket.

Az égből hang hallatszik: Prédikáltál-e a halottaknak! A kereszt visszafelel: Igen.

Míg Petroniosz és a vének összenéztek, újra megnyílt az ég, lejött egy férfi s bement a sírba.

A katonák elszaladtak.

Pilátus megint elhárította magától a felelősséget Jézus haláláért, a zsidók azonban kivítették nála, hogy Petronioszt s katonáit eltiltotta a látottak elbeszélésétől.

Vasárnap reggel Mária Magdolna társnőivel elment a sírhoz, hogy megsirassa Jézust. Amint tanakodtak, hogy ki fogja elvenni a sír szájától a nagy követ, látták, hogy a fűr nyitva áll; mikor benéztek, egy ifjú ült a sírban, aki megmutatta, hol feküdt Jézus s megmondta nekik, hogy feltámadott. Az asszonyok elfutottak.

Simon Péter — a színhely változik — Galileában ott hagyja a gyászoló tanítványokat s kimegy a tengerre halászni...

Ezzel végződik a töredék, melynek legendás jellege tartalmából kétségtelen. Ezzel jár az a következtetés is, hogy ez a töredék sem származhatik attól, akinek a nevével ékesítik s akinek a szájába az elbeszélést adták.

Péter evangéliumának a töredéke tehát csalódást hozott s valószínűleg nem válnak valóra azok a várakozások ee, amelyek a Chester—Beatty-gyűjtemény bibliai papiruszaihoz fűződnek. Ezeket a papirusz-töredékeket a British Museum

1934-ben szerezte meg Egyiptomban s Idris Bell ismertette. Bell szerint a töredékek egy eddig ismeretlen evangélium részletei. Jól olvasható az a szakaszuk, amelyben Jézust kísértő zsidók így szólítják meg:

— Jézus mester, tudjuk, hogy istentől jöttél, mert cselekedeteid arról tesznek bizonyosságot, hogy te valamennyi prófétánál több vagy...

Ezután pedig a királyhoz való viszonya felől kérdezősködnek, mire Jézus azzal felel nekik vissza:

— Miért neveztek engem „mester”nek, mikor nem hallgattok a tanításomra!

Egy másik részlete arról szól, hogy egy poklos Jézushoz fordul s azt mondja:

— Uram Jézus, én poklosokkal érintkeztem s velük étkeztem a korcsmákban, ezért megkaptam én is a kiütéseiket.

Más részleteiben. János evangéliuma mondásaira emlékeztető mondások olvashatók.

Hans Windisch Bell ismertetése alapján azt hiszi, hogy a töredéknek több a régiség-becse, mint a történeti értéke. Mert ha a töredék csakugyan a 2. századból való, mint ismertetője mondja, akkor ez csak azt jelenti, hogy a kanonikus evangéliumok Egyiptomban már a 2. században ismeretesek voltak, a töredék szövege ugyanis az újszövetségi evangéliumok szövegeinek az ismeretét tételezi fel, tehát az újszövetségi evangéliumokkal nem veheti fel a versenyt se forrás, se történeti érték tekintetében (Die Christi. Weit, 1935. febr. 16. ez. 154—157. 1.). K. Pieper pedig a Theologie der Gegenwart-ban (1935. 343—348. 1.) annak a feltevésének adott kifejezést, hogy a töredék az egyiptomi evangéliumból való is lehet.

A keleti kutatások és a Keletről a nyugati múzeumokba került kéziratanyag feldolgozása során szinte évenként gyarapszik ez a másodrendű forrásanyag, amelyből eddig úgy látszik csak az oxirinchoszi Jézus-mondások magaslanak ki, amelyekről később szólok a héberek evangéliumával kapcsolatban.

Eredeti nem igen van ebben az anyagban s ha régiségi becse igen nagy is minden újabb leletnek, Jézus életéről szóló forrásszerű ismereteinket és tudásunkat nem igen gyarapítja.

Ilyen módon 1920-ig nyugodtan lehetett felesleges romantikus várakozások lehűtésére azt írni a tudományos közvélemény gyanánt, hogy: „Jézus életére vonatkozó történeti tudásunk kizárólag a szinoptikusokon, illetve ezek forrásain alapszik.

De nemcsak a mienk szorítkozik erre a pár munkára: a hozzá közelebb eső korok sem tudtak többet róla.

Amivel többet vélték tudni, az mind mese és legenda volt.

Ebbe a kategóriába tartozik valamennyi úgynevezett apokrif evangélium. Ezek u. i. nem azért nem mennek forrás-számba, mert az ókori egyház tekintélyei és zsinatai nem approbálták őket, vagy mert „eretnek“ egyházak bizonyítékainak a tárházául szolgáltak, hanem azért, mert mind csak a szinoptikus hagyomány fonalát nyújtják tovább, azt módosulják, azt egészítik ki s arra építik Jézus életéről képzelt légvárait.

És ha ezt az anyagot illetőleg talán a helyzet nem egészen s nem feltétlenül világos és félreérthetetlen, teljesen eloszlik minden kétségünk akkor, amikor az újszövetségen kívül megmaradt ismertebb és az egyházhoz is közelebb álló csoportját vesszük szemügyre, amelyhez a Jézus származásáról, születéséről és ifjúságáról szóló evangéliumok s a szenvedéstörténete egyes részleteit megvilágító írások tartoznak. Közös névvel ókori Jézus-legendáknak nevezhetjük legáltalóbban őket.

Az ókori Jézus-legendák szövegét legkényelmesebben C. Tischendorf „Evangelia apocrypha“ című művében (1. kiad. 1853. 2. kiad. 1876.) találhatjuk meg, német fordításait Hennecke „Neutest. Apokryphen“ és „Handbuch zu den Neutest. Apokryphen“ c. gyűjteményeiben olvashatók. Egy részüket a Theológiai Szaklap régebbi évfolyamaiban Raffay Sándor is lefordította s külön is kiadta „Újszövetségi apokrifusok“ (1905) és „Apokrifus evangéliumok Jézus gyermekségéről“ (1912) című műveiben. Igen jó áttekintést és jó megítélést ad róluk Gieffcken: „Christliche Apokryphen“ (1908) című füzeté.

Megértésükhöz talán a teológiai vélemények alábbi összefoglalása és a következő fejtegetések segítenek:

Jézusról már életében csodás hitek keringtek. Életrajz = evangélium formában való lerögzítésük „Márk“ műve, amelylyel Máté és Lukács elől legendás születéstörténettel és családfákkal, hátul pedig feltámadás-legendákkal toldottak meg.

Az evangéliumokban sokszor lépésről-lépésre megfigyelhető, hogy a történeti megkötöttség dacára hogyan nő, hogyan színesedik s ezzel hogyan válik mind valószínűtlenebbé, dogmatikailag azonban annál hatásosabbá Jézus alakja.

A szinoptikusokon megérzik, hogy hagyományokat dolgoznak fel s bár az anyaggal tetszésük szerint bánnak s erős változtatásokat engednek meg maguknak, mégis csak krónikaírók.

Pál apostol ellenben az evangéliumok keletkezése előtt egy emberöltővel egész másként beszélt Jézus életéről. Élete fáját gyökerestül kitepte a földből és — a mennyországba plántálta át. Jézus az égből jött le, földi születése, emberalakja csak átmeneti állapot volt, halála pillanatnyi vereség,

tulajdonképpen önkéntes áldozat az emberiségért, mely után. élete ott folytatódik romolhatatlan dicsőségben, ahonnan jött s ahonnan még egy szer eljön. Az általa megadott váz szerint megírott Jézus-életrajz kezdte és vége a végtelenségben vesz el s amely ilyenformán egyes részleteinek az elképzelhetősége és eleven színei (!) dacára is hitregét nyújtó költemény.

A Jézus életét teljesen mitikus ködbe burkoló folyamat tehát már az újszövetségi iratokban kezdődik.

Kívülről pedig két irányban folytatódik.

Akadnak költők, akik tovább szövik a legendák fonalát és akadnak az evangéliumok naivitásából kinőtt nagy koncepciójú teológusok — jobbára eretnekek, akik világműveket (aeonokat), azokban külön megnyilvánulási formákat költenek az istenség számára s akik Jézust saját vallásukat és filozófiáikat összekeverő bölcselkedéseik szócsövéné teszik.

Az egyház a mitológiai koncepciókat tartalmazó könyvet tüzzel-vassal úgy kiirtotta, hogy csak a cáfolataiból ismerjük őket. Pedig a Krisztus-dogma fejlődése szempontjából óriási a jelentőségük. Minket azonban ez alkalommal kizárólag a szinoptikusok fonalát tovább fűző apokrif evangéliumok érdekelnek. Még pedig ezek is csak azért, mert ilyen vagy amolyan formában valahol s valamikor Jézus élete forrásaiként szerepeltek vagy ezután jöhetnek szóba.

Általában jó, hogyha tudjuk róluk s ennek a határozott leszögezése nem is felesleges, hogy történeti hitelesség szempontjából szóba se kerülhetnek. Azok, akik laikus módra foglalkoznak Jézus élete kérdéseivel, csupa egyházellenességből erősen hajlamosak arra a hitre, hogy ezek az írások éppen azért hitelesebbek és igazabbak, mert az egyház nem ismeri el a hitelességüket s nem veszik észre, hogy az egyház kárhoytatását nem hitelességük s cenzúrátlanáguk miatt vonták magukra, hanem azért, mert az egyház tanainak és szándékainak a mindenáron való védelmezése és erősítése vonalán erősen túlmentek azon a határon, amit az egyház ilyen érdekei is elviselhetnek. Jellemző a hit érdekeinek ez a túlzott képviselése még az eretnek apokrifusokra is.

Kiindulópontul s összefoglaló jellemzésül kínálkozik az a meghatározás, hogy az apokrif evangéliumok a szinoptikusok által nyújtott keretbe illesztik elbeszéléseiket s ezek hiányait, üreit akarják kitölteni, problémáikat akarják megvilágítani, az egyházi hit (vagy különböző eretnkségek) számára próbálnak bizonyítékokat kovácsolni.

Mert az evangéliumi elbeszéléseknek olyan kézzelfogható hiányaik vannak, melyeket nem hitetlenek vagy bösz liberális teológusok fedeztek fel. Már az öskeresztény kor hívó és spekuláló lelkei is látták s — pótolni, kitölteni próbálták őket.

Hogy csak a főbbeket említsük: Jézus családjáról, aty-

jának, anyjának az élete folyásáról semmit nem tudunk belőlük. Hasonlóképpen teljes homályban hagyják Jézus gyermek- és ifjúkorát. Élete végén homány fedi bírójának az egyéniségét s azt az időt, míg a sírban feküdt, meg a feltámadástól a mennybemenetelig terjedő időszakot.

Ezek a hiányok problémáikkal: Jézus fogantatásának, Mária szüzességének a kérdésével egyetemben foglalkoztatták a dogmatikai éleselméjűséget is, ezenfelül novellisztikus tevékenységre is csábító alkalmakat szolgáltattak.

Az őskeresztény egyházi társadalom szellemi nivójára jellemző, hogy az apokrif evangéliumok halvány nyomát sem mutatják semmi igazi történeti érdeklődésnek és Jézussal való lelki rokonságnak, hogy Jézus lelkével csak valamennyire is rokon legendákat tudjanak létrehozni. Történeti beállításukat kirívó anakronizmusok jellemzik. Van olyan, amely Máriának a jeruzsálemi templomban neveltetéséről beszél, ami történetileg teljesen lehetetlen dolog. Vagy a másik Tiberius császár megkeresztelkedéséről ír, ami kétségtelen valótlan-ság. A „Vindicta Salvatoris“ meg Titust Libia királyának mondja, amiből megint csak nem igaz egy szó se.

A legvadabb csodaéhség és a legeggyűbb csodahit bábáskodtak ezeknek az evangéliumoknak a megszületésénél úgy, hogy mondvasínáltságuk még akkor is első pillanatra nyilvánvaló, amikor íróik Jézus atyját, Józsefet, 'vagy magát Jézust beszéltek!

Nagy hír előzi meg őket, látszólag a legmegbízhatóbb helyekről származnak, sokat ígérnek, — de semmit be nem váltanak Ígéreteikből. Silány fércmunkák ezek s egyáltalán nem vetnek valami dicső fényt keletkezési koruk irodalmi fantáziájára.

A Protoevangelium Jacobi Mária szüleivel kezdi az elbeszélést. Joakim és Hanna öreg gyermektelen házaspár, kiknek különös isteni kegyelemből születik gyermekük. Mária hároméves korától kezdve a templomban nevelődik, angyal eteti. Tizenkétéves korában férjet választanak számára, aki — szüzen megőrizze. A férj az — özvegyemberek sorából kerül ki, József az, akinek a botjából a férj szemle alatt galamb röpköd ki s az a fejére száll. József, mint férj, a dolga után jár, Mária — a templom számára függönyt hímez. Eközben az úr angyala meglátogatja, tudtára adja az úr szándékait. Hat hónap múlva József hazajön, borzasztóan megröppen, hogy feleségét nem tudta híven megőrizni. Álmában ugyan az angyal megnyugtatja, hogy Mária a szentlélektől fogant, a dolog mégis a szinédron elé kerül, ahol József és Mária megesküsznek, hogy bünt nem követtek el s a vízpróba is igazolja őket. Az elrendelt népszámlálás következtében Betlehembe kell menniök; útközben egy barlangban Mária megszüli fiát. Közben József bábát keres s csodálkozva látja,

hogy egy pillanatban — az üdvözítő születése pillanatában — megáll a világ folyása. A barlang felett fényes felhő lebegett, a barlangban nappali fény!

(Ezen a ponton annyira szembeszökő az elbeszélésnek a Buddha-legendával való érintkezése, hogy közbe kell szúrnom azt a H. Beckh „Buddhismus“ (1906) c. művére való utalást, amely szerint a Laiita Vistara elbeszéli, hogy Buddha születését a következő jelek előzték meg: a világra mély csend borult, a virágok nem nyíltak ki, a szelek elálltak, a folyók folyása megmerevedett, a tűz nem égett, minden munka fennakadt, az asszonyok könnyen szültek, a Himalájából fiatal oroszlánok jöttek a városokba, de senkit nem bántottak. De van ennek az elbeszélésnek kapcsolata az Orfeuszról szóló hitregekkörrel is. Mikor u. is Orfeusz az alvilágban kezébe veszi a lantot és megszólaltatja, a kárhozott lelkek sírva fakadnak, Tantalosz nem kapkod az előle örökké visszahúzódó víz után, Ixion kereke megáll, a madarak nem tépik Prometeusz máját. Danaosz leányai abbahagyják a feneketlen hordó töltögetését, az Eumenidák könyörtelen szíve fölenged s könnyek áztatják az arcukat... Egy percre Orfeusz muzsikáján, Buddha és Jézus születésekor is egyet gondol az egész világ s felfigyel a nagy eseményre!)

József aztán két bábát hozott. Az egyik híven ellátta a dolgát, a másik azonban nem akarta elhinni, hogy olyan szűz szült, aki szülése után is SZÚ23 maradt, amíg ujjával meg nem vizsgálta Máriát. A vizsgálat közben mintha tűz égette volna meg a kezét s csak akkor gyógyult meg, mikor az isteni gyermeket karjára vette.

A mágusok látogatása után Heródes gyilkosokat küld ki Jézus megölésére. Erzsébet és Mária elrejtik fiaikat. Jánost egy szétnyló hegy fogadja magába. Zakariás meghal, de el nem árulja fia rejtekét. Vére kővé válik az oltár előtt. Utódjává Simeont választják.

A Pseudo—Matthaei evangélium ugyanezt a történetet mondja el, csakhogy jobban kiszínezi és tovább fűzi.

A kétségbevonható pontokat, pl. Mária természetfölötti fogadását és a szülés után is megmaradt szüzességét vitán felül emeli. Azt, hogy Mária férfit nem ismerhetett, folyton vele levő szüzek biztosítják. Angyallal beszél mindennap, kezéből vette eledeleit; terhessége is csak angyaltól származhatott. Mikor Jézust megszüli, akkor is szűz maradt. „Virgo concepit, virgo peperit, virgo permansit.“

Jézus dicsősége mindjárt születésekor teljes fényében ragyog az — állatok és növények előtt is. A szamár és az ökör imádják, az oroszlán és a párdúc leborulnak előtte, a pálma lehajlik hozzá és úgy kínálja neki gyümölcsseit.

Egyiptomban a bálványok felismerik s imádságra borulnak előtte.

Játék közben társát egy haragos szavával megöli, azután feltámasztja. Később ugyanígy jár tanítója is. Sárból készült verebei repülni tudnak. Az árpa, amit elvet, vékaszámra ontja a magot. Rövid gerendákat kellő hosszúságúakra nyújt. Testvérét, Jakabot viperamarástól meggyógyítja; mikor a Jordánon átmegy, vize kettéválik előtte.

A De nativitate Mariae Mária születését és férjhezmenetelét beszéli el a fentiekhez hasonlóan. Mária szüzességét azzal bátyázza körül, hogy Mária meg is fogadta, hogy soha férfiúval az ismeretes módon nem fog közlekedni hanem örökre szűz marad s hogy mikor József elvette, nem hozzá, hanem szülei házába ment vissza hét szűz kíséretében, akik mindig vele voltak.

História Joseph! fabri lignarii-ban a dogmatikus és apologetikus érdekelment addig az ízléstelen kísérletig, hogy Jézussal magával beszéltette el atyjának, Józsefnek a történetét, illetve helyesebben — a, saját születése körül történt dolgokat és József halálát.

Az Olajfák hegyén gyűjtik össze tanítványait s mint evangélium kiegészítő részül elmondja atyja életét. József Betlehemben született Dávid [nemzetségéből]; pap volt, de egyúttal ácsmesterséget is folytatott. 40 éves korában megházasodott. Első feleségétől hat gyermeke volt: négy fiú (Júdás, Justus, Jakab és Simon) és két leány (Assia és Lidia). Feleségének a halála után sorsvetés útján rábízták Máriát. Előbb egy évig őrizte, aztán mikor 'elvette feleségül, a 3. évben született Jézus.

József 111 évig élt. Agg létére oly fürge és erős volt, mint bármely fiatal ember. Se látása, se hallása nem gyöngült, egy foga soha ki nem hullott.

Halálát egy angyal előre megjelentette. József elment a templomba s a haláltól való félelmében arra kérte istent, hogy angyal segítse lelkét a testtől elválni, az égbe* vezető úton a démonok ellen angyal védje, a mennyország ajtajának az őrei beeresszék s a tűztenger hullámai lelkének ne árthassanak.

Azután mikor Názárethben halálos ágyán feküdt, siránkozott azon, hogy bűnben fogant s jajgatott testrészei felett, hogy azok bűnök eszközei voltak.

Halálakor Jézus imádkozva állt a lábánál.

Imádsága folytán József lelkét Mihály és Gábrriel angyalok vitték Istenhez.

Jézus és Mária megsiratták Józsefet, két angyal halottas lepelbe burkolta. Jézus arra kérte istent, hogy testéből semmi el ne enyésszék s hogy aki József emlékezetére ételt vagy italt ad szegénynek, vagy aki — József életének a könyvét leírja, azt József vezethesse az üdvözültek lakó-

májához, illetve bűneinek a könyve semmisíttessék meg s a tűztengeren baj nélkül léaljon át.

A siratok József holttestét az angyalok által ráborított lepedőben temették el őseihez.

Sírjánál Jézus megemlékezett a halandóság okáról, Ádám vétéről.

A tanítványok felvilágosítást kértek tőle, hogy ha Henochnak és Illésnek nem kellett megkóstolnia a halált, miért nem volt József, a Megváltó test szerint való atyja, halhatatlan! Mire Jézus felvilágosítja őket, hogy minden embernek meg kell halnia. Henoch és Illés is meg fognak halni, még pedig akkor, mikor az Antikrisztus megjön. Négy embert az ő meg: Henochot, Illést, Schilát és Tabitát.

Tamás evangéliuma a Pseudo-evangelium Matthaei csodáit mondja el újra s Lukács 12 éveskori történetével fejezi be az elbeszélést.

Ötéves korában Jézus 12 sárverebet csinál, melyek parancsszavára csiripelve szárnyra kelnek. Hannas fiát „kiszárítja“, mint egy száraz ágat, játékrontó társait megöli, akik nem hisznek benne, azokat megvakítja. Tanítóját tudományával megszegyenyíti, mikor meggyanúsítják, hogy egy szerencsétlenül járt társát ő lökte le a háztetőről, feltámasztja s igazoltatja vele magát, hogy nem ő volt a bűnös, egy másik ifjút, aki lábsebébe halt bele, előbb meggyógyított, azután feltámasztott. Hatéves korában az ingében hozott vizet a kútról, mert a vödör elszakadt, elvetett gabonaszeme csodásan sokat termelt, a nem egyformára sikerült ágyfák közül a rövidebbet a másikkal egyforma hosszúra nyújtotta. Azután megint iskolába megy, a gorombáskodó tanítót egy szavával megöli. De aztán olyan tanítóra akad, aki méltányolja tudását; ennek a kedvéért előbb rosszul járt tanítóját is meggyógyítja. Testvérét, Jakabot kígyómarástól gyógyítja meg, egy csecsemőt és egy ifjút halottaikból feltámaszt.

Az Evangelium infantiae arabicum Tamás elbeszéléseit» toldja meg.

Ebben fordul elő először a praeputium-ereklye (a körülmetéléskor levágott előbőr vagy más verzió szerint: köldök-zsinór darab). A zsidó bába nárdusolajjal telt üvegbe teszi el. Később a bűnös Mária ezzel az olajjal kente meg Jézus fejét és lábát. Ebben kezdenek gyakrabban szerepelni Jézus pelenkái vagy pólyakötői és ágya, mint gyógyítótényezők és az a fürdővíz, amelyben őt vagy ruháját megmossák, a legcsodálatosabb betegségeket meggyógyítja.

Érdekes az az eljárás is, ahogy Jézust élete későbbi szereplőivel már gyermekkorában összehozza.

Júdás ördögtől megszállott gyermek, aki dührohamában Jézust meg akarja ölni. Jézus meggyógyítja; az ördög ve-

szett kutya képében megy ki belőle. Még előbb: az egyiptomi menekülés közben Jézus és szülei rablók kezébe kerülnek. Az egyik, Titus, visszatartja társát, Damachust attól, hogy a szent családot kirabolja. Ezt a két rablót feszítették meg aztán Jézussal. Titus volt a jobbjá felől s ő volt az, akinek Jézus megígérte a paradicsomot.

A megszokott csodákon kívül két újfajta fordul elő ebben az „evangéliumban“. Jézus egy házassága előtt öszvérré változott legényt megint emberre változtat, egy festő nagy megrettenésére pedig egy kádba márt minden festeni való ruhát. Mikor kiveszi őket, mind a — kívánt színre van festve.

Jézus 12 éves korabeli bölcsességét is közelebbről meghatározza az „evangélium“. Jézus nemcsak a törvényt ismerte s az írástudókkal vitakozott, hanem egy csillagászzal és egy orvossal is. Mindkettőt meglepte azzal, hogy e két szaktudomány terén a legrészletesebb ismeretei voltak.

A Jézus gyermekkoráról írt különböző legendás könyvek mondvacsinált tartalma annyira nyilvánvaló, hogy hitelességüket vitatni sem lehet, amit aztán csak megerősít az is, hogy hamis lobogó alatt vitorláznak. Se Jakab, se Máté nem írt Jézus gyermekkoráról evangéliumot, se József se tollba nem mondta, se meg nem írta a saját életét. Ezzel szemben viszont az is kétségtelen, hogy ezek az evangéliumok sokkal régebbek, mint legendás tartalmukból gondolni lehetne, mert a létezésükről már a 2. század második feléből tudásunk van, ami azt mutatja, hogy Jézus iKrisztus legendás képe 2. században meglepő gyorsan kialakult. Még az arab „evangélium infantiae“ is a Korán előlrol való, mert a Korán ismeri néhány elbeszélését. A História Joseph! Fabri Lignarii pedig meglehetett már a 4. században is, noha kopt-eredetű.

A katolikusok a szent családról szóló történeteikben vették hasznukat. A reformáció korában a protestáns oldalon is mutatkozott némi érdeklődés irántuk. A múlt századok kalandor szabadgondolkodói elbeszéléseikkel cifrázták fel regényeiket s egyes epizódjaik még modern Jézus-regényekben is kísértének.

Nálunk Zajti Ferenc ragaszkodik legkritikátlanabbul hozzájuk, mert 1921-ben „Jézus gyermekora“ c. füzetében is felhasználta anyagukat Jézus életének első, homályban maradt része megvilágítására s mert erről az előszeretetről 1936-ban megjelent „Zsidó volt-e Krisztusa“ c. művében sem mondott le.

Későbbi korok fantáziáját a szinoptikus evangéliumok által homályban hagyott gyermekkoron kívül Jézus életének a vége foglalkoztatta élénkebben. Ebben a gondolatkörben

két kérdés áll az érdeklődés központjában: Jézus elítélése és feltámadása.

Az Acta Pilati állítólag Nikodemosz emlékirata.

A zsidók azzal vádolták Jézust, hogy paráznaságból született, hogy sok zsidó gyermek halálának az oka volt, miatta kellett szüleinek Egyiptomba menekülniök, hogy a szombatot megszegte, a zsidó törvényeket el akarja törölni,, magát isten fiának tartja s a templomot szét akarja rombolni, hogy lehetetlen idő: három nap alatt újra felépítse. A sok vád mindig hazug. Pilátusnak el kellett ítélnie, noha meg volt győződve, hogy teljesen ártatlan s látta, hogy tulajdonkép a jóságáért, szombaton végzett gyógyításaiért akarták a zsidók halálra ítéltetni.

Jézus büntelenségét azon a bevezető csodán kívül, hogy a bírói szék mellett tartott zászlók még a zsidók kezében is meghajoltak előtte, 12 szavahihető férfi is igazolja. Mentőtanukul felsorakoznak mellette a 38 évig ágyon fekvő beteg, a vak, a nyomorék, a leprás, Berniké, akinek 12 éven át vér-folyása volt, a tömeg pedig ördögűzéseit és Lázár feltámasztását bizonyítja,

De a zsidó főpapok nem engednek, hanem addig erőszakoskodnak, amíg Pilátus ki nem mondja az ítéletet: meg kell korbácsolni, azután pedig meg kell feszíteni Jézust!

Diszniaszt és Gesztaszt vele együtt feszítik meg. József Jézust eltemeti. A zsidók Józsefen meg akarják bosszulni magukat, elfogják és börtönbe vetik, azonban Jézus a börtönből kiszabadítja.

Három zsidó Graüleából hírül hozza, hogy Jézus széles e világra küldvén tanítványait az evangélium hirdetésére, búcsút vett tőlük és felment a mennyekbe. Nagy vita a szinedrion előtt, hogyan lehetséges a feltámadás? Az a gyanú, hogy a tanítványok Jézus holttestét ellopták, nem szolgál elegendő magyarázatul: hogyan került megint a lélek a testbe! A másik kérdés: hogyan mehetett fel Jézus a mennybe? És vannak a szinedrionban olyanok, akik azzal a zsidó szempontból bizonyára kifogástalan érveléssel bizonyítják Jézus mennybemenetelét, hogy hiszen Illés is, Hénok is mennybe mentek: Jézus is hozzájuk hasonlóan juthatott oda, miután a tényben kételkedni a törvény szerint nem lehet, mert három tanú tesz róla bizonyosságot.

A nyomozásnak az a vége, hogy a szinedrium elhatározza, hogy csak istent szabad imádni, teremtményt nem.

Az állítólagos emlékirat második része Jézus pokolra szállásáról szól.

Ezt is József beszéli el a szinedrium előtt.

Jézus nemcsak maga támadt fel, hanem többen is vele együtt. Ezek között volt Simeon, aki gyermekkorában a templomban való bemutatáskor jövendőt mondott neki és

két fia, akiket Arimatiában a zsidó főpapok fel is keresnek. Elviszik a jeruzsálemi templomba s ott eskü alatt kihallgatják őket: hogyan támadtak fel.

Írásban tett vallomásuk szerint a dolog így történt: ők a többi halottakkal együtt az alvilágban voltak. Éjfélkor nagy világosság támadt. Ábrahám és Jesaja mindjárt tudták, hogy ez égi fény. Először János jelent meg s elmondotta, hogyan készítette elő Jézus útját, hogyan keresztelte meg s most is azért jött, hogy Jézus eljövetelét hirdesse nekik. Ádám is megerősíti az örömhírt fia, Seth által, aki elbeszéli, hogy mikor atyja halálán volt, a kegyelem olajával akarta megkenetni magát, de nem kapott belőle, hanem egy angyal megjövendölte neki, hogy a világ teremtése után 5500 esztendő múlva eljön Isten egyszülött fia, az majd elhozza ezt az olajat, megkeni s fel is támasztja őt. A hírre támadt nagy öröm közben a Sátán is Jézus eljöveteléről beszél az Alvilággal. Sátán bizakodva néz a jövőbe, az Alvilágnak azonban a hasa fajul meg erre a hírre, mert visszaemlékszik, hogyan repült fel a gyomrából Lázár nem sok idővel ezelőtt B arra kéri a Sántát, hogy Krisztust valahogy be ne eressze.

De ekkor már harsog a szózat: ki kell nyitni a kapukat! Sátán nem akarja beereszteni Krisztust, a holtak azonban nekitámadnak.

A második szózatra az ércapuk porrá omlanak, a hol takról lehull a bilincs s bevonul a dicsőség királya.

A Sántát megfogja, átadja angyalainak, azok megbilincselik, azután rábízza az Alvilágra, hogy második eljöveteleig megőrizze. Az Alvilág leckézteti a Sántát, hogy miért vesztett el a keresztfájával mindent, amit a tudásfája által nyert...

Jézus először Ádámot támasztotta fel, azután a többieket s homlokukon megjelölte őket a kereszt jegyével.

A paradicsomba érve, Ádámot Mihály főangyal gondjaira bízta. A paradicsom kapuján a többi is bement s ajtóörökül ott találták Henochot és Illést. Alighogy ott voltak, jött Krisztus keresztjével egy rablóforma ember. Ez volt az a rabló, akit Jézussal együtt megfeszítettek.

Mihály főangyal több feltámadottat leküldött a földre, köztük Simon két fiát is, kik lejöttek, a Jordánban megkeresztelkedtek, azután Jeruzsálemben, végül otthon hirdették a feltámadást. Mikor vallomásukat leírva átadták, mindketten eltűntek. (A latin szöveg jobban kiszínezi az elbeszélést, mint a görög. Többet beszélgeti a prófétákat és dicsőíteti Jézust a feltámadottakkal, Simeon két fiát Karinusként és Leuciusnak nevezi.) A két vallomás az utolsó betűig egyezett.

A dolog iránt Pilátus is érdeklődött és a történeteket leíratta irattára számára.

Azután elment a zsidókhoz, zárt ajtók mögött azt akarta tudni tőlük, hogy nem jobb tudásuk és meggyőződésük ellenére ölelték-e meg Jézust!

Hannas és Kaiphás megvallják, hogy mikor Jézust megölelték, még nem tudták, hogy isten fia volt; az azóta kihallgatott tanúk és az újra átvizsgált írások alapján meggyőződtek arról, hogy most telt le az 5500 esztendő, amikor el kellett jönnie a Messiásnak s az csakugyan Jézus volt. Ezt azonban nem merik megmondani a népnek, hogy zavar ne legyen; épp azért arra kéri Pilátust, tartsa ő is titokban azt, amit megtudott.

Pilátus híven megíratta a történeteket s Claudius császárnak is jelentette Rómába, hogy a zsidók a nekik ígért Messiást saját kárhozataikra megölelték. De Jézus feltámadt s nem igaz az, hogy a tanítványok lopták el holttestét. A katonák látták, de a zsidók meg akarták őket vesztegetni, hogy a tanítványokra kenjék rá a felelősséget az üres sírért.

Hogy pedig Pilátus emlegetett jelentéseinek se legyen hijuk, hamarosan keletkezik néhány levél és irat is, amely ezt a hiányt pótolja.

Már Tertullianus tudja, hogy ilyen levél van s kettőnek a szövege ránk is maradt. Miután rövidek, mind a kettő itt állhat teljes terjedelmében.

Az első levél így hangzik:

„Pontius Pilatus Claudiusnak üdvözlétét (küldi).

Mostanában történt, hogy megpróbáltam gyűlöletük miatt a zsidók és utódaik kegyetlen büntetéssel való megbüntetését.

Atyáinknak ígéretük volt arra nézve, hogy istenük az égből leküldi szentjét, aki méltán királyuknak lesz nevezhető, és azt ígérte felőle, hogy szűzön át küldi a földre, — s most mikor a héberek istene az én kormányzóságom alatt csakugyan leküldte (akit ígért), mikor látták, hogy a vakok szemevilágát visszaadja, a poklosokat megtisztítja, a gutaütötteket meggyógyítja, a gonosz szellemeket az emberekből megfutamítja, a halottakat is feltámasztja, a szeleknek parancsol, a tenger hullámai felett száraz lábbal jár és sok más dolgot cselekszik és mikor az egész zsidó nép isten fiaiak mondotta, a zsidók papi fejedelmei gyűlöletre lobbantak iránta és megfogták és nekem átadták és sok mindenféle hazugságot mondtak nekem felőle azt állítván, hogy varázsló és hogy a törvényük ellen lázít.

En ezt elhittem nekik, megkorbácsoltattam és átadtam, hogy ítélkezzenek ők felette, ők aztán megfeszítették és sírjához öröket állítottak. Az illető azonban annak ellenére, hogy saját katonáim őrizték, a harmadik napon mégis feltámadt. Erre a zsidók gonoszságukban arra ragadtatták ma-

gukat, hogy az öröknek pénzt adtak és azt mondták nekik: Mondjátok, hogy a testét saját tanítványai rabolták el. De ezek — noha a pénzt elfogadták, a történetek felől nem hallgathattak. Arról is tanúságot tettek, hogy látták, mikor fel-támadt s arról is, hogy a zsidóktól pénzt kaptak. Ezt azért szúrtam közbe, hogy valaki mást ne hazudjon és elhívésre méltóknak ne találja a zsidók hazugságait.“ (...)

A másodiknak ez a szövege:

„Pilatus Tiberius császárnak üdvözetét (küldi).

Jézus Krisztust, akiről neked utolsó (leveleimben) bőven írtam, a nép kényszerítésére, nekem mintegy akaratom és hallgatásom ellenére, kemény büntetéssel sújtották. Herkulesre mondom, hogy soha ilyen kegyes és derék férfiú nem volt és nem is lesz. De annak a népnek csodálatos az a törekvése írástudóival és véneivel abban való egyezése, hogy saját prófétáik és a mi Sibyllánk jóslatainak megfelelően, az igazságnak ezt a követét megfeszítsék, noha az alatt, amíg függött, természetfeletti jelek is mutatkoztak, amelyek az egész földkerekség bölcselőinek az ítélete szerint veszedelemmel fenyegettek. Tanítványai, akik mesterüket sem cselekedeteik sem életük önmegtartóztatásával meg nem hazudtolják, sőt nevében inkább nagyon megáldottaknak (mondhatók) virágnak. Ha én nem féltem volna attól, hogy a nép fellázad, az a férfi (javunkra) talán még most is élne. És ha inkább a te méltóságod kötelezése tudatában, mint saját meggyőződésem alapján minden erőmből nem akadályoztam meg azt, hogy ez a minden vádtól ment igaz vér és az ő írásaikra alapított gonosz és aljas követeléseikre kiszolgáltató tökéletes férfi halált szenvedjen és eladassék. Jó egészséget!

Április negyedik nónáján.“

Ezek mellett vannak bővebb lére eresztett Pilátus-jelentések és elbeszélések is. Az egyik az Anaphora Pilati. Ez is jelentés, melyben a meg nem nevezett — ill. egyes kéziratok szerint Tiberiusnak nevezett — császárnak megírja, hogy Jézus pusztá szavával betegeket gyógyított, olyan csodát cselekedett, aminőt pogány istenekről regélni se mernek: negyednapos halottat támasztott fel, mikor már testében férgek tanyáztak, szaga meg olyan volt, mint a döglött kutyáé; az ő szavára mégis úgy jött elő a sírból, mint völegény a lakodalmas házból... ördögöket űzött, saját testüket marcangoló örülteket lecsillapított s megint visszaadta értelmüket. Meggyógyította a szárazkezű embert, a 12 évig vér-folyásos asszonyt. Heródes, Archelaos, Hannas és Kaiphás mégis bevádolták s a népet fellázítva, elítélését követelték. Neki el kellett őt ítélnie, dacára annak, hogy semmi bűnt nem talált benne. Mikor megfeszítették, elsötétedett az egész világ, megrendült és megnyílt a föld és halottak támadtak fel,

olyanok, akik 3500 éve meghaltak, kik közül többeket ő maga is látott. Éjjel két fényes ruhájú férfi jött le az égből s kihívta az alvilágból a lelkeket. Egész éjjel nappali világosság volt, sokan látták Jézust.

A másik, a Paradosis Pilati azt beszéli el, hogy a császár Pilátust felelősségre vonta igaztalan ítéletéért, amiért az egész világot bajba sodorta Jézus megfeszítésével, mert a földrengést Rómában is megérezték.

A kihallgatásnál Pilátus a felelősséget a zsidókra tolja.

A császár azt veti ellene, hogy látva Jézus csodáit, nem lett volna szabad a zsidók követelődzésének engednie. Küldte volna Rómába Jézus Krisztust.

Jézus nevének az említésére a templomban levő istenek mind lezuhannak talapzatukról s izzé-porrá törnek.

Másnap a császár megint kihallgatta Pilátust. Azután parancsolatot adott Liciniusnak, hogy a zsidókat adja el rab-szolgáknak büntetésül Jézus megöletéséért, Pilátust pedig halálra ítélte.

Pilátus a vérpádon az úrhoz fohászkodott, hogy ne érje az a szégyenteljes büntetés, amit a zsidók miatt ráróttak s hogy legyen kegyes felesége, Procla miatt is hozzá.

Az úr a kérést meghallgatta s égből jövő szózat azzal vigasztalta Pilátust, hogy áldani fogják a népek s hogy ő is tanuja lesz annak, amikor Jézus majd ítéletet fog mondani a zsidók felett.

A Mors Pilati szerint Tiberius úgy jött rá Jézus halálára, hogy beteg volt s hallva Jézus gyógyításainak a hírét, érte küldött.

A követ előtt Pilátus gonosztevőnek írta le Jézust, de Veronika elmondta neki, hogy gyűlöletből ölettek meg s odaadta neki Jézus vászonra festett képét — amit Jézus maga festett — s maga is elment a képpel Rómába.

A császárt a kép csakugyan meggyógyította; Pilátust a császár erre elfogatta.

Pilátus Jézus varratlan köntösében jelent meg a császár előtt. A császár dühe csodálatosan elszállt, mikor Pilátust meglátta.

Mikor ennek az okát keresték, egy keresztény tanácsára levétették Pilátussal a rajta levő ruhát. A császár ekkor haragjának szabad folyást engedett, bezáratta s halálra ítélte.

Pilátus azonban egy törrel maga vetett véget életének.

Holttestét előbb a Tiberisbe hajították, de onnan újra kihalászták, elvitték Viennába s ott a Rhoneba dobták. Nyugtot azonban ott sem talált, onnan Losaniába szállították, elásták, majd egy kútba dobták, ahonnan most is sokszor kivetí a víz.

A Narratio Josephi a középkor elejéről való legenda, ami egyes megfelkiáltójelezett részleteiből is nyilvánvaló.

Arimatiai József szájába adott meséje az, hogy Demasz galileai tolvaj betört a jeruzsálemi templomba, ellopta a papnő, (!) ruháját s elrabolta a törvényt (!) is. A papok Jézust elfogták. Mikor a “nép Kaiphás leányát (!) a törvény elrablása miatt felelősségre akarta vonni, a papok Judással összejátszottak s úgy intézték a dolgot, hogy a vád Jézus nyakába szakadjon.

Jézust azonban szabadon bocsátják.

Júdás ekkor odaáll a nép elé 6 azt kérdi: mi lesz a jutalma, ha a törvényrabló nyomára vezeti őket! Azok 30 ezüstpénzt ígérnek neki — aranyban.

Erre Júdás elmegy a felfegyverzett néppel s csókkal árulja el Jézust, kit a tömeg elfog s Kaiphás kezébe ad.

A vád ellene az, hogy ellopta a törvényt és a prófétákat.

Átadják Pilátusnak, az megfeszíteti két rablóval együtt.

Az egyik rabló csúfolja Jézust, a másik hosszasan könyörög hozzá. Jézus megígéri, hogy vele lesz a paradicsomban.

József Jézus halála után elkéri és elviszi Jézus holttestét; a jobbról megfeszített rabló hullája eltűnt. A zsidók Józsefet gyanúsítják, elfogják és becsukják.

Éjjel megjelenik neki Jézus a rabló kíséretében és kiszabadítja a börtönből. A rabló a paradicsomból jött, levelet hozott Jézusnak. Azután hárman Galileába mentek.

Ott József három napot töltött Jézussal, aki nem olyan volt, mint földi életében, hanem csupa fény és az angyalok szolgáltak neki. János nem ismert rá a — tolvajra, aki a — keresztbe öltözött. Úgy jelent meg előtte, mint valami király. És egy kórus bízatta, hogy menjen be a paradicsomba, hogy utána mehessenek.

Erre a jelenés eltűnt, József egyszerre otthon volt a saját házában.

Még ügyetlenebb tákolmány a még korábbi időből származó a Vindicta Salvatoris, amely Jézus Krisztus halálának a megbosszulását, Jeruzsálemi pusztulását beszéli el.

Titus, Libia királya (!) egy rákos sebtől gyógyul meg Jézus csodatétele által. Szövetkezik Vespasianusszal s a zsidók ellen vonulnak. Archelaus félelmében a kardjába dől, fia a többi királyokkal Jeruzsálem falai közé menekül. Ott hét évig védik magukat. A hetedikben akkora az éhség, hogy az emberek földet esznek. A katonák közül tizenkétezeren öngyilkosok lesznek. Hulláik büze tűrhetetlenné tette a levegőt, mire a hátramaradottak kiküldték a város kulcsait s megadták magukat.

Titus és Vespasianus rettentő bosszút álltak rajtuk Jézus haláláért. Egy részüket megkövezték, a másikat fejjel lefele keresztre feszítették, másokat rabszolgáknak adtak elmegy részt maguknak tartottak belőlük, amint ők is négy részre

osztották Jézus ruháit. Ők Jézust harminc dénárért adták, közülök harmincnek az ára volt egy dénár.

Azután nyomozni kezdtek Jézus képe után s azt meg is találták Veronikánál.

Pilátust elfogták.

Ezzel az elbeszélés zökken egyet s a „Mors Pilati“ vágányára tér át. Titusék hírt adnak a beteg Tiberius császárnak, hogy küldje el Velosianust. Az eljön, megtalálja Veronika kendőjét, azzal Rómába megy, beszámol az császárnak a rettenetes bűnhődésről: Hannas és Kaiphás megköveztettek, Anchelaos öngyilkos lett, Pilátus börtönben várja büntetését. Elmondja azt is, mi mindent tudott meg Jézusról, Tiberius azután megkeresztelkedett és buzgó keresztény lett.

Euzebiosz egyháztörténetéből (1.13.) közismert az Abgar-legenda s a benne közölt levélváltás Abgar és Jézus Krisztus között.

Jézus csodatételének a híre eljut Edesszába Abgar királyhoz, aki szintén beteg. Abgar levelet ír Jézusnak, melyben arra kéri, jöjjön el hozzá és segítsen rajta, egyúttal aztán nála otthont és menedéket talál a zsidók gyűlölete ellen.

Jézus levélben válaszol Abgarnak. Akik látják, nem hisznek, akik nem látják: hisznek és élnek. Nem mehet el, inert misszióját kell elvégeznie, de ha meghal, valamelyik tanítványát elküldi hozzá: ez majd meggyógyítja.

És csakugyan: Jézus halála után Júdás Tamás (!) elküldte Edesszába Taddeust, aki a legenda egyik változata szerint Jézusnak a képét is magával vitte, meggyógyította és megtérítette a királyt.

Az újabb kutatások kiderítették, hogy Abgar levelezése nem önálló elbeszélés és dokumentumgyűjtemény, hanem csak a „Doctrina Addaei“, vagy az „Acta Thaddaei“ egyik különszakadt és önállósult részlete. A régi egyház az egész legendát elvetette s 495-ben Gelasius pápa is apokrifnek bélyegezte. A katolikus teológusok azonban később hinni kezdtek az eredetiségében. A protestánsok továbbra is kétségkedtek. 1880-ban Lipsius vette alapos vizsgálati alá s megállapította, hogy csak a 3. században VIII. Abgar edesszai király uralkodása alatt vagy után (176—213) keletkezhetett s az egész anyagot E. von Dobschütz is feldolgozta „Christusbilder“ c. művében, ahol hasonló eredményre jutott. Magyarul az ide tartozó kérdéseket még nagyobb összefüggésben én dolgoztam fel „Jézus és Mária ereklyéi“ c. munkám 6—8 s köv. lapjain.

Mindez természetesen nem akadályozta meg azt, hogy Desmond Morse-Boycott, a „tudós londoni pap“ 1935-ben nagy hírt ne vert és verhetett volna azzal, „hogy Jézus két „levele“, illetőleg annak (a) megdönthetetlen ténye jutott

birtokába, hogy Jézus leveleket intézett annak idején Abgaroszhoz, Edessza fejedelméhez, akinek (a) nevét minden őstörténelem-kutató jól ismeri“ s hogy Desmond Morse-Boycott azt ne hihesse, „hogy felfedezésével igen sokat fog foglalkozni a tudományos világ, hogy az a Biblia és Jézus életének (az) ismeretéhez olyan fontos adatokkal fog hozzájárulni, mint eddig egyetlenegy más biblia-felfedezés sem.“

Az ilyen vaklármák egy lexikon megtekintésével vagy Euzebiosz egyháztörténetének a fellapozásával egyszeribe eloszlathatók, a rejtély csak az, hogy micsoda pap az olyan, aki „az őstörténelemben szereplő Abgaroszt“ olyan jól ismeri, azt ellenben nem tudja, hogy ez a levelezés 1600 év óta mindenütt ismeretes, ahol Euzebiosz egyháztörténetét ismerik s ezenfelül az is köztudomású, hogy az egész levélváltás költött s egy betűje se igaz.

Külön csoportba tartoznak s külön tárgyalást igényelnek azok a szír és kopt nyelven fennmaradt apokrif usok, melyek nem történeti és apologetikus, hanem dogmatikus és különösen egyházszerkezeti érdekből Jézust teszik meg mindenféle egyházi szabályzat alkotójának.

Ilyen a szír nyelvű Testamentum Domini Nostri Jesu Christi, amelyet latin fordítással egészített ki s 1899-ben tett közzé Ignatiosz Efram II. Rahmani, az antiochiai szír pátriárka, s amelynek első részében a feltámadása után ismét Tanítványai körében levő Jézus a világ végéről jövendöl, azután templomépítési előírásokat ad, végül az egyházi hivatalnokok és hívők kötelességeiről szól.

Történeti szempontból az egész hatalmas apokrif anyag majdnem teljesen értéktelen. Sehol egy újabb hiteles adat nem található benne, amely az újszövetségi evangéliumok anyagát kiegészítené s még novellisztikus szempontból sem tekinthetők vagy vehetők ezek az iratok sem élethű, sem megtevesztő alkotásoknak se. De azért örök és folyton megújuló az életük, mert az a spekuláció, amely létrehozta őket, nem halt meg s nem alszik soha. Ez a magyarázata annak, hogy az alantasabb jellegű vallási irodalomban olyan kipszúthathatatlank az adataik s annak is, hogy a szépirodalmi vallásosság annyiszor fordul hozzájuk kölcsönért és az evangéliumoknál nagyobb hitelesség látszatáért.

3. Gazdátlan Jézus-mondások.

A világirodalom Krisztus-könyvei között Mereskovszkí „Ismeretlen Jézus“-a azzal tört utat magának, hogy aránylag tekintélyes teológiai tájékozottságot árul el s hogy meglehetősen ismeretlen anyagból merít. A tucat-Krisztus-regények meglegészenek egy pár csinált virággal, amelyeket a Jézus gyermekkoráról szóló apokrif evangéliumokból szaggatnak

le, Mereskovszki azonban belenyúlt abba az ismeretlen anyagba is, amit csak teológusok ismernek, s kiaknáz néhány gazdátlan Krisztus-mondást is.

Ezzel ez az anyag is a nyilvános érdeklődés körébe került, mellyel a teológusok közül is csak azok foglalkoztak, akik főleg különlegességekkel pepecseltek.

Reimarus apósa, az öreg Johann Albert Fabricius Hamburgban egész biztosan köztük tartozott, másképp aligha szedegette volna össze a „Codex apocryphus Novi Testamenti“ hatalmas anyagában „Dicta Christi, quae in Evangeliiis canonicis non extant“ hibás címe alatt Jézusnak azokat a mondásait, amelyek sem az újszövetségi, sem az apokrifus-evangéliumokban nem fordulnak elő.

Alfred Resch, az anyag igazi összegyűjtője olyan rendszeres és alapos műveket írt, hogy őt pepecselőnek aligha szabad nevezni, de azért egész komolyan sem ő, sem az általa kiváltott és utána következő nagy irodalom ezzel az anyaggal nem foglalkozott s nem ért el olyan eredményt, amely igazolta volna, hogy az anyag az egész teológia figyelmét föltétlenül megérdemli és elkerülhetetlenül megköveteli.

Pedig a gazdátlan Krisztus-mondások anyaga majdnem olyan fontosságú Jézus élete és a teológia szempontjából, mint a kanonikus evangéliumok egymástól eltérő változatai. Az utóbbi területen a probléma természetesen a legszűkebb körre szorul, a gazdátlan Jézus-mondások anyaga ellenben mindenhol származik — a lényeg azonban itt is, ott is az marad, hogy a szaporodó és az egymástól eltérő Jézus-mondások hitelessége mennyire tekinthető biztosított-nak s hogy milyen tárgyi és személyi alapokon nyugszik.

Nem az a kérdés tehát, hogy egy-egy ilyen mondás hiteles-e vagy se, mert ez mindig eldönthetetlen, illetve a kérdést feszegető előzetes állásfoglalása és ízlése a döntő benne, hanem az, hogy Jézus mondásainak a hiteles anyaga mennyi és milyen jellegű lehetett s ennek az anyagnak a darabjai és atomjai hol és milyen utakon hova vetődhetek s hol találhatóak.

Alfred Resch (Agrapha, Ausserkanonische Evangelientexte 1. kiad. 1889. 2. kiad. 1906.) megpróbálkozott az alapvető probléma megfejtésével is. Össze is állította azt az ősevangéliumot, amelynek ezek a „gazdátlan Jézus-mondások“ a szétrobbant darabjai s „Die Logia Jesu“ címen 1898-ban ki is adta ezt a rekonstrukciós kísérletét, de a teológusok nem fogadták el a megoldását. James Hardy Ropes „Die Sprüche Jesu(,) die in den kanonischen Evangelien nicht überliefert sind“ (1896) című kritikájában tárgyi alapokon próbálta meg egy-egy mondás hitelességének kimutatását s az eredmény összesítését.

Resch anyagából 81 gazdátlan mondást tartott komolyan

vehetőnek, de hiteleseknek csak 36-ot vett belőlük. Roper 14 mondásra szállította le a hiteleseknek vehetők számát. Más tudósok közül Seeberg 40, Klostermann 88, Eberhardt Nestle 28, E. Hennecke 16, A. von Harnack 14-et tartott hitelesnek.

Mások ellenben egyáltalán nem tartották érdeemesnek a velük való foglalkozást. A. Jülichernek is ez volt az álláspontja. Hennecke J. Wellhausent is ilyen szkeptikusnak mondja, de helytelenül, mert Wellhausen a kérdés alapos megoldását tartotta szükségesnek s már az evangéliumok anyagát s a kéziratok összehasonlítása alapján adódó változatokét is „gazdátlanoknak“ tekintette és aszerint kezelte is.

Mindenesetre az is egyik kimagasló mérföld jelző köve volt az anyag értékelésének, hogy E. Nestle 1896-ban a Gebhardt—Tischendorf-féle görög újszövetség-kiadások legfontosabb kiegészítő részei közé a Codex Cantabrigiensis Bezae szöveg változatai és az elveszett evangéliumok töredékei mellé elsősorban 65 gazdátlan Jézus-mondást vett fel Resch gyűjteményéből.

Resch gyűjtését azon frissiben az amerikai Ropes rostálta meg már említett, de ugyancsak németül megjelent művében. Egyébként a gazdátlan Jézus-mondások köztudatba hozására az angol, az olasz és a francia tudománynak is körülbelül húsz esztendőre volt szüksége Resch művei megjelenése után, amennyiben E. Besson „Les Logia agrapha. Paroles du Christ qui ne se trouvent pas dans les Évangiles canoniques“ munkája 1923-ban, M. R. James „The Apocryphal New-Testament“-je 1924-ben, Ernesto Buonatuti „Detti extracanonici di Gesù“ c. gyűjteménye 1925-ben jelent meg. Ezzel szemben értékes anyaggal egészítette ki 1915-ben a spanyol Michael Asm et Palacios madridi egyetemi tanár a németek által gyűjtött anyagot, mikor összeállította az arab misztikus íróknál található Jézus-mondásokat.

A következőkben a magyar közönség számára is ízelítőt adok ebből az anyagból, amelynek az eredete az evangéliumok keletkezési idejébe nyúlik vissza, a vége pedig a keresztény meg a mohamedán középkor tengerébe torkollik.

Sajnos, a mondások pusztá szövege közlésére kell szorítkoznom, pedig mindegyik csak úgy érthető meg igazán, ha kellő magyarázat is van hozzá. E helyen azonban meg kell elégednem azzal, hogy a mondásokat magukat szeméivényesen közölhetem s csak a Talmud, az oxirinchoszi töredékek és az egyetlen magyar „gazdátlan Jézus-mondás“ néhány mondattal való megvilágítására szorítkozom.

A mondások első csoportjába — az evangéliumokon belüli előforduló szövegtöbbségek anyagának a kizárásával — azok a szövegrészletek tartoznak, amelyek az evangéliumok kézírataiban bukkannak fel s amelyeknek a gazdátlansága és

terjedelme attól függ, hogy hogyan állapítja meg egy-egy szövegkritikus az evangéliumok szövegét. Ha egy kézirat-típushoz ragaszkodik, akkor a többi típusok valamennyi eltérése gazdátlaná válik, ha ellenben innen is, onnan is tárgyi alapon válogatja össze a szöveget, akkor a gazdátlan anyag igen kevésre zsugorodhatik össze. Én a Hermann von Soden-féle szöveg alapul vétele mellett állapítottam meg az e csoportba tartozó gazdátlan mondatokat és szövegrészleteket és ezeket is két csoportba osztottam,

a) Kisebb szövegváltozatok:

1. — Gyerekek, mily nehéz az isten országába való bejutást (Márk ev. 10. 24.)
2. — Ha ti nem adtok bocsánatot, mennyben levő atyátok sem bocsátja meg bűneiteket! (Márk ev. 11. 25.)
3. — Az én időm közel vagyok. (Márk ev. 14. 13.)
4. — Áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, akik gyűlölnék titeket. (Máté ev. 5. 44.)
5. — Ne mondjátok hamis ítéletet, akkor felettetek sem ítélnének hamisan. (Máté ev. 7. 1.)
6. — Békesség ennek a háznak! (Máté ev. 10. 12.)
7. — Jaj nektek, képmutató írástudók és farizeusok, mert megeszitek az özvegyek házeit. (Máté ev. 23. 14.)
8. — Mikor ezek történni kezdenek, guggoljatok le és emeljétek fel fejetekeket, mert közeledik megváltástok. (Máté ev. 24. 31.)
9. — Kettőn fekszenek egy ágyon: az egyik megmenekül, a másik elvész. (Máté ev. 24. 28.)
10. — Mennydörgés fia. (Márk ev. 3. 17.)
11. — A szolga se olyan, mint az ura. (Lukács ev. 6. 40.)
12. — Íme, a te szemedben gerenda fekszik. (Lukács ev. 6. 41.)
13. — Menjetek, mondjátok meg neki, miket szemetek látott és fületek hallott. (Lukács ev. 7. 18.)
14. — Ez ugyanis sokat, sokat szeretett és szeret (is). (Lukács ev. 8. 47.)

b) Nagyobb mondások:

15. — Te vagy Péter és te mindenre kész leszel. (Máté ev. 16. 18.)
16. — Olyan nagy örökséget adok nektek, amekkora nincs a világon. (Lukács ev. 16. 38—42.)
17. — Te is úgy fizess, mintha idegen volnál. (Máté ev. 17. 22—27.),
18. — Az ítélet napján az embereknek el nem mondandó szép beszédeikért is meg kell fizetniük. (Máté ev. 12. 36—37.)
19. — Káin fiai vagytok. (János ev. 8. 44.)
20. — A házasságtörő asszonyról szóló elbeszélés. (Lukács ev. 21. 38. s köv.)

21. — Én vagyok (a Messiás). (Lukács ev. 22. 3.)
22. Mi volt a gazdagról és Lázárról szóló példázatban szereplő gazdag neve? (Lukács ev. 16. 19—31.)
23. — Milyen szemmel nézed a világot? (Lukács ev. 11. 3-36.)
24. — Jöjjön el ránk a te szent lelked és szenteljen meg bennünket! — és a Miatyánk többi szövegváltozata. (Lukács ev. 11. 2. Máté ev. 6. 8—15. = Lukács ev. 11. 2—4.)
25. — Ember, ha tudod, mit cselekszel, boldog vagy, ha azonban nem tudod, átkozott vagy és törvénytípró. (Lukács ev. 6. 4.)
26. — Jertek, ne halakat halásszatok! Én emberhalászokká teszlek benneteket! (Lukács ev. 5. 9—11.)
27. — Betelik a Sátán hatalma esztendeinek a határa, (Márk ev. 16. 14.)
28. — Nem tudjátok, milyen lélek gyermekei vagytok! Mert az ember fia nem azért jött, hogy az emberek lelkét elveszejtse, hanem azért, hogy megtartsa. (Lukács ev. 9. 55—56.)
29. — Ti megnőttetek az én szolgálatomban. (Lukács ev. 22. 2427.)
30. — Azt akarom, hogy minden ember olyan legyen, amilyen én vagyok. (Máté ev. 25. 1.) / {

A gazdátlan mondások következő csoportja is az újszövetségben található, de már nem az evangéliumok szövegében vagy kézírataiban, hanem a többi újszövetségi iratokban.

Erre a csoportra Reschnek az agrafon elnevezése — „megíratlan, az evangéliumokon vagy a szentírásban meg nem írott“ mondás! — éppen úgy nem illik, mint az előbbire, de mivel mind a két csoportot mindenki az anyaghoz tartozónak tekinti, mind a kettőnek ebben a keretben a helye.

31. — Ti se tegyétek másnak, amit magatoknak nem kívántok. (Apóst. csel. 15. 28—29.)
32. — Csak sok nyomorúság után juthatunk Isten országába. (Apóst. csel. 14. 22.)
33. — Jobb adni, mint kapni. (Apóst. csel. 20. 35.)
34. — Asszonyaitok hallgassanak a gyülekezetekben. (I. Kor. 14. 34.)
35. — Aki nem dolgozik, ne is egyék. (II. Tessz. 3. 10.)
36. — A szeretet minden bűnt betakar. (I. Péter. 4. 8.)
37. — Aki állhatatosnak bizonyul, megkapja az élet koszorúját. (Jak. 1. 12.)

Régiségük alapján — a kéziratuk a kiadók szerint a 3. század végétől származik, tehát közel száz évvel előbből

való, mint a legrégebb evangélium-kéziratok! — közvetlenül az újszövetségi gazdátlan anyag után következnek az 1897-ben Behnesából (Egyiptom) előkerült orinchoszi mondásoknak nevezett Jézus-mondások. Itt csak a szövegüket közlöm, de még visszatérek rájuk.

38. Jézus mondja: Ha nem bőjtölitek meg a világot, nem találjátok meg isten országát. És ha a szombatot meg nem szombatoljátok, nem látjátok meg az atyát.
39. Jézus mondja: A világ közepén álltam és testben megtaláltam nekik és valamennyit részegen találtam és nem találtam senkit köztük, aki szomjazott volna és gyászol az én lelmem az emberek fiai miatt, hogy szívükben vakok és (nem látnak, szegények) és nem ismerik szegénységüket.
40. — Itt a világ közepe!
41. Jézus mondja: Ahol ketten leszteek, nem leszteek isten nélkül és ahol egy lesz magában, én leszek vele. Köljtsd M a követ, ott találsz engem, hasítsd szét a fát, ott is én vagyok.
42. Jézus mondja: Egy próféta sem kedves hazájában, sem az orvos nem végez gyógyításokat ismerősein.
43. Jézus mondja: Magas hegy csúcsára épített város se el nem eshetik, se el nem rejtőzködhetik.
44. Jézus mondja: Egy füleddel hallasz, a másikat ellenben befogtad.
45. Ezek (azok) a _____ szavak, amelyeket az élő és _____ Jézus _____ nak és Tamásnak is azt mondta aki ezeket a szavakat hallja, nem ízleli meg a halált.
46. Jézus mondja: A kereső ne álljon meg (addig, amíg nem) talál és ha talál (csodálkozik és ha csodálkozik, uralkodik és ha uralkodik, megnyugszik).
47. Jézus mondja: ... királyságtok bennetek van. Igyekezetek megismerni önmagatokat és uralkodjatok magatokon, hogy kedvesek legyetek az atyának és hogy el ne essetek.
48. nem húzódozik _____ megkérdezte _____ helyről . Látjátok, hogy sok első utolsó lesz, az utolsók elsőek lesznek és ...
49. Jézus mondja: Minden szemed előtt nem levő dolog nyilvánvalóvá lesz előtted, mert nincs olyan rejtett dolog, ami világra ne kerülne és olyan eltemetett (ügy), ami fel ne támadna.
50. Jézus mondja: Vigyázzatok, hogy el ne veszítsétek jutalmatokat. Ne tegyetek mást, csak olyat, ami igazságos, mert ha csak ezeket cselekszitek, megismeritek az elrejtett titkokat (Swete.)
51. — Olajfa terméséből való olajat adtam és mirrhát ön-

töttem ki azok számára, akik az atya és a szent lélek és a fiú nevében hisznek.

Az egyházatyák irataiból kihámozott gazdátlan Krisztusmondások:

52. — Bőjtöljetek üldözőitekért! (A 12 apostol tanítása, 1. 3.)
53. — Addig izzadjon alamizsnád a kezeden, míg meg nem tudod, kinek juttasd. (A 12. apostol tanítása, 1. 6.)
54. — Szálljunk szembe és gyűlöljünk minden egyenetlenkedést! (Barnabás levele, 4. 9.)
55. — Azok isten fiai, akik isten lelkével járnak. (Szír Efrém.)
56. — Van szegény, mely halálba visz, de van olyan szegény is, amely életre visz. (Hieronymus: Comment, in Ezech. 16. 52.)
57. — Olyan jószágban lesz részetek nektek is, amilyen jószágosak ti vagytok. (Római Kelemen 1.13.2. és Alexandriai Kelemen: Sztrom. II. 18. 91.)
58. — Tartsatok a szentekkel, mert akik velük tartanak, megszentelődnek. (Római Kelemen I. 46. 2. és Alexandriai Kelemen: Sztrom. V. 88. 53.)
59. — Ne kételkedjete, hogy el ne sülyedjete a világban. (Afraatesz.)
60. — És elküldi a bölcsesség (is) fiait. (Origenesz: Horn. in Jesem. XIV. 5.)
61. — Az előttetek levő élet eltávolítottatok és a halottakról meséltek. (Augustinus: Contra adversarium legis et prophetarum, II. 4. 14.)
62. — Ime! Itt vagyok. Én szólottam a próféták által. (Epifaniosz: Panaria XXIII. 5. XLI. 3. LXVI. 42. és Ankor. 53.)
63. — Sokszor szerettem volna, ha ezekből a beszédekből csak egyet (vagy: egy szót) hallottam volna, de nem volt, aki elmondja. (Irenaiosz: Adv. haer. I. 20. 2.)
64. — Engem úgy láttok magatokban, mint magatokat a vízben vagy a tükörben. (De duobus montibus (Cyprianus) 13.)
65. — Ha testvéredet láttad, istenedet láttad. (Alexandriai Kelemen: Sztrom. 1.19. 94. és II. 15. 71. és Tertullianus: de Orat. 26.)
66. — Aki hozzám közel van, közel van a tűzhöz. Aki tőlem távol van, távol van az uralkodástól. (Origenesz: Horn. in Jerem. 20. 3.)
67. — Nem az igazak, hanem a bűnösök hívására jöttem. Mert a mennyei atyának az az akarata, hogy a bűnös

- térjen meg vagy bűnhődjék. (Jusztinosz. vért.: Ápol. 1.15.)
68. — Ahányszor eszitek ezt a kenyeret és isztok ebből a pohárból, (mindig) hirdessétek halálomat, míg el nem jövök. (Apóst. Konstitúciók, 8. 12.)
69. — Mert azok a testvéreim és örökösársaim, akik atyám akarata szerint cselekszenek. Ne nevezzétek hát magatokat a földön atyá(k)nak. A földön urak vannak, az égben az atya, akitől származik minden nemzetség az egekben és a földön,, (Alexandriai Kelemen: Eclogae ex script, proph. 20.)
70. — Legyetek szakértő pénzváltók. (Alexandriai Kelemen: Sztrom. I. 28.)
71. — Legyen a hitre és a reménységre gondotok, mert ezek szülik az örök élet birtokában levő isten- és emberszeretetet. (Makariosz: Horn. XXXVII.)
72. — A gyengét az erős váltja meg. (Apóst. Kons tit. 26.)
73. — Mentsd meg magad és a lelked (is). (Alexandriai Kelemen: Exc. Theodoti, 2.)
74. Jöjjetek ki bilincseitekből, ha akartok. (Alexandriai Kelemen: Sztrom. VI. 6. 44.)
75. — Azért jöttem, hogy megszüntessem az áldozatokat. Ha nem hagyjátok abba az áldozást, nem múlik el rólatok isten haragja. (Epifanosz: Panaria XXX. 16.)
76. — Atyám, pusztuljon el a templomuk! (Hippolitosz.)
77. — A házasság ne zavarja el (házastársát) és a nem házasság ne házasodjék. Aki (pedig) a heréltég kedvéért fogadta, hogy nem házasodik, maradjon házastárs nélkül. (Alexandriai Kelemen: Sztrom. III. 15. 97.) ,
78. — Aszerint mondok fölöttetek ítéletet, mint talállak benneteket. (Jusztinosz vért.: Dial. c. Tryph. 47.)
79. — Mindenkié az atya szabja meg, hogy mit érdemel vagy mit fog érdemelni. (Irenaiosz: Adv. haer. V. 36. 1.)
80. — Szakadások és eretnkségek lesznek. (Jusztinosz vért: Dial. c. Tryph. 35.)
81. — A gonosz kísért. (Római Kelemen: Horn. 3. 55.)
82. — Ne szolgáltassatok alkalmat a gonosznak. (Római Kelemen: Horn. 19. 2.)
83. — Akinek nincs tapasztalata, nem állja meg helyét (isten előtt) sem Tertullianus: De bapt. 20.
84. — A titkokat őriztétek meg számomra és házam fiai számára. (Alexandriai Kelemen: Sztrom. V. 10. 64.)
85. — A jóknak meg kell történniök s boldog az, aki által történik. Hasonlóképen meg kell történniök a bajoknak is, de jaj annak, aki által történik. (Római Kelemen: Horn. 12. 29. és Afraatesz 5.)
86. — Kérjétek a nagy dolgokat és a kicsinyeket ráadásul

- kapjátok. Kérjétek a mennyieket és a földieket ráadásul kapjátok. (Alexandriai Kelemen: Sztrom. I. 24.)
- 87.— Az imádkozó, aki imádkozni akar, vizsgálja meg mindenekelőtt adományát, hogy nincs-e hiba benne és csak azután ajánlja fel, hogy áldozata ne maradjon a földön. (Afraatesz.)
- 88.— Ne szomorítsátok meg a bennetek levő szent lelket és ne oltjátok ki a bennetek szétáradt világosságát. (De aleatoribus (Cyprianus!), 3.)
- 89.— A betegek miatt voltam beteg és az éhezők miatt szomjaztam. (Origenesz: Comm. in Math. 13. 2.)
- 90.— Boldogok, akik a hitetlenek pusztulását meggyászolják. (Apostolok tanítása (Lagarde), 5. 15.)
- 91.— A munkás elégedjék meg azzal, amit megeszik. (Epifanosz: Panaria III. 2. 5.)
- 93.— Jaj a vagyonosoknak, akik (mégis) képmutatással vesznek, vagy azoknak, akik magukon segíthetnének és mégis másoktól akarnak venni, mert az úr istennek ítélet napján mindnyájuknak számot kell adniok. (Apostoli konstitúciók, 4. 3.)
- 93.— A földön ne legyen semmitek se. (Szír Efrém: Opp. graec. 2. 232. 1.)
- 94.— Kezeteket igaztalanságra ki ne nyújtsátok, hogy el ne keserítsetek és hogy soká ne hagyjalak benneteket a földön. (De aleatoribus (Cyprianus!), 9.)
- 95.— Az utolsó nap úgy jön el, mint éjszaka a tolvaj. (Didimosz.)
96. (Az én országom akkor jön el), mikor a kettő egy lesz és a külső olyan lesz, mint a belső és a hím a nőivel eggyé (válik), se hím nem lesz, se nő. (Római Kelemen, II. 12. 2.)
- 97.— Jönnek napok, mikor olyan szőlők nőnek, amelyeken tízezer vessző, minden vesszőn tízezer ág, minden ágon tízezer hajtás, minden hajtáson tízezer fűt, minden fűtön tízezer szem lesz és minden szem huszonöt mérő bort ad. És ha a szentek valamelyike megfog egy fűtöt, a másik azt kiabálja: Én jobb fűt vagyok, engem tépj le s értem dicsőítsd az urat... (Papiasz töredék Irenaiosznál: Adv. haer. V. 33. 3—4.)
- 98.— Íme itt az ember és (itt vannak) cselekedetei is. (Alexandriai Kelemen: Sztrom. 4. 26.)
- 99.— Menjete ki az én atyám házából. (Alexandriai Kelemen: Excerpt. Theod. 2. 967. 1.)
- 100.— Mivel ő a királyság ura, elhatározta, hogy a fontosabb és a felső tájakat megtisztítja s hogy megtisztítja az alsóbb (táj)akat is. Mert azt mondta: királyi palotájából kitakarít minden botránykövet, ami alatt a földet és a teremtett lényt kell értened, amelyeket kijavít és az

igazakat ott helyezi el. (Szir Efrém: Evang. concord, expositio, 18.)

Későbbi eredetű gazdátlan mondások:

101. — Tiszteljétek a démonokat! Nem azért, mintha hasznok lehetne belőlük, de hogy ne bántsanak benneteket. (Bogumil-evangéliumból Eutimosz Zigabenosz: Panoplia dogm. 17. 2.)
102. — Legyetek bátrak az óskígyóval való harcban és háborúban (és megnyeritek isten országát)... (12—13. sz. angol homiliából a római Breviárium: Ant. a Commune Apostolorum-ban.)
103. Egyszer az úr kiment a városból és tanítványaival a hegyeken át ment. És felmentek egy hegyre és a felvezető út meredek volt. Egy embert találtak ott a szamarával. Az állat elbukott volt, mert nagy volt a terhe és az ember véresre verte. Jézus hozzálépett és azt mondta:
 — Ember, miért vered a jószágodat! Nem látod, hogy gyengébb a terhénél és nem tudod, hogy neki is vannak fájdalmai?
 Az ember válaszul azt felelte: Mi közöd hozzál Annyit verem, amennyit akarom, mert az enyém. Jó sok pénzembe került, mikor megvásároltam. Kérdezz akárkit a tied közül, mert mindnyájan tudják ők is. Néhány tanítvány csakugyan azt mondta: Uram, igazat mond. Mi is láttuk, mikor vette.
 Az úr azonban azt mondta:
 — Nem látjátok, hogy vérzik! Nem halljátok, hogy nyöszörög és ordít!
 Azok válaszul azt felelték: Nem, uram, sem a nyöszörögését, sem a kiáltását nem halljuk.
 Jézus elszomorodott és azt mondta:
 — Jaj nektek, hogy nem halljátok a mennyei teremthöz intézett panaszát és irgalomért való kiáltását. Háromszor jaj azonban annak, aki miatt (az égere) kiált és fájdalmakról panaszodik.
 És az állathoz lépett és megérintette. És az állat felállt és sebei meggyógyultak. Az embernek pedig azt mondta Jézus:
 — Most pedig hajts tovább és ne üsd, hogy te is irgalomban részesülhess. (Egy „kopt bibliából“: Boehmer, J.: Neutest. Parallelen u. Verwandtes aus altchristl. Literatur, 1903.)
104. Járj a napon! (6. sz. berlini papirosztöredék, 1. Hennecke, E.: Neutest. Apokryphen. 2. kiad. 1924. VI. 1.)-
105. Aki téged kővel dob, dobd vissza kenyérrel! (Magyar gazdátlan Jézus-mondás, amely eddig először Petőfi Sándornál fordul elő; fejtegetését 1. a köv. fejezetben.)

Az egyházatyákéival időben egyenlő rangúaknak tekinthetők a Talmud elbeszéléseibe és vitáiba, ágyazott Jézus-mondások. Ha a mondásokat magukat kihüvelyezzük belőlük, az eredmény igen sovány. Teljes szövegüket 1. később.

A Korán a 3. 5. 19. 43. és 61. szúrában tartalmaz egy pár Jézus-mondást.

Utána meglepően sok Jézus-mondás található arab aszketikus és misztikus írók műveiben. Ezeket Michael Asin et Palacios madridi egyetemi tanár gyűjtötte össze s R. Graffin és P. Nau „Patrologia Orientalis-a 13. és 19. kötetében (1919—1926) tette közzé. Asin et Palacios első közleményében 103, a másodikban 132 gazdátlan Jézus-mondást ad. Én a következőkben Jánosra, Máriára vagy a tanítványokra vonatkozót elhagytam. A Krisztusra vonatkozók szinte maguktól két csoportba sorakoztak. Az egyikbe a pusztá mondások kerültek, a másikba a mondások körülményeit is megvilágító anekdoták gyűltek össze.

Az első csoportra nézve jellemző bevezetéseket („Jézus mondja — isten áldja!“ vagy „A messiás mondta — isten áldja!“ vagy „Jézus, Mária fia mondta — isten áldása mindkettejükkal!“) mindenütt elhagytam, ezek a szöveghez hozzágondolandók. Az evangéliumi szöveg jelentéktelenebb változatainak tetszőket vagy az egész tartalmatlanoknak látszókat, továbbá az ugyanazt a gondolatot ismételőket, végül elbeszélés keretében is előfordulókat a mondásoknál törültem, hogy elbeszélés formában nyújthassam őket.

A második csoport anyagából az ismétlések maradtak ki.

Az általam ismert gazdátlan anyag kiegészítését szükségesnek tartottam, noha áttekintésemet erősen meg is terhelem vele, mert a hagyományos Jézus-képet több erőteljes vonással gyarapítja. Kiderül a mondástömegeből, hogy az iszlám világa sokkal többet tud Jézusról, mint amennyit a Koránból meríthet s hogy Jézus alakja Mohamedé mellett még mindig egész kiváltságos és jellegzetes. Feltűnő az is, hogy az arab aszketikus írók mennyire elmélyítik Jézus mondásait s milyen sajátos tartalmat öntenek beléjük. Eljárásuk főként azon a két ponton szembeszökő, hogy hogyan kezelik Jézus paradoxonait, meg hogy Jézusnak az élettől elvonatkoztatott mondásait hogy formálják megint vissza természetessékké.

A mondások előtt levő számok Asin et Palacios közlésének a sorszámai.

a) Mondások:

1. — Isten országában az a nagy ember, aki elsajátította és cselekszi és tanítja a tudományt. (Máté ev. 5. 19.)
2. — Mennyi fa! de nem mind terem gyümölcsöt. Mennyi gyümölcs! de nem mind jó.

Mennyi tudomány! de nem mind hasznos. (Máté ev. 7. 16—20.)

3. — A bölcseséget ne tárjátok fel méltatlanok szeme előtt, mert megbecstelenítitek. Az érdemeseket viszont ne zárjátok el tőle, mert ezeket meg megcsaljátok. Legyetek a jó orvoshoz hasonlatosak, aki az orvosságot csak betegségre használja. Aki a bölcseséget tudatlannal közli, tudatlan; aki pedig a méltókat visszatartja a bölcseségtől, jogtalan. A bölcseségnek is megvannak a jogai és a rá méltói. Amire valakinek joga van, azt ne foszd meg a jogától.
5. — A gonosz okosak olyanok, mint a forrásra esett kő, amely nem issza meg a vizet, de nem engedi a bevetett földre se, hogy szétfolyjon. A gonosz okosak olyanok, mint az árnyékszék, amelynek a külső nyílása meszes, belül azonban tele van piszokkal. Hasonlók a sírokhoz is, amelyek kívülről olyanok, mintha laknának bennük, belül azonban csontokkal telvék. (Máté ev. 23. 13. 27. és 12. 33.)
- 6 — Az, aki a tudományt csak elsajátítja, de nem él szerrinte, ahhoz az asszonyhoz hasonlatos, aki titokban paráználkodik, később azonban a hasa egyre nagyobb és terhessége pedig mindenki előtt annyira nyilvánvaló lesz, hogy pirulnia kell gyalázatosságáért, így jár az is, aki nem (jobb) tudása szerint cselekszik, mert az isten (legyen áldott!) az ítélet napján minden ember szemeláttára megbélyegzi gyalázatosságáért.
21. — Apostolaim gyülekezete! éheztesseétek »gyomrotokat és vetköztessétek meztelenre a testeket. Talán akkor meglátja szívetek az istent (aki áldassék és dicsőítessék!).
23. — Óvakodjatok az asszonynak még a látásától is, mert szívetekben már ez is vágyat kelthet s ennyi is elég, hogy kísértésbe ejtsen benneteket!
26. — Isten tiszteletének tíz előfeltétele van. Ezek közül kilencnek az a lényege, hogy hallgatni kell, a hátralevő tizedik pedig az emberek kerülését foglalja magában.
27. — Annak, aki sokat hazudik, minden becsülete elvész. Annak, aki földönjáró gondolkozásúakkal vitatkozik, megrokkban a lelki szárnyalása. Annak, akit sokat hajszoltak, gyenge a teste. Akin elhatalmasodik a bűn, maga-magát veri.
42. — Apostolok gyülekezete! amíg vallásotok követelményeit teljesítitek, e világ leghitványabb javaival is megelégedesztetek lesztetek, ennek a földnek a teljes birtokával hivalkodó többi népek ellenben a vallás kötelességeiből minél kevesebbet teljesítenek.
44. Testvér, ha úgy tetszik, annak az életét utánozd, aki-

ben az ige és a lélek megtestesült, aki tudvalevőleg Jézus, Mária fia volt (isten áldja!). Tudjuk, hogy ő tette ezt a kijelentést:

— Nekem éhség a szakácsom. Bensőm isten félelme hajtja. Kívül legjobb barátocskám a gyapjú, télen a köpenyem úgy borul rám, mint a nap sugarai, a hold a lámpásom, lábaim a barmaim, étellem és eledelem az, amit a föld magától terem. Minden napom úgy esteledik rám és megint csak úgy virrad fel, hogy semmim nincs en. De azért még sincs nálam gazdagabb ember a világon.

47. — Bizony mondom nektek: Mint a beteg, aki ránéz az ételre, de betegsége kínzó fájdalma miatt semmi örömet nem találja benne, olyan e világ szeretője is, aki nem találja semmi örömet az alázatosságban és azért, mert ezt a világot szereti, és ennek a rabja, nem tudja, milyen - gyönyörűséges állapot ez.

Bizony mondom nektek, hogy az emberek szíve is olyan, mint az a vad állat, amely addig, amíg meg nem nyergelik és korbáccsal féken nem tartják, tudatlannak és változó hangulatúnak látszik, — míg a halál gondolata és az alázat fegyelme meg nem puhítja, kemény és megátalkodott.

Bizony mondom nektek, hogy az emberek szíve is olyan, mint a tömlő, amely mindig alkalmas arra, hogy mézet tartsanak benne, míg el nem szakad vagy szét nem vásik: míg a vágyak meg nem rontják, vagy a fősvénység be nem szennyezi, vagy az élet örömei szét nem mállasztják, kétségtelenül alkalmas tároló edény a bölcsesség számára.

59. — A mag csak jó földben hajt ki, kemény sziklában nem fogan meg. A bölcsesség is csak alázatos szívben hat, dőlyfös szívben nem. Láthatjátok, hogy aki fejét oly magasan hordja, hogy a gerendát éri, abba bele is üti, aki ellenben meghajtott fővel jár a tető alatt, annak a ház árnyékot és oltalmat nyújt, (Máté ev. 13. 3—23.)
70. — Apostolok gyülekezete! Isten szeretete és a paradicsom szeretete szorongattatások idején türelmet szül és arra készítet, hogy szakítsunk e világ dolgaival. Bizony mondom nektek, hogy mind haszontalan dolog ez, mert aki a paradicsomot keresi, szívesen eszik árpa-kenyeret és akár a kutyákkal együtt elhal a szemétdombon is.
74. — Ne törődjete a pogányoknak erről a világról való gazdagságával, mert a ti hitetek világossága elhomályosítja az ő kincseik csillogását.
76. A hagyomány azt tartja, hogy a mi prófétánk is, Jézus is (mindkettejüket isten áldja!) azt mondta:

— Négy olyan dolog van, arait nagyon nehezen lehet megtartani: a hallgatás, ami az istenes élet kezdete, az alázatosság, isten állandó emlékezetben tartása és e világ dolgainak a megvetése.

82. — Tekintsetek a madarakra: se nem vetnek, se nem aratnak, se csűrbe nem takarítanak, isten (dicsértessék!) mégis nap-nap után fenntartja őket!

És ha azt mondanátok: igen ám, de mi nagyobb hassal vagyunk megáldva, akkor tekintsetek a tevékre, hogy gondoskodott isten (áldassék!) ezek fenntartásáról is teremtményei által!

83. — Semmikép nem lehet bölcs az az ember, aki nem örül akkor, ha bajok és betegségek támadják meg a testét és a javait, mert ezek mind hasznára lesznek, mikor bűnei bocsánatáról lesz szó.

92. — Boldog szem az, amely álmába merülten nem gondol vétkekre s ha álmából felserken, nem kell bűnösnek éreznie magát.

96. — Háromféle cselekedetet kell megkülönböztetnünk. Az egyik csoportba azok tartoznak, amelyek jósága nyilvánvaló. Ezeket követni kell.

A másikat azok alkotják, amelyek rosszasága nyilvánvaló. Ezeket kerüld.

A harmadik a kétségesekből áll. Ezek tekintetében kérd ki a bölcsek ítéletét.

105. Jézus, Mária fia, (kire szálljon isten valamennyi áldása!) azt mondotta tanítványainak:

— Apostolok gyülekezete, Ádám fia alkotásánál fogva úgy teremtetett erre a világra, hogy négy állapota közül, háromban biztos lehet üdvössége felől, a negyedik vonatkozásban azonban rossz véleménnyel kell lennünk felőle és félnünk kell attól, hogy isten ad-e neki segítséget arra, hogy megint helyre álljon.

Az első helyzetről az a tudni való, hogy az ember három sötétségben teremtődik, még pedig a has, a méh és magzatburok sötétségében. Addig, míg a has homályában tartózkodik, minden szükségletéről isten gondoskodik.

Mikor a has sötétjéből előkerül és tejre szorul, efféle se egy lépést nem tud tenni, se a lába közelebb nem viszi hozzá, se a kezével, se erejével vagy lelkének valamely képességével nem tud közelebb jutni hozzá, hanem valóssággal rákényszerítik, hogy tejet nyeljen, míg húsa és vére kellőképpen meg nem gyarapszik. Mikor elválik a tejtől, beleesik abba a harmadik állapotba, amikor a táplálékát megengedett vagy meg nem engedett úton a szülei szerzik meg a részére, ha pedig akár mindkét szülője meghalna is, az emberek volnának

jók hozzá: az egyik ételt adna neki, a másik megitatná, a harmadik a lakásába fogadná be, a negyedik pedig ruházná.

Mikor azonban életének a negyedik korszakába jut és férfivá lesz, attól való féltében, hogy semmi élethez szükséges dolga ne hiányozzék, nekimegy az embereknek, noha senki nem bántja, erőszakoskodik velük, javaikat ellopja, minden jog ellenére erőszakkal megrabolja őket, mert fél attól, hogy isten segítségére bízza magát.

111. Jézus (isten áldja!) azt mondta a tanítványainak: — Templomaitokat tartjátok házaknak, házaikat pedig vendégfogadóknak. Egyetek mezei növényeket, igyatok tiszta vizet! Ha így megóvjátok magatokat a világ dolgaitól, akkor menekültök.

117. — A világ az ördög szántóföldje, a világon levő emberek pedig az ő földjének megművelői. (Máté ev. 13.)

118. A Messiás (isten áldja és üdvözítse!) azt mondta apostolainak:

— Én a világot a vállaira fektettem, mert nekem se feleségem nincs, aki meghaljon, se házat nem építettem, amit le lehetne rombolni. (János ev. 16. 33.)

122. Jézusról beszélnek (kit isten megáldjon!), hogy mikor egyszer nála tudakozódtak afelől, hogy melyik ember érdemli meg leginkább, hogy az emberek megtévesztőjének tartassék, azt felelte:

— Az a bölcs, aki bűnbe esik, mert ha ilyen csúszik el, magával rántja az egész világot.

136. Azt beszélnek, hogy Jézus, Mária fia (isten megáldja!) mondotta:

— Minden isten emlegetése nélkül való beszéd haszontalan fecsegés.

Minden hallgatás, amely nem isteni dolgokra vonatkozó elmélkedést takar, henyélkedés.

Minden elmélyedés, amely nem indítja meg könnyek folyását, játék.

Boldog ember az, akinek szava istenre való gondolás, kinek hallgatása vallásos elmélkedés s kinek elmélkedése alázatos könnyezés.

146. Mohamed, al-Fadhal fia beszélte nekünk, hogy Sárimtól, Abu al Jaad fiától hallotta, hogy ez azt beszélte:

— Jézus, Mária fia (kit isten áldásaival tetézzon és üdvözítsen!) mondotta:

— Ne tegyetek el magatoknak ételt a holnapi napra, mert ha a holnap felvirrad, meghozza az éltetekre szükséges élelmet is. Nézzétek a hangyát és azt, aki eltartja. Ha meg azt mondjátok, hogy a hangyának kis hasa van, tekintsetek a madárra. Ha meg azt vetitek ellenem, hogy a madárnak meg szárnya van, akkor nézzétek a vadállat-

tokat, milyen nagy és hatalmas testűek ezek.

147. Jézusról, Mária fiáról mondják (mindkettejüket isten áldja és üdvözítse!), hogy azt mondotta:

— Bölcsék gyülekezete, letértetek a bölcsesség útjáról és királyok hagynák örökül maguk után, ti pedig nekik a « világot szerettétek. Úgy tesztek, mintha a bölcseséget világ felett való uralmát akarjátok adni. (Máté ev. 22. 21.)

156. Beszélük Jézusról (isten áldja!), hogy azt mondotta apostolainak:

— Egy szóval se tanítottam nektek azt, hogy dicsőségben lesz részetek. Én csak azt tanítottam nektek, hogy dolgozzatok. Mert nem a bölcsességről való beszéd a bölcsesség, hanem a bölcseségnek megfelelő cselekedet.

157. — Ha istenben olyan egyszerűsége tudátok szert tenni, mint a galambok, erre törekedjete.

Nincs ugyanis egyszerűbb állat a galambnál: ha elveszed két fiókáját, amelyeket kiköltött és kitekered a nyakukat, a galamb megint visszarepül kirablott fészkére s újra kikölti rajta a fiókáit. (Máté ev. 10. 16.)

165. Jézus evangéliumában (isten áldja!) láttam ezt a helyet:

— Attól a pillanattól kezdve, hogy a koporsójába helyezik egész addig, amíg a sír szélére teszik, isten (magasztal tassék!), negyven kérdést intéz a halotthoz,

Isten először azt kérdi tőle:

— Szolgám, te az emberek előtt sok-sok éven át fenn tartottad a tisztesség látszatát, de vajjon hibátlan voltál-e az én szemem előtt is, mert én szíved állapotáról mindennap meggyőződést szereztem?

Szolgám, hogy tehetted azt, hogy rajtam kívül mindek kedvére cselekedtél, holott mindig az én jószágom vett körül? Nem siket voltál-e, hogy engem nem halottált! (Máté ev. 15. 8.)

166. — Az soha nem lehetetlen számomra, hogy egy halottat feltámasszak, de a buta embert én sem tudom meggyógyítani.

167. — Az is egyik isten előtt elkövetendő súlyos véttség, ha az ember azt mondja, hogy isten olyat is tud, amit az ember nem tud. (Máté ev. 5. 33—37.)

173. — Az e világi élet mindössze három nappól áll. Az egyik a tegnap, amely elmúlt s amelyből nem maradt a kezedben semmi. A másik a holnap, amelyről egyáltalán nem tudhatod, megéred-e, a harmadik pedig a mai, amelyen tiéd az élet.

Úgy élj hát ezzel a nappal, hogy hasznodra fordítsd.

185. — Nem szelíd ember az, aki testvére tudatlanságát türelmesen el nem nézi. Nem bátor ember az, aki haragját el nem nyomja. Nem hívő ember az, aki isten előtt any-

- nyira meg nem alázza magát s neki úgy nem szolgál, mint az az oktalan szolga, aki annyira túlságba viszi szolgálatát, hogy alkalmatlan időben is urára vár és a szükséges időn túl is ura mellett ül csak azért, hogyha bármiben szüksége volna rá, jói ormán parancsolnia se kellessen neki.
193. — Izrael fiai, tudjátok meg, hogy ez a világ a ti jövőendő életekhez való viszonylatban olyan, mint ahogy kelet viszonylik nyugathoz. Valahányszor kelet felé tartotok, mindig eltávolodtok nyugattól és valahányszor nyugat felé közeledtek, mindig távolabb juttok kelettől.
196. A magyarázatokról szóló könyvből látjuk, hogy Jézus (isten áldja!) mondotta:
— Amíg éltek, beszéljete az emberekkel olyan barátságosan, hogy minél jobban vágyakozzanak utánatok, ha pedig meghaltok, könnyezzenek meg szeretetből.
197. — Ti tudósok tömege, kik az örök élet útján úgy ültök, hogy se ti magatok ezen az úton az örök életre be ne jussatok, se másokat magatok mellett be nem engedtek, — jaj annak az embernek, aki általatok megcsalja magát!
205. Maruf al Karkhire való hivatkozással beszélnek, hogy Jézus (isten áldja!) mondotta:
— Gondolj arra, mikor majd lepedőt borítanak a szemedre.
216. Wahabra, Munabbih fiára való hivatkozással beszélnek, hogy Jézus, Mária fia mondta:
— Jaj nektek, kik e világ szolgái vagytok. Mert mit használ az a vaknak, ha mások nem látják a nap világgosságát, ha ő nem lát! A bölcsnek sem ér addig semmit a bölcsesége, míg bölcsen nem cselekszik.
Mennyi fajta gyümölcsük van a fáknak, ez azonban nem valamennyi hasznos és nem is mind megenni való. Mily sokan vannak a bölcsek is, de sokan semmi hasznát nem veszik nagy tudományuknak. Óvakodjatok hát azoktól a hazug bölcsektől, akik gyapjúruhákban elforgatott és betakart fejjel sétálgatnak, elfeledkeznek a szemük rendeltetéséről s csak maguk alá és maguk fölé néznek, mintha behunyt szemmel is megláthatnák a farkast. Szavaik ezért állanak ellentétben a cselekedeteikkel.
Hasonlókép ki az, aki tövisbokrokról szölgöt, tökindákról fügét akarna szedni!!
A hazug bölcsek szavai sem teremhetnek más gyümölcsöt, mint hazugságot.
Mint a sivatagban a teve, amelyet gazdája jól meg nem kötött, a hazájába és az otthonába igyekszik vissza, olyan az a bölcsesség is, amit a gazdája cselekedetekkel

ki nem egészít, egy-kettőre elhagyja a szívet, távozik belőle úgy, hogy üresen marad.

Hasonlóképp a mag sem nő meg tökéletesen, ha földje és vize nincsen, ugyanígy van bölcseségre és cselekedetekre szüksége a hitnek is.

218. Abd al-Wáhidra, Zayd fiára való hivatkozással beszéltek, hogy Jézus, Mária fia (isten áldja!) mondotta:

— Ádám fiai, gyermekeiteket azért nemzitek, hogy meghaljanak, házaítokat azért építitek, hogy elpusztuljanak. Ugy elvész a lelketek is, mint ahogy elhasznált házaítok megsemmisülnek.

219. Khaythamára való hivatkozással beszéltek, hogy Jézus (isten áldja!) mondotta:

— Boldog az a nemzetség, amely hívőtől származik. De még boldogabbak azok az utódok, akik hívő atyjuk halála után a bűnöktől is megóvják magukat. (Lukács ev. 1. 47. 49.)

221. Shoayb, Sálih fia nevében beszéltek, hogy Jézus, Mária fia (isten áldja!) azt mondotta:

— Isten a tanúm, hogy az olyan ember szívében soha tanyát nem üthetnek ennek a világnak a gondjai, akinek be nem fészkelte magát a szívébe a következő három gonosz baj: egyik a vagyon után való vágyakozás, amelynek a sarkalásától a szív aztán soha meg nem szabadul, másik a szegénységtől való félelem, amelytől szintén nem tud menekülni, végül harmadik az a remény, hogy amije van, megtarthatja, holott sehogysem tudja megtartani.

225. — Háromféle bölcs ember van. Van, aki istenben és isten parancsolataiban bölcs; van, aki istenben bölcs ugyan, de nem bölcs parancsolataiban és van olyan, aki isten parancsolataiban bölcs, de istenben nem az.

233. — Aki üres kézzel elenged egy koldust a házából, azt az angyalok hét éjszakán keresztül nem őrzik,
b) Történetekbe ágyazott kijelentések:

19. Egyszer azt mondták Jézusnak (isten áldja!): Vájjon ki is tanított téged jó erkölcs ökre?

Ő azt felelte:

— Senki. Csak azt láttam, milyen rút az ostoba tudatlanság s arra törekedtem, hogy elkerüljem

25. Egyszer azt mondták Jézusnak (isten áldja!): Jelöld meg nekünk azt a cselekedetet, amelynek a segítségével biztosan a mennybe jutunk.

Jézus azt válaszolta:

— Ne beszéljeteek soha.

Tanítványai erre azt felelték: Ezt lehetetlen megcselekednünk!

Erre azt mondta Jézus:

- Hát akkor ne beszéljetez mást, csak olyat, ami jó!
28. Beszélük, hogy egyszer Jézus előtt (isten áldja!) egy disznó futott át, mire azt mondta:
— Járj békével!
Elszörnyedve vonták kérdőre (a tanítványai): Isten lelke,,
hogy mondhatsz ilyet egy disznónak!
Jézus azt felelte:
— Az volna utálatos, ha durva szavakat vennék a számba!
29. Malik, Dinár fia beszélte: Egyszer Jézus (isten áldja!) egy kutya teteme mellett ment el tanítványaival, amely már erősen bűdös volt.
Az apostolok azt mondták: Borzasztó, milyen bűdös ennek a kutyának a szaga!
Ő azonban (kit isten áldjon és tartson!) azt felelte:
— Milyen csodálatosan fénylenek a fogai!
(Ez az elbeszélés Nisani perzsa költő (t 1180) verse révén eljutott Goethehez s „Legenda a kutya fogairól“ c; verséhez szolgáltatva az anyagot. Feldolgozta a tárgyat Veér Imre is „Az ember fia“ c. versében.)
32. Mária fia, a messiás (isten áldja!) egyszer egy zsidótömegben ment keresztül, amely szidalmazta, ő azonban áldást mondott rájuk. Azt mondták neki (a tanítványai): Hogy áldhatod meg őket, mikor átkokat szórnak rád? Jézus azt felelte:
— Mindenki csak azt veheti elő a birtokából, amit magával hord.
37. Beszélük, hogy egyszer Jézus (isten áldja!) nagy záporban, mennydörgésben és villámlásban menedéket keresett, ahol meghúzódhassák s mikor a távolban egy sátrat látott, odament, de — mert asszony volt benne — eltávozott a sátrtól. Azután a hegyen pillantott meg egy barlangnyílást, abban azonban oroszlán tanyázott. De Jézus rátette az oroszlánra a kezét és azt mondta:
— Istenem, minden teremtményed számára alkottál valami menedéket, nekem azonban nincs sehol helyem. Ekkor az isten (dicsértessék!) a következőket nyilatkoztatta ki neki:
— A te menedéked az én könyörületességem. ítélet napján száz szép lányt adok neked feleségül, akiket mind saját kezemmel formáltam, és téged mindenféle-étellel jóllakottan négyezer olyan esztendőn át ültettek trónra, amelynek minden napja olyan hosszú lesz, mint egy emberélet és megparancsolom a hírnökömnek, hogy a következő hírt kiáltsa ki:
— Hol vannak azok az alázatosak, akik ettől a világtól megtartóztatták magukat? Jertek ide mindnyájan, látogassátok meg tiszteletből annak a trónusát, aki igazán.

megtartóztatta magát, aki Jézus, Mária fiai (Máté ev. 8. 19—20. és Lukács, ev. 9. 57—58.) 45. Azt is beszélük, hogy egyszer Jézusnak (isten áldja!) megjelent a világ fogatlan, de mindenféle cifrasággal felékesített banya képében. Jézus azt kérdezte tőle:

— Hány férfival éltél már házasságban!

A banya azt felelte: Annyian voltak, hogy nem is tudom a számukat.

Jézus azt mondotta:

— Meghaltak-e valamennyien s téged özvegyen hagytak vagy elváltak tőled?

A banya erre így felelt: Sem az első, sem a második feltevés nem igaz, valamennyit én öltem meg!

Jézus (isten áldja!) erre azt mondta neki:

— Jaj akkor azoknak az uraidnak, akik még élnek! De hogy lehetséges az, hogy ezek a régiek példájából nem tanultak, s noha látták, hogy ezeket egyenként elvesztetted, mégsem védekeztek ellened!!

50. Jézus azt mondta (isten áldja és segítse!):

— A gazdagságban három bűn található fel. Vagy olyan forrásból meríti az ember, amelyből nem volna szabad merítenie...

Tanítványai közbevágtak: De hátha mégis megengedett forrásból meríti!

— Vagy — folytatá — olyan dolgokat merít belőlük, amik nem valók neki.

A tanítványok erre azt mondták: De hátha kifogástalan dolgokat szereznek!

— Akkor meg — folytatá Jézus — ezeknek a javaknak a megőrzése vonja el az istenre való gondolástól, aki dicséртesség!

62. Az apostolok azt mondták a meseiásnak (isten áldja): Nézd, milyen szép a templom!

Jézus feleletül azt mondta nekik:

— Népem, népem! Bizony mondom nektek, ebből a templomból nem hagy az isten egy követ sem a másikon, hanem mind ledönti valamennyit népe bűnei miatt. Mert az isten sem arannyal, sem ezüsttel, sem ezekkel az általunk megcsodált kövekkel nem törődik. Isten előtt valamennyi dolognál kedvesebb az, ha jó szíveket lát. Ezeknek a szíveknek az örömére borítja isten virágba a földet, de ha a szívek nem jók, el is pusztítja. (Márk ev. 13. 1—4.)

67. Beszélük, hogy Izrael fiainak az utain élt egy rabló, aki negyven esztendőn át rablással foglalkozott. Egyszer ezelőtt a rabló előtt Jézus is elment (isten áldja!), mögötte pedig egy apostola lépkedett, aki Izrael fiai közt a kegyesek közé tartozott. A rabló így gondolkozott:

Aki itt megy előttem, isten prófétája s vele van egyik apostola. Mi lenne akkor, ha én is lemennék közéjük 6 velük együtt útra kelnék!!

Az elbeszélés szerint a rabló le is ment, hogy az apostolhoz csatlakozzék, de érdemtelenége tudatában az apostolt dicsőítve így gondolkozott: Én olyan bűnös vagyok, hogy nem tarthatok lépést sem ezzel a kegyes emberrel! Az elbeszélés szerint az apostol viszont a rabló közeledését látva ezt gondolta magában: Ez az ember azért siet, mert velem akar tartani.

Azzal meggyorsította lépéseit s Jézus oldala mellé törekedett (kit isten áldjon és segítsen!), a rablót pedig hátul hagyta.

Isten (ki dicsértessék!) ekkor kinyilatkozta Jézusnak (isten áldja és segítse!):

— Mondd meg ennek a két embernek, hogy üdvösségre való törekvésük munkáját mindkettejüknek újra kell kezdeniök, mert én eltörültem mindkettejük eddig elkövetett cselekedeteit. Apostolod jó cselekedeteit azért törültem el, mert gőgösen viselkedett, a másik embernek meg eltörültem a gonosztetteit, mert megutálta önmagát. Jézus ezeket a tudomásukra hozta, a rablót magával vitte és apostolai egyikévé tette. (Lukács ev. 18. 9—44.)

75. A messiás azt mondta (isten áldja):

— Ez a világ csak híd! Menjetek át, de µß telepedjete le rajta!

— Valaki azt mondta neki: isten prófétája! hol építsünk akkor magunknak olyan házat, amelyben istent is imádhajjuk?

Jézus azt válaszolta:

— Menjetek és építsétek házatokat víz fölél! A tanítványok erre azt vetették ellent: Hogy építhetnénk vízre alapozott épületet?

Jézus azt felelte:

— Hogy épülhet akkor e világ szeretetére isten imádása?

79. Jézus (isten áldja!) egy ember háza fala alatt megpihent, de a ház gazdája elzavarta őt a helyéről. Ekkor Jézus azt mondta:

— Nem te küldtél el erről a helyről, hanem az, aki nem akarta, hogy falad árnyékában megpihenjek. (A mondás legrégebb változata Abu Sulejman al-Darani (9. sz.) elbeszélése szerint így hangzik: „Egy meleg nyári napon Jézus úton volt s mikor a nap heve nagyon el tikkasztotta s a szomjúság is felette gyötörte, leült egy kunyhó árnyékában. De a kunyhó gazdája kijött s azt mondta neki: isten szolgálja, kelj fel és hagyd el a mi árnyékunkat! Jézus felállt, a napra ült és azt felelte:

— Ne hidd, bogy te mozdítottál ki a helyemről! Bizonyára az mozdított el engem onnan, aki nem akarta, hogy e világ bármely dolgának hasznát vegyem.“ Mind a két elbeszélés összefügg a bolygó zsidóról szóló mondakörrel. Abu Sulejman al-Darani elbeszélése azonban egész másként végződik, mint az átokba torkolló bolygó zsidó-monda.)

88. A zsidó hagyományokról szóló könyv beszéli, hogy Jézus (isten áldja!) egyszer egy vak, bélpoklos, béna és kétszeres gutaütésben szenvedő ember mellett ment el, akinek az egyes húsrészeit a bélpoklosság lerohasztotta vagy gennybe borította, mégis azt hallotta, hogy az illető így szólt: istenem, dicsértessél, hogy megóvtál attól a bajtól, amibe a legtöbb ember beleesik. Jézus azt mondta neki:

— Ó te nyomorult ember, melyik baj az, amely nincs rajtad?

Az ember így válaszod . Isten lelke, nem vagyok-e én jobb helyzetben annál, akibe isten nem adta ismereténak szikráját, amely bennem megvan“!

Jézus azt mondta neki:

— Igazat beszélsz. Nyújtsd ki a kezedet!

Az ember odanyújtotta a kezét s íme! egyszerre kisimult a képe és a legszebb emberré változott, mert isten eltávolította mindenféle baját. Azután Jézus tanítványa lett s isten szolgálatára szentelte magát.

97. Az apostolok azt mondták Jézusnak, Mária fiának (isten áldja!):

— Isten lelke, van-e ma a földön hozzád hasonlítható emberi

— Hogyne volna! — volt Jézus válasza. — Minden ember az, akinek a beszéde isten segítségül való hívása, akinek a hallgatása elmélkedés s akinek a tekintete könnyezés. Az ilyen hasonlít hozzám.

99. Beszélük, hogy egyszer Jézus (isten áldja!) leült s nézte, hogy egy öreg ember hogyan áskálja vaslapáttal a földet.

Jézus így sóhajtott magában:

— Istenem, mi volna, hogyha ez az öreg elvesztene a reménységét?

Az öreg ekkor letette a földre a lapátját és lefeküdt, így múlt el egy óra, hogy az öreg semmit nem dolgozott. Ekkor Jézus így fohászokodott magában:

— Istenem, add vissza az öregnek a reménységét!

Az öreg azonnal felkelt s munkához látott. Jézus azután megkérdezte, hogy miért viselkedett úgy, ahogy viselkedett. Az öreg azt felelte: Az előbb dolog közben egyszer csak az jutott az eszembe: Ugyan mit is dolgozol,

- mikor öreg is, vén is vagy már. Ekkor letettem a lapátomat a földre s lefeküdtem. Most meg az jutott az eszembe: Istenemre, azért míg élsz, mégis csak meg kell keresned az életedre szükséges dolgokat. Ekkor felvettem a lapátomat és újból munkámhoz láttam.
102. Beszélük; hogy egyszer Jézus koponyára talált. Mentében megrúgta a lábával és azt mondta a koponyának: — Beszélj isten engedelmeivel!
Arra a koponya megszólalt és ezeket mondta: Isten lelke, életemben én király voltam. Országomban ültem, korona volt a fejemen, testőreim, családom és szolgálaim vettek körül, valamennyien védelmemre voltak ott és íme, a halál angyala mégis rámrontott s engem már a közeledtére is reszketés fogott el. Hej, akkor tudtam meg, hogy a családommal való kapcsolatnak el kellett szakadnia s válnunk kellett. Akkor tudtam meg azt is, hogy az emberek vak tömegéből is távoznom kellett, még pedig az egyedüllétbe.
(Dsuang Üsi nevével összefüggő s a Kr. e. 4. századból való változatát l. az én „A világ vallásai“ c. munkám I. köt. 161—163. 1.)
109. Egy hagyomány azt beszéli, hogy egyszer Jézus, Mária fia (isten áldja!) egy emberrel találkozott s megkérdezte tőle:
— Mit csinálsz?
Az azt felelte: Isten tiszteletét végzem.
Jézus azt kérdezte:
— Hát munkádat kire hagytad?
Az azt felelte: Az öcsémre.
Jézus erre azt mondta:
— Akkor öcséd sokkal igazabb tisztelője az istennek, mint te magad vagy.
131. Azt beszélük Jézusról (isten áldja!), hogy isten engedelmeivel halottakat támasztott fel. A hitetlenek közül azt mondták neki: Te csak olyanokat támasztasz fel, akik nemrég haltak meg s lehet, hogy nem is voltak igazán halottak. Támasz fel egy olyan halottat, aki már régebb idő óta halott.
Jézus azt felelte:
— Válasszátok ki ti magatok, hogy kit akartok fel-támasztatni.
Azok azt mondták: Támaszd fel nekünk Semet, Noé fiát. Jézus erre elment Sem sírjához, imádkozott, kétszer földre borult és úgy hívta segítségül istent (magasztaltassák!). Isten azonnal életre keltette Semet, Noé fiát. Sem ősz hajjal és szakállal jelent meg. Erre azt mondták: Mi dolog ez, hiszen te életedben egyáltalán nem voltál ősz.

Sem azt felelte: íme, én hívást hallottam és azt hittem, hogy érkezett a holtak feltámadása és az utolsó ítélet. Erre fejemen a haj és államon a szakáll hirtelen megszőült a félelemtől. Megkérdezték tőle: Mikor is haltál te meg!

— Négyezer évvel ezelőtt, — felelé — de azóta a halál kínjai ki nem álltak a lelkemből.

159. A messiás, Mária fia (mindkettejüket isten áldja!) jobbkezeiben vizet, balkezeiben kenyeret tartott és azt mondta:

— Ez az én atyám, ez az én anyám.

Ennek a mondásnak az az értelme, hogy a vizet mondta atyjának, a kenyeret pedig anyjának, aminthogy a földre öntött víz az asszonyt megtermékenyítő maghoz hasonlít, a föld pedig a nedvességtől termékeny, amint az asszonyt a mag termékenyíti meg.

164. Mohammed, Abu Musa fia beszélte, hogy Jézus (isten áldja!) egyszer egy beteg mellett ment el és nagyon megésette a szíve rajta. Így imádkozott hát:

— Isten, kérlek, gyógyítsd meg!

Isten erre ezt nyilatkoztatta ki Jézusnak:

— Hogy gyógyíthatnám meg, mikor ez szolgál gyógyulására? !...

178. Wahab, Munabbih fia beszélte: Egyszer Jézus, Mária fia (isten áldja!) kiment és vele volt tanítványainak a csapata is. Mikor a nap feljött, vetések közt jártak, amelyeknek már ütközött a kalászuk. Azt mondták Jézusnak a tanítványok: Isten fia, éhezünk! Isten ekkor kinyilatkoztatta Jézusnak, hogy engedje meg tanítványainak a (Jászok kidörzsölését és a bennük levő magok megevését. Mikor Jézus erre engedelmet adott, a tanítványok szanaszét széledtek a vetésben, hogy kalászatok tépjenek és elüssék az éhségüket. De alighogy szétmentek, megjelent a föld gazdája és kiabálni kezdett: Jaj a földem, jaj a vetésem, amit atyáimtól örökölttem! Ki merete megengedni nektek, hogy a vetésemet pusztítsátok!

Jézus ekkor az istenhez imádkozott, isten pedig (aki magasztaltassék!) mind feltámasztotta azokat a hősöket, akiknek a birtokában az a föld Ádámától kezdve egész addig az időkig volt s íme, egyszerre minden kalász mögött ott állott vagy egy férfi vagy egy nő, aki mind azt kiabálta: Jaj a vetésem, jaj a földem, amit atyáimtól örökölttem.

Az ember, aki Jézust (isten áldja!) nem ismerte s a tanításairól sem hallott soha, a feltámadottak láttára megijedt és mikor (a csodáról) Jézusra ismert, azt mondotta neki: Isten prófétája! adj nekem bocsánatot! Eddig

nem ismertelek, de most neked adom a vetésemet és a vagyonomat.

Jézus (isten áldja!) erre sírva fakadt s ezt mondta:

— Jaj nektek mindnyájatoknak egyenkint és összesen, akik öröklés jogán jutottatok ennek a földnek a birto-
kába és azt műveltétek, aztán pedig kiköltöztetek belőle!
Te is utánuk mégy és az ő nyomaikba lépsz és se a föl-
dedet, se a vagyodat nem viszed magaddal. (Márk ev.
2. 23—28.)

201. Azt beszélik Jézusról, Mária fiáról (isten áldja!), hogy ő is kiment az esőért könyörgő néppel. Isten azonban kinyilatkoztatta neki: Soha ne kérj olyankor tőlem csőt, amikor bűnösök is vannak veled.

Hogy ezt a vele levő emberek tudomására hozza, így kiáltott:

— Van-e köztetek olyan, aki bűnökben és vétkekben leledzik! Az távozzék!

Erre valamennyien elmentek, csak egy ember maradt vele, annak is hiányzott a jobb szeme. Azt mondja neki Jézus (isten áldja!):

— Hát te mért nem mentél el a többiekkel?

Az ember azt felelte neki: Uram, én isten ellen soha még a szememmel sem vétkeztem,, egyszer azonban, mikor a fejemet megfordítottam, véletlenül a jobb szemem pillantása egy asszony lábára esett, anélkül, hogy magamnak számot adtam volna róla. Én ekkor rögtön kitéptem ezt a szemet, de ha a másikkal is rátekintetem volna, azt is kitéptem volna.

Jézus e szavak hallatára olyan sírásra fakadt, hogy könnyei még a szakállán is végig csorogtak és megnedvesítették. Azzal mindjárt azt mondta neki:

— Akkor fohászkodj istenhez, hogy adjon nekünk esőt! Az ember azt felelte: Isten mentsen engem attól, hogy isten lelke és igéje, a te jelenlétedben én imádkozni merjek.

Erre Jézus (isten áldja!) tette össze a kezét, könyörögni kezdett és ezt mondta:

— Én istenem! Minket is te teremtettél s mindent megadsz, ami életünkhöz szükséges. Adj nekünk az égből bőséges esőt!

Alig hogy elvégezte Jézus (isten áldja!) a könyörgését, olyan hatalmas zápor kerekedett, hogy elárasztotta a földet és az embereket.

203. A történetírók és az életrajzírók beszélnek, hogy egy Izsák nevű izraelita ember jegyben járt kora legkedvesebb és legszebb asszonyával, még pedig éppen Jézusnak, Mária fiának (isten áldja!) az idejében. Mikor ez az asszony, akit a férfi ilyen nagy szerelemmel szeretett, meghalt,

a férfi valósággal odatapadt a sírjához, állandóan mellette tartózkodott és hiába kényszerítették, nem távozott tőle. Egyszer Jézus is elment e mellett a sír mellett, amelynél mindig ott állt a férfi és siránkozott. Azt mondta Jézus neki:

— Izsák, mit sírsz?

A férfi azt felelte: Isten lelke, egy asszony jegyesem volt s nagyon szerettem, de ez az asszony meghalt s itt a sírja. Halálába nem tudok belenyugodni s a tőle való elválás engem is megöl.

Jézus azt mondta neki:

— Kívánod-e hát, hogy isten engedelmével visszahívjam az életbe?

A férfi azt felelte: Isten lelke, feltétlenül kérem! Jézus ekkor odaállt a sír mellé és azt mondta:

— E sírban lakozó kelj fel isten engedelmével!

A sír azonnal megnyílt s belőle egy fekete rabszolga jött elő, akinek az orrából, a szeméből és az arca többi nyílásaiból tűz lövelt ki és ezt kiabálta: Nincs más isten, csak az egyetlen, Jézus a lelke és az igéje, a szolgája és a prófétája!

Izsák ekkor azt mondta: Isten lelke és igéje, ez nem az a sír, amelyben az én feleségem fekszik. Hanem ez a másik az.

Ahogy ezt mondta, ujjával a másik sírra mutatott. Jézus erre azt mondta a fekete rabszolgának:

— Változz vissza abba az állapotba, amelyben az előbb voltál!

Az abban a pillanatban újra meghalt, elesett és eltemetett a sírjába. Jézus ezután a másik sír mellé állott és így kiáltott fel:

— Kelj fel isten segítségével, ki ebben a sírban lakol! Erre a sírból egy asszony támadt fel, aki a port törülgette az arcáról.

Jézus azt mondta Izsáknak:

— Ez az asszony a feleséged!

Izsák azt válaszolta: Ez, isten lelke!

Jézus azt mondta neki:

— Fogd meg a kezét és menj el vele!

Izsák az asszonyt kézen fogta és elment vele. Útközben Izsákra rájött az álom, azt mondta tehát a feleségének: Az a sok virrasztás, amit a sírodnál teljesíttem, megölt engem. Szeretném, ha kissé kipihenhetném magamat. Az asszony azt mondta neki: Csak láss hozzá! Izsák a felesége ölébe hajtotta a fejét és elaludt. Mialatt aludt, az asszony mellett pompás lovon elment a király fia, aki híres volt szépségéről és testi kiválóságáról. Ahogy az asszony meglátta, rögtön szerelemre gyulladt

iránta és sietve felállt, hogy a karjai közé vesse magát. A királyfi szintén heves szerelemre lobbant az asszony iránt, mihelyt meglátta. Az asszony odalépett hozzá és azt mondta: Kérlek, vedd el engem magadhoz! A királyfi maga mellé ültette lovára az asszonyt s tovább lovagolt.

Mikor az asszony férje felébredt álmából, körülnézett, de az asszonyt sehol nem látta, hát felkelt, hogy megkeresse, meglátta a ló nyomait s elment a királyfi meg a felesége után. Utól is érte őket s azt mondta a királyfiának: Add vissza hűn szeretett feleségemet! Az asszony azonban megtagadta az urát és azt mondta: Inkább vagyok a királyfi rabnője, mint a te feleséged. A férfi azonban ellenkezett vele és azt mondta: mégis csak az én drága feleségem vagy! Az asszony erre azt válaszolta: Nem igaz, téged nem is ismertelek, én a királyfi rabnője vagyok. Ekkor a királyfi azt mondta a férjnek: Hogy mered te megrontani az én rabnőmet!

A férfi azt felelte: Istenre esküszöm és őt hívom bizonyosággal, hogy ez az asszony az én feleségem. Jézus, Mária fia támasztotta fel isten engedelmével halottaiból, mert hisz halott volt.

Vitájuk közben Jézus (isten áldja!) utólérte őket és el akart menni mellettük. Izsák odakiáltott neki: Isten lelke! Mondd meg nekünk, nem az én feleségem-e ez az asszony és nem te támasztottad-e fel isten engedelmével halottaiból?

Jézus azt felelte:

— Igazad van!

Az asszony ellenben azt mondotta: Isten lelke, ez az ember hazudik, mert én a királyfiának a rabnője vagyok.

A királyfi meg hozzátette: Úgy van, ez az asszony csakugyan az én rabnőm.

Jézus ekkor azt kérdezte az asszonytól:

— Hát nem te vagy az az asszony, akit én támasztottam fel isten engedelmével?

Az asszony azt felelte: Istenre esküszöm és bizonyosággal hívom, hogy nem én vagyok!

Jézus ekkor azt mondta az asszonynak:

— Akkor hát add vissza nekünk azt, amit tőlünk kaptál.

Az asszony abban a pillanatban holtan esett össze.

Jézus ekkor azt mondta:

— Aki olyan embert akar látni, aki hitetlenül halt meg, de isten segítségével újra életre kelt, hogy megint meghaljon, de már hívő módjára, az vesse szemét a fekete rabszolgára.

Aki pedig hívő módon meghalt asszonyt akar látni, akit isten életre hívott, hogy aztán hitetlenül haljon meg, az vesse tekintetét erre az asszonyra.

Izsákot, az izraelitát illetőleg megjegyzendő, hogy istennek (magasztaltassék!) fogadalmat tett, hogy soha többet felesége után nem vágyakozik, de nem is házasodik. És ettől kezdve mintha megbolondult volna, pusztaságokban kóborol és siránkozik.

228. Jézus tanítványaival együtt út, on volt és egy olyan helyen ment el, ahol az emberek egy tulkot imádtak isten helyett. Rögtön megfeddte őket istentelenségük miatt s isten igaz tiszteletére akarta vezérelni őket bálványuk imádásából. De semmi nem adtak Jézus figyelemzetéseire, hanem azt mondták, hogy a tulok igaz isten s hogy tiszteletüket csak akkor ismerik el tévedésnek, ha Jézus nekik azonnal csodát tesz. Jézus ráállt erre a kívánságra, mire a közelben két sírt mutattak neki, hogy a bennük fekvő halottakat támaszsa fel.

Jézus imádkozott, s a két sírban fekvő halott egyszerre feltámadt.

A két feltámasztott testvér volt. Egyikük sírni kezdett és azt mondta: Mikor atyánk meghalt, egyenlő részben örököltük vagyonát és azt a házat, amit meg nem oszthattunk, együtt laktuk. Egyikünk a felsőházban lakott, másikunk pedig — ez voltam én — az alsót foglalta el. A testvérem negyven éven keresztül szakadatlanul istenes életet élt, én ellenben a magam kedvére töltöttem időmet.

Egyszer az jutott a testvérem eszébe, hogy lejön hozzám abba a lakásba, amelyet én foglaltam el, még pedig azért, hogy egy kicsit szórakozzék és hogy egyszer világi dolgokban *m* gyönyörködjék. Ugyanekkor a szerencse azt hozta magával, hogy nekem meg az jutott az eszembe, hogy visszatekintek előbbi életemre és vezeklek miatta s bátyám nyomdokaiba lépek. Nekiindulok hát, hogy felmegyek a felső lakásba, ekkor azonban lefele jövő testvérem lába megcsúszott, leesett s úgy megütötte magát, hogy ettől az összeütközéstől mindketten szörnyet haltunk.

Lelkünk halálunk után megjelent isten bírói széke előtt. A testvérem, aki mindig istenes életet élt, a pokolba került, engem pedig a mennybe küldött, mert isten ítélete nem az előbbi életre támaszkodik, hanem a lélek ama szándékai és törekvései alaján mondatik ki, amelyek a talál pillanatában töltötték el.

Jézus ekkor újra imádkozott és istent arra kérte, hogy az elkárhozott testvért szabadítsa meg a pokoltól. Kérése meghallgatásra is talált, mire a bálványimádók vala-

mennyien hittek benne és keresztényeké lettek. (Lukács ev. 23. 43.)

4. A magyar gazdátlan Jézus-mondás: „Aki téged kövel dobál, dobd vissza kenyérrel!”

Sirisaka Andor „Magyar Közmondások Könyve” (1891) c. műve 114. lapján szentírási helynek tartja azt a mondást, hogy „Ki téged kövel dob, dobd vissza kenyérrel!” Margalits Ede „Magyar közmondások és mondásszerű szólások” (1896) c. művében a 476. lapon szintén szentírásból való mondásként idézi.

A két közmondásgyűjtemény nyilván a köztudatot fejezi ki. Még pedig a magyar köztudatot, mert ezt a mondást sehol a világon másutt nem ismerik és nem tartják szentírásból való, illetve Jézustól származó mondásnak.

A magyar köztudatban azonban annál biztosabban Jézusnak tulajdonítják s vannak egyházi emberek is, akik bibliai mondásként idézik.

Azt, hogy ez a köztudat milyen múltra tekinthet vissza, inéhez megállapítani, mikor a Nyelvtörténeti Szótárhoz hasonló tudományos összeállítások sem nyújtanak semmi felvilágosítást vagy útbaigazítást régi előfordulási helyeiről. Viszont éppen ezért ez a mondás megkívánja és megérdemli, hogy még ebben a keretben is külön s behatóbban is foglalkozzam vele, miután a Magyar Nyelvőr 1934. 57—59. lapjain egyszer már felhívtam rá a figyelmet.

Míg újabb adataira nem bukkanunk, Petőfi Sándort kell a mondás első irodalmi megrögzítő jének tekintenünk. Petőfi „A szabadszállási néphez” intézett választási röpirata legelején hivatkozik reá:

„Polgártársaim! Ti ellenséges kezet emeltetek reám, én baráti kezet nyújtok tinektek, követem a szentírást, mely azt mondja: „Aki kövel hajít utánad, hajíts te vissza kenyéret!” Istenemre mondom, akkor se haragudtam rátok, mikor engem vadállatok módjára megrohantatok, hogy széttépjete, annál kevésbé haragszom most, de haragszom azokra, kik annyira elámítottak benneteket, hogy ellenem fordultatok, mint ellenségtek ellen, aki legjobb barátotok vagyok széles a világon!”...

A frázis közkeletűvé válásának a második állomása az hogy Ady Endre is használja. Adyt Földessy Gyula bizonytalan kifejezése szerint (Ady-Múzeum, II. köt. 124. 1.) „valószínűleg még 1901-ben” a Nagyvárad Friss Újság-ban megjelent „Séta a Kanonokson” című cikke miatt „egypár napi államfogházra ítélték”. Mikor büntetését leülte, „A börtön filozófiája” címen írt néhány sort a raboskodásáról a Nagyvárad Napló 1903. június 9-i számába s itt hivatkozik erre a mondásra.

Azt mondja, hogy úgy került börtönbe, „hogy Krisztus méltóságos és nagyságos szolgálói kicsit módosítottak egy krisztusi doktrínát. Én megdobtam őket kemény szavak kövével s ők rabkenyérrel dobtak engem vissza“.

A doktrína, amelyre hivatkozik, a mi mondásunk. A módosítás rajta az, hogy ő nem is kövel, hanem csak „kemény szavak kövével“ dobta meg Krisztus méltóságos és nagyságos szolgálait s azok még ezért sem kenyérrel, hanem csak „rabkenyérrel“ fizettek neki vissza.

Később „Nagyranőtt Krisztusok“ c. versében is rávillant a mondásra és megint más értelmű, követelődző változatát adja:

„Egyre többen hisszük és valljuk:
kenyér jár nekünk a ránk dobált kőért
s nem, magunkért, mind többen küzdünk
a leendőkért, az ékes jövőért.“

A mondás következő idézése Berda Mária „Seherezáde himnusza“ c. Kolozsvárt, 1928-ban megjelent versgyűjteményében „A kereszt előtt“ c. versében található. Még pedig nem gazdátlan mondásként vagy' Jézus valamelyik beszéde részletként, hanem abban a szélesebb beállításban, mintha a mondás egy történet részlete volna, mintha Jézus valaha valami kődobónak kenyeret kínált volna s mintha ennek a történetnek lenne az a tanulsága, hogy „kövel szemben kenyérrel kell kiállni“. Versének ez a része így hangzik:

„Valaki egyszer Krisztusa elébe
ily szókkal járult imádság helyébe:

Uram. Én értem, mit üzen a péntek:
imádkozni értük, kik nekünk vetnek.

Tudom, mit mond a bűnösasszony-példa:
főlemelni, ki elesett, ki céda.

S hogy ördögösből istenest csináltál,
hogy kődobónak kenyeret kínáltál...

—, —, — ÉS ládd uram, én felvettem a vértet,
mely a te gúnyád és harcoltam érted.

A kövel szemben kenyérrel kiálltam
és méregért piros vérem kínáltam.

S bár vissza kő repült, fekete átok,
napnyugtán szóltam mégis: megbocsátok.

Reggelre ismét új kényért szereztem —
én Krisztusom, beh hányszor újrakezdtém!

A gondolat széjjelhúzása tartalmának a mélységét és paradox-voltát szemlélteti.

Még újabban Horthy István szövi be „Krisztus“ c. versébe (Pesti Hírlap vasárnapja, 1935. február 2. 19. 1.):

„Más, ami megvan írva az igében,
 más amit lát a gyarló földi szem.
 Amit a könyvek könyvében találok,
 együgyű fejjel én csak azt hiszem.
 Itt olvasom, hogy „tégy jót mindazokkal,
 akik gyűlölnék“, kit sem véve ki,
 „áldjátok, akik átkozódnak rátok,
 az úrnak akkor lesztek gyermeki!“

Itt áll: „szeressük ellenségeinket!“
 Ez az, mit nálunk senki meg nem ért.
 „Ha arculütnek, tartsd a másik arcod“
 s „ki kövel dob, annak adj kényért!“
 „Kik fegyvert fognak, fegyver által vesznek.“
 Vájjon hol él az, ki betartja ezt?
 Fegyver a szó is, hogyha éllel mondják
 s ha botnak szánták, fegyver a kereszt!“

De idézik a mondást teológusok is:

Borsodi Emőd néven egy református lelkész írt „Fátyol“ címen regényt (1933). Papregény, mert írója is pap s mert valamennyi főszereplője is mind református lelkész. Ebben a regényben a 273. lapon úgy fordul elő a mondás, hogy mindjárt beágyazódik állítólagos bibliai előfordulási helyébe is: „Aki téged kövel, te azt kenyérrel, szeressétek még ellenségeiteket is, áldjátok azokat, akik titeket átkoznak, jót tegyetek azokkal, akik titeket gyűlölnék, imádozzatok azokért, akik titeket üldöznek!“

Evangélikus előfordulása olvasható az „Evangélikus Élet“ c. lap 1935. évi 42. számában, ahol a következő elmélkedésbe ágyazottan bukkanik elő:

„Vájjon miért olyan néma sokszor Jézus I
 Mert nem kérdezik őt ismerve feleleteit.

A kenyér kérdésére azt mondja:

— Adjátok nekik ti magatok enni!

A hatalomra meg azt:

— Aki magát felmagasztalja, megaláztatik!
 Krisztus követéséről így nyilatkozik a gazdag ifjú előtt:

— Eredj el, add el minden vagyonodat és oszd el a szegények közt!

Majd:

— Könnyebb a tevének átmenni a tű fokán, mint a gazdagnak bejutni isten országába!

Odakiált a viszálykodóknak:

— Ha valaki arcul üt jobbról, tartsd oda néki a bal orcádat is!

Beleszól a társadalmi harcba, hogy:

— Aki megdob téged kővel, dobd vissza azt kenyérrel!

A testről azt mondja:

— Ha megbotránkoztat téged a te jobbszemed, vágd ki azt. Ha megbotránkoztat a jobbkarod, vágd le azt!

Életprogramot is ad:

— Légy kisebb!“

„Borsodi Ernőd“ idézés-módja azt mutatja, hogy a mondat Jézus hegyi beszédéből valónak tartják, tehát vagy Máté ev. 5. 43—48-ban vagy Lukács ev. 6. 27—28. 32—36-ban kell eredeti előfordulási helyét keresnünk.

Ámde a mondás ezeken a helyeken sem a közkeletű kiadásokban, sem a kéziratokban nem fordul elő. A mondás tehát gazdátlan, még pedig — ha más eredetének a kinyomozása nem sikerül — olyan gazdátlan Jézus-mondás, amely magyar talajon termett.

Az első pillanatra nyilvánvaló, hogy csupa újszövetségi elemből tevődött össze. A kő is, a kenyér is többször előfordul az újszövetségben általános és sajátlagos értelemben egymás mellett és egymással szembeállítva is.

Legrégibb magvának az a hely tekinthető, ahol Jézus a kenyérrel való dobálásról szól s a kanaanita asszonyról szóló elbeszélésben (Márk ev. 7. 23—30. = Máté ev. 15. 21—28.) azt mondja: „Nem szép dolog a gyerekek kenyerét elvenni és a kutyáknak dobni.“

A kenyér és a kő egymással való szembehelyezésétől van a hegyi beszédben is egy Máté ev. 7. 9. (= Lukács ev. —. lődben olvasható mondása: „Van-e köztetek olyan ember, aki követ ad a fiának, ha az kenyeret kér vagy kígyót, ha az halat kér tőled!“

Ezekon kívül a kő és a kenyér előfordul még a kísértés elbeszélésében is (Máté ev. 4. 3. = Lukács ev. 4. 3.), ahol az ördög azzal csábítja Jézust, hogy változtassa a köveket kenyerekké (vagy mint Lukácsnál olvasható: változtasson egy követ kenyérré).

Az újszövetségi tényállás szerint Jézus beszélhetett arról, hogy kenyér helyett az atya nem ad követ fiának, hogy a kenyérnek a gyermekektől való elvevése és a kutyák elé való dobása helytelen, vagy hogy a gyerekek kenyerének a kutyák elé dobása „nem szép dolog“, olyan mondása azonban nincs, hogy a kővel való dobást kenyér visszadobásával szabad vagy kell viszonzni.

Nem is valószínű, hogy ilyet mondott volna.

Mert bár öskeresztény sarkigazság, hogy „nem csak kenyérrel él az ember“ (Lukács ev. 4. 4.), „hanem istennek minden igéjével is, amely az ő szájából származik“ (Máté ev. 4. 4.), egyébként azonban a kenyér Jézus érzése és hite szerint szent dolog, amit imádság kíséretében fogyasztott s ha

az élet kenyereéről beszélt, az volt véleménye, hogy az nem való a kutyáknak, aminthogy a gyöngyök sem valók disznók elé (Máté ev. 7. 6.), utolsó vacsoráján pedig testét és életét is a kenyérhez hasonlította s tanítványaiért, tanítványainak adott áldozatnak tekintette.

A mondás durvaságát nem enyhíti s Jézustól való származását nem teszi valószínűvé, hogy a formája paradox és hogy a hegyi beszédnek az ellenségek szeretetéről szóló paradoxonai közé beillik, noha azt feltétlenül meg kell engednünk, hogy a tartalma megfelel a „Szeressétek ellenségeiteket! Imádkozzatok üldözőitekért! (Máté ev. 5. 44.) és a „Jót tegyetek gyűlölőitekkel! Áldjátok átkozóitokat! Imádkozzatok gyalázkodóitokért! (Lukács ev. 6. 27—28.)-elveknek és követeléseknek.

A kifejezési formája azonban annyira ügyetlen és olyan durva, hogy hitelessége szóba sem jöhet s hogy származása is alighanem csak népies lehet.

Katona Lajos „Fiat pisis“ című dolgozatában (Ethnographia, 1901. 22. 1.) meg is kísérelte ilyen alapon „az emberek halnak = homines pisci“ és a ha'llegyen (hadd legyen) = fiat piseis“ kifejezések analógiájára „kő'kenyér (kell kenyér), vagy kenyér kő' (kenyér kell) = lapis panem“ formában való leszármaztatását.

A „kő'kenyér?“ kérdés vagy a „kenyér kő!“ követelés az a kövel való dobálódzás, amelyre csak kenyéradás lehet a jóhiszemű felelet.

Ilyen tréfás alapon való származtatás esetén a frázisnak sem túlzott keresztény vagy paradox tartalma nincs s csak véletlenül sorakoztatható a hegyi beszéd valamelyik mondasába.

Lehetséges azonban a mondás más származtatása is.

Kelemen Béla a Magyar Nyelvőr 1934. 103. 1. idézi Hafiz „Ber tu chanem“ gházaléből azt a mondatot, hogy: „Ne törd, hogy az árnyékos fa nemesebb legyen, mint te vagy, gyümölcsöt adj annak, aki kövel dobál tégedet“, amely már Erődi Béla Költészettanában (1878. 79. 1.) is olvasható s azt hiszi, hogy a mondás Keletről kerülhetett hozzánk.

Az idézet csak annyit mutat, hogy Keleten élt a gondolat, a frázis azonban magyar formájában nem.

Arra, hogy a mondás onnan jött-e hozzánk, nincs bizonyágunk, valamint arra se, hogy a mondás perzsa vagy magyar formájában más népeknél vagy a kereszténység más területein is ismeretes volna.

Sokkal közelebb jár az igazsághoz Katona Lajosnak az a „Túlvilági látomások codexeinkben“ (Trod, tanulmányai, 2. köt. (1912) 106—107. I.) és „Régi gyöngyök új foglalatban“ (u. o. 126—129. 1.) című más két fejtegetése, amely a kereszt-

tény legendák világából eredőnek mutatja ezt a: gazdátlan Jézus-mondást.

Katona Lajos adatközlése a következő:

A Debreczeni-codex (Nyelvemléktár XI. 96.) előadja Péterről, a zsugori vámosról, hogy „halálos betegségében álmot látott s az úr színe elé intetett. Mikor jó cselekedeteit és bűneit fontra tették, bűneinek serpenyőjét lehúzta egyetlen, akarata ellen adott alamizsnája, az a kenyérdarab, melyet kő helyett az alamizsnát kérő szegényekre hajított. A látomás „jó útra térítette s további életében jószívű adakozással iparkodott addigi fukarságát jóvátenni.“

Ez az elbeszélés Petrus Telonarius látomásából származik, amely Leontiosz (590—668) Alamizsnás szent Jánosról írott életrajzában (t. 616. „Vítæ patrum“, Rosweydyus-kiad. 178—205. 1.) található először.

Nálunk először Temesvári Pelbártnak a szentek ünnepeiről szóló prédikációi függelékében fordul elő. Még pedig abból az alkalomból, hogy Alamizsnás szent János konstantinápolyi pátriárka ereklyéi Mátyás király alatt Budára kerültek.

De a Debreczeni-codex az elbeszélést nem innen, hanem a „Legenda aurea” 27. fejezetéből vette és így mondja el:

„Egyszer a szegényök, kiülvén a napra, kezdenek az alamizsnás embörökről szóllania, s a jókról jót mondanak vala, à gonoszokról pedig gonoszt.

Vala egy Pétör nevű vámos, ki igen gazdag és hatalmas vala, de igen irgalmatlan a szegényökhöz, mert az ő házához menő szegényöket nagy haraggal elüzi vala ugyan üresön. S mikoron senki nem lelettetött volna a szegények közül, kinek alamizsnát adott volna, monda az egyik:

— Mit adtok énnéköm? Én ez mai napon ötöle alamizsnát veszők.

S megszerződven velök, el házához mené vámos Péternek s ott kezde állani. Azonközbe hazajöven Pétör úr, alamizsnát kezde tőle kérnie. S mikoron követ nem lelt volna, kivel a szegényt meghagyítanája, utánna viszön vala szolgálja egy kosár köles kenyeret s egyiket hozzája hagyítá. S amaz felragadván, társihoz futa vele s megmondá, hogy önnön kezéből vette volna az egy köles-kenyeret.

Két napnak utánna halálra kórula vámos Pétör és vitek az úristennek ítéletire. S láta néminemű szerezsenöket, s tehát egy mérték vagyon kezökben s az ő tett gonoszágít mind belerakják egyfelől, s másfelől láta szomorú kedvvel néminemű szép fejér emberöket állania, miért a mértéknek felében semmit nem tehetnek vala. S monda egyik ő közülök:

— Bizony semmije nincsen több ez embörnek, kit ide lehetnének, hanem csak az egy köles-kenyér, melyet az Urunk Krisztusnak szeretetiért két nappal ennek előtte akarátja nélkül ada.

Kit mikoron a mértékben tettek volna, egyaránt kezde

a bűnökkel nyomnia. S mondának a szent angyalok e Pétör úrnak:

— Tégy többet valamit ez köles-kenyérhöz, mert majd elvisznek a szerezsenök!

S felocsúdván s megszabadulván mondja vala gyakorta:

— Ha ez egy köles-kenyér, kit akaratom nélkül hagyaték a szegényhöz, ennyit használja s vájjon mennyit használ, a ki mindőn marháját szegényöknek osztogatja Úristenért jó kedvvel?...“

A legenda tanulsága tehát a gazdag ifjúnak szóló „Add el mindenedet!“ követeléshez kapcsolódik (Márk ev. 10. 21. = Máté ev. 19. 21. és Lukács ev. 18. 21.).

A százszor, sőt ezerszer kevesebb, a dühből más emberhez vágott kenyér is akkora üdvösséget szerző cselekedet, hogy bűnök dandárát lenyomja, mennyivel inkább kell tehát Krisztus tanítása szerint jótékonykodnia mindenkinek, aki keresi az üdvösségét.

(A legendának természetesen nincs vége ezzel az alkalmazással. Vámos Péter sok jót tesz, elmegy a szentföldre, ott nagyon szerényen viseli magát s isten csodával bizonyítja meg a megtérését.)

A Debreczeni-codex után a szóban forgó legenda azután megint Taxonyi János jezsuitának „Az emberek erkölcsének és az Isten igazságának tüköréi“ című művében szerepel, amely 1740-ben és 1743-ban jelent meg.

Taxonyi szelidíti s lekerékíti a „Legenda aurea“ elbeszélését s így adja a jámbor história rövid kivonatát:

„Elég gonosz életű vala Telonarius Péter; mindazonáltal használt néki az a darab kenyér, amelyet egykor adott vala egy kolduló szegénynek, noha azt nem jó akaratból, hanem haraggal és túrhetetlenséggel adta vala néki. Mert midőn nemsokára ezután az Istennek törvényszéke eleibe állítottat volna és mind jó, mind gonosz cselekedetei mérőserpenyőbe vettetvén, a bűnei sokkal többet nyomtak volna jó cselekedeteinél, nagyon megijedt vala szegény és tsak várta vala, mikor mondgya ki ellene az igaz Biró a kárhozatnak széntentiáját. Azonban egy kéz azt a darab kenyeret, melyet morogva adott vala a szegénynek, a jó tselekedeti serpenyűjébe? veté és azonnal a két serpenyű egyaránt kezdte nyomni.“

A história elvetődött Anatole Francéhoz is, aki egy „Fekete kenyerek“ c. alatt magyarra is lefordított s a Pesti Hírlap 1900. márc. 29-i számában megjelent legendájában egy bankárt tesz meg a legenda hősenek.

A Nicolo Nerli nevű bankár 1507 táján Firenzében él, sok jót cselekszik, templomokat díszít, kórházat alapít, de csak azért, hogy igaztalan úton szerzett vagyonát fitogtassa. Szíve szerint azonban könyörtelen a szegények iránt. Ennek példája a következőképen részletezett eset:

„Mikor egy téli estén a szokottnál később tért haza, palo-

tájának a kapuja előtt egy csapat félig meztelen koldus vette körül, akik kezeiket nyújtották feléje.

Goromba szavakkal el akarta őket riasztani. De az éhség oly erőszakosakká és szemtelenekké tette őket, mint a farkasokat). Körülfogták s kérő, de nyers hangon kenyeret követeltek tőle. Már lehajolt, hogy követ vegyen föl s közük dobja, mikor látta, hogy egyik szolgája jön fején egy kosár fekete kenyérral, mely az istállóban, konyhában és kertben foglalatoskodó cselédeinek volt szánva.

Odaintette a szolgát s két kezével a kosárba markolva a kenyeret a szegények közé szórta. Azután bement a házába és elaludt.

Álmában megütötte a guta s oly gyorsan halt meg, hogy azt hitte, még ágyában van, mikor már bepillantott az „örök világosság“ hazájába.

Legelőször szent Mihályt látta meg, aki ragyogott a testből kiáradó fényben. Az arkangyal azzal foglalatoskodott, hogy mérlegének a serpenyőit töltögette.

Mikor látta Nicolo Nerli, hogy a lebillenő serpenyőben azok az ékszerek vannak, melyeket az özvegyektől zálogként elharácsolts s az a sok tallér, amelyet jogtalanul szerzett,, továbbá azok a fényes aranyak, amelyekhez csalás és uzsora útján jutott, észrevette, hogy az ő véget ért életét mérlegelte szent Mihály.

Nicolo Nerli nyugtalankodni kezdett.

— Szent Mihály arkangyal, — szólt a bankár — ha az egyik serpenyőbe azt a vagyont teszed, amelyet életemben szereztem, úgy kérlek, tedd a másik serpenyőbe azokat a kegyes alapítványokat, amelyekkel jámborságomat oly fényesen bizonyítottam. Ne feledkezzél meg se a Santa Maria Novella dómjáról, melynek harmadrészét én építettem, se a város falain kívül levő kórházról, amelyet egészen a saját vagyonomból emeltem.

— Ne aggódjál, — válaszolt az arkangyal — nem feledkezem meg semmiről.

A fényességtől ragyogó kezeivel a könnyebb serpenyőbe tette a Santa Maria Novella dómját, s a kórházat is cifra, festett falaival, de a serpenyő csak nem billent le.

A bankár nagyon nyugtalankodott.

— Szent Mihály arkangyal, — kezdte újból a bankár — kérlek, kutass csak tovább! Tedd a serpenyődbe a San Giovanni szenteltvíz-tartóját s a Sant Andrea szószékét, melyen Krisztus Urunk keresztelése van kifaragva életnagyságban.

Az arkangyal a szószékét és a szenteltvíz-tartót is a dómhoz és kórházhoz tette, de ez se billentette le a mérleget. Nicolo Nerli érezte, hogy hideg veríték borítja el a homlokát.

— Oh szent arkangyal, — szólt a bankár — bizonyos vagy benne, hogy nem hamis ez a mérleg?

Szent Mihály mosolyogva válaszolta, hogy ez a mérleg a párizsi zálogosok és veneziai pénzváltók mérlegének a mintájára készült ugyan, de azért mégis kitűnő és igazságos mérleg.

— Hogyan, — sóhajtott Nicolo Nerli s nagyon elsápadt — ez a dóm, ez a szószék, ez a szenteltvíz-tartó s ez a kórház összes ágyaival nem nehezebb, mint egy szalmaszál vagy tollpihe?

— Látod, Nicolo Nerli, — szólt az arkangyal — gonosz tetteidnek a súlya jó cselekedeteidnek a súlyát jóval fölülmúlja.

— Így hát a pokolba jutok — gondolta a firenzei s a fogai vacogtak a félelemtől.

— Csak türelem, Nicolo, — szólt a mennyei mérleg kezeelője — csak türelem, még nem készültünk el a munkával. Ezt még a mérlegre tesszük. És szent Mihály a jó cselekedetek serpenyőjébe tette azokat a fekete kenyereket, melyeket az előtte levő este a szegények közé dobott. A serpenyő hirtelen lebillent, a másik meg fölemelkedett úgy, hogy a két serpenyő egyenlő magasságban volt. A mérleg egyik karja sem emelkedett föl s a nyelve nem billent se jobbra, se balra.

A bankár alig hitt a szemeknek. Az arkangyal így szólt:

— Látod, Nicolo Nerli, nem való vagy se a pokolba, se a mennyországba. Menj vissza Firenzébe és szaporítsd azoknak a kenyereknek a számát, amelyeket anélkül, hogy valaki látta volna, saját kezeiddel szétosztottál s akkor meg vagy mentve. Mert nemcsak a vétkeid megbánó bűnös előtt nyílik meg az örök boldogság kapuja. Az isten irgalma határtalan és kiterjedhet még egy gazdag emberre is. Legyél te ez a gazdag ember! Növeld a kenyerek számát, mert láttad, hogy mekkora súlyuk van az én mérlegemen. És most menj békével!

Nicolo Nerli felébredt az ágyában. Elhatározta, hogy követni fogja az arkangyal tanácsát, szaporítja a szegények kenyerét, hogy bejuthasson a mennyeknek országába.

Katona Lajos a legendák kezébe került fonalát nem kapcsolja össze a mi gazdátlan mondásunkkal, kétségtelen azonban, hogy ez a kapcsolat fennáll s hogy a mondás az általa ki elemzett és helyreállított legendafonál egy majdnem felismerhetetlenné csonkult darabkája.

Vagyis a valóság az, hogy az „Aki téged követ, dobd vissza kenyérrel“ mondás nem a „Ha valaki arcul üt jobbról, tartsd oda neki a balorcádat is!“ mondás egy magyar népies megtoldása, hanem egy a keresztény ókorból származó, a középkorban általánosabban ismert legenda tanulsága, amely valahogy protestáns területre csúszott át s ott vált közkeletű gazdátlan Jézus-mondássá.

Anatole France a legendát ma is eredeti formájában veszi alapul és írja át.

A mi magyar világunkban a legendában a gazdagság veszedelmeit s a vétlen, sőt a gonosz tettként megnyilatkozó jótékonyág üdvösségszerző hatását kifejező mondás a legendától való elszakadása után önálló életét élt, új elhelyezkedést keresett és talált s a hegyi beszéd erőszaknélküliséget és paradox jóságot követelő mondásai egyik tagjává lett.

Ez ennek a különösen magyar gazdátlan Jézus-mondásnak a teljesen megfejtett története, amelyben minden megfejtés után nevezetes marad az, hogy noha katolikus legendatöredék, mégis inkább magyar protestáns körökben otthonos s hogy ebben meg annyira beleette magát a köztudatba, hogy még teológusok is bibliai idézetként dolgoznak vele.

5. Mit tudnak Jézusról kora történetírói?

Az újszövetségi dolgokkal s Jézus életével a teológia mindig oly rendszeresen foglalkozott, hogy Arthur Drews nagy támadása előtt is pontosan számon tartotta Jézus életének a pogány és profán tanúbizonyosságait, illetve azok megemlékezéseinek a hiányát is. Erwin Preuschen „*Analecta — Kürzere Texte zur Geschichte der alten Kirche und des Kanons*“ címen 1893-ban megjelent kis gyűjteményében már mind felsorakoznak Suetoniusnak, Tacitusnak, Dio Cassiusnak és a többieknek azok a szövései, amelyek a profán történetírás adalékaiként legtávolabbról is szóba jöhetnek, Huber Lipót pedig kalocsai teol. tanár korában 1903-ban írta meg s adta ki „*Legrégibb profán tanúbizonyosságaink Krisztusról és a keresztényekről*“ című tanulmányát, amely ezeken kívül behatóan foglalkozik a Flaviosz Jozefosz szövegeiben található megemlékezésekkel, sőt azt is megmagyarázza, hogy a tiberiaszi Jusztosz miért nem ír Jézusról.

Ugyanezt az anyagot öleli fel J. B. Aufhauser „*Antike Jesuszeugnisse*“ c. munkája is (I. kiad. 1914., 2. kiad. 1925.).

Az ugyancsak katolikus Vargha Dezső meg egy évvel később „*Az őskereszténység a görög és latin pogány írók szemében*“ című művének a kereteit kiterjesztette a két-három későbbi század íróira is.

Rendkívül égető és sokat vitatott kérdés lett Jézus életének a profán írók által való elhanyagolása vagy bizonyítottsága az A. Drews „*Christusmythe*“-je nyomán támadt háborúságban, mikor Drewsék se a zsidó, se a keresztény források hitelességét nem fogadták el s Jézus történetisége teljesen megingottnak látszott.

Pedig annak a rejtélynek, hogy Jézusról nem emlékeznek meg a pogány írók, illetve hogy nem tudnak biztosat felőle, nem az a titka, hogy hitrege-alak, hanem egyszerűen, hogy csak halála, és tanai nasgyobb elterjedése után, tehát csak a 2. század közepén lett világtörténeti személyiséggé.

Az első Jézusról megemlékező történetíró Suetonius: Az új vallást „Vita Claudii“ c. műve 25. fejezetében egy mondatral intézi el: „A Chrestus által lázított zsidó zavargókat (Claudius császár) Rómából kiűldözte“. Krisztus lázadást szító vezér, aki Romában él — ez bizony elég messze van a valóságtól!

Tacitus „Annales“ c. műve 15. fejezetében Róma Nero-által történt felgyújtásával kapcsolatban emlékszik meg a kereszténységről s az első üldözésről már többet tud és pontosabban: Krisztus Tiberius uralkodása alatt élt, a kereszténység alapítója. Pontius Pilátus kivégeztette.

A „nagy“ történetírók hallgatása vagy egyes mondatokra terjedő megemlékezése és az ifjabbik Plinius sokat emlegetett levelei mellett külön figyelmei érdemel egy szír levél, amelyet Cureton adott ki „Spicilegium Syriacum“-ában (1855), amely állítólag 73-ból származik, amelyet Mara írt fiának, Szerapionnak, mert ebben Jézusról is megemlékezik s egy sorba helyezi Szokratesszel és Pitagorasszal.

A hosszú levélből az derül ki, hogy Mara szamoszatai előkelő szír ember volt s a rómaiak fogságba hurcolták. Fogságában bölcselkedik s fiának megírja vigasztalásul és okulásul a gondolatait. A fogságot sztoikus nyugalommal tűri, hiszen „a bölcsenek minden hely egyforma s a jók bármely városban találnak apát és anyát.“ Fiát arra inti, hogy ne nagyon bízzék a gazdaságban és egyéb hasonlóknak, mert a gazdaságot elragadhatják, az erődöket lerombolhatják, a városokat kipusztíthatják, a nagyságot megalázhatják, a pompát megsemmisíthetik, a szépség elhervad, a törvényeket eltörlik, a gyermekek meghalnak, a barátok hűtelenekké lesznek, a tiszteletet irigység ássa alá... Az emberek egész élete elmúlik, csak dicséretük és lelkiadományaik maradnak meg örökké. Válassza tehát az el nem múló értékeket, inkább törekedjék tudomány, mint gazdagság után, hogy isten is segítse s hogy az emberek is szeressék ...

Igaz, hogy az emberek a bölcsüket nem becsülik meg s régidőktől fogva méltatlanul bánnak velük. A zsidók bölcs királyát is kivégezte a népe, pedig Szokratesszel és Pitagorasszal egyformán bölcs és jó volt, de a bölcs király nem bukkott el teljesen, mert örökké él az általa adott új törvényekben.

Levele végén újra inti fiát, hogy törekedjék bölcseségre, merítsen a minden jók forrásából, szerezzék meg a soha el nem múló kincset, akkor mindig nyugodtan hajthatja le fejét, mert a bölcsesség atyja s anyja lesz s társaként kíséri egész életén át.

A levélben Mara nem említi nevén Jézus Krisztust, hanem a zsidók bölcs királyának nevezi, amiben iránta érzett kiváltságos tiszteletét juttatja kifejezésre. De azért Szokra-

tesszel és Pitagorasszal egy sorba helyezi, ami megint azt mutatja, hogy tisztelete nem öltött irracionális formát. Mara levele ezért a párhuzamáért s ezért a józan mértéktartásáért is igen becses okmány, mégha nem feltétlen hiteles s nem 73-ból való is. A. von Harnack pl. 165 körülről keltezi. De ha 165-ből való is, akkor is régi és becses, mert majdnem az evangéliumokkal egykorú, az apokrifeket pedig valószínűleg megelőző adalék arról, hogy Jézust egy talán nem hívő is Szokratesszal és Pitagorasszal helyezi egy sorba. Ami mond annyit, mint Suetonius tájékozatlan megjegyzése vagy Tacitus szűkszavú megemlékezése.

A profán tanúbizonyságok közt emlegetik Jozéfosz Flaviosznak a zsidó régiségekről szóló iratából azt a betoldást, amely "Jézusról szól. Csakhogy ez a pár sor nem Jozéf osztoi való és nem is profán megemlékezés, hanem keresztény toldás, amely azért keletkezett, mert Jozéfosz szövegét Jézusról való megemlékezés nélkül hiányosnak tartották.

A szöveg fordításban így hangzik:

„Abban az időben (vagyis Pontius Pilatus helytartósága alatt) élt Jézus, a bölcs ember, ha ugyan szabad őt embernek nevezni. Mert csodás dolgokat cselekedett és tanította azokat az embereket, akik az igazságot örömmel fogadják. Sok zsidó és hellén tanítványa is volt. Ez volt (isten) felkentje. Akik szerették, akkor sem álltak el tőle, mikor a mi első embereink vádjára Pilátus kereszthalálra ítélte. Mert a harmadik napon megint élve megjelent nekik. Ezeket és más hasonló ezer dolgot a próféták is megmondták róla. A róla nevezett keresztények törzse most is megvan.“

Flaviosz keresztény betoldásával egyidejűek azok a legrégibb megemlékezések, amelyek nem kimondottan Krisztusról, hanem, az első keresztényekről szólanak.

Részletesebb adatokat először. Kelzosznál találunk, aki a kereszténység ellen írott „Igaz beszéd“ című művét 178-ban írta, amelynek a töredékeit Theodor Keim állította össze Origenesz cáfoló iratából „Celsus Wahres Wort. Aelteste Streitschrift antiker Weltanschauung gegen das Christenthum“ (1873) címen.

Kelzosz Mózeset is, Krisztust is népbolondítónak tartotta s rendkívül lenézően nyilatkozott Krisztus jelleméről, tanításáról és híveiről is.

Tudni azonban ő sem tud róla többet s mást, mint amit a ránk maradt iratokból mi tudunk úgy, hogy valamennyi adatát ellenőrizhetjük.

Kritikája csupa petitio principii-n épül fel, amennyiben abból indul ki, hogy állítólag isten, a tettei és a tanításai azonban egyáltalában nem isteniek.

Előbb egy zsidót állít Krisztussal szemben s azzal cáfolgatja meg Jézus szüztől való születésének és egyiptomi mene-

külésének a történetét, tanítványairól azt mondatja, hogy tizen vagy tizenegyen voltak, mind csupa rosszhírű ember s együtt bujdokoltak egyik helyről a másikra, pedig egy istennek nem kell se menekülnie, se bujdokolnia. Nem illett Krisztus istenségéhez az se, hogy félt a haláltól s nagy ellenmondás van abban, hogy isten két angyalt küldött le Jézushoz, a haláltól azonban nem tudta megmenteni. Ismeri a csodáiról szóló elbeszéléseket az apokrif evangéliumokból is, de szemfényvesztéseknek és hazugságoknak tartja őket. Nem igaz az sem, hogy sorsát szent írások előre megjövendölték. Mindezt a tanítványok csak Jézus mentegetésére találták ki. Hasonlóan hamis a családfa is, amely a zsidó királyoktól származtatja. A végső sorsa is istensége ellen való bizonyosság. Miért nem menekült a kereszthalál szégyenétől, miért sóvárgott a kereszten itál utáni Miért nem haltak meg a tanítványai is vele együtt, ha olyan nagyon ragaszkodtak hozzá! Nem igaz a feltámadása se, hanem csak olyan hitrege, mint aminőt a szkíták Zamolxiszról, tanítványai Pitagoraszról, az egyiptomiak pedig Rampszinitről beszélnek. Vagy amilyen Orf euszról, Protezilaoszról, Herakleszről és Tezeuszról is létezik. Ha Jézus feltámadt volna, nem a barátainak kellett volna megjelennie, hanem az ellenségeit kellett volna meggyőznie feltámadásáról s nem kellett volna félnie se tőlük.

Kelzosz zsidaja ellenvetéseiben arra a következtetésre jut, hogy Jézus ember volt.

Munkája második részében filozófiai érveket sorakoztat fel a keresztények ellen.

Első tétele az a keresztény felfogással szemben, hogy se az emberek istenítése, se az istenek földreszállása nem ritkaság és nem olyan dolog, ami csak Jézussal történt volna meg.

A második kifogása meg az ellenük, hogy miért nem tartják magukat a bölcseséghez s a tudományhoz, miért keresik híveiket a tudatlanok között és miért zárkoznak el mások tudása elől? Nem volna szabad a tanítóknak arra se tanítaniok a népet, hogy ne menjenek orvoshoz. Cáfolatra se érdemes a keresztényeknek az a tanításuk, hogy isten újra visszajön a földre.

Azután egyenként száll szembe egy sor keresztény tanítással, Jézus istenről, istenországáról, az ördögről, az antikrisztusról, a próféták jövendöléseiről szóló tanításaival.

200 körül Filoztratosz tianai Apollonioszról írt egy életrajzot. Ez az Apolloniosz állítólag az első században élt, vándortanítóskodással foglalkozott, Pitagorasz tanait terjesztette és mindenféle csodákat is tett. Filoztratosz úgy írja meg az életét, hogy az evangéliumokat és az Apostolok cselekedeteit veszi mintakul. Apolloniosz is csodálatosan születik, át akarja alakítani a világot, egy leányt feltámaszt ördögöket űz s mennybe megy.

Filosztratosz műve tehát ellen-evangéliumnak tekinthető. Száz évvel később Hieroklesz írt megint egy „igazság-szerető beszédet“ a keresztényekhez, ebben becsmérli a szentírást, mert ellenmondások vannak benne, az apostolokat le nem került keresztre, hanem a zsidók csak számúzték, mire „900 haramia élén rablásnak adta magát“. Csodáival Apolloniosz csodáit állítja szembe s arra hivatkozik, hogy a pogányoknak is vannak olyan nagy és olyan fenkölt embereik, mint Jézus Krisztus.

Utána egy emberöltővel 233-ban született az a Porfiriosz, aki a kereszténység legnagyobb ellenfelének tekinthető. Alexandriai Kirillosz szerint „a keresztény hit ellen szórt szemtelen beszédék atyja“. Porfiriosz kereszténység ellen írt műve „Tizenöt beszéd a keresztények ellen“ címet viselt, de mivel igen veszedelmes műnek tartották, kézíratait mindenfelé megsemmisítették, szövege tehát nem maradt az utókorra, hanem csak a cáfolataiban található töredékekből állítható össze. Töredékeit először Lucas Holsteinus gyűjtötte össze „De vita et scriptis Porphyrii“ (1639) című munkájában, legutóbb pedig Adolf von Harnack is kiadta „Porphyrius „Gegen die Christen“, 15 Bücher(.) Zeugnisse, Fragmente und Referate“ cím alatt a berlini tud. akadémia fii.-tört. értekezései között 1916-ban.

Porfiriosz töredékeiből a következő tételek adódnak Harnack fogalmazásai szerint:

A keresztények istentelenek, se zsidók, se pogányok, hanem anarkisták.

Az evangélisták hamisítók voltak.

Az apostolok hitetlen emberek.

Az apostolok kapzsiságból mentek hittérítőknek, tudatlan, szegény parasztok, szemfényvesztő mesterkedéseket űztek, gazdag asszonyok pénzére pályáztak.

Az apostolok kihasználták híveik naivitását és tudatlanságát.

Az evangélisták ravasz és ellenszenves szofisták, sok történetet maguk költöttek.

Az evangélisták plagizáltak.

Az evangélisták világi tudományokban is, ószövetségi kérdésekben is tudatlanok.

Jézus gyermekkorának a története tele van lehetetlenségekkel.

Máté világ végéről való jövendölése csalódás volt.

A Jézus halálával egyidejűleg beállott természetes napfogyatkozást a tanítványok tudatlanul csodának hitték.

A megfeszítésről szóló elbeszélések eltérései azt bizonyítják, hogy az evangélisták hamisítók voltak.

Ellentétek vannak a Júdásról szóló elbeszélésekben is.

Külön állította Harnack össze Porfiriosznak azokat a helyeit, amelyekben Jézus tetteit és mondásait bírálja. A kardról szóló mondás alapján Krisztust lázadással vádolja, a „barátságos és irgalmas Jézust“ sok ember haláláért való felelősséggel terheli, filozófiai tekintetben tudatlannak, állhatatlannak, egyszer így, máskor úgy beszélőnek mondja, kifogásolja a példázatait és a csodáit, helytelennek tartja, hogy bírái előtt nem védekezett, több mondása értelmetlen, magáról tett bizonyságainak az értéke semmi, ha igazán isten lett volna, már első megjelenésekor is diadalmas istenként jelenhetett volna meg s nem kellett volna tanítványait azzal hitegetnie, hogy újra eljön.

Nyilatkozatai azt mutatják, hogy Krisztusról való tudása csak az evangéliumokon alapult, tehát új adatokat vagy új források nyomát hiába keressük bennük, a kritikája pedig csak annyiban érdekes, amennyiben a Krisztusról való nyilatkozatokat a történet folyamán befolyásolta.

A kereszténység ókori irodalmi ellenfeleinek a felsorolását Julianosz császár „galileusok ellen írott könyveiről“ való megemlékezéssel zárhatom le.

Julianosz 362—363 telén Antiochiában írta ezt a három könyvből álló munkáját a keresztények ellen s főként azért haragszik benne rájuk, mert se a görög, se a zsidó vallás okos tanait nem ismerik, hanem új vallást alapítottak.

Pedig az a Jézus, akire hivatkoznak s aki háromezred száz esztendővel ezelőtt élt, egész életében nem tett semmi említésre méltót, „ha ugyan néhány béma és vak meggyógyítását nem vesszük nagy dolognak, amit olyan falvakban végzett, mint Betsaida és Betánia“, Jézus is, Pál is meg volt azzal elégedve, hogyha megnyert néhány cselédet meg rabszolgát, ezek révén meg ezeknek az asszonyait, meg az asszonyok urát.

Azután arra hivatkozik, hogy Jézust se Pál, se Máté, se Lukács, se Márk nem merte istennek nevezni.

Erre a vakmerőségre csak János vetemedik, ő is csak -akkor, amikor látja a kereszténység terjedését, az apostolok sírjainak a titkos tiszteletét és hasonlókát, ő se maga mondja istennek vagy Logosz-nak, hanem Keresztelő Jánossal mondatja.

Krisztus életében azt tanította, hogy a törvényt meg kell tartani s ha a keresztények eltávolodnak a zsidó törvény egyes parancsolataitól, így pl. a körülmetélkedéstől, akkor meghazudtolják Krisztusukat. Viszont máskor ő is megszegte a törvényt, mikor pl. a szombat megtartását követelő rendelkezésekkel szemben azt a kijelentést tette, hogy az emberfia ura a szombatnak. Tanításai közt az „add el mindenedet, oszd szét a szegények közt s úgy kövess engemet!“ minden belátás és államférfiúi bölcsesség híjával való. A bűnő-

sök iránt való rokonszenvét is megbélyegzi. Aki a vétkes emberrel tart, bűnpártoló vagy maga is vétkes hajlandóságú.

Többször kiemeli Jézus emberségét. Evett és ivott. Imádkozott. Vagyis oly körülmények között élt, mint más emberek.

Az evangélisták sok mindent zavarosan és ellenmondóan írtak meg.

A kísértés történetében azt kifogásolta, hogy hogy vihette az ördög Krisztust egy magas hegyre, mikor a pusztában voltak.

Jézus két nemzetségfájában már Józsefnek az atyjánál eltérések vannak.

A feltámadástörténetek is ellenmondanak egymásnak.

Műve töredékeinek Carolus Ioannes Neumann „Juliani imperatoris librorum contra Christianos quae supersunt“ (1880) című kiadásban és a töredékek „Kaiser Julians Bücher gegen die Christen“ (1880) című német fordításában olvasható érveit Julianosz az előtte készült irodalomból és a keresztény írások személyes ismeretéből merítette, de az ő ismeretei sem terjedtek túl azokon a forrásokon, amelyeket már előbből ismerünk s Jézus Krisztusra vonatkozó ismereteinket nem gazdagítják.

6. A Talmud és a „Toldot Jesu“ adatai.

Mikor 1922-ben „Jézus életé“-ben közöltem a Talmudban található adatokat és egy-két kritikus nagyon fennakadt azon, hogy túlságosan erős színeket használtam.

Mondanom sem kell, hogy erről szó sem lehetett.

Mindössze azt tettem, hogy H. L. Strack „Jesus, die Häretiker und die Christen nach den ältesten jüdischen Angaben“ (1910) című műve Talmudból kivonatolt szövegeit magyarra fordítottam.

Hogy pedig ezzel nem végeztem sem hiábavaló, sem tudománytalan munkát, abból látszik, hogy Joseph Klausner, a jeruzsálemi egyetem tanára Jézus életéről egész könyvet írt s zsidó adatokra támaszkodott, mert keresztény és zsidó tudományos körökben egyaránt elterjedt az a vélemény, hogy Jézus élete, egyénisége és tanítása csak zsidó alapon és csak a zsidó környezet anyaga teljes ismerete mellett érthető.

A protestáns teológiai irodalomban a háború előtt ezt a célt szolgálta valamennyi ú. n. kortörténet, mint pl. Emil Schürer „Geschichte des jüdischen Volkes im Zeitalter Jesu Christi“ című nagy három kötetes műve (4. kiad. 1901—1909. Tárgymutatója: 1911), vagy Wilhelm Bousset „Die Religion des Judentums im neutestamentlichen Zeitalter“-e (2. kiad. 1906) és O. Holtzmann „Neutestamentlich Zeitgeschichte“-je (2. kiad. 1906). Gr. Beer heidelbergi és O. Holtzmann giesseni tanárok ezért szervezték meg egy (protestáns) tudományos

Misna kiadását (Die Mischna(.) Text, Übersetzung und ausführliche Erklärung), hogy írásmagyarázati célokra hozzáférhetővé tegyék az anyagát, s végül Paul Billerbeck az 1922—1926-os években azzal koronázta be ezeket a törekvéseket, hogy egy újszövetségi írásmagyarázat keretében fel is dolgozta az egész rabbinikus anyagot. A Talmudot külön is ismertette H. L. Strack „Einleitung in den Talmud (4. kiad. 1908) c. művében, a Jézusra vonatkozó helyeket pedig ugyanő kivonatolta fentebb említett összeállításában,

A Talmud iránt való különleges érdeklődést két érzés táplálja. Keresztény részről az, hogy a Talmud ban Jézusnak akárhány kortársa szerepel, tehát Jézusnak is szerepelnie kell. zsidó részről meg az, hogy a Talmud szent írás, tehát a Jézusról szóló igazságot is benne kell keresni.

A Talmud részben be is váltja a hozzá fűzött várakozásokat. Csakugyan vannak benne Jézusról szóló adatok, illetve róla szóló elbeszélések, de az ezekkel való közelebbi megismerkedés után a keresztény és a zsidó kutató is csak azt mondhatja, hogy sokkal jobb volna, ha ezek az elbeszélések nem léteznének, mert történeti adatokat nem tartalmaznak, hanem a gyűlölet legendáit gyűjtik össze s ezért J. Klausner is azt írja“ róluk: „A Jézusról és tanításáról szóló talmudi helyek száma kicsiny s a történeti jelentőségük is egészen jelentéktelen, mert inkább egy gyűlöletes szekta fejével való vitatkozások és hadakozások bélyegét hordják magukon s ezért tárgyilagos történeti értékű értesítéseknek nem tekinthetők („Jesus von Nazareth“ 2. kiad. 1934. 18. 1.)

A Talmudnak ez a beállítottsága azon alapszik, hogy a zsidóság egyes rétegei mindig erősen gyűlölték Jézust. Kortársai keresztre juttatták. Jusztinosz vértanú szerint követeket küldtek szét, aki által mindenkit óvtak a kereszténységtől, mint istentelen és erkölcstelen szektától! Jézus feltámadásáról ők terjesztették először azt a hírt, hogy a tanítványok lopták el a holttestet és hogy az egész feltámadás csalás és mese.

Plinius szerint a zsidók Krisztust nekromantiával vádolták s ilyen mesterkedést láttak feltámadásában is. Kelszosz zsidója Jézus származását keverte pizsokba. Szerinte Jézus az ács menyasszonyának egy Pántéra nevű katonával való házasságtöréséből származik.

A sok gyűlölet-ér végül is úgy egyesül a Talmudban, hogy a zsidóság régi „bölcseinek“ nem nagy becsületére válik. Jézust a Talmud egyes rávonatkoztatató helyei nemcsak törvénytelennek vagy egyszerű házasságtörésből származónak, — hanem hogy az utálatot vele szemben még jobban növeljék — anyja havi tisztulása idején történt házasságtöréséből fogant gyermeknek mondták s azt beszélték, hogy anyja kofa vagy más verzió szerint fodrász nő volt.

Apját ezek is Panterának mondják.

Szerintük Jézus varázsló és népbolondító volt s varázstudományát Egyiptomból hozta.

Rabbi Jo'sua ben Parachja Jézust kiátkozta, mert mikor Jannaj király a rabbinusokat üldözte (talmudi akribia! ez az esemény valósággal Krisztus születése előtt 87 évvel történt!), ő is Egyiptomba menekült s mikor a számkivetésből Jézussal hazatért, egy vendégfogadóban megpihent. A rabbi meglepédedten vette a vendéglátást, Jézus azonban a vendéglősné villogó szemeit dicsérte. Ezen a rabbi annyira felháborodott, hogy kiátkozta a zsidóságból. A végén mégis megbocsátott neki egy kézmozdulattal, amit azonban Jézus újabb elutasításnak véelve egy — téglát vett s azt imáda!

Más talmudhelyek bolondnak, a gyertyatartót feldöntő számárnak és rossz nő fiának mondják.

Tanításáról csak azt tudják, hogy azt mondta: „Két isten van“, meg hogy ő az emberfia és hogy felmegy az égbe.

A nagy Eliezer rabbinak a Kepliar Sekhanjából való Jakob azt beszélte, hogy egyszer azt a fontos kérdést vetette fel mesterének: szabad-e a törvény határozott tilalma ellenére paráznasággal szerzett pénzből árnyékszékét építeni a templomban a főpap számára? Jézus foglalkozott a kérdéssel s döntése állítólag így hangzott: „Paráznasággal szerzett pénzből gyült, paráznaság bére legyen ismét (Micha 1. 7.), piszok helyről jött, piszok helyre kerüljön.“

Eliezernek úgy megtetszett a előntés, hogy miatta eretnekség bűnébe esett.

Jézust a húsvétra való előkészület napján akasztották fel. Előzőleg negyven napon át kikiáltó járt előtte az uccán, mindenkit felszólított, hogy jöjjön és mondja el, mit tud Jézus mentségére, akit varázslással és eretnekséggel vádoltak. Ezt a figyelmet nem érdemelte ugyan meg, de miután a kormányhoz közel állt, nem volt szabad elmulasztaniok. A felszólításnak azonban nem lett eredménye: nem akadt teremtett lélek, aki a vádak alól tisztázta volna, tehát megfeszítették.

Halála után a pokolra került, amiről a következő elbeszélés szól:

„Onqelos bar Qaloniqos, Titus testvérének a fia át akart térni. Elment és varázsigékkal felidézte Titus szellemét és azt kérdezte: kinek van becsülete a másvilágon? Az azt felelte: Sok a törvénye, nem tudod megtartani őket. Támadd meg őket ezen a világon, akkor nagy ember leszel, mert megvan írva: „Ellenségei főemberek lettek“, aki Izraelt nyomor-gatja, az nagy ember. Azután azt kérdezte: Mi a büntetésed? Titus azt felelte: Amit magam szabtam meg magamnak. Mindennap összegyűjtik hamvaimat, ítéletet mondanak fölöttem, megégetnek és poraimat két tengerbe szórják széjjel. Erre elment és Bileámot idéztette fel és attól kérdezte: Kinek

van becsülete a másvilágon! Az azt felelte: Izraelnek. Csatlakozzék-e az ember hozzá? Az azt felelte: „Sohase törődj a jó módjával és a javával.“ Azután azt kérdezte: Mi a büntetésed? Bileám azt felelte: Forró ondó. Erre elment. Jézust idéztette fel s azt kérdezte: Kinek van becsülete a másvilágon! Az azt felelte: Izraelnek. Csatlakozzék-e az ember hozzá! Ő azt felelte: „Keresd a javát, ne kívánd a szerencsétlenségét. Aki hozzányúl, mintha a saját szemévilágát érintené.“ Azután azt kérdezte: Mi a büntetésed? Jézus azt felelte: Forró sár. Amint a tanító mondja: „Mindenki, aki kigúnyolja a bölcsek beszédét, forró sárban veszi el büntetését.“

A többi adatok és elbeszélések oly bizonytalanok, hogy nem vonatkoztathatók egész biztosan Jézusra.

A biztosak azt mutatják, hogy a Talmud tekintélyei annyira eltávolodtak és elbeszéléseinek a folyama is annyira elhajlott Jézustól, hogy egyáltalán nem érdemes komolyan venni őket.

Foglalkozni azonban mégis kell velük, mert bennük található a gyökere annak a Jézus iránt igen ellenséges érzést mutató hagyománynak, amelynek a lecsapódása a „Toldot Jesu“ néven ismert, sokszor felfedezett és mindig aktaalizált zsidóellenes szándékokkal kiaknázott Jézus-életrajz.

A „Toldot Jesu“-t először Johann Christoph Wagenseil adta ki Altdorfban 1681-ben „Tela ignea Satanae, hoc est arcani et horribiles Judaeorum adversus Christum Deum et Christianam religionem libri anecdoti“ című munkájában, később pedig 1705-ben Joh. Jakob Huldreich ismételt meg „Historia Jeschuae Nazareni a Judaeis blaspheme corrupta“. 1895-ben a Ms. Bawl. Or. 37. jelzésű oxfordi német kéziratból Erich Bischoff is közzétette „Ein jüdisch-deutsches Leben Jesu. Tholdoth Jeschu ha-nozri, sche-hajah schenath scheloschah alaphin we-schibea meoth weschischschim libriath ha-olam. Geschichte Jesu von Nazareth geboren im Jahre 3760. seit Erschaffung der Welt“ cím alatt.

Ez a mű a 13. századig szóhagyományként tovább adott zsidó elbeszéléseket foglalja össze, ezért hívják „Jézus cselekedetei“-nek.

Jellemző, hogy az evangéliumi elbeszélések külső kereteihez, alkalmazkodik, de születésének és csodáinak egész más erkölcsi tartalmat és háttérrel ad.

Születésénél teljesen megtartja, az evangéliumok keretét s azt beszéli, hogy Jézus anyja nem volt férjnél s hogy a gyermeke házasságon kívül született, de ebbe a keretbe költi Pandirának az erőszakát s azt, hogy a gyermek kétszeresen is bűnben fogant.

Ennél a beállításnál érdekesebb az a háttér, amelyet a zsidó szerző a keresztény csodák mögé rajzol. A keresztény

hiszékenységet zsidó hiszékenységgel helyettesíti s azt mondja, hogy a csodák valóban csodák voltak és mind megtörténtek mert Jézus ismerte a kabbala titokzatos szent isten-nevének az erejét és e név segítségével vitte csodáit véghez. Előfordul benne a repülés motívuma kétszer is, amellyel egyébként Simon mágus legendájában találkozunk. Végül jellegzetes az az elbeszélése, amely a feltámadáshat alapjául szolgáló üres sírról és a holttest ellopásáról szól.

Az egész mű ismertetése messze vezetne. Egy-két részletét azonban egyik és másik változatával is fordításban közlöm.

Még pedig először azt a részletet, hogy jutott Jézus a szent név ismeretéhez:

Jézus Teberjában lakik s elköltözik Jeruzsálembe.

„Ebben az időben volt a szentélyben egy kő, amelynek alapkö volt a neve, amelyen a szent név állott, amit titokzatos névnek neveznek.

Aki ezt a nevet megtanulta, bármit megtehetett. Mivel Izrael bölcsei tartottak attól, hogy az izraeli fiatalok is megtanulhatják a nevet és — amitől isten ments! — elpusztítanák a világot, elmentek, két vastag márványoszlopot faragtattak az előcsarnokba, amely a szentély előtt volt és két ércoroszlánt öntettek és egy-egy csodatevő nevet helyeztek el a szájukban. És a két oroslán vaslánccal volt odakötve a két oszlophoz. És ha valaki a titokzatos nevet megtanulta, mikor ki akart menni a szentélyből, az oroslánok olyan ordítást csaptak és olyan fenyegetően morogtak, hogy az illető annyira megijedt, hogy elfelejtette a nevet.

Mikor Jesu Jeruzsálembe jött, az történt, hogy elment a szentélybe az alapkőhöz és megtanulta a nevet és felírta egy pergamentre és a testét varázslattal érzéketlenné tette és belevágott a combján a vastag húsába és abba rejtette azt a pergamentet, amelyre a nevet írta.

És ahogy a szentélyből ki akart menni, az oroslánok morogni és bömbölni kezdtek, mire ő is elfelejtette a nevet.

De mikor hazaért, kivette húsából a pergamentet, megtanulta a nevet és a sebét begyógyította.“

(Más változat: „Aiban Jesu meg is házasodott: elvette Karkamusnak, az aii bírónak a lányát. (A bölcsek ezen az alapon) mindjárt ki is eszelték a Jesu elvesztésére vonatkozó tervet. Karkamusnak volt Jeruzsálemben egy Pusah nevű fivére, ennek meg volt egy öccse, aki Jesu borát össze tudta volna keverni a feledés vizével. Ha ebből iszik, elfelejti a szent nevet s azzal elveszti csodatevő hatalmát.“

Jellemző helytelen adata az, hogy „abban az időben Izrael kormánya egy asszony kezében volt, ez volt a királynő és Helena királynőnek hívták.“ Helena lovaskatonákat küld Jézus elfog asara. Jézus a katonák szemeláltára nagy malom-

követ hozatott, kimondta a nevet és úgy felemelte a malomkövet, mintha csak valami kavics lett volna és bevetette a tengerbe és a kő a víz színén úszott. Jesu ráült a malomkörre s a malomkövön ülve úgy haladt a tengeren, mintha valami hajó lett volna és így szólt a lovaskatonákhoz:

— Most menjetek vissza a földetekre és mondjátok meg, hogy mit láttatok!“

Aztán a maga jószántából ment Jeruzsálembe. Ott a királynő csak akkor íteltette el, mikor a szent név varázsa megtört.

De a tanítványai fellázadtak, kiszabadították ellenségei kezéből s elmentek vele Antiochiába, ahol nyugodtan éltek.

De Jézus mindenáron Jeruzsálembe vágyott és el is ment egy peszach-ünnepre, mert újra meg akarta tanulni a szent nevet, Jehuda nevű tanítványa azonban elárulta a szándékát a bölcseknek, mire azok Jézust a templomban elfogatták.

Helena most a foglyot Pilátus elé állíttatta, majd a jeruzsálemi törvényszék ítélkezett fölötte s megkövezésre ítélte.

„Ugyanabban az órában belelökték a kövező gödörbe és megkövezték. Ez peszach előestéjén, pénteken, a nap 6. órájában történt. Utána kivették a kövező gödörből, amint azt a törvény szava parancsolja: azokat, akiket megköveznek; utána felakasztják.

De akármilyen fára akasztották, mind letörött alatta. Jesu ugyanis megtudta életében, míg a titokzatos név a birtokában volt, hogy milyen halállal hal meg, azért minden fát elvárásolt a világon, hogy egy se tartsa meg, hanem törjön le alatta.

És mikor a naplopók (ez Jézus tanítványainak az állandó neve!) látták, hogy valamennyi fa összetörik alatta, azt hitték, hogy ez csoda. A bölcsek tehát felkötötték egy nagy gaz szára, amit nem várásolt el.“

A holttestéről szóló elbeszélést „Jézus és Mária ereklyéi“ 274—276. 1, közöltem s erre a helyre utalok a nagyobb összefüggés kedvéért is.

Más változat: „Ai lakói Jesu megölése miatt bosszút fogadtak, s ahol csak egy jeruzsálemi ember a kezükbe került, legyilkolták. A király (nő) hadat küldött Ai ellen, de nem tudta legyőzni őket.

Akadtt néhány ember, aki az aiiakat azzal is bolondította, hogy Jesu feltámadt. Megölése után harmadnapra tűz esett az égből, ez vette körül, mire felébredt és felment a mennybe,

Jehuda azzal akart gátat vetni a hit terjedésének, hogy Aiba levelet írt és meghívta az aii embereket, hogy jöjjenek Jeruzsálembe és nézzék meg Jesu bomlásnak induló holttestét. Néhányan meg is győződtek a feltámadás valótlanságáról, de Jesu testvéreinek és rokonainak a lazítására hadat üzentek Izraelnek és győztek is.

A kellemetlen helyzetből megint csak Jehuda mentette meg a zsidókat. Kitervelte velük, hogy Simeon, Kalpasus fia, a tiszteletreméltó agg férfiú, tanulja meg a szent nevet, menjen Aiba, tegyen ott csodákat s aztán Jesu nevében szerelje le az aiiak ellenségeskedését,

Simeon el is ment egy felhőn Aiba, a felhőről nagyot mennydörgött s azt kiáltotta:

— Aii férfiak, gyűljetek össze a toronynál. Ott majd közlöm veletek Jesu parancsait. Az aiiakat nagy félelem fogta el az égből jövő szavak hallatára. Simeon a felhőről a toronyra bocsátkozott, onnan elmondta nekik, hogy ő Jesu nagybátyja s hogy új parancsolatokat hozott nekik. Csodákat is cselekedett a szemük láttára, azután hazaküldte őket... Azután az aiiak használatára hazug könyveket írt, amelyeket Avonkelajon-nak az igazágtalanság beteljesedésének nevezett. Az aiiak ebengillajon-nak, vagyis atya-fiú és szentléleknek értették a nevet.

... Leszállása után hat hónapra átadta nekik ezeket a könyveket s meghagyta Jesu nevében, hogy ezentúl születendő gyermekeiket locsolják meg annak a mintájára, ahogy Jesu is megmosakodott a Boleth vizében s hogy tartsák meg az avonkelajon parancsait, főként pedig azt, hogy a zsidókkal ne háborúskodjanak.

Az aiiak erre Ígéretet is tettek. Simeon pedig ugyanazon a felhőn, amelyen jött, visszautazott Jeruzsálembe és jelentést tett, hogy jól végezte a dolgát.“

Ugyanezen változat szerint a zsidó király Jézus anyjának a halála után mind felakasztatta Jézus fivéreit és nővéreit is és egy helyre temettette. Később kivégeztette száz rokonát is, a híveit pedig száműzette. A szállításukra“ Simeon gondoskodott, aki felhőn szállította s útközben a felhőről lelökdöste őket. Az aiiak azt hitték, hogy meg nem érkezett barátaik mind felmentek a mennybe.)

Klausner a „Toldot Jesu“-ról is azt tartja, amit a Talmudról, hogy t. i. nincs történeti értéke. Mivel pedig a Toldot legkorábban a 10. században keletkezhetett, a zsidóságnak is csak egy kései, részben kabbalisztikus hangulatát tükrözi vissza. Ebből a szempontból a zsidóság részére lehet történeti és szubjektív értéke is.

Ennél azonban ezerszerre többet nyom az a latban, hogy a Talmud és a Toldot elbeszéléseinek egyes helyein a gyűlölet legendái csapódnak le s ezek újra meg újra zsidógyűlöletet szülnek.

Az egész irodalmat az a fatális keringés jellemzi, amit a keresztény apokrifusok és a zsidó Jézus életrajzok a szűztől való születés dogmája körül végeznek. Ha ez a hit nincs, nincs a Pántéra- vagy Pandira-féle zsidó és pogány gyalázásoknak alapjuk. Az egyik legendát imádat, a mási-

kat gyűlölet szüli s ha már mind a kettő meg van, úgy bele-
tapad a kereszténység, zsidóság és az egész emberiség; szel-
lemi életébe, hogy a Pantera-mesétől az az Ernst Haeckel
sem tudott szabadulni, aki pedig éppen eléggé szabad és ter-
mészetes gondolkozású férfiú volt, „Die Welträtsel“ c. mű-
vébe ugyanis Kelszosz közvetítésével a Pandera-mese is bele-
sodródott (Kröners Taschenausgabe, 291—300. Tausend.,
204. l.), Jézus származásának a távolabbi kérdése pedig egye-
nesen a H. St. Chamberlain nyomán haladó világnézet ki-
induló pontja maradt

Holott nyilvánvaló, hogy ez a legenda tömeg se történeti,
se világnézeti következtetésekre nem szolgáltathat elegendő
és biztos alapot. Az anyag ilyen kisugárzásai azonban —
akár tetszik, akár nem — szükségessé teszik a vele való fog-
lalkozást s ismeretét is, hogy értéktelensége tudatossá
váljék.

7. Középkori misztifikációk. — Lentulus levele — Jézus ítélete — Jézus égből esett levelei — Jézus ereklyéi

Az apokrif mesemondás és hamisítványok készítésének
a fonala se meg nem szakad, se el nem tűnik a középkorban
sem. Tisztán láthatóan áthúzódik ebbe a korba is, egész
végig vonul rajta, sőt számai mindenfelé felbukkannak még
napjainkban is. Azért aztán, noha forrásokként ezek a csi-
nálmányok komolyan szóba se jöhetnek, mégis korunknak
ahhoz az örökségéhez tartoznak, amely sokszor nagyon is
aktuális érdekűvé vált s amely bármely pillanatban újra
meg újra jelentősebb szerephez juthat. A nagy anyag leg-
érdekesebb részeit tehát mégis csak be kell mutatnom, noha
igazi történetiségük józan kritikus elme számára szóba se
jöhet. Annál mulatságosabb, hogy kik és mennyien hisznek
bennük s terjesztik „hitelességük” hírét.

Lentulus leveléről pl. többek közt a következő adataim
vannak:

1923. május 6-án a „Nemzeti Újság“-ban az alábbi közle-
mény jelent meg:

„Publius Lentulus proconsul egykori jelentése Jézus
Krisztusról. Róma, máj. 2. (A „Nemzeti Újság” tudósítójától.)

A vatikáni könyvtárban, amely tudvalevőleg a világ leg-
gazdagabb könyvtára, oly dokumentumra bukkantak, amely
szenzációt fog kelteni nemcsak a történetbúvárok között, ha-
nem az egész keresztény világban. Nem kevesebbről van szó,
mint egy egykorú jelentésről, Jézus Krisztusról, amelyet
Pontius Pilatus elődje, Publius Lentulus proconsul küldött
Rómába.

Hogy került ez a jelentés a Vatikánba és mikép marad-
hatott mindezideig fölfedezetlenül. Azt mondják, a Vatikán-

ban oly óriási mennyiségű kézirat van felhalmozva, hogy tökéletes inventáriumot még nem tudtak összeállítani. Amióta azonban XI. Pius pápa székel benne, aki a legkiválóbb bibliofilek egyike, szorgalmas munka folyik az irattárakban s több# szintén nagyértékű okmánnal együtt került napfényre Publius Lentulus jelentése:

Ebben azt tudatja, hogy fölhívták a figyelmét egy emberre, akit barátai az isten fiának neveznek. Leírja külsejét is. „Hosszú, szőke haja van, amely fürtökben omlik a vállaira, feje közepén két egyenlő részre osztva. Teljes szakállt hord; színe világosabb, mint a hajáé és két ágban végződik. Szemei világoskékek, tekintete rendesen szelíd, de olykor szörnyű haragot sugároz. Arca halovány rózsaszínű. Termete rendez és formás. Egyenesen jár, keveset beszél, hangja lágys. Soha nem látták nevetni, ellenben sokszor látták sírni. Kezei jól ápoltak. Jézusnak hívják, Mária fiának.“

A leletről a Vatikán még nem adott ki hivatalos közlést s ezért annak hitelességét fenntartással kell fogadni,“

Harmadnap, május 9-én a következő kiegészítés követte a közleményt:

„Május 6-iki számunkban jelentette római tudósítónk, hogy a Vatikán könyvtárában fölfedezték Publius Lentulus proconsul jelentését Jézus Krisztusról, amely eddig ismeretlen volt a történetbúvárok előtt. Tudósítónk jelentését megerősíti lapunk egyik előfizetője és pedig azzal a szenzációs közléssel, hogy Publius Lentulus leveléről egy magyar piarista tanárnak már régebben tudomása volt.

Érdemesnek tartjuk szószerint adni előfizetőnknek, Nejedli Venci János úrnak hozzánk intézett sorait azért is, mert bennök követésreméltóan megnyilvánul az, ami manapság egyre ritkább: az egykori növendék hálája volt tanárai irányában.

— Volt nekem — írja levelében — egy áldott emlékezetű, kedves jó tanárom a temesvári piarista főgimnáziumban: Olejovits János. Kötelességemnek érzem, hogy mindazt a szeretetet, amellyel bennünket elhalmozott, megháláljam legalább azzal, hogy megemlítem: ő tudott a Publius Lentulus-féle jelentésről. Gyakran említette, milyen csodálatos, hogy a művészek nem veszik figyelembe ezt a jelentést, amelyben Jézus meglepő hüen van leírva. A jelentést le is diktálta nekünk, azonkívül közreadta a tanítványai számára összeállított „Summum Graecum“-jában. Az ő fordítása szerint a jelentés így hangzik:

— Egy ember érkezett most ide, egy ember, aki még él és akinek óriás a hatalma. Neve: Jézus Krisztus. A nép prófétának tartja, tanítványai az isten fiának tekintik. Életre kelti a holtakat és meggyógyít minden betegséget. Magas természetű ember, de minden testrésze nagyon szabályos. Arc-

kifejezése szigorú és csodálatos hatással van mindenkire, félni lehet tőle, de egyben önkéntelenül is szeretni kell őt. Borsárga színű haja simán fedi fejét, egészen a füléig, onnan azonban és nyaka körül dús csillogó fürtökben hull a vállára. Tiszta magas homloka van, rendkívül finom az arcbőre, amelyen csak halványan látható egy kis pír. Vonásai szépek és kellemesek, orra, szája kifogástalan. Bajusza és szakállja ép oly színű, mint a haja és ép oly dús. Szeme kék és csillogó. Amikor megró valakit, nagy eréllyel csengenek szavai, amikor tanít, hangja finom és gyöngéd. Vonásai bátorságot és méltóságot tükröznek vissza. Nevetni senki sem látta, sírni sem. Minden, amit beszél, okos és tartalmas és egyetlen szava sem fölösleges. Ő talán a legszebb ember a földön...

Azt hisszük, helyén való lenne megállapítani, hogy hol és mikor jutott a temesvári piarista tanár Publius Lentulus jelentésének megismeréséhez? Honnét másolta le a szöveget, volt-e az eredetiről másoknak is tudomása Magyarországon? Oly kérdések ezek, amelyeket érdemes tisztázni. A válaszoknak szívesen tért nyitunk.“

A kérdés tovább való fejtegetését nem kísértem figyelemmel, azt azonban megjegyeztem, hogy Lentulus levelét Hegyaljai Kiss Géza a „Pesti Hírlap“ 1934. április 6-i számába is elhelyezte s hogy ezt a közleményt a Szuchovszky Gyula szerkesztésében megjelent „Jöjjetek én hozzám“ című evangélikus hetilap 1934. április 28-i száma is átvette. Még pedig azzal a hozzátétellel, hogy „ennyit ír Jézusról a pogány hadvezér. Akik a szentírás szavának nem hisznek — mert az szentírás — egy pogány hadvezér szavainak remélhetőleg hinnifognak.“

Az egyetlen hely, ahol a levéllel szemben bizonyos kételkedés nyilvánul meg, a lévai „Evangélikus Lap“ volt, amely 1925. április 4-i számában közölte a levél szövegét „Milyen volt Jézus testi ábrázata!“ címen s nem fojtotta magába azt a megjegyzését, hogy „a tudósok azonban ennek a tudósításnak a hitelességét megtámadták, mert Pilátus hivatali elődje nem Publius Lentulus helytartó volt, hanem Valerius Gratus.“

Hogy ez a szenzáció mennyire nem új, annak bizonyossága, hogy Lentulus levelének van egy régebbi s gyorsabb magyar körbefutása 1892-ből is. Megállapítottam, hogy a szövegét ebben az évben először a „Téli Újság“ közölte s tőle átvette az „Egyetértés“. Utána Csorba Károly kecskeméti kir. törvényszéki bírónak hivatkozott rá 1892. márc. 9-én Budapesten tartott s nyomtatásban is megjelent „Mi az igazság?“ című előadásában. (A füzet megvan a Fővárosi Könyvtárban. Ballagi Géza gyűjt. 339/11. 4.)

Az idézett magyar megemlékezések azt mutatják, hogy a levél egyik lapból a másikba vándorok húsvét táján hol

itt, hol ott felmelegítik s általában nem sokat törődnek a hitelességeivel.

A lapok mindenesetre úgy adják be, mintha hinnének benne, azontúl vegye mindenki úgy, ahogy akarja.

Mivel hitelessége esetén a levélnek forrásértéke volna, néhány szóval meg kell világítanunk a körülményeit.

Mindenekelőtt nevetséges az, hogy a levelet évről-évre felfedezik, mikor akármelyik tiszteséges lexikonból bárki percek alatt megtudhatja, hogy már a levél címzése is helytelen, mert Lentulus nem volt proconsul Zsidóországban s hogy a költött név alatt szereplő költött levél már J. A. Fabricius „Codex Apocryphus Növi Testamenti“-je 301—302. lapjain 1703 óta nyomtatásban könnyen hozzáférhető. Fabricius közlésében utal arra, hogy a levelet többen lenyomatták előtte is. Főként a Ludovicus de Dieu kiadásában megjelent, de Xavieri Jeromos nevű jezsuitától származó „Historia Christi persice conseripta“ c. Jézus életrajzra utal, amely 1639-ben látott először napvilágot, de 1602-hől származik.

Fabricius is, De Dieu pedig még inkább hamisítvaának tartja a levelet s hamissága legfőbb ismertetőjegyéül arra hivatkozik, hogy a levél Jézust nazireusnak ábrázolja, holott nem volt és nem lehetett nazireus, mert ha az lett volna, az utolsó vacsoráján nem ivott volna bort s nem rendelhette volna meg tanítványainak, hogy ők is így cselekedjenek.

A további nyomozások Nikolaus Müller szerint odavezetnek, hogy a levél először Anselmus canterhuryi érsek írásai közt bukkan fel, aki 1033—1109 közt élt s nagy tekintélyű scholasztikusnak számított s művei a középkorban közkezezen forogtak. Nik. Müller azt írja, hogy „a levél hamisítottságát senki nem tagadja“. Ez áll is a tudósokra nézve, tőlük pedig a nagy közönség is megtudhatja a tényállást. A Lentulus-levél koholtságáról egyébként olyan ismert könyv is beszámol, mint W. L. Herstlet „Der Treppenwitz der Weltgeschichte“ c. műve, mely már 1882-ből való 2. kiadásában koholmánynak minősíti s a mindenféle Abgarosz és Veronika képeket is hamisítványoknak tartja. Kár, hogy „Tóth Béla, mind kihagyta az ilyen vallási vagy egyházi vonatkozású fejtegetéseket egyébként Herstlet művét meglehetősen kihasználó munkáiból.

Ilyen mulasztások miatt kénytelen eltűnni a naiv közvélemény a 20. században is lapjainak, hogy hol Rómából, hogy máshonnan adnak hamis híreket Lentulus levelének az állandóan megismétlődő felfedezéséről és hitelességéről. Kár, hogy a lapok nem olvassák Fabricius „Codex“-ét mert abból azt is megtudhatnák, hogy a levélnek Németországban Jézus képével ellátott díszes kéziratok vannak. A jénai könyvtár-

ban pl. egy arany betűkkel írott példánya található s a kéziratban mindjárt ott van Jézus előírászerű képe is, amely egész jól venné ki magát a mindennapos képes mellékleten is.

A' levél azt a célt szolgálja, hogy Jézusról hiteles leírást adjon, de a leírás levélformájába csúszott tévedéseivel nagyon elárulja, hogy tudatlan barát kései készítménye.

Maga az az anyag és az a szándék, amelynek a népszerűsítése érdekében íródott, sokkal régibb a levélnél, mert Jézus vonásainak a teljes részletes leírása már Damaszkoszi János Teofilosz császárhoz írott (állítólagos) levelében megtalálható. Nikef orosz egyháztörténetében ezt a leírást közli Jézusról s ez a leírás ment át az atoszhegyi kolostor festőelőírásaiba is, amelyek a 16. századból valók.

Damaszkoszi János a 8. század közepén virágzott, Nikeforosz Xantopulosz pedig a 14. század elején állította össze egyháztörténetét, de egy 911—920 körül való mű anyagából, — ez a fonal tehát a 8—10. századba vezet bennünket.

A Jézus képe iránt való érdeklődés egyébként még ennél is régibb, mint azt a hiteles Krisztus-képekhez fűződő különböző legendák beszélik, amelyeket legrészletesebben Ernst von Dobschütz gyűjtött össze s tárgyalt „Christusbilder(.) Untersuchungen zur christlichen Legende“ c. három kötetes művében (1899) s amelyeket én „Jézus és Mária ereklyéi“, „A nem kézzel csinált Jézus- és Mária-képek“ című fejezetében ismerttettem.

Jézus ítéletéről a köv. adatok nyújthatnak némi felvilágosítást: I

1912-ben több német lapban napvilágot látott az a hír, hogy Jézus ítéletének a szövege a casertai kápolnában kőbe vésetten olvasható. A felirat szövegét a „Christliche Welt“ is közölte 1912. évi 16. számában.

Régi magyar újságokban való lapozgatás közben egész váratlanul rábukkantam egy sor erről az ítéletről szóló közleményre, ami több tanulságos elgondolásra adhat alkalmat.

Az első közlés Helmeczy „Társalkodójában 1839-ben jelent meg (39. ez. 156. l.) s a Journal de Francfort nyomán a Droit c. lap következő híradása volt:

„Történetből kezünkbe került az emberiség évkönyveibe iktatott bírói oklevelek legtisztességes: t. i. Jézus Krisztus halálra-ítéltetése. Mi úgy másoljuk le ezen oklevelet, mikép az nekünk átadatott:

„Pontius Pilátustól, Al-Galilea helytartó-kormányzójától hozatott ítélet, melly azt hirdeti, hogy názáreti Jézus a kereszt büntetést fogja szenvedni.

Tibérius császár országlása 17. évében, martius hó 25-ik napján, Jeruzalem szent városában, Annas és Caiphas, Isten népének papjai s áldozói levén, Pontius Pilatus, Al-Galilea helytartója, ülvén a papság elnöki székén, Názáreti Jézust

két orgyilkos közötti kereszthalálra ítéli a nép nagy és köz-tudomású bizonyítványai mondván:

1. hogy Jézus csábító,
2. lázító;
3. a törvény ellensége;
4. hamisan vallja magát Isten fiának;
5. hamisan vallja magát Izrael királyának;

6. bement a templomba s a nép követte őt, pálmákat tartván kezében.

Parancsolja Quirilius Comeliusnak, az első hadnagynak, hogy őt a büntetés helyére vezesse. Tiltja minden embernek, szegénynek úgy, mint gazdagnak, Jézus halálát megakadályozni.

1. Robani Daniel farizeus,

2. Ioannes Zorobatel,

3. Robani Raphael,

4. Capet nyilvános ember (homme public = talán publicanus is).

Jézus kimenend Jeruzalem városából a serreni kapun.

Ezen ítélet egy réz-lemezre van vésve, oldalára e szavak írvák: „hasonló lemez küldetett mindegyik nemzetségnek (tribus).“

E lemez 1820. Nápolyország Aquila nevű városában ásás alkalmakor egy régi fejér márvány edényben találtatott s a francia iadi sereget kísérő művész-biztosoktól fődötetett fel. A nápolyi hadszállitás idejében e lemez Nápoly közelében lakó Sz. Bruno szerzetesei sekrestyéjében volt ébenfa dobozba zárva. Az edény Caserta kápolnájában tartafik. A francia fordítás a művészeti bizottság tagjainak munkája. Az eredeti zsidó nyelven van írva. Sz. Brúnó szerzetesei kérelmeikre megengedték, hogy e lemez nálók hagyatott — meg jutalmaztatván így a hadiseregnek tett nagy áldozatkért. Denon úr e lemez mintájára mást csináltatott, reá vésetvén az ítéletet, melyet museuma eladásakor Howard lord 2890 frankon vásárlott meg.“

Következő 48. számában aztán arról számol be a „Társalkodó“, hogy a közlemény a Droitból átment a brüsszeli „Indépendant“ c. lapba is, ahol azonban mindjárt jelentkezett egy olvasó, aki a régiség hitelességét kétségbevonta. Még pedig azon az alapon,

hogy a zsidók nem szokták volt ítéleteiket írásba foglalni,

hogy a szóban forgó időben Palesztinában nem a császárok uralkodási évei és a római kalendárium szerint számítottak,

s hogy a kérdéses nap Jézus 33. életévében szombatra esett; továbbá

azért, mert a nevek is helytelenül közölvék.

A Társalkodó közli az ellenvetéseket, de egyúttal dr. Zima János rájuk tett megjegyzéseit is, melyeket a lemez hitelessége mellett hozott fel.

Az „ítélet“-et és a róla szóló közleményt kivonatosan átveszi, illetve a forrásokra és a forrásra való utalás nélkül az Athenaeum 1939. évi 48. sz. (799. 1.) is.

Neubauer „Die Sage vom ewigen Juden“ (1893) c. műve bibliográfiájában közli, hogy az ítélet szövegének az általa ismert legrégebb kiadása a „Trésor admirable de la sentence ele Pilate contre Jésus Christ, trouvée mireculeusement, écrite sur parchemin, dans la ville d'Aquila, traduit de l'italien“ (Paris 1581. 8°) c. munka, amely azonban már a cím bizonyosága szerint is még hátrább utal egy olasz eredetű műre.

Német kiadása 1584-ben jelent meg Magdeburgban Johann Franckennél, „Glaubwürdige — War-haffte ordentliche Verzeichnis und Beschreibung — des ergangenen unschuldigen blutigen Urtheils — auch anderer Umstände — unter der Regierung des Key-sers Tiberij — welches Pontius Pilatus, der Landpfleger in Judea über unsern lieben Herrn und Heyland — Je-sum Christum ausgesprochen und gefeilt. Jetzt newlicher Zeit in der Stadt Aquila (zum Adler genand) aus gnecliger Schickung Gottes — wegen eins Gebews — so er-weiter! worden — in einem Felsen neben andern herrlichen Antiquite-ten — in einem gar schönen Marmelstein Kestlein — mit Hebräischen Buchstaben geschrieben Verwarlich gefunden.“

Ez után a cím után látható egy Krisztust ábrázoló fametszet „Ecce homo“ felirattal, alatta pedig a cím így folytatódik:

Sampt unterschiedlicher Vermeldung — der 20. Bejsitzenden Gerichts Personen — mit Namen genant — und was jegliches für ein Urtheil über Heiligst gemelten unsern Seligmacher Christum mündlich bekent.“

A 17. században az ítélet szövegét a bolygó zsidó mondáját tartalmazó népiratokkal együtt adják ki. Neubauer jegyzékében a XXVIL, XXVIII. szám alatt felvett év jelzése nélkül megjelent, de nyilván a 17. század közepe tájáról származó kiadáson kívül figyelemreméltó a XXXII. szám alatt szereplő 1697-ben Wolfenbüttelben megjelent változat, amely az ítéletet nem Aquileiára való hivatkozással közli, hanem azzal, hogy az ítéletet Bécsben találták „vor wenigen Jahren“ egy „aus der Erde gegrabenen ehernen Tafel“ formájában, „clarauff der Process — was sich mit dem Gerichte des Herrn Christi zu Jerusalem verlauf fen hat — und was die hohen Rabinen — ein jeder zur Sache geredet hat — ist abgestochen gewesen — und darauf abgedruckt worden — was förmlich eines jeden Rede und Wort — wie sie auff den ausga-

grabenen Taffel gestanden, gesetzet — welche der Edle Herr Anthonius Rantzon der Jünger — ein Liebhaber der Studien — abgeschrieben — und mit sich heimbracht hat.“

Az ítélet (eredij)ét ilyenformán más ereklyékhez hasonlóan az eddigi adatok szerint is már három város mondotta magáéinak: Aquileia, Bécs és Caserta. A modern közlések a 16—17. századbelieknek csak a vázát nyúlják.

Régibb kapcsolatai feltárásával az ítélet egy minden vonatkozásában kései apokrif legenda benyomását kelti s egyáltalán nem érdemli meg azt a figyelmet, amit a lapok és a közönség időközönként szentelnek neki.

A német irodalomban novellisztikus keretbe ágyazottan Fr. Clemens: „Jesus der Nazarener“ c. első ízben 1868-ban napvilágot látott műve lapján található ugyanez az ítélet, még pedig azzal az előbbi közléstől eltérő megjegyzéssel, hogy Pilátus Rómába küldte az ítéletet, onnan 1280-ban került a nápolyi királyság területén levő Aquileiába, — de bizonyára nem volna nehéz több más közlésének a felkutatása se, mert egy kis tájékozódás után kiderül: ez az ítélet nem önálló anyag, hanem a bolygó zsidóról szóló monda függelékévé válik, tehát a bolygó zsidóval együtt vándorol évszázadokon át.

Az ítélettel kapcsolatos az a dokumentum is, am el v az ítéletet megelőzőleg keletkezett s a jeruzsálemi és a toledói zsinagóga levelezéséből áll.

1846-ban a „Nemzeti Újság“ aug. 28-i száma emlékszik meg arról, hogy „a toledói levéltárban a jeruzsálemi synagógának a toledói synagógához írt egy eredeti levele létezik, mellyben Jézus Krisztus felől az kérdeztetik: Válgjon megöletesség-e! Ezen levélhez van egyszersmind a toledói válasz másolata is mellékelve, mellyben a megöletés nem tanácsolattik.“

A különös dokumentumok sora folytatódik Jézus égből esett leveleiben.

A német nép vallástörténetében és hitéletében évszázadokon visszatérő és megújuló szerepet játszanak azok az állítólag égből esett levelek, amelyeket állítólag Jézus Krisztus írt. Majdnem minden nagyobb népmozgalom alkalmával felbukkannak és ha nagyobb jelentőségre nem tesznek is szert, forgalomba hozóik szándékait mégis elárulják, sőt kétségtelen az is, hogy hívőkre is találnak, akik amulettekként hordozzák s oltalmat vagy segedelmet remélnék tőlük.

Történetük azzal kezdődik, hogy 743. augusztusában Bomfácius, a német nép apostola bepanaszol a pápánál egy Aldebert nevű embert, hogy nem pap s mégis ereklyékkel kereskedik s azt hazudja, hogy az ereklyét Mihály arkangyaltól kapta. Az arkangyal adott neki egy Krisztus-

levelet is, amely az égből esett le, Jeruzsálemben ért a földre s amelyet ő Efraim kapujánál talált meg.

Bonifácius ezeknek az eszközöknek a használatát hamis prófétaságnak és népcsalásnak minősítette s azt kérte a pápától, hogy járjon el Aldebert ellen. Zakariás pápa csakugyan össze is hívott 745-ben egy zsinatot Rómába, ott felolvastatta Aldebert égből esettnek mondott levelét, bolondnak mondta Aldebertet s megtiltotta, hogy a levelet terjessze, — »még pedig e szavakkal: „Kedves testvérek, ez az Aldebert biztosan megbolondult s esztelen gyerekek módjára s asszonyi tudatlansággal bolondoskodnak azok is, akik ezt a gaz levelet használják!“ — A zsinat határozatának nem volt teljes az eredménye, mert az égből esettnek mondott Aldebert-féle Krisztus-levél tovább terjedt és sok helyre eljutott. A frankok országában mindenféle ismerik, mikor 789-ben Nagy Károly eltiltja az olvasását, azt is elrendeli, hogy ahol csak egy példányra akadnak belőle, ezt mindenütt megégessék. De nem használt a tűzzel tetézett tilalom se, mert a levélnek még mindig vannak kéziratai.

Aldebert eljárása példátlan se maradt. Einhard fuldai apát hasonló Gábor arkangyal által írott levelet kínált Kegyes Lajos császárnak s a fuldai évkönyvek szemrehányólag jegyzik meg, hogy a császár nem fogadta el a levelet.

Az új találmány annyira népszerű lett, hogy mindenfelé elterjedt. Franciaország számos könyvtára őrzi égből esett levelek másolatait. Angliába barátok vitték be a 8—9. század mesgyéjén az új vallásos műfajt, s a 9. század közepe táján egy Niai nevű vak ír barát prédikált róla, Pehtred yorki egyházmegyei pap pedig könyvet is írt róla. Olaszországban a 12. században bukkan fel s lassan úgy elterjed egész Európában, hogy mindenütt akadnak régi kéziratai.

1260-ban fiorei Joachim közvetítése és fellépése révén egyháztörténeti jelentőségre tesz az égből leesett Krisztus-levél szert. A nagy pestis hatása s a nyomában járó bünbánat-prédikálás kiváltja a flagellánsok mozgalmát s körmeneteit. A flagellánsok az égből leesett levél versbe foglalt szövegét éneklik s ezzel sodorják mozgalmukba a hiszékeny lelkeket.

A lutheri reformáció kibontakozása első éveiben, 3 523-ban Urbánus Rhegius ír egy forma szerint égi levelet a bünbocsánati cédulákkal való kereskedés ellen, 1524-ben jelenik meg először az „Eyn Man — dat Jhesu Christi an — alle seyne getrewen — Christen“, amely vagy 26 kiadást ért s több nyelvre is lefordították, 1526-ban pedig Bullinger ír isten nevében egy mennyei levelet a svájci kantonok bünei ellen.

Luther Márton „Ob Kriegsknechte auch im seligen Stande sein können (1526) című művéből tudjuk, hogy ebben

a korban a katonák közt nagyon elterjedt volt az a szokás, hogy mindenféle fogadalmakat tettek. János evangéliumát és más írásokat hordtak magukkal — s kétségtelen, hogy ezek közt nem utolsó helyen állhattak azok a Krisztus nevét viselő oltalomlevelek, amelyek később az 1870/71-i német-francia háborúban újra felbukkantak, sőt viselőkre találtak az 1900. évi német-kínai expedícióban és még a világháborúban is.

A szóban forgó égből esett Krisztus-leveleknek két egymástól élesen elkülönülő típusuk van. Az egyik az Aldebert-féle, a másik Nikolaus Hermann „Eyn Man — dat Jhesu Christi“-jének a szövege.

Aldebert nem maga találta ki az égből esett levél szövegét, hanem valahonnan szerezte. Az ilyen levelek, illetve ennek a levélszövegnek az első kézzelfogható nyomai a 6. században, a Pityuzok szigetcsoportjának Ibiza nevű szigetére vezetnek, ahol 584-ben vagy 585-ben Vincentius püspök azzal olvasott fel egy istentiszteleten egy égből esett levelet, hogy „Péter oltárán“ találták, aztán beküldte a levelet Licinianus kartagói püspöknek. Licinianus azonnal hamisítványnak mondta a levelet, helytelenítette, hogy Vincentius a levelet közölte a gyülekezetével s azt kívánta tőle, hogy legközelebb világosítsa fel híveit arról, hogy a levél hamisítvány, mert a tíz parancsolat az égből eshetett, de más írásról nincs ludomásunk“ s hogy a követelése se keresztény követelések, mert a vasárnap olyan megtartását követeli, ami a zsidó szellemből fakad.

A „Péter oltárára“ való utalás ebben az elbeszélésben nyilván Rómára, a lateráni bazilikára vonatkozik, ennél azonban sokkal fontosabb az, hogy az elbeszélésben a szövegre is van utalás, amiből nyilvánvaló, hogy az itt felbukkanó levél-szöveg ugyanaz a tárgyú, amely későbbben elterjedt s amely Joh. Albert Fabricius „Codex Apocryphus Novi Testamenti“-jében 1703 óta könnyen hozzáférhető.

A levél ibizai ésiAldebert-féle változatai annyiban fedik egymást, hogy ugyanarról a tárgyról a vasárnap megszenteléséről szólnak.

Az a kiindulási pontjuk, hogy isten azért veri mindenféle bajjal és szerencsétlenséggel az embereket, mert nem tartják meg a vasárnapot.

Vasárnap más munkát nem szabad végezni, mint csupa istenes dolgokat, amilyenek a templombaj arás, betegek látogatása, halottak temetése, békétlenkedők kibékítése, Krisztus keresztiének a tisztelete s zsákruhában való bűnbánat tartása.

Aki mindezt nem tartja meg, azt eléri Krisztus haragja. Még pedig tüzes istennyila, mennyei tűz, égszakadás és föld-

indulás formájában. De megnyilvánul a haragja jégeső, vihar, szárazság és aszály formájában is.

Végül a vasárnap meg nem szentelőinek nem lesz részük az üdvösségben sem.

Ezt a vázat mindenféle kegyes, egyházas tanács köríti. A vége az, hogy Krisztus a megtérésre szoros időt szab s azt írja, hogy ha november végére mindezt meg nem tartják, akkor eléri őket isten ítélete.

Nikolaus Herman „Eyn Man — dat Jhesu Christi“-je sokkal általánosabb reformátori gondolkörben mozog. Elbeszéli benne Krisztussal, hogy a világ megváltására jött s hogy a keresztények a keresztségben a hozzá való hűségére s nevében való intézkedésre kötelezték magukat. Elmondja, hogy miféle puskákat, alabárdokat, páncélokot, pajzsokat, sisakokat és mindenféle hadi szerszámokat hagyott nekik tanaiban s milyen erős várba ültette őket. Ugyan sok az ellenségük is, mert mindenféle ragadozó farkasok, papok, farizeusok, írástudók, pápák, bíborosok, püspökök és alsóbbrendű papok támadnak ellenük. Mivel azonban már Pál apostol is levelekkel segítette híveit a harcaikban, s ezt cselekedték a többi apostolok is, hogy az Antikrisztus ellen viselt harcaikban se maradjanak egészen magukra, ő keresi fel őket levélével és bátorításaival. Mert az igaz, hogy a római Baal mindenféle áldozatokat követel s azokat, akik meg nem adják, a babiloni három ifjú példájára tüzes kemencébe veti. A babiloni három ifjú azonban ártatlan volt, amit a mai keresztények nem mondhatnak magukról. Ha tehát elakarják kerülni az ítéletet, ha nem akarják megérdemelni a szenvedést, akkor térjenek meg. Azért rájuk bocsátja az ige után való éhséget s megkönyörül rajtuk, ha felkeresik az általa nyújtott élő víz forrását s hallgatják az evangélium prédikálását, ami 1517-ben kezdődött.

A küzdelem kimenetelétől nem kell félniök, ha jól felfegyverkeznek. És itt Pál apostolnak a hadakozás területéről vett képeivel buzdítja őket, hogy miként készüljenek fel s hogyan forduljanak hozzája.

Ezzel zárja levelét. Az előttem levő példány a berlini állami könyvtár példányának, egy 1546-ból való lenyomatnak a fénymásolata. Ennek a keltezése és az aláírása ez:

„Geben zu der rechten meines Hymmlischen Vaters — nach meiner Geburt 1546.

Jesus Christus der lebendige Son Gottes un(d) Haylandt der gantzen Weltdt,“

Mindkét szöveg annyira primitív, hogy se megtévesztésre nem alkalmas, se irodalmi alkotásnak nem jelentés.

Ez azonban egyáltalán nem akadályozza annak, hogy a levél a legkülönbözőbb időkben, a legváratlanabb helyen fel ne bukkanjon. Akik terjesztik, teljesen tisztában vannak azzal.

hogy misztifikáció, de arra számítanak, hogy vannak hívők, akik ezt a beállítást elhiszik és akikre ez még hat. Ebben van is valami, különben az égből esett levelek irodalma nem volna oly végtelen és oly kipusztíthatatlan ága az alantasabb valási propagandának.

Mert hogy R. Stube „Der Himmelsbrief“ (1938) című összefoglalása, illetve W. Koehler majdnem mindent felölelő cikke (Die; Religion in Gesch. u. Gegenwart, 2. kiad. IL köt. (1928) 1901—1902. 1.) szavaival éljek, az égből esett levél felismerhető útja Kr. e. 3500 körül indul el az egyiptomi Halótak könjvében, azután a hellenisztikus Hermes-könyvekben, Babilonban és Kínában folytatódik, találkozunk vele Pausziasz útleírásában, Cicero műveiben (De finibus, I. 19. 3. De natura deorum, I. 16. 93.) s Apolloniosz életében Filoztratosznál. Szamozatai Lukianosz egész sor égi levelet költött s a gadarai Menipposz is igen tevékenyen művelte a műfajt. A két zsidó törvénytáblát Jahu írta, az égből került az a törvénykönyv, amit Józsiás idejében fedeztek fel s Ezékiel is ezen az úton nyer kinyilatkoztatást. A Talmud, a Zohar s a Kabbala, János jelenéseinek a könyve, különböző eretnekek írásai egyaránt ismerik ezt a formát, Mohamed sírján égből esett levelet találtak.

Vannak az égből esett leveleknek ellenlábasaik a pokolból származó levelekben, amelyek azután az irodalomban szatirikus és parodikus formákká torzulnak. (Lehmann, P.: Die Parodien des Mittelalters 1922.)

Nálunk a Mikola-Zsarnóczy és Kiss-féle felségsértési per alapja egy ilyen formára koholt Mária-levél s az 1848-as időket Bécsben és Pesten is egy-egy égből esett Mária-levél vezeti be, amelyben az új rendszer részére való adakozásra és adófizetésre buzdítja Mária a polgárokat.

Hogy pedig ezeknek az égből esett leveleknek még aktualitásuk is van, az a következőkből látszik:

A. Deissmann 1906-ban Athénben öt leptaért az uccán vásárolt egy égből esett Krisztus-levelet s hogy 1914-ben Németországban feltámadt az az égi levél, amelyet már 1866-ban és 1870-ben is terjesztettek a háború idején.

Szövege szerint ezt a levelet eredetileg 1724-ben Holsteinban fedezték fel. Az arany betűs levél Tofa Lacla Zimsi (!) fölött lebegett s csak 1724-ben bocsátkozott le annyira, hogy valaki leírhatta. A levél első része fegyvervárás: aki leírja és magával hordja, annak se pisztoly, se puska, se kard nem árthat, se fogságba nem esik.

A második része utal arra, hogy a levélben az is áll, hogy aki vasárnap dolgozik, azt csapás éri s ehhez kegyes felszólításokat fűz.

A harmadik részében azt ígéri, hogy aki leírja, annak a bűnei még akkor is bocsánatot nyernek, ha számuk annyi

volna, mint a tenger fővenye vagy a fák lombja s hogy aki hisz benne, annak nem esik baja, aki ellenben nem hisz az meghal. Azt a házat, ahol a levél található, se baj, se villámcsapás nem éri s a ház asszonya kedves gyermekeket szül.

Végül elbeszéli, hogy egyszer egy gróf le akarta vágatni egy szolgájának a fejét, de ez semmikép nem sikerült. Megkérdezte a szolgát, minek köszönheti a csodás oltalmat. A szolga elővette a levelet és megmutatta. Ehhez az elbeszéléshez aztán még egy felsorolás csatlakozik, hogy a levél mi ellen használ. Aki magával hordja, azt se villám nem éri, se víz nem árt neki és ha egy asszony nehezen szül, csak ezt a levelet kell a kezébe adni: a gyereke könnyen világra is jön s nagyon szerencsés is lesz életében.

A levelet képes kerettel terjesztette vagy két német kiadó-vállalat is s M. Rade marburgi tanár „Die Christliche Welt” című lapjában (1915. 52—54. h.) erősen harcolt ellene,

1931. november 6-án pedig E. Jaroszlavszki, az istentelen mozgalom vezetője panaszkodott azon, hogy a papok és követőik még mindig égből esett levelekkel dolgoznak. „A paraszt postán levelet kap s mikor kibontja, azzal az állítással találkozik, hogy a levél az égből származik, azt közli vele, hogy a kollektív gazdaságok rendszere istentelen és vallástalan intézmény, tehát mindenkinek ki kell lépni belőlük, ha nem akarja magára vonni isten haragját. Egyik-másik még a napját is megjelöli annak, mikor következik be az isten büntetése, sőt azt is elmondja, milyen rettenetes halállal hal meg, aki nem engedelmeskedik a felhívásnak, vagy a villám csap bele, vagy hóhér kezében szenved borzalmas halált!”

A nyilatkozatból nem tűnik ki, hogy isten, Jézus Krisztus vagy valamely szent nevében megírott égi levelekkel van-e dolgunk, a levelek alapváza azonban nyilván ugyanaz, mint az Aldebert-féléé.

De terjesztik a levelet töredékesen és egész más alkalmi cél nélkül még ma is, Budapesten is. Macsuga Andrásné „A hét mennyei szent zárak imádsága” című 8 oldalas füzetkájében ennyit közöl belőle:

„Ezen levél, mint egy jámbor szerzetes állítá, Betániában találtatott szent Mihály arkangyal képe mellett. Arany betűkkel van írva és ilyen szókat jelent:

Krisztus Jézus parancsolja és kijelenti nektek az ő szeretete által, hogy a vasárnapot megüljétek, a gazdagságot, amit adott nektek a végre, hogy a szegényeknek adhattok a ti lelketek üdvösségéért: elmúlandó, kárhozandó dolgokra ne fordítsátok, erősen higyjétek, hogy titeket magának választott és megszentelt, akiben a ti üdvösségetek növekedik jóra; hogyha nem hisztek, nem üdvözültök.

Azért int benneteket az ő szeretete által, hogy a gonosztól

megtartsátok magatokat s a szent napokon menjetek az anya-szentegyházba és gondolkozván a ti bűneitekről, mind öregek, mind ifjak! ne káromkodjatok, hanem legyetek józanok, munkások és takarékosak és meg fog áldani a jó isten ezen- és a más világon örökké, ha megtartjátok az úr Jézus szent parancsolatját, mely így hangzik: Szeresd istent mindenek felett és felebarátodat mint tenmagadat!“

És ha büntet is némelykor, csak javulásodat akarja.

Ha gyöngé vagy beteg nem vagy, böjtölj azon keresztény napokon, melyeken a mi urunk Jézus Krisztus kenyéren és vízen böjtölt és annyiszor 15 Miatyánkot, 15 Üdvözlégy Máriát és 1 Hiszekegyet mondván, annak a kereszténynek Szent Anna és a boldogságos szűz Mária bajában segítségére lesz és a szentek ajándékai meg lesznek neki adva.

Pénteki napok: Nagyböjt, Gyümölcsoftó-Boldogasszony előtt, Nagypéntek, Áldozó, Pünkösöd, Úrnap, Keresztelő szent János, Szent Péter és Pál, Szent Mihály arkacgyal, Szent Júdás és Simon, Nagykarácsony előtt és Nagykarácsony után.

E pénteki napokon kenyéren és vízen böjtölni kell, ha gyenge és beteg nem vagy, mert isten jósága nem kívánja, hogy magadnak árts.

Aki ezeket megböjtöli és elszenved, ezen ajándékok adatnak neki, ú. m.: Hirtelen halállal meg nem hal, különösen ha nem iszákos; nagy szegénységre nem jut, ha munkás és nem tékozló; örök kárhózzától ment leszen, ha isten tíz parancsolatát híven megtartja és ha szent áldozat nélkül meg nem hal: egyenesen a mennyországba megy.“

A Macsuga-féle változatban is nyilván felismerhető az ibizai, illetve az Aldebert-féle levél váza s ez pontosan elválík a későbbi böjtölési követelménytől s a hozzá fűzött ígéreiektől.

A keresztény ókorba nyúló, de a középkorban kiterébelyesedő misztifikációk közé tartoznak mind azok az elbeszélések is, amelyek Jézus Krisztus különböző ereklyéihez fűződnek s ezek hitelességét bizonygatják.

Néhány évvel ezelőtt én ezt az anyagot „Jézus és Mária ereklyéi“ című terjedelmes munkámban gyűjtöttem össze és dolgoztam fel. Legyen szabad itt utalnom rá. Ebben a munkámban — katolikus munkák felhasználásával azt mutattam ki, hogy ezek az ereklyék egytől-egyig mind bizonytalan eredetűek.

Az egyébként vallástörténeti szempontból nagy jelentőségű anyag különben csak százötven éve kopott ki a Jézus-életrajzokból, mint külön kérdés azonban ma is sokkal nagyobb figyelmet érdemel, mint amilyenben a teológia részésíti. „Jézus és Mária ereklyéidben az érdeklődők az egész anyagot együtt találják.

III.

A MÁSODIK ÖRÖKSÉG: JÉZUS ÉLETE HIVŐ ÉS HITETLEN, TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI FEL- DOLGOZÁSAI.

1. Krisztus hagyományos hithű képe — A hitvallások — Különvélemények — Ókori feldolgozások — Jézus életrajzok a középkori ősnymtatványokban — Az egyháztörténetek Jézus-képei — Bonaventura, Ludolphus de Saxonía, Nicolaus a Lyra és aquinói Tamás Jézus-életrajzai.

A harmadik birodalom Jézus-életrajzíróinak és krisztológusainak a másik nagy öröksége, aminek a fonálát kedvükre tovább nyújthatják vagy amivel szabadon gazdálkodhattak, az a hatalmas, szinte beláthatatlan irodalom, ami Jézus Krisztus életéről és személyéről közel kétezer év alatt felhalmozódott s amiben száz meg száz áramlat, felfogás, szándék és tendencia kavarg. Ez az irodalom nemcsak Jézus életéről írott könyvekben csapódott le.

Bárha a közel kétezer év alatt termelt Jézus-életrajzok tömege is elég tetemes mennyiség.

Az ókori és a középkori alkotásai még talán áttekinthetők, az újkoriak száma azonban akkorára nőtt, hogy legfeljebb bibliográfiai összeállítások nyújthatnak róluk áttekintést, eleven ember azonban többé aligha olvashatja végig csak elenyésző részüket is. Mégis feltűnő, hogy az újabbak* ról több az ismeretünk és az ismertetésünk, mint a régiekről. Mert a régiek egészen mostoha gyermekei a tudománynak» Sehol nem akad egy rendes összefoglalás se, sem az egyháziatyák, se a középkori scholasztikusok, se a legendáriumok, sem a világkrónikák Jézus-életrajzairól. Épígy nem törődtek a tudománytörténészek a 16. és 17. századok protestáns és katolikus Jézus-képével sem.

A szó szoros értelmében vett Jézus-életrajzokon kívül azonban számba kellene venni ennek az örökségnek a felleltározásánál minden evangéliummagyarázatot és minden olyteológiai értekezést is, amely Jézus életének valamely kérdésével foglalkozik. Ez az irodalom aztán az újabb korban egész áttekinthetetlenül válik, mert egyetemi teológiai disputációk tételeitől kezdve egész a folyóiratok, sőt a napilapok Jézusra vonatkozó cikkeiig terjedő tengert áttekinteni is lehetetlen,

nemhogy a kimeregetésére vállalkozni lehessen. Száz évvel ezelőtt Karl Hase fiatalos könnyelműséggel még megpróbálkozhatott ezzel a feladattal s 1829-ben megjelent „Das Leben Jesu. Lehrbuch zunächst für akademische Vorlesungen“ című összeállításában könyve minden fejezetéhez egy vagy két tucat könyv és értekezés címét felsorolhatta. 1875-ben kiadott *Geschichte Jesu nach akademischen Vorlesungen* című művében azonban már ő is letett az irodalom ilyen formában való felsorolásáról, mert a sok apró munka egész a tudomány nyakára nőtt.

A még egy emberöltővel később megjelent történeti visszapillantások már kísérletet se tesznek azzal, hogy számon tartsák a bibliamagyarázatokban vagy értekezésekben kavargó nézeteket. Albert Schweitzer „Von Reimarus zu Wrede(.) Eine Geschichte der Leben-Jesu-Forschung“ című művében hatalmas anyaga mellett feltűnően szegényes bibliográfiát nyújt.

Azon nem lehet fennakadni, hogy a bibliamagyarázatokba és értekezésekbe elrejtett kutatást teljesen elhanyagolja, inert ezt elvből teheti, azonban az mégis feltűnő, hogy sem a múltból, sem a jelenből nem vette pontosan számon Bzoknak a Jézus-életrajzoknak a tömegét sem, amelyek pl. a római indexre kerültek s hogy Schopenhauer és Nietzsche neve csak műve 2. kiadásában kerül a tartalommutatóba, Oscar Wilde nevét pedig az 1. és a 2. kiadásában is hiába keressük, pedig a „De profundis“ javarésze Jézus Krisztusról szól s olyan kép található benne, amely a teológusok rajzai mellett elég figyelemreméltó. Kihagyásainak egy részét Heinrich Weinel „Jesus im neunzten Jahrhundert“ című művében (1906) pótolja, de a tudományos látkörnek azt a beszűkítését, amely a komoly kutatást csak Reimarusszal kezdi, Weinel nem hozza helyre. E tekintetben még L. Salvatorelli „Da Locke a Reitzenstein(.) Indagine storica dell'origine cristiana“ című 1928-ban megjelent munkája is csak mikroszkopikus haladást jelent a két szélső határ néhány névvel és néhány évtizeddel való megtoldásával. \ Annál jelentősebb ellenben Gustav Pfannmüller „Jesus im Urteil der Jahrhunderte(.) Die bedeutendsten Auffassungen Jesu in Theologie, Philosophie, Literatur und Kunst bis zur Gegenwart“ című összeállítása, amely az egész anyagot átfogja s az egészből nyújt igen becses és igen tanulságos szemelvényeket is. A siker azonban nem Pfannmüller mellé szegődött, hanem Schweitzer minden vonatkozásban formátlan, éretlen s álláspontja szempontjából is tarthatatlan műve sztereotíp kiadásokban jelenik meg s a maga részéről is elősegíti a németek Jézusról táplálható nézeteinek és tudásának az alantasabb fokon való maradását.

Ha tehát a Jézus-élete-örökségnek ezt a részét akarjuk

Szamba venni, semmikép se vehetjük Schweitzer művét se alapul, se mintaképül, hanem olyan áttekintésre kell törekednünk, amelyet Pfannmüller nyújt, illetve mivel Ő is erősen megrostált anyaggal dolgozik s mivel egyáltalán nincs figyelemmel az anyagnak arra a részére, amelyben a legújabb fejlemények magvai vannak és amelyekből a harmadik birodalom alkotásainak a csírái fejlődtek és szárba szöktek, ezen a ponton anyaga kiegészítéséről is kell gondoskodnunk.

A másik ponton — a bibliamagyarázati és monografikus anyag figyelembevételénél azonban mi sem tehetünk mást, minthogy a már megkezdett úton haladunk tovább: a részletekre általában nekünk se szabad még gondolatban sem kiterjeszkednünk, ha nem akarjuk lehetetlenné tenni magunk és olvasóink számára is az egész feladattal való megbirkózást.

Be kell azonban szűkítenünk egy más ponton az áttekintést.

Még pedig abban a tekintetben, hogy a tipikus és a szokványos alkotásokkal csak egyszer szabad foglalkoznunk és csak a feltűnő jelenségeket szabad szavá tennünk. Ami alig is lehet másként. Jézus életének ugyanis van néhány típusa, amellyel alaposan meg kell ismerkednünk, ezeknek a típusoknak a könyvészetével azonban ezt az összeállítást nem szabad megterhelnünk. Ezen a ponton tehát kiesik néhány száz név és kétszer vagy háromszor annyi könyvcím, amelyeknek a számát könnyen fel lehetne dagasztani akár néhány ezerre is, ami azonban a típusok kellő kidolgozása és kiemelése mellett nem válik sem az áttekintés teljességének, sem az összeállítás olvashatóságának a terhére.

Az áttekintést az itt vázolt keretben kellene nyújtanom. Könyvem terjedelmére való tekintettel azonban csak egyes fejezeteket adhatok az irodalom feldolgozásából s olyan fejezetek közléséről kell lemondanom a nyújtottak ellenében, mint „Extatikus kapcsolatok Jézus Krisztussal és az ebből a forrásból származó középkori Krisztus-könyvek, Vald Péter—Asszisi Ferenc—Szent Birgitta látomásai és Szienai Katalin extatikus élete — Kempeni Tamás „Imitatio Christi“-je“, „A reformátorok Krisztus-felfogása“, „A reformáció radikálisainak és misztikusainak a Krisztus-képei“, „A szegények bibliái és a bibliai históriás könyvek“, „A harmóniák és szinopszisok“, „Ami Strauss és Wellhausen közé esik: a liberális Jézus-élete-kutatás“, „Újkori történeti átolmlátók: Anna Katharina Emmerich — Jakob Lorber — I. A. Nikodemus — P. Braun — Ortutay — Fedics“, „A művelt világ Jézus-könyve: La vie de Jézus par Ernest Eenan (1863)“, „Wellhausen, az utolsó német teológiai klasszikus“, „Zsidó írók művei a Jézus-élete-irodalomban“, „A bölcsek bölcsessége Jézus életéről és tanításáról“ és le kell tennem még a gondo-

latáról is annak, hogy hasonló terjedelemben feldolgozhasam a Jézusról írott szépirodalmi műveket, az eposzokat, Krisztus-színjátékokat „a regényeket és a Krisztus-verseket, vagy akár csak azt a fejezetet is közbeszűrhasam ebből a& anyagból, amely a „Christus redivivus“-kérdéssel foglalkozik „Mi lenne, ha Krisztus visszajönnél“ cím alatt.

Annak, aki ezek iránt a részletek iránt érdeklődik, mafukat a műveket kell kézbevennie vagy a fent említett munkák anyagával kell egyelőre megelégednie.

Ha már most a tárgyra térek, mindenekelőtt azt kell leszögeznem, hogy a szóbanforgó Jézus-élete-örökség oroszlán-része a krisztológiai dogma szempontjai alatt keletkezett és a legrégebb igazhitűség ismerveit hordja magán.

Mennyiség tekintetében ennek az irodalomnak a hatalmas, mindent előntő és az egész keresztény gondolkozást elhatározóan befolyásoló áradata mellett a hitetlen, a naturalisztikus és a racionalisztikus, valamint a tudományos irodalom is csak elenyésző erecskékként csörgedez s hol eltűnik, hol meg újra kifakad.

A hagyományos hithű Jézus-kép első megrajzolója az újszövetségben Pál apostol, az övé után következnek az evangéliumok és a többi újszöv. iratok Jézus-képei.

Pál apostol szerint Jézus Krisztus istennek egyszülött fia és felkentje, a világ üdvözítésére földre szállott s újra mennybe ment megváltó, híveinek s e világnak önfeláldozása s vére hullatása árán lett ura és megváltója.

Az evangéliumok részletekkel, történeti, de már a keresztény gondolkozás által teljesen áthasonított elbeszélésekkel Jézus -evangéliumából vett mutatóványokkal és szemelvényekkel egészítik ki s teszik teljesebbé azt a földöntúli képet, amelynek a körvonalait Pál apostol rajzolta meg s amelyet aztán a gondolkozása sodrába került egész kereszténység magáévá tett, megvastagított s kisebb-nagyobb arabeszkekkel kiegészített.

A pali teológia fejlődésének a következő foka az a helyzet, amikor az egyházatyák Jézus Krisztusról szóló hite és gondolkozása évtizedekig tartó viták után különböző hitvallásokba sűrűsödik össze s amikor ezzel párhuzamosan az evangéliumok elbeszélései mindenféle apokrif legendákká és apokrif iratsoportokká terebélyesednek.

A vitákban szereplő kérdések és a viták mindenkori állapotai pontosan visszatükröződnek az egymást követő folyton bővülő, folyton pontosabbakká váló s folyton nagyobb dogmatikai elfinomodást mutató hitvallásokban.

Bennünket ebben a vonatkozásban főként a hitvallások krisztológiai részei érdekelnek, tehát ezeket emelem ki, de megjegyzem, hogy a részeknek a hármass egységből való kiszakítása egyébként teljesen jogosulatlan, mert hisz dogmati-

kailag se Krisztus istenségének, se származásának a kérdése nem választható el istennek, mint atyának és istennek, mint szentléleknek a felfogásától.

A 2. században használt római kereszteleési formulában ez áll Jézusról:

„Hiszek a Jézus Krisztusban, (istennek) egyszülött fiában, a mi urunkban, ki a szentlélektől és szűz Máriától nemzetek, Pontius Pilátus alatt megfeszítettetek és eltemetettek, harmad napon feltámadt a halottak közül, felment az egekbe, leült az atya jobbára, ahonnan el jő ítélni eleveneket és holtakat.“

Ez a hitvallás a későbbiekkel azonos módon — szavakból és mondatokból tevődik össze, még pedig úgy, hogy minden szaván és fordulatán különös hangsúly van. Jelentős az is, ho mit mond, de fontos az is, amit a mondásaival kizár.

Mondásainak eretnekek és eretnekségek ellen irányított élük van.

A szűz Máriától és a szent lélektől való születés tényét ez a hitvallás a zsidó-keresztények (ebioniták) felfogásával szemben hangsúlyozza, akik Jézust csak „embertől származó embernek” tartották. A megfeszítettetés és eltemetetés leszögezésének az éle a dokéták ellen irányul, akik abban a hitben éltek, hogy Jézus életének ezek a mozzanatai csak látszatok voltak, ezeket a kínokat nem ő maga szenvedte el, hanem valaki más. A test feltámadását azért vették bele ebbe a hitvallásba, mert voltak spiritualisztikus felfogású irányzatok, amelyek Pál apostollal azt tartották, hogy hús és vér nem örökölhetik isten országát, tehát Jézus is csak lélekben támadhatott fel.

A következő évszázad teológiai vitái az „apostoli hitvallás“-ban intéződnek el.

Mivel Markion azt tanította, hogy a jó isten nem az az isten, aki a világot teremtette, a hitvallásba be kellett venni azt, hogy isten „mennynek ,földnek teremtője“, Jézus Krisztusról pedig külön ki kellett emelni azt, hogy meghalt, mert akadtak olyan dokéták vagy más felfogásúak, akik a halálát nem vették valóságnak, tehát ezen az alapon a fel* támadását is egészen másképen; magyarázhatták.

Így aztán az apostoli hitvallás krisztológiai része ezt az alakot nyerte:

„Hiszek Jézus Krisztusban, (isten) egyszülött fiában, mi urunkban, ki fogantatok szent lélektől, születék szűz Máriától. Szenvedett Pontius Pilátus alatt, megfeszítettett, meghalt és eltemetett. Leszállt az alvilágba. Harmadnap feltámadt a halottak közül. Felment az egekbe. Istennek, a mindenható atyának a jobbán ül. Onnan jön ítélni eleveneket és holtakat.“

A 325-ben tartott nikeai zsinaton elől el Ariosz és Ata-

naziosz vitája. Az új egységformula a nikeai hitvallás, amelynek a krisztológiai része így hangzik:.....

„Hiszünk egy urunkban, Jézus Krisztusban, isten fiában, ki egyszülöttnek nemzetett az atyától (azaz az atya lényegéből), istentől való isten, világosságból való világosság, igaz istenből való igaz isten (aki nemzetett, nem teremtett, az atyával azonos lényegű), aki által minden lett, ami az égen és a földön van, aki értünk, emberekért és a mi üdvösségünkért lejött és testet öltött, emberré változott, szenvedett és harmadnapra feltámadott, felment az egekbe és Onnan eljő ítélni eleveneket és holtakat.“

S erre a részre vonatkozik az a büntető határozatot tartalmazó toldás, hogy:

„akik pedig azt mondják, hogy volt idő, amikor (Jézus Krisztus) nem létezett és hogy mielőtt nemzetett, nem létezett és hogy a nem létezőből teremtett, akik kialakulnak vagy változottnak mondják isten fiát, azokat az egyetemes <egyház kiátkozza.“

A nikeai hitvallás elveti és megtagadja Ariosznak azt a felfogását, hogy Jézus Krisztus isten ugyan, de nem teljesen azonos istennel, hanem csak hozzá hasonló lényegű (homoiuziosz).

Kétszáz esztendő múlva ezt a meghatározást is kevésnek tartották s az ú. n. atanazioszi hitvallással helyettesítették, amelynek egyénileg ugyan semmi köze sincs Atanazioszhoz, tartalma tekintetében azonban az ő tanait akarja minden nézeteltéréssel szemben körülbástyázni.

Ez a hitvallás előre bocsátja a kárhozat kilátását az eretnekek részére, szétrepesztí a római keresztelés! hitvallás egy szerű hármass szerkezetét s így hangzik:

„Aki üdvözülni akar, annak mindenekelőtt meg kell tartania az egyetemes hitet. Aki tökéletesen és sértetlenül meg nem őrzi, az egész biztosan örökre elkárhozik.“

Az egyetemes hit pedig az, hogy egy istent háromságban s a háromságot egységben úgy imádjuk, hogy se a személyeket össze ne keverjük, se a lényegét el ne különítsük. Mert más személy az atya, más a fiú és más a szent lélek, -de az atya, a fiú és a szent lélek egysége mégis egy, dicsősége egyenlő és méltósága egyazon örök.

Amilyen az atya, olyan a fiú és olyan a szent lélek is.

Nem teremtett az atya, nem teremtett a fiú, nem teremtett a szent lélek se. Végtelen az atya, végtelen a fiú, végtelen a szent lélek is. örök az atya, örök a fiú, örök a szent lélek is.

De még sincs három örök, hanem csak egy örök van, aminthogy nem három nem teremtett és nem három végtelen, hanem csak egy nem teremtett és csak egy végtelen van.

Hasonlókép mindenható az atya, mindenható a fiú és

mindenható a szent lélek is, de azért nincs három mindenható, hanem csak egy mindenható van.

Így isten az atya, isten a fiú, isten a szent lélek is, de azért nincs három isteni, hanem csak egy isten van.

Így úr az atya, úr a fiú, úr a szent lélek is, de azért nincs három úr, hanem csak egy úr van.

Mert amint egyrészt a keresztény igazság arra kötelez, hogy egyenként minden egyes személyt istennek és úrnak valljunk, másrészt az egyetemes vallás nem engedi, hogy három istenről vagy úrról beszéljünk.

Az atyát sem nem teremtette, sem nem nemzette senki.

A fiú egyedül az atyától származik, de nem csinálta, sem nem teremtette, hanem nemzette.

A szent lélek az atyától és a fiútól való. Nem csinálták, sem nem nemzették, hanem tőlük jött ki.

És ebben a háromságban egy (személy) sem volt előbb, vagy később, egy (személy) se nagyobb vagy kisebb, hanem mind a három annyira egyformán örök és egyformán egyenlő, ^ogy — mint feljebb mondtuk — mindenkinek tisztelnie kell az egységet is a háromságban, a háromságot is az egységben.

Aki tehát üdvözölni akar, annak így kell gondolkoznia a háromságról.

De ezenkívül az is szükséges, hogy a mi urunk Jézus Krisztusunk megtestesülését is híven higgye.

Ez az igaz hit pedig az, hogy higyjük és valljuk, hogy a mi urunk Jézus, isten fia, isten, de együttal ember is. Isten, ki az atya lényéből az örökkévalóság előtt nemzetett, ember, ki anyja testéből egy időben született, tökéletes isten, tökéletes, eszes, lélekből és emberi húsból álló ember, istensége szerint az atyával egyenlő, embersége szerint az atyánál kisebb. Ki noha isten is, ember is, mégsem kettő, hanem csak egy Krisztus és pedig nem az istenség hússá változása formájában, hanem az emberség istenné való felvetőiben egy. és főként nem a lények összekeveredése, hanem a személy egysége folytán egy. Mert amint az eszes lélek és a hús együtt ember, úgy egy Krisztus az isten és az ember együtt. Ki szenvedett a mi üdvösségünkért, leszállt az alvilágba, onnan harmadnap feltámadott, eljő ítélni eleveneket és holtakat, kinek eljövételére valamennyi embernek testével együtt fel kell támadnia és számot kell adnia cselekedeteiről és akik jót cselekedtek, örök életre mennek, akik azonban gonoszt, az örök tűzre.

Ez az egyetemes hit. Ha valaki ezt híven és állhatatosan meg nem tartja, nem lehet része az üdvösségben.“

A kereszténység hivatalosai mindig ezeknek a hitvallásoknak a prizmáján keresztül nézték a forrásokat és a feloldozásokat s az egyházas irodalom általában szabályokként tartotta magát a hitvallások elveihez és egyes tételeihez is.

Ez a magyarázata, hogy Irenaiosztól kezdve az egyházatyákon és a középkori scholasztikusokon át végig majdnem mindenütt ugyanaz a Krisztus-kép található. Ebben a folyamatban nem jelent törést a reformáció sem, mert az evangélikus és a református hitvallások is mind ugyanebben a síkban fekszenek.

A régi és az új Jézus-képek között legfeljebb árnyalati különbségek találhatók.

A történettudomány és a teológia azonban a hatalmas egyházi folyamat dagasztó termékek mellett különös érdeklődéssel fordul a szabályoktól eltérő, a nagy egységtől elütő alkotások felé és beható figyelmet szentel nekik, mert tudván tudja, hogy a jövő kialakulása szempontjából a külön* vélemények többet jelenthetnek az összes egyházas termékéknél.

Wiclif, Húsz, Luther, Zwingli, és Kálvin vonala már pontosan lemérhető elkanyarodást jelent, az unitarizmus lehetőségei ellenben még nem élték ki magukat, a deizmus és racionalizmus törekvései sem tekinthetők halottaknak, tehát e körbe tartozó alkotásaikat most is, a jövőben is állandóan számon kell tartania.

Jézus élete feldolgozásai közül a keresztény ókor három formát művelt különösebb előszeretettel.

Az egyik a bibliában levő forrásanyag teljes kimerítésére törekvő beható írásmagyarázat volt, amelynek egyik sarokköve Irenajosz-eretnekek ellen írott nagy műve, amely Jézus életének és tanításainak első nagyszabású boncolása és megvédelmezése az eretnekek felfogásai ellen. Ezt követik alexandria Kelemen Protreptikosza, Paidagogosza és Sztromateisz-e, amelyekben egészen sajátos Krisztus-képet alakít ki, majd Origenész-és Euzébiosz írásmagyarázati munkái, különösen pedig az utóbbi egyháztörténete, amely megírása óta állandó és soha ki nem apadó forrása régi egyház állapottaira vonatkozó általános tudásunknak.

Origenész Kelzosz ellen írott hitvédő munkájával alkotott Jézus Krisztus élete és értékelése szempontjából megbecsülhetetlen művet és írásmagyarázati problémák egész sorát külön is megvilágította.

Művei azonban távolról sem terjedtek el annyira és nem szívódtak be oly mélyen az egyház köztudatába, mint Euzébiosz egyháztörténete és egyéb iratai, a „Praeparatio evangelica“ és a „Demonstratio evangelica“ vagy mint a krónikája. Jelentősége azért is nagy, mert a dogmatikus Krisztus-kép kialakítása mellett tőle származik az evangéliumok első ícsebb részekre való beosztásának és egymás mellé való állításának a kéziratokba való beiktatása és a köztudatba való hozása. Ha az ő korában az a szabadsága létezett volna az írásmagyarázó tudománynak, amihez a 18. században jutott,

az ő munkái alapján kerek 1400 esztendővel korábban kialakulhatott volna a szinoptikus kutatás s talán még megmenthette volna nem egy értékes töredékét valamely becses forrásmunkának és jobban tisztázhatott volna egyes kérdéseket, mint az 1400 esztendő múltán lehetséges maradt.

Euzébiosz egyháztörténete Jézus életét elég terjedelmes fejezetek egész sorában beszéli el. Kezdi a praexistenciájával és az istenségével, egy másikban elmondja, hogy magát a Jézus nevet is mennyire ismerték kezdetői fogva, a harmadikban kifejti, hogy Jézus tanítása sem volt sem új, sem idegenszerű, azután meghatározza földre jöve telének az idejét, elmondja, hogy Zsidóországnak az ő idejében nem volt törvényes örökös királya, mert Heródes idegen volt, kitér Jézus két származási táblájának az állítólagos különbségére « bemutatja Heródes fiait, Pilátust és a főpapokat, Jézus életének a környezetét. Azután elmondja Keresztelő János és Jézus fellépését, sorra veszi a tanítványait, elbeszéli és közli Abgarral való levélváltását, közli az evangélium lényeges tanításait s leírja, hogy küldi Jézus a tanítványait az egész világba.

Mindez egy kölni 1581-ből való kiadásban 19 ívrét oldalnyi szöveget, tehát egy közepes kis Jézus életrajzot ad noveltisztikus és polemikus részletek nélkül.

Ez a beállítás görögből latinra fordítódik, az ókorból átmegegy az újkorba is s az egyháztörténetekben hosszú ideig megmarad.

Csak 1555-ben játszották ki műve ellen a görög Nikeforosz Kallisztou 18 könyvből álló egyháztörténetét, amely jóval több fantasztikus anyagot tartalmaz, mint az övé, a versenyben azonban Euzébiosz műve maradt fölül, mert Nikeforosz „mesekönyvét“ még a katolikus Baronius is erősen megkritizálta.

A görög egyházatyák tudománya egyébként Hieronymus és Augustinus művein át közlődött és szívódott szét a latin római egyházban s a nagy tudós egyéniségek megfogytával szkolionok, káténak és glosszák, klasszikus írásmagyarázó helyek gyűjteményeiben csapódott le s jutott át a középkori egyház tudatába.

A középkori nagy scholasztikusok közül Anselmus canterbury érsek, Abaelard Péter, plairvauxi Bernát, Albertus Magnus, aquinói Tamás és Duns Scotus foglalkoztak kiváltképpen krisztológiai kérdésekkel, a legelterjedtebb Jézuskönyveket azonban nem ők, hanem Beda Veiierabilis (672—735), Walahfrid Strabo († 849) írták.

Az egyházatyák tudásának ez áradata a tiszteletreméltó angol Beda (672—735), a 8. század keresztény Arisztotelésze s „az egyház világossága“ iratain át ömlött a középkori német egyházba. Bonifátius, a németek megtérítője is ismerte, hasz-

nálta És közvetítette az írásait. Beda az egyházatyák magyarázataiból újabb kommentárokat állított össze s egyes szövegekről elmélkedéseket írt. Világkrónikájában ajssidá.3.952.Jis a Róma alapításától számított éra 752. esztendeiére tette Jézus Krisztus születését, egyháztörténetét mindenieie tanulták és tanítottak és a Jézus életéhez összehordott írásmagyarázati anyaga is átment a következő századok munkáiba. Munkáiban az allegorikus írásmagyarázatnak hódolt s ezzel nagyon elősegítette az evangéliumokkal való megbarátkozást.

A német írók közül Walahfrid Strabo († 849) tett és ért el legtöbbet az exegetikai tudás és a keresztény gondolatvilág terjesztése terén „Glos (s) a Ordinaria“ című művével, amelyben a bibliát úgy magyarázta végig, hogy az egyházatyák kommentáraiból főként a misztikus — a gyakorlati vonatkozású helyeket szedte és írta össze.

A további nevezetes Jézus-életrajzok írói Johannes Fidanza Bonaventura, a franciskánusok és az egész római katolikus egyház „Doctor seraphicus“-a, Jacobus de Voragine, Ludolphus de Saxonia, Simon de Cassia firenzei augusztinus, Nicolaus a Lyra és quedlinburgi Jordanus, akikhez aztán aquinói Tamás csatlakozik.

Johannes Fidanza Bonaventura (1221—1274) franciskánus szerzetes s 17 éven a rend generálisa, Jézus életéről írott műve gyakorlati elmélkedő munka. Művét egy klarissza apáca részére írta, nem is lehet más. Beosztása olyan, hogy előbb minden fejezetében előre bocsátja s röviden elbeszéli Jézus életének egy részét s hozzá aszketikus elmélkedéseket fűz. A tárgyát elég lazán fogja meg s egyáltalán nem lép fel, azzal az igénnyel, hogy pontosan tudja s ismerteti az eseményeket, Elégnek tartja, ha a megfelelő gyakorlati hatásokat eléri. Részletek kiszínezésénél nem igen veszi igénybe az apokrif írásokat, ellenben annál többször hivatkozik egyes rendtársai misztikus élményeire, akik elmélkedéseik során esetleg víziók segítségével beláttak az események meg nem írott titkaiba.

Ezen az alapon mondja el Jézus születését olyanformán, hogy Mária egy oszlop mellett állva imádkozva szülte meg Jézust „éppoly könnyen, mint ahogy foganta volt“, azután az ölébe vette, tejével megmosta, illetve felkente, mert ezt az utasítást vette a szent lélektől s a fején hordott fátyolba takargatta. A feje alá követ tett (a kő ereklyeként megvan!) a jászolba s oda fektette, az állatok pedig lehelletükkel melegengették.“

A három napkeleti király elbeszélését azzal az állításával bővíti ki, hogy a szent család szegény volt, a királyok ajándéka tehát alamizsnának tekinthető, azért nem kell a szerzeteseknek se szégyelniök magukat se a szegénységi fogadalmuk, se a belőle folyó koldulásuk miatt, hogy a királyok aján-

deka igen bőséges volt, de Jézus családja mégis szegény maradt, azért nem vett rajta házakat, földeket vagy szőlőket, mert Mária isten akaratából ragaszkodott a szegénységhez és néhány nap alatt az egész kapott kincset úgy kiosztotta a szegények között, hogy mikor tisztulási áldozatát kellett bemutatnia, csak egy pár gerlere és egy pár fiatal galambra való pénze maradt.

Mikor Jézus Keresztelő Jánoshoz útnak indul, előbb „tisztelettel búcsút vesz“ nevelőatyjától. A megkeresztelkedem és a megkísértés után visszatér anyjához és nevelőatyjához. Anyja felugrik, kimondhatatlan örömmel éléibe szalad s nagy gyöngéden megöleli, mire ő tisztelettel meghajtja magát anyja és nevelőatyja előtt is és otthon él.

Mikor Názáretben meg akarják kövezni, úgy menekül üldözői elől, hogy az előtte levő sziklán keresztül megy. A szikla úgy enged neki, hogy keresztül mehet rajta, mivel azonban nagyon szűk a rése, ruhájának a ráncai benyomódnak a viaszhoz hasonlatossá vált puha sziklába s benne természetesen láthatók is maradtak.

Az ötezer ember megvendégléséről szóló elbeszélést egy szóval se magyarázza, csak hozzáteszi, hogy lelki téren ez az eset mindennap megtörténik velünk is. Nekünk sincs semmink, majd kidülünk az úton, az úr mégis táplál bennünket, mert az ő kezén át vesszük minden táplálékunkat! Aztán hozzáteszi, hogy az írás nem mondja ugyan, de e csodánál Jézus anyja is jelen volt s az asszonyok közt ő osztotta szé a csodás kenyereket.

Lázár feltámasztásánál eszébe se jut, hogy az elbeszélés magyarázatot igényel, csak arra szólítja fel olvasónójét, hogy ezt a felséges és minden csodálatot megérdemlő csodát úgy olvassa és úgy élje át, mintha maga is jelen lett volna az eseménynél.

Jézus sorsa balrafordulása elé betold egy fejezetet — „amiről az írás ugyan nem beszél“ — arról, hogy Jézus hogyan vett búcsút anyjától, mielőtt a szenvedés útjára lépett volna. Szerdán este megjelent tanítványaival együtt az anyja házában, ahol éppen vacsoráltak. Magdolna arra kérte, hogy fogyassza velük a húsvéti bárányt. Jézus közli, hogy húsvétre Jeruzsálembe megy. Magdolna sírva fakad s beszalad Máriához, elbeszéli neki, hogy Jézus nem akar velük maradni. Jézus aztán szintén bemegy hozzá. Mária figyelmezteti a rá váró veszélyekre, Jézus azonban elmondja, hogy véghez kell vinnie a világ megváltását. Mária és Magdolna kimondhatatlan fájdalommal hallgatták, mert tudták, hogy ez a halálát jelenti, Mária sírva búcsúzik tőle, Magdolna pedig majdnem magánkívül zokog. Jézus azzal vigasztalja őket, hogy halála után harmadnapra feltámad s Sión hegyén üli meg a hús-

vétót. Mária és Magdolna erre elhatározzák, hogy ők is felmennek Jeruzsálembe.

Az utolsó vacsora elbeszélésénél hivatkozik arra, hogy látta és megmérte a lateráni templomban azt a lapot, amely asztalul szolgált. Jézus ez alkalommal nemcsak testét és vérért adta szentségül tanítványainak, hanem viselkedésével, az őt főerényre is példát szolgáltatott.

A szenvedés történetét az evangéliumok szavaival beszéli el, se fel nem aprózza, se ki nem színezi, csak Mária anyai fájalmát vázolja fel mögé háttérül.

Ellenben a pokolraszállás jelenetét betoldja. Vasárnap hajnalban megy le a pokolba. A szent atyák nagy örömmel fogadják, dicsőítő énekeket zengedeznek. A nagy jelenetet az angyalok is végignézik s a két kar himnusza egybeolvad. Jézus átvezeti az egész csoportot az üdvösség helyére, megmutatkozik Illésnek és Henochnak s visszamegy a földre, hogy testét magára vegye s feltámadjon. A szentek örömmel hallják szándékát s azt kiáltják: — Csak menj, dicsőség királya s térj minél hamarabb vissza, mert mi is a legnagyobb sóvárgással szeretnők látni dicsőséges testedet is!

Jézus tehát visszatér, magára veszi a testét, megjelenik a tanítványainak és az asszonyoknak, s aztán megmutatja magát az üdvözültnök. De megint visszatér, beszél az emmauszi tanítványokkal, meglátogatja zárt ajtó mögött búsuló apostolait, a galileai tenger partján megjelenik Péternek s felmegy a mennybe. Ezt a jelenetet Bonaventura megint %iszínezi. Mihály bejelenti az érkezését, a menny valamennyi lakója fogadására gyűlik össze, s dicsőítő énekekkel üdvözlik, mikor megérkezik. Jézus diadalmasan vonult végig a soraik között az atya trónusához. Ott letérdelt s néhány szóval bejelentette műve bevégezését. Az atya leszállt, felemelte, maga mellé ültette s rábízta a szent lélek ajándékai fölött való rendelkezést.

Az egyszerű nyelven megírt, magyarázatokkal és elmélkedésekkel nem túltömött könyv még ma sem ment ki a köznap forgalomból. Szerzetesi adottságai nem tolulnak túlságosan előtérbe s az olvasójától kívánt lelki állapot sem olyan különleges, hogy katolikus laikusok idegenszerűnek vagy túlzottnak éreznék.

Jacobus» a Voragine (1230—1298) „Historia longobardicájaC a „Legenda aurea”-t rendszeren szentek legendái halmazának tekintik s Jézus élete leírásai között nem igen emlegetik. Pedig helye van/ köztük is, mert a postillák módja szerint, sorra veszi az egyházi év vasárnapjai és ünnepei során Jézus életének minden főbb eseményét, Jézus eljövetelét, születését, körülmételését, a keleti bölcsek látogatását, főként pedig Jézus szenvedését és feltámadását, a szent kereszt megtalálását, a töviskoronáját, Mária, József és Keresztelő János

élete hozzá kapcsolódó eseményeivel egyben. Ha ehhez hozzávesszük az apostolok és az evangéliumban szereplő személyekről szóló részleteket, akkor az előbbiekkal együtt a „legenda aurea“ oly nagy és részleteiben a hívek képzetét oly élénken foglalkoztató anyagmennyiséget nyújt, amely jóval több annál, amihez ma jut a hitoktatás és a prédikáció útján a keresztény ember. A szerző sok olyan dolgot is összehord, amit maga el hisz el s elhíthetni sem akart, pusztán azért mondja el, mert valamilyen vonatkozásban tanulságosnak tartja.

A Jézusra vonatkozó anyagnál két szempontot tart szem előtt.

Az egyik, hogy Jézus életének az eseményeit világtörténeti keretekben nyújtsa, a másik pedig hogy minden esetben felvillantsa a dogmatikai távlatokat s az események aktuális-következményeit is. Jézus élete nem egy történetileg lezáródott korszak eseménye, mert az egész világtörténet szervesen és elváhatatlanul összetartozó egész.

Négy korszaka különböztethető meg.

Az egyik az eltévelyedés ideje — ez Ádám bűnbeesésétől Mózesig tartott —, az egyház ezt a korszakot Hetvenedvasárnaptól Nagypéntekig éli végig minden esztendőben. A másik a megújulás kora — Mózesától Jézus Krisztus születéséig; erre az adventi idő utal. A megbékélés ideje Jézus Krisztussal lesz valósággá; ezt a korszakot az egyházi esztendőben a Nagypéntektől Pünkösdig terjedő időszak képviseli.

A mi életünk a zarándoklás kora: folyton bolyongunk, tévedünk és küzdünk benne. Pünkösdtől Adventig ennek a tanulságait vonatja le velünk az egyházi év.

A különböző magyarázati módszerek használata segítségével a „legenda aurea“ is sok olyan dolgot könnyebben megértetett és elfogadtatott a középkori emberrel, mint az írásmagyarázat mai merevebb módszerekre való korlátozottsága ezt engedni és lehetségesnek tartja.

Ludolphus de Saxonia a 14. század közepén készült „Vita Jesu Christi“-jének az a főtörekvése, hogy Jézus életéből kigyomlálja az apokrif elbeszéléseket s csak a szavahihető, illetőleg az egyházilag kifogástalanoknak elismert források és az egyházatyák magyarázatai, jussanak szóhoz benne. De azért nem tudományos, hanem gyakorlati célzatú, aszketikus munka. Sorra szedi Jézus élete egyes eseményeit s elmékedéseket fűz hozzájuk. Megjegyzései közvetlen egyházi aktualitásokra céloznak. Abból, hogy Jézus 12 éves korában három napra elszakad szüleitől, azt olvassa ki, hogy ez alatt a három nap alatt koldulással kellett magát fenntartania, tehát ezzel példát adott arra, hogy a szerzeteseknek hogy lehet és hogy kell koldulásból élniök. Mikor Jézus fellép és azt mondjam

„Ez az írás ma teljesedett be a ti hallástokra!“ (Lukács ev. 4. 21.), ezzel a klerikusok közül a lektor kötelességét teljesítette s a lektornak mutatott példát, S ha már a fonalat a kezébe vette, tovább is legömbölyít ja:

Az ostiariusoknak akkor mutatott példát, mikor a temp-lomból kiverte az árusokat;

az exorcistáét akkor végezte, mikor a tisztátalan lelkektől megszállottakat megszabadította kínzóiktól;

az akolutét, illetve a lámpahordozóét akkor, amikor ma-gát a világ világosságának mondotta.

De a nagyobb rendek tisztét is gyakorolta.

Aldiakónusként akkor szerepelt, mikor kendőt kötött maga elé s megmosta tanítványai lábát;

diakonus-munkát akkor végzett, mikor tanítványai közt kiosztotta testét és vérét;

presbiteri tisztét akkor teljesítette, mikor a kenyeret és a bort saját testévé és vérévé változtatta át;

végül főpapi tisztében akkor mutatkozott meg, amikor a kereszt oltárára áldozta magát.

Ludolphus nem ír kritikai Jézus életet, de azért enyhít a csodákon.

Az ördögtől megszállottakat babonás embereknek, a hold-kórosakat a jóban állhatatlan embereknek, a bénákat lusták-nak és jóra képteleneknek tartja. Gyógyulásuk csodáját Krisztus prédikációja csakugyan létrehozta, amint a jó ta-nítás ezeket a bajokat ma is meggyógyítja.

A naini ifjú feltámasztását a különböző írásmagyarázati módok igénybevételével érteti meg és teszi elfogadhatóvá.

„Misztikus értelemben véve akkor halott az ember, ha halálos bűnt követ el. Az egyház a hívők összességének az anyja, az egyes hívek fiai ennek az anyának. Az ifjút azért mondja az anya egyetlen fiának, mert az egyház úgy megsiratja minden egyes bűnbe eső gyermekét, mint hogyha egyetlen volna. özvegy is az egyház, mert mióta jegyese halálával megvál-totta, nincs vele s nem részesül az öleléseiben... A halott négy hordozója szívünk négy érzése, t. i. az öröm, a szomorúság, a remény és a félelem... Vagy a négy, halottvivő az a négy téves eszme, amely a lelket bűneiben megkeményíti, t. i. a hosszabb életben való bizakodás, ami azonban megcsalja az embert, mások bűneinek a szemmel tartása, amelyek miatt az ember a saját bűneitől nem akar megszabadulni, az az ostoba remény, hogy elég, ha megtér a jövőben és a bűn-bocsánatban való bizakodás, hogy isten nagy kegyelméből el nem vonja az embertől. ... Az ilyen halálos bűn következté-ben halott embert isten feltámasztja az egyház imádságai következtében.

Hasonlóan támasztotta fel — erkölcsileg Jézus azt a leányt a házban, aki csak bensőleg követte el a halálos vét-

ket, az ifjút a kapuban, aki elkezdte a tényleges vétkezést, Lázárt pedig a sírban, akit már a vétekekben való megrögzöttség köve is nyomott, már bűdös volt és hírével is megrontotta az embereket.

A víz borrá változtatását már ő is azzal magyarázza, hogy a dolgok rendje szerint a talajból felszitt víz változik át a szőlő nedvkeringésében borrá, Jézus tehát nem tett mást, minthogy ezt a hónapokra terjedő műveletet meggyorsította („quod in planta per multum temporis fit, hoc repente simul in nuptiis operatus est“).

Ez a mű igen népszerű lett. Franciára, katalánra, portugálra és spanyolra is lefordították, 1502-től 1534-ig csak francia kiadása tizennégy jelent meg. Közvetlen aszketikus használatra szánt latin kiadása van 1865-ből is.

Nikolaus a Lyra († 1340) az újabb irány előfutára. „Postula perpétua in Vetus et Novum Testamentum“ című műve azért nevezetes, mert nagyobb tudáson alapszik, mint a megelőzők. Szerzője ugyanis zsidóul és görögül is tudott s mi ad a négy írásmagyarázati módszert felhasználta, hogy megérttesse és megszíveltesse a biblia tanításait. Mindössze anynyiban tért el elődeitől, hogy kétes esetekben a szószerint vett értelemhez való igazodást tekintette fő szabálynak.

Luther szorgalmasan felhasználta Pos tulajának főként az ószövetségi részét, azért lett szállóigévé katolikus ellenfelei ajkán az a mondás, hogy „si Lyra non lyrasset, Lutherus non car.tasset“.

Aquinói Tamás (1225—1274) „Catena aureá“-ja is hasonló mű, de csak a négy evangélium végimagyarázását foglalja magában. A magyarázatokat a íszerző az egyházatyáktól vette. „Az ő (szájukból úgy szívta ki, mint az isteni bölcsesség legtisztább, a megtestesült ige kinyilatkoztatott folyama által táplált forrásából s csak a mennyei kincstár terhét hordja magával, mert ha az atyák írásait törölnöd belőle, Tamásnak egy szava sem marad.“ Joannes Parvus párisi 1532-ből származó kiadása előszavának ezek a szavai eléggé jellemzik a „catena aureá“-t. Nem önálló mű, de nem is akar egyéni munka lenni. Az atyák mondásaiból összehordott konglomerátum csupán, de éppen ez az érték benne. Nem törekedett aquinói Tamás arra se, hogy műve egységes legyen és egy magyarázati rendszerhez ragaszkodjék. „Nem az volt a törekvésem, hogy szószerint magyarázzam és érttessem meg az írások értelmét. Kitettem a misztikus magyarázatokat is, de csak azért, hogy tévedéseket oszlassak és az egyház igazát szolgáljam.“

Ezek azok a korai könyvnyomtatók első kiadványai közé tartozó, most nagy összegekkel, ezekkel, sőt tízezrekkel megfizetett munkák, amelyek minden könyvtár és könyvgyűjtő legbecsesebb kincsei. Az is népszerűségük, teológiai és egy-

házi jelentőségük egyik fontos bizonyítéka, hogy a könyvnyomtató művészet elsősorban hozzájuk nyúlt, ezeket adta ki először és hogy a könyvnyomtató mesterek kialakuló versenyének is ezek a munkák a legkedveltebb tárgyai.

Sokszorosan a becsületükre válnak ezenkívül az első középkori könyvnyomdászoknak azok a gyűjteményes munkák, amelyekben nem is egy, hanem három vagy négy bibliamagyarázatot állítanak össze. Így a 16. és 17. században többször megjelent az a gyűjtemény, amely Walahfrid StriJbo „Glos (s)a Ordinariá“-ját, Nicolaus a Lyra „Postillá“-ját és „Moralitates“-eit foglalta magában.

Mindezek az írásmagyarázatok, postillák és Jézus-életek jóval a reformáció előtt keletkeztek s részben előkészítői lehettek a reformáció ama bibliaismeretének, amely aztán az egyházban felborította a pápa korlátlan hatalmát. A reformáció viharai között természetesen háttérbe szorultak, később azonban megint feléledtek s többször utánnomókra találtak.

A „catena aurea“ és a „legenda aurea“ változatlanul átkerültek az újkorba s ha valami változás mégis esett rajtuk, az az volt, hogy lerövidültek és a latin tudás háttérbe szorultával egyre több nyelvre fordítottak.

A többi formákon nagyobb változás esett. A kommentárok és Jézus-életrajzok rendkívül gazdag egyházatya-anyaga egyre nehezebben elviselhetővé válik, tehát asztal alá hull s helyét könnyedebb formában megírt jezsuita-elmélgedések foglalják el, illetve Jézus-élete-leírásai a szent család történetévé egészülnek ki az egyházatya-anyag rovására s e helyett inkább az apokrif anyag bővebb felhasználására alapozódnak.

3. Az ördög pörei isten és Krisztus ellen és a két isten pöre.

A mai naiv, primitív és természetesen tudatlan keresztény felfogás szerint Jézusnak csak egy pöre volt.

Az a bizonyos, amelyben ő volt a vádlott s amelyben a keresztfára került.

Ez a por is nagy távlatú ugyan, mert ebben a pörben vesztette el életét, hogy vele megváltsa a világot, — de a világ megváltásának a távlata ma már se dogmatikai, se homiletikai beállításban, se a nagyheti kultusz drámai jeleneteiben nem jut kellőképen kifejezésre.

A mai keresztény világ csak 'a szembeszökő jeleneteket sorozza egymás mellé s a látványosság felszínével is megelégszik. A dráma hátteret és szinpadát teljesen megvilágítatlanul hagyja.

Az evangéliumokba beágyazott, klasszikus passió anyagát a kereszténység gyakran felhasználta további dramatizálás alapjául.

Így keletkezett istentiszteletében a nagyhét sok a passióra vonatkozó egymás után következő megemlékezésével.

Így alakult ki a keresztút stációival.

Így jöttek létre a passiói játékok a „Christus patiens“-től kezdve egész az oberammergaui passióig és újabb ágazataiig, amelyeknek az egész anyagát Dömötör Tekla foglalta össze magyarul „A passiójáték. Összehasonlító tanulmány a német irodalom köréből“ (1936) című dolgozatában.

Gazdag és színes, a művészetek minden fajtáját foglalkoztató és az érzések egész skáláján végigviharzó motívum ez, bár már erősen sorvadó állapotban.

Hajdan még gazdagabb volt.

Magyar vonatkozású nagyobb anyagbőségét Dézsi Lajosnak az az egy közlése is eléggé szemlélteti, amit 1918. nov. 2-án tett a Magyar Tudományos Akadémiában, hogy t. i. 1667-ben Nagybányán Teleki Mihály udvara és szép feles gyülekezet előtt előadták a „Jesus Messiás“ című iskoladramát, A dráma öt felvonásból áll. Első része Ádám és Éva paradicsomi jelenete, a másodikban egy próféta, a harmadikban egy zsidó rabbi és egy tudós „theologiae doctor“ szerepelnek. Az ötödik felvonás Krisztus születését adja elő. Végül az egész gyülekezet elénekel egy karácsonyi éneket“.

Ilyen prelúdium után hasonló terjedelemben kellett volna következnie Jézus életének, szenvedéseinek és megdicsősülésének is.

De ez az anyag századok folyamán kiveszett a keresztény tudatból, illetve teljesen bibliai körre szorítkozott s még így is csak igen különleges helyeken, pl. Nagybörzsönyben az evang. egyházban maradt meg a virágvasárnapi és nagypénteki istentiszteleten.

Egyik legérdekesebb és legértékesebb láncszemként többek közt éppen egy Krisztus-pör hullott ki.

Még pedig az, amit Beliál, Lucifer vagy egyszerűen a Sátán indított Krisztus ellen.

Beliál pöre Krisztus ellen — ilyenformán szintén csak az evangéliumi passió egyik homályos jelenetének az epizód-szerű kiaknázása. Solç érdekes és mulatságos részlete, néhány meglepő távlata van, de egyébként teljesen az evangéliumi elbeszélés és a bibliai világnézet függvénye.

Alaptétele az, hogy a jó és a rossz küzdelme örök ezen a földön.

Még Krisztus megváltása sem diadalmaskodott teljesen és nem tiporta el a gonosz folyton újra kikelő csiráit.

A főpapokon és Pilátus ítéletén diadalt aratott. Ezek halálra szánták s meg is feszítették, ő azonban nem maradt a halálban. Isten hatalmas keze feltámasztotta. Feltámadása után lement a kárhozat helyére s azzal kezdte nagy szabadító

munkáját, hogy a pokol hatalmában évezredek óta sínylődő kegyeseket kiszabadította s felvitte magával a mennybe.

De a gonosz nem vette szó nélkül tudomásul Krisztus diadalát, hanem bepörölte Krisztust jogai megháborításáért, erőszakoskodásért és hatalmaskodás ért és azt követelte, hogy az igazságszolgáltatás helyezze vissza jogaiba. Adja vissza neki azokat az elkárhozott lelkeket, akiket Krisztus önhatalmúlag és az isteni törvény ellenére kiszabadított s kárpótolja is azért a kárért, amit a megváltás jogtalanságával okozott.

Ezen az alapon keletkezett az ördög pöre Krisztus ellen.

Az ördög Beliált bízta meg képviselőjével.

Beliál be is adta istenhez a keresetet, De a keresetében mindjárt kétségbe is vont a isten részrehajlatlanságát és elfogulatlanságát, mert hiszen Krisztus isten egyszülött fia s az atyát nem lehet fia ügyében elfogulatlan bírónak tekinteni. Bíröküldést kért istentől.

Az úr a részrehajlás látszatát sem akarva magára venni, Salamont, a zsidók igazságos királyát bízta meg az ítékezéssel.

Salamon el is járt benne.

Megidézte Krisztust,

Krisztus szintén nem személyesen jelent meg ítélszéke előtt, hanem ügyvédet fogadott: Mózes, a zsidók nagy törvényhozóját bízta meg képviselőjével.

Beliál és Mózes állottak tehát az ördög és Krisztus ügyében egymással szemben.

Az ördög bejelentette bizonyítékait és tanúit. Hivatkozott arra, hogy a római és a természeti jog értelmében egyaránt jogtalan dolog, hogy valaki évek hosszú során át háborítatlanul birtokolt tulajdonában megháboríttassék s hogy senki a maga ügyében nem bíraskodhatik és nem járhat el önhatalmúlag.

Ennek a két elvi pontnak az előrebocsátásával közismert igazságként leszögezte, hogy az ember teremtése óta, vagyis több mint négyezer esztendeje háborítatlan és jogszerű uralkodója a pokolnak. Uralma egyenesen istentől származik.

A panaszlott mégis meg merte cselekedni, hogy diadalmi jeleivel betört fő- és székvárosába, őt szolgálóival együtt megkötözte s a pokolban levő számtalan embert, férfit, nőt, gyermeket kiengedte. És még ezzel sem elégedett meg, hanem azóta is kivon állandóan egyes embereket fennhatósága alól.

Mózes Krisztus nevében ezzel szemben tizenhét pontban azt hozta fel, hogy Krisztus istennek öröktől fogva való fia és vele egy isten, hogy mindenképp alá vannak rendelve s hogy Lucifer nem isten akaratából, hanem saját gonoszsága miatt került a pokolba, Ő csábítja az embereket a magáéhoz hasonló gonoszságokra, velük a maga gyönyörűségére tölti meg a poklot, azután pedig kínozza s gyötri az elkárhozott-

takat. A meghalt lelkeket erőszakkal tartja a pokolban?. Jézus tehát mint mindenható isten s mint megváltó is jogosan járt el, amikor a lelkeket megszabadította rabságukból.

Állításainak igazolásául hivatkozott Ádám, Ábrahám Izsák, Jákob, Dávid király, Ézsaiás próféta, Keresztelő János és a názáreti József tanukra.

A felek bejelentették a tanukhoz intézendő kérdéseiket. Salamon megidézte, kihallgatta és megeskette a tanukat, sőt az ügyből kifolyólag az athéni, a korinthuszi, a párizsi és a római egyetem jogi fakultásairól szakvéleményt is szerzett be, végül a felek megjegyzésének a meghallgatása után kimondta a következő ítéletet:

„Mi Salamon, isten kegyelméből Júdea és Jeruzsálemkirálya, az alábbi ügyben isten kirendelt megbízottja és bírója, a nekünk adott megbízás folytán, amely így kezdődik: „Mi Jehova, minden létező kezdet nélkül való kezdete“ stb. s így végződik: „Kiadatott mennyei trónusunk irodájában hétfőn, március 28-an, a világ teremtése és Ádám bűnbeesése után való 3987. esztendőben“ stb. az emberiség bukása jóvátétele 33. esztendejében bizonyítjuk, hogy mindazt, amit Bellái, a pokol nagyfejedelmének és gyülekezetének a megbízottja, mint panaszos a názáreti Jézus ellen és vele szemben panaszképpen felhozott, amit erre Mózes, az előbb említett Jézus meghatalmazott ügyvéde felelt, amit azután mindkét fél szóval mondott és írásban beadott, megvizsgáltuk és kívánságukra bizonyítás tárgyává tettük, erre végválaszait beadattuk és bírói megfontolás alá vettük, nemcsak magunk olvastuk el minden szorgalmatossággal, mérlegeltük és tanácsosainkkal is határozat tárgyává tettük, hanem más tapasztalt és tudós embereket is meghallgattunk és mindezek után kimondjuk és meghozzuk

a következő ítéletet,

hogy a pokol megbízottja panaszát abban a mértékben, ahogy felállította, nem tudta igazolni és hogy a pokol nagyfejedelmének és gyülekezetének nem állott jogában annak a megváltott emberi nemzetségnek az erőszakos visszatartása, amelyet a panaszlott názáreti Jézus jó szóval kiengedni kért és követelt, ezért tehát az említett Jézus erővel szabadította ki és vezette ki övéit a pokolból, a tetejébe pedig megfosztotta az ördögök hadát attól, hogy hatalmaskodhassanak emez emberi nemzetség felett, amivel semmi büntényt el nem követett, se jogtalan zsákmányt nem-szerzett magának, se birtokhájborítást nem követett el, hanem ezen be nem igazolt vád alól felmentendő, aminthogy ezennel fel is mentjük, a panaszost ellenben a bíróság költségeiben, más kiadásokban és károokban mérsékelt bírói megállapítás szerint jogosan elítéljük és elmarasztaljuk.

Ennek bizonyosságául kiadjuk ezt a saját kezünkkel aláírt és királyi titkos pecsétünkkel ellátott okmányt, amely kelt és kiadatott szeptember 12-én. Tiberius császár uralkodása 19. esztendejében.

(P. H.) Salamon király saját kezével.“

Az ördög természetesen fellebbezett az ítélet ellen.

Isten második fokon a nemcsak zsidó, de nemzetközi vonatkozásban is nagyon jó hírnek örvendő Józsefet, Egyiptom helytartóját bízta meg az ügy elintézésével.

Beliál fellebbezése nem igen tartalmaz újat, tehát Mózes, is megelégszik az első fokon hozott ellenérvekkel.

A tanúk is a régiiek voltak.

Bénaja, Jojada fia hallgatta ki őket bírói megbízásból.

Később azonban az ügy jobban való megvilágítására tanukul felsorakoztak Gábor és Mihály arkangyalok, Gáspár, Menyhért és Boldizsár¹ keleti királyok, Jeron és Fiion, betlehem-i pásztorok, Ananias, jeruzsálemi polgármester, Pál apostol, Nikodémosz, arimatai József, a négy evangélista, Jezmasz, a Krisztus jobbán megfeszített lator, Lázár, Mária-Magdolna és betániai Mária, István vértanú, a naini ifjú, Jairoz, Légió, akiből Jézus kiüzte az ördögöket, Dionysius Areopagita, a vén Simon és az agg Hanna, a prófétanő.

Beliál a tanúk hitelét mindenféle személyes megjegyzésekkel, bűneikre, részrehajlásukra való hivatkozással igyekezett megrontani. Fáradozása azonban hiábavaló volt.

József a lényegben csak úgy ítélte, mint Salamon: jogosnak mondotta Jézusnak azt a tényét, hogy alászálla a poklokra és hogy onnan kiszabadította a lelkeket.

A pokolnak a kiszabadított lelkek felett nincs hatalma.

Ellenben igenis marad még annyi hatásköre, hogy azokat, akik a megváltás után sem térnek meg, vagy akik Krisztus személye ellen követtek el hűtlenséget, — mint például Kain a testvérgyilkos, vagy Júdás és a balfelől Krisztussal együtt megfeszített lator — továbbra is a pokol jogos zsákmányai maradnak.

A költségeket is megint a panaszosra rótták.

Az ördög ebben az ítéletben sem nyugodott meg, az elv miatt se, meg azért se, mert a költségek pontja sem okozott gondot. Mammonnak annyi kincse van, hogy meg se kottyan ez a kis veszteség.

Végül azonban hátha mégis meg lehet nyerni a port....

Így került a pör harmadik fokon választott bíróság elé, amelyben mint szakértők Cicero és Seneca is résztvettek, a bírák pedig Octavianus, Kajafás, János apostol, Arisztotelész és József voltak.

A választott bírák ítélet helyett megegyezést hoztak létre, miben megbízóik nevében Mózes is, Beliál is megnyugodtak.

A megegyezés lényege az, hogy az ördög elismeri a megváltás jogosságát, ennek ellenében viszont megtartja azok felett a lelkek felett való uralmát, akik nem hisznek Jézusban.

A pör formailag Jézus győzelmével végződött, amint másképpen nem is volt várható, azonban az ördög is megtartotta a hatalmát a hitetlen lelkek felett, ha a megváltás miatt szűkebbre korlátozott területen is — vagyis a pör mégis eldöntetlenül végződött és a harc folyton áll.

A passió epizódjainak ezzel a pörrel való megfej élése a középkor végéről ránkmaradt írásokban lefektetett szabályszerű pör. Meghatalmazás, akta, jegyzőkönyv és beadvány és kiadvány hiánytalan sorrendben sorakozik (egymás után és amely ennek a teológiailag rendkívül átfűtött kornak a jogi oktatásában a mintapör szerepét töltötte be.

Ezen a fiktív pörön tanulták meg a jövő jogászok, hogy mik a beadványok kellékei, hogyan kell a bírónak a port felvennie, a pörös feleket meghallgatnia, az esküket tőlük kivennie, a tanukat megidéznie, a felek ellenvetéseit elbírálania, kik azok a tanuk, akiknek vallomását el kell fogadnia, kik azok, akiket vissza kell utasítania és így tovább.

Az ítékezésnek, a törvénykezésnek, a pörösávarásnak és az ördögi ötletek kivédésének minden finomságát és ravaszságát meg lehetett ezen a pörön tanulniok.

Hogyne! mikor a mindenre kész ördög és a nagy törvényhozó állanak egymással szemben, Salamon és József, Arisztotelész, Kajafás és Octavianus, a görög, a zsidó és a római nép, meg a kereszténység legnagyobb bölcsei hoznak az! ügyben ítéletet.

Ez a tanulmány céljaira készült pör először azt mutatja, hogy a középkorban a teológiai gondolkodás mennyire impregnálja a jogi oktatás folyamatát.

Mikor arról van szó, hogy egy fiktív pörön illusztrálják a jogi formákat, a pör, az ítékezés, a fellebbezések, szóval az egész jogszolgáltatás menetét, akkor erre a célra is teológiai témát választanak, ahol Beliál a pokol nevében a megváltás ellen emel jogi formákba burkolt kifogásokat.

Azonban a teológia és a jog összekeverésének a teológusok aligha örülhettek osztatlanul.

Beliál, az ördög ügyvéde megmarad ugyan mindenben a tisztesség, sőt az igazhitűség korlátai között, azonban a kérdés egész beállítása mégis profanálása a teológiai gondolkodás merev dogmatizmusának.

A pör ma úgy hat, mintha valami, korai Anatole France szatirikus regényét olvasnók a keresztény teológia megváltás-tana ellen.

És ha valaki nem látná meg az egész perben megnyilvánuló gúnyos vagy ironikus tendenciát, az sokszor fennakadhat az advocatus diaboli egyes jogilag éleselméjű, alapjában

véve azonban a bibliai kegyeletet bántó megjegyzésein, amelyeket különösen egyes tanuk ellen emel. Ádámot istentelen, kiátkozott bűnösnek, Ábrahámot házasságtörő embernek, Izsákot hamisan esküvőnek, Jákobot tolvajnak, Dávidot házasságtörőnek és gyilkosnak, Pétert Jézus megtagadása miatt szintén esküszegőnek, Keresztelő Jánost a pusztában való tartózkodása miatt tanúzásra képtelen peregrinusnak mondja és így tovább, vagyis majdnem abban a tónusban beszél, mint Reimarus, Delitzsch és Ludendorffné.

Mózes ugyan a kifogásokra nagyon szépen megfelel és megvédelmezi tanút, azonban ez az ördög nevében való beállítás mégis első hírmondója a későbbi racionalizmus kíméletlen kritikájának a biblia hősei bűneivel és gyengeségeivel szemben.

De nem kíméli ez a mintapör a jogszolgáltatás gyengeit sem. A bírák elfogultságára és megvesztegethetőségére is történik egy csomó burkolt vagy nyílt utalás, ami az ördög «zajában gyanúsításnak és felháborító rágalomnak látszik, alapjában azonban mégis azt mutatja, hogy a mintapör diabolusa a bibliai beállítás mellett az emberi dolgokkal szemben is a szkepszis álláspontjára helyezkedett.

A jogi oktatás szempontjából fontos és a teológiai gondolkodás szempontjából sem egészen jelentéktelen pör első összeállítója Jacobus Ancharano vagy Theramo, a kánoni jog tanára volt, aki 1417-ben halt meg.

A sokáig kéziratban terjesztett nevezetes pörcsomót igen sokszor kiadták nyomtatásban is. Legrégibb kiadásai „Processus Luciferi contra Jesum“ vagy hasonló címeken már a 15. század hetvenes éveiben egymásután jelentek meg. 1472-ben Johann Schüssler adja ki latinul Strassburgban s ugyanott jelenik meg Flachnál egy kiadása év jelzés nélkül. Ugyancsak 1472-ben látott Günther Zainer nyomdájában fametszetes képes német kiadása is napvilágot, még pedig kétszer is az esztendőben. 1473-ban németül, fametszetekkel kiadja Bämmler, s ezután megjelenik az 1478. 1482. 1484. 1487. 1488. 1490. 1493. 1497. és 1500-as években Schönspergernél, 1479-ben és 1481-ben Anton Sorgnál mindig németül s van három latin kiadása 1477. 1479. és 1482-ből. A munkát természetesen hamarosan leutánozták. Bartolus de Sassoferrato, a híres jogász, Jacobus de Ancharano kortársa, szintén készített egy mintapört, amelyben az ördög Mária ellen adott be egy keresetet, s amely ugyanebben a formában folyik le a jogászok nagy okulására. Más utánezata Petrus Meckel „Gespräch, darin der Satan Ankläger des ganzen menschlichen Geschlechts, Gott, der Vater der Richter, Christus der Mittler und Vorsprech ist“ című munkája, amely első ízben Nürnbergben jelent meg 1571-ben, s majd más címen 1606-ban is új kiadást ért. Formáinak természetesen mindig

a jog fejlődéséhez kellett alkalmazkodniuk. A változtatásokat ugyan csak a jegyzetekben vezették át, de kétszáz esztendővel később az egész anyag is megérett az átdolgozásra. Ezt Jakob Ayrer nürnbergi jogtudós és ügyvéd készítette el és adta ki 1656-ban. Ma már nagy ritkaságszámba menő „Historischer Processus Juris. In welchem sich Lucifer über Jesum, darumb dass er ihm die Höllen zerstöhret, eingenommen, die Gefangene darauss erlöset und- hingegen ihn Lucifern gefangen und gebunden habe, auff das aller heftigstebeklaget. Darinnen ein gantzer ordentlicher Process, von anfang der Citation biss auff das Endurtheil inclusive, in erster und anderer Instanz, darzu die Form, wie in Compromissen gehandelt wird, einverleibt... Den Gerichtsschreibern, Procuratorn, Notarien und der Schreiberey Verwandten überauss nützlich, dienstlich und lieblich zu wissen“ című műve legalább három kiadást ért meg s Németországon kívül másutt is felhasználták jogi oktatás és okulás céljaira,

A könyvnek a Jézus élete irodalom kuriózus kinövései közt van a helye.

Mint ilyen elsőrangú alkotás. Megérdemli az ismertetést s talán arra is érdemes volna, hogy különösségénél fogva újra napvilágot is lásson, mint oly jellegzetes kísérlet, amelyben a jogtudomány, a teológia és a szkepszis a törhetetlen igaz hit színe a latt egész mulatságosan keveredik össze.

A pör idővel annyira kiveszett a jogászok és a teológusok köztudatából, hogy újabban Fritz Mauthnernek kellett újra felelevenítenie „Der Atheismus und seine Geschichte im Abendlande“ (1920) című műve I. kötetében.

Közben csak egy említésre méltó adatra bukkantam felőle. Ez Schopenhauer „Ueber den Willen in der Natur“ című műve sinológiai tartalmú részében olvasható. Schopenhauer Klapproth és Köppen 1790 körülről származó leírásai nyomán megemlékezik arról, hogy Tibetben is előadnak egy vallásos komédiát, amelyben az ördög a dalai lámával pöröskölik, illetve vitatkozik. Az ördög a realizmust, a dalai láma az idealizmust képviseli, de hosszas vitatkozás után ezek sem tudják meggyőzni egymást, tehát kockázáshoz folyamodnak, hogy döntésre jussanak. A szerencse az ördög ellen fordul, mire mindenki kigúnyolja és szégyenszemre el is kergetik. Ebben a vallástörténetből adódó párhuzamban is főként a vita szkeptikus vége jellemző.

A kép teljessége kedvéért itt említem meg, hogy a középkori passióknál és Krisztus-pöröknél sokkal régebb és sokkal nagyobb jelentőségű pöre is van a kereszténységnek, még pedig a gnosztikusok korából. Ami azt mutatja, hogy a megváltás dramatizálásának és pör formájában való feltüntetésének a gondolata visszanyúlik az őskereszténység legrégebb korszakaiba.

Eznik a szekták ellen írott munkájában a markionitákkal hoz kapcsolatba egy vázlatot, amelynek az a gerince, hogy a jó isten és az igazságos isten a világ fennállása, után 29 évszázaddal összekülönböznek azon, hogy az anyag csálóka bálványimádásával megejtett emberiséget az igazságos isten törvényei nevében kivétel nélkül pokolra kárhoztatja.

Ezért küldi le a jó isten fiát, Jézust a világ megváltására, ezért jelenik meg Jézus a földön ember képében, ezért hal meg (látszólag) a kereszten, hogy bejuthasson a pokolba, mikor pedig bejut, kiszabadítja a lelkeket és felviszi őket a harmadik mennybe a jó Istenhez.

A megváltás színjátékának a második felvonása Jézusnak az igazságos istennel való tárgyalását foglalja magában.

Jézus megjelenik az igazságos istennél, s kérdőre vonja azért, mert keresztre juttatta és kivégeztette. A felelősségrevonás alapjául nem a jó isten törvényeit vagy világrendjét hívja sorompóba maga mellett, hanem megelégszik azzal, hogy az igazságos isten kijelentett törvényeire való hivatkozással.

Két ilyen törvényt hoz fel követelésének az igazolására.

Az egyik az, hogy, aki öl, annak magának is halálnak halálával kell meghalnia, a másik pedig az, hogy aki kiontja egy igaz vért, annak a vére szintén ontassék ki.

Az igazságos istenben van annyi igazságérzet, hogy nem is védekezik, hanem belátja, hogy saját törvényei most az ő fejére hullnak vissza. Végül kegyelmet kér, illetve megegyezik Jézussal abban, hogy mindazokat, akik benne hisznek, neki rendelkezésére bocsátja.

Jézus ezt az ajánlatot el is fogadja.

A megegyezés prófétájául és hirdetőjéül kiválasztja magának Pál apostolt s általa hirdetteti evangéliumként a megegyezésnek a történeti előfeltételét, a keresztről szóló evangéliumot és a megegyezés lényegét, azt is, hogy aki ezentúl Krisztusban hisz, az testisége, eredendő bűnben való fogantsága, gyengesége, szóval anyagi adottságai dacára is üdvözl.

Ez a passió teljes kialakulásával majdnem egykorú „pör“ nem következménye és epizódja a passiónak, hanem alapja és kerete, háttere és talaja, amelyből az egész passió egy jelenetként kinő s amelynek a grandiozitását az is mutatja, hogy nem elégszik meg ennek a jelenetnek a motiválásával, hanem a passiót meg is toldja s egy legalább három, ha nem négy tagú gigantikus drámai ciklussá szélesíti ki.

Ha három tagúnak vesszük, akkor van egy előjátéka, amely feltárja, hogy Jézus miért jött a földre, egy fődarabja, amely az evangéliumi passió mennyei, földi és alvilági vonatkozásait foglalja magában és egy epilógusa, amelyben Jézus a detronizált zsidó istennel leszámol és kiaknázza győzelmét.

Négy tagúvá akkor lesz ez a feldolgozás, ha az utolsó darabot megint két részre bontjuk, mert a zsidó istennel való leszámolás megint egész más síkon fekszik, mint következe menyének a levonása: Pálnak apostollá való avatása és világmisszióra való kiküldése.

A trilógián vagy tetralógián se fennakadnunk, se megdöbennünk nem szabad.

Csak különösnek tarthatjuk. De ezt sem azért, mert csakugyan az, hanem csak azért, mert nekünk szokatlan.

Mert a mi atomizáló, kicsinyes, részletkérdésekbe elvesző. s nagy távlatok szemmel való követésére jóformán képtelen újabb teológiánk nem igen (Szokott számot adni magának arról, hogy a keresztény megváltás-hit bibliai alapon is hány különböző síkra tartozó jelenetből tevődik össze.

Ahhoz ugyanis, hogy Jézus a golgotai keresztfán meghalt és az emberiséget megváltotta legyen, nem jelenetek egész sora kellett-e?

Nem isten határozta-e el, nem isten küldte-e le, nem a mennyből szállásé alá, nem élt-e itt a földön, nem kárhóztatta-e önkéntes áldozata alapján magát a kereszthalálra,, nem kísérik-e pörét és halálát mennyei jelenségek, nem megy-e le a poklokra, nem támad-e fel, nem tanítja-e a még egy ideig tanítványait, nem távozik-e a mennybe, nem uralkodik-e ott az istennek jobbján, nem nyilatkoztatta-e ki magát Pál apostolnak, nem jó-e el onnan, hogy újra — de most már diadalmasan — megvívjon a gonosszal, nem állítja-e fel a nagy küzdelem után átmenetileg ezer éves országát £ végül nem teremti-e meg az isteni dráma utolsó jelenetében azt az állapotot, amikor ő lesz minden mindenkben!!

Bizony ott következnek ennek az isteni drámának az egyes jelenetei a bibliában is.

Az egyik visszanyúl a teremtés előtt való időkbe, amikor „az ige isten vala és istennél vala“ s ami után a teremtés következett.

A másik meg a többi ott sorakoznak egymás után az ó- és az újszövetség művei különböző helyein, az apokaliptikus álmok pedig bele vannak ágyazva a próféták és az isteni látókok— Dániel és János jelenéseinek a könyveibe. Csakhogy most széjjel szórta találhatók. Egymással való kapcsolataik el vannak szakgatva. Háttérük és következőisményeik nincsenek kidomborítva.

A gnosztikus per-trilógia vagy tetralógia azonban izzó kérébe foglalja össze mindezeket a széjjelszórta sugarakat s így alakul ki az a hatalmas alkotás, amely korára és jelentőségére nézve messze felülmúlja a későbbi századok valamennyi, a passió körébe tartozó per-epizódját és az anyag valamennyi egységes feldolgozását, még Anselmus „Cur deus homo!“ címen közzétett scholasztikus elmélkedéseit s a pas-

sióra vonatkozó dogmatikus magyarázat-kísérletét is.

A per mai formájában és a mai teológiai felfogás szerint csak az evangéliumi passió magyarázata és magasabb⁴ egységbe való foglalása lehet.

Ha azonban Márk evangéliuma tudatos keresztény műalkotás, a Jézusra vonatkozó hagyományok gnosztikus, illetve doketikus szempontokból való transzparens összefoglalása lett volna — aminek a lehetősége éppen nem kizárt, sőt Raschke tanulmányai szerint kétségtelen! — akkor* ez a gnosztikus trilógia vagy tetralógia nem az evangéliumok visszhangja, hanem egyenesen az az ő- és anyakőzet, amelyből az evangéliumok darabjai leszakadtak, hogy aztán konglomeratumszerű breccsiává tapadjanak össze. A tetralógia a kép első igazi és valódi kompozíciója, amelyhez viszonyítottan az evangéliumok csak kisebb-nagyobb mozaikdarabok.

Vagyis ezen a ponton olyan távlatok villannak fel, amelyeket az újszövetségi tudomány nem igen gondolt végig, amelyekkel azonban lehet, hogy még számolnia kell.

4 A jezsuita Krisztus-képek — Jézus élete Loyola Ignác „Exercitia spiritualiá“-iban — Xavier Jeromos Akbar császár-részére írott Jézus-életrajza — Ribadeneira kényszerű kritikája — Avancinus „Vita et doctrina Christi“-je — A szent család élete Sandinitől

A jezsuita Jézus-életrajzoknak két forrásuk van.

Az egyik az a hagyományos irodalom, amely erről a tárgyról szól s amelyet a jezsuiták ismernek, a másik az a különleges forrás, amelynek az itálával akkor élnek először, mikor a rendbe lépnek s amelynek a cseppjei a vérükké válnak: Loyola Ignác lelki gyakorlatainak azok a részei, amelyek a Jézus életébe való elmélyedést szolgálják és írják elő.

A „lelki gyakorlat“ négy hétre terjedő acélfürdőjén minden jezsuitának legalább kétszer át kell mennie. Először akkor, amikor a rendbe belép, azután pedig tanulmányainak 'a bevégzésekor. Ezen kívül azonban annyszor ismétli meg, ahányszor szükségét érzi. De ha csak kétszer vesz is részt benne, ennyi is elég arra, hogy egész életére és gondolkodására nézve elhatározó jelentőségűvé váljék. Ily jelentőségűvé avatja a jezsuita életbe avatás kezdetére és végére való helyezése, többszöri megismétlésének a lehetősége, sőt jmegkívánása és szerzőjének a jelentősége is.

Jézus élete szempontjából azért van igen nagy szerepük az „Exercitia spiritualiá“-knak, mert négy hétre terjedő idejükből három Jézus élete egyes epizódjaival foglalkozik.

A lelki gyakorlat bevezetését alkotó lelkiismeretvizsgálat

harmadik gyakorlatában már felvillan az egész gyakorlat vezérmotívuma, az „Anima Christi“ imádságban:

„Krisztus lelke, szentelj meg, Krisztus teste, ments meg, Krisztus vére ébressz fel, Krisztus oldalának vize, moss le, Krisztus szenvedése, kísérj, jóságos Jézus, hallgass meg, rejts el sebeidben, ne engedd, hogy elkülönüljek tőled, ments meg engem a gonosz ellenségtől, halálom óráján hívj magadhoz s adj parancsot, hogy hozzád menjek s hogy téged a te szentjeiddel dicsőítsek mindörökké. Amen.“

Ez azonban még nem jelentene semmit, mert ilyen imádsága sok lehet a katolikus egyháznak anélkül, hogy ez Krisztus-felfogása szempontjából fontos vagy kiemelkedő tény lenne s nem jelent sokat még akkor se, ha többször el kellene mondani a lelkigyakorlat folyamán.

Az első hét ötödik napján azonban sokkal elhatározóbb fordulatot is vesz a gyakorlat. A benne résztvevőnek a tékozló fiú példázatával kell foglalkoznia s a kárhozat és az ördög birodalma hátborzongató képeinek a szemlélete után Krisztus országának örömeire és boldogságára kell figyelmét irányítania, hogy kikerüljön a bűnösség és a kárhozottság tudatának az állapotából és rátérjen a megvilágosodás útjára.

Az egész második hét a megvilágosodás útjának egyes állomásain vezeti végig az elmélkedőt.

Az állomások Jézus Krisztus megtestesülésének, életének és megdicsőülésének a jelenetei: a megtestesülés, a születés, a templomban való bemutatás, az Egyiptomba való menekülés, Jézus élete 12 éves korától 30 éves koráig, 12 éves korában a templomba való felmenetele, a megkeresztelkedés, a megkísértés, az apostolok elhívása, a hegyi beszéd, a tengeren való járás csodája, Lázár feltámasztása, a virágvasárnap-i bevonulás Jeruzsálembe, a templomban való tanítás, az utolsó vacsora, a kertben történtek, az elfogatás, a Kajafás házában, majd a Pilátus házában történtek, Krisztus Heródesz, majd megint Pilátus előtt, az elítéltetés és keresztfeszítés, a kereszten történt misztériumok, az eltemettetés misztériuma, aztán az egész szenvedéstörténet újra egészben való végiggondolása, Jézus első megjelenése a feltámadása után anyja előtt, kilenc további jelenése és mennybemenetele elég sok jelenetét foglalják magában Jézus életének.

Vannak persze ennek az összeállításnak nagy hiányai is. Legnagyobb részük magyarázatot és mentséget talál abban, hogy négy hétre nem igen lehet úgy széjjel osztani Jézus életét, hogy minden egyes jelenetével foglalkozzék az ember, vannak azonban az összeállításnak olyan kihagyásai, amelyek jóval több joggal tűnhetnek fel.

Így pl. nem egészen haszontalan az a megfigyelés, hogy Jézus aktív életének a nagy jelenetei aránylag sokkal kisebb mértékben szerepelnek ebben az összeállításban, mint a dog-

matikaiak. Jézus fogantatásáról — igaz, hogy csak igen röviden és futólag — elmélkednie kell a jezsuitának, ellenben a nagy beszédeiről vagy a példázatairól nem. A jeruzsálemi bevonulást figyelmébe ajánlja a rendalapító, arra azonban nem kötelezi, hogy a templomtisztítás jelenetét is elmélkedés tárgyává tegye, pedig a későbbi passió lavinája ezen a jeleneten indul meg s nem téteti elmélkedése tárgyává a farizeusok és az írástudók ellen mondott beszédét sem. Joggal meg hiányolható Jézus élete több más jelenetének a kimaradása is.

A kihagyásoknak az általános magyarázat mellett a fenti esetekben vannak különleges okaik is. Az egyik az, hogy a rendfő rendje tagjait nem aktív, hanem szemlélődő éleire akarja nevelni elsősorban, tehát tudatosan mellőzi felesleges aktivitásra való buzdításukat, a másik pedig nyilván az, hogy egyes jelenetekkel nem akarja még képiesen se felébreszteni a beavatandókban azt a képességet, hogy akár a zsidó vallási vagy egyházi rendszer hibáit is jobban szemügyre vegyék és elmélkedéseik tárgyává tegyék, hogy egyházuk szokásaival, berendezéseivel vagy gyakorlatával meg ne hasonuljanak.

Ebben a vonatkozásban nemcsak azt tette meg, hogy kihagyta az ilyesmire lökést adó jeleneteket vagy mondásokat, hanem gondoskodik pozitív hatószerről is abban az irányban, hogy egy jezsuita se kritizálja az egyház berendezéseit, amikor műve végére állította azt a 18 pontot vagy szabályt, amelyeket minden jezsuitának meg kell tartania és amelyekbe be kell gyakorolnia magát, hogy „együtt érezzen az igazhitű egyházzal“.

A kihagyások egy másik csoportját sem szabad figyelmen kívül hagynunk, mert ezek is igen feltűnő jellemvonásait szolgáltatják Loyola Ignác lelki gyakorlatainak. Jézus megtestesülésével és születésével összesen öt elmélkedésben foglalkozik, vagyis úgy megalapozza a Jézus életfői szóló elmélkedés-sorozatot, hogy ebben a formában és terjedelemben egy egész esztendőn át mást sem kellene az elmélkedőnek csinálnia, mint Jézus életével foglalkoznia. Ez azonban nem mutat mást, mint azt, hogy elmélkedései metafizikai Öletve dogmatikai vonatkozások ápolására fektetik a fősúlyt. Be ebben a vonatkozásban is jellemző, hogy vezeti az elmélkedőt extatikus állapotok küszöbére, mikor azt kívánja tőle, hogy helyezkedjék az egész emberiség fölé, gondolja el, hogy hányféle ember van s ezekkel szemben képzelje el a szentháromságot, amint az emberiséget a világ teremtése, óta figyel, gondolja magát a három isteni személy együttesébe, képzelje, hogyan beszélget a három isteni személy egymással az emberiség megváltásáról s ebből a távlatból pillantson a szent szűz cellájába, ahol az angyal üzenetét hallgatja.

Ugyanilyen alaposággal kell szemé elé varázsolnia az

elmélkedőnek a jeleneteknek azt a sorát, amely a szent családot Betlehembe viszi, a barlangban elhelyezi s Jézust a világra hozza. Mária számárháton utazik („ut pie meditari licet“), József, egy cseléd s egy ökör van vele s nem összeírás végett mennek, hanem azért, hogy kifizessék az adót („tributum a Caesaré pro se soluturi“). Azután bele kell képzelnie magát a megszületés jelenetébe, neki is ott kell sűrögnie, forognia és alázattal szolgálnia a szent szűz és a megszületett gyermek körül.

Ilyen és hasonló elképzeléseihez kell azután kapcsolódniuk azoknak az elmélkedéseinek, hogy Jézus mekkora nélkülözéseket és bajokat vett magára azzal, hogy megszületett s hogy egy szegény ember formájában akarta megváltani az emberiséget.

Ugyanezeket az elmélkedéseket még kétszer kell a két következő napon megismételnie.

A következő elmélkedésekben már semmi nincs ezekből az aprólékosságokra való törekvésekből.

A rendalapító szinte száraz szavakkal emlékezteti az elmélkedőt az elmélkedés tárgyára s rendesen három pontra irányítja a figyelmét. Mikor pl. arról elmélkedtetni, hogy mit csinált Jézus 12 esztendő korától harminc éves koráig, — noha ez a kérdés éppen elég gondolkozásra és lehetőségnek az elképzelésére nyújt módot — csak azt három pontot veszi figyelembe, hogy:

először hogyan volt engedelmes szüleinek; másodsor hogyan nőtt bölcsességben, isten és emberek előtt való kedvességben;

harmadsor „úgy látszik, hogy az ácsmesterséget folytatta, mert szent Márk azt mondja a 6. fejezetben: Nem az ács-e ez!“

Ilyen szűkszavúsággal megy végig az egész életén s olyan terjedelemben, mint Jézus fogantatásával és születésével foglalkozott volt, csak az utolsó vacsorával foglalkozik. Ez a szűkszavúság valósággal megdöbbenő a középkori életrajzokhoz vagy akár a „Legenda aurea“ elbeszéléseihez képest is.

Míntha a misztikusok révén ismert siccitas, a lelki szárazság bélyege volna rajtuk.

De viszont éppen ennek a beállítottságnak a következménye az a feltűnő jellegük ezeknek az elmélkedést szolgáló előírásoknak, hogy alig akadnak bennük apokrif vonások vagy olyan színezések, amelyeknek az evangéliumokban alapjuk ne volna vagy ne lehetne.

Mindösze a Mária-kultusz vonalában zökken ki egy párszor ebből a rigorozitásból.

Még pedig akkor, amikor azt mondja, hogy Keresztelő Jánoshoz úgy ment Jézus, hogy az anyjától elbúcsúzott, az-

után akkor, amikor a passió másodszor való végiggondolta, tása után arra irányítja az elmélkedő figyelmét, hogy Jézus szenvedése alatt Mária milyen egyedül volt, mit gondolhatt és mennyire meg lehetett törve és különösképpen akkor, amikor Jézus feltámadás után lett első megjelenését Mária előtt valónak mondja és ezt külön elmélkedés tárgyává teszi. De érzi, hogy ez a beállítás nem egészen írásszerű, azért megjegyzi, hogy ehhez az elmélkedéshez az írásnak az a mondása szolgáltatja az alapot, hogy „azután megjelent sokaknak“, amibe bele lehet s nyilván bele kell érteni nézete szerint Máriát is. És ha már megjelent neki, akkor nem jelenhetett meg másként, mint elsőnek, mert különben vétett volna az anyjának tartozó figyelem ellen...

Loyola Ignác 'elmélkedései a jezsuita gondolkozást szabályokként irányítják s felépítettségükkel és jellegükkel a jezsuita Jézus-életrajzok minőségét és tartalmát is megszabják. Ezért legalább is annyi figyelmet érdemelnek Jézus-élete irodalmának az áttekintése közben, amennyi egészen jelentéktelen, de kimondottan életrajzoknak készült és ilyenekként forgalomba hozott írásműveknek járhat.

Hatásuk mindjárt az első két jezsuita Jézus-életrajzon megmutatkozott s ezeknek is megszabta a jellegüket.

Xavier Jeromos a legendás hírű, napvallást alapító Akbar indiai császár meghívására került még két társával Goából Agrába és ott írta művét, még pedig portugál nyelven s Abd el Senarin Kasén fordította le perzsa nyelvre 1602-ben. A mű perzsa fordításának a kéziratát Reael Lőrinc, a holland-indiai társaság főprefektusa szerezte egy Indiából hazatért kereskedőtől s Gool Jakab leydenii tanár útján került De Dieu Lajos leydeni lelkészhez. De Dieu nagy megbotránkozással állapította meg, hogy Xavier Jeromos felelőtlen munkát végzett. Azt hitte, hogy Agrában senki nem ellenőrzi, azért aztán nem tartotta magát szorosan az igazsághoz, hanem az evangéliumok adatain kívül „apokrif, sőt hamis és semmi hitelt nem érdemlő meséket“ is felhasznált, ezzel nem isten országának a terjedését, hanem az Antikrisztus diadalát szolgálta mindenféle haszontalan babonák terjesztőjévé alacsonyította s Keleten az európai becsületet is alább szállította. Ilyenformán egész művét hamisítványnak bélyegzi s mikor latinra lefordítja s közzéteszi, már a fordítása címén is óvja tőle olvasóit. Könyve egyébként Leydenben 1639-ben jelent meg az „Officina Elisevirianá“-ban („Historia Christi persice eonscripta, simulque multis módis eontaminata a Hieronymus Xavier, Soc. Jesu. Latine reddita et Anitoadversioinibus notata, a Ludovico De Dieu“).

Xavier Jeromos Abgar edesszai király állítólagos levélváltásából indul ki, de ehhez is új legendát költ. A követ az 3 beállítás szerint hiába próbálja meg Jézus arcának s meg-

jelenésének vázolását, műve sehogysem sikerül, míg Jézus meg nem jelenik, el nem kéri imaköpenyét, végig nem húzza arcán s ott nem hagyja rajta kifogástalan hiteles képét, amelyet aztán bemutathat a királynak. Ő is azzal fogott a munkájához s állandóan azzal az érzéssel dolgozott, hogy műve nem lesz tökéletes, mire imádkozni kezdett s ettől kezdve isten kegyelme s felséges királyának a segítségével volt vele.

Művét négy részre osztotta. Az elsőben Jézus születésétől fellépéséig mondja el az eseményeket, a másodikban csodáit és tanait adja elő, a harmadikban szenvedéseit, a negyedikben feltámadását és mennybemenetelét foglalja össze.

Nagyobb hitelesség kedvéért csak a szent evangéliumból állította össze az anyagát és „más írások előtt behunyta szemét“.

Ez a bejelentés általában igaz is, mert Jézus életét főként a négy evangélium egybedolgozott szövege alapján írta meg s az evangéliumok stílusán és előadásmódján sem változtatott, hanem legtöbb helyen majdnem szószertint átvette az evangéliumok 'elbeszéléseit és Jézus beszédeinek és paraboláinak a szövegét.

Saját szabályaitól a következő pontokban tért el:

Krisztus feltétlen dicsőítésének az elvéből indulván ki, életének minden olyan vonását kihagyta az evangéliumokból, amelyek bármely irányban félreértést okozhattak volna.

Az első félreértés forrása Jézusnak anyjához és szüleihez való viszonya lehetett, azért arra végig gondosan vigyázott, hogy Mária és Jézus teljes egyetértésének még az árnyéka se bomoljon meg. Mária mindent előre tudott, Jézus mindvégig engedelmes volt szüleinek, anyjával, testvéreivel nem állott ellentétben, szenvedését, halálát nem élte végig, az ő részvétük nélkül s feltámadása után elsőnek anyja előtt jelent meg.

Másik hiányuk az evangéliumoknak, hogy Jézus születése tekintetében teret engednek bizonyos kétségeknek, azért minden gondja arra irányul, hogy származása körülményeit megvilágítsa s hogy a születése körül történt dolgokat csodásan kiszínezza.

De vigyázott arra is, hogy Jézus életének a kisugárzásait is vázolja.

Ebben a vonatkozásban főként arra volt gondja, hogy Péternek és a pápaságnak a jogigényeit megalapozza és hogy ezek forrásául nagyobb mértékben tegye meg Krisztust, mint az az evangéliumban található.

Több helyen kiszínezte Jézus szenvedése történetét és néhány apokrif írást is betoldott művébe, még pedig főként olyanokat, amelyek Jézus testi külsejére vonatkoznak.

Lássunk ezekből a különlegességekből néhány részletet:

Első kizökkenése az evangéliumok vágányáról az, mikor elbeszéli, hogy Mária anyjáék „gazdagok voltak, de gazdagságukat bölcsen használták, t. i. három részre osztották s ebből egyet a szegényeknek és özvegyeknek juttattak, a másikat oda adták a jeruzsálemi zarándokoknak, a harmadikat pedig a templom és a papok segélyezésére fordították“. (Akbar érthetett belőle!)

Második meséje, hogy Annának és Joakimnak nincsenek gyermekeik. Mikor Joakim ennek okát keresi, a főpap azt mondja, hogy valami titkos bűnük miatt nem ad nekik az isten gyermekáldást. Joakim nem kételkedik, hanem vezekel, ezért aztán isten angyalt küld hozzá s tudtára adja, hogy leánya születik. Nevezze Máriának s vegye tudomásul, hogy Mária már anyja méhében is teljes lesz szent lélekkel, azért nevelje teljesen külön az emberektől a templomban. Joakim erre megint visszament a feleségéhez. Názáretben „die Jovis, computo mensis Decembris, qui respondet decimo sexto mensis Deuma“, Anna más állapotba került s „post novem menses die Veneris, octavo mensis Septembris, qui est undecimus mensis Sialariurma“, megszülte a leányát. (Ez mind nincs az (evangéliumban!)

Máriát szülei három éves korában átadták a templom őrizetébe, hogy ott nevelkedjék. Idejét úgy osztotta be, hogy felét elmélkedéssel, felét kézimunkával és a templomi edények mosogatásával („lavare res templi“) töltötte. Két foglalkozása közt mérsékelten étkezett s az eledelét sokszor az égből kapta. Elmélkedései közben gyakran gondolt a Megváltó eljövetelére s sokszor kívánta, bárha ő lenne az anyja. Amellett a tisztaságot annyira szerette, hogy egész életére szüzességet fogadott. Ez annyira új dolog volt, hogy az ő fogadalma volt az első szüzességi fogadalom, de azóta se jött divatba. („Hoc votum et modus vivendi quem illa firmiter proposuit, res fuit quae ad hoc usque tempus usu non venerat: Prima foemina fuit quae Deo votum fecit, se integritatem virginis servitutam.“ Mintha Veszta-szüzek s apácák soha nem lettek volna!)

Tizenhárom éves korában maga a főpap adta úgy férjhez, hogy ne férje, hanem atyja legyen. A megváltó születéséhez ugyan Józsefre nem volt szükség, de mégis Mária mellé adta az isten, hogy szégyent ne kelljen túrnie az emberektől s hogy az Ördög se tudja meg, hol és mikor születik meg a Megváltó, mert azt már a bibliai jövendölés alapján se várhatja s gyaníthatja, hogy egy családból származhatik.

Máriáról pontos leírást nyújt. Középtermetű, szőke, ke-rekarcú nő volt nagy kékbe játszó szemekkel, arany hajjal, hosszú, szép alakú kezekkel. Ruhája szegényes, de tiszta, egész megjelenése annyira tiszteletreméltó és előkelő, hogy

láltára mindenki magába tért és megjavult. A Jézus fogantatásáról szóló fejezetben elmondja, hogy mikor Mária tizenhárom éves és hat hónapos lett, a „magasságos isten nem halasztotta tovább Krisztus eljövetelét.“ Elküldte hát Máriához az angyalt azzal a hírrel, hogy ő lesz a Megváltó anyja. Mária Názáretben tartózkodott, ami szintén nem volt jelentőség nélkül, mert Názáret virágot jelent s azt juttatta kifejezésre, hogy Krisztus a szűz torzsából a legfőbb jó virágként fakadt. Gábor angyal nem maga jött le Máriához, hanem egy angyali sereg kíséretében. Mária éppen Ézsaiásnak arról a helyéről elmélkedett, amely megjövendőli, hogy „egy szűz fiát szül“ s arra gondolt, hogy bár ő lehetne az a szűz, aki a Megváltót szüli. Gábor angyal bejött, térdre borult előtte s elmondta a rábízott üzenetet. Az angyal aztán eltávozott s Mária éjfélig elmélkedett a szavai felett. Akkor térdre hullott, homlokával a földet érintette, két kezét a mellén összekulcsolta, könnyes szemekkel azt mondta:

— Íme, az úr szolgálója vagyok, legyen az ő szava szerint!

Isten — aki valamikor sárból alkotta Ádámot, most a szűz tiszta véréből létrehozta a szent testet és megteremtette és beküldte a lelket is („idem Deus ex sanguine mundo Virginie corpus sanctumtraduxit et eodem tempore animam creavit eique imposuit“ — ami egész más, mint ami a nikeai és az atanazioszi hitvallásban van!).

Jézus születését úgy beszéli el, hogy Mária öszvérháton vonul Bethlenibe s a málnájukat egy ökör viszi, de csak egy istállóban kapnak helyet. Itt született Jézus fájdalom nélkül, a nap napján, pont éjfélkor („diei solis in puncto mediae noctis“) József jelenlétében. Mihelyt anyja bepólyázta s ölébe vette, angyalok kara üdvözölte, Gábor angyal pedig hírül adta születését a pásztoroknak.

A születésre vonatkozólag külön megjegyzi, hogy # Mária fájdalmat nem érzett, hogy gyermeke „az út megnyitása nélkül“ jött a világra, mint ahogy a nap sugarai is a nap felületének az áttörése nélkül keletkeznek és sugárzanak széjjel. Jézus minden más tekintetben ember volt, anyjának azonban nem akart fájdalmat okozni s amint benne egyesült az istenség és az emberség, Máriában is megmaradt a szüzesség az anyaság dacára.

Aztán elmondja, hogy Jézus születését kísérték (az evangéliumokban el nem beszélt) más csodajelek is.

Születése után nyolcad napra körülmetélik, további öt napra rá megjelenik nála a három arab király, akik bölcsek voltak s jobb szerették, ha bölcseknek hívják őket. S akiket a születése napján feltűnt csillag vezetett hozzá. Ajándékaik közül, az arany Krisztus istenségét, a mirrha halandó

emberségét, az arany pedig királyi tisztségét jelentette. Később Tamás mind a három királyt megkeresztelte s püspökké nevezte ki őket az országaikban. Erre mind a hárman leköszöntek a királyságukról és szétosztották a vagyonukat, mikor pedig meghaltak, a testük előbb Konstantinápolyba, onnan Milanóba, majd Kölnbe került.

A jeruzsálemi iskolában Simon háromszor kijavítja Esaiásnak azt a helyét, hogy a „szűz teherbe esik s (szűzen) Szül“, de javítása mind a háromszor csodálatosan kitörlődik. A harmadszori kitörlődés után angyal jelenik meg előtte B tudomására hozza, hogy saját szemével meglátja a jövődőlésben foglalt szűzet s a Messiást is. Így került a templomba akkor, amikor Jézust vitték fel a bemutatásra s ott karjára Veszi a fiút s hálaéneket zengett az úrnak.

Heródesz üldözése elől Jézus szülei Egyiptomba menekülnek. Memfis közeli egy patakban mosta ki Mária Jézus pelenkáit. A memfisiek a patak vizét gyümölcsöt nem termelő ültetvényeikre vezették, mire az ültetvény gyümölcsöket is hozott. Heródesz otthon mégis megölette a két éves gyermekeket, mire Octavianus császár azt mondta: Heródesz házában biztosabb az élete egy disznónak, mint a fiának!

12 éves korában vesztetett el szüleitől, mert a zárandók szokása szerint a férfiak is külön csoportokban mentek, a nők is. A kisebb gyerekek az anyjukkal, a nagyobbak az atyjukkal jártak, Jézus azonban szabadon választhatta meg a helyét, ezért atya is, anyja is azt gondolhatta, hogy a másikkal van. Két vagy három nap nem volt velük. Ez alatt az idő alatt koldult és a templomban az írástudók közt tartózkodott s a próféták jövődöléseit tára fel előttük.

Műve második részében hívebben ragaszkodik az evangéliumok fonalához és elbeszéléseik tartalmához is. Nem ad megjegyzésre okot abban a vonatkozásban sem, hogy a csodákkal szemben kételkedő vagy túlzottan hívő álláspontra helyezkednék. Egyáltalában nem magyarázza, hanem egész természetesnek tartja s úgy veszi őket, amint az evangéliumokban el vannak beszélve.

Mindössze olyan részleteket színez ki, hogy kánai menyegző vőlegényét Jánosnak hívták, hogy mikor János a csodát látta, egyszerre hívővé lett s otthagya a feleségét s úgy követte Jézust s ő lett Jézus legkedvesebb tanítványa.

A Bethesda-tavában véghezvitt gyógyítással kapcsolatban azt jegyzi meg, hogy a tó vizének a gyógyító-ereje onnan származott, hogy Salamon a kereszt-céljaira szolgáló fát a tóba vettette.

Nikodémoszal való beszélgetésével kapcsolatban elmondja azt, hogy Jézus a sok hozzá ment és benne hívő ember megkeresztelte. Hanem aztán megtorpan, mert ezt a kijelentését az evangéliumok adataival annyira ellentétesnek

tudja maga is s rögtön hozzáteszi, hogy a kereszteleseket azonban nem ő maga végezte. Ő csak Pétert keresztelte meg, Péter megkeresztelte a többi apostolokat, azok pedig megkeresztelték a népet.

Péter helyzetét egyébként is lehetőleg kiváltságosnak tünteti fel. Mikor a hitvallását és az egyház vezetésére való megbízását közli, nem mulasztja el tudósításához annak közvételét, hogy Krisztus tudta, hogy Péter hite soha meg nem inog. Ennek megfelelően nem beszéli el azt a jelenetet, hogy Péter megtagadja Krisztust, hanem azzal folytatja, hogy Péter utódai a pápák emanatióinak tekintendők s hogy a pápák éppúgy nem tévedtek és nem tagadták meg Krisztust, mint az első pápa.

Hogy pedig a pápaság jog és hatáskörének legalább egy mozzanata Jézus rendelkezésére támaszkodhassék, Jézus Máté ev. 18. 15-ben olvasható intését, hogy t. i. a vétkes testvért először négyszem közt kell meginteni, aztán egy vagy két testvér jelenlétében, végül pedig a gyülekezet előtt, azzal toldja meg, hogy az ilyen embert be kell jelenteni az egyház fejének vagyis a pápának is.

Szenvedése és halála történetébe három helyt told be jelentősebb részleteket.

Abgar és Jézus Krisztus levelezéséről közvetlen Lázár feltámasztása előtt beszél.

Mikor Jézusnak Jeruzsálem pusztulásáról tett jövendölését közli, Jozefosz Flaviosz után elmondja Jeruzsálem pusztulását is, ahogyan bekövetkezett.

Mikor pedig elmondja Jézus utolsó útját, közbetoldja Veronika képének a legendáját, még pedig azzal az érdekes és a Veronika-képek több helyen való mutogatását megértető' változattal, hogy Veronika nem közönséges zsebkendővel törülte meg Jézus véres, verejtékes arcát, hanem háromszorosan összehajtott kendőt használt fel. Mivel pedig Jézus arcának a csodálatos lenyomata mind a három vászonrétegen áthatott, három igazi képe lett Krisztusnak. Az egyiket Jahenben (Portugália), a másikat Milanóban, a harmadikat Rómában őrzik.

Végül műve végén közli Pilátus levelét Jézus pöréről és Lentulusét Krisztus alakjáról.

Az apróbb színezése és kiegészítése közé tartozik az a megjegyzése, hogy Jézus megvesszőzését 5780 korbácsütéssel úgy hajtották végre, hogy a csontjai is kilátszottak,, hogy a nap elsötétülését Athénben egy Dioníziosz nevű bölcsész is észrevette társaival együtt, míg ellenben az a másik,, hogy Krisztus lelke azalatt, míg teste a sírboltban feküdt, az alvilágban vigasztalta az igazakat, szintén toldás ugyan,, annyiban azonban nem közönséges toldás, mert Krisztus-pokolraszállása dogmává kiépített felfogásának aligha felel

meg, vagyis enyhítés azért, hogy Akbar császár a dogma me-revségén meg ne botránkozzék.

De Dieu az eltéréseket mind sorra veszi s részletes megjegyzéseket és ellenvetéseket tesz rájuk. Különösen az apokrif részletek miatt haragszik s Abgar levelével kapcsolatban nagy elégtétellel olvassa Xavier Ferenc fejére, hogy ennek a levelezésnek mind a két részét kárhoztatta már Gelasius pápa is, azután pedig főként a pápák csalhatatlanságára és hithű-eégére vonatkozólag nem engedi el neki azt a megjegyzését, hogy állításával ellentétben bizony volt pápa is elég is, aki az eretnokség és a hitetlenség bűnébe esett s felsorolja Zefirinoszí, aki montanista, Liberiust és Felixet, aki ariánus, Virgíiust, aki eutichiánus, Honoriust, aki monoteléta volt, Marcellinust, aki halálos veszedelemben áldozott vagyis Krisztust megtagadta s leszögezi azt is, hogy VII. Gergely liem hitt istenben, XXII. és XXIII. János pedig nem hitt a lélek halhatatlanságában, végül VI. István és III. Sergius pápák elítélték Formosus és IX. János valamennyi pápai ténykedéseit. De Dieu elítélő kritikája a tudományos köztudatban valósággal hírhedt hamisítvánnyá bélyegezte Xavier Jeromos Jézus-életrajzát, Schweitzer és Heinrici is annak mondják.

Ezzel szemben történeti távlatban meg kell állapítanunk, hogy noha De Dieu valamennyi ellene emelt kifogása ai apes és helytálló, annyiban mégis igazságtalan, hogy csak Xavier Jeromos munkáját állítja pellengérré.

Xavier Jeromos művének majdnem valamennyi hibája megtalálható ugyanis a középkori katolikus Jézus életrajzok valamennyiében s ezenfelül nem egy akad, amelyben jóval több hiba is található és amelynek apokrif és legendás kiszínezése jóval tovább megy az igazság és a hihetőség rovására, mint az övé.

Ha egész méltányosak akarunk lenni hozzá, inkább azt kell megjegyeznünk, hogy jóval kevesebb legendát közöl, tntint a „Legenda aurea“ vagy más középkori Jézus-életrajzok, továbbá javára kell betudnunk, hogy az ereklyék hívése és kiemelése terén sem ment annyira mint elődei vagy renditársai, végül igen jellemző vonásaként meg kell azt is állapítanunk, hogy az allegorikus vagy szimbolikus magyarázatok nyoma sem lelhető meg művében.

Ez előny is, hátrány is, mert a középkori Jézus-életrajzokat és legendákat sokszor ezek a magyarázatok és alkalmazások hozták egészen közel olvasóik felfogásához és osz-

Xavier Jeromos Jézus-életrajzának a viszonylagos ártatlansága rögtön kiviláglik, mihelyt mellé helyezzük egykorú rendtársának, a nagy Ribadeneira Péternek azt a művét, amelyet a szent család életéről írt, amelyben összefoglalja Jé-

zus Krisztus, Mária, József, Joakim, Anna és Keresztelő János életét s amelynek „Vita Christi sactissimaeque ejusdem familiae“ címen Bécsben 1745-ben megjelent kiadása fekszik előttem.

Ribadenaira ugyanazokból a kanonikus és apokrif forrásokból meríti anyagát, ugyanazt a választéket közli belőlük, ugyanolyan kapcsolatokat teremt az evangéliumi elbeszélések és a katolikus egyház kultusza között az ereklyék révén, mint Xavier Jeromos.

Csakhogy Xaviernak Agrában Akbar császár előtt könnyebb volt a dolga, mint Ribadeneirának a keresztény világban. Xavier Jeromos a messze távolban kedvére mesélhetett s nem kellett sem a keresztény tudományra, sem a teológusok nézeteltéréseire figyelemmel lennie, sőt nyugodtan ringathatta abban a hitben is magát, hogy Akbar a részletkérdésekben aligha kíván bővebb tájékoztatást. Ezért simán, kitérések nélkül írhatta meg munkáját.

Elbadaneire kénytelenségből gondolt az irodalomra is. Megtoldotta tehát munkáját egyes pontokon az egyházatyák véleményeltéréseinek a feljegyzésével, sőt a korabeli irodalom állásfoglalásainak a megemlítésével, az újszövetségi helyek megállapításának a feljegyzésével és olyan kiegészítésekkel is, amelyek Xavier Jeromos munkájával szemben az övének azt a színezetét adják, mintha több kritikával dolgozott volna.

Ez azonban csak látszat.

A lényegben Ribadeneira épp annyira függ a legendás katolikus hagyománytól, mint Xavier J. s ettől sem akar eltérni egy hajszálnyira sem. A kritikája csak olyan dolgokra vonatkozik, amely ebben a lényegét egyáltalában nem érinti.

Művére nézve legfeljebb az jellemző még, hogy a nyugati gondolkozásnak a kánai mennyegzőn történt borsodával kapcsolatban annyi engedményt tesz, hogy az elhitéseire közbetoldja azt az enyhítést, hogy az élet gondjaiban Máriának Jézushoz irányított könyörgései vigasztalást szereznek a hívőknek.

Egész természetes az is, hogy Jézust nem pusztán metafizikai fenségében mutatja be, hanem egész külön fejtegetésben azt emeli ki róla, hogy ő az emberiség legnagyobb tanítómeistere, a tulajdonképeni „egyetemes doktor“, a „világegyetem doktora“. Működése súlypontja tanítására esett. Csodáit csak azért tette, hogy tanítása és küldetése igazságát bizonyítsa olyanok előtt is, akik a pusztá szónak nem hisznek, hogy ne lehessen ember, aki azzal mentegesse magát, hogy ezért vagy azért nem hitt a tanításában.

Ribadeneira életrajzának a Xavier Jeromoséhoz való hasonlatossága, éppoly jelentős, mint az a tőle való eltérése, hogy

az atyák és az írók különböző nézeteire is tekintettel kell lennie.

Ez a „kritikai“ jellege megemlítésre méltó azért is, mert a 19. és 20. században a katolikus egyházban és a protestánsban is kialakult az a sajátos Jézus-életrajz-típus, amely semmi figyelemmel nincs Jézus életének a rendkívül nagy irodalmára vagy kérdéseinek a legkorábbi időben is kiütköző problematikájára, s úgy beszél el a dolgokat, mintha nézeteltérés vagy kétely fel sem merülhetne körülöttük, holott Ribadeneira Jézus-életrajza beszédes példája annak, hogy a 16. század végén még a jezsuiták sem zárkózhattak el saját népünk felvilágosítására, írott Jézus-életrajzaikban attól, hogy legalább az egyházatyák egymástól sokszor nagyon is eltérő vagy éppen egymással ellentétes nézeteit felne sorakoztassák egyikhez vagy másikhöz ne álljanak s álláspontjaikat megne okolják.

Kétségtelen, hogy az igazi kritikának ennél még mélyebbre kell hatolnia és figyelembe kell vennie az evangéliumok eltéréseit is.

Ribadeneira sehol gondolatának egy rezzenésével sem árulja el, hogy tisztázandó kérdések ebben a vonatkozásban is vannak vagy létezhetnek, de a kritikai eljárás látszata mégis megtalálható nála, amit egyébként jezsuitánál se keresni, se találni nem szokás.

Száz évvel a jezsuita rend alapítása után Avancimus Miklós (fl.1685) is írt egy könyvecskét Jézus életéről és tanításairól „Vita et doctrina Jesu Christi ex quatuor evangelistis collecta et in meditationem ad singulos totius anni dies distributa“ címen s ebben szemmel láthatólag Loyola Ignác lelki gyakorlatainak a vázaltszerűségét és hiányosságait pótolta a rendtagok lelki élete teljes kiegyensúlyozása érdekében. Műve, terve azon a megfontoláson alapszik, hogy egy jezsuita nem elégedhet meg azzal, ha egyszer vagy más-szor végiggondolja négy hét alatt a rendalapító előírása nyomán Jézus életét, mert az elmélkedésnek emellett a módja mellett Jézus életéből és tanításából igen sok figyelmen kívül marad, azért olyan beosztást dolgozott ki, amelyben az esztendővet vette alapul s egy esztendő keretén belül elosztott elmélkedéseiben már figyelembe vehette és elmélkedés tárgyává tehetette Jézus életének és tanításainak azokat a vonatkozásait is, amelyek Loyola Ignác előírásaiból kimaradtak.

Az esztendőhöz való alkalmazkodás hozta magával, hogy az anyagot nem oszthatta be életrajzszerűen, mert az ünnepekre és az egyházi esztendő rendjére figyelemmel kellett lennie. Abban azonban már teljesen a mintaképet követte, hogy az evangéliumok szövegét nem nagyon magyarázta és nem színezgette, hanem, rögtön a szöveg után gyakorlati fordulatot adott az elmélkedő gondolatainak, abban pedig

egyenesen felül is múlta, hogy mintaképe szárazságát és szűkszavúságát az egész vonalon gondosan kiküszöbölte és szinte pontosan egyformákra lemért elmélkedéseket függesztett valamennyi evangéliumi téma után.

Az ünnepi félévben az előírt szakaszok rendjében-veszi sorra Jézus élete eseményeit, az év második felében azonban nem törődik a perikópákkal, hanem párhuzamosan dolgozza fel Jézus csodáit és beszédeit.

Mindig az evangéliumok szövegéből indul ki, valamenynyi elmélkedésében az evangéliumi elbeszélés főpontjait állítja előtérbe és minden különleges magyarázat nélkül a gyakorlati kegyességre fordítja a szót. Sehol az események vagy a csodák kérdésében ellenvetést nem tesz vagy kétely felvilágosítását nem mutatja s ennek következtében ilyenekre nincs is figyelemmel. Annál érdekesebb azonban, hogy noha abban, hogy Jézus feltámadása után először Máriának jelent meg, ő is követi rendje alapítójának a beállítását, ezen a ponton mégis szükségesnek tartja és nem nyomja el annak a megjegyzését, hogy erről a megjelenésről az evangélisták nem szólnak, de mégis bizonyosan hihető. Azonban ott megint eltér rendje alapítójától, hogy e hit alapjának nem azt a megjegyzést állítja oda, hogy Jézus „megjelent sokaknak“, hanem azt a tényt, hogy anyját mindennél jobban szerette, ezért kereste fel elsősorban.

Nem jelentőség nélkül való az sem, hogy Avancinus se veszi fel elmélkedései sorába a templomtisztítás jelenetét.

Művének a belső hatása a rendalapító előírásai mellett magában a rendben nagy nem lehetett, mint könyv azonban meglehetősen kedvelté vált, mert — noha a jezsuita-rend szerzetes tagjai részére készült — terjesztették és népszerűsítették a katolikus közönség körében is. Magyarra már 1690-ben lefordította és kiadta Illyés András pozsonyi kanonok, a későbbi erdélyi püspök s még ma is terjesztik, mert „Jézus Krisztus élete elmélkedésekben“ cím alatt a Don Bosconyomda Rákospalotán 1936-ban is kiadta.

Katé alakban, kérdésekben és feletekben írta meg Jézus, József és Mária életét „História familiáe saerae ex antiquis monumentis collecta“, illetve „De Christo domino humani generis salvatore“, „De Maria virgine Christi matre“ és „De sancto Joseph, Marias virginis sponso, Christi patre“ címek alatt Antonius Sandini 1734-ben. Igen elterjedt és kedvelt könyv lehetett, mert a nagyszombati jezsuita-nyomdában is többször kiadták (1748 és 1762) s mert mindenféle Jézus élete tekintetében felmerült és katolikus körökben tárgyalt kérdésre a megfelelő irodalomra való hivatkozással adott tartalmas feleletet.

Felhasznált irodalmában az egyházatyák éppúgy szerepelnek, mint újabbkori elődei vagy kortársai.

Érdekes formája miatt egész sajátos módon kritikus munkának látszik, mert Jézus életét kérdésekre oldja fel, következőképpen minden kérdést úgy kell megválaszolni, mintha vitás volna. A nagy problémákat persze elkerüli, de sokat old meg nem hagyományos módon:

Mikor arra a kérdésre keríti a sort, hogy Jézus keresztelt-e? egyáltalában nem húzódozik attól, hogy idézze János evangélistának azt a helyét, amelyben az foglaltatik, hogy Jézus maga is keresztelt (3. 23.), de a 4. rész első három verse alapján magyarázza s végül azt hozza ki belőle, hogy ő szerzte a keresztény szentségét, de gyakorolni a tanítványai gyakorolták.

Felveti azt a kérdést, hogy hány ruhája volt Krisztusnak s azt válaszolja rá, hogy három, még pedig az az egybeszőtt, amit Mária készített, ami vele nőtt s amit alsóruhául hordott, a másik a felsőruhául felvett volt, a harmadik a téli köpönyeg.

Aztán megkérdi s megfelel arra a kérdésre is, hogy volt-e Jézus Krisztusnak cipője! Az atyák nézete e tekintetben nem egybevágó, mert Jézus ruháinak a szétosztásánál nincs szó arról, hogy cipője vagy saruja lett volna, de hogy volt, azt Keresztelő Jánosnak az a mondása igazolja, hogy magát nem mondja méltónak saruja szíjának a megoldására.

Arra a kérdésre, hogy oly szegény volt-e Jézus, hogy koldulnia kellett-e? ő is azzal a korlátozással felel igenlőleg, hogy csak akkor koldult, mikor úton volt, de ebben a helyzetben volt élete végén is, mert különben nem kellett volna Betániában Lázár családjának a vendégszeretét igénybe vennie s Betániából a városba bejárnia.

Sokat foglalkozik Krisztus csodáival.

Emlékeztető versekben valamennyi evangélium csodáit külön összefoglalja s Jézus legnagyobb csodájának azt a templomtisztítást tartja, ami tulajdonképpen nem is csoda, — ebben azonban nem a maga feje után megy, hanem Hieronymust idézi. Kétségtelen azonban, hogy ez akkor is feltűnő álláspont a részéről, ha ilyen tekintélyre hivatkozhatik, különösen akkor, amikor ezt a kérdést nem egy jezsuita író úgy kerüli el, hogy vagy kihagyja vagy csak nagyon röviden említi meg.

Több kérdésben világítja meg Jézus tanítását is, beszél arról, hogy Jézus asszonyokat is választott tanítványainak, tehát ezek is prédikáltak, letárgyalja azt, hogy Jézus meddig prédikált, azonban a prédikációjának a tartalmi és a formai ismertetésével mégis olvasóinak adósuk marad.

Az úrvacsorával kapcsolatban felmerül az a kérdés, hogy Krisztus élt-e maga is azzal az utolsó vacsorával, amelyet szentségként szerzett s azt a választ adja rá, hogy élt vele, — de nem azért, mintha szüksége lett volna rá.

A keresztrefeszítéssel kapcsolatban arra a kérdésre, hogy

meztelenül feszítették-e keresztre Krisztust, igenlőleg felel, de helyesli a festőknek azt az eljárását, hogy a történeti valóság ellenére kendőt kötnek Jézus derekára.

Egész fejezetre rúgnak azok a kérdései, amelyek a Krisztussal megfeszített két latorra vonatkoznak és hasonlóan külön fejezetben foglalkozik Krisztus kínszenvedésének — a szerszámaival, elmondja a keresztfeltalálását, megállapítja, hogy Krisztust legalább három és legfeljebb négy szeggel szegezték a kereszthez, de azért csak a latinoknál vagy huszonöt szeg-ereklye ismeretes, amit úgy magyaráz, hogy ezek az ereklyék vagy a szegek darabjai vagy a keresztdarabjait összetartó szegek, de lehetnek olyan szegek is, amelyekkel Krisztus misztikus teste tagjait feszítették keresztre, végül Beritoszból is származhatnak, ahol Krisztus szegeinek minősítették azokat a szegeket is, amelyekkel a zsidók egy Krisztus-képet összeszurkáltak.

Krisztus jelenései közül elhagyja azt, hogy először anyjának, Máriának jelent meg s visszatér az evangéliumok és Pál apostol adataihoz. Menybemenetelével kapcsolatban felveti azt a kérdést, itt hagyta-e lába nyomát a földön s azt tartja, hogy az erről megemlékező írók tanúsága alapján ez csakugyan megtörtént.

Befejezésül külön fejezetet szentel annak a kérdésnek, szavahihető-e Nikeforosz leírása Jézus Krisztus alakjáról és arcvonásairól, egy másikat arról ír, hogy miféle szobor lehetett az, amelyet Paneaszban a vérfolyásos asszony emelt Krisztusnak, majd egyet Krisztus nem kézzel csinált három leghíresebb képeinek szentel, egyben pedis: azt a kérdést tárgyalja le, hogy írt-e valaha Jézus valamit s hogy maradtak-e az evangéliumokon kívül fenntartott hiteles mondásai, az utolsóban pedig a Krisztusról szóló profán, írók bizonyosságait és Pilátus jelentéseit ismerteti.

Sandini műve a jezsuita Jézus-életrajzokkal való egyezéseiben és tőlük való eltéréseiben is sok tanulságot nyújt, mert azt mutatja, hogy mennyire nem merevedik meg Jézus-életének a feldolgozása még a katolikus egyházban se, hanem nagy eltérésekre ad alkalmat s bizonyosságot szolgáltat arról is, hogy a régi egyházi írók Jézus életére vonatkozó adatainak a felhasználása s ezeknek az adatoknak a szükséges egybevetése és megkritizálása a protestáns irodalomra is el-elmélyítőieig s serkentőleg hathat.

5. A deizmus és a racionalizmus Krisztus-képei — Herman von Rijswijk — Nicolaus Antonius — John Locke — Timlal — Chubb — Voltaire „falusi Szokratesze“ — Rousseau — Greguss Ágost

A történeti fejlődés során a reformátorok a középkori Krisztus-képek hívei, de módosításokkal, a reformáció misz-

tikusai a Krisztus-élmények hangsúlyozói, a reformáció radikálisai pedig többen hisznek a reformátoroknál s Krisztus istenségét az unitáriusok, messianitását a szombatosok is hiszik. A középkori dogma alól való felszabadulás erős folyamata csak a 17. század folyamán buggyan elő. Ahhoz, hogy a szabadabb gondolkodás egyházi formák nélkül is megnyilatkozhassak, angol forradalom kellett s csak az angol forradalom után jelentkeznek független angol gondolkodók, akik teljesen felszabadítják magukat az egyházi gondolkodás alól, s írásban, szellemi mozgalom formájában hirdetik, terjesztik és érvényesítik gondolataikat.

Ez a Herbert Cherburyvel kezdődő, Thomas Hobbes, John Locke, John Toland, Matthews Tindal, Thomas Chubb — Anglián kívül pedig René Descartes, Baruch Spinoza, Gottfried Wilhelm Leibniz, Christian August Wolf, Voltaire és Jean Jacques Rousseau nevét és munkásságát magában foglaló mozgalom persze sokkal régibb szálakból fonódik.

A katolikus egyház hatalma teljében elnyomta minden ilyen gondolat legkisebb rezdülését is s a protestantizmus nyilvánossága sem kedvezett az efféle megnyilvánulásoknak, de hogy voltak, arról több bizonyosságunk akad. De természetesen nem a nagy teológiai művekben találkozunk velük, hanem a hasonló eretnekek könyveiből kell kihalásznunk őket. Sebastian Franck „Chronica“-jában (1531), gyűjtött össze néhány megjegyzést róluk, majd Gottfried Arnold „Unpartheyische Kirchen- und Ketzer-Historie“-jában (1697) emelt emléket mindannyioknak, akiknek a nevéhez és az irataihoz hozzájutott.

Arról, hogy ezek az eretnekek miféle emberek lehettek és milyen nézeteket hangoztattak, lássunk két beszédes példát. Az egyik Sebastian Franck „Chronica“-jából való s Hermannus Risswickre vonatkozik, akit a mai történet Herman van Rijswijk néven tart számon. Sebastian Franck ezt írja róla:

„1502-ben ítelték Hermannus Risswicket örök fogságra s a következő tételeket vallotta magáéinak:

Először: a világ öröktől fogva való, nem kezdődött tehát a teremtéssel, mintahogy a tudatlan Mózes álmodta vagy a zavaros biblia jelenti.

Másodszor: Isten soha se jó, se rossz angyalokat nem teremtett, mert ilyesmi egy írásban se olvasható.

Harmadszor: Pokol nincs, hiába hiszik némelyek s ez után az élet után másik nem következik. Szókratész lelke is meghal a testével együtt, aminthogy! a testével együtt keletkezett.

Negyedszer: (E tekintetben) Arisztotelész és Averrois, a magyarázója, jártak legközelebb az igazsághoz.

Ötödször: Krisztus együgyű, tudatlan képzelődő volt s félrevezette a hiszékeny embereket.

Hatodszor: Krisztus csak bajba hozta az egész világot és nem váltott meg senkit, mert miatta és együgyű evangéliuma miatt sok ember elpusztult.

Hetedszer: Teljesen a józan ész ellen való az az állítás, hogy Krisztus mindezt az emberek javára cselekedte.

Nyolcadszor: Hasonlóan (az sem egyezik a józan ésszel), hogy Krisztus isten fia.

Kilencedszer: azt is tagadja, hogy Mózes istentől láthatólag vette át a törvényt.

Tizedszer: a mi hitünk csupa beszéd és mese, ami kitűnik az esztelen írásokból, a bibliai mesékből és az értelmetlen evangéliumból.

Tizenegyedszer: Hasonlóan hamis az evangélium is, mert ha a világ (isten) emberré létele nélkül létrejöhetett, ugyanúgy lehet része a megváltásban is.

Mindezeket a tételeket ı szabadon, saját szavaival magának vallotta tanuk és jegyző előtt s ezért örök fogságra ítéltetett. 1512-ben kiszökött a fogságból s több könyvet írt, ezek azonban a törvény kezére kerültek s két jegyző előtt félelem és szabódás nélkül elismerte, hogy saját kezével írta őket. Erre az inkvizítorok eljárást indítottak ellene, de ő állhatatos maradt, nem vonta vissza nézeteit, mire őt is, írásait is megégették Hollandiában.“

A középkori pontatlansággal odavetett képet a következő adatokkal kell kiegészítenünk: Hermant Johannes van Ommaten inkvizítor ítélte örök rabságra tételei miatt, még pedig azon az alapon, hogy Herman nemhogy visszavonta volna tételeit az eljárás folyamán, hanem valamennyihez ragaszkodott s kihallgatása alkalmával azt a kijelentést tette: „Kereszténynek születtem ugyan, de most már nem vagyok keresztény, mert a keresztények nagy bolondok, (stultissimi).“

Kiszabadulása után Haagban került újra az inkvizíció kezére. Jakob van Hoogstraten és Jakob van Ruysch ítélték fölötte. Mint visszaeső bűnös került 1512 december 14-én máglyára Haagban.

Tételei azt mutatják, hogy semmi helye nincs a reformáció előkészítői vagy előfutárai között, mert nem hite, hanem hitetlensége miatt ítélték el, ellenben hitetlensége alapján rokonnépeknek tekinthették mindazok, akik a kereszténységtől való elszakadás irányában munkálkodtak. Krisztusról szóló tételei nyersesége felülmúlja a korabeli szabadosság minden mértékét, másrészt azonban éppen igazságtalanságuk és tévedésük szempontjából kínálkoznak tanulságos összehasonlításra való alapul Ludendorffné és a mai német Krisztus-ellenes írók elméleteivel.

Más hasonló történet olvasható Gottfried Arnoldnál egy

unitáriusságon keresztül szombatosságba esett, Jézus teljes, bármily vonatkozásban való istenségét tagadó, sőt létezését is kétségbevonó református lelkésztől, akit Nicolaus Antoniusnak hívnak s aki még az eretnekek iránt nagy rokonszenvvel viseltető Gottfried Arnold szemében is annyira radikális volt, hogy nézete szerint épeszű nem is lehetett, hanem bolondnak kellett lennie.

Gottfried Arnold az unitáriusok közé sorozta s annyit tud róla, hogy Metzben volt jezsuita, de itt áttért a református hitre, Genfben ment, előadásokat hallgatott az egyetemen, sőt a bölcsészettől maga is tartott előadásokat, majd egy báróhoz ment udvari lelkésznek. A báró hamarosan panaszt emelt ellene, hogy zsidó módra viselkedik, de elmondta azt is, hogy oly nyilvánvalóan zavart, hogy nem tarthatja tökéletes eszűnek. A báró panaszának az lett az eredménye, hogy bezárták, még pedig úgy, hogy bilincsekbe is verték. Ez a bánásmód dührohamokat váltott ki belőle s egy ilyen alkalommal Krisztust is káromolta. Ezért 1632-ben halálra ítélték, felakasztották, a holttestét azután levették s megégették. Tizenkét tétel maradt a szerencsétlen után. Az elsőben azt állítja, hogy csak egy isteni lényeg éje személy van, a másodikban tagadja, hogy isten fia igaz valóság lehetne, a harmadikban kétségbevonja az ige megtestesülését is. A továbbiakban a keresztény tanítások ellen fordul s azt állítja, hogy a törvény megtartása nem felesleges, hanem szükséges az üdvösségre, hogy az áldozati törvény sem tekinthető eltöröltnek, mert ha az ember szabadulni akar bűneitől, ma is áldozatot kell bemutatnia s az áldozatra kell áthárítania a bűneit s nem ismeri el a Messiás eljövételét sem, hanem azt hiszi, hogy a Messiásnak ez után kell hamarosan eljönnie és Dávid magvából kell származnia. Mindezek betetőzésére egyik tételében kimondja azt is, ami valamennyi tételének az alapjául szolgál, hogy t. i. az újszövetséget nem veszi semmibe az ószövetséggel szemben.

Gottfried Arnold tudósítása azt mutatja, hogy ez a különben nem egészen megfogható alak a zsidóságba való visszaesés vonalán jóval tovább jutott az erdélyi szombatosoknál s lehet, hogy első tételeiben Krisztus történeti létezését is kétségbevonta. Ha ezt tette volna, mindenesetre feltűnő előfutára lett volna annak a szkepticizmusnak, amely egész más alapon a 20. század elején nyert megformulázást Arthur Drews tételeiben és foglalkoztatja most már negyedik évtizede az egész keresztény világ nyilvánosságát.

Hermann van Rijswijk és Nicolaus Antonius meglehetősen egyedül álló alakok. Hollandiában és* Németországban. Angliában azonban a 17. század második felében nagy erővel tör elő a szabadgondolkodásnak az az áradata, amely minden egyházi gondolkozástól függetlenül emberi módra

gondolkodott Jézus Krisztusról és erejéből azóta nem is engedett.

Ennek a gondolkozásnak az elvi alapjait az újkor gondolkozói vetették meg, Angliában pedig különösképpen Thomas Hobbes (1588—1679) és John Locke (1632—1704) foglalták bölcsekedésük rendszerébe.

John Locke alulról felfelé építi fel rendszerében a világot, tapasztalati alapon jut el isten ismeretére, tapasztalati alapon vezeti le az isteni kinyilatkoztatást B így az ész mellett egy felsőbb ismeret forrását sem zárja ki, de a kettőt teljesen egy nevezőre hozza. Észellenes dolgokat a kijelentés sem tartalmazhat, abban a tekintetben azonban felbecsülhetetlen a jelentősége, hogy a kijelentés forrásából az emberiség sokkal előbb és sokkal nyomatékosabban jut olyan dolgok (tudomására, amelyeket az ész vizsgálódásai útján csak nagyon későn és fejlődésének egy aránylag magas fokán ismerhetne meg. A keresztény vallásról külön munkát is irt „Az írásba foglalt keresztény vallás észszerűsége“ címen s ebben arra az álláspontra helyezkedett, hogy a keresztény vallásnak nem a szentháromság hit az alapja, hanem az újszövetség iratainak az a tétele, hogy Jézus Krisztus volt a Messiás. Ezt hitte az első keresztény egyház s ezt hirdették az első apostolok. Jézus tanítványaitól elsősorban hitet, azután megtérést kívánt, mert isten országába csak az juthat, aki megszabadul a bűneitől, s arra törekszik, hogy az ő követeléseinél megfelelő életet éljen.

Okoskodására nézve jellemzőek művének azok a részletei, amelyekben arra a felvetett kérdésre adja meg a feleletet, hogy miért küldötte isten a földre a Messiást!

Először azért — feleli —, mert az emberek teljes sötéttségben voltak az igaz isten ismerete tekintetében. Jézus Krisztus tanította meg őket az egyedül igaz láthatatlan isten megismerésére. Ahol Jézus új istenhitét hirdette, mindenütt eltűnt a sokisten-hit pogány homálya.

Másodszor azért is el kellett jönnie a Messiásnak, mert az emberek az istenen kívül nem ismerték kötelességeiket sem. A pogány bölcselek ugyan elég sokat foglalkoztak az erkölcstannal, de a papok nem gondoltak azzal, hogy népet felvilágosítsák a kötelességeiről is így aztán a nép áldozott, búcsúkra ment, de nem élt megfelelő erkölcsű életet. Az a hiánya is megvolt a pogány bölcsek erkölcsi tanításának, hogy alapelveit és követeléseit száz helyről kellett összeszedgetni, Jézus ellenben feltétlen határozottsággal néhány mondatba foglalta az összes erkölcsi kötelességeik.

Harmadszor azért jött, mert az istentiszteleti szokások is megérték a teljes reformra. Az egész földön mindenütt külsőségekre fektették az istentiszteleteken a fősúlyt. Jézus

eltörülte e szertartásokat és arra tanította az embereket, hogy istent lélekben és igazságban imádják.

Negyedszer abból a szempontból volt jövetelének legnagyobb jelentősége, hogy az emberek életének egész más irányt adott: megtanította őket arra, hogy az égre nézzenek s hogy jövőendő üdvösségükért viseljék el az élet bajait és szenvedéseit is.

Végül ötödször az a jelentősége maradt életének és megjelenésének, hogy híveinek és tanítványainak példájában és ígéreteiben segítséget is nyújtott, illetve ígért s mi ezekben az ígéreteiben nem kételkedhetünk. Elmékedéseiben és okoskodásaiban egész új hurokat penget. Nem a dogmatika a fontos számára, hanem emberileg hozza közelebb Krisztust és bár a Messiás-kép elég sok irracionális elemet tartalmaz, mégis hallatlan leegyszerűsítése az a Krisztus-képnek, hogy leemeli az istenség szférájából és félig királyi, félig prófétaí, egyébként azonban egészen emberi síkba helyezi.

Matthews Tindal 1730-ban megjelent híres „Christianity as old as the Creation“ című könyvében arra az álláspontra helyezkedett, hogy az az újnak látszó természeti vallás, amelynek az igazságait ő és kortársai hirdetik, nem új, hanem valamennyi vallásnál régiebb, mert az emberrel vele született. Ilyenformán meg kellett lennie a kereszténység előtt s meg kell lennie a kereszténységben is.

A természeti vallás nem áll többől, mint hogy isten van s hogy mivel tartozunk neki és önmagunknak ahhoz, hogy tökéletesek legyünk. A kötelességeinek azonban csak az ész meg a természet írják elő.

Ezt a vallást hirdette Jézus is, akinek célja csak az volt, hogy a természet törvényére figyelmeztesse az embereket s hogy megszabadítsa őket attól a sok előítélettől, babonától és balhiedelemtől, amelynek rabjai voltak. Az a megterés, amit követelt, abban állt, hogy az ember térjen vissza a természet és az ész törvényéhez, a következtében járó javulás és tökéletesedés pedig nem lehet más, mint a természet törvényének a betöltése. A keresztény vallás tehát azonos a természet törvényével. Minden ember vele születik s minden vallásnak vagy vallási tanításnak ez a próbaköve.

A részletesebb bizonyítással Tindal adós maradt, valami effélett azonban Thomas Chubb szolgáltatott „The true Gospel of Jesus Christ asserted“ című 1738-ban megjelent munkájában. E szerint Jézus Krisztus igazi evangéliumának a fő igazságai a következők:

Hozzuk összhangba életünket isten akaratával vagyis a természet és ész törvényével, amely a dolgok valóságából és isten írott törvényéből is megismerhető.

Ha az emberek ezt a törvényt megsértették, másként

nem térhetnek az igaz útra, mint bűnbánat és jóvátétel útján, aminek a következménye az isteni bocsánat.

Hogy pedig az emberek a törvényt és a megtérést komolyan vegyék s kötelességeik betöltésére támaszuk legyen, isten ítéletére kell gondolniok. Ez a három alapigazság Krisztus evangéliumának a lényege Chubb szerint s e szerint a módszer szerint kell az embereknek az üdvösség útján járniok.

Amiből az következik, hogy Jézus Krisztus evangéliuma nem abból áll, hogy az ember életének egy csomó elbeszélte tényét higgye vagy hogy valónak fogadja el a haláláról, feltámadásáról vagy mennybemeneteléről szóló elbeszéléseket. Ezek történeti tények. Valóságuk vagy hihetőségük azoktól a bizonyítékoktól függ, amelyek mellettük vagy ellenük szólnak. Jézus Krisztus evangéliuma megvolt ezeknek a dolgoknak a megtörténte előtt is. Ő evangéliumát a szegényeknek hirdette halála és feltámadása előtt is, tehát ezek a tételek nem tartoztak s nem is tartozhatnak az evangéliumába. Már pedig az igazi evangélium az, amit életében hirdetett, nem pedig az, amit róla és hivatásáról mondanak. Se Pál apostol, se János evangélista feltevései vagy állításai nem tartoznak az evangéliumba, hanem csak magánvélemények, amelyek számunkra nézve nem irányadók. Az, hogy Krisztus „logosz”: vagy ige volt-e vagy se s hogy részt vett-e a világ teremtésében, János magánvéleménye, nem evangélium. Nem függ az üdvösség attól se, hogy az ember Krisztus megszületése előtt való létezésében vagy abban higgyen, hogy isten általa teremtette a világot. Az is elég, ha azt hisszük, hogy isten küldötte volt s hogy hazugság szájában nem találtatik. Amit Krisztus a szegényeknek hirdetett s amit apostolaival hirdetett, egyszerű és mindenki számára, érthető igazság volt s hogy az emberekre nagyobb hatást gyakoroljon, Krisztus meg is pótolta csodáival és példájával. Nem idegen tant hirdetett, hanem életét közölte s nem rakott elviselhetetlen terheket az emberek vállaira, csak olyanokat, amelyeket maga is hordozott. Élete egy isteni, igaz, józan és jóságos élet mintája. Istentől se várt mást, mint ami természetes és magától értetődő. Igazságtalanságot soha el nem követett, hamisságot soha nem mondott, csak jót cselekedett, tanításán kívül minden bajt és betegséget is meggyógyított s ezzel az őseredeti tiszta és egyszerű emberi természet követelményeit teljesítette, hogy példát mutasson az embereknek arra, hogy ők' is ilyenekké válhatnak, ha isten parancsai szerint élnek. Mikor pedig élete a „zsidó klérus esztelen gyűlölete miatt“ veszedelembé került, a halál szélén is példát szolgáltatott tanaihoz való hűségéről és jóságáról s így életével és halálával evangéliumi tanításainak az igazát szolgálta.

Egyházat nem alapított, vallást nem gondolt ki, csak

testvérközösségek alapját vetette meg s tizenkét apostolt bízott meg azzal a feladattal, hogy tanait terjessze a népek között.

De bár ez kevesebbnek látszik, mint amennyit az egyház tanít róla, ez a kevés is elég volt arra, hogy az emberek lelkét megmentse és hogy új utakra terelje. A világ megváltásához ugyanis nem kell egyéb, mint az, hogy az emberek gondolkozása megváltozzék, hogy megjavuljanak és Krisztus útjára térjenek. Más út nincs isten kegyelmének az elérésére. Isten kegyelmét csak az erény gyakorlása szerzi meg, ehhez pedig nem lehet más úton eljutni, mint úgy, hogy az ember megtér és megjavul.

Chubb, az „egyszerű“ kesztyűs és gyertyamártó, Krisztus életének a történeti tényeivel szemben mégsem foglalja el azt az álláspontot, amelyen a német misztikusok járnak, hanem szabadabb felfogást vall: szembeszáll azzal a felfogással, hogy Jézus Krisztus egész élete mese, mert ennek evangéliumának és hitének az igen gyors terjedése ellene mond, ellenben a születéséről szóló elbeszéléseket zsidó meséknek tartja, istenfiúságát pedig egyszerűen úgy értelmezi, hogy isten igéjének a méltó hirdetője volt. Felfogása szerint Krisztus csak ember s úgy született, úgy élt és úgy is halt meg, mint más ember, életének a tartalma és jelleme azonban más volt, mint a közönséges embereké. Tanítása észszerű és bölcs igazságok sorozata s élesen megkülönböztetendő azoktól a tudósításoktól, amelyeket tanítványai hagytak hátra. Krisztus evangéliuma és az apostolok tanítása nem azonos, hanem két különböző dolog, a kereszténységnek azonban az a feladata, hogy Krisztus evangéliumához térjen vissza s hogy Krisztus tanításait az apostolok tanításai fölé helyezze.

Fejtegetései ma szinte maguktól értetődőknek látszanak, de hogy korábban mennyire újak lehettek, azt az az egy utalás sejtetheti, hogy a Krisztus és az apostolok evangéliuma közt való megkülönböztetést, a Krisztus evangéliuma és a Krisztusról szóló evangélium vagy tartalmi szerint a teocentrikus és krisztocentrikus teológia közt való különbségtételt még Adolf von Harnack is oly fontos kérdésnek tartotta, hogy 1910-ben a berlini vallásos világkongresszuson erről a „két evangéliumról“ tartott előadást.

A kegyesen és tisztelettel radikális angol szabadgondolkodás francia földön Voltaire írásaiban csapódott le, egyúttal azonban sajátságosan éles és polemikus mellézköngékkel bővült.

Voltaire „Dieu et les Hommes“ című munkájában készített és adott egy vázlatot Jézus életéről, amely főbb vonásaiban ez:

Jézus életét is az ész világosságába kell helyezni, mert

mi más lehetne a róla szóló írások megítélésének az alapja! Talán az esztelenség? Azért úgy nézi Jézus életét, mint egy régi római, aki először hall vagy olvas róla.

Megállapítja, hogy Jézusról két különböző csoport forrás szól. Az egyik zsidó eredetű, — ez fattyúnak, csalónak, varázslónak, lázítónak tünteti fel, a másik keresztény származású, tanítványainak a kezéből származik, — ez meg úgy beszél róla, mintha isten lett volna. Abban azonban mind a két csoport írásai egyeznek, hogy tele vannak csodákkal s csak a mi szemünk veszik észre köztük az ellenmondásokat.

Van azonban egy író, akinek Krisztust ismernie kellett. Ez a Jozefosz Flaviosz se nem káromolja, se nem isteníti, hanem — meg sem emlékszik róla. Ugyanígy hallgat a tiberiaszi Jusztosz is s nem tesz semmi említést róla Filon se.

Ha ehhez hozzágondoljuk, hogy egy római történetíró se beszél el se az életét, se a csodáit, akkor felmerül ugyan az a kérdés, hogy Jézus talán nem is élt, de erre azért nem lehet nemmel válaszolni, mert halálának az elbeszélése valószínű, az meg, hogy a halála után jót is, rosszat is mondtak róla, csak egészen természetes. A történetírók azonban hallgatnak róla, mert életében egyáltalán nem volt olyan jelentékeny történeti személy, hogy meg kellett volna róla emlékezniük.

Mert hát ki volt? Egy falusi ácsmester fogadott fia. Ellenségei azt beszélik, hogy az apja Panther volt, a hívei ellenben azt hiszik, hogy anyja szentlélektől esett teherbe. A zsidó és a keresztény vélemény kiegyenlítetlenül áll szemben egymással. Pedig a dolog igen egyszerű: a zsidók minden különösebb nehézség nélkül helyezkedhettek volna arra az álláspontra, hogy az a József volt az apja, akitől többi testvérei származtak.

Ezek a nézeteltérések azt mutatták, hogy Jézus a nép ismeretlen mélységeiből származott, de prófétának tartotta és mondta magát, mivel azonban egy betűt se írt, az istentelenek joggal állíthatják, hogy írni sem tudott, mert ez tudatlanság vele járhatott a társadalmi állásával és a nevelésével is.

Ettől azonban nyugodtan megalapította a szektáját, amint azt „a mi Foxunk“ példája mutatja, aki tudatlan cipész, de azért a leicesteri grófságban mégis vallást alapított.

Ő maga tudatlan volt, azonban bölcsek is követték. Ezt nem tagadhatják legnagyobb ellenségei se.

Mivel pedig tehetségtelen, erkölcstelen és rossz embereknek nem igen vannak tanítványaik, nyilvánvaló, hogy Jézus is tiszteletet kelthetett jelleme és tudása iránt s ennek köszönhette azt a hatását, hogy felnőtt emberek csatlakoztak hozzá. Minden róla szóló írásból az látszik, hogy szorgalmas, jellemes, szelíd és mértékletes ember lehetett, meg tudta hó-

dítani az embereket s feltétlenül jó erkölcsű embernek kellett lennie.

„Én falusi Szokratesznek merném nevezni.“

Ugyanis mind a ketten erkölcsi tanításokat terjesztettek, voltak barátaik és tanítványaik, mind a ketten megtámadták a papokat, ezért mind a kettőjüket kivégezték, de híveik haláluk után is istenítették őket.

Szókratész ugyan bölcsként halt meg, Jézusról ellenben azt írják a tanítványai, hogy félt a haláltól. De sikerei azt mutatják, hogy ő is jó erkölcsöket hirdetett kinn a falvakban, különben nem csatlakoztak volna hozzá tanítványok s nem ért volna el eredményeket.

A mi világ végét váróink, pietistáink, metodistáink, mennonitáink és kvékereink mindenféle vad dolgokat hirdethettek és cselekedhettek, sikert azonban csak az erény dicsőítésével lehet elérni. Jézus is csak jó erkölcsöket hirdetett, még pedig ugyanazt, amit Epiktetosz, Seneca, Cicero, Lucretius, Epikurosz, Zoroaszter, Brama és Konfuciusz tanítottak, mert valamennyiök erkölce „feltétlen azonos“.

„Akadt író, aki leírta azt az értelmetlenséget, hogy Jézus istenként halt meg. Látott ő már istent meghalni? Halnak az istenek is? Azt hiszem, ehhez hasonló badarságot az illető maga sem írt többet soha!“

A Jézusnak tulajdonított mondásokat két dolog jellemzi: isten és az ember szeretetét követelik, ezek azonban általános erkölcsi követelmények s semmi kétértelműség vagy különöség nincs bennük.

Cselekedetei egynek, a templom megtisztításának a kivételével egyáltalán nem mutatnak arra, amivel a „Toldot Jesu“ vádolja, hogy lázító vagy forradalmár lett volna. Elment lakodalmakra, látogatásokat tett a vámszedőknél, kétes hírű asszonyokkal is érintkezett, ezek a dolgok azonban 4em olyan cselekedetek, amiket rómaiak teilen való lázadásnak lehetne minősíteni. Ehhez járul az is, hogy mikor elfogják, csitítja tanítványait, hogy ne álljanak az igazság útjába.

Mindezek a vonások azt mutatják, hogy becsületes rajongó és jó ember volt s csak az a gyengéje lehetett, hogy szívesen beszéltetett magáról s hogy kora papjait nem szerette.

Vannak, akik azzal vádolják, hogy olyan vért szomjazó szektát alapított, amely több vért ontott legvéresebb háborúknál. „Én azonban a legtanultabb és legokosabb emberekkel együtt azt állítom, hogy Jézus soha nem gondolt arra, hogy szektát alapítson. A Konstantin óta kialakult kereszténység távolabb áll Jézustól, mint Zoroasztertől vagy Brámától. Jézus nem szerzője, hanem csak általunk választott leple a mi képzelgéseinknek, a mi vérszomjunknak és

vallási gazságainknak. Hízelvek magamnak azzal, hogy be tudom bizonyítani, hogy Jézus nem volt keresztény, hanem ennek az ellenkezője s utálattal tagadta volna meg azt a kereszténységet, amit Róma alkotott.“

Mint látható, Voltaire élesen szembeállítja Jézust a kereszténységgel, de nem eszményíti, hanem inkább sajnálkozó lekicsinyléssel szól róla. Ezzel a beállítással is éppoly iskolát csinált, mint ahogy felfogásának egyes kifejezései folyton ismétlődő közhelyei lettek a Jézusról való okoskodásoknak. Ránk nézve azért is fontosak a beállításai, mert «voltak hívei és vallói Magyarországon is. A szerencsétlen Martinovics-ügy szereplői közül többen — főként Laczkovics János — ebben a voltairei eszmekörben éltek, Laczkovics két ily szellemű röpiratot is kiadott, sőt foglalkozott azzal a tervvel is, hogy kitérészi mozgalmat indít, Pesten és Budán egy deista-unitárius egyházat szervez, amelybe „száz pesti előkelő család azonnal belép“.

Voltaire nézetei azonban Franciaországban sem voltak általánosak. Rousseau egyenesen szembeszállt vele és a szavojai vikárius hitvallásában vitába kezd azon, hogy Jézus nagyobb volt Szókratészénél, mert Szókratész még akkor is csak szofista lett és maradt volna, ha tisztességes halállal halt volna meg. Vannak ugyan, kik azt mondják, hogy ő fedezte fel az erkölcsöt, de ez nem volt nagy dolog, mikor előtte már annyian gyakorolták.

Jézus környezetében azonban nem voltak világító példák, mégis a legmagasabb rendű erkölcsöt hirdette és a legutolsó nép kebelében állította fel a legszentebb eszményeket.

A haláluk is így különbözik egymástól. Szókratész csendesen és nyugodtan úgy halt meg barátaival való bölcselkedés közben, hogy „ennél édesebb halált nem is kívánhat magának senki“, Jézusnak ellenben kínok és szenvedések, népe átkai közt kellett lelkét kilehelnie. Szókratész is megköszönte ugyan börtönőrének azt a fáradságát, hogy elhozta számára a halálos mérget, Jézus ellenben a legborzasztóbb kínok közt imádkozik ellenségeiért.

Ha Szókratész élete és halála bölcshez volt méltó, akkor Jézuséban egy isten életére és halálára ismerhetünk.

Ellene mond Rousseau annak is, hogy az evangéliumok költemények. Így nem lehet költeni. Zsidó írók soha ennek a történetnek, ennek a tanításnak a kitalálására nem lettek volna képesek. Az evangéliumban olyan nagyszerű tanítások találhatók, a nagyság és az igazság oly kétségtelen bélyegei vannak rajta, hogy valaki ezeket a dolgokat kitalálta volna, azt joggal nagyobbak kellene tartanunk, mint a hőstét magát. Igaz ugyan bár, hogy az evangélium tele van mindenféle hihetetlen elbeszéléssel s olyan dolgokkal, amelyek ellene mondanak az emberi értelemnek, amiket értelmes

ember se el nem fogadhat, se el nem hihet, de ezekből a nehézségekből nem az következik, hogy az ember vesse el az evangéliumokat, hanem az, hogy szerényen és alázatosan, viselkedjék velük szemben, szóltan tisztelettel kell megbecsülni valamennyit s meg kell hajolni az előtt a legfőbb lény előtt, aki egyedül tudja és ismeri az igazságot.

Rousseau Voltairénál mérsékeltabb radikalizmusa több irányban hatott és megtermékenyítette a keresztény gondolkozást. Németországban főként gyakorlati vonatkozásban volt nagy visszhangja a szavojai vikárius hitvallásának s a mindenféle új iskolákban lettek vallásos eszméi is követett és utánzott mintaképek. Krisztus és Szókratész egybevetése egész új lendületet adott a vallástanítás módszerének s fel-támasztotta a kátétanításban rejtőző szokratikus szempontokat.

Nálunk 1848-ban nem kisebb ember tett próbát a szavojai vikárius hitvallásának a magyar nép vérébe való átömlesztésével és a magyar vallásosság rousseau-i irányba való terelésével, mint Greguss Ágost, a szarvasi evang. gimnázium tanára, mikor „hitvallomása egy papnak Rousseautól. Fordította és bevezette Gerő Ákos“ cím alatt Szarvason megjelent munkájában a „természet, isten, emberiség“ új szentháromságának a hirdetését ezzel a munkával akarja megalapozni. Tudja, hogy Rousseau ezt még nem hirdette, de azért veszi mégis az ő munkáját alapul, mert tudja, hogy ha Rousseau a 19. században élne, biztosan a 20. század igazságait hirdetné. Rousseau szavaitól és tételeitől való függetlenségét azzal bizonyítja, hogy éppen Krisztus és Szókratész összehasonlítása kérdésében ellene mond.

Még pedig igen határozott formában.

„Rousseaunak a Szókratész és Krisztus közti párhuzamban legkisebb igaza sincs. Hogy Krisztus nagy ember volt, abban megegyezem, csak hogy Szókratész még nagyobb! Tudjátok-e a különbséget Görögországnak művelt, férfias, életvidor népe s a vad, gyáva, mogorva héberek között!...“

Ami Szókratész volt a görögöknek, az volt Krisztus a hébereknek...

Miért volt mégis Krisztusnak több követője, mint Szokratésznek!

Ha Krisztus csakugyan több követőre talált, mint Szókratész, azt onnan lehetne magyarázni, hogy Krisztus inkább a tömeg, Szókratész inkább egyes választottak embere volt.

Különben még az is kimutatandó, hogy közvetlen követői valósággal nagyobb számmal vajának, mint Szokratésziéi, mert a szokratészi bölcsésziskolák nagy szaporasága és dús eredményei csaknem az ellenkezőt bizonyítják, azt pedig, hogy az összes kereszténység az egy Krisztus műve,

balhít nélkül senki sem állíthatja. Nem Krisztus maga — ki nem is új vallást, de új társadalmi rendet akart behozni —, hanem a Krisztusróli eszme fejleszté ki — mint az emberi haladás egyik fokát — a kereszténységet üdvével és jajával. Krisztus mint személy, csak alkalmi oka a kereszténységnek!

Nem tudom, hogyan mondhatja Rousseau még; azt is, hogy Szókratész életrajzai kevésbé hitelesek, mint Krisztuséi, holott a görögök, kik Szokrateszról írtak, adataikban megegyeznek, míg ellenben János, Máté, Lukács és Márk tele vannak ellenmondásokkal.

Hát még azt hogyan teheti Rousseau, hogy Krisztus halálát nagyobb szerűnek mondja Szókratész halálánál?

Ugyan kinek (a) halála nagyobb szerű, Krisztusé-e vagy Szokrateszé?

Krisztusé-e, — ki elvesztvén az isten iránti bizalmat, melyet életén át hirdetett — kétségbeesetten kiált fel: — „Istenem, istenem, miért hagytál el engem?“ — vagy Szokrateszé, ki — a meghalást gyönyörű képen gyógyulásnak tekintvén — végleheltében dicsőülten így szólt: — „Barátim, kakassal tartozunk Aszklepiosznak!“ ...

Rousseau — úgy látszik — mintha e párhuzamban keresve keresné a megcáfoltatást. S én Rousseaut minek is cáfolgatom? Ő azt, mit Szokrateszról és Krisztusról írt, nem írta ensugaltából, de — bizonyos körülmények miatt.“

Így kanyarodik Greguss Rousseautól megint Voltairehez vissza s ezzel még 1848-ban is beszédes példáját szolgáltatja annak a magyar radikalizmusnak, amely a Krisztuskérdésben még mindig nem jutott túl Voltaire és Rousseau vitájának a színvonalán, holott közben Németországban Jézus élete kutatása régen megindult és olyan műveket hozott létre, mint Karl Hase „Das Leben Jesu“-ja, amely három kiadást is megért vagy David Friedrich Strauss „Das Leben Jesu kritisch bearbeitet“-je, amely meg négy kiadásban is megjelent már és az egész kérdést új alapokra fektette.

6. Az első német vita Jézus életéről két föld alatt bujdosó könyv, Job. Joachim Müller „De tribus impostoribus“-a és Reimarus „Schutzschrift“-je nyomán. — Lessing — Gøze — Herder — Reinhard — Herder — Goethe.

A korai német felvilágosodás legelső termékei közül, való az a feltűnően brutális „De tribus impostoribus“ című értekezés, amely a három impostor“ alatt a látkörébe tartozó három vallás alapítóját, Jézust, Mózeszt és Mohamedet értette és állította pellengérré.

Az a közönséges racionalizmusra valló felfogás, hogy a papok vagy a vallásalapítók csalók, a kereszténység keretén belül az iszlám feltűnése után vált közkeletűvé. Tipikus

csalónak a keresztény polémia állította be Mohamedet, amit azután egyes emberek kiterjesztettek a többi vallásalapítókra is, végül aztán Mózes és Krisztus is Mohamed mellé kerültek.

Először egy — Mirbt „Quellen zur Geschichte des Papsttums“-a (5. kiad. 1934) 197. lapján is olvasható — pápai bullában találkozunk ezzel az összeállítással. IX. Gergely pápa 1239-ben II. Frigyes császárt vádolta azzal, hogy azt beszéli, hogy a világot három csaló („trés borattatores“) tette legjobban bolonddá, az egyik Jézus, a másik Mózes, a harmadik Mohamed. A két utolsó valahogy tisztességgel halt meg, Jézus azonban hozzá keresztben végezte életét is. Aztán olyanokat mond, hogy esztelenség annak a hívése, hogy az az isten, aki a világot teremtette, egy asszonytól újra születhetik. Férfi és nő megfelelő egyesülése nélkül ember nem jöhet a világra. És azt állítja, hogy nem szabad olyanokat hinni se, amik az ésszel és a természet rendjével ellenkeznek.

Frigyes császár maga is tagadta, de meg bizonyosság sincs arra, hogy ezeket vagy ilyen dolgokat mondott volna, a pápai bullából azonban szárnyra kelt, szállóigévé vált ez a rágalom és a további, idők folyamán többször felbukkant, úgy, hogy több századon át találkozunk azzal a hírrel, hogy erről a beállításról egy értekezés is létezik, amely részletesen megokolja és bebizonyítja, miben állt a szóbanforgó három vallásalapító impostúrája.

Beszélték, hogy már Boccaccio írt egy ilyen munkát, majd Servetet gyanúsították a szerzőségével, azt is állították, hogy Erasmus írta. Felbukkant az az állítás, hogy Herman van Rijswijk 1612-ben ezért szenvedte el a máglyahalált és hogy Julius Caesar Vaninit Toulouseban ezért a munkáért égették meg 1619-ben. Emlegették szerzőiül Macchiavellit, Giordano Brunot és Milont is.

Mindezek a feltevések, tudósítások és adatok csak azt mutatják, hogy a pápai körlevélben lefektetett gondolat hogy bujkál évszázadokon át. A vallásalapítók csalók, erről könyv is létezik, a könyv azonban soha senki kezébe nem kerül s máig sincs olyan példánya, amely “ezekből a századokból való volna vagy amelynek az eredete biztosan visszamenne a 13. 14. vagy 15. századra. Ebből nyilván nem igen következik más, mint az, hogy a könyv nem is létezett másként, csak az eretnekeket meggyanúsító felelőtlen fantáziában.

A sokféle emlegetett munka csak a 17. században válik végre megfoghatóvá. Felbukkan ugyanis a kiadási hely feltüntetése nélkül egy „De tribus impostoribus“ címlapú névtelen értekezés, amely az impostúra frazeológiájával él, ennek azonban II. Frigyes császárhoz semmi köze. Nem is 1598-ban jelent meg, hanem 1685-ben íródott, még pedig Hamburgban s a szerzője Johann Joachim Müller jogász.

A vallásról és a hagyományos vallásos felfogás ellen

szóló értekezés abból indul ki, hogy a vallásokkal foglalkozó írók és tudósok csupa nem tisztázott és pontosan körül nem határolt fogalommal dolgoznak, legközségesebb következtetéseik is nyilvánvalóan helytelenek s nem állják ki a logika bírálatát.

Főként és elsősorban azzal a következtetéssel száll szembe, hogy ha isten van, akkor tisztelni kell. Azt szívesen megengedi, hogy isten tiszteletét az emberek erkölcsének a fékentartására kitalálhatták, azt ellenben nem ismeri el, hogy isten tiszteletének a kötelezettsége abból következne, hogy a világot megteremtette vagy hogy gondoskodik a világról. Egyébként sem általános a tisztelete. A keresztény vallás székhelyén, Itáliában annyi a libertinus, illetve igazabban az istentelen, hogy nem a pogányok, hanem ezek miatt nem lehet azt mondani, hogy isten tisztelete általános lenne az egész földön, az egész emberiség között, mivel azonban ezeknek a kényelmes és fényes megélhetése függ attól, hogy az emberekkel elhitessék isten létezését és hogy istent úgy tiszteltessék, ahogy nekik hasznukra válik, ezért olyanokat tanítanak, amiket maguk nem hisznek el, „csak hogy életüket fenntarthassák“. A pogányok tudatlan emberekkel elhittették, hogy erdőkön-mezőkön istenek járkálnak, de mért volna az nevetséges, ha ezek köveket és más isteni megjelenés - formákat tisztelnek és mennyivel hihetőbb az, ha kegyes asszonykák Franciscust, Ignatiust vagy Dominicust és hozzájuk hasonló embereket részesítenek tiszteletben?

Ezekből az eltévelyedésekből azonban nem következik az s nem is akarja azt következtetni, hogy tehát isten nem létezik, hanem csak az, hogy isten tiszteletének a módját nem jelentette ki, e tekintetben tehát a természetre, saját meggyőződésünkre bízhatjuk magunkat.

A kijelentéssel különben is baj van, mert ahány nép, annyi kijelentés s ezek a kijelentések egymással is ellentétben vannak.

A papok veszekednek egymással, de ki legyen a bíró közöttük?

Mózes, a próféták és az apostolok írásaival szemben áll az alkorán, valamennyi előtt pedig a védák és a brahmanok iratgyűjteményei, „hogy a kínaiakról ne is beszéljek“. Az, aki Európa valamelyik zugában él, nem igen tud mindezekről semmit, de a nagy világban a vallások kölcsönösen lenéznek és megvetik egymást. Mivel pedig az egymás után következő vallások is elvetik az előbbieket, ezzel maguk mutatnak példát arra, hogy valamennyivel szemben a legnagyobb óvatosság indokolt, különösen akkor, mikor egyik} a másikat csalással vádolja, mikor a régiek azt fogják rá a Messiásra, hogy meghamisította a törvényt, mikor a keresztények Mohamednek azt rójják a terhére, hogy megrontotta

az evangéliumot, mikor egyik keresztény felekezet a másikat vádolja azzal, hogy meghamisítja az újszövetség szövegét és így tovább.

A matematikában minden tudós megegyezik abban, hogy kétszer kettő négy.

A vallások egy pontjukban sem egyeznek („Religiones nec in fine, nec in principiis, nec in mediis concordant“), mégis valamennyi magát tartja legjobbnak és legigazibbnak. Állításában valamennyi oly bizonyos, hogy ezen az alapon akármelyik négernek el lehetne és el kellene hinni, hogy a világon más ember, mint fekete nem is létezik s bizonyítékként a csodák sem elegendők, mert csodája valamennyi vallásnak van, amelyre hivatkoznak.

A munka meglevő vége Mózes imposzturáit sorolja fel, de nyilvánvalóan befejezetlen, mert Mohameddel és Krisztussal már részletesebben nem foglalkozik. Hogy töredék maradt, vagy hogy ezek a részei meg nem jelentek, az az eddigiekből is eléggé érthető, viszont befejezetlensége szinte kíséri *ét* és csábítás arra, hogy a továbbiakat mindenki gondolja el és színezza ki magának tetszése szerint.

A hiányzó Jézusról szóló rész 18. században elképzelhető tartalmáról az az 1719-ből való „La Vie et l'Esprit de Mr. Benoît de Spinoza“ című, 1721., 1735., 1768., 1775. és 1777-ben is új kiadásokat ért irat nyújthat valamelyes fogalmat, amely szintén a három imposztóp témája körül forog s Jézusról meglehetősen rosszindulatú képet fest. A róla szóló elbeszéléseket legnagyobbreszt meséknek tartja, szüztől való születésének a hitét úgy magyarázza, hogy ezt Jézus maga beszélte tanítványainak, tanításában elismer ugyan bizonyos szépségeket, de az egészre azt mondja, hogy görög költőtől és bölcsészettől kölcsönözte, azt megengedi, hogy Jézus magával nem törődött, de Epiktetoszt fölébe helyezi s azt mondja róla, hogy állhatatosabban viselte a szenvedéseket, mint Jézus, de kereken tagadja, hogy akár ő, akár a tanítása isteni lett volna s ebben a vonatkozásban X. Leó pápának azt az állítólagos hírhedt nyilatkozatát idézi, amely így hangzik: „Hogy nekünk és a mieinknek mennyi!¹ hasznót jelent ez a Krisztusról szóló mese, azt mindenki tudja!“ („Quantum nobis nostrisque haec fabula de Christo proficit, notum est“).

Jézus saját istenségét nem tanította, hanem először Pál terjesztette s ő fogadtatta el már az apostolokkal is.

A töredék több kiadást ért, megjelent 1740-ben, 1792-ben, 1833-ban, Emil Weiler, kinek a kiadását magam használok, kétszer is kiadta, még pedig 1846-ban és 1876-ban s elkészült több fordítása is.

Népszerűségének a bizonyossága, hogy címét más könyvek is felhasználták. 1654-ben egy Vincentius Panurgus név

alatt megjelent vitáit Gassendit, Neuret és Berniért nevezte ki a három imposztorok, John Evelyn 1680-ban Padre Otomanot, Mahomed Beit és Sabbatai Sevit, a három hamis prófétát vette a három imposztor kalapja alá. Christian Korholt Herbert, Hobbes és Spinoza ellen irányította a cím fullánkját, Hadrian Beverland Perini del Vago máltai lovag a könyvnyomdászokat, a bankárokat és a gyógyszerészeket nevezte imposztoroknak (1709), Michael Alberti „Andronicus“ álnév alatt 1731-ben és 1738-ban „Tractatus medico historiens de tribus Impostoribus“ cím alatt a tea meg a kávé, a szent heverdel-napok és a házi gyógyszerárak ellen fordította a szállóigeként megrögződött kifejezés élet.

A formula bujdoklása kifejezetten nem mondja ki és nem tartalmazza azt a tényt, hogy a „három imposztor“ eredeti jelentése köztudomású-e, azonban IX. Gergely pápa 1239. május 21. és július 1-éről kelt két enciklikája után nyilvánvalóan feltehető s hihetővé teszi, hogy a 17. és 18. század sok bujdokló radikalizmusa melengette szívében ezt a formulát, míg a 18. század végén több német műben, mint Reimarus értekezéseiben, továbbá Bahrdt és Venturini Krisztus-regényeiben kifejezetten is felszínre került, ahol a csodák esszénusok segítségével vagy mindenféle bűvészfogásokkal mennek végbe s kézzel fogható bizonyítékaiul szolgálnak annak a ténynek, hogy a „De tribus impostoribus“ című töredék ki nem fejtett, tollban maradt részének a távlata sem maradt kiaknázatlanul, hanem feltevéseket, és elméleteket, elbeszéléseket és regényeket termelt, amelyeknek minden gondolata az „imposztúra“ fogalma körül jegecesedett ki s amelynek a népszerűsége is abból származik, hogy ez a brutális okoskodás igazságára vagy hamisságára való tekintet nélkül is benn van a levegőben.

A hamburgi jogász „De tribus impostoribus“ című művében megadta a témát és megütötte az alaphangot. A többi a tollában maradt vagy annyira elbújt a nyilvánosság elől, hogy a mai napig nem került felszínre.

Száz évvel később azonban megint csak Hamburgban akadt egy papi családból származó orientalista, aki Hermann Samuel Reimarus személyében részletesen és rendszeresen is kifejtette, miben állott az az imposztúra, aminek a lényegét Johann Joachim Müller annyira kerülgette.

Reimarus elsősorban a maga számára írt, de volt egy kis gyülekezete is, amely tanulmányait figyelemmel kísérte, élvezte és megbízható körökben terjesztette is.

Hatvan éves koráig szaktanulmányokkal foglalkozik, mikor azonban eléri a hatvanadik évét, 1754-ben érkezettnek látja az időt, hogy színt valljon és kiadja „Die vornehmsten Wahrheiten der natürlichen Religion“ című mun-

kaját, még pedig a deizmus védelmében, mert ijedten látja, hogy különösen Franciaországban egymás után jelennek meg a vallás minden, igazságát kétségbevonó iratok.

Közben azonban az asztala fiókja vagy a legszűkebb köre számára ír egy másik fejtegetéssorozatot is, amelyben a deizmust a kereszténység támadásaival, illetve észeűene-seknek tetsző alaptételeivel szemben is tisztázza és megvédelmezi. Ez az „Apologie oder Schutzschrift für die vernünftigen Verehrer Gottes“ 2044 oldalas munka, éveken át készült s kéziratokban terjedt. Maga Reimarus nem szánta kiadásra, csak két kéziratot készített belőle azzal a célzattal, hogy az egyik a! hamburgi városi könyvtárba, a másik a göttingeni egyetemi könyvtárba kerüljön s a munka osak abban az esetben jelenjék meg, ha majd a felvilágosodás eléggé elterjed ahhoz, hogy megjelenése bajokat ne okozzon.

1768. február 19-én meg is halt anélkül, hogy bármit közölt volna belőle.

Ebben a kéz alatt terjesztett munkájában Reimarus Jézus életét (teljesen az imposztúra szempontjából dolgozza fel. Műve „Von dem Zwecke der Lehre Jesu“ című részletében alapos és körülményes gondossággal fejtegeti, hogy Jézus Krisztus egyáltalán nem volt az az újtó, akinek a kereszténység közvéleménye tartja. Zsidónak született s nem is akart más lenni. Maga mondja, hogy nem jött a,törvény el- \ törlésére, hanem azt akarja, hogy a törvény betöltsék. \ Egész tanítása a zsidóság eszmevilágához alkalmazkodott. ! Különösen zsidó jellegű az a központi tanítása, hogy az isten országa eljött és hogy az embereknek istenországa polgárai, vá kell lenniök s nem zsidóellenes az a távlata sem, amely; a feltámadás és a világitélet jövendő képeit festi a hívek szeme elé. Krisztus zsidóságát a tanításából két bizonyíték-sorozattal szemlélteti.

Először annak a bizonyítására vállalkozik, hogy Jézus tanításában a zsidósághoz képest nincs semmi új, másodsor azt mutatja ki, hogy Jézus a zsidó szertartási törvények megtartását sem helyezte hatályon kívül.

Első érvsorozatában azt fejtegeti, hogy a zsidó gondolatkört még az sem haladja meg, Jézus itt-ott isten fiának mondja magát vagy mások annak mondják, hogy a zsidó vallás ismeri a szentlélek fogalmát s még a Krisztus megkereszteléséről szóló elbeszélés sem dagad ki a zsidó vallásos eszmevilágból, bárha ez a jelenet nem Krisztus elbeszélése, hanem Keresztelő János látomása lehetett. Isten fia és a szentlélek fogalmát Jézus is használja, de nem a későbbi szentháromság-dogma szellemében s ha használja, semmivel nem mond többet, mint amennyit zsidó létére hihetett és mondhatott.

A másodikban arra hivatkozik, hogy Jézus többre be-

csülte ugyan a lélek belső érzésvilágának a tisztaságát a szertartásoknál, azonban állítja azt is, hogy elvéül azt valolta, hogy az egyiket meg kell tenni, a másikat azonban nem szabad halasztani s azért vannak olyan mondásai, amikor az áldozat bemutatását továbbra is gyakorlandó adottságnak tekinti, a csoda útján megtisztult poklosnak pedig meghagyja, hogy menjen el és mutassa meg magát a papnak. Az is igaz, hogy Jézus nagy beszédet mond a farizeusok, a papok és az írástudók ellen, de azt nem mondja, hogy a követeléseiknek nem kell eleget tenni. Épp ellenkezőleg azt jelenti ki, hogy a követeléseiket teljesíteni kell, csak a rossz példájukat nem. kell követni.

Kétségtelennek tartja Reimarus, hogy Jézus látköre és szándékai nem terjedtek túl a zsidóság határain s ezt bizonyítottan látja azzal a parancsával, amit a tanítványainak adott, hogy t. i. ne menjenek pogány városokba vezető utakra és a szamaritánusok városaiba se tegyék be a lábukat. A keresztelés univerzalizmusa sem szól ez ellen az állítása ellen. Még pedig azért nem, mert a kereszttség nem új cselekmény, hiszen a zsidóság is ismerte és mert univerzalizmusa sem új, hiszen a zsidók is ismerték a térítés, a prozelitizmus intézményét s a prozeliták megkeresztelésének a szertartását is gyakorolták. Nem új Reimarus szerint a névre való keresztelés sem s nem haladja meg a zsidó vallásosság kereteit a keresztény keresztelés hármias formulája, az atya, a fiú és a szentlélek isten nevére való keresztelés sem. Ami azonban áll a keresztelésre nézve, ugyanaz áll az úrvacsorára nézve is. Reimarus szerint Jézus Krisztus utolsó vacsorája tanítványaival nem volt más a zsidók rendes húsvéti vacsorájánál, legfeljebb egyes részleteket változtatott rajta. A zsidó pászkavacsorán is azzal török meg a kenyeret, hog?/ az az atyák egyiptomi sanyarúságaira emlékeztet, miért ne mondhatta volna Jézus ugyanabban' a körben maradva, hogy a kezében levő kenyér pedig előreláthatólag az ő halálát fogja jelképezni? Egyébként Jézus is, tanítványai is megtartották ezen a vacsorán a pászka-vacsorai előírás valamennyi szabályát, nem pusztán kenyeret ettek és nem csupán bort ittak, hanem elfogyasztották a rendes húsvéti bárányt a hozzátartozó füvekkel és mártással, ették a megfelelő kovásztalan kenyeret, elmondották az imákat és elénekeltek a szokásos énekeket. „Szeretném tudni, hol van ebben valami vallásváltoztatás vagy a szertartási törvény módosítása? — kérdi Reimarus. Nem jelent újítást még az a hozzátétel se, hogy emlékezzenek meg a haláláról, vagy, hogy hirdessék az ő emlékezetét, mert hiszen a pászkavacsorauak a zsidó vallásban is határozott történeti megemlékezés-jellege van, egyébként pedig még ez az esetleg új rendelkezés is csak átmeneti jellegű, mert ott található mellette az

a hozzátétel, hogy csak az úr eljöveteleig kell ezt a kis változtatást is a tanítványoknak szem előtt tartaniok.

Kétségtelen, hogy Jézus tanításának a lényege az „isten országa“ fogalmában rejtőzik, ezért ezt is tüzetes vizsgálat alá veszi s a maga részéről azt állapítja meg, hogy ez a fogalom homályban maradt, de nem azért, mintha Jézus kezdetől fogva homályban akarta volna tartani, hiszen maga is hirdette, tanítványaival is hirdettette, hogy isten országa eljövetele nincs messze s vannak nyomai annak is, hogy isten országa mibenlétét is fejtegette, mert hiszen eredetileg a példázatok is isten országa megismertetésére szolgáló tanítások voltak. Jézus tehát világosan beszélt s világosan kellett beszélőnek a tanítványainak is.

Közbe jött azonban Jézus szándékainak és terveinek a rettenetes összeomlása, elítéltetése és kivégzése.

Az eredeti terv elítélése és megbélyegzése kényszerítette a tanítványokat arra, hogy vezetőjük szándékait és a saját terveiket is homályba burkolják s ne mondják meg nyíltan azt, hogy tulajdonképen mit is akartak. Így keletkezett a történeti igazság mellett egy védekező és titkolódzó, Jézus szándékait és törekvéseit más vágányra állító elmélet, amely megváltoztatta a nyilvánvaló tényeket is, az igazságot kihüvelyezni akaró utókort pedig az elé a feladat elé állította, Jézus szándékait ebből a későbbi beállításból hüvelykezze ki. Ő maga abból indul ki, hogy Jézus a Messiás eljövetele hirdetésével kezdte s hogy tanítványait is ennek a hirdetésére küldte ki még pedig anélkül, hogy megmondta volna nekik, hogy valami újat tanít a Messiásról. Ebből következik, hogy a Messiás fogalmát és reménységét úgy vette, ahogy a zsidó teológiában és a nép várakozásban élt, vagyis földi megváltónak és szabadítónak tekintette, akit azért várnak, hogy Izraelt megszabadítsa az idegen igától és újra zsidó teokráciát állítson fel. Ha tehát a Mepsiással azonosította magát s ha tanítványai is Messiásnak tartották, akkor ennek a hiedelemnek nem lehetett más tartalma, minthogy arra a célra szövetkeztek, hogy Zsidóországot megszabadítsák a rómaiak uralmától vagyis lázadást szítsanak a fennálló rend ellen.

Ezt ugyan a hagyományok mai alakjokban nem fejezik ki nyíltan, de hogy Jézus célzata tömegmozgalom előidézése volt, azt Reimarus szerint főként azok a csodái bizonyítják, amelyeket mindig a legteljesebb nyilvánosság előtt végzett s ezt bizonyítja lármás jeruzsálemi bevonulása¹, is, amelyet politikai kizárások kísérték s amelynek az volt a színezete, mintha új király tartaná bevonulását országa fővárosába. Ennek a szándéknak a bizonyítékai a továbbiak is, az erőszakos templomtisztítás és az uralmon levő zsidó hatalmaságok ellen intézett erős beszéd is. És amint tizenkét tanít-

ványát azért választotta ki, hogy uralkodjanak Izrael és Júda törzsei felett, a hetven tanítvány nagy kollégiumát meg azért alkotta, hogy jeruzsálemi győzelme esetén ezek legyenek a nagy tanács tagjai. Terve megvalósítására a tanítványok fegyverekkel is ellátták magukat s a szent harcra Jézus maga is kiadta a jelszót, amikor azt mondotta, hogy kardot hozott a világra, — de a jeruzsálemi fellépése nem sikerült. Számításaiban és várakozásaiban annyira csalódott, a pászka-vacsorát már nem is merete rendes időben megtartani, mert a nép részvétlensége vagy ellenséges indulata miatt arra is el kellett készülnie, hogy őt is, valamennyi tanítványát is elfogják és elnyomják, ha a templomban „megjelennek, azért egy nappal előbb ülte meg a pászkát s nem tartózkodott Jeruzsálemben sem. Júdás azonban elárulta a rejtkehelyet s így a zsidók kezére került, akik kiszolgáltatták a rómaiaknak. A két hatóság oly röviden bánt el vele, hogy húsvét estéjének a beköszönése előtt már ki is végezteti.

Utolsó felkiáltása is azt bizonyítja, hogy reményei összeomlottak.

„Nem az volt tehát a célja, hogy szenved és meghal, hanem az, hogy földi országot alapít a zsidók idegen uralomtól való megszabadítására s azért mondja, hogy isten elhagyta, mert ez a reménysége nem teljesült“.

Jézus meghal reménységeinek a romjain, tanítványai azonban tovább élnek. Politikai álmaik szétfoszlanak, egészen azonban mégsem akarják mégsem akarják megadni magukat, így aztán a rögtönítelő bíró eljárása és a nyomában járó kivégzést követő órákban kieszelik és végre is hajtják azt a tervüket, hogy ellopják Jézus holttestét, azután pedig azt a hírt terjesztik, hogy Jézus feltámadott és vissza fog jönni vagyis így mentik át a jövőbe messiási terveik egy részét s így igyekeznek urai maradni a rájuk nézve teljesen elveszettnek látszó helyzetnek.

Ezt a tervüket és a kivitelét azonban éppoly gondosan elhallgatták, mintahogy eltörölték minden nyomát Jézus valódi terveinek és szándékainak.

Az evangéliumok azonban mégis elárulnak belőle egy et-mást, még pedig azzal, hogy Jézus sírja őrzésének, feltámadásának és megjelenéseinek a körülményei olyan zavaros és ellentmondó elbeszélésekbe burkolják, hogy mögöttük okvetlen valami más igazságot kell keresni.

Jézus feltámadása után senkinek másnak nem jelent meg, mint tanítványoknak, pedig — így végzi az „Über die Auferstehungsgeschichte“ címen közzétett fejezetet — ha csak egyszer megjelent volna a templomban a zsidó nép tömege és a nagy tanács előtt, akkor az egész zsidó nép hitt

volna benne s sem az akkor élt nemzedék, sem az utána következők nem kárhoztak volna el. Ennek a megjelenésnek az elmaradása a legkétségelenebb bizonyíték az ellen, hogy a feltámadás csakugyan megtörtént, mert teljesen ellene mond Jézus valamennyi szándékának. Ha csakugyan a nép jövő hitének az építését tűzte volna ki céljául, akkor egész művét ezzel a megjelenéssel kellett volna bekoronáznia.

Az apostolok új hitrendszere azon a két pilléren épült fel, hogy Jézus feltámadt és hogy hamarosan újra megjelenik. Mivel azonban ez a két tétel Jézus eredeti tanításában nem szerepelt, be kellett Jézus életébe építeniök s kétségek ellen bizonyítékokkal is meg kellett támogatniok. Ennek megfelelően kellett megváltoztatniuk és mindenféle csodákkal is ki kellett egészíteniök a Krisztusról szóló hagyományt. Mindezt azonban nem hitből vagy fanatizmusból cselekedték, hanem azért, mert szegény emberek voltak, mert életében mind a tizenkettejüket Jézus tartotta el s mert ettől az életmódtól a jövőben sem akartak megválni. A „corpus delicti“ Krisztus testét eltüntették s mikor már teljesen felismerhetetlenné vált s ha megtalálták volna, akkor se lett volna ellenük felhasználható, húsvét után ötven nap múlva nyilvánosan is felléptek azzal a tanítással, hogy Jézus szenvedő Messiás volt, de feltámadt és újra eljő s mivel az új evangéliumnak hívói akadtak, azontúl ebből a hitből éltek.

Így alkotja meg magának Reimarus Jézus terveiről és szándékairól a véleményét teljesen az imposztúra szellemében.

Érthető, hogy munkájával nem lépett s nem léphetett a nyilvánosság elé.

Mikor Lessing Hamburgban járt, nyomukra jutott ezeknek a fejtegetéseknek s hamarosan megtudta azt is, hogy hol keresse az eredetüket. Megismerkedett Reimarus fiával és lányával és tőlük megszerezte a legérdekesebb értekezések egy kisebb gyűjteményét.

Mint irodalmi embert, aki ezenfelül a radikalizmussal is szívesen kacérkodott, érdekelték és megragadták ezek a fejtegetések és sikert is várt a közrebocsátásuktól.

Azzal azonban szintén feltétlenül tisztában volt, hogy ennek a földalatt bujdokló érnek a napfényre való kihozása nagy meglepetést, megdöbbenést és ellenzést fog kiváltani, azért nem csinálhatott szenzációt belőle, hanem mindenféle óvatossági rendszabályok szem előtt való tartásával először is egy folyóiratszerű kiadványban, részletenként s azzal a beállítással tette közzé Reimarus fejtegetéseit, hogy a wolfenbütteli könyvtár anyagában bukkant rájuk, hogy nem ismeri szerzőjüket s hogy ő maga nem azonosítja magát ve-

jük, hanem azért teszi közzé, hogy a kereszténységnek védekezésre való módot nyújtson ellenük. Világosan látja, hogy a közlései „páni félelmet“ fognak kiváltani, de hisz abban is, hogy egy-kettőre akad olyan férfiú, aki a töredékek írójának méltó ellenfele lesz s megvédelmezi vele szemben a hit állításait.

A maga részéről már a kiadáshoz fűzött utószavában is azzal enyhíti a helyzet kínosságát, hogy megállapítja, hogy a közrebocsátott fejtegetések elsősorban a biblia elbeszéléseinek a szavahihetősége ellen irányulnak, ámde a keresztény hívő hite nem áll s esik a biblia szavaiba vetett hittel. „Mert a betű nem lélek s a biblia sem vallás.

Vallás volt a biblia előtt is s a bibliában jóval több van, mint ami okvetlen a valláshoz tartozik. A kereszténység is előbb létezett, mint ahogy az evangélisták és az apostolok írtak... Lehetetlen tehát a vallás igazsága ezeknek az írásoknak az igazságától függni...“ A vallás nem azért igaz, mert apostolok és evangélisták tanították, hanem ezek is azért tanították, mert igaz. „Ezekkel a fejtegetésekkel az volt a célja, hogy a töredékekkel való foglalkozást olyan térre vezesse, amelyben az evangéliumok szavahihetősége, Jézus és az apostolok tervei jelentéktelen és elhanyagolható mennyiségekké törpülnek a vallás mellettük érintetlenül maradó nagy igazságai mellett.

Lessing Reimarus művének a részleteit „Zur Geschichte und Litteratur aus den Schaetzen der herzoglichen Bibliothek zu Wolfenbüttel“ című kiadványsorozatában tette közzé. 1774-ben kezdte a közlést a „Von der Duldung der Deisten. Fragment eines Ungenannten“ című közleménnyel, 1777-ben pedig egyszerre hozta „Ein Mehreres aus den Papieren des Ungenannten, die Offenbarung betreffend“ a mű következő öt fejezetét: 1) „Von Verschreitung der Vernunft auf den Kanzeln“. 2) „Unmöglichkeit einer Offenbarung, die alle Menschen auf eine genügende Art glauben können“. 3) „Durchgang der Israeliten durchs rote Meer“. 4) „Dass die Bücher Alten Testaments nicht geschrieben worden, eine Religion zu offenbaren“, 5) „Über die Auferstehungsgeschichte“, majd külön füzetben adta ki 1778-ban a „Von dem Zwecke und seiner Jünger“ című fejezetet.

Többet nem közölhetett, mert a braunschweigi herceg megfosztotta attól a kiváltságától, hogy cenzúramentesen adhassa ki a munkáit, a cenzúra pedig egyet sem eresztett volna keresztül a fejtegetések közül. Később, 1788-ban azonban „Fragmente des; Wolfenbütteschen Ungenannten“ cím alatt mégis kiadta könyvalakban is a töredékeket, majd Berlinben négy kiadásban mind a hat részt együtt is „Fragmente des Wolfenbütteschen Ungenannten“ cím alatt.

Közlései ugyanis olyan vihart támasztottak az 1778. és

1779. években, hogy harminckét cáfoló irat jelent meg ellenük s ezt a röpiratózót Johann Melchior Goeze hamburgi lelkész is megtetézte „Etwas Vorlaeufiges gegen des Herrn Hofraths Lessings mittelbare und unmittelbare Angriff auf unsere allerheiligste Religion“ (Hamburg, 1778) és „Lessings Schwaechen“ című kiadványsorozata három füzetével, valamint több más cikkével, amit aztán se Lessing, se a barátai nem hagytak válasz nélkül.

Az első nagyarányú német vita Jézus élete kérdésében ebből az irodalmi csatározásból bontakozott ki.

A vita egy része irodalomtörténeti vonatkozású s dokumentumai Lessing összes műveinek a teológiai értekezéseket, a teológiai vitairatokat s hagyatéka teológiai vonatkozású iratait tartalmazó köteteiben (Lessings saemtliche Werke, Cotta húsz kötetes kiadásának a 17. és 18. kötetei), valamint Goeze Lessing ellen írott iratainak a gyűjteményében (kiadta Erich Schmidt a „Deutsche Literaturdenkmaeler des 18. u. 19. Jahrhunderts“ 43—45. füzeteként, 1893) találhatóak együtt.

Bennünket ebből az anyagból annyi érdekel, hogy a vita szokás szerint, Goeze és Lessing között sem a lényeg körül forgott. Lessing eleget erőlködött, hogy a tárgynál maradjanak, Goeze azonban Lessingnek is súlyos szemrehányásokat tett azért, mert Reimarus értekezéseit napfényre hozta. Lehet, hogy igaza volt, ez azonban az egész ügynek egy igen lényegtelen mozzanata s ezen nem lett volna szabad egy pillanatig fennakadnia, míg a lényeg, Reimarus vádjait és beállításának az igazságát el nem intézte. Goeze azonban az imposztor-beállítás dolgában megelégedett azzal, hogy mások cáfolataira hivatkozzék, ezek viszont megint csak nem a lényeg, nem Jézus szándékait és céljait tisztázták, hanem főként a feltámadás kérdésével foglalkoztak s ezt vették védelmükbe Reimarus beállításával szemben.

Így aztán a vitának a Lessing—Goeze szakaszon nem sok eredménye lett. Sokkal nagyobb eredménye mutatkozott teológiai könyvtermelés tekintetében, mert Reimarus munkájának a hatása alatt az 1778-as években alakul ki és majdnem ötven esztendőn keresztül folyton újabb hajtásokat termel az a könyvtípus, amely Jézus és tanítványai terveivel, céljaival és szándékaival foglalkozik s nyíltan vagy hallgatagon Reimarus beállítását cáfolja és gyengíti.

Hase „Das Leben Jesu“-jában egy lapnál többre terjed az új irodalmi ág termékeinek a felsorolása. Schweitzer »Von Reimarus zu Wrede« című összeállításában mindössze két művet emel ki közülük, még pedig Semler, „Beantwortung der Fragmente eines Ungenannten, insbesondere vom Zweck Jesu und seiner Jünger (1779) és Franz Volkmar Reinhard „Versuch über den Plan, welchen der Stifter der

christlichen Religion zum Besten der Menschheit entwarf“ (1781) című munkáit,

Kétségtelen, hogy ezek a cáfolatok egyáltalán nem fogják meg Reimarust, hanem mellé beszélnek. Azonban az is nyilvánvaló, hogy ebben az időben az evangéliumi irodalom ismerete és kritikája egyáltalán nem állott azon) a fokon, hogy Reimarus kétségeit, támadásait és konstrukcióját alapjaiban másként, mint az egyházas álláspont szembeszegzésével visszaverhette volna.

Ez a tehetetlenség különösen meglátszik Semler „cáfolatán“, aki egyáltalán nem tud Reimarus fölé emelkedni, hanem pontról pontra való megjegyzéseivel egész jelentéktelen pozíció-előnyöket tud csak Reimarustól kicsikarni.

Jóval jelentékenyebb Reinhard kpnyye, mert Reimarus Krisztusának a zsidó partikularizmusával Krisztus univerzalizmusát állítja szembe s először azt bizonyítja, hogy Jézus igen is egész új vallást alapított, mert az az isten országa, amelybe híveket toborzott, a zsidó vallás mellett egész új szervezet volt új törvényekkel és új tagokkal is, mert hiszen kimondotta, hogy akik ebben a világban, elsők, azok isten országában utolsók lesznek s annyira bízott az új szervezet és az új világ létrejöttében, hogy megjósolta ennek a világnak a teljes pusztulását is s ennek a romjaira akarta felépíteni a maga új világát.

Azután azt fejtegeti, hogy Jézus egyáltalában nem volt partikularista.

Partikularisták voltak a zsidók, partikularista volt Szókratész, partikularisták voltak a régi bölcsek, partikularisták voltak még a régi ismert vallásalapítók, mint Mózes, Zoroaszter és Confucius is, Jézus ellenben ,olyan tercekkel foglalkozott, olyan tanításokat közölt és olyan világot akart teremteni, amelyben az egész emberiség megtalálja a boldogságát és olyan testvériséget hirdetett, amelynek a kötelességéből és a keretéből nem zárt ki senkit.

Műve harmadik részében arra tér rá, hogy azért Jézus egyáltalában nem nevezhető álmodónak vagy fantasztának, mert az, amit akart, az utolsó vonásig megvalósítható s mert a vallási előírásai minden vonatkozásban olyanok, hogy az egész emberiség vallásává tehetők.

Fejtegetéseire végül azzal teszi fel a koronát, hogy mivel mindezekre a nagy tervek, elképzelésekre és törekvésekre Jézus sem neveltetése, sem környezet által nem kaphatott indításokat és serkentéseket, ezt a feltűnően nagy távlatú gondolat és eszmekört nem kaphatta máshonnan, mint istentől kijelentés vagy rendelés útján, azért nemhogy nem ellenkezik a józan ésszel, hanem épp ellenkezőleg: épp a józan ész és a komoly megfontolás követeli meg, hogy Jézust

mindenki isten különös választottjának, küldöttjének és az emberiség megváltójának tartsa.

Reimarus ellenséges gondolkozásának a nehéz arnyai alatt kellett Johann Gottfried Herder Krisztus-könyveinek is megszületniük.

Herder Goethe segítségével 1776-ban került weimarba s mint weimari „Generalsuperintendent“ írta mindazokat a műveit, amelyek Jézus élete szempontjából szóba jöhetnek. Magától értetődik, hogy hivatalból is állást foglalt Reimarus elgondolása ellen, azonban e mellett nevezetes, az is, hogy ő már majdnem mindazokra a pontokra rámutat, amelyek a Reimarus eszméivel való leszámolásnál szóba jöhetnek és figyelembe veendőek. „Briefe, das Studium der Theologie betreffend“ című munkájában az elsők közt von éles határvonalat a szinoptikus evangéliumok és János evangéliuma között s felállítja azt a követelményt, hogy ezeket nem szabad egymással minden áron összhangba hozni, hanem ellenkezőleg, ki kell játszani egymás ellen. Mindegyiköknek más a Jézus-képük s az első három evangélium Jézus-képe semmiképp nem hozható közös nevezőre a negyedik evangélium Krisztus-felfogásával.

Két következő munkájában mindjárt maga meg is írja mind a két evangélium-csoportból adódó Jézus-életrajzot.

Az egyiknek „Vom Erlöser der Menschen. Nach unsern drei ersten Evangelien“ címet adta (1796) „a másik „Von Gottes Sohn, der Welt Heiland. Nach Johannes Evangelium“ cím alatt 1797-ben jelent meg.

Az elsőben megint csak az elsők között állapította meg azt, hogy az evangéliumok elbeszélésének a fonalát tulajdonképpen Márk adja, mert Márk nem kivonatolója vagy utánzója bármely más evangéliumnak, hanem ez a legrégebbi evangélium az egész evangéliumi hagyomány dísztelen, de szilárd alapköve. A másik két evangélium Márk elbeszéléseit és adatait bővíti. A három együtt Jézus palesztinai képét nyújtja, zsidónak rajzolja, főként Messiás-voltát emeli ki s arra törekszik, hogy az ószövetség legnagyobb hőseinél is nagyobbak tüntesse fel. János evangéliuma ellenben görög szemszögből ábrázolja Krisztust. Jóval távolabb áll az eseményektől, azért beszéld el olyan eseményeket, amiket az első három evangélium még nem mert elbeszélni, mint pl. Lázár feltámasztását, mert már nem kellett attól félnie, hogy Lázár családját kiteszi a zsidók dühének vagy bosszújának s mivel a zsidóságtól is távol áll, Jézust a világ megváltójának tünteti fel s ennek megfelelően vázolja a képét.

Legrövidebben és legkicizelláltabban „Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit“ című 1784—1791 közt megjelent művében nyújtja Jézus képét:

„A zsidó állam pusztulása előtt hetven évvel született

Jézus, az az ember, aki egész váratlan forradalmat idézett elő az emberek gondolkozásában, szokásaiban és jellemében is. Bár népe régi királyi családjából származott, szegénynek született s hazája legelmaradottabb vidékén, amúgy is nagyon elparlagiasodott népe tudományának a forrásaitól távol nevelkedett. Rövid élete legnagyobb részében észrevétlen élt, de egyszer egy mennyei jelenés hatása alatt hivatása tudatára ébredt, tizenkét magához hasonló embert választott tanítványul, velük beutazta Judaea egy részét s aztán egy új ország hírnökeiként körútra küldte őket. Azt az országot, amelynek az eljövetelét hirdettette, isten országának nevezte s olyan mennyei országnak mondta, amelybe csak választottak kerülhetnek s azokat hívta bele, akik nem külső kötelességeket vagy szertartásokat végeznek vagy vállalnak, hanem teljesítik azt a felszólítást, hogy tiszta lélekkel és szent érzeményekkel igyekezzenek belé. Pár ránk maradt beszédében a legmesszebbmenő emberiség nyilatkozik meg. Emberiség volt egész élete s emberiségére tett pecsétet halálával is. Ezért nevezte legszívesebben emberfiának magát. Népe szegényei és elnyomottai hamarosan csatlakoztak hozzá, azok ellenben, akik abból élnek, hogy álszent arccal nyomorgatják embertársaikat, eltették láb alól.

De mi volt az a mennyek országa, amiről beszélt, amit ajánlott és aminek az eljövetelét maga is munkálta! Minden szava és cselekedete bizonyítja, hogy nem volt földi uralom s ez ellen tanúskodik bírāja előtt tett utolsó vallomása. Kora nemzedékének a szellemi megmentésére törekedett, istenembereket akart csinálni kortársaiból, hogy minden körülmények között, tiszta jóságból mások javára törekedjenek, maguk ellenben eltűrjenek mindent, hogy aztán a jóság és az igazság országában úgy uralkodjanak, mintha királyok volnának. Általa lett bizonyossá, hogy a gondviselésnek ez az egyetlen célja és szándéka a mi nemzetségünkkel is s hogy a föld valamennyi becsületes és jó emberének ez volt és ez lesz is mindig a törekvése, minél becsületesebben gondolkodik és minél magasabba törekszik. Mert létezhetik-e ezen az egész emberiséget magábfoglaló tiszta emberségen kívül más olyan eszmény, amely magában foglalja a legnagyobb tökéletességet és boldogságot a¹ földön, mint ez?!

Tisztelettel hajlok meg előtted, nagy eszmények végtelen kiterjedésű, egyszerű, élő elvek s hathatós ösztönzések birodalmának feje és alapítója, kinek birodalma számára szűk a föld és kevés a földi élet.

Nincs a történetben még egy olyan forradalom, amelyet ilyen rövid idő alatt, ilyen csendben, ilyen! gyenge eszközökkel, ilyen különösen és mégis ily beláthatatlan eredménnyel tudtak volna a föld minden részére elültetni, jó és rossz:

időkben úgy megművelni és ápolni, mint az, amely nem a te vallásodként, azaz a te emberi boldogságra irányzott terveid szerint, hanem inkább a benned való vallásként, vagyis személyed és kereszted vak imádásaként *az egész földön* elterjesztettek volna.

Fényes szellemed mindezt előre látta s bizony sokszor volna az a te neved megszenteltetésé, ha a tiszta forrásodból származó folyó minden cseppjét neked tulajdoni tanok. Amíg csak tehetjük, nem is vesszük hát hiába a nevedet hanem maradunk amellett, hogy fenkölt személyed egyedül áll a tőled származó vallás története legelején!“

Herder részben Hamann hatása alatt rajzolja meg ezt a Krisztus-képet s mint Hamann, ő is az „emberek legszebbikeként“ állítja be Jézust az emberiség történetébe az üdvösség és a legmagasztosabb eszmények alapja és forrása-ként, részben pedig saját tanulmányai és intúciója alapján rajzolt Reimarus beállításával szemben egy olyan Jézus-képet, amely megalapozása újságával annyira kimagaslott kora e tárgyú irodalmának a termékei közül, hogy Albert Schweitzer eredetiségét és jelentőségét David Friedrich Strausséval veti össze s csak annyi különbséget lát bennük, hogy Herder nem számol le úgy a csodákkal, mint Strauß tette.

Kétségtelen, hogy Herder Krisztus-képe magasan Reimarusé fölött áll.

Herder ellenmondása azonban Reimarus munkájának a hatását nem igen gyöngítette. Legalább a német nép legkimagaslóbb elméinek a sorában nem. Amire Goethe állásfoglalása a jellegzetes bizonyíték.

Goethe Lavaterrel való levélváltása kapcsán foglalkozott ezzel a kérdéssel és foglalt állást benne. Még pedig igen feltűnő módon. Ímikor ugyanis Lavater arra kérte, hogy közölje vele Krisztusra vonatkozó felfogását, egyszerűen megírta Lavaternek, hogy ő nem keresztény.

Lavater némi megdöbbenéssel vehette ezt a szokatlanul radikális állásfoglalást tudomásul, de úgy találta fel magát, *hogy azt* válaszolta: neki *így* is jó, mert a becsületes hitetleneket többre becsüli a hitetlen hívőknél \$ tovább faggatta Goethét, hogy mint emberről is nem az-e a véleménye Krisztusról, hogy benne isten képe és az emberiség mintaképe található fel. Goethe erre a faggatásra Reimarus szellemében azt a feltűnő! választ adta, hogy ő szívesen tudomásul veszi, ha Lavater Krisztust, az embert istenévé teszi, de azt nem tartja helyesnek, hogy ezt a hitet terjeszti is. Ő a maga részéről nem egyezik Lavaterrel abban a hitében, hogy az evangélium isteni igazság, mert a maga részéről még egy mennyei szózatnak sem volna hajlandó elhinni azt, hogy víz ég, vagy hogy tűz olt, hogy egy asszony férfivel

való érintkezés nélkül gyereket szülhet vagy hogy egy halott feltámadhat, hanem az ilyen állításokat isten és isten természetben tett kijelentése káromlásának tekinti. Rossz néven nem veszi Lavaternek azt sem, hogy Krisztusban látja minden emberi tökéletesség összefoglalatát, de azért nem hallgatja el azt a véleményét, hogy akármilyen jó dolognak lássék is, mégsem egészen közömbös az az igazságtalan; eljárás, hogy Lavater a világ valamennyi madarának a leg szebb tollait kitépi azért, hogy egyetlenegy paradicsommadarat ékesítsen fel velük, mikor mások azt tartják, hogy minden igazságot meg kell becsülni, bárki hirdesse is, meg hogy istennek mindnyájan egyformán vagyunk gyermekei.

Később Eckermannal folytatott beszélgetéseiben Jézus Krisztust Lutherrel kapcsolatban vallási forradalmárként értékelte. Kijelentette, hogy egyikük sem volt barátja annak, amit maga körül látott, hogy mindketten arra tették fel életüket, hogy régi kovászt kiséperjék s hogy a hazugság, az igazságtalanság és a színlelés uralmának nem szabad tovább fennmaradnia. Azután rátért arra is, hogy Krisztust egészen kiváltságos isteni alaknak tartja s áhítatos tisztelettel övezi, aminthogy a napot is isten megnyilvánulásaként tiszteli. Krisztusnak köszönheti a német nép Luthert, Luthernak a reformációt, a reformációnak azt, hogy megszabadult lelki bilincseitől, de bármennyire táguljon is a látköre a természettudományok haladásával, hiszi azt is, hogy a kereszténységnek az evangéliumokból kicsillámló és kivilágító fenségénél és erkölcsi nagyságánál előbbre nem juthat soha.

A két nyilatkozat között sajtóságos az ellentét. Az elsőben mintha Reimarus szólalna meg, a másodikban; Herder és Lavater szelleme kerekedik felül a „nagy pogány“ lelkében. Goethe az első világraszóló német nagyság, akinek a lelke a „Mi tetszik néktek ama Krisztus felől?“ -kérdésében a két legszélső véglet között hányódik.

7. Az újabb racionalisták. — Lardner — Craig — Hess — Hegel — Paulus — Röhr.

A racionalizmus korszakának az evangéliumokról és Jézusról szóló munkái közt koránál, terjedelménél és elterjedtségénél fogva is első hely illeti Nathaniel Lardner angol teológus (1684—1768) nagy munkáját, amelyben tizenhét kötetre terjedő anyagot gyűjtött össze az evangéliumok eredetiségének és szavahihetőségének a bizonyítására „The Credibility of the Gospel History“ (1727—1757) címen. Lardner két dolog bizonyítását kísérli meg. Először az evangéliumokkal egykorú írásokból azt szemlélteti, hogy az evangéliumok nem igen mondtak olyanokat, amiknek a hitelessége más iratokból megállapítható ne volna, azután pedig az első

négy század egyházatyái írásaiból valószínűsíti az újszövetségi írások hitelességét.

Anyagából azt a következtetést vonja le, hogy az evangéliumoknak már Jeruzsálem pusztulása, azaz Kr. u. 70 előtt meg kellett lenniök s korai keletkezésük alapján lehetséges az, hogy szóhagyományokból merítettek. Emellett még sem áll teljesen ortodox állásponton, hanem azt vallja, hogy Jézus Krisztus valójában ember volt, de isten kiválasztotta, Messiássá tette s különleges kegyadományokkal ruházta fel. A Messiásról a zsidók is így gondolkodtak s Jézus sem akart másfajta Messiás lenni, Az egyházi tanok többletei a görög bölcsészetből származnak, de nem irányadók sem a későbbi kereszténységre, sem a történelemre nézve.

Lardner könyvét több nyelvre is lefordították és általánosan ismerték. Mivel azonban körülbelül, az, volt az anyaga, amit ma az ú. n. újszövetségi bevezetések nyújtanak, általános óhajnak látszott egy olyan munka, amely a Jézus életére vonatkozó evangéliumi adatokat rendszeresebben is összefoglalja, még pedig nem abban a nyers formában, ahogy az evangéliumharmóniák nyújtják.

Ezt a feladatot egy svájci német teológus ragadta és oldotta meg Johann Jakob Hess személyében, akii 1764-től kezdve foglalkozott Jézus élete anyagának a gyűjtésével s három év múlva műve két első részével a nyilvánosság elé is lépett. Teljes műve hat részben 1773-ban jelent meg s vagy 1400 oldalnyi terjedelemre rúgott. Későbbi kiadásai „Lebensgeschichte Jesu“ és „Lehre Thaten und Schicksale unseres Herrn“ címek alatt láttak napvilágot, nyolc kiadást és valami három utánnyomást értek el. Ez a példányszám azt mutatja, hogy Hess munkája általános szükségletet és keresletet elégített ki.

Hess minden vonatkozásban közepszerű munkát nyújtott.

Az evangéliumharmóniáktól csak annyiban távolodott el, hogy kiszélesítette anyagukat, stílus tekintetében nem ragaszkodott az evangéliumi elbeszélések szó szerint való szövegéhez, hanem franciásan szellemeskedő módon átírta Jézus és az evangéliumokban szereplő személyek beszédeit és szóváltásait, a csodákban hitt is, nem is, de mert Jézus tanításainak és egyénisége fenségének a bizonyosságai, ragaszkodott hozzájuk, bárha a napkeleti bölcsek csillagát elhomályosította s az ördögtől megszállottak ügyét homályba burkolta s általában azon az állásponton pállott, hogy az evangéliumok minden nehézségét megfelelő kritika nélkül nem igen lehet eloszlatni.

Főlényes racionalista álláspontja nem Jézus, hanem az apostolok jellemzésében ütközik ki, ugyanis azt írja róluk, hogy értelmes emberek voltak, csak nézeteik voltak korlá-

toltak, hogy a tanulásra való képesség megvolt bennük, de lustán gondolkodtak, hogy ismerték gyengeségeiket, de ragaszkodtak előítéleteikhez, jó érzésekben hiányt nem szenvedtek, de a jó következetes megtartására irányuló terv véghezvitele tekintetében mutatkoztak gyengéknek.

Jézussal való vonatkozásban abban mutatkozik meg a racionalistasága, hogy Jézus szavait átírja, a példázatokból történeteket csinál, egyes szavakhoz anekdotákat költ, egyes jeleneteket jobban dramatizál és több párbeszédet helyez beléjük. Egyébként mérsékelt ortodoxiája nem hívta ki maga ellen az ellenszenvet s egyházi oldalról sem nyújtott támadási felületeket, minek következtében a 18. s 19. század mesgyéjén ötven éven át ez a Hess-féle Jézus életrajz volt a legismertebb és legjobban elterjedt munka.

Hess munkája közelében Zürichből terjedt el németül William Craig Jézus jelleméről írott műve (*Versuch über das Leben Jesu Christi*“ 2. kiad. Zürich, 1773) is, amely arra törekszik, hogy megvilágítsa isten ama szándékait, amelyeket Jézus Krisztussal meg akart valósítani. Craig szerint isten azért küldte Jézus Krisztust a földre, hogy az erény alapelveit és a vallás bölcsességét plántálja a szívekbe. Jézus a feladatnak meg is felelt, még pedig abban a vonatkozásban is, hogy ezeket az alapelveket megfelelően tanította s abban is, hogy az istenhez való térésre teljes szerénységével ésjalázatosságával is példát mutatott.

Isten általában nem ad sokat az emberek földi kiváltságos helyzetére. Igen sokszor megengedi, hogy a leghaszontalanabb emberek dűskodjanak a földi tisztességekben, a becsületes embereknek azonban keveset juttat belőlük. Ez azonban semmiképp nem jelenti azt, hogy isten ne a halhatatlan erényeket emelné a maga idejében mindenek fölé.

Jézusnak alázatossága és szerénysége mellett egy egész sor isteni kitüntetésben is része volt.

Ezek közé tartoznak a személyét kitüntető üdvtörténeti események. Az isteni gondviselés azt mutatta meg általuk, hogy isten fia és isten küldötte. Igaz, hogy az ilyen események ritkák, különösek és hihetetlenek is. Olyan egyénnel kapcsolatban azonban, amilyen Jézus volt, nincs semmi hihetetlen bennük, sőt valósággal szükségszerűek. Isten ilyen kiváltságos küldöttének ilyen jelek egyengették az útját és ilyen megnyilatkozások kísérték az életét.

Mert vagy azt kell feltételezni, hogy egy olyan személy amilyennek Jézust az evangéliumok leírják, nem lehetséges, tehát nem is létezhetett vagy pedig meg kell engedni, hogy az evangéliumok eszményei az ő nagy egyéniségének a kifolyásai, tehát oly megnyilatkozások, amelyek az ő életével kapcsolatban természetesek és valósággal szükségszerűek.

Craig alternatívája közel százötven évvel megelőzi Ar-

thur Drews „Christusmythe“-jének Krisztus létezésére vonatkozó feltevését. Jellemző azonban az a gyengéje, hogy a mennyei és a hitrege-Krisztus közt levő ember-Krisztus alternatívájával egyáltalán nem számol.

A továbbiakban Craig főként Jézus Krisztusnak a szégyény és elesett emberek iránt való szánalmát emeli ki s ebből magyarázza legragyogóbb Ígéreteit.

Csodáit azért tette, hogy általuk az emberi természetre való hatásának a bizonyosságait szolgálta, a vakok „szemét s a süketek fülét azért nyitotta meg, hogy a lelkük feltárhasson az igazság előtt, az örülteket azért gyógyította meg, hogy értelmüket használhassák, a szenvedélyektől megszabadult embereket kiemelte legrettenetesebb betegségeikből, Lázárt pedig azért támasztotta fel, hogy híveiben megerősítse a jövő életben való hitet. A csodák azt bizonyították, hogy a földi élet minden kincse és értéke felett rendelkezik és híveit affelől biztosítja, hogy lelki javaikat is a legbiztosabb kézben tudhatják. Egész élete csupa jótékonyosság, jezért nyomja el a bosszú legkisebb érzését. A zsidók politikai viszályaival soha nem foglalkozott, nem elegyedett teológiai vitákba se s minden cselekedetében a legnagyobb gyöngegséget és figyelmet tanúsította mindenkivel szemben.

Craig jellemzése Rousseau és a naturalisták ellen veszi védelmébe Krisztust s egyben arra is szolgál, hogy az evangéliumok minden tényét mentse és fenntartsa.

Hess és Craig művei mellett E. A. Opitz, Gr. J. Planck és mások írtak többé-kevésbé hagyományos keretben Jézus életrajzokat s az egyre békésebb mederbe terelődő tudományágot az ifjú Hegel akarta egyszer megbolygatni, azután pedig Heinrich Eberhard Grotlob Paulus hozta megint a forrongás állapotába.

Hegel 1795-ben — tehát 25 éves korában — úgy írta meg Jézus életét kantiánus és racionalista alapon, hogy végigmagyarázta a szinoptikusokat és János evangéliumát. Jézust József és Mária fiának tekintette és nem vett tudomást a csodás elemről. Művének Schweitzer szerint nem volt tudományos jelentősége, amit maga is érezhetett s ezért munkáját nem adta ki. Csak 1907-ben vált H. Nohl „Hegels theol. Jugendschriften“ című gyűjteménye útján ismeretessé.

Paulus azzal szerzett maradandó nevet magának, hogy Németországban egyike volt a józan felvilágosodás előharcosainak. A felvilágosodás eszméjét elsősorban bölcséleti téren szolgálta s ebben a vonatkozásban legnagyobb eredménye, hogy Schellinget, akit egész sor iratával vett üldözőbe és a legnagyobb gorombaságokkal halmozott el érthetetlen és fantasztikus bölcséleti tanai miatt, leszorította, az egyetemi tanszékéről. Tapasztalati keretek közt mozgó józan felfogását érvényesítette a teológiában is — még pedig úgy, hogy a

szentírás elbeszéléseit is a maga józan felfogásához mérte s szabálynak tekintette azt az elvet, hogy amit nem ért, vagy amit nem tart valószínűnek, az meg sem történhetett s ha valahol ilyesmit írnak, akkor az ebben a formában nem lehet, hanem valami más kulcsának kell lennie. Jénai tanár korában az 1800-1804-es években három részben kiadta újszövetségmagyarázatát, amely először irányította rá a figyelmet s amelyben új írásmagyarázati elvét a legszigorúbb következetességgel érvényesítette. Ebben tagadta Krisztus feltámadását, mert a feltámadás lehetetlen, ha tehát Krisztus feltámadott, csak azért kelhetett új életre, mert nem volt egészen halott. Hasonlóan lehetetlen az, hogy valaki a tengeren járjon. Nem járhatott tehát Krisztus se a tengeren, hanem valószínűleg a tenger partján járt, a tanítványok azonban úgy látták, mintha a tengeren járt volna. Könyve miatt Paulus sok támadásban részesült, de Goethe nemi engedte, hogy bántódása történjék. Másrészt magyarázatai annyira megtevesztőek és a kor ízlésének megfelelőek voltak, hogy J. C. Greiling ascherslebeni superintendent egy Jézus életét is írt Paulus magyarázatai szellemében (*Das Leben Jesu von Nazareth. Ein religiöses Handbuch für den Geist und für das Herz der Freunde Jesu unter der Gebildeten*“, Halle, 1813.). Később heidelbergi tanár korában 1828-ban maga is megírta Jézus életéről szóló munkáját „*Das Leben Jesu als Grundlage einer reinen Geschichte des Urchristenthums*“ címen két kötetben, amelyhez egy teljes német szinopszis is járul úgy, hogy az egész munka majdnem 1300 oldalra terjed.

Művének az az alapvető hibája, hogy nem dolgozza át egészen az anyagot, hanem tulajdonképpen két Jézus életét állít egymás mellé. Az egyik az, amit a szinopszisban nyújt, ahol nem az evangéliumok pusztá szövegét állítja egymás mellé, hanem a szöveget átszövi magyarázó megjegyzésekkel, a másik pedig az, amit műve első részében ad, ahol Lukács és János evangéliuma elbeszélései során végigmagyarázza Jézus életének minden jelenetét. Nyilvánvaló, hogy úgy, ahogy a munkájában nyújtja, ez a két rész csak előmunkálat Jézus életéhez, amit maga is érezhetett, mert szinopszisa bevezetéseként két részletben mégis ad egy 72 oldalra terjedő összeállítást „*Ueberblick des Lebens Jesu nach seinen Hauptbeziehungen*“ cím alatt, ami körülbelül megfelel annak, amit Jézus-életként várhat és kívánhat az olvasó. Eszerint az összeállítás szerint Paulus a Jézus születésére vonatkozó adatokat történetieknek ismeri el, nevelkedéséről azt állapítja meg, hogy nem zsidó ismeretekről (semmi bizonyosságot nem szolgáltat. Rabbi voltát azonban elismerik s ezt a minősítést nyilván az esszénusoknál szerzte. De azért nem volt pártfanatikus, hanem ragaszkodott

az általános zsidó fogalmakhoz, csak hogy erkölcsi vonatkozásaikra helyezte a súlyt s mindig a legnagyobb tökéletességre való törekvést tartotta szeme előtt. Keresztelő Jánossal kapcsolatban lép fel, mint az emberiség szellemi vezére. Fellépését és jogcímét nem alapozza különleges felfedezésekre vagy kijelentésekre, olyan igazságokat tanít, amiket Keresztelő János is hirdetett s az volt a célja, hogy a külső tisztesség burka alatt az emberek egész gondolkozását a becsületre, az erkölcsre és a jóságra állítsa be. Megkeresztelkedésének az a jelentősége, hogy életre-halálra feladatának szenteli magát. A megkísértés képei víziókként vonultak el lelki szemei előtt. Egész működése három húsvét megünneplése köré rakódik le. Az első húsvét nagy eseménye az, hogy a „székvárosban“ tanítványául megszerzi Nikodémuszt, azután bejárja Samáriát és Júdeát s mindenütt az isteni szellemi tisztelétéről szóló tanait terjeszti. Ez azt mutatja, hogy a világ megváltójaként lépett fel. Életének erre a szakaszára nézve jellemző az is, hogy megkeresztelkedik, de maga nem keresztel s hogy a megtérést prédikálja. Isten országáról szóló beszédeiből csak egy, maradt fenn, a hegyi beszéd, amelynek a tengelye az a mondás, hogy az emberek legyenek oly tökéletesek, mint az isten. Ebben a követelésben az akarat irányítása a fő, mert maga a törekvés teljesen meg nem valósulhat soha. Azt azonban mindenki megteheti, hogy akaratát arra irányítsa, amit isten akaratának tud. Tanai terjesztésére becsületes embereket gyűjt maga köré, ezeket megtanítja arra, hogyan és mit beszéljenek, ami nem sok, mert neki is csak két dolgot kellett prédikálniuk: a megtérést és azt, hogy az emberek éljenek úgy, mintha közvetlen isten irányítaná őket. A farizeusok érzik, hogy ezek a tanítások ellenük irányulnak és teljesen kihúzzák a talajt a lábuk alól, azonban; az első esztendőben nem találnak okot arra, hogy fellépjenek ellene és tanítványai ellen.

A második húsvéti ünnep már az ellenségeskedés jegyében áll, mert Jézus egy betegnek szombaton azt parancsolta, hogy egy munkát végezzen. Jézus ugyan igazolja magát a „székváros polgárai“ előtt, de ellenségei elejtik Keresztelő Jánost, ellene pedig rágalmakat szórnak, hogy az ördög segítségével él, rokonait ráveszik arra, hogy erővel vigyék haza s mikor ez nem sikerül, nyomon követik útjain. Jézus kitér előlük Tirosz és Szidon vidékére. Közben hirdeti azt a tanítását, hogy az embert csak a gondolatai teszik szentté vagy gonosszá, tisztává vagy tisztátalanná s farizeusok előtt is kijelenti, hogy Izrael fiainak a megváltására jött.

A második húsvét után következő esztendő nagy részét tanítványaival együtt a galileai tenger partján tölti, megszilárdítja bennük azt a hitüket, hogy ő a Messiás s előkészíti őket előre látható halálára is. Ezen a hegyes vidéken

történt, hogy néhány tiszteletreméltó hívével is volt egy éjjeli összejövetele s ekkor tanítványai a két társát Illésnek és Mózesnek nézték.

Messiási működése utolsó felévről jóval több az értesülésünk. Tanítványai siettetnék a döntést, mire eddigi hat pár tanítványa mellé még harmincöt pár tanítványt választ ki igéje hirdetésére s felruházza őket ördögűzések és más csodák végzésére szóló felhatalmazással is. Azután megszabja, hogy gyülekezetének kik legyenek a vezetői. A tenger partján az egyházi adót úgy szerezteti meg tanítványival, hogy halat fogat velük. Egyszer felmerül annak a nyoma, hogy hívei gyülekezetenként való szervezkedését kívánja, amelyek nem függenek semmiféle központtól. Máskor leszögezi azokat a fontos alapelveket, hogy kik tekintendők felebarátoknak vagy hogy milyen körülmények közt bonthatók fel a házasságok, vagy hogy a köteleességek hogy következnek egymás után. A templomban elmondott utolsó szava is egy ilyen esetre vonatkozik. Aki ad, az ne az összeget nézze, hanem szívből hozzon áldozatot. Kétségtelen bizonyítékait adta hazaszeretetének is, de nem volt e tekintetben se túlzó. A templomi szolgálatot ellenben feleslegesnek tartotta s megszűnését jövendölte meg. Utolsó húsvétja azzal kezdődött, hogy hódoló ünnepséget rendeztek a bevonulásakor, mire ő kiadja az egész világraszóló evangéliumi proklamációt, mely a szellemi istentisztelet és az emberek testvérisége két főigazságát tartalmazza.

Ezen a ponton megáll és jellemzi Jézus egyéniségét, leírja azt a benyomást, amit a betegek, ellenségeire és a tömegekre tett s ami nem egyszer jutott abban mondásban kifejezésre, hogy úgy még nem beszélt ember soha. |Azt, is kiemeli, hogy Jézus isten szentjének tartotta magát, ennek tehát meg kellett látsania rajta. De ez a szentsége nem merev fenség volt, hanem a gyermekekhez és a vámszedőkhöz és más bűnösökhöz leereszkedő jóság. Különösen szeretetreméltó és gyöngéd tudott lenni társaságokban is, Lazarosznak pedig odaadó barátja volt, a kis Zakkaiossal ember-ségesen bánt s még Júdást sem csapta el környezetéből, pedig keresztüllátott a lelkén.

A továbbiakban lépésről-lépésre leírja, hogy teljesedik be a sorsa s mennyire nem egyezik meg szenvedésének a képe azzal a dogmaképpel, amit haláláról és a vele kapcsolatos eseményekről a régi atyák alkottak. Az elbeszélések során során ténynek veszi a feltámadást is, csakhogy nem halálból, hanem csak halálhoz hasonló ájulásból s negyven nap múlva a mennybemenetele is csak látszat volt, valójában azért nem hagyta el a tanítványait, hogy lázas és halálra gyöngült testének a végleges halálával meg ne döbbsentse őket és hitüket meg ne ingassa. A jelenetet váratlanul zárja

le a két fehérruhás ifjú megjelenése, azzal, hogy többé ne várják a földről Messiásukat, hanem készüljenek az égből jövőnek a megjelenésére.

Jézus életének a kerete tehát Paulus vázlata szerint teljesen az evangéliumhoz igazodik. Paulus sajátos nézetei tehát nem ezen a ponton ütköznek ki, hanem először abban, hogy az evangéliumok begyökerezett szakkifejezéseit német körülírásokban adja, azután pedig abban, hogy a csodákat részben kikerüli, mert nem tudja megmagyarázni őket s mert nem is tartja okvetlen szükségesnek a megértetésüket, hiszen nem a csodák a fontosak Jézus életében, hanem egyéniségének a csodája! — másrészt viszont, ahol azt alkalmasnak tartja, természetes magyarázatot keres a számukra, így pl. a kánai csoda magyarázatát kikerüli, a naini ifjút, Jairoz leányát és Lazaroszt nézete szerint Krisztus csak azért tudja feltámasztani, mert tulajdonkép nem voltak halottak, Jézus halálát, feltámadását és mennybemenetelét pedig úgy teszi természetes síkba, hogy a jeleneteket mind valóknak veszi, magyarázatul pedig azt veti oda, hogy Jézus sem halt meg a kereszten, azért kelhetett ki sírjából s azért érintkezhetett tanítványával.

Paulus nézetei különböző alapon hívták ki maguk ellen a kritikát. A hagyományos nézet hívei azon háborodtak fel, hogy az evangéliumi elbeszéléseknek más értelmezéseket ad, a hozzá közelebb állók azt kifogásolhatták, hogy még mindig igen sokat hisz el. Művének nem is volt meg az a sikere, amit emlegetése alapján gondolhatnánk. Egy kiadást ért csak s sokkal kevésbé ismerték, mint amennyit beszéltek róla.

De azért voltak türelmes, pontos és utolsó soráig lelkiismeretes, kitartó olvasói. Az én példányom Ballagi Mór könyvtárából származik, de előtte egy olyan budai polgáré volt, aki minden lapjára megjegyzéseket tett s a Jézus korabeli farizeusok stb. vonásait állandóan kortársaira vonatkoztatta.

Utána 1837-ben Johann Friedrich Röhr (1777-1848) weimari „Generalsuperintendens“ írt teljesen racionalista alapon egy Jézus-életét kitevő prédikációsorozatot „Christologische Predigten, oder geistliche Reden über das Leben, den Wandel, die Lehre und die Verdienste Jesu Christi“ címen. Bohr olyan kereszténységet hirdet, amelyben krisztológia nincs s amelynek a kanti bölcselekedő gondolkodás az alapja és vezérlő eszméje. Schweitzer meg sem említi Röhr beszédeit, hogy Paulust tarthatta a „vulgáris racionalizmus“ utolsó képviselőjének, pedig Röhr is az s napjaink jelenségei mutatják, hogy ennek a gondolkodásnak — Kant ismerete nélkül is! — sok képviselője és híve van Németországban.

8. „Jézus élete“ mint teológiai és egyetemi tantárgy. — Winer — Schleiermacher — Hase.

Ma már elképzelhetetlen, hogy valamikor volt vagy lehetett olyan idő, amikor Jézus életét nem tanították. Pedig Németországban először csak a 19. század második évtizedében akad teológiai tanár, aki „akadémiai“ előadásokban meri tárgyalni Jézus élete-problémáit, teljesen azonban a teológiákon és az egyetemek teológiai fakultásain még ma sem honosodott meg.

Az én időmben, az 1900-as években pl. nem tudom, hogy lett volna magyar protestáns teológia, amelyen valamelyik tanár Jézus életéről hirdetett és tartott volna előadást, sőt vezérfonalat vagy könyvet se írt róla. Mivel pedig Adolph Saphir „Krisztus és az írás“ (Ford. Győry Vilmos, 1879.) Eustace R. Conder „Jézus élete“ (Ford. Fa István, 1884.) című angolból átültetett művei, majd Szabó Aladár „Jézus élete“ (1907.), Korsen Pál „Jézus beszédei“, „Jézus csodái“, „Jézus szenvedése“ és „Jézus élete“ (2. kiad. 1921.) és Masznyik Endre „Jézus élete evangéliumi képekben“ (1906—1907) című művei mind épületes szempontokra való figyelemmel készültek s új fordításokban is csak regényes és népies munkák jelentek meg (— Renan „Jézus“-a négy kiadásban is, ami nem változtat a mű regényességén és felületességén, továbbá Bousset „Jézus“-a Makkai Sándor fordításában, de ez is „népies“ mű s hozzá a fordítása is gyenge —) még 1922-ben is azzal a tudattal írhattam meg „Jézus élete“ című összefoglalásomat, hogy ez az első magyar tudományos kézikönyv erről a tárgyról.

Németországban az első akadémiai előadást a berlini egyetemen Friedr. Ernst Daniel Schleiermacher tartotta 1819-ben erről a tárgyról s az ő nyomába ketten léptek hamarosan. Az egyik Georg Benedikt Winer volt Leipzigban, a másik Karl Hase Tübingenben.

Schleiermacher 1823-ban, 1829-ben és 1832-ben, Hase pedig 1828-ban Leipzigban ismételte meg előadását.

Schleiermacher nem adta ki előadásait, hanem csak halála után, 1864-ben jelentek meg jegyzetei és tanítványainak a feljegyzései után C. A. Rütenik összeállításában „Das Leben Jesu“ cím alatt.

A könyv szövege csak halvány képet nyújt Schleiermacher előadásairól. Schleiermacher ugyanis szabadon adott elő, a problémákat hallgatói előtt boncolgatta s a tárgy történeti kereteit sem tartotta mindig szem előtt, így aztán előadásai sok dogmatikus fejtegetést tartalmaztak s évek során sok változáson is mentek át. Mindezt Rütenik kiadása nem állapítja meg szabatosan. Az azonban látható belőle, hogy Schleiermacher elsősorban bölcsésznek tartotta magát, tehát

Jézus életéről alkotott felfogását bölcséletéből alakította ki, még pedig János evangéliumának az alapul vételével. Így azután Krisztus életét, nem Jézus történetét adja. Krisztus életéből viszont bölcséleti felfogásának megfelelően levonja a metafizikai csodákat és Krisztus csodáinak a legnagyobb részét, vagyis racionalizálja János evangéliumának az elbeszéléseit és a szinoptikusok történeteit is.

Szabálynak tekinti azt az axiómát, hogy „nincs jogunk ahhoz, hogy bármit lehetetlennek tartsunk“, de csak azokat a csodákat tudja Jézus életébe beállítani és megérteni, amelyeknek analógiái is léteznek.

Ezen az alapon a legérthetőbbek és a legelfogadhatóbbak gyógyításai. A halott-feltámasztások már problematikusabbak. Jairoz leányának a feltámasztása azonban tény, mert a lány csak tetszhalott volt. Ugyanerre a magyarázatra hajlik Lázár feltámasztásánál is, mert „ha Lázár halott lett volna, nem lett volna semmi értelme a megszólításának“, aminthogy a tengeri vihar lecsillapítása azért hihetetlen, mert a tengerhez intézett parancs oktalanság, „hiszen az elemeknek nincsenek füleik“. Sőt Jézus feltámadását is ájulásból vagy tetszhalálból való felocsúdásnak értelmezi s nem tartja szükségesnek, hite szempontjából, hogy feltételezze a reális halálát s az ebből való abszolút feltámadást.

Mindezek tipikusan racionális magyarázatok, amint-hogy így magyarázza Schleiermacher Jézus születését is, de azért ragaszkodik hozzájuk, hogy ne kelljen engedményeket tennie annak a felfogásnak, amely szerint Jézus élete forrásai hitregéket mesélnek el. Tanításai tekintetében nem tett határozottabb különbséget Jézus evangéliuma és a Jézusról szóló evangélium között, mert János művét veszi alapul, amelyben Jézus önmagáról sok olyan dolgot mond, amit a szinoptikusok alapján későbbi felfogásnak lehetne tartani.

Tehát Jézus isten küldöttjének tartja magát s azért jön, hogy isteni életének a kinyilatkoztatásával hitet ébresszen az emberekben. Amit tanít, azzal zsidó keretben maradás híveit is ebben akarja Jeruzsálem és a templom pusztulásáig megmarasztani.

Tanításait bölcsészeti felfogásának megfelelően nem veheti mindig szó szerint.

Mikor Jézus az ördögöt és a gonosz lelkeket emlegeti, „feltételesen beszél“ s hallgatóinak a képzeletéhez alkalmazkodik! Hasonlóan elmagyarázza az áldozati halálára való hivatkozásokat meg az eschatológikus beszédet is a világ végén bekövetkező ítélet helyett Jézust az állandóan folyamatban levő isteni ítélkezés hívének és hirdetőjének mondja.

Tanítványainak a tizenkettes száma véletlenül adódott s nincs semmi kapcsolatban a tizenkét zsidó törzssel; ahelyett tanítvány kiküldése azért történt, hogy az eredmény

hamarabb bekövetkezzék s nyilvánvaló, hogy nem akarta el-
törülni se a törvényt, se a jeruzsálemi templomi szolgálatot.

A szenvedéstörténetben is János elbeszélését tartja eredetibbnek. Jézus elítélését a szinedrion részéről nem tartja „személyes ellenségeskedés“ kifolyásának, Pilátusról pedig azt mondja, hogy „kötelessége megszegése nélkül teljes joggal erősíthette meg Jézus halálos ítéletét“.

Jézus halálának a megtörténtét vagy meg nem történtét a tudomány nem állapíthatja meg.

A halála alkalmával bekövetkezett csodák közül a templomkárpit kettéhasadását és a halottak feltámadását „költői — szimbolikus“ elbeszéléseknek tartja, a nap elsötétedése olyan „atmoszférikus jelenség“ lehetett, ami egyáltalán nem ritka, bár lehet, hogy ez is költői toldás az* elbeszélésben. Jézust nem József sírjába temették, hanem egy kertben helyezték el, ahol feléledt, miután valaki a sír száján levő követ elhengerítette, kijött s tanítványaival találkozott, az evangéliumokban elbeszélte megjelenései szemtanuk előadásán alapulnak.

Életének ebben a részében sincs semmi különös és természetfeletti, mert eszik és iszik s a zárt ajtókon se kellett szellemként áthatolnia, mert a zárt ajtókhöz természetsszerűleg hozzáértendő, hogy „valaki kinyitotta őket“ s úgy ment be elzárkózott tanítványaihoz.

Jézus élete második végéről azt a sejtést kockáztatja meg, hogy ez is természetes lehetett, vagyis Jézus újra meghalt, mivel azonban senki nem tudott róla, Lukács evangéliuma a mennybemenetel költői elbeszélésével zárta le Jézus életét.

Schleiermacher dogmatikai alapba ágyazott, lényegükben racionalista magyarázatai közvetlen első felbukkanásuk után mindjárt kihívták a mindössze harminc éves Winer ellenmondásait, még pedig előbb akadémiai előadás formájában, közvetlenül utána pedig az 1820-ban megjelent „Biblisches Realwörterbuch“-ja Jézusról írott cikkében.

Ebben a 325—341. lapokra terjedő, tehát aránylag igen rövid cikkében Winer két nagy dolgot cselekszik meg. Az egyik, hogy vázlatából teljesen kizárja a dogmatikai távlatokat, tehát száraz történeti képet nyújt, a másik pedig, hogy nemcsak a maga véleményét adja, hanem gondosan felsorolja a forrásokat és az irodalmat is.

Cikke szerint 1820-ban az a helyzet, hogy a meglevő sok Jézus-életrajz között egy sincs, amely „történet-kritikai alapon nyújtaná Jézus életrajzát“.

Az ő vázlata fantáziák nélkül mondja el Jézus életét az evangéliumok adatai alapján, azután pedig Jézus születésének és halálának az időpontját állapítja meg: Jézust 31 és 37 közt feszítették keresztre, még pedig 36 és 37 éves kora

között, a származására vonatkozó elbeszéléseket mítoszoknak mondja, sorra veszi rokonait, Jakobot, Josest, Simont és Júdást édes testvéreinek tartja, azt hiszi, hogy nem volt szégyén s hogy a tanításáért kapott ajándékokból és ácsmester-séggel szerzett keresetéből élt.

A szinoptikusok tanítása idejét egy évre teszik. Tanításai csupa egyszerű alkalmi előadások, de szépek és tartalmasak, allegóriákat, gnómákat és paradoxonokat tartalmaznak. Ezeken kívül zsidó írástudókkal tudós vitatkozásokat folytat s mondanivalóit eleven mozdulatokkal kíséri. Szír nyelven beszélt, de latinul is tudott. Írása nem maradt. A szinoptikusok híveiben jegyezték fel tanításait, mint János. A „rabbi“ elnevezés nem illette meg hivatalosan, de a „Messiás“ igen, mert annak tartotta magát s mert ezt a jogcímét csodák tételével is igazolta.

Halálát nem annyira a keresztrefeszítés, mint inkább a lándzsadöfés okozta.

A feltámadás kérdésében nem foglal állást, a mennybenmenetelt azonban mítosznak mondja.

Nevelkedése, hatása és jelentősége tekintetében a görög, a zsidó és a szektárius műveltség kérdése jöhet szóba. Azonban valószínűleg csak az ószövetséget ismerte alaposan s további fejlődését magából és közvetlen környezetéből merítette. A zsidóság reformációja kevés lett volna számára, azért az egész emberiséget isten családjába akarta egyesíteni. Jellemében sok a belső erő, de kevés a külső ellenálló képesség. Ezért adja meg magát ellenségeinek. Egyébként viselkedésében nyoma sincs a szerzetesi szigoroknak s minden vonatkozásban jóságot sugároz magából — ez nyeri meg számára mindenek szívéit.

Az evangéliumokon kívül más hiteles forrás nem beszél róla. Jozefosz helye nem hiteles, az apokrif munkák kései mesék, a Korán is regéket mesél, a profán írók pedig csak mellékes megemlékezéseket tartalmaznak.

Jézus élete kérdései akadémiai kezelésében Karl Hase tette meg a harmadik lépést. 1823-i tübingeni és 1828-i leipzig-i előadásai közé esett hohenaspergi börtönbüntetése. Ez azonban oly hírt szerzett nevének, hogy leipzig-i előadásának a hallgatói nemhogy a teremben, hanem még a folyosón se féltek s végig ki is tartottak mellette. Ez a siker bátorította fel előadásai kiadására. „Das Leben Jesu zunächst für akademische Studien“ című 1829-ben megjelent 205 oldalas vékonyka könyve sokkal vékonyabb, mint amekkorákat az akkori teológusok Jézus életéről írni szoktak. De azért nevezetes, mert ez az első önálló tudományos „Jézus élete“, a Jézus-élete-kutatás első pillére.

Az a gondolata, hogy az egyházas és az egyházellenes Krisztus-képek egymás mellett meg nem állhatnak — helyes.

Az is eleve nyilvánvaló, hogy nemcsak a két típus képei között lehet választani. Lehet hogy mindakettőnek az alkotásai távol állnak az igazi Krisztus képétől. Hogy melyik a valószínűleg legjobban megfelelő képe, annak kikutatása és kihamozása a teológia, illetve a történettudomány feladata.

A történettudomány ezt a képet a források alapos kritikájával, az irodalom gondos áttanulmányozásával és a meglévő Krisztus-képek egybevetésével és kiselejtezésével állapíthatja meg.

Hase a feladatot és a célt tisztán látta, de a hagyományos Jézus-képek történeti tarthatatlansága és a racionalista bálványdöntögetők tévelygése között nem találta meg a helyes utat. Valahogyan a két irány közé szorult s olyan álláspontot foglalt el, amelyen egyik iránnyal szemben sem tarthatta magát. Forrásainak igazához nem tudott hozzáférni. Későbbi valószínűtlen vonásaiból sokkal többet elhitt és felhasználott, mint amennyit szabad lett volna. Megalkudott a csodák kérdésében s nem látta azt se tisztán, hogy Jézus mit akart s hogy élete milyen keretekben zajlott le. Jézust ugyan embernek tartotta, de ebből nem vonta le a szükséges következtetéseket.

Munkája tehát közvetítő jellegű.

A hagyományokkal szemben sem olyan ellenséges álláspontot el nem foglal, mint a felvilágosodás képviselői, se oly szolgamódrára nem ragaszkodik hozzájuk, mint a régi ortodoxia, — de a kettő között nem találja fején az igazság szegét sem.

Álláspontjának ezt a gyengéjét látta meg s használta ki David Friedrich Strauss, akinek „Das Leben Jesu kritisch bearbeitet“ című 1835-ben megjelent mérföldjelző munkája nem úttörő ugyan, de alapvető és száz éve kovászként hat a teológiában.

Strauss szakít a megalkuvásokkal és van bátorsága ahhoz, hogy Jézus élete kérdéseit egyházas, romantikus vagy liberális előítéletek nélkül igazán tudományos szenttelenséggel tárgyalja és hogy megoldásukat megalkuvások nélkül megkísérelje.

Hase könyvének az volt a végzete, hogy szerzője előbb dogmatikát írt. Mikor Jézus életéhez fog, agyában még ott zsonganak a dogmatikai tételek reminiscenciái s még a fölőn sem száradt ki az a tinta, amivel néhány liberális hangzású szólammal kivágta magát a dogmatika útvesztőiből. Egész sor helyen érezhető a közelség, a dogmatikai anyaggal való egyéni átítatottság hatása s ezt Hase munkája nem is vetkőzte le soha. Vezérfonala négy kiadást ért, negyvenhat év múltán pedig „Geschichte Jesu“ címen kiadta előadását is, amely két kiadásban jelent meg, de ez a dogmatikai közelség két műve valamennyi kiadásán átüt.

Strauss munkájának a frissesége, lendülete és radikálisága viszont onnan származtatható, hogy Strauss egyenesen Jézus élete problémáinak lovagol neki. Strauss is írt dogmatikát, de „Jézus élete“ után. Ezért azután ez a dogmatika sem olyan, mint Haseé, mert ezen meg Jézus életének a radikalizmusa üt át Strauss így két ponton is megvívta Hase állásait.

Ma már kétségtelen, hogy Hase csillaga úttörő volta dacára is elhomályosodik Straussé mellett.

Ha Hase történetíró-ösztönére hallgat s ha előbb írja meg Jézus életét, mint dogmatikáját, talán közelebb jut az igazsághoz, Strauss könyve meg megíratlan marad, Az egy- másután megfordítása azonban megbuktatta Hase könyvét.

Könyve azonban egy dologban mindig nagy érték lesz. Benne található ugyanis legelőször Jézus élete minden kérdésére kiterjedő irodalmi feldolgozások címeinek az össze- állítása, amit műve utolsó kiadásáig mindig pótoltt és ki- egészített. (2. kiad. 1834, 3. kiad. 1853, 4. kiad. 1854 és 5. kiad. 1865.) Irodalmi adatai olyan gazdagok, hogy történeti vonatkozásban a legújabb munkák közül egy sem állítható mellé, ezért mellettük is nélkülözhetetlen.

9. A bomba: D. F. Strauss kritikus Jézus-életrajza és a mitikus módszer.

David Friedrich Strauss a 27 éves fiatalember gondatlan vakmerőségével ment neki Hasénak s annak a két módszernek, amely holtpontra juttatta Jézus-élete-kutatását s ő vezette be a német teológiába a tudományos, kritikus analízis módszerét, amelyet ő maga kritikusként nevez.

Két front ellen indít egyszerre hadat.

A szupranaturalista írásmagyarázat két tételből indul ki. Az egyik szerint amit az evangéliumok Jézusról elmondanak, alakilag és tartalmilag igaz, a másik szerint miután a csodák stb. nem mindennapos dolgok, azt kell hinni, hogy természetfeletti erők hozzák őket létre.

A naturalisták a szupranaturalisták első tételét szintén vallják, vagyis hiszik, hogy az evangéliumok minden szava igaz, de elvetették a természetfölötti magyarázatokat s észszerű magyarázatokkal helyettesítették őket. Az észszerű magyarázathoz néha elegendő volt, ha egy szót betoldottak vagy egy határozó szót megmásítottak.

Jézus nem a tengeren, a tenger vizén járt, ami csoda volna, hanem a tenger mellett, Péter úszva igyekezett hozzá s mikor valami baj érte, akkor Jézus kihúzta a vízből. A négyezer meg ötezer embert úgy lakatta jól, hogy készletének a felosztásával példát adott a gazdag hallgatóknak; a példán felbuzdulva azok is úgy elosztották a magukkal hozott élel-

miszereket, hogy az bőven elegendő volt, sőt több maradt, mint amivel Jézus a csodálatos vendéglátást megkezdette.

A gyógyításokat, hipnotizmus és egyéb természetes gyógymódok ismeretére és alkalmazására vezeti vissza, a halottak feltámasztása azon alapszik, hogy Jézus felismerte a merevgörcsöt és a tetszhalál különböző fajtáit. Saját halála is tetszhalál, feltámadása ebből a tetszhalálból való felébredés volt.

Ahol a „természetek és észszerű magyarázat“ többféle lehet, csálthatatlanul végigpróbálják a legkülönbözőbb variációkat.

Jézus szűztől való fogantatása, Mária szülés előtt és szülés után való szüzessége végeredményben Jesaja prófétának egy félreértett helyében gyökerező hittétel. A szupranaturalisták elmennek a szó által a fülön keresztül való fogantatás bizarr gondolatáig, az ó- és újkori racionalisták ellenben megtartják az elbeszélés összes külső körülményeit végiggondolják a házasságon kívül való születés összes lehetséges eshetőségeit.

Adva van az az állítás, hogy József és Mária jegyes vagy házastársak és hogy Jézus Máriának természetfeletti áton fogant gyermeke. Az észszerű megoldás az, hogy ha Józsefi és Mária házastársak, akkor Jézus és négy vagy öt testvére is rendes módon fogant gyermekük, a csodálatos születés legendája pedig mindenestől a Jézust istenítő hit alkotása, amelyben minden legenda József és Mária nevének kívül, ami adva volt. Legenda a jegyesség, legenda az anyagi jelenés, legenda a válás tervezése, a betlehemi cenzus és utazás, legenda a mennyei seregek sokasága és a dicsőének, a betlehemi csillag és a napkeleti bölcsek hódolata, legenda az egész egyiptomi menekülés és Heródes gyermekgyilkossága.

Az ellenséges ráció ezeket az elbeszéléseket a kereszténység első évszázadaiban legendáknak is minősítette, József és Mária különös viszonyát azonban való ténynek vette s' megalkotta azt a legendakört, amely Kelzostól kezdve a Talmudon keresztül egész Haeckelig a leggyanúsabb színben tünteti fel Jézus származását. És mivel ennek a pontnak a feszegetése pikáns és szenzációs eredményekkel kecsegtető, a Jézus-regények, az esszénus és egyéb dokumentumhamisítók különös előszeretettel vetették rá magukat erre a témára. A folyton tovább menő racionalizálásnak a párhuzamosa az apokrif evangéliumok eljárása, csakhogy azok ellentétes irányban Mária szüzességét bátyázzák körül bábaasszonyi vizsgálattal, csodával és hasonló ízléstelenségekkel.

A szupranaturalista álláspont eszerint az írásban hívó álláspontja, a racionalista írásmagyarázat az ész önvédelme elfogadhatatlan dogmákkal szemben.

Strauss egyik tételt sem vallja, hanem azt látja, hogy az evangéliumi elbeszélésekben regeszerű, mitikus részletek is vannak s munkájában azt tűzi ki céljául, hogy az evangéliumokban sorra kimutattja a mitikus részleteket.

Maga az általa végzett művelet kritikus boncolgatása a szövegeknek s tárgyaik kritikájával és vallástörténeti távlatokkal való kiegészítése, vagyis röviden a történet-kritikai módszer alkalmazása, az pedig, hogy sokkal több mítoszt mutat ki az evangéliumokban, mint elődeinek bármelyike, csak ennek a módszernek az eredménye.

Strauss a módszert legfeljebb azzal a szellemes dialektikai eljárással fejelte meg, hogy a szupranaturalistákat meg a racionalistákat kijátszotta egymás ellen s ezen az úton kimutatta mind a két irány tarthatatlanságát. Történeti szempontból pedig azzal alkotott maradandót, hogy János evangéliuma Jézus-képével szemben a szinoptikusokét fogadta el és mutatta ki történetileg értékesebbnek. Műve 3. kiadásában ugyan e tekintetben néhány engedményt tett a béke kedvéért ellenfeleinek, de ezeket a 4. kiadásban megint kiküszöbölte.

Strauss maga műve újságát abban látta, hogy az evangéliumi anyag az addig divatos egymás mellé rakása és változtatása helyett távlatot hozott az anyagba s elsőnek érzékeltette rendszeresen, hogy az evangéliumi anyagot nem lehet közvetlen forrásként használni Jézus életéhez, hanem csak elbeszélések kései lecsapódásának kell tekinteni s belőle mindenféle kritikai operációkkal kell kihámozni a közvetlen valóságot.

Emellett abban a tekintetben nyújtott egész munkát, hogy következetes volt Jézus életének minden emberfeletti és csodás adatával szemben, vagyis mítoszoknak minősítette az üdvtörténeti vonatkozású elbeszéléseket és a csodákról szóló tudósításokat is — még pedig anélkül, hogy a természetes magyarázatukkal fáradt volna.

Elveit rendkívül gondos és körültekintő magyarázat alapján juttatja érvényre s (a 2. kiadásban) 1549 oldalnyi fejtegetés után éri el azt az eredményt, hogy Jézus élete kérdéseinek a legteljesebb repertóriumát adta s hogy Jézus életéről lehántott minden csodás és minden mitikus elemet, pozitív vonatkozásban pedig kimutatta, hogy a különböző mítoszok és csodás részletek milyen alkotórészekből adódtak és tevődtek össze. Arra a kritikai műveletek elvégzése után már egyáltalán nem helyezett súlyt, hogy a megmaradó történeti részeket újra felépítse s belőlük egy új Jézus-életét alkosson.

Strauss első Jézus élete viszi a köztudatba azt a meggyőződést, hogy Jézus életét nem lehet megírni, amit promóciós tételként Adolf von Harnack is állított és védelmezett.

Strauss műve nyomán mindenekelőtt roppant romok maradtak. A szupranaturalizmus és a racionalizmus Jézus-életeinek összezúzott hatalmas romjai. Azután maradt egy-félig elgondolt, de aztán — sorsa és kiküszöböltsége miatt alig felvázolt tervrajz, — amit évtizedeken át senkinek nem jutott eszébe rekonstruálni sem.

1864-ben ugyan ő maga tett egy kísérletet „Das Leben Jesu für das deutsche Volk bearbeitet“ című művében arra, hogy összefoglalja, ami biztosat Jézus életéről tudhatunk. Azonban megint csak egy kritikai boncolás eredményei maradtak a kezei között. Mert az ugyan édes-kevés, amivel ezt a művét is végzi, mikor ezt írja:

„Nem hiszem, hogy a helyzet oly rosszul állna, mint ahogy állítják, hogy t. i. Jézus egyetlenegy az evangéliumok által szájába adott mondásáról sem tudhatják bizonyosan, hogy csakugyan tőle származik és megtette-e? Hiszem, hogy vannak ilyen mondásai, amelyeket minden valószínűség szerint neki tulajdoníthatunk, de persze bizonyos valószínűségen túl történeti dolgokban nem mehetünk.

Azonban ez a majdnem bizonyossággal határos valószínűség nem sokra terjed.

Még rosszabb a helyzet Jézus tettei és életének az eseményei terén, ahol mindössze jeruzsálemi útja és halála kivétel. Mindezekből kevés állhat fenn. Arról pedig, amihez az egyházak tana elsősorban ragaszkodik, a Jézus¹ cselekedeteinek és sorsának a csodálatos és emberfeletti vonatkozásairól éppen az áll, hogy nem történt meg.“

Strauss maga Jézus mondásaiból és tanításaiból a legbiztosabban hiteleseknek azokat tartotta, amelyekben megjósolta, hogy újra eljő az ég felhőin. Ennek az „örülethez közel álló eszmé“-nek éppen azért kell történetinek lennie, mert különös. Egyébként Jézust nem annyira vallásalapítónak vagy az emberiség gondolata világforradalmárának tartotta, hanem Reimarussal együtt azon a véleményen volt, hogy Zsidóországon belül voltak céljai. Csakhogy nem politikai forradalmat vagy emberi mértékkel mérhető külső változást akart, hanem abban a reményben élt, hogy ő a Messiás s hogy egy napon isten az égből angyalok légióit küldi segítségül s ezekkel újra felállíthatja a maga számára Dávid porba hullt trónját. Mikor j>edig egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy ebből a reménységéből aligha lesz valami, úgy változtatott a várakozásán és a reménységén, hogy majd visszajön az égből és akkor állítja föl a földön messiási országát.

Ezeket a várakozásokat Strauss nem osztotta s nem találta rokonszenveseknek sem. Levonta tehát történeti megállapításaiból a legmesszebbmenő vallási következtetéseket, amennyiben már Jézus életéről írott első művében leszegezte azt a Lessingével azonos meggyőződését, hogy a véletlenül

adódó történeti események a szükségszerű, észszerű igazságokat se nem igazolhatják, se meg nem dönthetik“, hogy „Jézus életére nem lehet vallást építeni“ s hogy „az a keresztény vallás, amit a mai keresztények nagy része vall, nem keresztény vallás“.

Ezekből a gondolataiból tisztán állhat előttünk az a rendkívüli hatás, amit művének elő kellett idéznie.

Schweitzer vagy hatvan mű címét írta össze, ami könyv nyomán ellene keletkezett és jelent meg. Mivel azonban Schweitzer közismerten kevés súlyt helyez az irodalom teljes nyilvántartására, ez a lajstrom jó néhány címmel kiegészíthető. Emellett számításba veendő az a roppant sok cikk és nem közvetlen Jézus-élete körébe vágó irodalmi termék, amit művei kiváltottak s amiket eddig még senki át nem tekintett.

Csak hogy a hatás nem volt egységes és nem volt termékeny.

Az egyházi védekezés mindenekelőtt közömbösítette Straussot. Még pedig személyileg és irodalmi hatás tekintetében is. Személyileg úgy, hogy erkölcsi lehetetlenségévé tette számára a teológiai pályán való maradást s Zürichben felajánlott tanszékének az elfogadását, irodalmi tekintetben pedig azzal, hogy évtizedeken át a legnagyobb ellenszennvel fogadott minden oly megmozdulást, amely Strauss gondolataiba kapcsolódott s kritikáját vagy eredményeit érvényesítette. Ennek a beállítottságának természetesen az lett az eredménye, hogy a Strauss után folytatódó Jézus-élet-irodalom nagy visszaeséseket mutat s hogy az a lendület, amely (Schleiermacher), Winer, Hase és Strauss műveivel jelentkezik, a teológiában tovább egyenesen nem folytatódik, hanem megtörik s egy fél évszázad múltán tiszta egyházellenesség formájában az Arthur Drews által előidézett vita folyamán robban ki újra.

Az viszont a Strauss után következő sok üres és jelentéktelen Jézus-életrajz mellett nagy nyeresége volt a tudománynak, hogy — bár csupa kényszerűségből és óvatos megfontolásból is! — a tudomány figyelme a veszedelmes és szükségkép vagy Strauss mellett vagy ellene megnyilatkozni kénytelen összefoglalásokról részletkérdésekre terelődött s ezen a téren halmozott fel vagy két nemzedéken át annyi anyagot, amelynek az alapján megint új összefoglalások készülhettek.

De azért Strauss műve sem merült feledésbe.

Igaz ugyan, hogy hatása a teológián kívül szabadgondolkodó és radikális körökben állandóan nagy volt, de napja az 1900-as évekkel újra felkelt a teológiában is. Még pedig nem Arthur Drews vonalán, mert Drews az egyházon kívülről jutott Strauss mitikus módszerének a sodrába és tulajdonképpen karrikatúrává fordította ki Strauss szakszerű

vizsgálódásait, hanem Julius Wellhausen révén, aki 1903 óta közreadott evangélium-kommentáraiban és a három első evangéliumhoz írott bevezetésében fenntartás nélkül Strauss mellett tett vallomást s noha maga a részletkutatás történeti eredményeinek a felhasználása s saját kutatásai alapján általában egész más eredményekre jut, mint Strauss, mégis azt állítja, hogy Strauss műve még ma is — azaz az ő korában! — többet ér, mint egy tucat más munka s jóval gondosabban számon tartja és figyelembe veszi Strauss véleményeit, mint a teológusok közönségesen.

Amiből annyi igaz, hogy Strauss első Jézus-élete maradó emléke a Jézus-élete-kutatásnak, hogy száz év óta a teológia sok ponton megközelítette Strauss álláspontjait, hogy száz év múltán Strauss műve sokat veszített veszélyességéből, de ezzel szemben nyilvánvaló az a két dolog is, hogy először ma Strauss művének valamennyi alapvető pozíciója túlhaladottnak tekinthető s másodsor pedig, hogy műveiből ennek ellenére különösen Németországban még ma is oly eleven hatások sugárzanak, amelyek valósággal aktuális szükségessé teszik a vele való foglalkozást s nem engedik, hogy ezt a monumentális művet ma is bárki csak történeti emlékeknek tekinthesse.

10. Bruno Bauer ateista lázadása Krisztus ellen.

Strauss egyéniségének és művének nagy távlatban az a jelentősége, hogy levonja a kétszáz éves deisztikus és racionalisztikus fejlődés legutolsó következtetését is Jézus élete és személyének a jelentősége tekintetében. A deisztikus felvilágosodás mellett nyomul előre azonban egy ateisztikus radikalizmus is, amely mindjárt Strauss után és Strauss mellett jut szóhoz és amelynek Bruno Bauer a képviselője.

Baug; Strauss kortársa s bár mindaketten a hegeli bölcsélet Érvei, mégis mindjárt szembe kerülnek egymással, mert Bauer Strausszal szemben Krisztusban az ige, az istenség vagy az igazság megtestesülését látja, amelyre tehát az evangéliumok kitüntető elméletei nemcsak hogy ráillenek. hanem azt egyenesen meg is követelik.

Később nézetei írás közben egyre változnak.

Egy-két év alatt teljesen levetkezi a hegeliánus szóhasználatot, szembe kerül Hengstenberggel, az egyházi igazhitűség képviselőjével, ennek következtében meginog tanári állása s előbb 1839-ben Berlinből Bonnba helyezik át, majd 1842-ben el is bocsátják. Ezt az elbánást annak köszönhetette, hogy nézetei műveiben szemlátomást radikalizálódtak s hogy a vitatkozást elméleti térről gyakorlati térre is átvitte.

Elbocsátásáig az evangéliumokról két munkát írt.

Az elsőben, amely „Kritik der evangelischen Geschichte

des Johannes“ cím alatt 1840-ben jelent meg, Straussal szemben azt az általános megállapítást tette, hogy János evangéliuma elejétől a végéig írói képzelet terméke, történeti műalkotás, nem pedig krónika vagy hiteles adatgyűjtemény. Mikor ezt a munkáját írta, akkor még János evangéliumával szembe állíthatta a három első szinoptikus evangéliumot s bennük remélhette, hogy megbízhatóbb anyagot talál, mikor azonban „Kritik der evangelischen Geschichte der Synoptiker“ című művében ezeket is alapos vizsgálat alá vette, arról győződött meg, hogy ezek hitele és történetisége a legelső evangéliumon, Márk munkájának a hitelességén fordul meg, az pedig épp olyan írói műalkotás, mint János evangélium, ha egészen más eszközökkel dolgozik és más eszméket is juttat kifejezésre.

Vizsgálódásaiban tehát arra az eredményre jutott, hogy az evangéliumok történetiségét mi sem garantálja. Nem hagyományokon alapszanak, hanem írói alkotások, amelyeknek az eredetéhez nem igen lehet hozzáférni s Jézus Krisztus-bennük rajzolt alakja teljesen fantasztikus, sőt nem is rokonszenves.

Ha úgy élt volna és olyan lett volna, mint amilyenek az evangéliumok feltűntetik, „az emberiségnek borzadnia kellene tőle“.

Nézetei alapján a porosz vallásügyi miniszter teológiai szakvéleményeket szerzett be s megvonta tőle a tanítási engedélyt. Bauer már az eljárás közben több röpiratban neki-támadt azoknak az egyházi köröknek, amelyeket az ellenes indított eljárás mozgatónak hitt, majd Zürichben „Das entdeckte Christentum.) Eine Erinnerung an das achtzehnte Jahrhundert und ein Beitrag zur Krisis das neunzehnten“ címmel egy 119 oldalas leszámolást adott ki a kereszténység ellen, amit azonban lefoglaltak és megsemmisítettek s csak egy kéziratos példány és öt vagy hat nyomtatott példány maradt belőle.

A „Das entdeckte Christentum“ tehát nem lehetett általánosan ismertté s új kiadására is csak 1927-ben került a sor, mikor Ernst Barmikol „Das entdeckte Christentum im Vormärz(.) Bruno Bauers Kampf gegen Religion und Christentum und Erstaussgabe seiner Kampfschrift“ című munkájában tette hozzáférhetővé. Az érdekeltek azonban eléggé ismerték a munkát s tudták, hogy benne Bruno Bauer az ateizmus prófétájává szegődik, hogy kortársainak visszafizesse azokat a kellemetlenségeket, amelyeket neki okoztak. Ez a munkája egyébként ismeretlensége, illetve elnyomottsága dacára is nevezetes azért, mert egész gondolkodásának és egyéniségének a kulcsát szolgáltatja.

Kiderül belőle, hogy Bauer a felvilágosodás új és szükségszerű fejlődési fokának tartja Németországban is azt az

ateisztikus felfogást, amely Franciaországban létrehozta a nagy forradalmat s amely a német szellemi életet is elmozdítja arról a holtpontról, ahova a deisztikus felvilágosodás megalkuvásai juttatták.

Strauss eljut a teljesen következetes deista naturalizmusig, Bauer ellenben csak az ateista felvilágosodást tartja olyan álláspontnak, amelyen meg lehet állani.

Formailag úgy alapozza meg álláspontját, hogy mindennütt Johann Christian Edelmann „Abgenöthigtes jedoch Anderen nicht wieder aufgenöthigtes Glaubens-Bekenntnis“ című 1746-ban megjelent ateista hitvallásából indul ki s azt alkalmazza kora viszonyaira. Dühösen nekik támad a keresztény hittételeknek, főként pedig az istenhitnek és az ördögről táplált nézeteknek, maró gúnnyal önti végig a keresztény kegyeskedést, a skolasztikus gondolkodás merevségét, a kereszténység egyes formáinak és egyes egyéneinek (Hieronymus) a természetes ösztönök ellen való esztelen hadakozását és tudományellenességét.

Hajszoltságának a keserősége egész féktelenül tör ki munkája minden sorában s olyan támadást indít a kereszténység ellen, amelyet az keveset ért meg s amelynek a dühe mélyen eltemetve és visszaszorítva ott reszket minden későbbi megnyilatkozásában is.

Jézus Krisztusról már nem állítja egész bizonyosan, hogy létezett, de ha létezett, nem tartja vallásos génusznak, akire bármely egyház joggal hivatkozhatnék. Edelmann is azt tartja, Bruno Bauer pedig sokszorosan aláhúzza, hogy a vallások és az egyházak nem az emberszeretet iskolái, hanem a gyűlölet és a féktelen szeretetlenség legtermékenyebb talajai és intézményes megvalósulásai. A vallások a szeretetet csak az ajkukon hordják, valósággal azonban egymás megvetésére, eretnekké és hitelenné való nyilvánítására, egymás ellen való hadakozásra és egymás megsemmisítésére tanítják az ellentétes meggyőződésű embereket.

„Ha tehát Jézus a szeretetet tanította és komolyan is vette, akkor nem volt és nem lehetett vallásalapító, hanem az volt a törekvése, hogy eltörölje a vallást s a korabeli vallásoknak megsemmisítse azt a hitét, hogy az embereknek a bűneik által haragra ingerelt és megsértett istent bármily formában ki kell engesztelniük.“ „Ha Jézus új vallást akart volna alapítani, akkor az általános emberszeretet parancsára nem alapozhatta volna. Hiszen minden vallásnak az az alaptanítása, hogy gyűlölje a más véleményen levőt s hogy isten ellenségének, megvetett és elkárhozott teremtésnek tartsa. Ha tehát Jézus a fennálló vallások mellett egy új vallást akart volna alapítani, akkor nem tanította volna, hogy az emberek valamennyien szeressék egymást, hanem a gyűlölet új magvát kellett volna elvetnie.“

Ezzel a maró beállítással kapcsolatban kel ki az ellen a „vallásos tolakodás“ ellen, amely Jézus feltámadását való tényként akarja az emberekre erőszakolni.

Megint Edelmann hitvallásából indul ki, amely azt mondja, hogy ha az isten azt akarta volna, hogy az emberek Jézus Krisztus istenségéről meggyőződjenek és elhiggyék a róla szóló hallatlan és különös történetet, akkor egész más-ként kellett volna arról gondoskodnia, hogy a valóságát bizonyítsa. Jézus Krisztusnak nemcsak barátainak kellett volna megmutatkoznia, hanem meg kellett volna jelennie feltárna-dása után a zsidók és a pogányok előtt is. A tanítványainak pedig nem lett volna szabad arra várniok, hogy akkor lépjenek a nyilvánosság elé, amikor a dolog minden bizonyítása lehetetlenné vált, hanem Jézus jelenlétében kellett volna kétségtelen bizonyosságokat nyújtaniok az emberiségnek arról, hogy Jézus Krisztus valóságos istennek bizonyította magát.

Ehhez a követeléshez ő is csatlakozik s a kereszténység különös gonoszságát látja abban, hogy a szóban levő tényről szóló bizonyosságai nem állnak minden kétségen felül. „Más vallások lehet, hogy halált mondanak azokra, akik alapokmányaikat megsértik, megcsonkítják vagy meghamisítják, A kereszténység valamennyiüket felülmúlja gonoszságban és kegyetlenségben azzal a parancsával, hogy alapokmányában, a bibliában nem szabad sem történeti, sem ésszel való ellentétet felfedezni, hanem mindent harmonisztikusan kell magyarázni, mert ez a követelés emberáldozat. A teológiai tudósnak először meg kell fojtania önmagában az embert, mert a legközönségesebb és legkézenfekvőbb ellentétet csak akkor nézheti tökéletesen harmonikus elbeszéléseknek és csak akkor védelmezheti az értelem ellen.“

Hasonlóan kikel az ellen a várakozás ellen is, hogy Krisztus visszajön az ég felhőiben s azt mondja erről a várakozásról, hogy ez meg a kereszténység gyűlöletéről tanúskodik az egész emberiség ellen s azt mutatja, hogy „sivár keblében máris a pokol honol“.

Hallatlan invektíváinak az a végük, hogy hibáztatja a francia forradalmat azért, mert rendőri intézkedéseket tett és erőszakot vett igénybe a kereszténység ellen. Eljárásuknak az a magyarázata, hogy olyankor akartak szabadulni a szolgaságtól, amikor még maguk sem voltak egészen szabadok s azért erőszakot alkalmaztak. „Ma azonban már más-ként van: az emberi öntudat már eljutott szabadsága méltóságára s az elhatározó pillanatban arra is képes, hogy a rabságban levőket meghagyja rabságukban. A világot csakugyan csak a szabadságával győzi meg. Ha a válság ideje bekövetkezik, a történet nem lesz többé se vallásos, se keresztény, de azért azokkal szemben csak megvetése szelidséget fogja éreztetni, akik továbbra is az emberi műveltség szélén

akarnak állani s meg akarják tartani isteneiket. Mikor Fabius Tarentumot (elfoglalta, katonái megkérdezték, mit csináljanak a zsákmányolt istenszobrokkal? Fabius azt felelte: — Hagyjuk meg a tarentumiaknak haragvó isteneiket. A rómaiak ne múljanak felül bennünket se nagylelkűség terén. Mi ugyanilyen szabadon viselkedünk. Meghagyjuk a keresztényeknek haragvó isteneiket!“

Bauer invektíváit akkor írta, amikor egész jövődje összeomlott előtte, amikor le kellett számolnia azzal, hogy egyetemi tanári állásra számíthasson s a tanításnak élhesen. Féktelen haragjában egész epéjét kiöntötte az ellenfelének vélt kereszténység ellen.

A teológiával azonban nem szakított, hanem továbbra is egymásután írta teológiai értekezéseit és könyveit, amelyeknek sötét és soha többé nyilvánosságra nem engedett alaphangja ez a keserű gyűlölet és ateizmus volt. Ezzel az érzéssel megy Bauer végig a kereszténység kialakulása történetén, az apostoli cselekedetek korán s ez az érzése bujdosol a pali levelekről írt kritikájában is.

Harminc esztendeig birkózott ezekkel a gondolatokkal, mikor az 1870-es években megint elérkezettnek látta az időt, hogy összefoglalja tanulmányait és új formában tárja őket a világ elé.

Három Jézus életére vonatkozó művet írt.

Az egyik „Philo, Strauss und Renan und das Urchristentum“ cím alatt 1874-ben, a másik „Christus und die Caesaren. Der Ursprung des Christentums aus dem römischen Griechentum“ címen 1877-ben, a harmadik pedig „Das Ur-evangelium und die Gegner der Schrift Christus und die Caesaren“ címen 1880-ban jelent meg.

Ebben a három munkájában a következő képet nyújtja a kereszténység kialakulásáról:

A kereszténység nem Palesztinában, hanem Rómában és Alexandriában keletkezett. Alexandriában a zsidóság eszmévilága a görög filozófiával keveredett össze, Rómában pedig az egyistenhitét építette ki teljesen életbölcsességgé és tökéletes erkölcsé.

Ahhoz, hogy egy ilyen konstrukciót önmaga előtt is valószínűvé tegyen, meg kellett döntenie a Jézusról 'szóló és a kereszténység Palesztinában való keletkezését állító tanúbizonyságokat. Ezt meg is cselekedte olyképpen, hogy Tacitus értesülését leszólta s azt mondotta róla, hogy ugyanott, ugyanabban a levéltárban szerezhette Jézusról való értesülését, amelyből Tertullianusnak az az adata származik, hogy Jézus halálakor a nap elsötétedett. Suetoniusnak a kereszténységről való megemlékezését azzal erőtlően ítette meg, hogy Tacitustól származónak mondotta, Plinius levélváltását pedig meghamisítottak állította.

Másik főtétele az, hogy a kereszténység a zsidó Filon, a sztoikusok, a zsidók és a rómaiak gondolatainak az összekeveréséből keletkezett. Még pedig olyképpen, hogy Filon készítette a kereszténység János evangéliuma bevezetésében fennmaradt alaprajzát s ő gondolta el azt az ég és föld bölcsességét összekapcsoló, az emberiség tanítómestereként megjelenő eszményi Logosz alakját, akinek a földön, illetve Palesztinában való megjelenését az evangéliumok elbeszélik.

A keresztény gondolatkör másik kijegecesedési pontja Róma volt, ahol a császárok személy szerint betöltötték azt a szerepet, amit a zsidók az emberiség megváltójától vártak. Augustus a béke fejedelme volt, Tiberius mindenek szolgájának tudta magát s eliszonyodott, ha látta, hogy valaki le akar borulni előtte, Marcus Aurelius pedig filozofikus gondolataival járult a később kialakult kereszténység gondolatvilágához. Ezeket a tendenciákat Rómában legerősebb és legtekélyesebben Seneca foglalta össze s ő alakította ki isten országának azt a kettős képét, amelynek a jelenében a bölcsnek túrnie és szenvednie kell, hogy a jövőben megdicsőüljön.

Eddig azt hitték, hogy Senecát keresztény gondolatok ihlették meg.

Bauer megfordítja a tételt: Seneca volt az, aki a keresztény eszméket először alakította ki s a kereszténység ezeket tőle vette.

Az evangéliumok Krisztus-képlete Filon Logoszából és Seneca bölcséből tevődött össze. Nem kellett hozzá más, mint egy ősevangélista, aki ebből az anyagból eleven embert mintázott és ezt palesztinai környezetbe állította.

A ősevangélista azonban nemcsak istenembere alakjának a körvonalait vette Filontól és Senecától, hanem a szájába adott evangéliumot is. Az a Krisztus, akit ő alkotott, ugyanazokat az ellentéteket hangoztatja, amelyeket Filonnál találunk. Meg kell változnia a világ rendjének, a szegényeknek és a nyomorultaknak is jogaikhoz kell jutniok, meg kell szünniök a kiváltságoknak s az emberének magukba kell térniök.

Más elveket a sztoikusoktól vett át.

Ilyenek a gazdagság ellen való állásfoglalás, a családtól, vagyontól való elszakadás követelése.

Az új történet harmadik eleme az ószövetség, amelyből szintén több színt és több tanítást kölcsönzött, bárha ezek kezdetben nem olyan erősek és távolról sem olyan határozottak, mint a későbbi evangéliumokban.

Az ősevangélista realiztikus színekkel nagy körvonalakban megrajzolt alakját a többi evangélista új meg új vonásokkal ruházta fel s ennek az alaknak a vonásai részben átmentek a keresztény őstörténetben szereplő többi egyénekre is. Krisztus nem történeti alak, hanem eszme, akiből csak

egy író csinált testből és vérből való alakot, de Bauer felfogása szerint nem olyan eszmény, akit követni vagy utánozni lehetne.

Martin Kegel „Bruno Bauer und seine Theorien über die Entstehung des Christentums“ című művében (1908. 72. 1.) kifejezett feltevése szerint Bauer a legszívesebben kiküszöbölte volna az egész keresztény epizódot a történelemből és valahol Anaxagorasz, Demokritosz táján kapcsolódott volna bele a görög bölcsészetbe mert ezeknek a bölcselőknek az embereszménye emberibb és eszményibb is, mint az, amelyet az evangéliumok Krisztusban megrajzoltak.

1880 körül ezek a gondolatok nem hullottak és nem is hullhattak termékeny talajba, a „Das entdeckte Christentum“ felfedezése és kiadása után pedig Bruno Bauer még jegyesebb emberé vált, mint amilyen már eddig is ismert alakja volt.

Azonban egészen hatás nélkül mégsem dolgozott. Azt a szempontját, hogy a kereszténység keletkezésének a megmagyarázásához figyelembe kell venni a görög és római filozófiai és politikai környezetet is, a teológusok figyelemre méltónak tartották, az a gondolata pedig, amelyet a leglehetőlenebbnek lehetne tartani, hogy t. i. mint valószínű ember és mint történeti alak Jézus Krisztus sohasem létezett, hanem csak egy író vagy egy vallás képzeletének az alkotása, szintén gyűjtött és iskolát csinált. Albert Kalthoff, a brémai lelkész Bruno Bauer eszméit népszerűsítette és terjesztette új kidolgozásban, Arthur Drews pedig szintén, éppannyira tanult tőle, mint David Friedrich Strausztól.

Eddig a „Das entdeckte Christentum“ lappangása miatt csak az ateizmusa volt lappangó, de amióta Ernst Barnikol kiadta, meg van a lehetősége annak, hogy a mindenfelé bujdoszó ateizmusok mai korszakában ez a beállítás is utánzókra talál.

Történeti eredményeket azonban ettől a beállítástól már nem lehet várni, mert Batters szenvedélyes iratában nem történet van, hanem élő és lobogó harag tombol, amely a kereszténységnek károkat okozhat ugyan, de Jézus alakjának a történeti megértését aligha mozdítja elő.

11. A német Jézus-élete-kutatás zsákuczában — A hangelemzés — A „formgeschichtliche Methode“ — Corvin „Die heilige Familien ja.

Harminc évvel ezelőtt Albert Schweitzer azzal a rendkívül feltűnő kijelentéssel kezdte áttekintését a Jézus-élete irodalomról, hogy „ha valahára modern kultúra befejezett egész lesz, — vagyis ha ásataggá válik — a német teológia lesz a legsajátosabb alkotása“, mert a filozófiai gondolkodás, a kri-

tikus felfogás, a történeti érzék és a vallásos érzelem olyan sajátos együttesét csak a német kedélyben lehet megtalálni, amely igazán mély teológiát tud létrehozni.“

„A német teológiának pedig a Jézus-élete-kutatás a legnagyobb diadala. Amint a német teológia ezen a téren alkotott, az a jövő vallásos gondolkozásainak is alapjául szolgál és irányítója is lesz.“

Harminc évvel ezelőtt — Wellhausen, Harnack, Bousset, Heitmüller és társaik életében a német teológia csakugyan ilyen önérzettel és öntudattal tekinthetett munkásságára. Csakugyan igaznak látszott, hogy a német teológia Jézus élete kutatása terén feledhetlent fog alkotni.

A múltjára is büszkén tekinthetett vissza, mert a Heliand Jézus Krisztust germanizáló kísérletétől kezdve közel ezer éven át sok jó vallomást tett Krisztusról, az utolsó kétszáz év alatt pedig jóval közelebb jutott a történeti Krisztushoz, mint bármelyik nemzet, amely szintén kereste Krisztust.

A német misztikusok a Krisztushit mélyeibe hatoltak, a német reformátorok Krisztus népfelvilágosító, népnevelő és népet irányító munkáját folytatták olyan szerencsés formában, hogy egész korszakok Krisztussal való kapcsolatát biztosították, az új kor igazságkeresői közt pedig Jézus élete kutatásához a német nép szolgáltatta a legbátrabb, legszorgalmasabb és legszerencsésebb kezű kutatókat és munkásokat.

Hanem a fák azért mégsem nőnek az égig.

A világháború zajában a német Jézus-élete-kutatás haladása is megtorpant.

Az 1900-as évek minden reményre jogosító kutatásai és közleményei után az 1920-as és az utánuk következő évek különös visszaesést jelentenek a kutatás terén még akkor is, ha nemcsak a nagytávlatú politikai megalapozottságú — tehát nem tisztán tudományos — Jézus-élete-kutatás termékeit nézzük, hanem csak a tudományosakra összpontosítjuk figyelmünket.

A visszaesés mellékesebb fokmérője az a jelenség, hogy a háború után nem jelenik meg német Jézus-életrajz, mert azt, ami megjelenik, nem német emberek írják. Ebben a pillanatban ugyanis az a helyzet, hogy német nyelven két teljes tudományos igényekkel fellépő Jézus-életrajz létezik. Az egyiket egy jeruzsálemi zsidó egyetemi tanár írta, a másiknak pedig egy párisi francia protestáns teológus a szerzője.

Joseph Klausner művéről már többször megemlékeztem.

A másik munkát Maurice Goganal, Noisy utóda készítette. Francia nyelven már 1902-ben megjelent, németre *Das Leben Jesu* címen 1934-ben fordították le. Ez a csupa háború előtt feltárt anyagból készült munka azért érdemelte meg a német nyelvre való lefordítást, mert egyszerűbb, mint a szokásos német munkák. A kérdéseket kerülgetés és köntörfalazás

zás nélkül állítja be, sok szöveget közöl matematikai formuláknak látszó utalások helyett és súlyt helyez arra, hogy véleményeit is világosan és határozottan olvasói elé tárja.

Olvasása, illetve tanulmányozása tehát nem jár olyan nehézségekkel, mint a közönséges, de nehéz német munkáké.

Álláspontja is egészségesen evangélikus.

A történeti igazság előtt meghajlik, de a hitet is tiszteli, sem játssza ki egyiket a másik ellen. Terjedelme akkora, hogy az egyes kérdéseket nem futólag tárgyalja; a fontosabbakba bele is merül és alapos tájékoztatásokat nyújt. Bevezetésében nem hanyagolja el a tudományos kutatás eredményeinek a vázolását se, de ezzel a bizonytalanságokba vesző kutatással szemben a forrásokat és a bennük lefektetett tényeket komolyan veszi.

Mivel csak összefoglalás, nem vehetjük rossz néven szerzőjének, hogy nem sok újat nyújt s azért sem vethetünk rá követ, hogy minden álláspontja nem megtámadhatatlan.

Azt azonban a mű szervi hibájának kell tartanunk, hogy a szerző Jézus szellemi látkörét meglepően beszűkíti.

Azt állítja, hogy mivel Jézus nem volt a szó technikai jelentésében rabbi, héberül sem tudott s mivel csak a zsidó vidéken működött, valószínűleg görögül sem beszélt. Ebből persze az következne, hogy írásismerete sem lehetett szakszerű s hogy kora szellemi áramlataival is csak annyiban lehetett ismerős, amennyiben ilyesmihez aram nyelven hozzáférhetett.

Állítása mindkét vonatkozásban helytelen. Jézus szentírásismerete annyira kétségen felül álló és annyira eredeti, az írástudókkal szemben való fölénye és a zsidó ritualizmussal szemben gyakorolt kritikája annyira szakszerű és szembeszökő, hogy héber tudásának és írásmagyarázati szakismereteinek a kétségbevonása a szerző nyilvánvaló tévedése.

Görög viszonylatban nem egészen ilyen világos Jézus helyzete, de tudatos és rendszeres induktív gondolkozásának a felismerése, alexandriai Kelemen adatai, valamint főként Gressmannak a gazdagról és a szegény Lázárról írott tanulmánya után ebben a vonatkozásban is sokkal többet kellene lehetségesnek tartania. Túl beszűkített kiindulópontja miatt sok milieu-kérdésre nem terjeszkedik ki s egyáltalán nem tárgyalja a Jézus és környezete között lehetséges kölcsönhatás kérdéseit. Ezzel szemben más vonatkozásban annyit, nyújt, hogy műve tanulmányozása több eredménnyel kecsegtet, mint pl. Thielscher „Unser Wissen um Jesus” vagy Classen „Eintritt des Christentums in die Welt“ című művei, — arról nem is szólva, hogy az utolsó évtizedben rendkívül elterjedt és még nagyobb erővel a közönségre erőszakolt Dickens, Papini, Ludwig, Schmitt, Sinclair, Meres-

kovszki és más minden komolyabb alap nélkül való, tisztán írói és kiadói spekulációkra épített művekkel egy nap nem is említhető, mert Goguel műve rendes, komoly tudományos munka s minden vonatkozásban többet nyújt a nagy írói nevek által különös presztízzsel felruházott dilettáns, ele nagyon elterjedt kísérleteknél, amelyek olvasóikat éppen olyan dolgokat illetően hagyják tudatlanságban, amiknek a megoldását az olvasók ezektől a művektől várják, de hiába, mert íróik sokszor a legegyszerűbb alapismeretekkel sem rendelkeznek Jézus élete kérdéseinek az áttekintéséhez vagy tisztába hozásához.

Az, hogy Klausner vagy Goguel Jézus-életrajzai németül megjelenhettek, önmagában nem jelent sokat, az azonban jóval jellemzőbb, hogy Klausner és Goguel nézetei különösen Jézus minősítése tekintetében Rudolf Ottóhoz hasonló kaliberű német tudóst is befolyásolhattak.

Jézusról ugyanis köztudomású, hogy környezete rabbinak értékeli. R. T. Herford „Pharisaism“ (1912) és „The „Pharisees“ (1924) című műveiben nem fogadja el ezt az értékelést, hanem Jézust egyszerűen közönséges am-haarec-nek, laikusnak, nem szakembernek tartja. Goguel ezen a nyomon jelenti ki, hogy Jézus héberül sem tudott, hanem csak a köznap-ár-áramot beszélte s nem hiszi, hogy görögül tudhatott volna, amit különben. Arnold Meyer is állított volt „Jesu Muttersprache“ (1896) című tanulmányában. Hozzájuk csatlakozik Walther Classen „Eintritt des Christentums in die Welt“ (1930) című munkájával s Jézust állandóan „galileai parasztnak“ titulálja.

Megjegyzésre méltó, hogy H. Graetz „Sinai et Golgotha“ (1867) című művében nemcsak azt engedi meg, hogy Jézus rabbi volt, hanem azt is, hogy tanítványai éppúgy tisztelték, mint akár Hillélt a hileliták. Klausner egyenesen szembe száll R. T. Herford felfogásával s arra az álláspontra helyezkedik, hogy Jézus farizeus volt, csak hogy a törvényszabványok helyett a tóra erkölcsi vonatkozásaira és a Messiás eljövételére vonatkozó hit ápolására fektette a fősúlyt.

Ily körülmények között feltűnő, hogy W. Classen mellett Rudolf Ottó is állandóan arról beszél „Reich Gottes und Menschensohn“ (1934) című művében, hogy Jézus egyszerűen „vándorighirdető“ még pedig a nem is igen ritka „galileai vándorprédikátorok“ fajtájából, akiktől még abban se nagyon különbözött, hogy főként eschatológiai távlatú fejtegetéseket közölt hallgatóival.

Rudolf Ottónak ez a Goguel formuláját ismétlő beállítottsága nagy visszaesés pl. Wilhelm Boussetnek ahhoz a felfogásához képest, amely szerint Jézus Márk előadása szerint akadémiaszerű kört gyűjtött maga köré s tanítványaival alaposan és rendszeresen foglalkozhatott. Valamivel komolyabb formában mutatják a német teológia szintjének a

süllyedését azok a hangelemzési kísérletek, amelyek bevonultak a Jézus-élete-kutatásba is s amelyek művelői iskolászerű csoportban jelentkeznek.

1832 március 30-án halt meg Leipzigben Eduard Sievers volt egyetemi tanár, nyolcvankét éves korában. Az Alig. Evang. Lutherische Kirchenzeitung azzal emlékezik meg haláláról, hogy az agg professzort „hangelemzés“-nek nevezett módszere miatt újabban igen gyakran, sőt egyre gyakrabban emlegetik, amely abban áll, hogy irodalmi termékeket hangzásuk szempontjából vett vizsgálat alá s ennek az új módszernek a segítségével állapította meg, hogy a megvizsgált írások egyes részei milyen szerzőktől származnak.

Sievers a zsoltárokból indult ki s Dávidtól származó részek szerzőségének a megállapításával vetette meg módszere sikeres alkalmazásának az alapjait az ó- és újszövetségi irodalom terén.

Mindenekelőtt a 110. Zsoltár „Jahu mondta az én uramnak“ szavairól mutatta ki a dávidi eredetet, amelyeket a kritikusok nem tartották Dávidtól valóknak. Dávid igazi hangját, amelyhez a zsoltár szavait mérte, Sámuel 2. könyve 1. 19. és köv. verseiből vette, mert ezt a részt általában dávidi eredetűnek ismerik el. Azután átment az ószövetségből az újszövetség területére.

Itt először a pali leveleket boncolgatta abból a szempontból, hogy mi az, amit Pál apostol diktált s mit írtak hozzá más tanítványai.

Végül kiterjesztette megállapításait az evangéliumokra is, ahol a kritikának különösen tág a tere.

Sievers módszere és megállapításai arra vonatkozó kísérleteknek tekinthetők, hogy az egyházi hagyomány egyes tételei valamilyen módon mégis igazoltassanak.

A hangelemzés ellen sok kifogás merül fel.

Mindenekelőtt nem olyan módszer, amely feltétlen bizonyosságokat szolgáltatna. Az emberek beszédében és stílusában nagyok az eltérések s vannak jellegzetes eltérések is, de hogy valamely írás Dávidtól, Jézustól, Márktól vagy Páltól való származása kétségtelenül megállapítható legyen, arra a módszer kiinduló pontjának a bizonytalansága miatt sem alkalmas.

Dávidnál még menne a dolog, mert csak annyit kell feltételeznünk, hogy az ószövetség valamelyik helye szószerint tőle származik, a többit azután csakugyan ehhez lehet mérni.

Jézus esetében azonban a helyzet sokkal bonyolultabb. Jézus ugyanis köztudomás szerint kor- és honfitársainak a szemita nyelvjárásán beszélt, amelyből az újszövetség csak egyes szavakat tartott meg. Ezekből a szavakból beszédének a jellegét annyira nem lehet megállapítani, hogy olyan egységes nyelvű szövegekből, mint az evangéliumok, kétségtelen

bizonyossággal meg lehetne mondani, mi megy rá vissza, hol módosította a hagyomány az eredeti nyelvjárásban Jézus szavait, hol torzította el ezek eredeti lejtését a görögre való áttétel? stb.

Azért akármennyire igaz lehet az alapgondolat, a módszer alkalmazásában és kikövetkeztetett eredményei tekintetében minden bizalmatlanság igen indokolt.

Leggyengébb pontja, hogy az eredeti vagy nem eredeti eldöntésében nem annyira tárgyi, mint inkább egyéni szempontokhoz igazodik s ennek következtében eredményei sem tekinthetők tudományos, hanem csak egyéni megállapításoknak.

Az iskola egyik első és legjelentékenyebb terméke Fery Freiherr von Edelsheim „Das Evangelion nach Markos“ (1931) című kommentárja.

Edelsheim báró a teológusokkal ellentétben nem arra fekteti a fősúlyt Márk evangéliuma magyarázatában, hogy erről az evangéliumról milyen történeti adatok maradtak meg, az evangéliumnak milyen szövegei vannak, ezekből a szövegekből a legrégebbit milyen módszerekkel kell megállapítani s az egyes elbeszélésekből mennyit és mit lehet régi-nek, szem- és fültanukra visszavihetőnek, hitelesnek és történetinek tartani, hanem ezeken a tapasztalati tényeket kihüvelyező törekvéseken túl az evangélium a természetfeletti, az érzékfeletti tartalmát akarja megértetni. Sievers hangelemző módszerének megállapításait közelebbi vizsgálat és megfontolás nélkül veszi magyarázata alapjául s ezen az úton bizonyítás nélkül él azzal a feltevessel, hogy az evangélium egyes pontosan körülhatárolt részei Márk evangélistától, mások ellenben Péter apostoltól, János apostoltól és egy névtelen szerzőtől származnak.

Mondanunk sem kell, hogy ez a feltevés aggályos, a történeti hagyomány védelme szempontjából is, mert Márk evangéliumának a védelme vonalában lehet becse annak a feltevésnek, hogy Márk egész evangéliumát megbízható és hiteles forrásból merítette, mihelyt azonban a hangelemzés is névtelenekkel kezd operálni, olyan térre lép, amely miatt a kritikai irányt kárhoztatja, tehát maga is ugyanazon kárhoztatás alá esik.

Tudatosabban és több bizonyítási készséggel használja fel Johannes Jeremiás limbachi lelkész „Der apostolische Ursprung der vier Evangelien“ (1932) című művében a hangelemzést. Különösen az az értékes benne, hogy elárulja, honnan veszik a hangelemzők azt a feltevésüket, hogy az evangéliumokat több apostol és apostoli tanítvány adalékaiból állították íróik össze.

Egy Papiasz-töredékből, amelyet Euzébiosz egyháztörténete közöl. Ebben a töredékben Papiasz nyomatékosan bi-

zonygatja, hogy csak eredeti hagyományokat használt fel, „még pedig olyanokat, amelyeket a vének Andrástól vagy más apostoltól tudtak meg“.

A hangelemzők azért tépik darabokra az evangéliumokat s azért tagadják a maguk részéről is az evangéliumok egységét, hogy Papiasznak igaza legyen.

A hagyomány hitelessége szempontjából akár ilyen, akár olyan cézzal rombolják is le az evangéliumok egységének, az evangélisták egységes alkotásainak a hitét, eredményük a bizonytalanság továbbra való fenntartása és még jobban való meggyökereztetése nyilvánvaló és elkerülhetetlen. Éppen azért bármily egy háziasak is szándékai, — eredményei a hangelemzési módszert egyáltalán nem ajánlják s mivel hozzá tudományos szempontból sem alkalmas arra, hogy a hagyományoknál nagyobb bizonyosságot szolgáltasson, nyugodtan napirendre lehet térni felette.

Felbukkanása s első kísérletei azonban így is beszédes tanúságot tesznek arról, hogy a hagyomány minden áron való védelmére való törekvés még mindig milyen erős s hogy más oldalról a tudományos eredmények elöl való elzárkózás milyen kétségbeesett kísérleteket szül és akar behozni a köz-tudatba.

Majdnem ugyanilyen súlyos kifogások emelhetők az ellen a másik módszer ellen is, amely az evangéliumi hagyomány formáinak a története útján akar jobban közzéféni az evangéliumi történet alapvető tényeihez s amely „formgeschichtliche Methode“-nak nevezi magát.

Jellemző, hogy ezt a módszert se teológusok találták ki, hanem egyszerűen a költészettantól és a szónoklattantól vették kölcsön, még pedig arra az alapvető szemponttra való tekintet nélkül, hogy egy stilisztikai forma igen merev és sokáig felismerhető lehet, önmagában azonban semmit sem jelent a benne nyújtott anyag történetisége szempontjából, aminthogy az is nyilvánvaló, hogy egy és ugyanaz az anyag a legkülönbözőbb formákban dolgozható fel.

Ezzel szemben viszont az is kétségtelen, hogy irodalom-történeti rendszerezés szempontjából a formákat legalább úgy figyelembe kell venni, mint az írók életrajzi adatait, ebben a vonatkozásban tehát Herder követelése jogosult s se Georg Heinrici, se Hermann Jordan ezirányú kísérletei nem voltak hiábavalók. Georg Heinrici 1908-ban „Der literarische Charakter der neutestamentlichen Schriften“ című munkájában világította meg görög anyag igénybevételével az újszövetségi iratokban előforduló irodalmi formák jelentőségét, Hermann Jordan pedig 1911-ben egész őskeresztény irodalomtörténetet írt „Geschichte der altchristlichen Literatur“ cím alatt ennek a szempontnak a figyelembevételével.

Persze, mind kettejük munkája csak azt mutatta ki,

hogy a formák számontartása se elhanyagolható feladat, azonban az is kiderült belőle, hogy ez a módszer nagy eredményeket nem igen hozhat, mert a formákat az írók úgy használják, ahogy nekik tetszik s mert a formákban nyújtott tartalom a formákra való tekintet nélkül fejlődik és kavarog.

A teológusok azonban nem sokat törődtek se Heinrici, se Jordan kísérleteivel, — sőt egyáltalán nem is vettek róluk tudomást és nem is idézték őket, — hanem Eduard Norden „Einleitung in die Altertumswissenschaft“-ja nyomán „módszert“ és „iskolát“ csináltak abból, hogy az irodalmi formákat is figyelembe vegyék az újszövetségben.

1912-ben Paul Wendland írt Lietzmann „Handbuch des Neuen Testaments“-e számára egy füzetet „Die Urchristlichen Literatur formen“ címen az irodalmi formák ismertetésére s ugyancsak ő esett először abba a hibába is, hogy az evangéliumok egyes elbeszéléseit is formáik szerint csoportosította s ezekből a formákból vont következtetéseket a szó-hagyomány működésére.

Az általa kombinációban hagyott „szó-hagyomány“ azonban meglehetősen problematikus tényező. Az újszövetségben nem szó-hagyománnyal, hanem iratokkal állunk szemben, az iratok közt levő különbségeket nem a „szó-hagyomány“ hozza létre, hanem az írók kézzelfogható munkája, aminthogy az elbeszélések átalakításának az egyik fő-tényezője, Pál apostol teológiája is írásokban maradt fenn és írottan hat tovább — ami természetesen nem zárja ki, hogy az egyes evangéliumok által nyújtott és új formákba öntött anyagból külön figyelmet ne érdemelnének azok a formák, amelyeket Jézus Krisztus használt tanításának a közlésére vagy amelyek az őskeresztény igehirdetést jellemezték.

Csakhogy ezeket a tényezőket együtt vagy külön-külön nem egy különleges, a formák történetét szem előtt tartó módszerrel kell vizsgálni, hanem olyan kritikai és történeti boncolás alá kell vetni, amely ezeket a vonatkozásait is feltárja.

A német teológia mindenáron újat kereső kiválóságai azonban se Hermann Gunkel, se Julius Wellhausen sokkal tovább menő irodalmi és történeti analízisével nem elégedtek meg: ők módszerré és iskolai jelszóvá építették ki ezt az alapjában véve mellékes szempontot s egész sor munkát írtak, amely a „formgeschichtliche Methode“ égisze alatt áll. >

Martin Dibelius „Die Formgeschichte des Evangelium“ (1919, 2. kiad.: 1933) című művében fektette le az új „iskola“ programját, Karl Ludwig Schmidt „Der Rahmen der Geschichte Jesu“ (1919) és „Die Stellung der Evangelien in der allgemeinen Literaturgeschichte (1923) című munkájában alkalmazza a szempontot, majd Rudolf Bultmann írta meg ennek a szempontnak a kerestülvitelével „Die Geschichte der

synoptischen Tradition“ (1921, 2. kiad.: 1931) és „Die Erforschung der synoptischen Evangelien“ (1925) cím alatt az evangéliumok jellemzése helyett a teljesen hipotetikus „hagyományok“ történetét. Martin Albertz „Die Synoptischen Streitgespräche“ (1921) című munkájában egy formát vesz a bonckése alá. Georg Bertram Jézus életének az utolsó korszakát világítja meg „Die Leidensgeschichte Jesu und der Jesus-kult“ (1922) című előadásával s ebben egyúttal a módszernek egy új „kultgeschichtlich“ nevű változatát körvonalazza meg. Lyder Brun oslói tanár „Die Auferstellung Christi in der urchristlichen Überlieferung“ (1925) című tanulmányában az u. n. „hagyománytörténeti módszer“ elnevezést javasolja, Erich Fascher pedig 1924-ben már megírja „Die formgeschichtliche Methode“ című művében a módszer történetét is.

A német teológusok nyilván a kutatók személyére való tekintetből nagy megértéssel viseltetnek ezek iránt a stilisztikai, retorikai és poétikai alakokkal foglalkozó „kutatások“ iránt, L. Koehler azonban máris meglehetősen leszállította őket az igazi értékükre „Das formgeschichtliche Problem des Neuen Testamentes“ (1927) című dolgozatában, aminthogy csakugyan nyilvánvaló, hogy ezeknek a formáknak a megkülönböztetése az írásmagyarázat elemi feladatai közé tartozik, abból azonban, hogy valamely formának több vagy kevesebb történeti aktualitása („Sitz im Leben“) lehetett, egyáltalán nem következik semmi a benne közlöttek valóságára vagy hitelességére nézve, mert hiszen legendák és költött elbeszélések is rendelkezhetnek a valószerűség minden kellékével, az általuk felhasznált formák pedig éppen nagyon is bizalmat keltőek lehetnek.

Ilyen esetekben nem a formák körül való topogás vezet célhoz, hanem a történeti kritika.

A Bultmann—Dibelius-féle iskola persze a formák kutatását csak azért tolja előtérbe, mert azt hiszi, hogy a hagyomány a Jézusra vonatkozó elbeszéléseket bizonyos állandó formákban őrizte meg s hogy a hagyományok történetiségét bizonyos mértékig a formák régisége is biztosítja.

Ebben a feltevésben kétségtelenül van valami igazság, mivel azonban a szinoptikus anyagot nem a hagyomány nyújtja, hanem írók műveiben maradt ránk s mivel ezek az írók valósággal a szemünk láttára alakítják és módosítják ezt az anyagot és egyáltalán nincsenek figyelemmel az előzőleg használt formákra, ennek következtében az új iskola «lső alapelveinek nem a formák állandóságában való hitnek kellene lennie, hanem annak a, megállapításnak, hogy az evangéliumok teremtő korszakában az anyag mindenféle alakot öltött az írók jóvoltából.

Jézus mondott nagy beszédeket de mondott példázatokat

és tanulságos történeteket is. Az evangélisták ezekből a beszédekből egyszer nagyon általános töredékeket közölnek, azután nagy beszédeket állítanak össze, amelyekről nem bizonyos, hogy teljesen történetiek-e, majd pedig széjjel verik a beszédeket s részleteiket külön történetekben tartják meg.

Ugyanilyen átmenetek figyelhetők meg más anyagokban is.

Jézus példázatokot mond, ezek azután azt a hajlamot mutatják, hogy valósággal megtörtént elbeszélésekké változzanak, aminthogy a Lázár-ról szóló elbeszélés egyszer példázat, azután Lázár felbukkan Jézus történetében, végül a fel-támadása is külön történetté válik.

Az ilyen példák azt mutatják, hogy az új iskola mesterei se az evangéliumok eljárásával, se Jézus Krisztus Márk ev. 2. 21—22-ben foglalt elvével nem számolnak: a forma ugyanis semmivel sem állandóbb és nem is jelentősebb a tartalomnál. Az új tartalom új formákat keres és ha sem a tartalom, sem a formák nem egészen újak is, egymást azért kölcsönösen befolyásolják és ha már arról van szó, hogy valamelyik a másik fölé emeltessek, akkor se a formáé az elsőség, mert amikor élet és üdvösség kérdései forognak szóban, mégis csak a belső tartalom az egyedül és az igazán fontos s még az irodalomtörténeti vizsgálódásoknak is ennek a kihüvelyezésére kellene törekedniök.

Akármilyen jelentős ugyanis az, hogy az új iskola közelebbről meghatározta az evangéliumok egyes részleteinek a formáit, a vitatkozó beszélgetések, a csodatörténetek, az életrajzi anekdoták jellegzetes vonásait, ezek az ismeretek jelentősek lehetnek ugyan, de távolról sem olyan fontosak, mint az e formákban nyújtott tartalom vagy a bennük foglalt elbeszélések történeti valósága.

A súlypontoknak ez az eltolása azonban mégis igen jelentős a német teológia s a Jézus-élete-kutatás szempontjából s mindkettő értékelése szempontjából is.

Ha az akadémikus teológia is ilyen zsákuccába kerülhet, nincs mit csodálkozni azon, hogy a napi érdekekkel lépést tartó irodalom még nagyobb tévedésekbe esik, hogy nem von egészen éles határvonalat a történeti és a nem történeti, az elsőrendű és a későbbi mondva csinált források között vagy hogy olyan kérdésekkel foglalkozik, amelyekre tulajdonképpen nem volna szabad egy szót sem elvesztegetni, illetve hogy a kérdéseknek azt az irodalmát részesíti előnyben és méltatja különös figyelmére, amelytől¹ semmi igazi felvilágosítást nem várhat és hogy ilyenformán teljesen lecsúszik a tudomány keskeny ösvényéről és bele téved a kalandok ingoványába.

Csak a kritikai érzék hiánya teszi lehetségessé, hogy

Delitzsch Krisztus származásáról elmélkedhetik, mikor atyjának a személye sincs tisztázva vagy hogy Rosenberg a nem tisztázott mítoszok problémáját újabb mítosz alkotásával komplikálja s az újabb mítoszt megoldásként ajánlja és dicséri.

Ebben a légkörben történhetik meg az is, hogy a legnagyobb tudósok Jézus-életrajzai vagy egyes kérdésekről szóló tanulmányai egyáltalán nem válnak nyilvánosakká, mindenféle kalandos elképzelés azonban évtizedeken át különböző felmelegítésekben befolyásolja és irányítja a közvéleményt. Harnack, Bousset, Heitmüller, Wrede, Wellhausen nevei nem is szerepelnek olyan könyvekben, amelyek a Krisztusprobléma megfejtésével foglalkoznak, ellenben a különböző „leleplezések“ és regények egyre nagyobb hitelt élveznek.

Egy részük máris feltámadt ezeknek a hetedrangú munkáknak, más részük meg még csak lappang, de nem lehetetlen, hogy nagyobb jövőnek néz elébe, mint az egész tudományos irodalom.

A harmadik birodalomból máris példák vannak arra, hogy a múlt század egész jelentéktelen irodalmi alkotásai egyszerre százezres példányszámokban ugranak ki, mint pl. Corvin „Pfaffenspiegel“-e, amely felmelegítése óta nem egészen két esztendő alatt elérte a másfélmillió példányszámot!

Ha arra gondolunk, hogy ugyanez a Corvin „Die goldene Legende“ cím alatt megírta a „szentek természetrajzát“ is, ebben pedig bennfoglaltatik a szent-család története, is, amelyet az 1890-es években „Die Heilige Familie“ cím alatt külön is terjesztettek, akkor egyáltalán nem lehetetlen, hogy egyszer csak megjelennek a „Die Heilige Familie“ utánnomásai is s Wernle, Bousset, Daab, Weinel és mások Jézus-könyvei helyett ennek a Corvin-féle könyvnek „Szemelvények az apokrif iratokból“, „Jézus és a nők“, „Szent Anna, az isten öreganyja“ című fejezetei lesznek a német nemzet egy részének a vallásos olvasmányai.

Mikor ezelőtt húsz évvel nagy gonddal összeszededgettem és ismerttettem ennek az irodalomnak egyes termékeit, egész jogos volt az a szemrehányás, hogy mi értelme van az ilyen hetedrendű irodalomban való vájkálásnak! Azóta azonban az irodalom és a gondolkozás szintje annyit süllyedt, hogy a legnagyobb német teológiai lexikonnak is külön cikkben kellett foglalkoznia ezzel a szélhámos-irodalommal, vagyis kiderült, hogy az én figyelmem nem kuriozitások iránt való érdeklődés, hanem józan előrelátás volt, mert ma bizonyos körökben ezt a különös irodalmat forrásnak tekintik és egy-egy kalandosabb termékéért minden gondolkodás nélkül odaadnák az egész német akadémikus teológia legkiválóbb alkotásait.

Reméljük azonban, hogy ez az ízlésváltozás csak múló felhő, hamar eloszló köd s hogy a német gondolkodás megint csak visszatér abba a régi medrébe, ahol a Harnackok és Wellhausenek kutatásai szabták meg az irányt s amelynek hallatlan eredményeképp a Jézus-élete-kutatás egyes felismeréseiről az egész világ teológiája a német tudományhoz fordult s a német tudománynak volt érte hálás is.

IV.

A KUTATÁS ÚJ SZEMPONTJAI ÉS VÁRHATÓ EREDMÉNYEI.

Raschke tétele szerint az evangéliumok a 2. században alakulnak ki — A markionita Márk-evangélium távlatai — Márk történeti magva Thielscher elemzései alapján — Walther Bauer megállapításai a gnosztikusokról — Negatívok vagy pozitívek-e ezek az eredmények? — Az „evangéliumok paleontológiája“ — Tudós volt-e Jézus? — Milyen elvont tételeket példáznak a példázatok? — A gazdag és Lázár — Az exorcizmus — A mustármag és az indiai fügefa — A „Jenseits von Gut und Böse-elve Jézusnál — „Ismerd meg tenmagadat!“ — Az oxirinchoszi mondások — A héberok evangéliuma — Jézus paradoxonai — Az induktív teológia — Jézus helye a filozófia történetében — Miben állott Jézus eredetisége? — A hermeneutikai és pedagógiai állandóság — Jézus és a buddhizmus — Az özvegy asszony két fillére — A vitának a Talmudba szakadt része — A betszaidai vak gyógyítása — A vakok és az elefánt — Jézus metafizika-ellenes álláspontja — „Belzebub segítségével űz ördögöket“⁴¹ — Buddhista párhuzamok a példázatokhoz — A buddhista kapcsolatok nem kétségesek — Jézus történeti nagysága — Melyek Jézus élete igazi problémái?

Schweitzer beállítása csak az 1900-as évekre volt érvényes. A ma divatos német Jézus élete-kutatás nem áll azon a magaslaton, hogy ditirambusokat lehessen zengeni róla, mert teljesen szakított a régi, világszerte híres német teológiai tudomány klasszikus hagyományaival, alkotásait nem is idézi, nem dolgozik a módszereivel s eredményeit sem használja fel.

Ez a ma uralkodó irányzat.

Mellette egész megbujtan és jelentéktelenné törpülten teng ugyan még néhány régivágású német tudós, ezek dolgoznak is, de a hangjuk egészen elvész a nagy élet zajában, munkáikat pedig eltemetik Mathilde Ludendorff „Erlösung von Jesu Christo“-ja példányainak a tíz és Alfred Rosenberg „Mythus“-ának a százazrei.

Pedig a szinte önmagukkal is meghasonlott s megnyilatkozni is félő új kutatások minden figyelmünkre érdekesek, mert egész új alapon indulnak, nagy csomó olyan megállapítást foglalnak magukban, amit a régi kutatás figyelembe se vett és egész új Krisztus-képet adnak, amely a keresztény gondolkodás és hit hallatlan gyarapodását és gazdagodását jelenti.

Az evangéliumkutatást Hermann Raschke és Paul Thiel-seher dolgozatai fektetik egész új alapokra.

Raschke 1924-ben írta meg „Die Werkstatt des Markus-evangelisten (.) Eine neue Eyangelientheorie“ című munkáját, amely sok egyéb megállapítás mellett arra a sajátságos eredményre jut, hogy Márk evangéliuma Markion és a markioniták evangéliuma, tehát ez az evangélium csak a 2. század közepén bukkant fel és lett kiinduló ja az egész evangéliumi irodalom fejleményeinek.

Ez a megállapítás olyan magától adódó ötlet, mint az; anekdota Kolumbusz-tojása.

A szinoptikus kérdés vizsgálataiból biztos eredményként leszűrődött már az a meggyőződés, hogy a legrégebb evangéliumnak Márk evangéliumának kellett lennie. Most már csak az maradt hátra, hogy ezt a megállapítást valahol be kellett dolgozni az egyháztörténetbe is, vagyis meg kellett találni azt a pontot, ahol Márk evangéliuma még csak magában jelentkezett s ahonnan a szinoptikus viszonynak az a bogozódása indult, amelynek az eredménye ma az újszövetségi kánonban található.

Amíg azonban a tudósok az első században kereskedtek és állandóan arra gondoltak, hogy az evangéliumi anyag hagyományos anyag, — ha azt akarták, hogy hitelét teljesen el ne veszítse, valahol az eredetéhez lehetőleg közel kellett feltételezniük a leírását is, minek következtében az első evangéliumi iratok keletkezését általában az első század hetvenes éveire tették —, folyton holtponton topogtak, mert ebből a korból kézzelfogható bizonyítékaik nem voltak. A második századba viszont nem kalandozhattak feltevéseikkel, mert akkor nem állhattak volna ki hagyományok hitelessége mellett olyan jó lelkiismerettel. Ha meg ilyesmire gondoltak is — aminthogy az ú. m. bauri iskola s főképpen Hilgenfeld, valamint több holland tudós, állandóan sejtette, hogy ez elől a feltevés elől nem szabad elzárkózniok —, mindig ott állott előttük tilalomfaképpen az a tény, hogy a 2. század közepén Markionnak az újszövetségében már volt egy evangélium, még pedig Lukács evangéliumának egy meghamisított és megcsonkított változata, vagyis ebben a században a titokzatosan előállott szinoptikus evangéliumok már mind megvoltak.

Raschke teológiai huszárvágása abban áll, hogy beható

vizsgálat után arra a meggyőződésre jut s azt az elemi tényt hirdeti, hogy az evangéliumok első nyomát Markion őrizte meg, mert Markion állította össze az első vallásos könyvgyűjteményt, az első kánont gyülekezete részére, hogy Markion könyvgyűjteményében az első helyet egy evangélium foglalja el, — de ez az evangélium nem Lukács evangéliuma, vagyis nem a szinoptikus evangéliumok legutolsója, hanem az az evangélium, amelyből az egész evangélium-fejlődés elindult s amely a szinoptikus kutatás során is elsőnek bizonyult, — vagyis Márké.

Erre a látszólag igen egyszerű feltevésre a teológusok régen eljuthattak volna, ha nem áll útjukban Irenaiosz az a kijelentése, hogy Markion csaló és hamisító, hogy könyvgyűjteményébe elsőnek Lukács evangéliumát állította be, de olyanformán, hogy megcsonkította. Az úr beszédeiből sokat elhagyott, különösen pedig kihagyta azokat a részeket, amelyek a világ teremtőjére vonatkoztak. Irenaiosz tanúságának a nyomán aztán egy másik egyházatya ki is mutatta, hogy Markion hol és hogyan csonkította és hamisította meg Lukács munkáját.

Irenaiosz és Epifanosz együttes tanúságával szemben évszázadokon át nem akadt teológus, aki arra csak gondolni is mert volna, hogy Irenaioszi állítása és Epifanosz bizonyítása közönséges tévedésen alapszik. A tévedés abban áll, hogy Markion Lukács evangéliumát vette alapul és hogy céljainak megfelelően alakította át, illetve csonkította meg.

Raschke a tévedés megdöntésére abból a napnál világosabb tényből indul ki, hogy Markionnak ahhoz, hogy olyan evangéliuma legyen, amely ne tartalmazza a Jézus születésére vonatkozó legendás történeteket, amelyben ne legyenek Jézusnak terjedelmes beszédei, amely ne emlegesse a világ teremtőjét, egyáltalában nem kellett Lukács megcsonkításához vagy meghamisításához fordulnia, mikor egyszerűen a kezében lehetett egy olyan evangélium, amely a maga valóságában és egészében változtatás nélkül is teljesen megfelelt a követelményeinek, hiszen Márk evangéliuma még ma is olyan Jézus-életrajzot nyújt, amelynek nincs Jézus fogantatásáról és gyermekkoráról szóló bevezető része, amelyben Jézusnak igen kevés beszéde van, amely nem vette fel a miatyánkot, amelyben viszont benne van az a példázat, amely a világ magától való kialakulásának és fejlődésének a gondolatát foglalja magában.

Ha ezt az evangéliumot állítja be gyülekezete Jézusról szóló kódexéül, akkor célját hamisítás, csonkítás, csalás és egyéb eretnekeknél nélkülözhetetlen bűnök nélkül is elérheti.

A kérdés csak az, hogy Irenaiosz és Epifanosz határozott állítása és tüzetes bizonykodása ellenére szabad és lehet-e ezt feltételezni, illetve ki lehet-e mutatni azt, hogy Markion

evangéliuma nem Lukács evangéliuma volt, hanem Márké.

Raschke vállalkozik a bizonyításra s véleményem szerint teljes evidenciával be is bizonyítja, hogy Markion nem Lukácsot csonkította és nem hamisítás útján jutott a céljainak megfelelő evangéliumhoz, hanem egyszerűen vagy írt vagy úgy vett egyet, amint találta, ez pedig ma is megvan s Márk evangéliuma.

Ha azonban Raschke kiindulópontja igaz, akkor ebből igen sok dolog következik.

Még pedig először az, hogy miután Márk evangéliuma csak Markionnál, vagyis csak a 2. század közepe körül jelentkezik és miután a többi szinoptikus Márk evangéliumának az élénken érzett hiányait pótolja és csak után keletkezhetik, az evangéliumok keletkezési ideje egyszerre hetvennyolcvan évvel későbbre, a 2. század közepére tolódik, amivel valamennyiöknek a keletkezése, a történeti hitelessége és a bizonyító ereje is új színben tűnik fel és problematikusává válik.

A keletkezésük dolga annyiban ölt más alakot, hogy ha az evangéliumok keletkezését az 1. század hetvenes esztendeire tesszük, minden különösebb nehézség nélkül számításba vehetjük a szájhagyományt s erőszakoskodástól menten mondhatjuk azt, hogy az evangéliumokat Jézus után a második nemzedék jegyezte le, ez pedig megbízható közvetlen tudósításokból szerezhette az értesüléseit. Ha ellenben az evangéliumok keletkezése a 2. század közepére esik, akkor a szájhagyomány megbízhatóságával többé nem igen lehet se dolgozni, se bizonyítani. A történeti hitelesség tekintetében való bizonyításnak tehát teljesen át kell csoportosítani az érveit, illetve új érveket kell felsorakoztatni, hogy a hitelességet bizonyítani tudja.

A tényállás ugyanis egyszerre az, hogy az evangéliumi hagyomány hitelességének az első oszlopa nem a hagyomány és nem is az apostoli láncolat, amely azt tartalmazta, hogy Máté evangéliuma apostol műve, Márké Péter tanításai alapján, Lukácsé pedig Pál hagyományai nyomán és más evangéliumok felhasználásával keletkezett, hanem Markion, az első nagy eretnek, mögötte pedig egy hozzá nyilván közelálló ismeretlen, aki nevét is Markion nevével való hasonlósága alapján kapta (Markion = Markianosz = Markosz). Ezen az alapon érthető, miért jelent meg Raschke könyve E. Diedrichs kiadásában és érthető az is, miért számít a Drews-féle Christusmythe-irodalom termékei közé.

Ha viszont nem nézzük, hogy eretnek vagy egyház-
 atya garantálja-e Márk evangéliumának az első felbukkanását és az evangéliumkérdés életrajzi formában való taglalásának a megindítását, akkor Raschke munkáját azért kell nagy felfedezésnek tekintenünk, mert benne végrevalahára

olyan fonalat kapunk a kezünkbe, amely az első század kaotikus sötéttségéből a történet világosságára vezet bennünket. Akár Markion, akár más szolgáltatja az adatokat, csak örvendetes s a tudomány szempontjából megbecsülhetetlen tény az, ha tudjuk, hogy Márk keletkezését nem az első század bizonytalanságában kell feltételeznünk, sejttenünk vagy hinnünk, hanem, hogy Márk először Markion kánonában jelenik meg.

A másik nagy lépés az evangélium-probléma megoldása felé annak a felismerése, hogyha Markion 140 körül alapul veszi az első evangéliumot s a többi evangélium azért íródik, hogy ez az evangélium kiegészítették és azért gyűjtődik össze a most meglévő kánonba, hogy a nagy egyháznak ne csak egy, aránylag hiányos és töredékes evangéliuma legyen, hanem mindjárt négy is, amelyek mutassák, hogy az egyház mennyivel gazdagabb egy eretneknél, akkor egyszerre nyilvánvalókká lesznek ennek az ellenkezésnek a motívumai s egész másképpen látunk be az evangéliumok keletkezésének a szövedékébe, valamint a hozzájuk tapadó és őket legitimáló hagyomány kialakulásába, mint az eddigi tudomány.

Főként és mindenekelőtt az lesz nyilvánvalóvá, hogy az evangéliumkutatás nem támaszkodhatik többé, arra az egy feltevésre, hogy az evangéliumok minden egyezése és eltérése a szájhagyományon alapszik s az őskereszténység alapítási korának nem a szájhagyomány lesz az első és utolsó instanciája, hanem szükségessé válik más lehetséges és más valószínű tényezők bekapcsolása is. Az evangéliumok nem megfoghatatlan és meghatározhatatlan káoszból emelkednek ki, hanem előttünk keletkeznek, egyéni alkotásokká válnak, egyházi és irodalmi fejlődési fokozatok, célok és szándékok bizonyosságai. A boncolásuk, alkatrészeik elemzése és a nyomozása nem kegyetlen s haszontalan kísérletezés, hanem elengedhetetlen és szükségszerű foglalkozás minden olyan ember és olyan törekvés számára, amely Jézus Krisztusról közelebbit akar tudni. Az, hogy az evangéliumok keletkezési ideje a 2. század közepére csúszik, határozott veszteség a korai dátumokhoz tapadó primitív felfogás szempontjából, az ellenben, hogy az evangéliumok keletkezése és kialakulása a szóhagyomány abszolút bizonytalan síkjáról áttevődik az irodalom és a történeti források tényleges kikutatásának a síkjába, oly nagy nyeresége az őskeresztény történetnek, amilyenről egy emberöltővel ezelőtt még álmodni sem volt szabad.

Raschke persze ezeket a távlatokat első kísérlete alkalmával nem tölthette meg mindjárt tartalommal.

Így nem állapította meg azt, hogy ha Markion evangéliuma Márk evangéliuma, akkor ennek az evangéliumnak

teljesen be kell illenie Markion nagy logikus határozottsággal kialakított világnézetébe, vagyis nem rögzítette meg kellőképpen, hogy Jézus Krisztusnak ez a földi megjelenése hol, hogyan és miképpen kapcsolódik bele abba a nagy markionita mitológiába, amellyel Markion az ószövetségi teremtéstörténettel kezdődő primitív zsidó-keresztény világnézetet teljes vallástörténeti és vallásbölcseleti világgéppé szélesítette.

Ernik örmény, püspök valahogy megőrizte ennek a világnézetnek a teljes keretét, amire ezelőtt száz esztendővel már Ferd. Christian Baur is rámutatott „Die christliche Gnosis” című műve 273. s köv. lapjain s amiből kitűnik, hogy ebben a rendkívül széles keretű markionita világdrámában Jézus élete csak egy részlet, mint azt már érintettem. Ezrük ugyan az 5. században írt s a közvetlen forrásai is jóval későbbiek Markionnál, de kétségtelen, hogy a jó és az igazságos isten közt fennálló ellentét távlatát Markion világnézete is átfogja s az is bizonyos, hogy Jézus Krisztusnak a földön való megjelenése ennek az ellentétnek a kiegyenlítésére, felfüggesztésére vagy legyőzésére irányul, hogy tehát Jézus Krisztusnak Márk evangéliumában megírt élete csak ennek a grandiózus színjátéknak az egyik részlete, vagyis egy egészen különleges keresztény mítosznak egy tagja, amelyet semmiféle pogány mítoszzal nem kell párhuzamba helyezni, hogy a mítosz jellege kidomborodjék vagy megbizonyosodjék, másrészt ellenben mint mítosznak is csak úgy van értelme és jelentősége, hogyha a lényege, Jézus Krisztusnak a földön való megjelenése vitathatatlan földi tény, — tehát Drews zavaros elméletei e szerint korrigálandók.

Ami Márk evangéliumának a történeti magvat illeti, arra nézve Thielscher „Unser Wissen um Jesus (.) Ein neuer Weg der Quellenuntersuchung“ (1930) című ugyancsak teljesen újszerű munkája ad Raschke művén túlmenő és minden eddigi szinoptikus kutatásnál mélyebbre ható evangéliumanaliziseket.

Thielscher Raschke munkáját annyiban egészíti ki, hogy a szinopszisokat állítja a fejük tetejére, t. i. kimutatja, hogy mennyire nem elég az evangéliumok szövegének az egymás mellé való állítása, hanem a szinoptikus összehasonlításokat okvetlen ki kell mélyíteni és egészíteni abban az irányban, hogy az egyes evangéliumokon belül levő párhuzamos történetekből is szinopszisokat kell készíteni. Ezt Márkkal mindjárt meg is kezdi. Kimutatja, hogy Márk elbeszéléseinek egész sora nem egyszer, hanem kétszer vagy háromszor is előfordul s ebből azt következteti, hogy Márk se szóhagyományokból dolgozott, hanem két vagy három kisebb nagyobb elbeszéléscsoportot dolgozott fel, tehát irodalmi mozaikmunkát végzett. Mivel pedig Márk részletei ilyen vagy

olyan formában átmentek Máté és Lukács evangéliumába, Márk forrásainak ilyen vagy olyan átvételét a szinopszisoknak is érzékeltetniük kell, amiből az következik, hogy a szinoptikus kérdés jóval bonyolultabbá válik, ezzel szemben azonban annyit nyer az exaktságában, hogy ilyen analízisek után nyerendő eredményeihez a tudománynak jóval több bizalma lehet, mint azokhoz, amelyeket e nélkül a megalapozás nélkül eddig nyerhetett.

Igaz, hogy ebből a Raschke s Thielscher műveiben kibontakozó új makro- és mikroszkopikus távlatból az is nyilvánvaló, hogy tehát azok az írásmagyarázatok és történeti konstrukciók, amelyek ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével nélkül előbb készültek, mind helytelen szempontokból kiindulóknak, a források igaz értékét ki nem mentőknek vagy azzal éppen szemben állóknak bizonyulnak, vagyis elégtelenné és elavultakká válnak, azonban ez a látszólagos veszteség semmit nem jelent a tudománynak azzal a nyereségével szemben, hogy végre helyes és biztos alapon kísérrelheti meg Jézus élete kérdéseinek a megfejtését és felderítését.

Raschke beállításának nincs is más baja, mint az, hogy egy eretneket tesz meg közvetve vagy közvetlenül az evangéliumi hagyomány sarokkövévé, ami a ma divatos hajlandóságokkal szöges ellentétben áll. De hogy ezen a ponton mégis mekkora Raschke nézeteinek a valószínűsége, az abból a közvetett találkozásból látható, hogy Walther Bauer göttingeni egyetemi tanár, — aki egyáltalán nem rokonszenvezik Raschke tételével és egész beállítottságával egész más utakon jár s egész más módszerrel dolgozik, — Raschkétól egészen függetlenül arra az eredményre jutott, hogy az őskereszténység legrégebb rétegei valamennyi gócponton mindenütt gnosztikusok, vagyis az őskereszténység fejlődéstörténete nem egy primitív őskorszakkal kezdődik s erre rakódik le a gnosztikus kultúrréteg, hanem előbb mindenütt gnosztikus nyomok mutatkoznak s ezeket borítja el egy primitívséget szenvedő törekvés.

Tertullianus, Origenesz és más egyházatyák ezt azzal a formulával fejezik ki, hogy az alap Jézus Krisztus kinyilatkoztatása, erre építik az apostolok az igazi hitet, utánuk jönnek a gnosztikusok, akik egész más síkra helyezik a kereszténység eredetére való visszaemlékezéseket, mire az igaz hit kialakul velük szemben s azután már csak a büntetésre méltó hitlenség következik.

Bauer azonban azt mutatja ki, hogy nincs a kereszténységnek olyan centruma, amelyben a hitnek, a gnoszticizmusnak meg az eretnekségnek ez volna a történeti rétegeződése, mert a gnosztikusság előtt se Edesszában, se Egyiptomban, se Antiochiában, se Szmirnában, se Macedóniában, se Kréta

szigetén, se Kis-Ázsiában, se Rómában nem lehet kimutatni a régiebbnek feltüntetett igazhitűséget, hanem Krisztus illetve az alapítási korszak után azonnal a gnoszticizmus következik.

Más szóval ez azt jelenti, hogy Krisztussal nem a primitív hagyományok állanak közvetlen kapcsolatban, hanem a gnosztikus spekulációk, illetve hogy Jézus Krisztus szellemi perspektívájának a közvetlen időbeli utóda és szellemi örököse a gnoszticizmus s hogy a mai újszövetségi iratok által közbetoldott primitív korszak egy későbbi konstrukció és depraváció.

Bauer és Easchke elméletei azon a ponton találkoznak, hogy Bauer szerint a markionita réteg Kis-Ázsiában is, Kómában is régiebb és ősiabb réteg, mint az ú. n. apostoli hagyományoké, Raschke pedig az újszövetségi iratok irányából haladva találja azt, hogy a kereszténység legrégiebb hagyományait evangéliumi vonatkozásban Markion a 2. század közepén rögzíti meg és teszi gyülekezetei közkinccsévé, a primitívebb gondolkozású római ortodox egyház pedig az ő törekvései nyomán helyezkedik szembe vele, de már csak olyan hagyományt és szentírást tud magának rekonstruálni, amelyhez az alapokat mégis csak Markiontól kölcsönzi, ha más irányban építi is ki.

Ennek a nagy összenöttségnek és szinte méltatlan függési viszonyoknak szimbolikus bizonyosság a az a tény, hogy Markion tökéletlennek s eretneknek talált, tehát többféleképpen megjavított evangéliuma mégis belekerült Márk evangéliuma formájában a nagy egyház szentírásába is, amelyet Markion írásának a helyesbítésére állított össze.

Mindezek a több oldalról adódó, egymást tökéletesen kiegészítő és minden vonatkozásban egymásba kapcsolódó sarkalatos tételek azt sejtetik, hogy végre valahára helyes mederbe terelődtek és jól megalapozódnak az újszövetségi kutatások is.

Igaz, hogy pillanatnyilag úgy áll a helyzet, hogy Harnack Raschkét lesajnálta és kutatásait teljesen céljukat tévesztetteknek jelentette ki, hogy továbbá Bauer is csak semmitmondó udvariasságú frázisokat kap könyve nyugtatásául, Thielscher pedig csak tanulmányainak az első részét tudta kiadni, a többi aligha jelenik meg, — ezzel szemben Ludendorff és Ludendorffné iratai első kiadásaikban is tíz-húszeszes példányszámban jönnek napvilágra, Rosenberg „Mythus'-a pedig közel hatszázezer példányban terjedt el s még nem jutott ezzel sem népszerűségének a végére, azonban a sok példányszám sem egyiknél, sem másiknál nem jelent több igazságot.

Raschke, Bauer és Thielscher kutatásainak a belső tartalma mindezekről a külső körülményektől függetlenül egész

új alapra helyezi Jézus élete-kérdéseinek a tárgyalását, teljesen antikválja a régi megállapításokat és új megismerések medreit kezdi kivájni.

Rendkívül nagy, szinte áthághatatlan akadály csak az volna ezeknek az új meglátásoknak az elterjedése szempontjából, hogyha olyan negatív eredményekkel kecsegtetnének, mint amilyeneket az első pillanatra ígérnek.

Mert a helyzet csakugyan olyan, hogy ha a Jézus életéről írott evangéliumok elsejét nem szájhagyományok felhasználásával és nem Jeruzsálem pusztulása táján, vagyis 70 körül írták, hanem csak 140 vagy 150 körül, akkor ezeknek a később keletkezett írásoknak nyilván jóval kevesebb lehet a történeti hitelük, mintha két emberöltővel előbb keletkeztek volna. Kivétel csak az az eset volna, ha kiderülne, hogy az újabb kutatások az evangéliumok keletkezésének a hatvan vagy hetven évvel későbbre való csúsztatása dacára is többet és hitelesebbet tudnának kideríteni, mint a régi alapon nyugvó teológiai kutatás.

Mivel azonban ez az eset kétségtelenül fennáll, az új felismerések megrögződésének és általánosakká válásának nem lehet még egyházi érdek sem komoly akadálya, sőt ellenkezőleg: éppen egyházi érdek követeli, hogy az új felismerések alapján Jézus Krisztus élete és egyénisége történetibb, hitelesebb és valószínűbb megvilágításba kerüljön, mint amilyenbe az eddigi íráskutatás állította.

Raschke, Bauer és Thielscher tételei nyomán ugyanis a további alapos kutatás első és legfontosabb feladata annak a gondos kipuhatólása, hogy ha a legrégebbi evangélium 140 vagy 150 körül keletkezett s ha azért és abból a célból íródott is, hogy egy nagy világnézet keretében mondja el Jézus Krisztus örökkévalóságból eredő és örökkévalóságba torkolló életének a földi epizódját, mely elemei azok ennek az evangéliumnak, amelyek a szokásos szavahihetőséggel és hitelességgel bizonyítják életének a földi valóságát és az elvitathatatlan történetiségét.

Thielscher néhány régibb forrásra utal ebben az irányban, miután azonban ezek — bármennyire sikerüljön is valószínűsíteni őket —, éppoly feltételezettek maradnak, mint a Máté és Lukács evangéliumaiból kihüvelyezett Logia. valamilyen más úton kell megindulni és más bizonyítékokat kell keresni arra, hogy a Márk evangéliumában foglaltak valóságát és hitelességét valamilyen formában újra alátámasszuk és körülbástyázzuk.

Én az itt mutatkozó feladatot a legjobban azzal a geológiából ismert ténnyel tartom összevethetőnek, hogy egy nagy hegységből kisebb sziklarészek válnak le s hogy ezek messze elkerülnek a leszakadási helyüktől. De ha a geológiai kutatónak szerencséje van, a legtávolabbra sodródott ván-

dorkőről vagy kavicsról is meg tudja állapítani, honnan származik és hogy jutott a későbbi helyére s a kőzetnek meg a kőzetresznek az együvé tartozását szinte feltétlen biztonsággal ki tudja mutatni.

Vagy szívesen gondolkodom hasonlatul arra a tudományos munkára is, amit az őslénytan végez, mikor mindenféle ásatag maradványokból rekonstruálja rég letűnt világok valaha létezett, élt és elmúlt lényeit s ugyancsak maradványaikból építi meg ezeknek a világoknak a képét is.

Azért ezt az itt jelentkező feladatot és a nyomában adódó rendszeres kutatások eredményeinek az összefoglalását „az evangéliumok paleontológiájának“ neveztem és nevezném, amint hogy a Haagsch Genootschap tot Verdediging van den christelijke Godsdienst által a „Formgeschichtliche Methode“ kritikáját kívánó pályázatra készült munkámnak is „Die Palaeontologie der Evangelien“ címet adtam.

Az evangéliumok paleontológiájának az a feladata, hogy az evangéliumi hagyományok között felkutassa a legrégibb maradványokat s hogy ezeket rendbeszedve, történetileg felértékelve és megelevenítve állítsa a tudomány és a hit szolgálatába. Anyaga pedig nyilvánvalóan két helyről adódik: vagy az evangéliumokból hüvelyezhető ki vagy máshonnan gyűjthető össze.

Raschke és Bauer, valamint Thielscher kutatásai nyomán számolni kell mind a kétféle anyaggal.

Amíg azt lehetett hinni, hogy az evangéliumok az 1. század hetvenes éveiből valók, nem volt és nem is lehetett sok kilátás, hogy az evangéliumokéval egyenlő értékű anyag aidódjék az evangéliumokén kívül. Ha azonban fennáll az a lehetőség, hogy az evangéliumok a 2. század közepén nyerik mai formáikat, akkor egyszerre nagyon nagy lesz annak a valószínűsége, hogy az evangéliumok mellett akadhat más olyan régi és történeti anyag is, amely az evangéliumi anyaggal azonos megbecsülést érdemel, tehát eleve számítani kell rá és keresni kell ezt az anyagot.

Az új perspektívában sok súlyos nehézség elsimul, sok probléma érthetővé válik.

Ha Márk evangéliuma Markion evangéliuma és a 2. század közepén Rómában jut napvilágra, akkor megvan a magyarázata annak, miért akadnak Márkban latin szavak, amelyeknek egy palesztinai hagyományban nem volna helyük s nem vehetők tragikusan azok az anakronizmusok sem, amelyek itt-ott Jézus szájába adottan is felbukkannak. Száz évvel az események után érthető és megbocsátható, hogy az elbeszélésekbe és az iratokba későbbi anyag is beszivárog. Más tekintetben meg egyszerre hallatlanul kínos problémaképpen jelentkeznek a teológiának azok a mulasztásai, hogy Wetstein 1751-ben kiadott „Novum Testamentum grae-

cum“-a óta nem készült rendszeres és alapos munka arról, hogy Jézus Krisztus milyen viszonyban állhatott a görög világgal.

Mert lehet ugyan, hogy Jézus soha Palesztina határain túl nem volt, lehet az is, hogy a zsidó írástudományban való okulásán kívül más tudományos vagy vallásos tanulmányokat nem folytatott, sőt úgy lehet zsidóul és görögül sem tudott, hanem csak az akkor divatos aram nyelvet beszélte honfitársai között, ez azonban a teológiát ennek a nyomozásnak a lefolytatása alól semmiképp fel nem menti.

Még pedig először azért nem, mert Jézus Krisztusnak nyilván kellett valami szakszerű mondanivalójának is lennie tanítványai, honfitársai és kora számára, különben nem választotta volna élethivatásának azt a munkát, hogy egy tucat felnőtt embert gyűjtsön maga köré s ezeket 1 felnőttek tovább való oktatására tanítsa, aminthogy az evangélium bizonyosságai szerint tanítványait valóban arra tanította, hogy mit mondjanak és hogyan mondják hallgatóiknak, akik szintén nem voltak és nem lehettek mások, mint felnőtt emberek.

Ha ebben a beállításban látjuk Jézus Krisztus földi élete művét, akkor egyszerre egészen nevetségessé és gyerekesse válik az a beállítás, hogy Jézus valami „galileai vándorprédikátor“, „falusi Szókratész“ vagy „karizmatikus vándorrabbi“ lehetett, hanem az derül ki, hogy emberi alakjában jóval több volt, mint amennyit eddig a teológusok érthetetlen vaksággal az evangéliumokból kiolvastak.

Jézus Krisztusról az evangéliumok nem azt tanítják, hogy vándorrabbi és falusi bölcs volt, hanem megőrizték a nyomait annak, hogy felnőtteket gyűjtött maga köré, hogy ezeket a felnőtteket felnőttek oktatására készítette elő és rendszeresen oktatta és ennek a törekvésének, tanításának és tanítványai részére adott tanítási utasításának a részleteiből is közölnek egyet-mást.

Ha mindezt mai fogalmainkra ültetjük át, akkor ebben az foglaltatik, hogy Jézus Krisztus aránylag szerény keretek közt, de azért nem lekicsinyelhető nekilendüléssel legalább egy tucat férfit nyert meg tervbe vett missziójának, mivel pedig ezenfelül voltak nőtanítványai is, legszűkebb tanításban részesült környezetét legalább húsz személyre tehetjük, tanítási idejüket pedig szintén legalább hónapokra kell tennünk, ebben a tanításban a megmaradt elemek figyelembevételével nemcsak bizonyos rendszerességet kell elismernünk, hanem az elől sem zárkozhatunk el, hogy a példázatok és a tanokat magukban foglaló elbeszélések tanúsága szerint bizonyos fokozatosságot is meg kell állapítanunk s azt kell látnunk, hogy a nép számára való oktatás céljából Jézus Krisztus népies képes elbeszéléseket, példázatokot használ s ilyenekre oktatja tanítványait, ennek a kiegészítője

azonban az, hogy tanítványaival azonban nyilván közvetlenül, vagyis képek nélkül, elméleti fejtegetések formájában is kellett beszélnie, — ami mai nyelven körülbelül annyi, mint egy népies egyetem előadóinak az előkészítése vagy egy felnőttek ismereteit utánpótló tanfolyam tanítóinak a betanítása, sőt én attól sem riadok vissza, hogy — az athéni vagy alexandriai filozófiai iskoláéval egyenrangú — egyetemi kurzusnak nevezzem, amelyben jövődő egyetemi tanárok nyernek oktatást először a vallástudomány, azután az életbölcseesség elemeiben, harmadszor pedig abban, hogy ezeket az ismereteiket hogyan kell felnőtt emberekkel az élet különféle viszonyaiban népiesen, megkapó és művészi formában közölniök.

A teológiában nem tudok esetet a jezsuita Ribadeneirán — akivel azonban dogmatikai *petitio principii* mondatja ezeket a célzásokat — és Wilhelm Bousseten kívül — aki meg nem aknázza ki ezt a szempontot —, hogy valaki Jézus életét és működését, tanítását és tanítványainak az előkészítését ilyen nagyra merte volna beállítani.

Indicium lett volna rá elég, de ezeket nem vették figyelembe.

Jézus hozzá nemcsak akarta ezeket a nagy dolgokat, hanem el is érte, hogy egész rendes élethivatással és megélhetéssel rendelkező emberek hozzácsatlakoztak és mellette halálig kitartottak, ami nemcsak együtt való vándorlásokat és beszélgetéseket jelent, hanem azt is, hogy ezek a felnőtt emberek meg is tanulták s tovább is adták azt, amit Jézus velük közölni akart.

Vállalkozása „nívóosságának“ vannak tehát eleven bizonyítékai is tanítványai személyében, de személyét hasonlóan elismerik és megtisztelik kortársai is,

Ez nemcsak abból derül ki, hogy rabbinak nevezik, hanem abból is, hogy vitatkoznak vele és hogy Jeruzsálemben a templomban, illetve a templommal kapcsolatos helyiségekben módot és alkalmat nyújtanak fejtegetéseinek az előadására s ezeket több napon át tűrik és hallgatják.

Igaz, hogy az ilyen külső körülményekre nem szabad sok súlyt helyezni, mert az, hogy valaki valamit akar vagy hogy akaratát néhány embernek szuggerálja vagy hogy szándékait egy ideig a környezetével is elfogadtatja, még nem jelent sokat, azt legkevésbé, hogy az illető csakugyan egyetemi nívójú, felnőttek oktatására kiválasztott, felnőttek betanítására alkalmas készséggel vagy képességgel csakugyan rendelkezett is.

Ha azonban egy kicsit tovább elemezzük ezeket a dolgokat akkor egy-két részlet egy-kettőre nyilvánvalóvá válik a legközönségesebb bibliaolvasó előtt is.

Mindenekelőtt annak kell szembeötlennie, ha már egyszer

figyelmesek leszünk rá, hogy Jézus Krisztus tanításából elvont, elméleti fejtegetések ugyan nem igen maradtak — bár ilyenekből több akad is, mint amennyit a köztudat és a teológusok általában számon tartanak —, de igen is maradt annál több olyan miniatűrre csiszolt apró elbeszélés és példa, példázat és kép, amelyet nem szülhetett mindig az a pillanat, amelyben Jézus mondotta őket, hanem bizonyos elméleti és szónoki valamint költői elmélyedés szüleményeinek kellett lenniök, aminthogy Jézus a példázatokról szóló fejezet tanúsága szerint valósággal zsinórra fűzve bocsátotta őket tanítványai rendelkezésére, tanai népies formában való terjesztésére. A példázatok magyarázatának az irodalma meglehetősen nagy. Jülicher, Bugge és Heinrici tanulmányai eléggé megvilágították a példázatokat általában és egyenként is, arra azonban egyikük sem terjeszkedett ki, hogy Jézus ezekkel a példázatokkal elméleti vagy gyakorlati, de mindenképp elvont formában és képek nélkül is kifejezhető igazságokat akart példázni és megfoghatókká tenni, noha erre az evangéliumi szövegek is kötelezték volna őket, mert az adatokból, nyíltan kitűnik, hogy Jézus nemcsak képekben és példázatokban tanított, hanem a tanítványokkal beszélt közvetlenül is, hogy ellenben a példázatok tanítása egyes tételeinek a népies megrögzítésére és a közönségben való meggyökereztetésére szánta, amiből a példázatmagyarázatnak nemcsak az a betűhöz tapadó feladata származik, hogy az előtte levő képet megmagyarázza, hanem az a spekulatív feladata is, hogy szavakba foglalja, mi lehetett az a képek nélkül hirdetett vallási vagy erkölcsi tan, amelyet Jézus példázatába öltöztetett.

Mihelyt az evangéliumok paleontológiája megpróbálkozik ezzel a feladattal, egy-kettőre olyan vallási és erkölcsi tételek futnak össze a kezébe, amilyeneket más vallástudományi vagy erkölcsi kérdésekről elmélkedő zsidó vagy görög tudósok is formálni szoktak s ebből a munkából olyan anyag adódik, amely teljesen egyenértékű és egyenrangú a Jézus korában és környezetében ismeretes iskolás filozófia tételeivel s amelynek az alapján most már tárgyi alapja is nyilvánvalóvá lesz annak, hogy Jézus nem botcsinálta doktor, nem saját ambíciója kegyelméből való tanító vagy bölcs volt, hanem megkívánja és állja az összehasonlítást környezetével, kortársaival, Alexandria, Athén vagy más ókori szellemi centrumok kiválóságaival is.

Egyelőre persze ennek a tudománynak a javarésze csak kegyes óhajtás, kiemelkedő részletei azonban mégis vannak, amelyek alapján később kialakítható körvonalai valahogy mégis elképzelhetők.

Az egész perspektíva elképzelése nélkül Hugo Gressmann szolgáltatta az evangéliumok paleontológiájához az első

klasszikus adalékot „Vom reichen Mann und vom armen Lazarus“ című 1918-ban készült tanulmányában, mikor kimutatta, hogy a szegény Lázárról meg a gazdagról szóló, Lukács ev. 16., 19—31. verseiben olvasható elbeszélés nem Jézus Krisztus alkotása vagy ötlete, hanem egy több formában, több oldalról ismert vándortárgy, amelyet Jézus Krisztus csak úgy ismerhetett s csak úgy használhatott fel, hogy máshonnan vette. Gressmann nem sajnálja a fáradságot, utánajár a történet minden vonásának és a teljes változatainak is s megállapítja, hogy noha ennek az elbeszélésnek van egy Jézus közvetlen környezetében ismeretes változata is. Jézus nem ezt a változatát használja fel, hanem egy távolabbról, Egyiptomból ismert változatát.

Az elbeszélés négy vallás és világnézet elemeit foglalja magában, tehát tipikusan szinkretisztikus alkotás. Az a gondolat, hogy a halott halála után mindjárt bírāja elé áll és feltámad, meg az, hogy a feltámadottak az istennel együtt esznek, isznak, az egyiptomi vallásból származik; az eget és a poklot egymástól elválasztó őzakadék képe az orfikus világnézetből való; az Ábrahám kebelében való tartózkodás gondolata a zsidó vallásból kerül bele; Krisztusé pedig az, hogy elutasítja magától a másvilág dolgaival való foglalkozást.

A vallástörténeti távlat és az egyiptomi változat felhasználása annak a bizonyosága, hogy Jézus Krisztusnak a gondolkodása nemcsak a zsidó horizontra szorítkozik, hanem nagyobb távlatokat is magában foglal, olyan helyekről is merít, amelyekhez akármilyen palesztinai rabbi nem egykönnyen juthatott hozzá.

Csakhogy ez az elbeszélés csak egy eset, ebből ilyen messzemenő következtetések nem vonhatók. Ezért aztán Gressmann nem is általánosította semmiféle vonatkozásban azokat a megfigyeléseit, amelyek ennek a történetnek a kapcsolataiból adódhattak, hanem megelégedett azzal, hogy leszögezte, mi a történetben Jézus legszemélyesebb gondolata.

Ha mi azonban még egy pár ehhez hasonló, elemet szemügyre veszünk, egy-kettőre szerzünk annyi anyagot, hogy abból már általánosabb következtetésekre is jogunk legyen.

Így emlékezzünk vissza Máté ev. 12. 43—45. és Lukács ev. 11. 24—26-nak arra a töredékesnek látszó tanítására, hogy a megszállott emberből kiűzött tisztátalan lélek egy ideig bolyong, de azután megint visszatér s mikor észreveszi, hogy közben a hajlékát kitakarították, hetedmagával fészkel be újra magát. Most az evangéliumokban található formájában ennek az oktatásrészletnek nagyon töredékszerű a jellege, mert érezzük, hogy az egész képes beszéd, de nincs hozzá kulcsunk, azután meg hiányzanak az ördögűzés előzményei is.

Ha ellenben arra a Valentinosznál olvasható fejtegetésre

gondolunk, amely Alexandriai Kelemen Sztromateisz II. 20. 114-ben maradt fenn, hogy t. i. az ember természetes bűnös állapotában olyan, mint a karavánszeráj, melyet állandóan mindenféle szedett-vedett nép látogat és bepiszkít. S úgy szabadul meg a gonosz szellemtől, ha lemond szenvedélyeiről és bűnös vágyairól, ha azonban nem mond le róluk egyszersmindenkorra, akkor hiábavaló volt minden erőlködése, a visszatérő szenvedélyek megint beszennyezik a bensejét, — akkor egy egész kép áll előttünk.

Ha a Valentinosz-féle hasonlatot Jézus tanításának a töredéke mellé állítjuk, akkor egyszerre nyilvánvalóvá lesz előttünk, hogy Jézusnak a démonokkal és a tisztátalan szellemekkel való példálódzása egyszerű képes beszéd, hogy az emberi szenvedélyeket, a bűnös vágyakat és kívánságokat, a rossz tulajdonságokat értette alattuk s hogy azért beszélt az exorcizmus hiábavalóságáról, mert meg volt győződve arról, hogy aki alaposan segíteni akar magán, annak teljesen szakítania kell régi életével, egész más emberré kell válnia és többé nem szabad semmi gyengeséget mutatnia a bűnökkel, természetes vágyaival, rossz szellemeivel szemben.

Abból, hogy Jézus megalkuvást nem ismerő paradox követelései mennyire maguktól sorakoznak ebbe a gondolatmenetbe, talán szintén az következik, hogy Valentinosz mennyire Jézus Krisztus szellemében példálódzott a karavánszerájjal, illetve hogy ez az eredetileg Jézus Krisztustól származó példázat még romjaiban is mennyire beleillik Jézus tanításába és mennyi kapcsolata van Jézus másutt hangoztatott követelményeivel, vagyis Jézus tanítása milyen egymásba kapcsolódó, egymást feltételező és egymásból folyó eszmei elemekből és képekből áll.

További például a mustármagról szóló példázat kínálkozik, amelynek a problematikussága szintén általában elismert és szembeszökő, mert ha mai formájában szigorúbban vennők a dolgot, valósággal lehetetlennek kellene vennünk és mondanunk. Ez a Márk ev. 4. 30—32. verseiben és a vele párhuzamos helyeken olvasható példázat azt tartalmazza, hogy a mustár a legkisebb a magok között, de ha elvetik» kicsírázik és megnő és valamennyi növénynél nagyobb növény lesz belőle úgy, hogy az ég madarai is meghúzódnak az árnyékában.

Aki valaha látott mustármagot, tudja, hogy a mustárnak kis magja van, de azt nehéz volna állítani, hogy ez volna a legkisebb mag. Az ellenben, hogy a mustár akkora növény nyé nő, hogy nagyobbá lesz valamennyi más növénynél, egyszerűen nem igaz.

Mivel ez a két állítás így áll egymás mellett, viszont Jézus Krisztusról nehéz azt feltételezni, hogyha a mustárról már beszélt, a mustárt is, a magját is ne ismerte volna, ha

pedig ismerte, olyat mondott vagy mondhatott volna róla, ami nem felel meg a valóságnak, a mustármagról szóló példázatban valami hibának kell lennie.

Ez a hiba nyilvánvalóan az, hogy Jézus valamit mondott a mustárról és valami más növényről is, de a kettőt úgy összekeverték, hogy most a kettős példázatban nincs meg az, amit a mustárról mondott, mert az, hogy nagy fává lesz, a mustárra nem illik, viszont a másik növényről azt mondta, hogy a legnagyobb a fák között s hogy a madarak is szívesen fészkelnek rajta, az azonban a mostani szövegben nem maradt meg, hogy melyik fát mondta a legnagyobb fának és melyikhez hasonlította isten országát.

A példázat megromlásának a nyomozását két oldalról is megkezdhetjük. Kiindulhatunk a mustármagból és kereshetünk egy olyan példázatot, amely a mustármagról szól, amelyet azonban valamilyen okból az evangéliumok megcenzúráztak vagy kereshetünk abban az irányban is, hol maradt nyoma annak, hogy Krisztus istenországát valami fához hasonlította és miért kellett ennek a fának az elnevezését elhomályosítani.

Ha a mustármagból indulunk ki, akkor leghamarabb és legközelebb Bazilidesznél találunk egy gyanús, ide is illő s megcenzúrázásra is okot szolgáltató példázatot.

Hippolitosz ref. omn. haer. VII. 21. és VIII. 8. részében olvassuk, hogy Bazilidesz ismert egy Jézus Krisztustól szár->mázó mustármag-példázatot abban a formában, hogy a mustár magja kis mag, de már teljesen benne van a belőle növő növény jövendő magjaival és az azokból származó végükre mehetetlen növénynemzedékekkel. A Bazilidesz által nyújtott példázatban nincs szó arról, hogy a mustármag a legkisebb mag volna, ellenben az a távlata, hogy egy kis magocskában egész nemzedékek és nemzedékek nemzedékei bennfoglaltatnak és belőle fejlődnek, olyan grandiózus távlat, amelyenhez ebben az irodalomban nem igen szoktunk.

Maga ez a körülmény még nem lett volna elegendő a példázat megcsonkítására.

Bazilidesz azonban úgy magyarázza a példázatot, hogy az azt jelenti, hogy „a nem létező isten a nem létező világot nem létező anyagból abban a formában hozta létre, hogy ledobott egy magot, amelyben valamennyi világ valamennyi teremtményének valamennyi magja foglaltatott s amelyből a mindenség fejlődött.“

Ez az alkalmazás egészen hindu jellegű ateista, evolucionista kozmogónia körvonalait rajzolja meg s ha egy eretnek ilyen rettenetes távlatú tanítást olvas ki abból a tapasztalati tényből, hogy egy kis mustármagban hány mustárnemzedék lehetősége szunnyad, akkor most már egyszerre értjük, hogy az őskereszténységnek az a szárnya, amely vi-

lágnezetét a biblia távlatába szorította bele, ettől a távlattól még akkor is ódzkodott, hogyha Jézus Krisztus kezéből vette, azért tehát elejtette és törülte az egész mustármag példázatot. Annyira radikális azonban nem mert vagy nem tudott lenni, hogy eltüntesse a példázatnak még a nyomát is, azért annyit meghagyott belőle, hogy „isten országa hasonlatos a mustármaghoz“ emlékül is, de meg azért is, mert ugyanakkor volt egy másik példázata, amelynek a velejével azonosította magát, a hasonlatul vett növény nevét azonban valamilyen okból törölnie kellett.

„Eine Rekonstruktion des Senfkornvergleichnisses“ című, a „Nieuw Theologisch Tijdschrift“ 1937. évi 2. számában megjelent tanulmányomban kimutattam, hogy Hermasz Pásztorában az a fa, amely beárnyékolja a hegyeket és a völgyeket és amely isten országát példázza, a fűzfá, a Fiziologoszban ugyanazt a szerepet a peridexion nevű mesefa tölti be, Pliniusnál pedig a kőrifáról olvashatni hasonlókat, — amiből először is az következik, hogy a mustármagról szóló, példázat ebben a körben nem lehetett ismeretes, illetve ha ismeretes volt, nem vert teljesen gyökeret, mert természetesebbnek látszott isten országának valami fával való példázása még akkor is, ha az evangéliumok valamelyikében mustár volt is a fa igazi neve helyett olvasható.

Az, hogy a fa neve tekintetében nincs egyezés köztük, megint olyasvalamire mutat, hogy ennek a fának is problematikusnak kellett lennie.

Miután ismertető jegyei a példázatban azok voltak, hogy ennek a fának van a legkisebb magja a fák között, viszont, hogy másodszer ez a fa nő meg a növények között legnagyobbra, — csak olyan fák jöhetnek szóba, amelyek egyik vagy másik feltevésnek megfeleltek. Ezért nem emlegeti egyik forrás se a nagyobb magú gigantikus fákat, pl. a tölgyfát, amely nyilván terebélyesebb, mint akár a fűz, akár a kőris, a magja azonban nem „legkisebb a föld magjai“ között.

A fűzön és a kőrisen kívül még egy fa van, amely szóba jöhet, ez pedig a füge, csak hogy nem Palesztinában ismert válfajaiban, hanem abban a fajában, amelyet indiai fügének vagy banyannak hívnak (*Ficus indica*) s amelynek a szó igazán szószerint vett értelmében legkisebb a magja a fák magjai között, ha pedig megnő, a terjedelme eléri léggyökereivel és azokon továbbterjedő koronájával együtt a tízezer négyzetmétert is.

Az indiai fügét Nagy Sándor hadai nyomán a tudósok jól ismerték, tehát Jézus is ismerhette és éppen ezt a két tulajdonságát tudván használhatta fel isten országa példázására.

Környezete ezzel az általa nem ismert „fügével“ szemben

egészen idegenül állott s könnyen érthető, hogy ilyen fügét nem ismervén, az elnevezést törülte, helyét egyszer ilyen, másszor olyan fa nevével helyettesítette, végül pedig összeházasította a megcsonkult példázatot a mustármagról maradt példázatkezdettel.

Hogy pedig a két példázat belső rokonságáról se feledkezzünk meg, ki kell emelnünk a két példázatnak azt a belső kapcsolatát, hogy Bazilidesz a mustármag példázatnak hindu vagy buddhista vallásfilozófiai távlatot ad, a másik példázat indiai fügefája meg szintén igen szoros kapcsolatban áll az indiai vallás mítoszával, de Buddha történetével is, mert Buddha is egy fügefafa alatt világosodott meg s ha Jézus tudatában lett volna annak, hogy Buddha egyik vagy másik gondolatának az átültetését propagálná, akkor a fügefafa példázásával isten országának Indiában való kezdetét is példázná.

A magától növekvő vetés Márk ev. 4. 26—29-ben olyasható és egyik más szinoptikus által át nem vett példázatában is felülről az a filozofikus szakkifejezés, hogy a föld „automatikusán hozza meg gyümölcseit“, amihez hasonlókat mondtak görög filozófusok is s amiről a sztoikusoknak különféle elméleteik is léteztek, ami megint csak arra utal, hogy Jézus nemcsak és nem is egészen primitív távlatokat nyújt a példázataiban, hanem olyan természetfilozófiai diskusziókba kapcsolódik, amelyek szakszerű filozófiai ismeretekre engednek következtetni, másrésztől oly vallásbölcseleti összehasonlítási anyaggal rendelkezik, amit se egy „falusi Szókratész“, se egy „galileai vándorrabbi“ semmiképp meg nem szerezhethet, ha nagyon utána nem néz. Ha ellenben valaki azzal a céllal vállalkozik felnőttek oktatására, hogy ezek megint csak felnőtteket oktassanak és ha ennél a férfúnál ilyen hol Egyiptomra, hol Indiára, hol a buddhizmusra, hol a görög filozófiára utaló nyomokat találunk, akkor egyszerre megértjük hogy olyan mondanivalói lehettek, amikért vámosok és más meglelt emberek elhagyhatták régi egzisztenciájukat, hogy a környezetében újat keressenek és újat találjanak! s megértjük azt is, hogy egy ilyen férfiú hamis pretenziók nélkül hogy jöhetett arra a gondolatra, hogy tanít és hogy tanításával nagy mozgalmat indít.

Az ilyen szálak teljes kielemezése ezen a helyen nagyon messze vezetne. Egy-két dologra azonban még rámutatok.

Az egyik az, hogy Jézus Krisztus istennek abban a ténnyében, hogy „esőt ad mind az igazaknak, mind a hamisaknak, napját pedig felhossa mind a jókra, mint a gonoszokra“, — mint Máté ev. 5. 45—ben olvasható —, olyan filozófiai igazságot juttat kifejezésre, amit 18 vagy 19 század múlva Nietzsche „Jenseits von Gut und Böse“-formulájával új felismerésként hozott köztudatba, amit szintén aligha csak ötlet-

szerűleg mondott tanítványai vagy hallgatói előtt, mert Ire-naiosz tanúsága szerint (I. XX. 2.) Karpokratesz is említést tesz Jézusnak arról a kijelentéséről, hogy „az, ember hit és szeretet által üdvözül. A többiek mind közömbös dolgok, mert ezeket csak az emberek hívják jó vagy rossz dolgok-nak, mert a természetben magában természetből fogva rossz nincs“. Ha ezt a tudósítást egyenes beszédbe tesszük át, ugyanolyan jellegű kijelentést kapunk, amilyen a Máté ev. 5. 45-be foglalt mondás, amelynek az ókori filozófiával is vannak érintkező pontjai és amely szükségszerű tartozéka a kereszténység filozofikus gondolkozásának is.

A jelek azt mutatják, hogy Jézus az „Ismerd meg ten-magadat!“ elvét is teljes mértékben átvette és képviselte tanításában. Az erre vonatkozó adat az oxirinchoszi töredékek között található. Még pedig a 10.-ben.

A töredékek közt ez a leghosszabb. S kiegészítése is a legbizonytalanabb. Tizenkét sorból áll. A sorokban a kö-vetkező szavak biztosak:

akik bennünket vonnak	bennetek
az ég (ben) az uralom	ezt megtalál
az ég(i) madarak	önmagunkat megismerni,
mi a föld alatt va	legyetek ti az atyának
a ten(ger) halai	ismerjétek meg magatokat
bennünket és az (uralom)	ti is legyetek...

A szöveg helyreállítását Grenfell és Hunt, a kiadók s utánuk Swete és Öeissmann is megkísérelték. A kiadók sze-rint értelme ez:

Jézus mondja:.. .kik azok, akik bennünket az (isten) or-szágába vonnak, ha ez az uralom az égben van? ... Az ég ma-darai és az állatok közül a föld alatt vagy a föld felett levők és a tenger halai vonnak bennünket és a mennyek országa mi bennünk van és aki önmagát megismeri, az megtalálja... Ismerjétek meg magatokat és megtudjátok, hogy „.. atyátok fiai vagytok.., megismeritek magatokat... és ti vagytok... Swete helyreállítása szerint a szöveg ezeket tartalmazza: „Jézus mondja: kik azok, akik bennünket az országba vonnak? Az ország az; égben, van. A földön levők, az ég ma-darai és minden teremtmény, ami a föld alatt és az alvilágban van és a tenger halai, ezek vonnak bennünket. Es a mennyek országa bennünk van és aki önmagát megismeri, megtalálja. Ha magatokat igazán megismeritek, a Mindenható fiai és leányai lesztek és megtudjátok, hogy a Városon belül vagy-tok és ti magatok vagytok a _ város.“ »

Deissmann így egészíti ki és így értelmezi a szöveget:

„Jézus mondja: Hogy mondhatják azok, akik törvény elé vonnak benneteket, hogy az ország az égben van? Hogy tudhatják az égi madarak azt, mi van a föld felett? És mit tudhatnak az égi dolgokról a tenger halai? Így vannak a ti

(törvény elé) hurcolóitok is. És az ország valójában ti benetek van. És aki belsőtököt megismeri, ezt... megtalálja. Ismerjétek meg magatokat isten előtt és a tökéletes mennyei atya fiai lesztok. Ismerjétek meg magatokat az emberek előtt és ti vagytok, akik ijedelembe estek.“

A kiegészítő kísérletek két meglehetősen elváló és eltérő csoportja mutatja, hogy a szöveg teljesen bizonytalan.

Csak egyes foszlányok adnak valamelyes értelmet.

Mindenekelőtt benne van a mondásban az a gondolat, ami Lukács 17. 21.-ben található, hogy isten országa az emberek belsejében van.

Azután kiérthető belőle az az ebből folyó eszme, hogy aki tehát isten országát keresi, annak mindenekelőtt önmagát kell megismernie, ami megint, újabb filozófiai vonatkozás s az „ismerd meg tenmagad“ vonalába eső filozófiai és erkölcsi törekvést foglal magában. Végül talán bizonyos az is, hogy ezt a törekvést istennek tetszőnek mondja, vagy azokat, akik erre törekszenek, istennel közelebbi kapcsolatba hozza.

De lehet, hogy nem isten országáról, hanem a hívek uralkodási hajlamairól szól, mert a „bazileia“ országot is, uralkodást is jelenhet.

Ebben az esetben az lehetne a gondolatmenete, hogy ne akarjanak a hívek isten országában uralkodni. Uralkodhatnak az ég madarain, a földön és a föld alatt levő állatokon, befoghatják a tenger halait, de az égben nem uralkodhatnak. Uralkodjanak magukon! Abban az istenországában, amely bennük van. Aki ezt tudja, megtalálja a mennyország kulcsát. Önmagukat kell az embereknek megismerniök. Így lesznek mennyei atyjuk, igazi gyermekei. Ismerjétek meg ti is magatokat, akkor ti itt megálltok isten és az emberek előtt, különben pedig elbuktok.

Az utóbbi kiegészítés mellett első érvként az szól, hogy ahhoz az előbbi mondáshoz kapcsolódik, amely a megfelelő zár jelbe tett kiegészítésekkel így hangzik: „(Jézus mondja:) A kereső ne álljon meg (addig, amíg nem) talál, de ha talál, (csodálkozik és ha csodálkozik, uralkodik és (és ha uralkodik, megnyugszik.“ A kapcsolat az „uralkodás“ szó közöségén alapul. Az előző mondásban kétségtelen az, hogy a megnyugvás végső állomásához vezető úton az uralkodás is közbeesik. Nem volna tehát meglepő, hogy, ha a következő mondás a több szempontból problematikus uralkodás gondolatát yenné szemügyre közelebről s ha Lukács klasszikus mondása és János ev. 18. 36.-ban Jézus pere során tett ama kijelentése alapján, hogy az ő országa nem e világból való, bizonyos üldözésekre való utalások során azt juttatná kifejezésre, hogy isten országa bennünk való lételének a meggyőződéséből mindenekelőtt az önismeret és az önuralom két szükségkép adózó követelménye folyik. Nincs semmi lehe-

tetlenség abban, hogy Jézus ilyet mondhatott. Ez még akkor sem lehetetlen, ha a gondolat isten országa eschatológikus képzeteivel szembeállítjuk, mert Jézus több adat szerint a metafizika és az eschatológia ellen foglalt állást s mert a& eschatológiát a későbbi messiáshit vetítette életébe és gondolatvilágába. Az önismeret és önuralom útján istenfiúságra való törekvést követelő felhívás igen jól illenék Jézus egyébként sehol, semmiféle formában meg nem őrzött, de induktív gondolkozása alapján feltétlenül feltételezendő bölcselkedő és gondolkozó egyénisége vonásai közé.

Ha már most a két mondás között az uralkodás gondolata révén van meg a kapcsolat, akkor ez a mondás is a héberék evangéliumából való lehet.

Ha ezek a feltevések helyesek volnának, akkor először is az a tényállás adódnék belőlük, hogy a delfi Apollon-templom ókori híres és hol Talesznek, hol Chilonnak tulajdonított bölcs feliratát Jézus is alapelvnek tette meg hívei számára, még pedig azzal a bensőséges és csodálatos nagy perspektíva jú gondolatával kapcsolatban, hogy isten országa az ember belsejében van.

Akit ez a bölcsesség megkap, annak két, szinte szükség-szerű következtetést kell levonnia. Az egyik, hogy meg kell ismernie önmagát, a másik pedig, hogy uralkodnia kell önmagán! Ne ábrándozzék arról senki, amit különböző eschatológikus írások a hívek üdvösségeként kilátásba helyeznek: hogy isten országában milyen lesz az az uralom, hanem ott uralkodjék a hívő, ahol (szinte korlátlanok) a rendelkezési jogai s ezzel az önismerettel és önuralommal szerezzék meg magának isten (tetszését vagy az istenfiúságot), ami egyébként alapfeltétele minden eschatológikus jellegű üdvösségnek és uralkodásnak is.

Ilyen kiegészítéssel ez a mondás a legértékesebb agrafo-nok egyikévé válik s csak csodálkozni lehet azon, hogy⁴ se Resch, se Deissmann (Licht von Osten 1908. 1319—320. 1.) a mondásnak ezeket a nyilvánvaló vonatkozásait nem is ped-zették. Az „Ismerd meg tenmagadat!”-elv az oxirinchoszi mondásokban közvetlen közelében van annak a mondásnak, hogy „Aki talál, csodálkozik“, amiben minden nehézség nélkül ráismerhetni Platon bölcselkedést szülő csodálkozására, amit már Alexandriai Kelemen is kiemelt (Sztróm. II. 9. 45.), al közvetlen következő s a gondolatsort bezáró „megt nyugvásban“ pedig akár a buddhista üdv gondolat is kifejezésre juthat. Mivel pedig Alexandriai Kelemen szerint az előbbi mondás a héberék evangéliumából származik, az „Ismerd meg tenmagadat!“, elvét tartalmazó is nyilván onnan való.

Ha tehát ezeknek az elemeknek a helyzetét és jelentőségét közelebről meg akarjuk határozni, okvetlen szembe kell

néznünk a héberek evangéliumának sokat vitatott, a német teológia által azonban kellően nem tisztázott kérdésével is.

Itt persze erre vonatkozóan csak néhány utalást adhatok.

Tehát emlékeztetésül idézem Caspar René Gregory-nak azt a mondását, hogy a héberek evangéliuma olyan a régi irodalomban, de az újban is, mint a lidércfény, amely hol itt, hol ott bukkan fel, de mindig kisiklik az ember kezéből („Einführung in das neue Testament“, 1909. 338—339.), viszont ugyanakkor utalok Adolf Hilgenfeldnek arra a kijelentésére is, hogy a héberek evangéliumának a kérdése az egész evangéliumkérdés Achillesz-sarka.

Wernle, Wellhausen, Waitz és Schmidtke nem osztják ezt az álláspontot, mert a héberek evangéliumát Máté után készültnek tekintik.

Mivel azonban Walther Bauer szerint a 2. század közepén készült, de nem héber, hanem görög nyelvű volt s mivel Mátéval való kapcsolatai megengedik azt a felfogást is, hogy nem ez az evangélium használta Mátét, hanem Mátéval ennek az evangéliumnak a bővebb formulái primitivizálódtak s mivel ennek az evangéliumnak az anyaga feltűnő egyezést mutat az evangéliumok paleontológiája egyéb anyagával, mégis csak fel kell vetni azt a kérdést, nem lehet-e ennek az evangéliumnak az anyaga önálló vagy régibb a szinoptikus evangéliumokénál?

A kérdés eldöntése azon fordul meg, hogy milyen töredékeket sorozunk bele.

Régebben, mikor még nem nagyon különböztették meg a héberek evangéliumát Máté héber szövegétől, az ebioniták evangéliumától és a nazarénus-evangéliumtól, meglehetősen sok össze nem tartozó anyag került a héberek evangéliumába könyvelt töredékek közé s ebből nem lehetett egységes történeti vagy irodalmi képet alkotni felőle. Preuschen „Antilegomena“-iban még 24 töredékét sorolja fel, H. Waitz ellenben Hennecke „Neutest. Apokryphen“ című gyűjteményében (2. kiad. 1924. 48—55. 1.) már csak nyolcat soroz belé. Ha ezen az úton következetesen járunk, ha Alexandriai Kelemen és az oxirinchoszi mondások anyagából indulunk ki s ha feltételezzük, hogy a héberek evangéliuma egységes mű volt, nem pedig mindenféle fantasztikus adalékok gyűjtőmedencéje, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a következő töredékek tartozhattak hozzá:

1. A házasságtörő nő története, amely belőle került Lukács ev. 21. 38. vagy János ev. 7. 53. verse után, melynek a hozzátartozását Papiasz igazolja Euzébiosz egyháztört. III, 39. 17.-ben.

2. Origenész Máté-kommentárjából az a Máté ev. 19. 16. sköv. mondásával párhuzamosan futó szövegváltozat, hogy a gazdag ifjú az „Eredj el, add el mindenedet! felszólítás

után „megvakarta a fejét, mert ez a feltétel nem tetszett neki. Az úr erre így folytatta:

— Hogy mondhatod hát, hogy betöltötted a törvényt is, a prófétákat is, mikor a törvényben az áll: „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat!“ s íme testvéreid közül sokan, akik szintén Ábrahám fiai, rongyokban járnak és éhen halnak, a te házad meg tele van mindenféle gazdagsággal és semmi belőle ki nem kerül hozzájuk.

Azzal megfordult s azt mondta a mellette ülő Simonnak:

— Simon, János fia: könnyebb a tevének átmenni a tűfokán, mint a gazdagnak bemenni a mennyek országába.“

3. Hieronymus Contr. Pelag. III. 2. alapján az a Máté ev. 18. 21. 22.-hez csatlakozó mondás, hogy

„— Ha testvéred szavával vétene ellened s elégtételt adna érte, egy nap hétszer is fogadd őt vissza.

Simon, a tanítványa, azt mondotta: — Hétszer egy nap!

Az úr válaszul azt mondotta neki:

— Többet mondok: hetvenszer hétszeri mert még a szentlélek által felkent próféták szájában is található bűnös beszéd.“

Ilyen mondásokkal kapcsolatban az oxirinchoszi mondások jelentősége is egészen más, mint ha külön vesszük őket figyelembe. Mivel pedig Alexandriai Kelemen kétszer is a héberek evangéliumából valóként idézi a keresésről, a csodálkozásról és a nyugalomról szóló mondást, amelyhez az „Ismerd meg tenmagadat“ alapelvet kifejtő, antimetafizikus és antieschatológikus mondás is csatlakozik, valószínű, hogy az oxirinchoszi mondások is a héberek evangéliuma anyagához és keretébe tartoztak s ezen az alapon, ezeknek a töredékeknek a beszámításával most már az evangéliumok paleontológiája egész más képet nyerhet a héberek evangéliumáról, mint az eddigi teológia.

Gregory és Hilgenfeld elgondolásainak a vonalában nem tekinthető kizártnak annak a lehetősége, hogy a héberek evangéliuma Márké mellett álló különleges feldolgozása lehetett Jézus életének. Ha pedig ez volt, akkor belőle egész sajátos, a szinoptikus evangéliumokénál tüzetesebb s filozófiai vonatkozásban kevésbé kilúgozott anyag adódik, amelynek a perspektívája a görög filozófiától a buddhista nirvána-eszményig terjed.

Mivel pedig más paleontológikus elemekből ugyanez a nagy távlat bontakozik ki, ennek a rekonstrukciónak akkora a valószínűsége, hogy a héberek evangéliumát az oxirinchoszi töredékekkel együtt méltán oda állíthatjuk a szinoptikus evangéliumoknak a mellé az anyaga mellé, amelyből eddig Jézus élete anyagát vettük, sőt talán indokolt is, aminthogy az őskeresztény hagyományban nem ritkák az olyan nyilatkozatok, amelyek arra utalnak, hogy a héberek evangéliuma

a szinoptikusok előtt előtt létezett, adatai tehát a szinoptikusok előtt veendő figyelembe Jézus földi képe rekonstrukciójánál.

A héberok evangéliuma alapján adódó Krisztus-kép fel-tűnő és lényeges vonásai ott térnek el a szinoptikusokétól, hogy benne nem egy „galileai vándorrabbi“ vagy egy palesztinai „falusai Szókratész“ áll előttünk, hanem egy olyan filozófus, aki az aktuális vallási kérdéseknek és az életfilozófia problémáinak a megoldását nem tisztán bibliai alapon vagy palesztinai látkörre beszűkítetten adja, hanem felöleli az akkor ismert világ szélesebb távlatait és a szakszerű filozófia által már kézhez adott megoldásait is, amivel csak azt cselekedte, amit tanítványaitól is követelt, hogy „kincstárából régít és újat is elővett és felhasznált“.

Ha ilyenformán csak a Markion előtt élt gnosztikus írók adatait vesszük sorra ebben a vonatkozásban és ha csak Alexandriai Kelemennél nézünk az evangélium vallásbölcészeti vagy görög bölcészeti kapcsolatainak a mélyére, — amit a Jézus-élete-kutatás eddig egyáltalában nem cselekedett, — akkor rövidesen akkora anyag kerül a kezünkbe az evangéliumok paleontológiájának a kiépítéséhez, hogy hamarosan egész új kép áll majd előttünk.

Ne higyük azonban, hogy ezzel a részletanyaggal már ki is merítettük mindazokat a lehetőségeket és bizonyságokat, amelyek Jézus egészen különleges szakszerű képzettségéről és hallatlan vallási és filozófiai távlatáról tanúskodnak. Arra, hogy Jézus milyen tudatos mestere volt a tudatosan ápolt írói stílusnak meg a filozófiának, egyik bizonyítékunk a példázatok nagy tömege, de ezek mellett van még két vagy három módszertani bizonyítékunk is.

A példázatok anyaga tekintetében Jülicher nagy művére, a „Gleichnissreden Jesu“-ra s a már említett és ismert irodalomra s előbb tett megjegyzéseimre utalok, a paradoxonokról pedig megjegyezhetjük a következőket:

Az evangéliumok paleontológiájának stílus tekintetében nagyjelentőségű darabjai mindazok a Jézus-mondások, amelyekben paradoxonok vannak, illetve amelyeken paradox elszínesedések mutatkoznak.

Kétségtelen ugyan, hogy a paradoxia minden hősiek valóságosság rendes vonása s közismert az is, hogy az ószövetség profetikai részei tele vannak paradoxonokkal, „első hallásra képtelennek vagy nevetségeseknek tetsző, de mégis igazságokat tartalmazó mondásokkal“, „túlmerész vagy éppen lehetetlen állításokkal“, ezek azonban Jézusnál oly tömegben lépnek fel, hogy minden felbukkanásukat valósággal arra való útmutatóknak tarthatjuk, hogy valamiképen a közölt mondások vagy történetek történetiségének a bélyegei.

A teológusok rendszeresen nem bőszeinek róluk. A papok

még kevésbé. Az irodalomban sein nagyon szerepelnek. Erre az újabb magyar irodalomból és teológiából két jellemző példa is akad. Bencsik Béla 1932-ben doktori értekezést írt „Paradoxonok a logikában és matematikában“ cím alatt, de ebben egy mondatral se tért ki arra, hogy a paradoxonok mekkora szerepet játszanak a vallásos gondolkozásban. Ami még érthető, mert ez a filozófiai fakultáson így szokás. Ellenben ugyancsak 1932-ben tartott egyetemi magántanári próbaelőadást Debrecenben Vasady Béla sárospataki teológiai rektor-profeszor „A paradoxon a teológiai gondolkozásban“ cím alatt, amelyben egy szóval sem szól arról, hogy mekkora szerepük van a teológiai gondolkodásban a paradoxonoknak az ószövetségben, Jézus Krisztusnál és így tovább s egész mulatságos, hogy a lényegét annyira nem látja, hogy a valósa-“gos paradoxonokat meg sem említi a Lukács ev. 5. 26-ban előforduló „paradoxosz“ szót ellenben pontosan regisztrálja.

Az ilyen kihagyások teszik sokszorosan szükségessé, hogy Jézus paradoxonaival külön is foglalkozzam.

Minél kevesebbet írnak és beszélnek róla, annál feltűnőbb, de annál bizonyosabb az, hogy Jézus Krisztus legtöbb mondása magán hordja a paradoxia bélyegét.

Akárhol nyissuk ki különösen a három első evangélium Szövegét, lépten-nyomon azt látjuk, hogy tanítása eltér a közvéleménytől, hogy különösen kiélezett és kihegyezett formában tanít s ami legfeltűnőbb: az az ellentét nemcsak a passió idejére korlátozódik, ahol nyíltan szembekerül ellenségeivel s ahol csak természetes, hogy jajt mond a főpapokra, jajt a farizeusokra és az írástudókra és jajt mond Jeruzsálemre is, melynek fiai mindig meggyalázták és megölték a prófétákat, — hanem vörös fonálként húzódik végig egész tanításán.

Pedig régi, Renan-féle könyvek reminiscenciájaként úgy tudjuk, hogy volt életének egy boldog, egy idillikus korszaka is. Amikor a Genezáret tó partján járt. Amikor a mezei liliomok között andalgott. Amikor az anyák elvitték hozzá kisgyermeküket. Amikor még kitérte karját és úgy hirdette: „Jöjjetek hozzám mindnyájan, ti megfáradt és terheket hordozó emberek, mert én megnyugosztalak titeket. Vegyétek fel az én igámat, mert az én igám gyönyörűsége és az én terhem könnyű!“

Ezt a beállítást újabban is alátámasztotta Schweitzer eschatologikus felfogása, amely azt tartja, hogy Jézus életében egész új fok az, amikor kétségbeesik itt e földön az igazság diadalán s ettől kezdve a mennyek felé fordul s a világ összeomlása árán, a világ romjai fölött hirdeti az új világ, a Messiás országa megszületését. És ettől a két tudományos felfogástól függetlenül mindnyájan egész sorát ismerjük a szebbnél szebb idillikus történeteknek, amelyek vé-

leményünk szerint azt mutatják, hogy tanítása és világnézete idillikus és harmonikus volt s hogy a passzív kegyesség joggal hivatkozhatik a tékozló fiú, a gazdag és a Lázár, az irgalmas szamaritánus, a szegény asszony fillére, a házasságtörő asszony megmentése tanításaira és történeteire. Mindezekben a jeleneteken isteni derű és báj^N ömlik el s ezeket tartjuk élete legszebb idilljeinek.

Azok is — kétezer esztendő távlatából. Ha azonban egy Mcsit jobban szemügyre vesszük Jézus életének ezt az oldalát, egyszerre összeomlanak az idill színpalái.

Maga az a tény, hogy legtöbb paradoxonát, paradoxonainak a gyűjteményét magában foglaló beszédét, a hegyi beszédet Galileában, nyilvános élete első felében mondta az evangéliumok szerint, — halálos csapást mér erre a feltevésre. Ez ugyanis azt jelenti, hogy a történeti és az igaz Mtet, a kegyességet és a képmutatást, a szegénységet és a gazdagságot, a földet és az eget már Galileában, már a hegyen szembeállította egymással.

De szétfoszlik egyéb tanításainak az idillikus beállítása is, mihelyt hozzájuk nyúlnak. Akármelyiket vesszük jobban szemügyre, mindegyikből szinte első pillanatra kitetszik, hogy két pólusú történet, vagyis a jó mellett ott a rossz, a fény mellett ott az árnyék — még pedig nemcsak a kép teljes plaszticitása érdekében.

A rossz, az árnyék nagyobb terjedelmű, mélyebb és fenekletlenebb, mint a jó és mint a fény.

Lázár, a kifosztott ember, a szegény özvegy, a házasságtörő nő, a bűnbánó „Magdolna“ mindig kis, szegény, megtörött, megcsúfolt, elnyomott, eltiprott emberek, akikkel szemben a gazdagságnak, a szívtelenségnek, a könyörtelenségnek, a rosszaságnak és az irgalmatlanságnak egész világa áll s ha ezek a kis parányok mégis feltűnnek, ezt a felvillanásukat érzéseik vagy cselekedeteik hősiességének, túrésük nem közönséges mértékének, a velük történt igazságtalanság égbekiáltó nagyságának köszönhetik.

Vagyis: ha a kiegyensúlyozott vallásosság lett volna a mértéke és ha a normális erkölcsöt tekintette volna zsinórmértéknek, akkor ezeket a kivételes eseteket nem állította volna előtérbe. Mivel azonban szíve is ezekhez húzta — ez a Wellhausen által emlegetett „besondere Vorliebe für verworfene Individuen“, amiért azonban Lukácsot teszi felelőssé — ezt a különleges példákkal illusztrált paradox gondolkodást Jézusra nézve mégis jellemzőnek kell tekintenünk.

Megvan a paradox jelleg példázataiban is. A magvető is paradox munkát végez: azt, amit egyszer már betakarított s ami a magtárában van, újra kiszórja. A kiszórt magból is sokkal több pusztul el, mint amennyi kikél, mert sok minden összeesküszik ellene, a talaj, az időjárás, a növények s még

az állatok is, de a termés mégis több, mint az elveszett mag“. A reménység legyőzi a számítást. A kétszeres paradoxon kézzelfogható. Ugyanilyen paradox jellegű a konkolyról vagy a mustármagról szóló példázat. Még paradoxabb az, amelyet a talált gyöngyről mondott. Tetézi a paradoxitát a kilencvenkilenc igaz és az egy megtérő bűnöst szembeállító példázat-szerű elbeszélés.

Paradoxonainak az igazi fészük azonban a hegyi beszéd. Mert paradoxonoknak kell vennünk mindazokat a mondásait, amelyek boldogoknak nyilatkoztatják ki a szegényeket, az üldözötteket és mindazokat, akiket közönségesen éppen nem szoktak boldogoknak tartani, továbbá azok a jajok, amelyeket a gazdagokra mondott, akiket boldogságukért, korlátlan lehetőségeikért közönségesen inkább irigyelni szokás.

Formájuk szerint is szokatlanok azok a mondásai, amelyek a „hallottatok, hogy megmondatott, — de én azt mondom néktek“ ellentéteiben csúcsosodnak ki.

De nem kevésbé paradoxok azok a kijelentései, amelyekben tiltó formában fordul hallgatóihoz.

Ha valaki ezeknek a szempontoknak a figyelembevételével olvassa el a hegyi beszédet, sok dolgot sokkal élesebb megvilágításban lát, mint eddig, amíg ezeket a mondásokat formájukra való tekintet nélkül csak egyszerű vallásos vagy erkölcsi követeléseknek tekintette.

Pedig a forma is fontos, mert erő duzzad benne.

Az ellentétek halmozása, a követelések kiélezése, az erkölcs elérhetetlen magasságba való helyezése először ellentmondást hív ki és fellázítja az embert —, ez volt Jézus tanításának a hatása a „beati possidentes“-ekre, a hatalmasokra, az árral úszókra, a közvéleményre, hanem aztán gondolkodásra készt, meghasonlásba hajt és követésre kötelez —, aminthogy az érte mindent elhagyó tanítványokra, a világgal teljesen szakító assizszi szent Ferencekre, a miatta az egész világgal szembeszálló reformátorokra vagy a megalkuvást nem ismerő kierkegaardi gondolkozású keresztényekre ilyen formában hatott és hat még ma is.

Ezek azonban csak részletek és egyes dolgok. Jellemző mellettük és fölöttük az is, hogy Jézusnak nemcsak a mondásai és nemcsak a képei, hanem az egész életiránya is paradox.

Ha jól megnézzük, egész egyénisége, egész élete azon a meggyőződésen alapszik, hogy a jó és a rossz ellentétében soha sem szabad megrekedni a részletekben vagy megelégedni az árnyalatokkal, hanem mindig a legnagyobb jóra, az abszolút erkölcsre, isten akarata feltétlen betöltésére kell törekedni. Isten országa nemcsak a főjő, hanem az egyetlen jó is. Isten országában nincs megalkuvás. Aki keresi vagy megnyeri az egészet vagy egyáltalában nem jut bele. És

mivel az emberek általában jobbra-balra sántikálnak, mivel a rosszal általában megalkusznak, mivel azzal, hogy sandán saját bűnösségükre pillantgatnak és nem szeretik az erkölcsben sem a „túlzásokat“, sokkal kevesebben jutnak bele, mint gondolnák. Hamarabb bejutnak az élet posványába süllyedtek, de abból igaz megtéréssel, hősiességű erőfeszítéssel kifelé törekvők, lenézett és bűnös emberek, mint az állítólagos „igazak és kegyesek“ nagy tömege. Vagyis a jó és a rossz ellentétén kívül a rosszból kifelé való törekvés s a jó mellett való állásfoglalás feltétlenségén és hősiességén fordul meg az üdvösség is, tanításának a lényege is.

Ezzel eljutottunk vallásosságának a lényegéhez, az igazi jellegéhez.

Az övé is olyan volt, hogy nem ismert megalkuvást, nem kereste a lehetőségeket, hanem nekivágott a lehetetlenségeknek s híveitől is ezt követelte felállítván számukra azt a pozitív antipólust, hogy a gonosznak se álljanak ellen, hanem jóval győzzék meg, mert a jót csak a türelem, a megadás és a szeretet végtelenségével lehet abszolút diadalra juttatni.

De ha a paradoxonokat csak stílusbeli sajátosságoknak vesszük, akkor is fontos paleontológiai alapanyagot nyerünk bennük Jézus jellemének, kifejezésbeli készségének és polarizáló gondolkozásának a felismeréséhez.

A példázatok meg a paradoxonok azonban aránylag jelentéktelen elemei gondolkozásának, az evangéliumi hagyománynak amellet az anyaga mellett, amit az induktív módszerrel való vonatkozásban nyújt. Mert ebben az induktív módszer használatát bizonyító anyagban Jézus egész tanítása együtt kavarog.

Az erre vonatkozó tételt legrövidebben úgy állíthatom fel, hogy Jézus mint vallásos gondolkodó, induktív módon következtetett, híveit a vallás terén is induktív módon való gondolkodásra tanította s ilyen induktív példákkal demonstrált és demonstráltatott tanítványai által is bizonyos zsidó gondolkodással szöges ellentétben“ álló hitigazságokat.

Itt, ebben az összefüggésben egy szót nem szabad arra vesztegetnem, hogy az induktív gondolkodás filozófiai vagy tudományos vagy gyakorlati jelenségéről áradozzam. Elég, ha arra utalok, hogy az induktív rávezetésnek a filozófiában Szókratész volt a mestere, tehát ezen a ponton Jézus vele filozófiai módszertani szemszög alatt feltétlenül összehasonlítható, továbbá ha megemlítem, hogy a keresztény teológiában soha többet senki az induktív gondolkodás jogát krisztusi alapon fel nem ismerte, nem képviselte és nem is reklamálta s ha egy szóval megemlékezem arról, hogy az indukció segítségével kiépül modern tudományos haladásnak a vallás terére való átvitelében Jézus messze megelőzte korát s ugyanazzal az indukcióval oltotta bele a kereszténységbe az örök

fiatalságnak és frissességnek azt a kovászát, amit se az öregedés, se a modern világ rendkívüli haladása nem tudott soha egészen hatástalanná tenni.

Annak idején 1922-ben megjelent „Jézus élete“ című művem megírásakor abban a meggyőződésben ismertem fel éy írtam le Jézus tanításának ezt a módszer tekintetében való jellegzetességét, hogy ennek a megismerésnek akkora a hordereje, hogy Magyarországon kívül is figyelemre tarthat igényt. Reményemben nem is csalódtam, mert azon kívül, hogy itthon Hüttl Ármin, Lie. Fizély Ödön, Kemény Gábor, Szántó Róbert és Sipos András az új szempont jelentőségét és távlatát mindjárt meglátták, Németországban ennek a felfedezésemnek köszönhetem, hogy a „Religion in Geschichte und Gegenwart“-lexikon immár két lenyomatában velem irattá meg az „Induktion“-ról szóló cikket (2. köt. 255—256. h.) s ezzel módot nyújtott arra, hogy megállapításaimat a teológiai világ tudomására hozhassam, továbbá hogy M. Rade lapja, a „Christliche Welt“ is alkalmat; adott elgondolásomnak Adolf von Harnackkal szemben való közlésére „Die Neuheit des Evangeliums“ cím alatt 1929 okt. 19-i számában.

Mindezeknek a közleményeimnek alapja és összefoglalása az a rövid, de minden lényeges pontra rámutató áttekintés, ami a budai Luther Szövetség lapjában, a Hüttl Ármin által szerkesztett „Hegyen épített város“ 1929 február 28-iki számában látott napvilágot s amelynek egy része a következőket tartalmazza:

A szinoptikus evangéliumokból nyilvánvaló, hogy Jézus Krisztus (istenismerete és) istenről szóló tanítása megfigyeléseken alapult. Jézus megfigyeli az emberi jóságot, a megbocsátást, a szeretetet és az emberi gondolkodást, az elveszett jóság keresésére irányuló törekvést és ezeket istenre vetítve egész új isteni tulajdonságokat következtet ki belőlük: isten végtelen szeretet, jobban örül a megtérő bűnösnek, mint kilencvenkilenc igaznak! Ezt teszi valamennyi példázatában és paradox mondásai is csak ennek, a két elemnek az összetételéből magyarázhatók helyesen. Végül kitűnik belőlük az is, hogy Jézus saját induktív gondolkozását tudatosan szembehelyezi a deduktív vallásos gondolkozással. A hegyi beszéd végén (Máté ev. 7. 24—27., Lukács ev. 6. 47—49.) a homokra és a kősziklára épített ház ezt a kétféle gondolkozásmódot reprezentálja. Ez a hely a Logiából származik. Megtalálható a kettő szembeállítás a Márk által feljegyzett hagyományban is, ahol (Márk ev. 2. 18—22. v. ö. Máté ev. 9. 14—17. és Lukács ev. 5. 33—39.) a régi és az új tömlők szolgálnak ennek a meggyőződésének az illusztrálására. Ezeken a helyeken kívül másutt is mindenütt ez a kulcsa vallásos berendezésekkel és emberekkel szemben elfog-

lalt álláspontjának. Jézus határozottan, tudatosan, radikálisan induktive gondolkodik.

Indukciója tudatosságát mindennél világosabban a homokra és a kősziklára épült ház-példázata juttatja elvileg kifejezésre. Innen került a „szikla“ a később felbukkanó „Petrosz = petra“ szójáték közvetítésével a római egyház alapjaiba, — az indukciót azonban a katolikus egyház éppúgy nem gyakorolta, mint akármely más egyház se.

Nem támaszkodik írásokra és hagyományokra, hanem saját tapasztalataiból és meggyőződéseiből indult ki és bármennyi ellenzésre találjon is; meggyőződése mellett nemcsak hogy megáll, hanem magára nézve a legvégső következtetéséig is elmegy. Ez a gondolkozásmód jellemének egyik alapvonása, amely annyira dominál egész egyéniségén, hogy az írástudókkal és a zsidósággal való valamennyi konfliktusának ez a magva, sőt egész tragédiájának az alapoka is ebben keresendő.

Jellemének és gondolkozásának ez a sajátosága annál jelentősebb, mert már a közvetlen utána következő keresztény nemzedék Pál apostol teológiájának a hatása alatt teljesen eltemette és a keresztény vallásosságból teljesen kikapcsolta.

Jézus induktív gondolkozása megint kénytelen volt a teret átengedni a dedukciónak.

A szinoptikus hagyományban Jézus valódi mondásainak és példázatainak a mintájára ugyan még keletkezett néhány induktív formájú mondás és példázat, egyébként azonban az átmenet tökéletes volt: János evangéliumában már Jézus maga is Pál apostol gondolatainak a hirdetője s a kereszténység egész teológiája Pál apostol gondolatain (az üdvtörténeti tényeken) épül fel. Jézus teocentrikus teológiájából, amelynek központjában a mennyei atya áll, a kereszténység kialakítja azt a krisztocentrikus teológiát, amely szerint az üdvösség tengelye Krisztus, a megváltás és a benne vetett hit háttérbe szorul. A Jézus Krisztus által jogaiba helyezett személyes meggyőződés („Én pedig azt mondom néktek!“) helyét elfoglalja az írás és az új isteni kinyilatkoztatás, Jézus meleg vallásossága átadja helyét az egyházi atyák új írásmagyarázatokon alapuló teológiai intellektualizmusának.]

Az eredeti légkörnek ezt a megváltozását Luther is megjegyzi: „Mikor isten ígéje az atyákhoz érkezik, azt látom, hogy mindjárt olyaná válik, minthogyha valami tejet szeszszákon szűrtek volna át; az ilyen tejnek feketévé kell válnia és el kell romlania.“ (Werke LXII. S. 49. idézi Harnack „Lehrbuch der Dogmengesch.“ 4. kiad. 1. köt. 343. 1.)

Luther megfigyelése a reformációban nyom nélkül múlik el. A reformáció is a pali dedukció árjával együtt úszik, az indukció pedig legfeljebb a racionalisták ú. n. természete-

tes teológiájában tengeti nyomorúságos életét, — pedig ekkor már az élet és a tudomány valamennyi egyéb terén egyik diadalát a másik után aratja!

Schleiermacher a nevek emlegetése nélkül erősen hangsúlyozza a teológia és a teljes vallás deduktív jellegét. Kantot azonban a teológia terén nyugodtan az induktív gondolkozás képviselőjének tekinthetjük, mivel a vallást erkölcsi alapokra építi.

Az induktív teológia jelentősége sokáig homályban maradt. Elsőbb F. W. Dörpfeld és K. A. Busch nyomán a vallásoktatásban jut növekvő szerephez, 1922-ben pedig Eduard Grimm terelte a vallásos bizonyítás terén az indukció és a dedukció szerepére a figyelmet s körülbelül vele egy időben állapították meg azt is, hogy maga Jézus is induktív vallásos gondolkozó volt.

Ez az újonnan és váratlanul felmerült szempont azért is jelentős, mert Jézus eredetiségét egész új oldalról világítja meg s a szellemtörténetben is teljesen új helyet jelöl ki számára, de ezenkívül apologetikus szempontból is nagyon nagy a jelentősége.

A hit és tudás ellentéte ugyanis végeredményben az emberi szellem e két ténykedésének a különböző gondolkozás! és bizonyítási módszerére vezethető vissza s ennek az ellentétnek az áthidalása is legbiztosabban „valamelyik módszerben való megegyezés alapján érhető el. Jézus sajátos induktív gondolkozásának a felismerése révén adva van az a krisztusi alap is, amelyre helyezkedve éppen Jézus Krisztus nevében és szellemében kell és lehet megteremteni hitünk és tudásunk között a tökéletes harmóniát.

Mikor ezeket a dolgokat először megállapítottam, egyáltalán nem tudtam, van-e a kérdésnek teológiai irodalma. Némi utánjárással kiderítettem, hogy itt is, ott is foglalkoznak vele. Később arra is rájöttem, hogy az indukció magyar irodalma filozófiai és teológiai vonatkozásban jóval előtte jár a külföldinek, mert ha Greguss Ágost dolgozatait, Verkerdi Béla „Az induktív kutatási módszer fejlődésének története“ (1917) vagy Várkonyi Hildebrand „Az indukció filozófiája“ (1927) című műveit figyelmen kívül hagyjuk is, Öreg János nagykőrösi tanár „Gondolkodástan az egyetemessítő (inductiv) s lehozó (deductiv) módszer alapján“ (1877) című — középiskolai tankönyvét nem vehetjük megkülönböztetett tisztelet nélkül a kezünkbe.

Teológiai vonatkozásban Bartók György erdélyi ref. püspök foglalkozott „Theológiai tudomány és lekipásztori képzés“ (1907) című kézikönyvében az indukció és a dedukció kérdésével s a teológusok gondolkodása alapvető irányzataul követeli a teológiai indukciót, katolikus részről pedig Takács Menyhért jászóvári prépost talált ráütni „Az evan-

gélium bölcselete“ (1914) című vallásfilozófiai tanulmányában a szeg fejére, amikor egyenesen kimondja, hogy az evangélium „bölcseletének (a) módszere a mindennapi élet tapasztalataiból kiinduló egyenes és példabeszédes indukció, a figyelem felébresztésének és lekötésének csalha-tatlan módszere“, de aztán rögtön el is ejti ezt a filozófiai szempontból mindennél fontosabb fonalat s következő mon-datában már Krisztus csodatetteiről beszél.

Igaz ugyan, hogy nekem Takács könyve 1931 szept 16-án került a kezembe, Bartókéhoz meg még később, 1935 október 1-én jutottam, vagyis „Jézus életé“-ben (1922) egyik-től is, másiktól is függetlenül körvonalaztam Jézus Krisztus tanításának az induktív jellegét, azonban utólag is mege-légedéssel regisztrálom, hogy ezzel a felismeréssel nem egymagam állok a magyar teológiában, sőt azt is vállalom, hogy bárki Bartók vagy Takács mögé sorakoztasson, mert az elsőség vagy az eredetiség kérdésénél sokkal fontosabbnak tartom magának a ténynek az elfogadtatását és a szem-pontnak az elismertetését.

Nekem elég szerencsének is, sikernek is, hogy az egész itt megnyíló és felvillanó távlatot mégis csak én tekintetem át és szögeztem le minden vonatkozásában először s hogy ezt a gondolatot exportáltam és el is ismertettem.

Az úgy azért fontos, mert ennek a felismerésnek az alap-jáu most már Jézus Krisztus filozófiai szerepéről és jelen-tőségéről egész más dolgokat lehet majd írni, mint amit Her-mann Schneider leipzig-i egyetemi tanár „Jesus als Philo-soph“ című két kiadást is megért tanulmánya tartalmaz, hogy t. i. Jézus Krisztus olyan rangú gondolkozója az em-beriségnek, mint Kungfutse, Gotama Buddha, Szókratész vagy Kant, de hogy miért? — arra nézve nincs egyetlenegy érve, mert filozófiai bizonyítéknak sem az nem számít, hogy „Jézus teljesen az írás alapján áll“ (ami nem is felel meg a tényeknek!), sem az nem jöhet figyelembe, hogy „istene a megszemélyesített mindenhatóság és a megszemélyesített sze-retet“ vagy hogy „isten országa a boldogság és a megele-gedettségség belső átérzése“, mert ezekkel ugyan Jézus Krisztus se vallási megújítást nem hozott volna létre, se a filozófiai gondolkodás történetébe joggal nem írathatta be a nevét, £ aminthogy a filozófia nemi is igen veszi tudomásul Jézus Krisztust, mert nem tud vele mit csinálni.

Ugyanez a tanácstalanság ütközik ki Constantin Ritter tübingeni egyetemi tanár „Platonismus und Christentum“ (1933) című előadásaiból, Paul Bauer luclwigsburgi városi lelkész „Der Kampf gegen das griechische Denken im neueren Biblicizismus“ (1933) című zürichi disszertációjából és egy egész sor más teológiai munkából, pl. Rácz Lajos „Újszövet-ség és görög filozófia“ (Protestáns Szemle, 1927.) és Halasy

Nagy József „A hellenizmus és christianizmus találkozása“ (Protestáns Szemle, 1934.) című dolgozataiból, amelyek szeretnék ugyan Jézus filozófiai szerepét meghatározni s hajlandók volnának arra is, hogy az ókori gondolkozás történetében minél nagyobb és minél kiválóbb szerepet juttassanak neki, de mivel az erdőtől nem látják a fákat, nincsenek hozzá „a érveik és bizonyásaik.

Az indukció szerepének a felismerése Jézus gondolkodásában és tanításában s az indukció tudatos alkalmaztatása tanítványaival, nemcsak annak a leszembeszökőbb bizonyossága, hogy Jézus nem valami mezítlábas, pusztá ösztönös ötletből fellépő vándorpróféta volt, hanem tudatos és rendszeres gondolkodó s ezzel adódik, sőt most már elkerülhetetlen követeléssé válik annak a kutatása, hol, hogyan, milyen forrásokból, milyen körülmények között merítette az ösztönzést ehhez a tervszerű gondolkozáshoz s milyen tudományos kapcsolatai vannak kora és környezete bölcséletével!!

Az induktív gondolkodásra való rátapintás arra is jó, hogy egy másik kátyúból is kihúzza a teológiai gondolkodást.

Jézus Krisztus egyéniségének a beállításában, szerepének és művének a megítélésében állandóan nagy szerepet játszik az a szempont, hogy a kereszténység tüzetesebb bizonyítás nélkül úgy értékeli tanításait, mint új isteni kijelentéseket, illetve, mint új igazságokat, a zsidó irodalom ellenben állandóan azon fáradozik, hogy kimutassa, hogy semmi újat nem hozott, hogy tanításai mind megtalálhatók vagy az ószövetségben vagy egyeznek egyes kiváló rabbik tanításaival és-hogy a. Misnából, meg a Talmudból valamennyinek ki lehet kutatni egy vagy több párhuzamát. Az írásmagyarázatok ezt az anyagot meglehetősen pontossággal közlik is, de vannak külön összeállításai is, mint pl. a magyar irodalomban Újvári Péter 1929-ben megjelent „Magyar zsidó lexikon“-a, amelyben Jézus Krisztusról általában és a miatyánkról Seitmann Rezső, a hegyi beszédről pedig Vér Andor mutatja ki, hogy mennyire függött a zsidó gondolkozástól meg a zsidó szövegektől s egész mozaikokat raknak össze mindkét szöveg párhuzamosaiból.

Az ilyen mozaikok filológiai szempontból szükséges és érdemes munkák, Jézus értékelése, illetve zsidós gondolkozása szempontjából azonban semmit nem jelentenek, mert ha valaki a zsidó beszédet, a zsidó idézeteket, a zsidós fordulatokat csak azért használja, hogy másféleképpen való gondolkozását juttassa velük szemben kifejezésre, ha Valaki az írást azért idézi, hogy az „Én pedig azt mondom néktek!“-et szegezze vele szemben, akkor ezekből a tényekből egész más eredmény jön ki, mint amit a „Magyar zsidó lexikon“ von le.

Annyit azonban feltétlenül meg kell engednünk, hogy ennek a beállításnak sok a formai jogosultsága, mert hiszen

a rabbik is éppúgy csinálták, mint Jézus. Ők is törvénytöréseket vagy íráshelyeket vettek szemügyre s aztán abban a formában közölték hozzájuk fűzött megjegyzéseiket, hogy „én pedig azt mondom“. Ők is ismerték a képes beszéd népies jelentőségét és gyakorolták a példázatokban való beszédet, sőt nekik is az a szokásuk, hogy az elvont dolgokat sorozatosan tapasztalati tényekkel exemplifikálják és indukciós bizonyításokat alkalmaznak.

Mindez kétségtelenül igaz, de a különbség mégis megvan s oly nagy, hogy Jézusnak ebben a különbségben gyökerező különleges állása rá nézve élet és halál kérdésévé lett, amit azért is figyelembe kell venni, mert árnyalatok miatt filozófusok és vallásbölcsesek nem szokták kockára tenni az életüket. Jézus ellenben ezt megcselekedte. Ezt a különbséget tehát akkor sem volna szabad eldisputálni, hogyha sokkal Kevésbé volna feltűnő, mint amilyen valójában.

Ha az ember nem látja, keresnie kellene, ha pedig valaki megtalálta, akkor nem szabad újra elbagatellizálni.

A különbség t. i. abban áll, hogy kétségtelen külső párhuzamok és hasonlatosságok mellett Jézus gondolkozásának és bizonyításának a lényege más, mint azé a zsidóságé, amelyet rendesen kijátszanak vele szemben. A zsidó írástudomány alfája és ómegája az az alaptétel, hogy isten a zsidó néppel való viszonyát a törvény és az írás keretein belül egyszer s mindenkorra szabályozta, a tudománynak, a vallásnak, az erkölcsnek és a politikának nincs tehát más feladata és kötelessége, mint hogy ennek a szabályozásnak alávesse magát és levonjon belőle mindenféle gyakorlati és elméleti következtetést. Ha zsidó írástudomány képviselője felolvassa az írást és hozzáteszi saját magyarázatait, akkor ezeknek a magyarázatoknak nem szabad mást tartalmazniok, mint amit a törvény, vagy az írás tartalmaz. Ha a zsidó írástudó példálódzik, akkor példázata vagy képe arra szolgál, hogy kimerítse az írás igazságát és azt fogadtassa el kézzelfoghatólag, ha pedig indukciókhoz való anyagot gyűjt össze* nem azzal a céllal cselekszi, hogy a tényekből akármilyen¹ belőlük adódó igazságot kiolvasson, hanem hogy rávezesse az embereket a törvény vagy az írás igazságaira.

Ha enyhe szóval akarok élni, akkor egyszerűen szoros korlátok közt mozgó pedagógiai célzatú példálódzásnak, iskolás indukciónak nevezem ezt az okfejtést.

Az írásmagyarázatok körében használt állandukciót A. Schwartz 1909-ben „Die hermeneutische Induktion in der Talmudistischen Literatur“ címen ismertette. A kereszténység különböző korszakai közül az a két legnevezetesebb csomópontja ennek az állandukciónak, amelyben dogmatikus tételek bizonyítására apokrif elbeszélések készülnek a mód-

szerei szerint s amelyben jóval később az iskolai oktatást árasztja el.

A tudományt és a fejlődést nem szolgáló, de pedagógiai szempontból még beszűkítetten is rendkívül jelentős álindukció szolgáltatja azokat a külsőleg hasonló vonásokat és azt a látszatot, mintha Jézus is teljesen írástudó módszerekkel élne, holott ezzel az álindukcióval szemben a valóságos indukció egész más síkon levő, egész más értékű és egész más eredményekre vezető forradalmi gondolkozási módszer.

A hamis és az igazi módszer között az a különbség, hogy az egyik csak népies célzatú, a másik ellenben új igazságokat népiesen szemléltető eljárás.

Az egyik arra van beszűkítve, hogy a bebizonyítandó tételt gyakorlati érvekkel is elfogadhatóvá tegye, a másik ellenben azért gyűjti az indukciós anyagot, hogy a régi megállapításokra vagy elméletekre való tekintet nélkül keresse az igazságot. Az egyik konzervál, a másik előbbre visz, az egyik megtart a régi mellett, a másik új igazságokat láttat meg.

Jézus Krisztus ezt az utóbbi, ezt a valóságos, ezt az új igazságokra vezető indukciót használta és használtatta tanításaiban tanítványaival s tanításának egyik nagy eltérése és egyik feltétlen újsága ebben állott a korabeli zsidó gondolkodástól.

A zsidó írástudókat azért lehetett a Talmud nagy mendecéjében közös nevezőre hozni, mert valamennyien az előbbi pedagógiai célzatú indukciót gyakorolták, ha hozzáfolyamodtak. Jézus azért volt eretnek, újtó és vallásalapító, illetve azért kellett a kereszten újtóként meghalnia, mert a minden irányban nyílt és minden új tárgyi igazság iránt fogékony indukció híve volt és mert ezt a módszert vallásos téren is gyakorolta.

Az itt feltáruló filozófiai és vallástörténeti távlat egyszerre más világlátásban láttatja velünk személyét is, tanítását is s ezen az úton a tudomány most már tárgyi alapon is ki tudja jelölni Krisztus helyét az ókori gondolkozás történetében. A Kungfutse, Gotamo Buddha, Szókratész és Kant-sor ezentúl nem üres és tartalmatlan, igazi belső kapcsolatok híjjával levő pusztá felsorolás lesz csupán, hanem Jézus abba a sorba kerül, amely a tudatos és határozott induktív gondolkozókat tartja számon.

Van azonban Jézus tudásának, filozófiai és vallásbölcseleti távlatának még *egy* bizonyossága, amelyről a teológiai eddig nem tudott, amely azonban szintén elég fontos arra, hogy egy kissé elidőzzünk mellette. Meg pedig az, hogy Jézus többször bizonyosságát szolgáltatja mindenféle buddhista vonatkozású anyag ismeretének.

Ez önmagában nem új dolog, hiszen már Schopenhauer

is tudatában volt annak, hogy a kereszténység és a buddhizmus között feltétlenül kapcsolatoknak kell lenniök, sőt meg is jósolta, hogy lesz idő, amikor ezek is feltáródnak. Csakugyan a múlt század folyamán s az új század elején akadt is egész sor író, aki ezt a kapcsolatot feszegette. Bizonyítékokat egyik sem produkált, de arról, hogy Jézus Indiában járt vagy hogy valahol közelebb is hozzájutott az ind bölcsességhez, valamennyi szentül meg volt győződve.

A legtöbb indiai kapcsolatokról álmódó nem annyira a bölcsességre fektette a fősúlyt, hanem azért utaztatta Jézust Indiába, hogy ezzel helyet és módot teremtsen számára, ahol elsajátíthatta a csodatevés módját, ahol mindenféle csoda-¹ Icúrákat tanulhatott, ahol a fakírok, a mahatmak vagy az arhatok fogásait megtanulhatta s ezek segítségével hazájában valóságos csodákat cselekedhetett. De hogy ezek a szálak milyen vékonyak s hogy ez a nyomozás milyen kevés eredményt hozott felszínre, azt Zajti könyvéből láthatja mindenki: mikor valaki az életét tenné rá, hogy bizonyságokat szolgáltatson róla, akkor nem akad rá egyetlenegy bizonyság sem.

Így azután Jacolliottól meg Notovicstól Ludendorffnéig illetve Zajtiig ezek az álmódások mind a maguk hamvába dőlnek és végigvizsgálásuk után sem marad egyetlen tény se a kezünkben abból, hogy Jézus csakugyan Indiában járt volna vagy hogy csakugyan lettek volna más indiai kapcsolatai.

Valóban, a Jézus indiai kapcsolatairól szóló irodalom valamennyi összefoglalása ezzel a negatív eredménnyel végződik. G. A. van den Bergh van Eysinga „Indische Einflüsse auf evangelische Erzählungen“ (1904) és Richard Oarbe „Indien und das Christentum“ (1914), valamint R. F. Merkel „A buddhizmus és az újtestamentum“ című, Varga Zsigmond fordításában 1915-ben magyarul is megjelent tanulmánya, több-kevesebb eltéréssel nem igen tud mást megállapítani, mint azt, hogy az evangéliumokban vannak ugyan buddhista hatások, ezek azonban főként a legendás és a csodás elbeszélésekre terjednek ki, az evangélium magvát azonban nem érintik, amiből az következik, hogy Jézusnak nem voltak indiai kapcsolatai, az evangéliumokba azonban innen vagy onnan, még fel nem tárt forrásokból beszívódhattak némi buddhista elemek. Ezt az álláspontot foglalta el Estlin J. Carpenter is 1922-ben tartott előadásaiban, amelyeket Kiss Elek fordított magyarra „Buddhizmus és kereszténység. Ellentét és párhuzam“ (1925) címen.

Ilyen körülmények között nem közönséges merészség volt részemről, hogy Jézus és a buddhizmus kapcsolatait mégis újra vizsgálat tárgyává tettem és egész más megoldásukra jutottam, mint azok, akik előttem jártak.

Mikor kutatásaim első eredményeit Rudolf Bultmann marburgi egyetemi tanárral közöltem, az volt a válasza, hogy az egész elmélet „hallatlan képzelődés“ („unüberbietbare Phantastik“), G. A. van den Bergh van Eysinga ellenben igen nagy meglepődéssel fogadta tanulmányaimat, de szó nélkül és a legnagyobb áldozatkészséggel kiadta őket, azután pedig 1935 június 24-én amsterdami egyetemi tanári székének az elfoglalása alkalmával tartott „Die Geschiedenis der Godsdiensten en het oudste Chistendom“ (1935) címen nyomtatásban is megjelent beszédében azt állapította meg róluk, hogy Ernst Kuhn, Richard von Garbe, Hans Haas és a többi tudós megállapításaival, szemben annyi újat tartalmaznak s annyira megváltoztatják az eddigi eredményeket, hogy az egész anyagot újra át kell dolgozni az én szempontjaim figyelembevételével.

Ha bármily probabilizmus híve volnék, semmi sem volna könnyebb számomra, minthogy Bultmann értetlensége ellen kijátszam van den Bergh van Eysinga megállapítását s ezzel javamra elintézettnek tarthatnám az ügyet.

Érzem azonban, hogy az egész dolog sokkal komolyabb, mintsemhogy van den Bergh van Eysinga kijelentésében is megnyugodjam, mert nekem nem elég az, hogy lezártaknak vélt eredmények revideálására késszem a tudományt. Bízom ugyanis abban is, hogy az új revízióknak igazat is kell adnia nekem, tehát ezért az igazságért itt is előadom megfigyeléseimet és megállapításaimat abban a hitben és abban a meggyőződésben, hogy meggyőző hatásuk elől »senki el nem zárkozhatik. A szóban forgó anyagot Gr. A. van den Bergh van Eysinga „Meuw Theologisch Tijdschrift“ című folyóirata 1935—37. évi folyamaiban hat részletben közölte a következő címek alatt:

1. Zwei neu erkannte indische Beziehungen Jesu und der Evangelien.

2. Physiologus-Motive und andere buddhistische Spuren in den Tierbildern der Evangelien.

3. Die Heilung des Blinden von Bethsaida und Buddhas Gleichnis von den Blindgeborenen und dem Elefanten.

4. Jesu Verteidigung gegen die pharisaeische Anklage und der Spruch vom Rückfall.

5. Die Gleichnisse vom Saeemann und von der .selbstwachsenden Saat.

2. Eine Rekonstruktion des Senfkorngleichnisses.

A dolog lényege az, hogy az evangéliumok olyan részeiben is vannak kimutatható buddhista vonatkozású anyagok, amelyek az evangélium lényegét adják, más szóval Jézus maga is ismerte és tanításában fel is használta a buddhista anyagot.

A bizonyítékok a következők:

A buddhista kapcsolatokkal foglalkozók régóta tudják, hogy az özvegy asszony két filléréről szóló elbeszélés (Márk ev. 12. 41—44., Lukács ev. 21. 1—4.) megtalálható a buddhista táknál is. Van den Bergh van Eysinga lehetségesnek tartja, hogy ez a történet buddhista forrásból került Márkhoz, Garbe, ellenben azt hiszi, hogy az elbeszélés evangéliumi változata a régiebb és az eredetibb.

Ezzel szemben a valóság az, hogy a buddhista történetet maga Jézus Krisztus mondta el jeruzsálemi beszédei valamelyikében.

Ez a buddhista történet nem egy özvegyről, hanem egy szegény asszonyról szól, aki a szemétben kotorászva keresi meg az élelmét. Egyszer két fillért is talál a szemétben, ami akkora kincs neki, hogy bevarrja a ruhájába. A szegény asszony elmegy a templomba is s ott annyira felbuzdul az előtte megnyilvánuló adakozás szép példám, hogy egyetlen pénzét, a két szemétből kikotort fillért átadja a főpapnak. A főpap azonban próféta s meglátja, hogy a szegény asszony igész pénzt odaadta, tehát mindjárt kidicséri a jelenlevők előtt. A páratlan jótettet azután az isteni gondviselés is megjutalmazza. Mikor a szegény asszony jótétté után hazamegy, találkozik a fejedelemmel, aki a felesége temetéséről tér haza. A fejedelem meglátja, megszereti és el is veszi feleségül a szegény asszonyt.

A buddhista történet szabályszerű valláserkölcös elbeszélés.

Kiütközö vonásai közé tartoznak, hogy a szegény asszony szemétből szedi ki a pénzt, hogy két fillérje van, hogy ezt a két szemétből kikerült, tehát tisztátalan pénzt — a hinduk nem minden vonatkozásban tartják azt, hogy a pénznek nincs szaga! — magának a főpapnak adja. A többi részlet nem fontos, mert csak a szokásos happy endes lekanyarításhoz tartozik.

Márk evangéliumának a megfelelő elbeszélése nem morális elbeszélés, hanem egy jelenet Jézus életéből s egyébként is csak annyi a hasonlatosság a kettő között, hogy az asszonynak két fillére van. És bár az egyáltalában nem lehetetlen, hogy egy oktató elbeszélés más környezetben valóságos történetnek feltüntetett elbeszéléssé ne válhasson, az evangéliumi tényállás semmiképpen nem nyújt elegendő alapot a két történet azonossága feltételezésére.

Igen ám, csakhogy az evangéliumi tényálláson kívül akadhatnak más adatok is. Ebben az esetben pedig ugyan akadnak is, még pedig a Talmudban, ahol ai nagy Eliézer rabbi beszéli el a kэфar-zekanjai Jakab tanúságára való hivatkozással, hogy Jézus egyszer milyen törvénytörést adott arról a kérdéstről: szabad-e szemérről vagy párászággal szerzett pénzt elfogadni a templom részére!

Az Aboda zara-traktátusban megőrzött keresztény hagyomány nincs az evangéliumban, de egész feltűnő kiegészítését adja a szegény özvegy két fillérérről szóló elbeszélésnek a buddhizmus felé.

Ugyanis Márknál ebből az elbeszélésből csak a két fillér maradt, a Talmudban pedig egyszerre jogesetté válik az, hogy szabad-e szemétből kikerült pénzt adni vagy a templomra elfogadni. Nyilvánvaló, hogy a buddhista elbeszélés és a Talmudban felfedezhető jogeset ezen a ponton tárgyilag összetartozik. Mivel a Talmud Jézuson keresztül adja a jogesetet, valószínű, hogy a szegény özvegy dolga szolgáltathatta a kettő összekapcsolására az alkalmat. Mivel továbbá nem valószínű, hogy az, ami a buddhizmusban mese volt, a valóságban Jézus élete epizódjaként valósággal meg is történt volna s hogy aztán ebből nőtt volna ki a jogi kérdés, az ellenben sokkal természetesebb, hogy a buddhista elbeszélés mint elbeszélés szerepel Jézusnál is és ehhez az elbeszéléshez kapcsolódik a jogi vita, úgy kell gondolnunk a dolgot, hogy a szegény asszony két fillérérről szóló elbeszélést Jézus a jeruzsálemi napokban valamennyi jellegzetes vonásával együtt elbeszélte. Vagyis elmondta azt, hogy az asszony a szemétként találta a két pénzt, elmondta azt, hogy mindkettőt a főpapról adta, elmondta azt, hogy a főpap az asszonyt ezért a példátlan, illetve példás áldozatkészségéért megdicsérte —, s ezzel némi ízelítőt adott abból a fejezetből, hogy az igazi istenes áldozatkészségnek milyennek kellene lennie.

Nyilvánvaló, hogy tanítása több tekintetben brutalizálta előkelő hallgatóit.

Azon nem igen akadhettek fönn, hogy a szegény asszonnyal mindakét fillérét odaadatta, azon ellenben joggal felháborodhattak, hogy két szemétként kikerült pénzt adott vele a főpap kezébe, holott az ilyen pénz éppen olyan tisztátalan, mint a paráznasággal szerzett, vagyis sem a templomnak nem adható, sem a templom részére el nem fogadható, az ilyen példálódzás pedig egyenesen sértő a templomra és a papságra nézve. Ezt meg is mondhatták Jézusnak, ő azonban nem hagyta történetének egyetlen egy vonását sem, hanem talmudisztikus alapon is megmaradt amellett, hogy az elbeszélést a jeruzsálemi templom tisztelői sem utasíthatják el, mert hiszen a jeruzsálemi templom sem az az abszolút tiszta és szent hely, amelyben ne akadna egy zug ilyen tisztátalan forrásokból származó pénzek méltó hova fordítására, hiszen a templomban a főpapról (és a papoknak) árnyékszékük is van, ha tehát ennek a javítására fordítják az ilyen forrásokból származó pénzeket, csak az történik, amire nézve egyébként íráshely is van Micha 1. 7-ben, hogy t. i. „tiszttalan helyről származnak és tisztátalan helyre kerülnek vissza“. A vita azután tovább folytatódott

s nyilván belőle nőtt ki az a következtetés, hogy az ilyen templomok az igaz istentisztelet szempontjából nem szükségesek, sőt hogy el kell pusztulniuk és hogyha az emberek lélekben és igazságban imádják az istent, akkor nem hagynak belőlük követ kövön. Vagyis ebből az egészen ártatlannak indult diskusszióból származott az a templomgyalázási és istenkáromlási vád, amelynek Jézus áldozatává lett.

Ezek a fejlemények azonban egyelőre itt nem érdekelnek bennünket.

Ebben a pillanatban még csak az a fontos, hogy sa kéfar-zekanjai Jakab útján az Aboda zárába elkerült vitakérdés a szegény asszonyról szóló buddhista történetnek abból a jellegzetes vonásából keletkezett, hogy a szegény asszony két szeméten talált fillért adott a főpap, az arhat kezébe s hogy Jézus ezt a történetet ezzel a jellegzetes vonásával együtt, sőt éppen ennek a kiemelésével beszélte el a jeruzsálemi napokban előkelő hallgatóinak. A jelenet aztán a hagyományban — szerencsénkre! — ketté szakadt és ezzel az evangéliumok paleontológiája egyik legérdekesebb és legfeltűnőbb paradigmájává lett.

Az evangéliumba maga a buddhista elbeszélés került. Annak is csak egy része s az is majdnem felismerhetetlen formában, amennyiben tantörténet helyett Jézus életének egy epizódjává költötték át.

A Talmudban meg az eset dereka maradt meg: a Jézus-elbeszéléséhez kapcsolódó, talmudisztikus formulává sűrített vita és Jézus Krisztus döntése olvasható.

Mindakét esetben látjuk a cenzúra' nyomait és miután két különböző szempontú cenzúra működött, nem egyformán szabdalja össze a jelenetet és a két tudósítás egymás mellé állítása segítségével az egész jelenet rekonstruálható.

Márk arra helyezi a súlyt, hogy magát az elbeszélést hozza — ha átváltoztatott formában is — még pedig a tanulsága miatt, azt ellenben elhanyagolja, hogy az elbeszélés* böi vita keletkezett, mert nem állott és nem állhatott érdekében, hogy ezt a paráznaságból szerzett pénz qs a főpap árnyékszéke közt való kapcsolatot leszögezze >vagy csak érintse is, — annál is inkább, mert hiszen ebből az ügyből nőtt ki a Jézust a vérpadra juttató vád, az istenkáromlási a templomgyalázás vádjá is.

A Talmud ellenben elhanyagolja a történetet, mert ha elmondaná, esetleg akadhatna ember, aki szépnak, a tanulságát pedig értékesnek találná, nem helyez arra se súlyt, hogy Jézus milyen naturalisztikus fejtegetéseket fűzött a történethez s mennyire megsértette a templomot, hanem csak azt beszélte el, ami Jézusra minden körülmények közt hátrányos lehetett s úgy állította be a dolgot, mintha Jézus minden különösebb ok nélkül foglalkozott volna egy ilyen skop-

rolalia számba menő elméleti kérdéssel. Cenzúrája szükségességének az érzetét éppen e jelen esetben az is növelte, hogy a fejtegetést a nagy Eliézer rabbi is szellemesnek tartotta.

Ha azonban mi ezeket a cenzúraszempontokat felismerjük, a két töredék összetartozását megállapítjuk és a két egymástól meglehetősen messze elsodródott vándorkövet eredeti helyébe! képzeljük vissza, akkor majdnem kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy az eredeti, ősközet darabjaival, Jézus életének egész jellegzetes és sorsdöntő jelenetével állunk szemben, amelynek a magja az, hogy Jézus elbeszélte a buddhista oktató történetet a szegény asszony két fillérérl, a következménye pedig ennél is nagyobb: hogy t. i. ebből az elbeszélésből egy vallási jogvita, a vitából pedig templomgyalázási vád keletkezett, amelynek a közvetlen folytatása tovább olvasható Márk evangéliumában — a közvetlen következő elbeszélésben, amely a templom pusztulásának a megjövendöléséről szól.

Kétségtelen, hogy ez az egymásután is ennek a rekonstrukciónak a valószínűsége mellett szól, vagyis a valóságban vagy a Márk forrásaként szereplő elbeszélésben nem özvegy két fillérről szóló idill váltakozik az egész más hangulatú templomellenes jövendöléssel, hanem a két fillérről szóló történet a jövendölés alapjául szolgáló incidens, amelyből a talmudi elbeszélés közbeszúrásával alakul ki a jövendölést megindokló helyzet s amelyben egyúttal adva van Jézus Krisztusnak az a paradox módon szélsőséges állásfoglalása, hogy a jeruzsálemi templomra pedig nincs szükség — mondjuk, hogy — „menschlich, allzumenschlich“ vonatkozásai miatt se.

Arra, hogy ezzel a paleontológikus magyarázat eredményeképp az özvegy asszonyról szóló elbeszélés minden nehézsége megoldódik s hogy a magyarázat által nyújtott tanítások és tanulságok egyébként mind egész pontosan beillenek Jézus tanításának a stílusába, egyáltalában nem fektetek súlyt, noha valamit ez is jelerit. Emellett a magyarázat mellett nem kell azon okoskodni, hogy volt-e a jeruzsálemi templomban persely vagy se, — aminthogy nem volt, mert adat nincs rá s mert nem is lehetett, hiszen a jeruzsálemi templomba a hívek be se teheték a lábukat, az udvarának meg a külső helyiségeinek nem egy olyan kijárata volt, amely előtt mindenkinek el kellett volna vonulnia, hanem több, vagyis Márk elbeszélése ebből a szempontból különben sem felelne meg a történeti szituációnak, — se azt nem kell keresni, miért következik ez után az elbeszélés után az a jövendölés, hogy lesz idő, amikor a templomból nem lesz kő kövön, viszont a két fillér feláldozása egész finom illusztráció annak, hogy aki istennek ad, az nem tanakodhatik azon,

hogy két fillér közül legalább egyet megtartson magának, hanem csak akkor cselekszik igazán példásan, ha mindakettőt feláldozza, ami teljesen összevág Jézus Krisztusnak azzal a követelésével, amit a gazdag ifjúval szemben felállított az „Eredj el, add el mindenedet, oszd szét a szegények között s úgy kövess engemet!” mondásban.

A másik vizsgálat tárgyává tett elbeszélés-csoport az, amelyben a betszaidai vak meggyógyítása olvasható (Márk ev. 8. 22—26.), akit Jézus egész különös körülmények között gyógyít meg. Máskor egy halott feltámasztására és akármilyen nagy csoda megtételére elég egy szava vagy az, hogy a beteget vagy ő érinti meg vagy a beteg ér a ruhájához, ebben az esetben azonban első gyógyítási kísérlete nem sikerül teljesen, mert a beteg csak a második kísérlet után lát úgy, ahogy látnia kell. Feltűnő az elbeszélés azért is, mert ez az eset azok közé a ritka esetek közé tartozik, ahol Jézus orvosságot is használ s az orvosság, a nyállal csinált sár is egész szokatlan.

Nyilván ezek a különleges vonások okozhatták azt, hogy ezt az elbeszélést egyik evangélista se vette át közvetlenül, hanem mindenféle más formákban ment át a lényege több evangéliumi elbeszélésbe.

A szinoptikus viszony megállapításával foglalkozók Emil Wendlingtől Paul Thielscherig és Julius Wellhausen-től Maurice Goguelig valamennyien egyeznek abban, hogy a betszaidai vak, továbbá a siketnéma, illetve Bartimaiosz meggyógyítása tárgyilag is, összefüggésük szerint is összetartoznak, mert ezek a történetek két párhuzamosan elbeszéltek, azonos anyagú elbeszéléscsoport, zárószámai, Bartimaiosz története pedig a betszaidai vak meggyógyításának az elbeszélése — javított kiadásban. Ha! a három alaptörténethez számítjuk a párhuzamos elbeszéléseket is, összesen tízszer találkozunk ezzel az anyaggal az evangéliumokban.

Itt érthető okokból nem adhatok róluk egy egész szövegüket felölelő szinopszist, de két vázlattal mégis meg kell világítanom a helyzetet.

Az egyik Maurice Groguelnél is megtalálható s azt illusztrálja, hogy a betszaidai vak és a siketnéma meggyógyítása ugyanannak az elbeszéléscsoportnak a különböző záróköve.

E szerint az egyik elbeszéléscsoport Márk ev. 6.30-cal, a másik Márk ev. 8.1-gyel kezdődik és párhuzamos elbeszélései így következnek egymás után:

6. 30—44. kenyércsoda 5000 emberrel.	8. 1—9. ugyanaz 4000 emberrel.
6. 45—56. visszatérés a keleti partra (a tengeren járás csodája).	8. 10 ugyanaz (csodanélkül).
7. 1—23. vita a farizeusok-	8. 11—13. ugyanaz (az égi

kar (a mosatlan kézzel való evés miatt).	jel kívánással kapcsolatban).
7. 24—30. a pogány leány meggyógyítása.	8. 14—24. tanítás a farizeusok kovászáról.
7. 31—37. a siketnéma meggyógyítása.	8. 22—26. a betszaidai vak meggyógyítása.

A másik, általam készített összeállítás szerint a további elbeszélések így tartoznak össze és egy tüzetes szinopszisban így kellene egymás után állaniok:

1. A betszaidai vakról szóló elbeszélés az eredeti helyén., Márk ev. 8. 22—26-ban a farizeusok jelkívánása

Máté ev. 16. 1—4. Márk ev. 8. 11—13. Lukács ev. 11. (12. 38—39.) ' Lukács ev. 11. 29. (12. 54—56.)

és a farizeusok kovászáról való tanítás

Máté ev. 16. 5—12. Márk ev. 8. 14—21. Lukács ev. 12. L után következik, de itt se Máté, se Lukács nem veszi át.

2. Ellenben ugyanennek az elbeszélésnek Márknál magánál van három változata, még pedig

Márk ev. 7.31—37. Márk ev. 8.22—26. Márk ev. 10.46—52. amelyek közül az első a siketnéma, a második a betszaidai vak, a harmadik a vak, Bartimaiosz meggyógyítását beszéli el s amelyek közül a két elsőt Máté legalább annyiban átveszi, hogy a gyógyításokról egy összegező megjegyzést tesz Máté ev. 15.29—31.;

3. János evangéliumába erről a témáról két változat került. Az egyik a vakon született meggyógyításáról, a másik a zsidókkal való vitáról és a Nikodémossal való beszélgetésről szóló elbeszélés:

János ev. 9. 1—34. és János ev. 3. 1—21.

4. Bartimaiosz meggyógyításával kapcsolatosak Máténál a két vak, Lukácsnál az egy vak meggyógyítása.,

Máté ev. 20. 29—34. Mánk ev. 10. 46—52. Lukács ev. 18. 35—43.

5. Ugyanennek a motívumnak az elvetődésével találkozunk Máténak a vak és néma és Lukácsnál a néma megszállottorról szóló elbeszélésében, tehát ez az elbeszéléscsoport is kombinációba veendő, amely Márknál azzal vezetődik be, hogy Jézust a családja erőszakkal haza akarja vinni, aztán úgy megy a fonala tovább, hogy Jézus meggyógyít jaj ezt a két különböző beteget, mire a farizeusok azzal vádolják, hogy az ördöggel áll szövetségben, Jézus meg azzal védekezik, hogy a belső harmóniáról szóló példázatot, a szentlélek ellen való bűnről, a fákról és gyümölcszeikről, a csodakövetelésről és az ő igazi rokonairól szóló fejtegetéseket mondja el.

Ezeknek a helyeknek a szinopszisa így állítandó össze: Márk ev. 3. 20—21.

Máté ev. 12. 22—23.

Lukács ev. 11. 14.

Máté ev. 12. 24. Márk ev. 3. 22.

Lukács ev. 11. 15—

16.

Máté ev. 12. 25—26. Márk ev. 3. 23—26. Lakács ev. 11.

17—18.

Máté ev. 12. 27—28.		Lukács ev. 11. 19— 20.
Máté ev. 12. 29.	Márk ev. 3. 27.	Lukács ev. 11. 21— 22.
Máté ev. 12. 30.		Lukács ev. 11. 22— 23.
Máté ev. 12. 31.		Márk ev. 3. 28.
Máté ev. 12. 32.	Márk ev. 3. 29.	Lukács ev. 12. 10.
Máté ev. 12. 33—36.		Lukács ev. 6. 43— 45.
Máté ev. 12. 38—42.		Lukács ev. 11. 2§— 32.
Máté ev. 12. 43—45.		Lukács ev. 11. 24— 26.
Máté ev. 12. 4G—50.	Márk ev. 3. 31—35.	Lukács ev. 8. 19— 21.

ami után

6. mindhárom szinoptikus elbeszélésnek a folyamata találkozik és folytatódik a példázatokról szóló fejezetben: Máté ev. 13. fej. Márk ev. 4. fej. Lukács ev. 8. 4—18. Egy ilyen összeállítás önmagában semmit nem mond. El kell hozzá olvasni, illetve össze kell állítani hozzá a szövegeket is. Ha aztán az ember belemélyed ezekbe a szövegekbe és a fonadékukba, akkor látja, hogy ezeket a dolgokat nem lehet az egyszerű bibliaolvasó naivitásával se olvasni, se eldöntöttnek tekinteni, viszont a tudomány szempontjából megbecsülhetetlen előny, hogy ezeken a változatokon belül valósággal belelátunk az evangélisták műhelyébe és örvendhetünk/izon, hogy mily megkötöttséggel, másrésről pedig mekkora merészséggel merik viaszszerűnek tartani a kezükben levő anyagot és hol a számok, hol meg a betegségek, hol a gyógymódok variálásával modellálják s sorozatos bizonyosságát kapjuk annak, mennyire hibás feltevésen indul minden „Formgeschichte“, mikor éppen a külső formák vannak szemmel látható esetlegességeknek kitéve, mikor az elbeszélések formai kapcsolata is ennyiszor megszakad és mikor az elbeszélések lényegére is alig lehet ráismerni, de azért legbensőbb lényegük alapján valahogy mégis rendbe lehet sorakoztatni az egybetartozó dolgokat.

A betszaidai vakról szóló elbeszélés nyitjához több oldalról is hozzá lehetne férni.

A legegyszerűbb megoldás az volna, ha szimbolikusnak lehetne minősíteni. A világosság és a vakság párhuzamul szinte megköveteli a tudást és az értetlenséget, a kijelentést és a hitet, aminthogy eközött az elbeszélés és a Nikodémosz-beszélgetés között (János ev. 3. 1—21.) csakugyan van is egy egész sor külső és szimbolikus kapcsolat, aztán pedig: a

Dhammapada-ban is olvasható egy olyan elbeszélés, amely szerint Buddha is gyógyít bizonyos orvosságokkal egy vakon született embert, ami annyit jelent, hogy a vak közönséges gondolkozású ember, az orvosság pedig a tan négy nemes igazsága.

De az igazi megoldást nem ezek nyújtják.

Az elbeszélés igazi kulcsa a Samyutta Nikájának az az Indiaszerte ismeretes elbeszélése, amely a vakokról és az elefántról szól, amelynek a lényege a következő:

Buddha az esős időszak kezdetén szokás szerint behúzódik tanítványaival együtt Savatthiba, ahol egy csomó más remete és aszkéta is hajlékot talál. A szent emberek természetesen szent dolgokkal, vallási tételek vitatásával töltik az időt s közben metafizikai kérdésekkel is sokat foglalkoznak s azon vitatkoznak, hogy örök-e vagy véges-e a világ, egy-e vagy különböző-e a test meg a lélek meg hogy van-e élet a halál után, vagy nincs? Buddha tanítványai hírt hoznak erről mesterüknek és nyilván irányítást várnak tőle, mire Buddha elmondja nekik az elefántról és a vakokról szóló példázatot azon' az alapon, hogy a sok vándorszent csupa olyan dolgot feszeget, amiről tulajdonkép fogalma nincs s hogy minden kérdés megoldását az ő tanítása tartalmazza.

Az elefánt meg a vakok meséje az, hogy élt Savatthiban egy király, aki megparancsolta az egyik udvari emberének, hogy mutasson a vakon születetteknek egy elefántot. Az udvari ember előhozatott egy elefántot, hozzávezettette a vakon születetteket s mindegyikkel megtapogattatta az elefántot, ahol érte. Mikor ez megvolt, jelentette a királynak, a király pedig kijött és megkérdezte a vakoktól, hogy mit tudnak az elefántról.

A vakok meglepő véleményeket nyilvánítottak.

A fejét megtapogatók azt mondták, hogy az elefánt olyan, mint egy fazék, a fülét megtapogatók azt mondták, hogy olyan, mint egy gabnás lapát, az agyarárt ismerők azt mondták, hogy olyan, mint egy ekevas, az elefánt derekát ismerők véleménye szerint az elefánt olyan, mint egy hám-bár, a lábainál állók úgy tudták, hogy olyan, mint egy oszlop és így beszéltek tovább összevissza, mert mindegyik a saját tapasztalatára esküdt.

A végén annyira bizonykodott valamennyi a maga igaza mellett, hogy a társaság össze is verekedett, mire a király kinevette őket.

A példázatnak a tanúsága nem más, mint az, hogy ilyen kérdések tekintetében az ember épp olyan vak, mint a vakon született ember az elefánttal szemben, azért ezekkel a metafizikai kérdésekkel nem érdemes foglalkozni s helyettük a megvilágosodás és a gyakorlati kegyesség útján kell járni.

Ahhoz, hogy a két elbeszélés azonosságát belássuk, nem elég a két elbeszélés egymás mellé állítása, hanem a dolgot az elején kell kezdeni.

Az eleje pedig az ügynek az, hogy Jézus Márk ev. 8. 11—13. szerint a farizeusokkal vitázik s a farizeusok azt kívánják tőle, hogy magát és tanításának a mennyei eredetét égi jelekkel igazolja. Jézus a kérést kereken megtagadja. De a kérdés tüskéje ott marad az ő szívében is, meg a tanítványaiéban is s a következő jelenetben, mikor együtt van tanítványaival, arra inti őket, hogy óvakodjanak a farizeusok kovászatól. A tanítványok eszmetársítása a kovászról a kenyerekre ugrik, Jézus azonban a kenyércsodára utal, amivel nyilván azt akarja mondani, hogy lelki kenyerekkel akárhány embert ki lehet elégíteni, tehát a kovászt nem valódi értelmében veszi, hanem átvitt értelmében azaz abban, hogy óvakodjanak a farizeusok tanításaitól, ebben a kapcsolatban pedig még közelebről abban, hogy ne üljenek fel a farizeusok metafizikájának (az égből való jelek a metafizika, az egész metafizikai felfogás jellemző velejárói!).

Ezután a beszélgetés után következik a betszaidai vak meggyógyítása, akit egész sajtáságos módon úgy gyógyít meg Jézus, hogy a csodát nem a tanítványok előtt teszi, hanem négy szem közt, hogy kétszer is nekifog vakságtól való meggyógyításának, de első kísérlete nem sikerül, a kísérlet után megkérdezi a vaktól, hogy mit lát, mire a vak egy egész ostoba feleletet ad, a második kísérlet után azonban tisztán lát az ember, mire Jézus meghagyja neki, hogy menjen haza, de a faluba ne menjen be (többet).

Ha ebben az összefüggésben nézzük a dolgokat és ha a betszaidai vak meggyógyítása az előbb elbeszéltekkel csakugyan szerves összefüggésben van, akkor egyszerre kiütökzenek a hasonlósági pontok. Buddha példázatának az a célzata, hogy frappánsan meggyőzesse a tanítványokat a metafizikai kérdésekkel való foglalkozás haszontalanságáról. Az embernek egyszerűen nincs meg a képessége arra, hogy a dolgokat a maguk valóságában lássa, az érzékei csak a legközelebbi dolgokat hozzák tudomására, az ezekből vont következtetések meg akármilyen pontosaknak vagy bölcsseknek lássanak is, mégis csak ostobaságok, tehát a legokosabb, ha kísérletet sem tesz arra, hogy ezekkel a metafizikai kérdésekkel foglalkozzék vagy miattuk vitákba bocsátkozzék, másokat bántson vagy a maga fejét beveresse.

Az evangéliumi elbeszélés ebben a formájában _több ponton találkozik Buddha példázatával. Ilyen találkozási pontja az, hogy a benne szereplő vak is születésétől fogva vak, hogy ez is azt hiszi, hogy az első tájékozódási kísérlet után lát valamit, holott az, amit mond, csak ostobaság, mert az embereket a fáktól még egy vakon születettnek is meg

kell különböztetni tudnia s fontos találkozás az is, hogy a második kísérlet után a vak tisztán lát.

Ezekben a találkozásokban első pillantásra fellelhető ugyanaz a váz, amely a buddhista példázat gerincét adja, sőt ugyanaz a tartalom is, mert hiszen a buddhista példázat a a metafizikai spekulációk haszontalanságát példázza, a betszaidai vak esete pedig szinte ilyen metafizikai vita közvetlen szomszédságában található, amennyiben előtte Jézust ilyen vitába vonják be a farizeusok, utána Jézus a farizeusok lelki kovásztól, metafizikájától óvja valamennyi tanítványát. Ennek az összefüggésnek méltó betetőzése lehetne tehát, ha egy embert meg négy szemközt világosítana fel arról, hogy a metafizikának miért nincs értelme illetve hogy a szeg fejére üssünk: ha egy embernek Jézus maga beszélne el Buddhának hasonló tartalmú és hasonlóan metafizikaelles példázatát, amelynek a külső váza felismerhetően megmaradt, a tartalma azonban majdnem a felismerhetetlenségig elváltozott.

Márk az elbeszélte példázatból (megint) mást csinált, mint ami eredetileg volt, amennyiben újra Jézus élete egy epizódjává tette, bár most már nem közönséges elbeszélés lett belőle, hanem csodatörténet, de a történetnek a magja megint egy buddhista oktató történet, amely behelyettesítés után megint sokkal jobban beleillik abba a környezetbe, amelyben Márk adja, mert ugyanannál a témánál marad, amelyet a két előbbi jeleneten végighúzódik s jobban hozzá kapcsolódik az utána következőhöz is, mert ha Jézus az égi jelek követelése kapcsán óvja tanítványait a farizeusok kovásztól és ha magának a metafizikának a kérdésében illusztrációul vagy érvelésül felhasználja Buddha metafizikaelles híres példázatát, akkor ez után az oktatás után nem jön váratlanul a tanítványoknak az a megnyilatkozásuk, hogy a farizeusok kovászával szemben Jézus az örökélet és az örök igazság ígét jobban tanítja!

Az így adódott második buddhista fészek! mellé ennek a fonalán hamarosan megtaláljuk a harmadikat is abban az elbeszéléscsoportban, amely Márk elején a 3. fejezetben olvasható. Itt ugyanennek a képnek és témának a kiegészítő ellentétét, a mennyei fények felvillantásával szemben a poklok tüzeinek a felvillantását látjuk. Márk most már nem ismétli meg a gyógyítás elbeszélését sa vita anyagát sem közli egész részletesen, Máté és Lukács azonban megint egy csodás elbeszélésből indul ki, — de a változatosság kedvéért a csoda nem vakkal, hanem Máté szerint egy vak némával, Lukács szerint egy némával történik s ez a csoda ad alkalmat a jeruzsálemi írástudóknak arra, hogy Jézust ördöggel való cimboráskodással vádolják. Jézus ezt a metafizikai

gyökerű vádat is példázatokkal veri vissza, majd szentlélek ellen való bűnnek minősíti az igazság ellen való tudatos vétkezést és ehhez hozzáfűzi azt a karakterológiai fejtegetést, hogy a jó embernek csak jót volna szabad cselekednie s azt a követelést megint egy természetből vett példával illusztrálja. Ez után a fejtegetése után kora csodaéhsége ellen nyilatkozik, amely metafizikai, mennyei vagy pokolbeli csodákat vár, de ilyenek helyett csak a nagy egyéniségek csodájában van és lehet része, azután pedig arról is nyilatkozik, hogy a gonoszt nem metafizikai értelemben kell felfogni és nem ördögök vagy másfajta gonosz szellemek formájában kell elképzelni, hanem egyszerűen úgy, hogy a gonosz lelkek az ember testi vágyainak a megszemélyesítői, a gonosz szellem kiűzése az exorcizáció nem más, mint a megtérés és a szenvedélyektől való tartózkodás, amit aztán az exorcizmusról szóló, fent a 347—8. lapokon rekonstruált példázattal világít meg.

A szóbanforgó tanítások antimetafizikus, tehát buddhista jellege háromszor is kiütözik.

Először akkor, amikor az ördögöt meg a gonosz szellemeket a test vágyaival, az ember szenvedélyeivel azonosítja, másodsor akkor, amikor mindenféle felső vagy alsó metafizikai kapcsolat csodás mozgósításának a követelése ellen tiltakozik. Harmadsor pedig akkor, mikor álláspontját buddhista példákkal illusztrálja.

Tanításainak ezt a nagy tömegét rövid, de ugyancsak jellemző történet és mondás választja el a példázatok fejezetétől.

Isten országa tagjai és Jézus követői között nem testi kapcsolatok számítanak, hanem az isten akarata teljesítésében való egység, — ami szintén nem tipikusan izraelita vallási bölcsesség.

Közelsége folytán, de meg a tartalma alapján buddhista-gyanús lehet a példázatok fejezete is, aminthogy elemzéseim a fejezetben foglalt példázatok buddhista elemeit csakugyan kis is mutatták.

Itt csak a legfontosabbakat említem fel.

A magvetőről szóló példázatot Wellhausen egész új megvilágításba helyezte volt azzal a magyarázatával, hogy Jézus ebben a példázatban saját tapasztalatait foglalta össze, azt azonban nem tette vizsgálat tárgyává, hogy miért olyan feltűnő üres ez a példázat. Ha t. i. jól szemügyre vesszük a dolgot, ebben a példázatban három lényeges elemnek kellene együtt lennie.

Az egyik a magvető, a másik a mag, a harmadik pedig az, hogy milyen lesz a magnak a sorsa, illetve hogy a mag milyen talajba hull és mennyi termést hoz.

Az evangéliumi példázat az utolsó pontot eléggé megvilágítja, a másik kettőt azonban annyira homályban hagyja* hogy Wellhausennek az úr 1903. esztendejében valósággal fel kell fedeznie, hogy a magvető maga az úr Jézus Krisztus, de hogy a mag micsoda, arról se a példázat nem tartalmaz egy szó közelebbi útmutatást se, se Wellhausen nem szól egy szót se.

Hogy pedig ezek a megjegyzések és kívánalmak nem légüres térben tett követelődzések, hanem magából a dologból folynak, arra nézve jellemző bizonyosságul szolgál az a Buddhától származó példázat, amely teljesen ebben a gondolatkörben mozog és mindezeknek a követelményeknek magától megfelel.

A Suttá Nipátában olvasható, hogy Buddha vetés idején egy Bháradvája nevű brahman faluba kerül s ott szokása szerint alamizsnát kér egy büszke brahmántól. A brahman elutasítja s azt mondja neki: — Hallod-e, te aszkéta! Én szántok és vetek s ha szántottam meg vetettem, akkor aratok és eszem is. Szánts, vess te is s ha szántottál meg vetettél, lesz neked is enni valód!

Buddha nem hagyta megválaszolatlanul a brahman beszédét, hanem azt felelte neki: — Brahman, én is szántok s vetek is s akkor eszem, ha szántottam, meg vetettem.

A brahman visszautasította Buddha megjegyzését: — Mit beszélsz olyat, hogy te is paraszt vagy, mikor senki se látja, hogy szántanál. Hol szántasz! Hol van neked egyáltalán földed isi

Buddha erre versben felel s elmondja, hogy a hit az a mag, amit elvet s ezt a szigorú fegyelem esője kelti ki. Ekéje egyéniségének a megfontoltsága, hámjá és istrángja a gondolkozás, vasa és ösztöke je a lélek ébersége. Szorgosan vigyáz teste minden cselekedetére és minden szavára, testének csak a legszükségesebb táplálékát nyújtja s ezzel gyomlálja ki igazsággal a föld gyomait, ekéjét határozott törekvés húzza s jóságos szelídség fékezi. Útja célja a béke legmagasztosabb réve. Mindig előre néz, nem tekint soha hátra, csak a célra függeszti tekintetét, ahol vége lesz minden bajnak. Ilyen az ő szántóvető munkája s a halhatatlanság gyümölcse lesz az aratása. Akik hozzá hasonlóan művelik a földjüket, megváltást nyernek minden szenvedésüktől

Ha ezt a buddhista példázatot figyelmesem elolvassuk, lehetetlen elzárkóznunk az elől az érzés elől, hogy ebben egész sor olyan húr rezdül meg, mely az evangéliumokban tovább rezeg, illetve, hogy ez a példázat valóságos fészke az olyan mondásoknak, amelyekhez hasonlóak az evangéliumokban is sorozatosan akadnak.

Miután ezeket bárki jóformán emlékezetből is össze-

keresgélheti, nem je időzöm velük, hanem arra mutatok rá, hogy a Samyutta Nikáyában van egy másik példázat is, amely az evangéliumi magvető-példázatnak nem a hiányait egészíti ki, hanem a meglévő magyarázatát világítja meg.

Buddha Nándában tartózkodik s Asibandhakaputtával, a falu bírójával beszélget. A bírót a kérdést veti fel, hogy miért nem prédikálja a tanítását mindenkinek, holott egyébként azt hirdeti, hogy mindenkit egyformán szeret, még az állatokat is. Buddha a kérdésre azzal a hasonlattal felel, hogy ha egy embernek különféle fajta földje van, hogy kezeli ezeket és hogyan vet beléjük? A bírót természetesen azt feleli, hogy minden ember először a legjobb földjét munkálja meg, azután megdolgozza a gyengébb talaja darabokat is, amelyekről egyáltalán valami termést remél. Erre Buddha applikálja a hasonlatot: ő is azért foglalkozik legelőször a szerzetesével és apácaival, mert ezek állandó kitartással növelik és érlelik a magokat s a végén a legtöbb termést is hozzák. Hasonló gondossággal bánik laikus híveivel is, mert ezek meg egy közepszerű földhöz hasonlóan viselkednek, ha nem hoznak is annyi eredményt, mint az elsők. A brahmánok, az aszkéták meg a vándorló szerzetesek ellenben olyanok számára, mint a megbízhatatlan szikes földdarabok, de azért ezeknek is prédikál, mert az is üdvösségükre válik ha csak egy magocska kel is ki bennük.

Az első buddhista példázat bővebb és tartalmasabb, mint az evangéliumi, ez a második ellenben egészen klerikális körre szűkített úgy, hogy ezen a ponton a példázat evangéliumi magyarázatának szabadabb és nagyobb a távlata, ha tehát mindakettő átvétel, meglátszik az átvétellel együtt a távlatok változása is.

A magától növekvő vetés példázatáról fentebb, a 351. lapon már szólottam s megemlítettem, hogy ez se olyan primitív, mint amilyennek látszik, mert a materialisztikus-mechanisztikus beállítottság távlata villan fel benne. A mustármag Bazilidesz „semen mundi“-ja értelmében való vehetőségéről és a példázatnak a fára vonatkozó részéről is tettem már néhány megjegyzést.

Ha ezeket ide gondoljuk, akkor kiderül, hogy a példázat-fejezet majdnem valamennyi példázatában olyan szempontok és olyan hátterek derülnek ki egy ilyen paleontológiai vizsgálat alatt, amelyeknek a buddhista vonatkozásai nem annyira szembeszökőek, mint az özvegyasszony két filéréről szóló elbeszélésnek vagy a betszaiclai vak gyógyítását tartalmazó csodának a buddhista alapja, azokkal egybevetve és közös nevezőre hozva azonban nem tekinthető feltétlenül kizárt esetnek az a lehetőség, hogy a magvetőről szóló példázatban is, a magyarázatában is, a mustármagról

szóló példázat második feléről azonban nyilván feltételezhető, hogy buddhista bélyeget hord a homlokán, illetve hogy az indiai szent fügefáról szól.

Ha pedig az egész anyagon végig tekintünk, akkor egyszerűen az a tényállás áll előttünk, hogy Jézus nem is egy, hanem egész sornak mondható tanításrészletet és elbeszélést ismert és használt fel buddhista anyagból, amilyen elsősorban a szegény asszony két fillérééről szóló történet, Buddha példázata a savatthii vakon születettekről meg az elefántról, Buddha esetéről Bháradvájjával, meg az asibandhakaputtai bíróval, azután pedig az a meghatározatlanabb anyag, amely az exorcizmusról szóló karavánszeráj-példázatban és a többi példázatban van elrejtve, végül ismerte a Buddha-legendából a szent fügefának a jelentőségét is, mikor isten országát vele példázta, még pedig akár azért, hogy veJe Buddhának a szent fügefa alatt való megvilágosodására célozzon, akár azért, mert a szent fügefának a vallási jelentőségével tisztában volt, akár pedig azért, mert az istenországát, mint a legnagyobb földi távlatú [elképzelést a földön található legnagyobb fával akarta kapcsolatba hozni s ez legjobb tudása szerint nem a tölgy, vagy a fűz vagy a kőrisfa, hanem/az indiai banyan, a szent fügefa, amit különben nem okvetlen buddhista forrásból kellett tudnia, hisz Teofrasztoznál és Sztrabonnál is olvashatta.

Azt hiszem, felesleges, hogy további részletekbe bocsátó kozzam. A felsorolt adatoknak és kapcsolatoknak magukért kell beszélniök. A felhozottakhoz a magam részéről csak azt jegyzem meg, hogy a (német) teológiára mennyire jellemző, hogy ezeket a kapcsolatokat nem is sejtette s nem is sejtí, pedig Seydel és Ludendorffné igazán mindent megtettek, hogy valamiképpen hozzájussanak az evangéliumok buddhista kulcsához, de nem voltak képesek rá akadni, holott ott volt a szemük előtt. Nem látták ezeket a kapcsolatokat mások se, mert valósággal dogmaként ragaszkodtak mindig ahhoz, hogy a kereszténységnek csak primitív kezdetei lehetnek s hogy Jézus Krisztusnak minden áron egészen egyszerű „galileai vándorrabbinak“, „falusi Szokratesznek“ kellett lennie. Még azt is eldisputálták tőle, amit minden tehajcsárnál vagy szatócsnál természetesnek tartottak, hogy görögül tudhatott. És hiába adta nem egy bizonyosságát annak, hogy az ószövetséget meglepő radikalitással kezelte, olyan helyeit citálta, alkalmazta, amelyek nem voltak a köztudatban és úgy olvasta őket az írástudók fejére, hogy azokban elállt a lélegzet is, mindez nem volt elég arra, hogy engedélyezzék számára annak a „klasszikus héber nyelvnek“ a tudását, amelynek minden falusi zsinagógában akadt egy-két fordítója és magyarázója. Kortársa, a zsidó Filon végnélkül magyarázhatta a törvényt és írhatta a teológiai fejtegetése-

tet, ismerhette a görög bölcsességet s emelkedhetett föléje azzal az elképesztő állításával, hogy a zsidó törvény a világ minden bölcsességének a foglalata, mert a görögök is belőle lopták a bölcsességüket és a filozófiájukat, Jézusról ellenben nem akadt komoly teológus, aki feltételezte volna, hogy a faluja határán kívül járt, hogy valamit tanult a zsidó írástudományon kívül, hogy szellemi horizontja nagyobb területet foglalt magába Palesztinánál. Pedig az az egy dolog is meggondolásra készthette őket, hogy Filon skolasztikus módon művelte a vallástudományt, Jézus Krisztus ellenben radikális volt, ami már magában is amellett tanúskodik, hogy Jézusnak sokkal jobban bele kellett látnia az írás gondolatainak a szövevényeibe és sokkal jobban függetlenítenie kellett magát a hagyományoktól, mint arra akár Filon, akár Flaviosz képes volt, tehát neki elméleti tanultság és intellektus dolgában is e kortársai felett kellett állania.

Mióta azonban Gressmann kimutatta, hogy Jézus egy példázatát Egyiptomból ismeretes szövegváltozatában építette be a tanításába, nem úgy, ahogy honfitársai ismerték, mióta iWalther Bauer lépésről lépésre ment és kinyomozta, hogy az őskereszténység primitivizáló rétege nem legalul van, hanem csak a második században fogható meg, alatta pedig egy gnosztikus kultúrréteg rejtőzik, amelyet Krisztustól egy régibb primitív réteg nem választ el, mióta Hermann Raschke meglátta, hogy az evangéliumok tömkelege nem az első századból maradt, hanem a 2. század közepén szinte a tudomány szemeláttára keletkezik, az éh kutatásaim és megfigyeléseim nélkül is esedékes az egész Jézus életére vonatkozó anyag teljes átcsoportosítása és oly Jézus-alak megrajzolása, amely a galileai primitívség pólyakötőit már nem hordja magán, hanem méltó ahhoz a földi alakjában is jelentős férfiuhoz, aki annyira kortársai fölé emelkedett és olyan vallástudományt tanított, hogy atyafiai és az idegen hatalom másképp nem tudták letiporni, mint hogy keresztre feszítették.

Ha ellenben a mások által összegyűjtött evangéliumi paleontológiai anyaghoz hozzávesszük azt is, amit én tártam fel és ha ezekért a vonásokért nem a 2. századot, nem a gnosztikusokat és nem az evangélistákat tesszük felelősökké, hanem tudomásul vesszük azt, amit a leletek és az analízisek mutatnak, hogy ezek már átszövik Jézus Krisztus legszemélyesebbnek vehető tanításait is, ha elgondoljuk, hogy ennek a Jézus Krisztusnak Egyiptomtól Indiáig, Palesztinától Rómáig terjedt a látköre s hogy ennek a nyomai tanításaiban is lépten-nyomon kiütköznek, akkor elmondhatjuk, hogy végre elértünk arra a pontra, ahonnan Jézus Krisztus történeti egyéniségének a nagyságát körvonalaiban megláthatjuk.

Az a szörnyű igazságtalanság, amelynek Jézus Krisztus

áldozatul esett, nem bírt meg nagyságával. Gyalázatnak szánt halálát a hit az üdvösség zálogának tette meg s feltámasztotta őt halálából. Környezetének a tudatlanságával, saját híveinek az egyszerű gondolkozásával azonban még Jézus Krisztus nagysága se tudott megbirkózni. Ennek kell tulajdonítanunk azt a történeti szempontból rendkívül szomorú állapotot, hogy noha Jézus maga az egész akkor ismert világ vallásfilozófiai távlatát magában foglaló ismeretekkel rendelkezett, noha példázatainak a tanúsága szerint termékeny és klasszikus író is volt, noha egész csoport felnőtt embert gyűjtött maga köré s ezeket olyan nívón tanította, hogy tanítását felnőtteknek adhassák tovább, nem tudta megőriztetni egyetemével, iskolájával vagy gyülekezetével hitelesen és kétséget kizáróan egyetlenegy mondását vagy egyetlenegy példázatát sem, hanem ezeket mások, iratok és feldolgozások közvetítésével kell a tudományok rekonstruálnia.

A tudomány azonban hosszú időn át nem bizonyult erre a feladatra méltónak, mert nem tudott megbirkózni vele. A hit az égbe emelte Krisztust s még azt is a legszörnyűbb eretnekségnek minősítette, ha valaki szentül hitte Krisztus minden csodáját, minden mennyei elhivatottságát, sőt valószínűs istenségét is, mindössze azt nem vállalta, hogy teljesen egy lényegűnek vallja az atyával, — mert az áriánusok homoiuzonja valami efféle hit — a tudomány azonban sem követni nem tudta ezt a hitet, se úgy elszaladni nem tudott tőle, hogy Jézus Krisztust teljes emberi adottságában megismerhette volna. „Valóságos ember“-ségéből dogmát csinált s évszázadokon át a „galileai vándorrabbit“ meg a „falusi Szokratesz“-t látta benne.

Az evangéliumok paleontológiájának az adatai azt mutatják, hogy ez a kép nem felel meg a történeti valóságnak. Jézus Krisztus földi személye sokkal nagyobb annál a képnél, amit a teológia róla rajzolt. Raschke, Bauer az induktív teológia és a buddhista kapcsolatok vonalán Jézus Krisztus tárgyilag is, világnézeti szempontból is jóval magasabbra emelkedik kora palesztinai rabbijainál, még alexandriai Pilonnál és Flaviosz Jozéfosznál is s világnézetének a távlata, valamint bölcsességének a mélysége érthetővé teszi, hogy maradandó mozgalmat sikerült indítania s hogy mozgalma eredetileg még a gnoisztikus vallásfilozófusokat is lebilincselte és magában foglalta. Alakjának a primitivizálása nagy törés és visszaesés történeti hatásának a folytonossága tekintetében s a tudományt az elé a sajátos feladat elé állítja, hogy egy minden vonásában többé-kevésbé elváltoztatott és „átértékelt“ Jézus Krisztus eredeti képét kell helyreállítania és újra megrajzolni.

A német Jézus élete-kutatás nem mindig látta egész tisztán ezt a feladatot. A most divatos áramlatok nem is sokat

törődnek vele s egyes képviselőik teljesen szem elől tévesztették, pedig nincs a világon nép, amely annyi alkotásra hivatkozhatnék, mint amennyit a német nép nagy teológusai éppen ezen a téren alkottak s amely annyira jogos büszkeséggel tekinthetne valamely alkotására, mint a német teológia a múlt század és a mostani század első két évtizedében Jézus élete terén végzett kutatásaira.

Kár, hogy ez a kutatás nem halad szervesen tovább s hogy mindenféle faji és egyéb tendenciák megzavarják.

Azonban Ludendorffné könyvei tíz s Rosenberg könyvei százezreinek a halmai alatt s azokon kívül a kutatás tovább folyik, új meg új termékeny szempontokat vet fel s oly valószínűséggel kezdi rekonstruálni Jézus képét, hogy most már talán alkothat valami maradandót. És ha ebben a pillanatban a kutatás élén nem a német tudomány halad is, a német munka teljesen nem akadt el, a német tudomány kovásza tovább hat s német tudósok felismerései is előbbre viszik.

Húsz évvel ezelőtt a német tudomány majdnem azon a ponton állt, hogy Jézus élete valamennyi kérdését megoldottnak tekinthette. Ma távolabb áll ettől az eredménytől, mint valaha.

Csakhogy nem azok a kérdések a legkevésbé megoldottak, amiket a közönség szkepticizmusa nagy problémáknak tippel, — Jézus létezésének vagy nem létezésének a kérdése tekintetében se rendes teológusnak, se rendes történésznek, se rendes gondolkozású embernek soha nem volt a legkisebb kétsége se, se a zsidósága vagy az áriásága tekintetében nem voltak kételyei, se az embersége dolgában nem merültek fel aggályai s ilyeneket még a hitvallásokra vagy a dogmákra való gondolais se keltett benne soha, mert hiszen Jézus valóságos, teljes, tökéletes emberségét valamennyi keresztény hitvallás magában foglalja s nyitva hagyja istensége teljes elismerése mellett is, — hanem azok, hogy a hét lepellel takart titok voltaképpen mit tartalmaz, hogy Jézus történeti élete milyen keretben zajlott le s mi volt, a történeti tartalma.

A fenti fejtegetések azt mutatják, hogy ez a kutatás még nem jutott nyugvópontra, de az is kétségtelen, hogy olyan eredményekkel kecsegtet, amilyenekről a Jézus élete-kutatás letűnt korszaka álmodni se mert s olyan távlatba helyezi Jézus Krisztust, aminőben egykor valósággal élt. Ennek a távlatnak a görög filozófia az egyik, a hindu buddhista világnézet a másik pólusa. A központjában azonban Jézus Krisztus nagy egyénisége, a példázatok, a hegyi beszéd, a jeruzsálemi templomtisztítás s a golgotai kereszt Jézus Krisztusa emelkedik ki és világít évezredekén át.

TARTALOM:

HOGY ÁLL A HELYZET?	1—9
I. A HARMADIK BIRODALOMBAN	KA-
VARGÓ NÉZETEK JÉZUS KRISZTUSRÓL	10—128
1. Arthur Drew beszámolója: Sikerült-e a Jézus Krisztus létezése ellen indított roham	10—24
2. „A nagy csalás.“ Friedrich Delitzsch történeti alapon nyugvó antiszemitizmusa és ária Krisztus-képe	24—43
3. Zsidó volt-e Jézus vagy ária vagy néger? A kérdés története és mai állása	34—45
4. A turáni Krisztus. Zajti Ferenc könyve: Zsidó volt-e Krisztus?	45—53
5. A „Stürmer“ Jézus Krisztust mozgósítja a zsidóság ellen	53—64
6. Hogy lesznek misztifikációk tömegeket mozgató tényezőkké? Jacolliot és Plange indiai fantáziái: Krisna, Buddha és Jézus. Notoyics „ismeretlen evangéliuma“. Domela Nieuwenhuis felvilágosítja a munkásokat, Ludendorffné pedig megváltja a világot Krisztustól	64—100
7. Gustav Frenssen, a „Dorfpredigten“ írója s a könyvmilliomos elfordul Krisztustól	100—109
8. Két ötödik evangélium. P. R. Eichelter ária-evangéliuma és az ősevangélium Dietrich Klagges szerint	109—115
9. Szeget szeggel — mítoszt mítosszal! Alfred Rosenberg „Der Mythos des XX. Jahrhunderts“-e	115—124
10. Akna a „Mythus“ alatt, „Jézus örült volt, semmi közünk a világnézetéhez!“ — B. Agnar „Der Zerfall des Christentums und die deutschgläubige Hoffnung“-ja	124—128

- II. AZ ELSŐ ÖRÖKSÉG: A FORRÁSOK 129—229
1. A forráskritika fő szempontjai. Az evangéliumok 129—141
 2. Régi eretnek-evangéliumok és evangélium-töredékek 141—166
 3. Gazdátlan Jézus-mondások 166—194
 4. A magyar gazdátlan Jézus-mondás: „Aki téged kővel dob, dobd vissza kenyérrel!” 194—203
 5. Mit tudnak Jézusról kora történetírói 1 — 203—209
 6. A Talmud és a „Toldot Jesu” adatai — — 209—216
 7. Középkori misztifikációk — Lentulus levele — Jézus ítélete — Jézus égből esett levelei — Jézus ereklyéi 216—229
- III. A MÁSODIK ÖRÖKSÉG: JÉZUS ÉLETE HIVŐ ÉS HITETLEN, TUDOMÁNYOS ÉS IRODALMI FELDOLGOZÁSAI 230—333
1. Krisztus hagyományos hithű képe — A hitvallások — Különvélemények — Ókori feldolgozások — Jézus-életrajzok a középkori ősnymtatványokban — Az egyháztörténetek Jézus-képei — Bonaventura, Ludolphus de Saxonia, Nicolaus a Lyra és aquinói Tamás Jézus-életrajzai 2330—245
 2. Az ördög pöre Krisztus ellen és a két isten pöre 245—256
 3. A jezsuita Krisztus-képek. Jézus élete Loyola Ignác „Exercitia spiritaliá“-iban — Xavier Jeromos Akbar császár részére írott Jézus-életrajza — Ribadeneirá kényszerű kritikája — Avancinus „Vita et doctrina Christi“-je — A szent család élete Sandinitől 255—270
 4. A deizmus és a racionalizmus Krisztus-képei—Herman von Rijswijk— Nicolaus Antonius — John Locke — Tindal — Chubb — Voltaire „fálusi Szokratesze“ — Rousseau — Greguss Ágost 270—282
 5. Az első nagy német vita Jézus életéről két föld alatt bujdosó könyv, Joh. Joachim Müller „De tribus impoetoribue“-a és Reimarus „Schutzschrift“-je nyomán — Lessing — Goetze — Herder — Reinhard — Lavater — Goethe 282
 6. Az újabb racionalisták — Lardner — Craig — Hess — Hegel — Paulus — Röhr 298-305
 7. Jézus élete, mint teológiai és egyetemi tárgy — Winer — Schleiermacher — Hase 306—311.

8. A bomba: D. F. Strauss kritikus Jézus-
életrajza és a mitikus módszer 311—316
9. Bruno Bauer ateista lázadása Krisztus
ellen 316—323
10. A német Jézus-elete-kutatás zsákucában
A hangfelemzés — A „formgeschichtliche
Methode“ — Corvin „Die heilige Famüie“-ja 323—333
- IV. A KUTATÁS UJ SZEMPONTJAI ÉS VÁR-
HATÓ EREDMÉNYEI — Raschke tételé
szerint az evangéliumok a 2. században ala-
kulnak ki — A markionita Márk-evangélium
távlatai — Márk történeti magva Thielscher
elemzése alapján — Weither Bauer meg-
állapításai a gnosztikusokról — Negatívek
vagy pozitívek-e ezek az eredmények 1 — Az
„evangéliumok paleontológiája“ — Tudós
volt-e Jézus? — A gazdag és Lázár — Az
exorcizmus — A mustármag és az indiai füge-
fa — A „Jenseits von Gut und Böse“-elvé
Jézusnál — „Ismerd meg tenmagadat!“ — Az
oxirinchoszi mondások — A héberek evangé-
liuma — Jézus paradoxonai — Az induktív
teológia — Jézus helye a filozófia történetében
— Miben állott Jézus eredetisége! — A her-
meneutikai és pedagógiai áлиндukció — Jézus
és a buddhizmus — Az özvegy asszony két
fillére — A vitának a Talmudba szakadt része
— A betszaidai vak meggyógyítása — A va-
kok és az elefánt — Jézus metafizika-ellenes
álláspontja — „Belzebub segítségével úz ördö-
göket“ — Buddhista párhuzamok a példáza-
tokhoz — A buddhista kapcsolatok nem kétsé-
gesek — Jézus történeti nagysága — Melyek
Jézus élete igazi problémái? 334--387